
3 1761 04284 6964

BIBLIOTHECA
PATRUM ECCLESIASTICORUM
LATINORUM SELECTA.

AD OPTIMORUM LIBRORUM FIDEM EDITA

CURANTE

E. G. GERSDORF.

VOL. IV.

QU. SEPT. FLOR. TERTULLIANI OPERA.

PARS I.

BTjr.

LIPSIAE

SUMTIBUS ET TYPIS BERNH. TAUCHNITZ JUN.

1839.

BIBLIOTHECA
PATRUM ECCLESIASTICORUM
LATINORUM SELECTA.

AD OPTIMORUM LIBRORUM FIDEM EDITA

CURANTE

E. G. GERSDORF.

PH. D. AA. M. SER. DUCI SAX. ALT. A CONS. AUL. BIBL. UNIV.
LITT. LIPS. PRAEF. PRIM.

VOL. VI.

QU. SEPT. FLOR. TERTULLIANI OPERA.

PARS III.

BTjr.

LIPSIAE

SUMTIBUS ET TYPIS BERNH. TAUCHNITZ JUN.

1841.

QU. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

O P E R A.

AD

OPTIMORUM LIBRORUM FIDEM EXPRESSA

CURANTE

E. F. LEOPOLD

PH. D. AA. M. IN GYMNASIO ANNABERGENSI PRAECEPTOR. ORDIN.

PARS III.

LIBRI POLEMICI ET DOGMATICI. PARS I.

LIPSIAE

SUMTIBUS ET TYPIS BERNH. TAUCHNITZ JUN.

1841.

LIBRI
POLEMICI ET DOGMATICI.
PARS I.

DE

PRAESCRIPTIONIBUS HAERETICORUM[1]).

1. Conditio praesentium temporum [fratres] etiam nunc admonitionem provocat nostram, non oportere nos mirari super haereses istas, sive quia sunt, futurae enim praenuntiabantur[2]), sive quia fidem quorundam subvertunt, ad hoc enim sunt, ut fides habendo tentationem habeat etiam probationem[3]). Vane ergo et inconsiderate plerique hoc ipso scandalizantur, quod tantum haereses valeant, quantum sint. Cum quid sortitum est, ut omni modo sit, sicut caussam accipit, ob quam sit, sic vim consequitur, per quam sit, ne esse non possit.

2. Febrem denique, inter ceteros mortiferos et cruciarios exitus erogando homini deputatam, neque quia est miramur, est enim, neque quia erogat hominem, ad hoc enim est. Proinde haereses ad languorem et interitum fidei productas si expavescimus hoc eas posse, prius est, ut expavescamus hoc eas esse, quae dum sunt, habent posse, et dum possunt, habent esse. Sed enim febrem ut malum et de caussa et de potentia sua, ut notum est, abominamur potius quam miramur, et quantum in nobis est praecavemus, non habentes abolitionem eius in nostra potestate. Haereses vero mortem aeternam et maioris ignis ardorem inferentes malunt quidam mirari, quod hoc possint, quam devitare, ne possint, cum habeant devitandi potestatem.

---

1) Ita hic liber inscriptus est in ed. pr. Rhenani; Rigaltius: De praescriptione haereticorum; ceteri: De praescriptionibus adversus haereticos. 2) Matth. 7, 15 sqq. 24, 4. 11. 24. 3) 1 Cor. 11, 19.

Ceterum nihil valebunt, si illas tantum valere non mirentur. Aut enim dum mirantur, in scandalum subministrantur; aut quia scandalizantur, ideo mirantur, quod tantum valeant, quasi ex aliqua veritate veniant. Mirum scilicet, ut malum vires suas habeat, nisi quod haereses apud eos multum valeant, qui in fide non valent. In pugna pugilum et gladiatorum plerumque, non quia fortis est, vincit quis, aut quia non potest vinci, sed quoniam ille, qui victus est, nullis viribus fuit; adeo idem ille victor, bene valenti postea comparatus, etiam superatus recedit. Non aliter haereses; de quorundam infirmitatibus habent, quod valent, nihil valentes, si in bene valentem fidem incurrant.

3. Solent quidem isti miriones[1]) etiam de quibusdam personis ab haeresi captis aedificari in ruinam. Quare illa vel ille, fidelissimi et prudentissimi et usitatissimi[2]) in ecclesia, in illam partem transierunt? Quis hoc dicens, non ipse sibi respondet, neque prudentes neque fideles neque usitatos aestimandos, quos haereses potuerint demutare? Et hoc mirum, opinor, ut probatus aliquis retro, postea excidat? Saul, bonus prae ceteris, livore postea evertitur. David, vir bonus secundum cor domini, postea caedis et stupri reus est. Salomon, omni gratia et sapientia donatus a domino, ad idololatriam a mulieribus inducitur. Soli enim dei filio servabatur sine delicto permanere. Quid ergo, si episcopus, si diaconus, si vidua, si virgo, si doctor, si etiam martyr lapsus a regula fuerit, ideo haereses veritatem videbuntur obtinere? Ex personis probamus fidem, an ex fide personas? Nemo sapiens est, nemo fidelis, nemo maior, nisi Christianus. Nemo autem Christianus, nisi qui ad finem usque perseveraverit[3]). Tu ut homo extrinsecus unumquemque nosti: putas quod vides. Vides autem, quousque oculos habes. Sed oculi, inquit, domini alti[4]). Homo in faciem, deus in praecordia contemplatur[5]). Et ideo cognoscit dominus qui sunt eius[6]), et plantam, quam non plantavit, eradicat[7]), et de primis novissimos ostendit: ventilabrum[8]) in manu portat ad purgandam aream suam[9]).

---

1) In cod. Agob. isti infir.......; ideo ed. Rigalt. isti infirmiores. 2) Rhen. vetustissimi. 3) Matth. 10, 22. 4) 4 Esdrae 8, 20. 5) 1 Sam. 16, 7. 6) 2 Tim. 2, 19. 7) Matth. 15, 13. 8) Pamelius: palam in manu etc. 9) Matth. 3, 12. Luc. 3, 17.

Avolent quantum volunt paleae levis fidei quocunque afflatu tentationum, eo purior massa frumenti in horrea domini reponetur. Nonne ab ipso domino quidam discentium scandalizati deverterunt? Nec tamen propterea ceteri quoque discedendum a vestigiis eius putaverunt, sed qui scierunt illum vitae esse verbum et a deo venisse, perseveraverunt in comitatu eius usque ad finem, cum illis, si vellent et ipsi discedere, placide obtulisset. Minus est, si et apostolum eius aliqui Phygelus et Hermogenes et Philetus et Hymenaeus reliquerunt[1]); ipse traditor Christi de apostolis fuit. Miramur de ecclesiis eius, si a quibusdam deseruntur, cum ea nos ostendant Christianos, quae patimur ad exemplum ipsius Christi. Ex nobis, inquit, prodierunt, sed non fuerunt ex nobis; si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum[2]).

4. Quin potius memores simus tam dominicarum pronuntiationum quam apostolicarum literarum, quae nobis et futuras haereses praenuntiaverunt et fugiendas praefinierunt, ut sicut esse illas non expavescimus, ita et posse id, propter quod fugiendae sunt, non miremur. Instruit dominus, multos esse venturos sub pellibus ovium, rapaces lupos[3]). Quaenam istae sunt pelles ovium, nisi nominis Christiani extrinsecus superficies? Qui lupi rapaces, nisi sensus et spiritus subdoli, ad infestandum gregem Christi intrinsecus delitescentes? Qui pseudoprophetae sunt, nisi falsi praedicatores? Qui pseudoapostoli, nisi adulteri evangelizatores? Qui antichristi interim et semper, nisi Christi rebelles? Hoc erunt haereses non minus doctrinarum perversitate ecclesiam lacessentes, quam tunc antichristus persecutionum atrocitate persequetur; nisi quod persecutio et martyres facit, haereses apostatas tantum. Et ideo haereses quoque oportebat esse, ut probabiles quique manifestarentur[4]), tam qui in persecutionibus steterint, quam qui ad haereses non exorbitaverint. Neque enim eos probabiles intelligi iuvat, qui in haeresin fidem demutant; sicut ex diverso sibi interpretantur, quia dixit alibi: omnia examinate, quod bonum est tenete[5]). Quasi non liceat omni-

---

1) 2 Tim. 1, 15. 2, 17. 1 Tim. 1, 20. 2) 1 Io. 2, 19. 3) Matth. 7, 15. 4) 1 Cor. 11, 19. 5) 1 Thess. 5, 21.

bus male examinatis iniectione[1]) alicuius mali impingere per errorem.

5. Porro si dissensiones et schismata increpat, quae sine dubio mala sunt, et in continenti haereses subiungit; quod malis adiungit, malum utique profitetur, et quidem maius; cum idem credidisse se dicat de schismatibus et dissensionibus, quia sciret etiam haereses oportere esse[2]). Ostendit enim gravioris mali despectu de levioribus se facile credidisse, certe non ut ideo de malis crediderit, quia haereses bonae essent, sed uti de peioris quoque notae tentationibus praemoneret, non esse mirandum, quas diceret tendere ad probabiles quosque manifestandos, scilicet quos non potuerint depravare. Denique si totum capitulum ad unitatem continendam et separationes coercendas sapit, haereses vero non minus ab unitate divellunt, quam schismata et dissensiones: sine dubio et haereses in ea conditione reprehensionis constituit, in qua et schismata et dissensiones. Ac per hoc non eos probabiles facit, qui in haereses diverterint, cum maxime diverti ab eiusmodi obiurget, edocens unum omnes loqui et id ipsum sapere[3]), quod etiam haereses non sinunt.

6. Nec diutius de isto, si idem est Paulus, qui et alibi haereses inter carnalia crimina enumerat scribens ad Galatas[4]), et qui Tito suggerit, hominem haereticum post primam correptionem recusandum[5]), quod perversus sit eiusmodi et delinquat, ut a semetipso damnatus. Sed et in omni paene epistola de adulterinis doctrinis fugiendis inculcans, haereses taxat, quarum opera sunt adulterae doctrinae, haereses dictae Graeca voce, ex interpretatione electionis, qua quis sive ad instituendas sive ad suscipiendas eas utitur. Ideo et sibi damnatum dixit haereticum, quia et in quo damnatur sibi elegit. Nobis vero nihil ex nostro arbitrio indulgere[6]) licet, sed nec eligere, quod aliquis de arbitrio suo induxerit. Apostolos domini habemus auctores, qui nec ipsi quicquam ex suo arbitrio, quod inducerent, elegerunt, sed acceptam a Christo disciplinam fideliter nationibus adsignaverunt. Itaque etiam si angelus de

---

1) Sic ed. I. Rhenani; Pamel. et Rig. in electionem; Wouwer. electione. 2) 1 Cor. 11, 18 sq. 3) 1 Cor. 1, 10. 4) Gal. 5, 20. 5) Tit. 3, 10 sq. 6) Pamel. inducere.

coelis aliter evangelizaret, anathema diceretur a nobis[1]). Providerat iam tunc spiritus sanctus futurum in virgine quadam Philumene angelum seductionis, transfigurantem se in angelum lucis, cuius signis et praestigiis Apelles inductus novam haeresin induxit.

7. Hae sunt doctrinae hominum et daemoniorum, prurientibus auribus natae[2]) de ingenio sapientiae secularis, quam dominus stultitiam vocans, stulta mundi in confusionem etiam philosophiae ipsius elegit[3]). Ea est enim materia sapientiae secularis, temeraria interpres divinae naturae et dispositionis. Ipsae denique haereses a philosophia subornantur. Inde aeones et formae, nescio quae, et trinitas hominis[4]) apud Valentinum: Platonicus fuerat[5]). Inde Marcionis deus melior de tranquillitate: a Stoicis venerat. Et uti anima interire dicatur, ab Epicureis observatur; et ut carnis restitutio negetur, de una omnium philosophorum schola sumitur; et ubi materia cum deo aequatur, Zenonis disciplina est; et ubi aliquid de igneo deo allegatur, Heraclitus intervenit. Eaedem materiae apud haereticos et philosophos volutantur; iidem retractatus implicantur: unde malum, et quare? et unde homo, et quomodo? et quod proxime Valentinus proposuit: unde deus? scilicet de enthymesi et ectromate. Miserum Aristotelem[6])! qui illis dialecticam instituit, artificem struendi et destruendi versipellem, in sententiis coactam, in coniecturis duram, in argumentis operariam contentionum, molestam etiam sibi ipsi, omnia retractantem, ne quid omnino tractaverit. Hinc illae fabulae et genealogiae interminabiles et quaestiones infructuosae et sermones serpentes velut cancer[7]), a quibus nos apostolus refrenans nominatim philosophiam testatur[8]) caveri oportere, scribens ad Colossenses: videte, ne quis sit circumveniens vos[9]) per philosophiam et ina-

---

1) Gal. 1, 8. 2) 2 Tim. 4, 3. 3) 1 Cor. 3, 18. 1, 27. 4) Cod. Agobardi: et formae nescio quae infinitae hom. 5) Fr. Iunius Th. Canterum sibi confirmasse ait in ms. quodam scriptum esse: Platonicus furor. 6) Sic edd. Gelen. et Rig.; Rhen. Sequitur Arist.; Pamel. e cod. Vatic.: inferunt Arist.; ed. Franek. inserunt Aristotelem. 7) 1 Tim. 1, 4. Tit. 3, 9. 2 Tim. 2, 17. 23. 8) Ed. I. Rhenani: philosophiam et inanem seductionem contestatus etc., quae tria vv. ex iis quae sequuntur transposita recte eiecerunt ceteri editt. 9) Pamel. e ms. Anglico et Rigalt. ne quis vos circumveniat.

nem seductionem, secundum traditionem hominum [1]), praeter providentiam spiritus sancti. Fuerat Athenis, et istam sapientiam humanam, affectatricem et interpolatricem veritatis, de congressibus noverat, ipsam quoque in suas haereses multipartitam varietate sectarum invicem repugnantium. Quid ergo Athenis et Hierosolymis? quid academiae et ecclesiae? quid haereticis et Christianis? Nostra institutio de porticu Salomonis est, qui et ipse tradiderat, dominum in simplicitate cordis esse quaerendum [2]). Viderint, qui Stoicum et Platonicum et dialecticum Christianismum protulerunt. Nobis curiositate opus non est post Christum Iesum, nec inquisitione post evangelium. Cum credimus, nihil desideramus ultra credere. Hoc enim prius credimus, non esse, quod ultra credere debemus.

8. Venio itaque ad illum articulum, quem et nostri praetendunt ad ineundam curiositatem, et haeretici inculcant ad importandam scrupulositatem [3]). Scriptum est, inquiunt: quaerite, et invenietis [4]). Quando hanc vocem dominus emisit, recordemur. Puto in primitiis ipsis doctrinae suae, cum adhuc dubitaretur apud omnes, an Christus esset, et cum adhuc nec Petrus illum dei filium pronuntiasset, cum etiam Ioannes de illo certus esse desisset [5]). Merito ergo tunc dictum est: quaerite et invenietis, quando quaerendus adhuc erat, qui adhuc agnitus non erat, et hoc quantum ad Iudaeos. Ad illos enim pertinet totus sermo suggillationis istius, qui habebant, ubi quaererent Christum. Habent, inquit, Moysen et Heliam [6]), id est, legem et prophetas Christum praedicantes, secundum quod et alibi aperte: 'scrutamini scripturas', in quibus salutem speratis; illae enim de me loquuntur [7]). Hic erit: quaerite et invenietis. Nam et sequentia in Iudaeos competere manifestum est: pulsate et aperietur vobis [8]). Iudaei retro penes deum fuerant, dehinc eiecti ob delicta extra deum esse coeperunt. Nationes vero nunquam penes deum, nisi stillicidium de situla et pulvis ex area et foris semper [9]). Itaque qui foris semper, quomodo pulsabit eo, ubi nunquam

---

1) Coloss. 2, 8. 2) Sap. Salom. 1, 1. 3) Praeter Rigaltium, cui assentitur Aug. Neander, editt. omnes: curiositatem. 4) Matth. 7, 7. 5) Matth. 16, 14. 11, 2. 6) Luc. 16, 29. 7) Ioan. 5, 39. 8) Matth. 7, 7. 9) Ies. 40, 15.

fuit? quam ianuam novit, in qua nec receptus, nec eiectus aliquando? an qui scit se intus fuisse et foras actum, is potius pulsabit, et ostium novit? Etiam: petite et accipietis, ei competit, qui sciebat, a quo erat aliquid promissum, a deo scilicet Abraham, Isaac et Iacob, quem nationes non magis noverant, quam ullam repromissionem eius. Et ideo ad Israël loquebatur: Non sum, inquit, missus, nisi ad oves perditas domus Israëlis. Nondum canibus iactabat panem filiorum, nondum in viam [gentium vel] nationum ire mandabat[1]). Siquidem in fine praecepit, ut vaderent ad docendas et tingendas nationes, consecuturi mox spiritum sanctum paracletum, qui illos deducturus esset in omnem veritatem[2]). Et hoc erga illos facit. Quodsi nationibus destinati doctores apostoli, ipsi quoque doctorem consecuturi erant paracletum, multo magis vacabat erga nos: quaerite et invenietis, quibus ultro erat obventura doctrina per apostolos et ipsis apostolis per spiritum sanctum. Omnia quidem dicta domini omnibus posita sunt, quae per aures Iudaeorum ad nos transierunt; sed pleraque in personas directa non proprietatem admonitionis nobis constituerunt, sed exemplum.

9. Cedo nunc sponte de gradu isto, omnibus dictum sit: quaerite et invenietis; tamen et hic expetit sensus certae interpretationis gubernaculum[3]). Nulla vox divina ita dissoluta est et diffusa, ut verba tantum defendantur, et ratio verborum non constituatur. Sed in primis hoc propono. Unum itaque[4]) et certum aliquid institutum esse a Christo, quod credere omni modo debeant nationes, et idcirco quaerere, ut possint, cum invenerint, credere. Unius porro et certi instituti infinita inquisitio non potest esse: quaerendum est, donec invenias, et credendum, ubi inveneris, et nihil amplius, nisi custodiendum, quod credidisti, dum insuper credis, aliud non esse credendum, ideoque nec requirendum, cum id inveneris, et credideris, quod ab eo institutum est, qui non aliud tibi mandat inquirendum,

---

1) Matth. 15, 24. 10, 5. 28, 19. 2) Ioan. 16, 13. 3) Ita emend. locum Pamelius; Rhen. sensus certare cum interpretationis gubernaculo. Wouwer. expedit (Rig. expendit) sensu certare cum interpr. gubernaculo. 4) Pamel. et Rig. Unum utique etc.

quam quod instituit. De hoc quidem si quis dubitat, constabit penes nos esse id quod a Christo institutum est. Interim ex fiducia probationis praevenio, admonens quosdam, nihil esse quaerendum, ultra quod crediderunt, id esse, quod quaerere debuerunt, ne: quaerite et invenietis, sine disciplina rationis interpretentur.

10. Ratio autem dicti huius in tribus articulis constitit, in re, in tempore, in modo; in re, ut quid sit quaerendum consideres, in tempore, ut quando, in modo, ut quousque. Igitur quaerendum est, quod Christus instituit [1]), utique donec invenias. Invenisti autem, cum credidisti. Nam non credidisses, si non invenisses, sicut nec quaesisses, nisi ut invenires. Ad hoc ergo quaeris, ut invenias, et ad hoc invenis, ut credas. Omnem prolationem quaerendi et inveniendi credendo fixisti; hunc tibi modum [2]) statuit fructus ipse quaerendi [3]); hanc tibi fossam determinavit ipse, qui te non vult aliud credere, quam quod instituit, ideoque nec quaerere. Ceterum si, quia et alia tanta ab aliis sunt instituta, propterea in tantum quaerere debemus, in quantum possumus invenire, semper quaeremus et nunquam omnino credemus. Ubi enim erit finis quaerendi? ubi statio credendi? ubi expunctio inveniendi? Apud Marcionem? sed et Valentinus proponit: quaerite et invenietis. Apud Valentinum? sed et Apelles hac me pronuntiatione pulsavit, et Hebion et Simon et omnes ex ordine non habent aliud, quo se mihi insinuantes me sibi addicant. Ero [4]) itaque nusquam, dum ubique convenior [5]): quaerite et invenietis. Et velint me sic esse [6]) nusquam, quasi qui nunquam apprehenderim illud, quod Christus instituit, [quod credi oportet, quod quaeri necesse est.] [7])

11. Impune erratur, nisi delinquatur; quamvis errare delinquere est. Impune, inquam, vagatur, qui nihil deserit. At enim, si quod debui credere credidi, et aliud

---

1) Pamelius addidit: utique quamdiu non invenis; Rig. utique quando non invenis. 2) Vv. credendo — modum desunt in ed. Rhen. 3) Cod. Ursini: credendi. 4) Sic Pamel. et Rig.; in cod. Agobardi: Eritaque; Rhenanus: Et erit. 5) In codd. convenio. 6) Ita locum restituit Pamelius. Rhen. et velint sic nusquam; Rig. et velut si nusquam. 7) Vv. uncis inclusa, quae et in libris mss. et in edd. vario ordine scripta sunt, videntur esse spuria.

denuo puto requirendum, spero utique, aliud esse inveniendum, nullo modo speraturus istud, nisi quia aut non credideram, qui videbar credidisse, aut desii credidisse. Ita fidem meam deserens, negator invenior. Semel dixerim: Nemo quaerit, nisi qui aut non habuit aut perdidit. Perdiderat unam ex decem didrachmis anus illa, et ideo quaerebat; ubi tamen invenit, quaerere desiit. Panem vicinus non habebat, et ideo pulsabat; ubi tamen apertum est ei et accepit, pulsare cessavit. Vidua a iudice petebat audiri, quia non admittebatur; sed ubi audita est, hactenus institit[1]). Adeo finis est et quaerendi et pulsandi et petendi. Petenti enim dabitur, inquit, et pulsanti aperietur, et quaerenti invenietur[2]). Viderit, qui quaerit semper, quia non invenit; illic enim quaerit, ubi non invenietur. Viderit, qui semper pulsat, quia nunquam aperietur; illuc enim pulsat, ubi nemo est. Viderit, qui semper petit, quia nunquam auditur; ab eo enim petit, qui non audit.

12. Nobis etsi quaerendum esset[3]) adhuc et semper, ubi tamen quaeri oportet? apud haereticos, ubi omnia extranea et adversaria nostrae veritati, ad quos vetamur accedere? Quis servus cibaria ab extraneo, ne dicam ab inimico domini sui, sperat? Quis miles ab infoederatis, ne dicam ab hostibus regibus, donativum et stipendium captat, nisi plane desertor et transfuga et rebellis? Etiam anus illa intra tectum suum drachmam requirebat, etiam pulsator ille vicini ianuam tundebat, etiam vidua illa non inimicum, licet durum, iudicem interpellabat. Nemo inde instrui potest, unde destruitur; nemo ab eo illuminatur, a quo contenebratur. Quaeramus ergo in nostro et a nostris et de nostro, idque duntaxat, quod salva regula fidei potest in quaestionem devenire.

13. Regula est autem fidei[4]), ut iam hinc quid defendamus[5]) profiteamur, illa scilicet, qua creditur, unum omnino deum esse, nec alium praeter mundi conditorem, qui universa de nihilo produxerit per verbum suum primo omnium emissum[6]); id verbum filium[7]) eius appellatum, in

---

1) Luc. 15, 8. 11, 5. 18, 2 sq. 2) Luc. 11, 9. 3) Rhenani ed. I. Nobis et qu. est etc. 4) Cf. de virg. vel. 1. 5) Rhenani ed. I. credamus. 6) Rig. demissum. 7) Rhen. ed. I. filius.

nomine dei[1]) varie visum patriarchis[2]), in prophetis semper auditum, postremo delatum ex spiritu patris dei et virtute in virginem Mariam, carnem factum in utero eius et ex ea natum egisse[3]) Iesum Christum, exinde praedicasse novam legem et novam promissionem regni coelorum, virtutes fecisse, fixum cruci, tertia die resurrexisse, in coelos ereptum sedere[4]) ad dexteram patris, misisse vicariam vim spiritus sancti, qui credentes agat, venturum cum claritate ad sumendos sanctos in vitae aeternae et promissorum coelestium fructum et ad profanos iudicandos[5]) igni perpetuo, facta utriusque partis resuscitatione cum carnis restitutione[6]). Haec regula a Christo, ut probabitur instituta, nullas habet apud nos quaestiones, nisi quas haereses inferunt, et quae haereticos faciunt.

14. Ceterum manente forma eius in suo ordine, quantum libet quaeras et tractes et omnem libidinem curiositatis effundas, si quid tibi videtur vel ambiguitate pendere vel obscuritate obumbrari. Est utique frater aliquis doctor gratia scientiae donatus, est aliquis inter exercitatos conversatus, aliquis tecum curiosus, tecum tamen quaerens[7]): novistine[8]), ignorare melius esse, ne quod non debeas, noris[9])? Fides, inquit, tua te salvum fecit[10]), non exercitatio scripturarum. Fides in regula posita est, habens legem et salutem de observatione legis; exercitatio autem in curiositate consistit, habens gloriam solam de peritiae studio. Cedat curiositas fidei, cedat gloria saluti. Certe aut non obstrepant, aut quiescant. Adversus regulam nihil scire, omnia scire est[11]). Ut non inimici essent veritatis haeretici, ut de rufugiendis eis non praemoneremur: quale est, conferre cum hominibus, qui et ipsi adhuc se quaerere confitentur? Si enim vere adhuc quaerunt, nihil adhuc

---

1) Gelenius: eius (Latinius: eum) in nomine dei. 2) Rigalt. a patriarchis. 3) Cod. Agob., Rhen., Rig. natum egisse; cod. Urs. natum exisse; Pamel. natum hominem et esse I. Ch.; Wouw. nat. hom. exstitisse I. Ch. 4) Gelenius et Rig. sedisse. 5) Wouwer e ms. et Rig. adiudicandos. 6) Pamel. resurrectione. 7) Rhen. conversatus aliquid tecum, curiosius tamen, quaerens. 8) Editt. omnes: novissime ignorare melius est. 9) Pamel. et Rig. addiderunt: quia quod debeas nosti. 10) Luc. 18, 42. 11) Pamel. aut quiescant adv. regulam. Nihil ultra scire, o. sc. est.

certi repererunt, et ideo, quodcunque videntur interim tenere, dubitationem suam ostendunt, quamdiu quaerunt. Itaque tu, qui proinde quaeris, spectans ad eos, qui et ipsi quaerunt, dubius ad dubios, incertus ad incertos, caecus a caecis in foveam deducaris necesse est[1]). Sed cum decipiendi gratia praetendant, se adhuc quaerere, ut nobis per sollicitudinis iniectionem tractatus suos insinuent, denique, ubi adierunt ad nos, statim quae dicebant quaerenda esse defendant: iam illos sic debemus refutare, ut sciant, nos non Christo, sed sibi negatores esse. Cum enim quaerunt adhuc, nondum tenent; cum autem non tenent, nondum crediderunt[2]), non sunt Christiani. At cum tenent quidem et credunt, quaerendum tamen dicunt, ut defendant. Antequam defendant, negant quod credunt, confitentes se nondum credidisse, dum quaerunt. Qui ergo nec sibi sunt Christiani, quanto magis nobis? qui per fallaciam veniunt, qualem fidem disputant? Cui veritati patrocinantur, qui eam a mendacio indicunt? Sed ipsi de scripturis agunt, et de scripturis suadent! Aliunde scilicet suadere non[3]) possent de rebus fidei, nisi ex literis fidei.

15. Venimus igitur ad propositum. Huc enim dirigebamus et praestruebamus allocutionis praefationem, ut iam hinc de eo congrediamur, de quo adversarii provocant; scripturas obtendunt, et hac sua audacia statim quosdam movent. In ipso vero congressu firmos quidem fatigant, infirmos capiunt, medios cum scrupulo dimittunt. Hunc igitur potissimum gradum obstruimus, non admittendos eos ad illam de scripturis disputationem, si hae sunt illae vires eorum, uti ne[4]) eas habere possint. Dispici debet, cui competat possessio scripturarum, ne is admittatur ad eam, cui nullo modo competit.

16. Hoc de consilio diffidentiae, aut de studio aliter ineundae constitutionis induxerim, nisi ratio constiterit, in primis illa, quod fides nostra obsequium apostolo debeat, prohibenti quaestiones inire, novis vocibus aures accommodare, haereticum post unam correptionem convenire[5]),

---

1) Matth. 15, 14. 2) Rhenani ed. I. cum autem tenent, n. cr.; Gelen. et Pamel. praeterea addiderunt: cum autem nondum crediderunt, etc. 3) Ita Rhen. ed. I.; Pamel., Rig. aliique: loqui possent — ex literis fidei? 4) Sic Rhen. ed. I.; Pamelius: anne; Rig. v. ne delevit. 5) 1 Tim. 6, 3. Tit. 3, 10.

non post disputationem. Adeo interdixit disputationem, correptionem designans caussa haeretici conveniendi, et hoc unam scilicet, quia non est Christianus, ne more Christiani semel et iterum et sub duobus aut tribus testibus[1]) castigandus videretur, cum ob hoc sit castigandus, propter quod non sit cum illo disputandum, deinde quoniam nihil proficiat congressio scripturarum, nisi plane ut aut stomachi quis ineat eversionem aut cerebri.

17. Ista haeresis non recipit quasdam scripturas, et si quas recipit, adiectionibus et detractionibus ad dispositionem instituti sui intervertit, et si recipit, non recipit integras, et si aliquatenus integras praestat, nihilominus diversas expositiones commentata convertit. Tantum veritati obstrepit adulter sensus, quantum et corruptor stilus; variae praesumptiones necessario nolunt[2]) agnoscere ea, per quae revincuntur. His nituntur, quae ex falso composuerunt et quae de ambiguitate ceperunt. Quid promovebis, exercitatissime scripturarum, cum si quid defenderis, negetur ex diverso, si quid negaveris, defendatur? Et tu quidem nihil perdes nisi vocem in contentione, nihil consequeris nisi vilem de blasphematione laudem[3]).

18. Ille vero, si quis est, cuius caussa in congressum descendis scripturarum, ut eum dubitantem confirmes, ad veritatem an magis ad haereses deverget? Hoc ipso motus, quod te videat nihil promovisse aequo gradu negandi et defendendi, diversa parte statutum, certe et pari altercatione incertior[4]) discedet, nesciens, quam haeresin iudicet. Haec utique et ipsi habent in nos retorquere. Necesse est enim et illos dicere, a nobis potius adulteria scripturarum, et expositionum mendacia inferri, qui proinde sibi defendant veritatem.

19. Ergo non ad scripturas provocandum est nec in his constituendum certamen, in quibus aut nulla aut incerta victoria est aut parum certa. Nam etsi non ita evaderet collatio scripturarum, ut utramque partem parem sisteret, ordo rerum desiderabat illud prius proponi, quod nunc

---

1) Matth. 18, 15. 16. 2) Rhenani ed. I., codd. Agob. et Divion. volunt. 3) Gelen., Pamel. et Rig., sine codd. auctoritate, correxerunt verbo laudem deleto: nisi bilem de blasph. 4) Rigalt. defend. adversa parte, statu certe pari, altercatione incert.

solum disputandum est: quibus competat fides ipsa, cuius sint scripturae, a quo, et per quos, et quando, et quibus sit tradita disciplina, qua fiunt Christiani. Ubi enim apparuerit esse veritatem disciplinae et fidei Christianae, illic erit veritas scripturarum et expositionum, et omnium traditionum Christianorum.

20. Christus Iesus, dominus noster, permittat dicere interim, quisquis est, cuiuscunque dei filius, cuiuscunque materiae homo et deus, cuiuscunque fidei praeceptor, cuiuscunque mercedis repromissor, quid esset, quid fuisset, quam patris voluntatem administraret, quid homini agendum determinaret. Quamdiu in terris agebat, ipse pronuntiabat sive populo palam sive discentibus seorsum, ex quibus duodecim praecipuos lateri suo allegerat, destinatos nationibus magistros. Itaque uno eorum decusso, reliquos undecim, regrediens ad patrem post resurrectionem, iussit ire et docere nationes tingendas in patrem et in filium et in spiritum sanctum [1]). Statim igitur apostoli, quos haec appellatio missos interpretatur, adsumpto per sortem duodecimo Matthia in locum Iudae ex auctoritate prophetiae, quae est in psalmo David [2]), consecuti promissam vim spiritus sancti ad virtutes et eloquium, primo per Iudaeam contestata fide in Iesum Christum ecclesiis institutis, dehinc in orbem profecti eandem doctrinam eiusdem fidei nationibus promulgaverunt. Et proinde ecclesias apud unamquamque civitatem condiderunt, a quibus traducem fidei et semina doctrinae ceterae exinde ecclesiae mutuatae sunt et quotidie mutuantur, ut ecclesiae fiant. Ac per hoc et ipsae apostolicae deputabuntur ut soboles apostolicarum ecclesiarum. Omne genus ad originem suam censeatur necesse est. Itaque tot ac tantae ecclesiae una est illa ab apostolis prima, ex qua omnes. Sic omnes primae [3]) et omnes apostolicae, dum una, omnes probant unitatem. Communicatio pacis et appellatio fraternitatis et contesseratio [4]) hospitalitatis, quae iura non alia ratio regit, quam eiusdem sacramenti una traditio.

21. Hinc igitur dirigimus praescriptionem, si dominus Iesus Christus apostolos misit ad praedicandum, alios non

---

1) Matth. 28, 19. 2) Ps. 109, 8. Act. Apost. 1, 15 sqq.
3) Cod. Agobardi: prima. 4) Rhen. ed. I. contestatio.

esse recipiendos praedicatores, quam quos Christus instituit, quia nec alius patrem novit, nisi filius et cui filius revelavit; nec aliis videtur revelasse filius, quam apostolis, quos misit ad praedicandum, utique quod illis revelavit. Quid autem praedicaverint, id est, quid illis Christus revelaverit, et hic praescribam non aliter probari debere, nisi per easdem ecclesias, quas ipsi apostoli condiderunt, ipsi eis praedicando tam viva, quod aiunt, voce quam per epistolas postea. Si haec ita sunt, constat proinde omnem doctrinam, quae cum illis ecclesiis apostolicis, matricibus et originalibus fidei, conspiret, veritati deputandam, id sine dubio tenentem, quod ecclesiae ab apostolis, apostoli a Christo, Christus a deo accepit; reliquam vero omnem doctrinam de mendacio praeiudicandam, quae sapiat contra veritatem ecclesiarum et apostolorum et Christi et dei. Superest ergo, ut demonstremus, an nostra doctrina, cuius regulam supra edidimus, de apostolorum traditione censeatur, et ex hoc ipso, an ceterae de mendacio veniant. Communicamus cum ecclesiis apostolicis, quod nulla[1]) doctrina diversa: hoc est testimonium veritatis.

22. Sed quoniam tam expedita probatio est, ut, si statim proferatur, nihil iam sit retractandum, ac si prolata non sit a nobis, locum interim demus diversae parti, si quid putant ad infirmandam hanc praescriptionem movere se posse: solent dicere non omnia apostolos scisse, eadem agitati dementia, qua rursus convertunt, omnia quidem apostolos scisse, sed non omnia omnibus tradidisse, in utroque Christum reprehensioni iniicientes, qui aut minus instructos aut parum simplices apostolos miserit. Quis enim integrae mentis credere potest aliquid eos ignorasse, quos magistros dominus dedit, individuos habitos in comitatu, in discipulatu, in convictu, quibus obscura quaeque seorsum disserebat, illis dicens datum esse cognoscere arcana, quae populo intelligere non liceret? Latuit aliquid Petrum aedificandae ecclesiae petram dictum, claves regni coelorum consecutum et solvendi et alligandi in coelis et in terris potestatem[2])? Latuit et Ioannem aliquid, dilectissimum domino, pectori eius incubantem, cui soli dominus Iudam traditorem praemonstravit, quem loco suo filium Mariae demandavit?

---

1) Rig. et Wouw. nulli. 2) Matth. 16, 18 sq.

Quid eos ignorasse voluit, quibus etiam gloriam suam exhibuit et Moysen et Heliam et insuper de coelo patris vocem? non quasi ceteros reprobans, sed quoniam in tribus testibus stabit omne verbum. Ignoraverunt itaque et illi, quibus post resurrectionem quoque in itinere omnes scripturas edisserere dignatus est. Dixerat plane aliquando: multa habeo adhuc vobis loqui, sed non potestis modo ea sustinere; tamen adiiciens: cum venerit ille spiritus veritatis, ipse vos ducet in omni veritate[1]. Ostendit illos nihil ignorasse, quos omnem veritatem consecuturos per spiritum veritatis repromiserat. Et utique implevit repromissum, probantibus Actis Apostolorum descensum spiritus sancti. Quam scripturam qui non recipiunt, nec spiritus sancti esse possunt, qui necdum spiritum sanctum possint agnoscere discentibus missum[2]; sed nec ecclesiam se dicant[3] defendere, qui, quando et quibus incunabulis institutum est hoc corpus, probare non habent. Tanti enim est illis non habere probationes eorum quae defendunt, ne pariter admittantur traductiones eorum, quae mentiuntur.

23. Proponunt ergo ad suggillandam ignorantiam aliquam apostolorum, quod Petrus et qui cum eo erant reprehensi sint a Paulo. Adeo, inquiunt, aliquid eis defuit, ut ex hoc etiam illud struant, potuisse postea pleniorem scientiam supervenire, qualis obvenerit Paulo reprehendenti antecessores. Possumus et hic Acta Apostolorum repudiantibus dicere: prius est, uti ostendatis, quis iste Paulus, et quid ante apostolum, et quomodo apostolus; quatenus et alias ad quaestiones plurimum eo utuntur. Neque enim si[4] ipse apostolum se de persecutore profitetur, sufficit unicuique examinate credenti, quando nec dominus ipse de se testimonium dixerit. Sed credant sine scripturis[5], ut credant adversus scripturas; tamen doceant ex eo, quod allegant, Petrum a Paulo reprehensum, alius evangelii formam a Paulo superductam citra eam, quam praemiserat Petrus et ceteri. Atqui demutatus in praedicato-

1) Ioan. 16, 13. 2) Rhen. ed. I. descensum spir. sancti. Nedum spiritum sanctum possint agnoscere discentibus missum; etc. 3) Vv. se dicant omiserunt Rig. et Semler. 4) Cod. Urs. quod ipse. Rhen. ed. I. Neque enim pseudapostolum se de pers. prof. 5) Cod. Urs. Sed credunt sane scripturis.

rem de persecutore deducitur ad fratres a fratribus, ut unus ex fratribus, et ab illis ad illos, qui ab apostolis fidem induerant. Dehinc, sicuti ipse enarrat, ascendit Hierosolymam, cognoscendi Petri caussa, ex officio et iure scilicet eiusdem fidei et praedicationis. Nam et illi non essent admirati de persecutore factum praedicatorem, si aliquid contrarium praedicaret, nec dominum praeterea magnificassent, quia adversarius eius Paulus obvenerat. Itaque et dexteram ei dederunt, signum concordiae et convenientiae, et inter se distributionem officii ordinaverunt, non separationem evangelii, nec ut aliud alter, sed ut aliis alter praedicarent, Petrus in circumcisionem, Paulus in nationes. Ceterum si reprehensus est Petrus, quod cum convixisset ethnicis, postea se a convictu eorum separabat personarum respectu: utique conversationis fuit vitium, non praedicationis. Non enim ex hoc alius deus, quam creator, et alius Christus, quam ex Maria, et alia spes, quam resurrectio adnuntiabatur.

24. Non mihi tam bene est, imo non mihi tam male est, ut apostolos committam. Sed quomodo perversissimi isti illam reprehensionem ad hoc obtendunt, ut suspectam faciant doctrinam superiorem, respondebo quasi pro Petro, ipsum Paulum dixisse, factum se omnibus esse omnia, Iudaeis Iudaeum, non Iudaeis non Iudaeum, ut omnes lucrifaceret[1]). Adeo pro temporibus et personis et caussis quaedam reprehendebant, in quae et ipsi aeque pro temporibus et personis et caussis committebant, quemadmodum si et Petrus reprehenderet Paulum, quod prohibens circumcisionem circumciderit ipse Timotheum. Viderint, qui de apostolis iudicant. Bene, quod Petrus Paulo et in martyrio adaequatur. Sed etsi in tertium usque coelum ereptus Paulus et in paradisum delatus audiit quaedam illic, non possunt videri fuisse, quae illum in aliam doctrinam instructiorem praestarent, cum ita fuerit conditio eorum, ut nulli hominum proderentur. Quodsi ad alicuius conscientiam manavit nescio quid illud, et hoc se aliqua haeresis sequi affirmat: aut Paulus secreti proditi reus est, aut et alius postea in paradisum ereptus debet ostendi, cui permissum sit eloqui, quae Paulo mutire non licuit.

---

1) 1 Cor. 9, 20 sqq.

25. Sed, ut diximus, eadem dementia est, cum confitentur quidem nihil apostolos ignorasse, nec diversa inter se praedicasse, sed non omnia volunt illos omnibus revelasse, quaedam palam et universis, quaedam secreto et paucis demandasse, quia et hoc verbo usus est Paulus ad Timotheum: o Timothee, depositum custodi[1]), et rursum: bonum depositum custodi[2]). Quod hoc depositum est, tam idoneum[3]), ut alterius doctrinae deputetur? an illius denuntiationis, de quo ait: hanc denuntiationem commendo apud te, filiole Timothee[4])? item illius praecepti, de quo ait: denuntio tibi ante deum, qui vivificat omnia, et Iesum Christum, qui testificatus est sub Pontio Pilato bonam confessionem, ut custodias praeceptum[5])? Quod autem praeceptum et quae denuntiatio? **Ex supra et infra scriptis** intelligere erat[6]), non nescio quid subostendi hoc dicto de remotiore doctrina, sed potius inculcari de non admittenda alia praeter eam, quam audierat ab ipso, et puto, coram multis, inquit, testibus[7]). Quos multos testes si nolunt ecclesiam intelligi, nihil interest, quomodo[8]) nihil tacitum fuerit, quod sub multis testibus proferebatur. Sed nec quia monet illum, haec fidelibus hominibus demandare, qui idonei sint et alios docere[9]), id quoque argumentum occulti alicuius evangelii interpretandum est. Nam et cum dicit haec, de eis dicit, de quibus in praesenti scribebat. De occultis autem, ut de absentibus, apud conscientiam non haec, sed illa dixisset.

26. Porro consequens erat, ut cui demandabat evangelii administrationem non passim nec inconsiderate administrandam, adiiceret secundum dominicam vocem, ne margaritam porcis et sanctum canibus iactaret[10]). Dominus palam edixit, sine ulla significatione alicuius taciti[11]) sacramenti. Ipse praeceperat: si quid in tenebris et in abscondito audissent, in uce et in tectis praedicarent[12]). Ipse per similitudinem praefiguraverat, ne unam mnam, id est

---

1) 1 Tim. 6, 20. 2) 2 Tim. 1, 14. Rig. bon. dep. serva. 3) Gelen. et Pamel. tam tacitum; Rig. tantum: tacitum. 4) 1 Tim. 1, 18. 5) 1 Tim. 6, 13 sq. 6) Rhen. in ed. I. intellegerat; sed quae ipse coniecit, in contextum recepimus. Pamel. et Rig. intelligetur. 7) 2 Tim. 2, 2. 8) Rigalt. quando. 9) 2 Tim. 2, 2. 10) Matth. 7, 6. 11) Rig. tecti. 12) Matth. 10, 27.

unum verbum eius, sine fructu in abdito reservarent[1]). Ipse docebat lucernam non sub modium abstrudi[2]) solere, sed in candelabrum constitui, ut luceat omnibus qui in domo sunt. Haec apostoli aut neglexerunt aut minime intellexerunt, si non adimpleverunt, abscondentes aliquid de lumine, id est dei verbo, de Christi sacramento. Neminem, quod scio, verebantur, non Iudaeorum vim, non ethnicorum; quo magis utique in ecclesia libere praedicabant, qui in synagogis et in locis publicis non tacebant; imo neque Iudaeos convertere neque ethnicos inducere potuissent, nisi quod credi ab eis volebant, ordine exponerent; multo magis iam credentibus ecclesiis nihil subtraxissent, quod aliis paucis seorsum demandarent; quamquam, etsi quaedam inter domesticos, ut ita dixerim, disserebant, non tamen ea fuisse credendum est, quae aliam regulam fidei superducerent, diversam et contrariam illi, quam catholice[3]) in medium proferebant, ut alium deum in ecclesia dicerent, alium in hospitio, et aliam Christi substantiam designarent in aperto, aliam in secreto, et aliam spem resurrectionis apud omnes adnuntiarent, aliam apud paucos, cum ipsi observarent[4]) in epistolis suis, ut id ipsum et unum loquerentur omnes, et non essent schismata et dissensiones in ecclesia[5]), quia sive Paulus sive alii eadem praedicarent. Alioquin meminerant: sit sermo vester: est, est, non, non, quod amplius, hoc a malo est[6]), ne scilicet evangelium in diversitate tractarent.

27. Si ergo incredibile est, vel ignorasse apostolos plenitudinem praedicationis vel non omnem ordinem regulae omnibus edidisse, videamus, ne forte apostoli quidem simpliciter et plene, ecclesiae autem suo vitio aliter acceperint, quam apostoli proferebant. Omnia ista scrupulositatis incitamenta invenias praetendi ab haereticis. Tenent correptas ab apostolo ecclesias: o insensati Galatae, quis vos fascinavit[7])? et: tam bene currebatis, quis vos impediit[8])? ipsumque principium: miror, quod sic tam cito transferimini ab eo, qui vos[9]) vocavit in gratia, ad aliud evan-

---

1) Luc. 19, 20. 2) Rhen. ed. I. sub modio obstrui. 3) Rig. e mss. catholicae. 4) Pamel. et Rig. obsecrarent. 5) 1 Cor. 1, 10. 6) Matth. 5, 37. 7) Gal. 3, 1. 8) Gal. 5, 7 9) Rig. suos.

gelium[1]). Item ad Corinthios scriptum, quod essent adhuc carnales, qui lacte educarentur, nondum idonei ad pabulum; qui putarent, se scire aliquid, quando nondum scirent, quemadmodum sciri oporteret[2]). Cum correptas ecclesias opponunt, credant et emendatas. Sed et illas recognoscant, de quarum fide et scientia et conversatione apostolus gaudet et deo gratias agit[3]), quae[4]) tamen hodie cum illis correptis unius institutionis iura[5]) miscent.

28. Age nunc omnes erraverint; deceptus sit et apostolus de testimonio reddendo [quibusdam]; nullam respexerit spiritus sanctus, uti eam in veritatem deduceret[6]), ad hoc missus a Christo, ad hoc postulatus de patre, ut esset doctor veritatis[7]); neglexerit officium dei villicus, Christi vicarius, sinens ecclesias aliter interim intelligere, aliter credere, quod ipse per apostolos praedicabat: ecquid verisimile est, ut tot ac tantae in unam fidem erraverint? Nullus inter multos eventus est unus exitus; variasse debuerat error doctrinae ecclesiarum[8]). Ceterum quod apud multos unum invenitur, non est erratum[9]). Audeat ergo aliquis dicere, illos errasse, qui tradiderunt.

29. Quoquo modo sit erratum, tam diu utique regnavit[10]) error, quam diu haereses non erant. Aliquos Marcionitas et Valentinianos liberanda veritas exspectabat. Interea perperam evangelizabatur[11]); tot millia millium perperam tincta, tot opera fidei perperam administrata, tot virtutes, tot charismata perperam operata, tot sacerdotia, tot ministeria[12]) perperam functa, tot denique martyria perperam coronata. Aut si nec perperam nec in vacuum[13]), quale est, ut ante res dei currerent[14]), quam cuius dei notum esset? ante Christiani, quam Christus inventus? ante haereses, quam vera doctrina? Sed enim in omnibus veritas imaginem antecedit, post rem[15]) simili-

---

1) Gal. 1, 6. 2) 1 Cor. 3, 1 sq. 8, 2. 16, 19. 3) Rom. 1, 8. 4) Rhen. ed. I. qui. 5) Rig. iure. 6) Io. 14, 26. 7) Io. 15, 26. 8) Rhen. ed. I. var. deb. ordinem doctr. eccl. 9) Praeter Rhenanum editt. omnes addunt: sed traditum. 10) Rhen. erravit. 11) Praeter Rhenanum editt. omnes: perp. evang., perperam credebatur. 12) Cod. Agobardi: mysteria. 13) Rhen. ed. I. tot den. martyria perperam et in vacuum. Quale est etc. Quae dedimus, in ceteris edd. exstant. 14) Rhen. in ed. I. curent; deinde e cod. Gorz. currerent. 15) Sic recte Rig.; ceteri: postremo.

tudo succedit. Ceterum satis ineptum, ut prior [in] [1]) doctrina haeresis habeatur, vel quoniam ipsa est, quae futuras haereses et cavendas praenuntiavit. Ad eius doctrinae ecclesiam scriptum est, imo ipsa doctrina ad ecclesiam suam scribit: et si angelus de coelo aliter evangelizaverit, citra quam nos, anathema sit [2]).

30. Ubi tunc Marcion, Ponticus nauclerus, Stoicae studiosus? Ubi tunc Valentinus, Platonicae sectator? Nam constat illos neque adeo olim fuisse, Antonini fere principatu, et in catholicae primo [3]) doctrinam credidisse apud ecclesiam Romanensem sub episcopatu Eleutheri benedicti, donec ob inquietam eorum semper curiositatem, qua fratres quoque vitiabant [4]), semel et iterum eiecti, (Marcion quidem cum ducentis sestertiis, quae ecclesiae intulerat,) novissime in perpetuum dissidium relegati, venena doctrinarum suarum disseminaverunt [5]). Postmodum Marcion poenitentiam confessus, cum conditioni datae sibi occurrit, ita pacem recepturus, si ceteros quoque, quos perditioni erudisset, ecclesiae restitueret, morte praeventus est. Oportebat enim haereses esse [6]), nec tamen ideo bonum haeresis, quia esse eas oportebat, quasi non et malum oportuerit esse. Nam et dominum tradi oportebat, sed vae traditori [7]); ne quis etiam hinc haereses defendat. Sed [8]) et Apellis stemma retractandum est. Tam non vetus et ipse, quam Marcion institutor et praeformator eius, sed lapsus in femina desertor continentiae Marcionensis, ab oculis sanctissimi magistri Alexandriam secessit. Inde post annos regressus non melior, nisi tantum, qua iam non Marcionites, in alteram feminam impegit, illam virginem Philumenen, quam supra edidimus, postea vero immane prostibulum et ipsam, cuius energemate circumventus, quas ab ea didicit, phaneroseis scripsit. Adhuc in seculo supersunt, qui meminerint eorum, etiam proprii discentes, et successores ipsorum, ne posteriores se

---

1) Particula in deest in cod. Wouweri. 2) Gal. 1, 8. 3) Rhen. in catholicam pene (ceteri editt. primo) doctr. Sed rectius Rig. in catholicae (sc. ecclesiae) primo doctr. 4) Rig. e ms. quam fratres quoque vitabant. 5) Rhen. eiecti. Marcion — discidium relegatus — disseminavit. 6) 1 Cor. 11, 19. 7) Marc. 14, 21. 8) Rhenano excepto editt. omnes: Si et Ap. — retract. est, tam etc.

negare possint; quamquam et de operibus suis, ut dixit dominus, revincuntur [1]). Si enim Marcion novum testamentum a vetere separavit; posterior est eo, quod separavit, quia separare non posset, nisi quod unitum fuit. Unitum ergo, antequam separaretur, postea factum separatum, posteriorem ostendit separatorem. Item Valentinus aliter exponens et sine dubio emendans, hoc nomine quicquid emendat, ut mendosum retro alterius [2]) fuisse demonstret. Hos utique [3]) insigniores, et frequentiores adulteros veritatis nominamus. Ceterum et Nigidius nescio quis et Hermogenes et multi alii adhuc ambulant pervertentes vias dei. Cupio, ostendant mihi: ex qua auctoritate prodierunt? Si alium deum praedicant, quomodo eius dei rebus et literis et nominibus utuntur, adversus quem praedicant? si eiusdem, quomodo aliter? Probent se novos apostolos esse; dicant Christum iterum descendisse, iterum ipsum docuisse, iterum crucifixum, iterum resuscitatum. Sic enim apostolus solet facere, dare illis praeterea virtutem eadem signa edendi, quae et ipse [4]). Volo igitur virtutes eorum proferre, nisi quod agnosco maximam virtutem eorum, qua apostolos in perversum aemulantur. Illi enim de mortuis suscitabant, isti de vivis mortuos faciunt.

31. Sed ab excessu revertar ad principalitatem veritati et posteritatem mendacitati deputandam [5]) ex illius quoque parabolae patrocinio, quae bonum semen frumenti a domino seminatum in primore constituit, avenarum autem sterilis foeni adulterium ab inimico diabolo postea superducit [6]). Proprie [7]) enim doctrinarum distinctionem figurat, quia et alibi verbum dei seminis similitudo est. Ita ex ipso ordine manifestatur, id esse dominicum et verum, quod sit prius traditum, id autem extraneum et falsum, quod sit posterius immissum. Ea sententia manebit adversus posteriores quasque haereses, quibus nulla con-

---

1) Matth. 7, 16. 2) Wouweri ms. hoc omnino quicquid emendat, ut mendosum anterius f. dem. Quae probavit Rigalt. scripsitque: demonstrat, 3) Praeter Rhen. omnes: ut. 4) Cod. Agob.: Sic enim apostolus descripsit. solet facere. dare praeterea virtutem eadem signa edendi quae et ipse. 5) Rig. ad princ. veritatis et poster. mendaictatis disputandam. 6) Matth. 13, 37 sqq. 7) Rhen. Pro parte.

stantia de conscientia competit[1]) ad defendendam sibi veritatem.

32 Ceterum si quae audent interserere se aetati apostolicae, ut ideo videantur ab apostolis traditae, quia sub apostolis fuerunt, possumus dicere: edant ergo origines ecclesiarum suarum, evolvant ordinem episcoporum suorum, ita per successiones ab initio decurrentem, ut primus ille episcopus aliquem ex apostolis vel apostolicis viris, qui tamen cum apostolis perseveraverit, habuerit auctorem et antecessorem. Hoc enim modo ecclesiae apostolicae census suos deferunt, sicut Smyrnaeorum ecclesia Polycarpum ab Ioanne collocatum refert, sicut Romanorum Clementem a Petro ordinatum. Itidem[2]) proinde utique et ceterae exhibent, quos ab apostolis in episcopatum constitutos apostolici seminis traduces habeant. Confingant tale aliquid haeretici. Quid enim illis post blasphemiam illicitum est? Sed etsi confinxerint, nihil promovebunt. Ipsa enim doctrina eorum cum apostolica comparata ex diversitate et contrarietate sua pronuntiabit, neque apostoli alicuius auctoris esse neque apostolici, quia sicut apostoli non diversa inter se docuissent, ita et apostolici non contraria apostolis edidissent, nisi illi, qui ab apostolis desciverunt[3]) et aliter praedicaverunt. Ad hanc itaque formam provocabuntur[4]) ab illis ecclesiis, quae licet nullam ex apostolis vel apostolicis auctorem suum proferant, ut multo posteriores, quae denique quotidie instituuntur, tamen in eadem fide conspirantes, non minus apostolicae deputantur pro consanguinitate doctrinae. Ita omnes haereses ad utramque formam nostris ecclesiis provocatae probent se quaqua putant apostolicas. Sed adeo nec sunt, nec possunt probare, quod non sunt, nec recipiuntur in pacem et communicationem ab ecclesiis quoquo modo apostolicis, scilicet ob diversitatem sacramenti nullo modo apostolicae.

33. Adhibeo super haec ipsarum doctrinarum recognitionem, quae sub apostolis fuerunt ab iisdem apostolis et demonstratae et deieratae. Nam et sic facilius tra-

---

1) Rhen. ed. I. constantia et conscientia concedit, in margine: concepit. 2) Ita Wouwer. e ms., Pamel. ordinatum edit. Proinde etc. Rig. ordinatum itidem. Perinde etc. 3) Rig. didicerunt, aliter praed. 3) Rig. probabuntur.

ducentur, dum aut iam tunc fuisse deprehenduntur, aut ex illis, quae iam tunc fuerunt, semina sumpsisse. Paulus in prima ad Corinthios notat negatores et dubitatores resurrectionis [1]). Haec opinio propria [2]) Sadducaeorum. Partem eius usurpat Marcion et Apelles et Valentinus, et si qui alii resurrectionem infringunt. Ad Galatas scribens invehitur in observatores et defensores circumcisionis et legis [3]). Hebionis haeresis est. Timotheum instruens nuptiarum quoque interdictores suggillat [4]). Ita instituunt Marcion et Apelles, eius secutor. Aeque tangit eos, qui dicerent, factam iam resurrectionem [5]). Id de se [6]) Valentiniani adseverant. Sed et cum genealogias indeterminatas [7]) nominat, Valentinus agnoscitur, apud quem aeon ille nescio qui novi et non unius nominis generat e sua Charite sensum et veritatem, et hi aeque procreant duo, sermonem et vitam, dehinc et isti generant hominem et ecclesiam, estque haec prima Ogdoas [8]) aeonum. Exinde decem alii et duodecim reliqui aeones miris nominibus oriuntur in meram fabulam triginta aeonum. Idem apostolus, cum improbat elementis servientes, aliquem Hermogenem [9]) ostendit, qui materiam non natam introducens deo non nato eam comparat, et ita matrem elementorum deam faciens potest ei servire, quam deo comparat. Ioannes vero in Apocalypsi idolothyta edentes et stupra committentes [10]) iubet castigare. Sunt et nunc alii Nicolaitae, Caiana [11]) haeresis dicitur. At in epistola eos maxime antichristos vocat, qui Christum negarent in carne venisse, et qui non putarent Iesum esse filium dei. Illud Marcion, hoc Ebion vindicavit. Simonianae autem magiae disciplina angelis serviens, utique et ipsa inter idololatrias deputabatur et a Petro apostolo in ipsò Simone damnabatur.

34. Haec sunt, ut arbitror, genera doctrinarum adulterinarum, quae sub apostolis fuisse ab ipsis apostolis discimus, et tamen nullam invenimus institutionem inter tot diversitates perversitatum, quae de deo creatore universo-

---

1) 1 Cor. 15, 12. 2) Rhen. et Pam. prima. 3) Gal. 5, 2. 4) 1 Tim. 4, 3. 5) 2 Tim. 2, 3. 6) Rhen. Sic se Val. 7) 1 Tim. 1, 4. 8) Sic Rig. ėt Wouw. e cod. Ursini. Rhenani ed. I. de qua prima haec ideo decas aeonum. Gelen. et Pam. de qua prima ogdoade aeonum exinde etc. 9) Rig. ali quid Hermogenis. 10) Apoc. 2, 14. 11) Rhen. Gaiana

rum controversiam moverit; nemo alterum deum ausus est suspicari, facilius de filio quam de patre haesitabatur; donec Marcion praeter creatorem alium deum solius bonitatis induceret, Apelles creatorem angelum[1]) nescio quem gloriosum superioris dei faceret deum legis et Israëlis, illum igneum affirmans, Valentinus aeonas suos spargeret et unius aeonis vitium in originem deduceret dei creatoris. His solis et his primis revelata est veritas divinitatis, maiorem scilicet dignationem et pleniorem gratiam a diabolo consecutis, qui deum sic quoque voluerit aemulari, ut de doctrinis venenorum, quod dominus negavit, ipse faceret discipulos super magistrum. Eligant igitur sibi tempora universae haereses, quae quando fuerint, dum non intersit, quae quando de veritate non sint[2]). Utique quae ab apostolis nominatae non fuerunt, sub apostolis fuisse non possunt. Si enim fuissent, nominarentur et ipsae, ut et ipsae coercendae. Quae vero sub apostolis fuerunt, in sua nominatione damnantur. Sive ergo eaedem, nunc sunt aliquanto expolitiores, quae sub apostolis rudes, habent suam exinde damnationem; sive aliae quidem illae fuerunt, aliae autem postea obortae quasdam ex illis opiniones usurpaverunt, habendo cum eis consortium praedicationis, habeant necesse est etiam consortium damnationis, praecedente illo fine supradicto posteritatis, quo, etsi nihil de damnaticiis participarentur, de aetate sola praeiudicarentur, tanto magis adulterae, quanto nec ab apostolis nominatae. Unde firmius constat, has esse, quae adhuc tunc nuntiabantur futurae.

35. His definitionibus provocatae a nobis et revictae haereses omnes, sive qua posterae, sive qua coaetaneae apostolorum, dummodo diversae, sive generaliter sive specialiter notatae ab eis, dummodo praedamnatae, audeant respondere et ipsae aliquas eiusmodi praescriptiones adversus nostram disciplinam. Si enim negant veritatem eius, debent probare illam quoque haeresin esse eadem forma revictam, qua ipsae revincuntur, et ostendere simul, ubinam quaerenda sit veritas, quam apud illas non esse iam constat. Posterior nostra res non est, imo omnibus prior est. Hoc erit testimonium veritatis ubique occupantis prin-

---

1) Rig. angelorum. 2) Pam. dum de veritate n. s. Rig. dummodo intersit quae quando, dum de v. n. s.

cipatum. Ab apostolis non damnatur, imo defenditur. Hoc erit indicium proprietatis. Quam enim non damnant, qui extraneam quamque damnaverunt, suam ostendunt, ideoque et defendunt.

36. Age iam, qui voles curiositatem melius exercere in negotio salutis tuae, percurre ecclesias apostolicas, apud quas ipsae adhuc cathedrae apostolorum suis locis praesidentur, apud quas ipsae authenticae literae eorum recitantur, sonantes vocem et repraesentantes faciem uniuscuiusque. Proxima est tibi Achaia, habes Corinthum. Si non longe es a Macedonia, habes Philippos, habes Thessalonicenses [1]). Si potes in Asiam tendere, habes Ephesum. Si autem Italiae adiaces, habes Romam, unde nobis quoque auctoritas praesto est. Ista quam felix ecclesia [2]), cui totam doctrinam apostoli cum sanguine suo profuderunt, ubi Petrus passioni dominicae adaequatur, ubi Paulus Ioannis exitu coronatur, ubi apostolus Ioannes, posteaquam in oleum igneum demersus nihil passus est, in insulam relegatur. Videamus, quid didicerit, quid docuerit, quid cum Africanis quoque ecclesiis contesserarit [3]). Unum deum novit, creatorem universitatis, et Christum Iesum ex virgine Maria filium dei creatoris, et carnis resurrectionem; legem et prophetas cum evangelicis et apostolicis literis miscet. Inde potat [4]) fidem, aqua signat, sancto spiritu vestit, eucharistia pascit, martyrium exhortatur, et ita adversus hanc institutionem neminem recipit. Haec est institutio, non dico iam, quae futuras haereses praenuntiabat, sed de qua haereses prodierunt. Sed non fuerunt [5]) ex illa, ex quo factae sunt adversus illam. Etiam de olivae nucleo mitis et opimae et necessariae asper oleaster exoritur, et iam de papavere fici gratissimae [6]) et suavissimae ventosa et vana caprificus exsurgit. Ita et haereses de nostro frutice, non nostro genere, veritatis grano, sed mendacio silvestres [7]).

---

1) Vv. habes Thessal. desunt in ed. I. Rhen. 2) Sic Rig. e ms. Rhen. ed. I. praesto est statuta. Pam. e cod. Vat. Statu felix eccl. 3) Rhen. Vid., qu. dixerit, qu. doc. Cum Afr. qu. eccl. contestatur. 4) Rhen. portat, Wouw. importat, Rig. Et inde potat fidem, eam aqua signat. 5) Rhen. non omnes ex illa. 6) Vv. et necessariae — gratissimae desunt in ed. I. Rhen. 7) Ita h. l. emend. Rig.;

37. Si haec ita se habent, ut veritas nobis adiudicetur, quicunque in ea regula incedimus, quam ecclesia ab apostolis, apostoli a Christo, Christus a deo tradidit, constat ratio propositi nostri definientis, non esse admittendos haereticos ad ineundam de scripturis provocationem, quos sine scripturis probamus ad scripturas non pertinere. Si enim haeretici sunt, Christiani esse non possunt, non a Christo habendo, quod de sua electione sectati haereticorum nomina admittunt. Ita non Christiani nullum ius capiunt Christianarum literarum, ad quos merito dicendum est: qui estis? quando, et unde venistis? quid in meo agitis, non mei? quo denique, Marcion, iure silvam meam caedis? qua licentia, Valentine, fontes meos transvertis? qua potestate, Apelles, limites meos commoves? [1]) quid hic, ceteri, ad voluntatem vestram seminatis et pascitis? Mea est possessio, olim possideo [2]), habeo origines firmas ab ipsis auctoribus, quorum fuit res. Ego sum haeres apostolorum. Sicut caverunt testamento suo, sicut fidei commiserunt, sicut adiuraverunt, ita teneo. Vos certe exhaeredaverunt semper et abdicaverunt ut extraneos, ut inimicos. Unde autem extranei et inimici apostolis haeretici, nisi ex diversitate doctrinae, quam unusquisque de suo arbitrio adversus apostolos aut protulit aut recepit?

38. Illic igitur et scripturarum et expositionum adulteratio deputanda est, ubi diversitas invenitur doctrinae. Quibus fuit propositum aliter docendi, necessitas instituit [3]) aliter disponendi instrumenta doctrinae. Alias enim non potuissent aliter docere, nisi aliter haberent, per quae docerent. Sicut illis non potuisset succedere corruptela doctrinae sine corruptela instrumentorum eius, ita et nobis integritas doctrinae non competisset sine integritate eorum, per quae doctrina tractatur. Etenim quid contrarium nobis in nostris? quid de proprio intulimus, ut aliquid contrarium ei, quod esset in scripturis deprehensum, detractione vel adiectione vel transmutatione remediaremus?

Rhen. et Pam.: Ita et haer. de nostro fructificaverunt, non nostrae; degeneres varietatis (Gelen. et ceteri e cod. Gorz. veritatis) grano et mend. silvestres. 1) Post Rhenanum editt. omnes addiderunt: mea est possessio. 2) Praeter Rhen. omnes: olim poss., prior possideo. 3) Pam. et Rig. eos necessitas coegit.

Quod sumus, hoc sunt scripturae inde[1]) ab initio suo. Ex illis sumus, antequam nihil aliter fuit, quam sumus. Quid denique fuit, antequam nobis[2]) interpolarentur[3])? Cum autem omnis interpolatio posterior credenda sit, veniens utique ex caussa aemulationis, quae neque prior neque domestica unquam est eius, quod aemulatur, tam incredibile est sapienti cuique, ut nos adulterum stilum intulisse videamur scripturis, qui sumus et primi et ex ipsis, quam illos non intulisse, qui sunt et posteri et adversi. Alius manu scripturas, alius sensus expositione intervertit. Neque enim si Valentinus integro instrumento uti videtur, non callidiore ingenio quam Marcion[4])? Marcion enim exserte et palam machaera, non stilo usus est, quoniam ad materiam suam caedem scripturarum confecit. Valentinus autem pepercit, quoniam non ad materiam scripturas, sed materiam ad scripturas excogitavit, et tamen plus abstulit et plus adiecit, auferens proprietates singulorum quoque verborum et adiiciens dispositiones non comparentium rerum.

39. Haec sunt[5]) ingenia de spiritalibus nequitiae, cum quibus luctatio est nobis, fratres, merito contemplandae[6]) fidei necessaria, ut electi manifestentur, ut reprobi detegantur. Et ideo habent vim et in excogitandis instruendisque erroribus facilitatem[7]), non adeo mirandam quasi difficilem et inexplicabilem, cum de secularibus quoque scripturis exemplum praesto sit eiusmodi facilitatis. Qua vides[8]) hodie ex Virgilio fabulam in totum aliam componi, materia secundum versus, versibus secundum materias concinnatis. Denique Ovidius Geta[9]) Medeam tragoediam ex Virgilio plenissime expressit. Meus quidam propinquus ex eodem poëta inter cetera stili sui otia Pinacem Cebetis

---

1) Rhen. hoc sunt. Inde script. 2) Pam. aliique: a nobis. 3) Rig.: Quod sumus, hoc sunt scripturae ab initio suo: ex illis sumus, antequam aliter fuit; antequam a vobis interpolarentur. 4) Gelen., Pam., Rig. Marcion, manus intulit veritati? 5) Rig. Erant ingenia etc. 6) Rig. contemplanda, fidei nec. 7) Rig. felicitatem. 8) Rhen. Quo ius; Pam. Vis; Wouw. in suo cod.: Quovis, quod mutavit in: Qua vides. 9) Rhen. ed. I. Ovidius citra Med. Gelen. Osidius Geta. Cod. Vat. Offidius; Pam. Ovidius Geta. Cod. Agob. Vosidius; cod. Urs. Osidius; Rig. Hosidius Geta. Iunius coni. C. Didius Geta.

explicuit. Homerocentonas etiam vocare solent, qui de carminibus Homeri propria opera more centonario ex multis hinc inde compositis in unum sarciunt corpus. Et utique fecundior divina literatura ad facultatem cuiuscunque materiae. Nec periclitor dicere, ipsas quoque scripturas sic esse ex dei voluntate dispositas, ut haereticis materias subministrarent, cum legam oportere haereses esse, quae sine scripturis esse non possent.

40. Sed quaeritur[1]), a quo intellectus interpretetur eorum, quae ad haereses faciant. A diabolo scilicet, cuius sunt partes intervertendi veritatem, qui ipsas quoque res sacramentorum divinorum in idolorum mysteriis aemulatur. Tingit et ipse quosdam, utique credentes et fideles suos; expiationem[2]) delictorum de lavacro repromittit, et si adhuc memini Mithrae, signat illic in frontibus milites suos; celebrat et panis oblationem, et imaginem resurrectionis inducit, et sub gladio redimit coronam. Quid, quod et summum pontificem in unius nuptiis statuit? Habet et virgines, habet et continentes. Ceterum si Numae Pompilii superstitiones revolvamus, si sacerdotalia officia, insignia et privilegia, si sacrificantium[3]) ministeria, et instrumenta et vasa ipsorum sacrificiorum, ac piaculorum et votorum curiositates consideremus: nonne manifeste diabolus morositatem illam Iudaeae imitatus est? Qui ergo ipsas res, de quibus sacramenta Christi administrantur, tam aemulanter affectavit exprimere in negotiis idolatriae. Utique et idem et eodem ingenio gestiit et potuit instrumenta quoque divinarum rerum et sanctorum Christianorum, sensum de sensibus, verba de verbis, parabolas de parabolis, profanae et aemulae fidei attemperare[4]). Et ideo neque a diabolo immissa esse spiritalia nequitiae, ex quibus etiam haereses veniunt, dubitare quis debet, neque ab idololatria distare haereses, cum et auctoris et operis eiusdem sint, cuius et idololatria. Deum aut fingunt alium adversus creatorem, aut si unicum creatorem confitentur, aliter eum disserunt, quam in vero est. Itaque omne mendacium, quod de deo dicunt, quodammodo genus est idololatriae[5]).

---

1) Rig. Sequetur. 2) Cod. Agob. expositionem. 3) Ita cod. Ursin. Rhen. sacrificantia. Pam. et Rig. sacrificalia. 4) Rhen. attentare. 5) Rhen. ed. I. Ita omne mendacium de deo vel natio quodammodo sexus est idololatriae.

41. Non omittam ipsius etiam conversationis haereticae descriptionem, quam futilis, quam terrena, quam humana sit, sine gravitate, sine auctoritate, sine disciplina, ut fidei suae congruens. Inprimis quis catechumenus, quis fidelis, incertum est; pariter adeunt, pariter orant, etiam ethnici, si supervenerint; sanctum canibus et porcis margaritas, licet non veras, iactabunt. Simplicitatem volunt esse prostrationem disciplinae, cuius penes nos curam lenocinium vocant. Pacem quoque passim cum omnibus miscent. Nihil enim interest illis, licet diversa tractantibus, dum ad unius veritatis expugnationem conspirent. Omnes scientiam pollicentur. Ante sunt perfecti catechumeni, quam edocti. Ipsae mulieres haereticae, quam procaces! quae audeant docere, contendere, exorcismos agere, curationes repromittere, forsitan et tingere. Ordinationes eorum temerariae, leves, inconstantes. Nunc neophytos collocant, nunc seculo obstrictos, nunc apostatas nostros, ut gloria eos obligent, quia veritate non possunt. Nusquam facilius proficitur, quam in castris rebellium, ubi ipsum esse illic, promereri est. Itaque alius hodie episcopus, cras alius; hodie diaconus, qui cras lector; hodie presbyter, qui cras laicus; nam et laicis sacerdotalia munera iniungunt.

42. De verbi autem administratione quid dicam, cum hoc sit negotium illis, non ethnicos convertendi, sed nostros evertendi? Hanc magis gloriam captant, si stantibus ruinam, non si iacentibus elevationem operentur. Quoniam et ipsum opus eorum non de suo proprio aedificio venit, sed de veritatis destructione, nostra suffodiunt, ut sua aedificent. Adime illis legem Moysi et prophetas et creatorem deum, accusationem eloqui non habent. Ita fit, ut ruinas facilius operentur stantium aedificiorum, quam exstructiones iacentium ruinarum. Ad haec solummodo opera humiles et blandi et summissi agunt. Ceterum nec suis praesidibus reverentiam noverunt. Et hoc est, quod schismata apud haereticos fere non sunt, quia cum sint, non parent. Schisma est unitas ipsis[1]. Mentior, si non etiam a regulis suis variant inter se, dum unusquisque proinde suo arbitrio modulatur, quae accepit, quemadmodum de arbitrio ea composuit ille, qui tradidit. Agnoscit naturam

---

1) Sic Rig. e cod. Ursini; reliqui: ipsa.

suam et originis suae morem profectus rei. Idem licuit Valentinianis, quod Valentino, idem Marcionitis, quod Marcioni, de arbitrio suo fidem innovare. Denique penitus inspectae haereses omnes in multis cum auctoribus suis dissentientes deprehenduntur. Plerique nec ecclesias habent, sine matre, sine sede, orbi fide, extorres, quasi sine lare [1]) vagantur.

43. Notata sunt etiam commercia haereticorum cum magis quam pluribus, cum circulatoribus, cum astrologis, cum philosophis, curiositati scilicet deditis. Quaerite et invenietis, ubique meminerunt. Adeo et de genere conversationis qualitas fidei aestimari potest. Doctrinae index disciplina est. Negant deum timendum. Itaque libera sunt illis omnia et soluta. Ubi autem deus non timetur, nisi ubi non est? Ubi deus non est, nec veritas ulla est. Ubi veritas nulla est, merito et talis disciplina est. At ubi deus, ibi metus in deum, qui est initium sapientiae. Ubi metus in deum, ibi gravitas, honesta et diligentia attonita et cura sollicita et allectio explorata et communicatio deliberata et promotio emerita et subiectio religiosa et apparitio devota et processio modesta et ecclesia unita et dei omnia.

44. Proinde haec pressioris apud nos testimonia disciplinae ad probationem veritatis accedunt, a qua divertere nemini expedit, qui meminerit futuri iudicii, quo omnes nos necesse est apud Christi tribunal adstare, reddentes rationem in primis ipsius fidei. Quid ergo dicent, qui illam stupraverint adulterio haeretico, virginem traditam a Christo? Credo allegabunt nihil unquam sibi ab illo vel ab apostolis eius de seris [2]) et perversis doctrinis futuris pronuntiatum et de cavendis et de abominandis praeceptum. Agnoscent suam potius culpam et suorum, qui nos non ante praestruxerunt [3]). Adiicient praeterea multa de auctoritate cuiusque doctoris haeretici; illos maxime doctrinae suae fidem confirmasse, mortuos suscitasse, de-

---

1) Rhen. quasi sibilatae vag. Pamel. extorres quasi sibi, late vag. Rigaltii emendationem probavimus. 2) Ita Rig. e cod. Ursini; reliqui: saevis. 3) Hanc Gelenii emendationem ceteris praeferendam censeo. Rhen. culpam, quam suorum, qui nos ante praestr. Pamel. culp., quam suor., qui nos non ante praestr. Rig. Agnoscant — quam illorum, qui nos tanto ante praestr.

biles reformasse, futura significasse, ut merito apostoli crederentur, quasi nec hoc scriptum sit, venturos multos, qui etiam virtutes maximas ederent ad fallaciam muniendam corruptae praedicationis. Itaque veniam merebuntur. Qui vero memores dominicarum et apostolicarum denuntiationum in fide integri steterint, credo, de venia periclitabuntur, respondente domino [1]): praenuntiaveram plane futuros fallaciae magistros in meo nomine et prophetarum et apostolorum etiam, et discentibus meis eadem ad vos praedicare mandaveram, semel evangelium et eiusdem regulae doctrinam apostolis meis delegaveram; sed cum vos non crederetis [2]), libuit mihi postea aliqua inde mutare. Resurrectionem promiseram, etiam carnis; sed recogitavi, ne implere non possem: natum me ostenderam ex virgine, sed postea turpe mihi visum est: patrem dixeram, qui solem et pluvias facit; sed alius me pater melius adoptavit: prohibueram vos aurem accommodare haereticis, sed erravi. Talia capit opinari eos, qui exorbitant et fidei veritatis periculum non cavent.

45. Sed nunc quidem generaliter actum est nobis adversus haereses omnes certis et iustis et necessariis praescriptionibus repellendas a collatione scripturarum. De reliquo, si dei gratia adnuerit, etiam specialiter quibusdam respondebimus*).

---

1) Rhen. deo. 2) Vv. sed — crederetis recte in edd. Franek. et Rig. huc transposita sunt. Antea post mandaveram posita erant atque v. sed ante libuit repetitum.

*) Rig. addidit vv. Haec in fide veritatis ci......... legentibus pax et gratia domini nostri Iesu Christi in aeternum. Contra haereticos explicit. Ea a librario quodam quin adscripta sint, non potest dubitari. — Sed quae sequuntur: Quorum haereticorum ut plura praet., ad finem usque huius libri, non a Tertulliano esse profecta, nemo infitiabitur. Nam primum desiderantur in vetustissimo Agobardi codice; in cod. Paterniacensi separato libello ἀνεπιγράφῳ continentur, atque in alio Rhenani cod. inscripta sunt: Adversus omneis haereses, quam inscriptionem etiam Rhen. in prima editione iis praefixit; in cod. Hirsaug. ipsum librum de praescriptionibus haeret. praecedunt. Accedit, quod ultima sententia fini libri faciendo maxime est apta, ut nihil sit, quod amplius desideres; nam quae Tertullianus singulis haereticis duxerit obloquenda, singulis libris exaravit. Ac Semlerus recte suspicatur, „hunc libellum (priori agglutinatum) varie compilatum fuisse, non vero una serie ab auctore quodam contextum, a

Quorum haereticorum, ut plura praeteream, pauca perstringam. Taceo enim Iudaismi haereticos: Dositheum, inquam, Samaritanum, qui primus ausus est prophetas quasi non in spiritu sancto locutos repudiare; taceo Sadducaeos, qui ex huius erroris radice surgentes ausi sunt ad hanc haeresin etiam resurrectionem carnis negare; praetermitto Pharisaeos, qui additamenta quaedam legis adstruendo a Iudaeis divisi sunt; (unde etiam hoc accipere ipsum, quod habent, nomen digni fuerunt;) cum his etiam Herodianos, qui Christum Herodem esse dixerunt.

46. Ad eos me converto, qui ex evangelio haeretici esse voluerunt. Ex quibus est primus omnium Simon Magus, qui in Actis Apostolorum condignam meruit ab apostolo Petro iustamque sententiam. Hic ausus est summam se dicere virtutem, id est summum deum; mundum autem ab angelis suis institutum, a daemone se oberrante 1)), qui esset sapientia, descendisse quaerendum apud Iudaeos, se in phantasmate dei non passum, sed esse quasi passum. Post hunc Menander, discipulus ipsius, similiter magus, eadem dicens, quae Simon ipse, quicquid se Simon dixerat, hoc se Menander esse dicebat, negans habere posse quemquam salutem, nisi in nomine suo baptizatus fuisset. Secutus est post haec et Saturninus, et hic similiter dicens, innascibilem virtutem, id est deum, in summis et illis infinitis partibus et in superioribus manere, longe autem distantes ab hoc angelos inferiorem 2)) mundum fecisse, et quia splendor quidam luminis desursum in inferioribus refulsisset, ad similitudinem 3)) illius luminis angelos hominem in-

---

scribis potius latinas partes undecunque (inprimis ex Irenaei libris vel, ut ait Aug. Hahn, ex Epiphanii Panario) decerptas varie adiectas fuisse.“ Denique mihi videor iure dubitare, quin Tertullianus, qui nunquam tantum retulerit haereticorum sententias, sed multis verbis ad eas disputaverit, in animum inducere potuerit, ut tam incompositum futilemque haeresium indicem conscriberet; prius enim obdormivisset, quam illum absolvisset. At licet contendere, eum a scriptore seculi tertii vel quarti, qui Septimianam dicendi rationem affectaret, esse compositum.

1) Semlerus ex Iren. lib. I, 23. censuit locum emendandum esse: ad Ennoeam se aberrantem, quae esset sapientia etc. 2) Ita Rig., ceteri: inferiores. 3) Rig. ad sim. illam superiorem propter ill. lum. ang. Quae tria vv. e proxima sententia huc translata sunt.

stituere [angelos][1]) curasse; hunc super terram iacuisse reptantem, cuius lumen illud et virtutem illam superiorem propter misericordiam scintillam salvam esse, cetera hominis perire; Christum in substantia corporis non fuisse, et phantasmate tantum quasi passum fuisse; resurrectionem carnis nullo modo futuram esse. Postea Basilides haereticus erupit. Hic esse dicit summum deum nomine Abraxan, ex quo mentem creatam, quam graece *νοῦν* appellat; inde verbum; ex illo providentiam, virtutem et sapientiam; ex ipsis inde principatus et potestates et angelos factos, deinde infinitas angelorum editiones et probolas, ab istis angelis trecentos sexaginta quinque coelos institutos, et mundum in honore Abraxae, cuius nomen hunc in se habeat numerum computatum. In ultimis quidem angelis, et qui hunc fecerunt mundum, novissimum ponit Iudaeorum deum, id est, deum legis et prophetarum, quem deum negat, sed angelum dicit. Huic sortito obtigisse semen Abrahae, atque ideo hunc de terra ex Aegypto filios Israël in terram Chanaan transtulisse. Hunc turbulentiorem prae ceteris angelis atque ideo et seditiones frequentare[2]) et bella concutere, sed et humanum sanguinem fundere. Christum autem non ab hoc, qui fecerit mundum, sed ab illo Abraxa missum venisse in phantasmate, sine substantia carnis fuisse; hunc passum apud Iudaeos non esse, sed vice ipsius Simonem crucifixum esse; unde nec in eum credendum esse, qui sit crucifixus, ne quis confiteatur in Simonem credidisse. Martyria negat esse facienda. Carnis resurrectionem graviter impugnat, negans salutem corporibus repromissam. Alter haereticus Nicolaus emersit. Hic de septem diaconis, qui in Actis Apostolorum allecti sunt, fuit. Hic dicit tenebras in concupiscentia luminis et quidem foeda et obscoena fuisse; ex hac permixtione pudor est dicere quae foetida et immunda. Sunt et cetera obscoena[3]). Omnes[4]) enim refert quasdam turpitudinis notas, et complexus et

1) Editt. omnes: instituere, angelos curasse. Sed v. angelos videtur male repetitum. 2) Editt. omnes: frequenter, quod Seml. suasit in frequentare mutandum. 3) Vv. et cetera obscoena delevit Rig. retulitque v. sunt ad priorem sententiam. Fortasse: quam foet. et im. sint. Sunt etc. 4) Rig. Aeones enim refert quosdam turpitudinis natos, quae mera est coniectura.

permixtiones exsecrabiles obscoenasque coniunctas, et quaedam ex ipsis adhuc turpiora. Natos praeterea daemones et deos et spiritus septem, et alia satis sacrilega pariter et foeda, quae referre erubescimus, etiam praeterimus. Satis est nobis, quod totam istam haeresin Nicolaitarum apocalypsis domini gravissima sententiae auctoritate damnavit dicendo: quia hoc tenes, odisti doctrinam Nicolaitarum, quam et ego odi[1]).

47. Accesserunt his haeretici etiam illi, qui Ophitae nuncupantur. Nam serpentem magnificant in tantum, ut illum etiam ipsi Christo praeferant. Ipse enim, inquiunt, scientiae nobis boni et mali originem dedit. Huius animadvertens potentiam et maiestatem Moyses, inquiunt, aereum posuit serpentem, et quicunque ipsum adspexerunt, sanitatem consecuti sunt. Ipse, aiunt praeterea, Christus in evangelio suo imitatur serpentis ipsius sacram potestatem dicendo: et sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto, ita exaltari oportet filium hominis[2]). Ipsum introducunt ad benedicenda eucharistia sua. Sed tota istius erroris et scena et doctrina inde fluxit. Dicunt enim de illo summo primario aeone complures alios aeones exstitisse inferiores, omnibus tamen istis aeonem antestare, cuius sit nomen Ialdabaoth. Hunc autem conceptum esse ex altero aeone, aeonibus inferioribus permixto, seque postea cum in superiora voluisset eniti, gravitate materiae permixta sibi non potuisse ad superna pervenire, in medietate relictum extendisse se totum, effecisse sic coelum. Ialdabaoth tamen inferius descendisse et fecisse sibi filios septem, quem occlusisse superiora dilatatione, ut, quia angeli quae superiora essent scire non possent, ipsum solum deum putarent. Virtutes igitur illas et angelos inferiores hominem fecisse, et quia ab infirmioribus et mediocribus virtutibus institutus esset, quasi vermem iacuisse reptantem; illum vero aeonem, ex quo Ialdabaoth processisset, invidia commotum scintillam quandam iacenti homini immisisse, qua excitatus per prudentiam saperet et intelligere posset superiora. Sic rursum Ialdabaoth istum in indignationem conversum ex semetipso edidisse virtutem et similitudinem serpentis, et hanc fuisse virtutem in paradiso, id est, istum fuisse ser-

1) Apoc. 2, 6. 15. 2) Io. 3, 14.

pentem, cui Eva quasi filio deo crediderat. Decerpsit, inquiunt, de fructu arboris, atque ideo generi humano scientiam bonorum et malorum contribuit. Christum autem non in substantia carnis fuisse; salutem carnis sperandam omnino non esse. Nec non etiam erupit alia quoque haeresis, quae dicitur Cainaeorum [1]). Et ipsi enim magnificant Cain, quasi ex quadam potenti virtute conceptum, quae operata sit in ipso. Nam Abel ex inferiore virtute conceptum, procreatum, et ideo inferiorem repertum. Hi qui hoc adserunt, etiam Iudam proditorem defendunt, admirabilem illum et magnum esse memorantes propter utilitates, quas humano generi contulisse iactatur. Quidam enim ipsorum gratiarum actionem Iudae propter hanc caussam reddendam putant. Animadvertens enim, inquiunt, Iudas, quod Christus vellet veritatem subvertere, tradidit illum, ne subverti veritas posset. Et alii sic contra disputant et dicunt. Quia potestates huius mundi nolebant pati Christum, ne humano generi per mortem ipsius salus pararetur, saluti consulens generis humani tradidit Christum, ut salus, quae impediebatur per virtutes, quae obsistebant, ne pateretur Christus, impediri omnino non posset, et ideo per passionem Christi non posset salus humani generis retardari. Sed et illa haeresis processit, quae dicitur Setthoitarum. Huius perversitatis doctrina haec est: duos homines ab angelis constitutos, Cain et Abel; propter hos magnas inter angelos contentiones et discordias exstitisse; ob hanc caussam illam virtutem, quae super omnes virtutes esset, quam matrem pronuntiant, dum Abel interfectum dicerent, voluisse concipi et nasci hunc Seth loco Abelis, ut evacuarentur angeli illi, qui duos priores illos homines condidissent, dum hoc semen mundum oritur [2]) et nascitur. Permixtiones enim dicunt angelorum et hominum iniquas fuisse, ob quam caussam illam virtutem, quam, sicut diximus, pronuntiant matrem, ad vindictam etiam cataclysmum inducere [3]), ut et illud permixtionis semen tolleretur et hoc solum semen, quod esset purum, integrum custodiretur. Sed enim illos, qui seminis illos prioris instituissent, occulte et latenter et ignorante illa matre virtute cum il-

1) Rhen. ed. I. Chaldaeorum. 2) Rhen. et Rig. moritur.
3) Fortasse: induxisse.

lis octo animabus in arcam misisse, etiam semen Cham[1]), quo semen malitiae non periret, sed cum ceteris conservatum et post cataclysmum terris redditum exemplo ceterorum excresceret et effunderetur et totum orbem et impleret et occuparet. De Christo autem sic sentiunt, ut dicant illum tantummodo Seth[2]) et pro ipso Seth[2]) ipsum fuisse.

48. Carpocrates praeterea hanc tulit sectam. Unam esse dicit virtutem, in superioribus principalem, ex hac prolatos angelos atque virtutes, quos distantes longe a superioribus virtutibus mundum istum in inferioribus partibus condidisse; Christum non ex virgine Maria natum, sed ex semine Ioseph hominem tantummodo genitum, sane prae ceteris iustitiae cultu et[3]) vitae integritate meliorem; hunc apud Iudaeos passum, solam animam ipsius in coelo receptam, eo quod et firmior et robustior ceteris fuerit; ex quo colligeret, tentata animarum sola salute, nullas corporis resurrectiones. Post hunc Cerinthus haereticus erupit, similia docens. Nam et ipse mundum institutum esse ab illis dicit; Christum ex semine Ioseph natum proponit, hominem illum tantummodo sine divinitate contendens, ipsam quoque legem ab angelis datam perhibens, Iudaeorum deum non dominum, sed angelum promens. Huius successor Ebion[4]) fuit, Cerintho non in omni parte consentiens, quod a deo dicat mundum, non ab angelis factum, et quia scriptum sit: nemo discipulus super magistrum, nec servus super dominum[5]), legem etiam proponit, scilicet ad excludendum evangelium et vindicandum Iudaismum.

49. Valentinus autem haereticus multas introduxit fabulas, has ego circumcidens[6]) breviter expediam. Introducit enim pleroma et aeones triginta; exponit autem hos per syzygias, id est coniugationes quasdam. Nam dicit inprimis esse bython et silentium, ex his processisse semen[7]), mentem et veritatem, ex quibus erupisse verbum et vitam, de quibus rursum creatum hominem et

---

1) Pamel. Cain. 2) Rhen. ed. I: sed, quod idem e cod. Gorz. mutavit in Seth. 3) V. et adiiciendum putavimus, nisi quis interpretationem alienam, quae est in vv. vitae integritate, maluerit exterminare. 4) Rig. Hebion. 5) Matth. 10, 24. Luc. 6, 40. Io. 13, 16. 6) Rhen. ed. I. circumdicens, sed in margine: circumcidens. Pamel. et Rig. circumducens. 7) Ciaconius et Iunius delent v. semen.

ecclesiam. Sed enim ex eis quoque processisse duodecim aeonas; de sermone autem et vita aeonas alios decem; hanc esse aeonum triacontada, quae sit in pleromate ex octoade et decade ac duodecade. Tricesimum autem aeonem bython illum videre voluisse et ad videndum illum ausum esse in superiora pleromatis[1]) conscendere, et quoniam ad magnitudinem ipsius videndam capax non fuit, in defectione fuisse et paene dissolutum esse, nisi quia missus ad constabiliendum illum ille, quem appellant Horon, confirmasset illum dicto Iao[2]). Hoc pronuntiatio appellat[3]). Istum autem aeonem in defectionem factum Achamoth dicit in passionibus desiderii quibusdam fuisse et ex passionibus materias edidisse. Expavit enim, inquit, et extimuit et contristatus est, et ex his passionibus concepit et edidit. Hinc fecit coelum et terram et mare et omnia quaecunque sunt in eis, ob quam caussam omnia infirma esse et fragilia et caduca et mortalia, quaecunque sunt ab ipso facta, quoniam quidem ipse fuerit de aporiatione[4]) conceptus atque prolatus; hunc tamen instituisse istum mundum ex his materiis, quas Achamoth vel pavendo vel timendo vel contristando vel sudando praestiterat. Nam ex pavore, inquit, tenebrae factae sunt, ex timore et ignorantia spiritus nequitiae et malignitatis, ex tristitia et lacrimis humida fontium, fluminum materia marisque. Christum autem missum ab illo propatore, qui est bythos. Hunc autem in substantia corporis nostri non fuisse, sed spiritale nescio quod corpus de coelo deferentem; quasi aquam per fistulam, sic per Mariam virginem transmeasse, nihil inde vel accipientem vel mutuantem. Resurrectionem huius carnis negat, sed alterius[5]). Legis et prophetarum quaedam probat, quaedam improbat, id est, omnia improbat, dum quaedam reprobat. Evangelium habet etiam suum praeter haec nostra. Post hunc exstiterunt Ptolomaeus et Secundus haeretici, qui cum Valentino per omnia consentiunt, in illo solo differunt.

1) Pleromatis deest in ed. Rhen. 2) Rhen. non habet v. Iao. 3) Vv. Hoc pron. app. aut spuria sunt, aut sententia est mutila. 4) Rhen. ed. I. deceptatione. 5) Haec quoque sunt mutila et corrupta. Latin. emend.: sed non alterius. Iun.: huius carnis. Sed alterius leg. Semler: sed alterius partis, scil. animae, ut c. 51.

Nam cum Valentinus aeonas tantum triginta finxisset, isti addiderunt alios complures, quatuor enim primum, deinde alios quatuor aggregaverunt. Et quod dicit Valentinus aeonem tricesimum excessisse de pleromate, ut in defectionem, negant isti; non enim ex illa triacontade fuisse hunc, qui fuerit in defectionem propter desiderium videndi propatoris. Exstitit praeterea Heracleon alter haereticus, qui cum Valentino paria sentit, sed novitate quadam pronuntiationis vult videri alia sentire. Introducit enim in primis illud fuisse, quod [1]) pronuntiat, et deinde ex illa monade duo, ac deinde reliquos aeonas; deinde introducit totum Valentinum.

50. Non defuerunt post hos Marcus quidam et Colarbasus, novam haeresin ex Graecorum alphabeto componentes. Negant enim veritatem sine istis posse literis inveniri, imo totam plenitudinem et perfectionem veritatis in istis literis esse dispositam. Propter hanc enim caussam Christum dixisse: Ego sum α et ω. Denique Iesum Christum descendisse, id est, columbam in Iesum venisse, quae Graeco nomine cum *περιστερὰ* pronuntietur, habeat secundum numerum DCCCI. Percurrunt isti ω, ψ, χ, φ, υ, τ, totum usque ad alpha beta, et computant ogdoadas et decadas, ita ut afferre illorum omnes vanitates et ineptum sit et otiosum [quod tamen non tantum iam vanum, sed etiam periculosum sit.] [2]) Alterum deum fingunt praeter creatorem; Christum in substantia negant carnis fuisse; negant carnis resurrectionem futuram.

51. Accedit his Cerdon quidam. Hic introducit initia duo, id est duos deos, unum bonum et alterum saevum, bonum superiorem, saevum hunc mundi creatorem. Hic prophetias et legem repudiat, deo creatori renuntiat, superioris dei filium Christum venisse tractat, hunc in substantia carnis negat, in phantasmate solo fuisse pronuntiat, nec omnino passum, sed quasi passum, nec ex virgine natum, sed omnino nec natum. Resurrectionem animae tantummodo probat, corporis negat. Solum evangelium Lucae, nec tamen totum recipit; apostoli Pauli neque omnes neque totas epistolas sumit; Acta Apostolorum et Apoca-

---

1) „Hic etiam deesse videtur aliquid vocabuli." Rig. 2) Vv. uncis inclusa videntur a librario quodam adiecta esse.

lypsin quasi falsa reiicit. Post hunc discipulus ipsius emersit Marcion quidam nomine, Ponticus genere, episcopi filius, propter stuprum cuiusdam virginis ab ecclesiae communicatione abiectus. Hic ex occasione, qua dictum sit: omnis arbor bona bonos fructus facit, mala autem malos [1]), haeresin Cerdonis approbare conatus est, eadem [2]) dicere, quae ille superior haereticus ante dixerat. Exstitit post hunc Lucanus quidam nomine, Marcionis sectator atque discipulus, et hic per eadem vadens blasphemiae genera, eadem docet, quae Marcion et Cerdon docuerant. Post hos subsequitur Apelles, discipulus Marcionis, qui posteaquam in carnem suam lapsus est, a Marcione segregatus est. Hic introducit unum deum infinitis superioribus partibus, hunc potestates multas angelosque fecisse. Propterea et aliam virtutem, quam dicit, dominum dicit, sed angelum ponit. Hoc [3]) vult videri mundum institutum ad imitationem mundi superioris; cui mundo permiscuisse poenitentiam, quia non illum tam perfecte fecisset, quam ille superior mundus institutus fuisset. Legem et prophetas repudiat, Christum neque in phantasmate dicit fuisse, sicut Marcion, neque in substantia veri corporis, ut evangelium docet, sed in eo, quod e superioribus partibus descenderet, ipso descensu sideream sibi carnem et aëream contexuisse; hunc in resurrectione singulis quibusque elementis, quae in descensu suo mutuata fuissent, in ascensu reddidisse, et sic dispersis quibusque corporis sui partibus, in coelo spiritum tantum reddidisse. Hic carnis resurrectionem negat. Solo utitur et Apostolo, sed Marcionis, id est, non toto. Animarum solarum dicit salutem. Habet praeterea privatas, sed extraordinarias lectiones suas, quas appellat phaneroseis, Philumenes cuiusdam puellae, quam quasi prophetissam sequitur. Habet praeterea suos libros, quos inscripsit Syllogismorum, in quibus probare vult, quod omnia, quaecunque Moyses de deo scripserit, vera non sint, sed falsa sint.

52. His haereticis omnibus accedit Tatianus quidam alter haereticus. Hic Iustini martyris discipulus fuit, post

---

1) Matth. 7, 17. 2) Iunius corr. eadem dicens, Seml. eademque dicere. Sed suspicor vv. eadem — dixerat interpretationem esse alienam. 3) Iunius legendum censet: Hinc vel ab hoc; Seml. huic.

hunc diversa sentire coepit. Totus enim secundum Valentinum sapit, adiiciens illud, Adam nec salutem consequi posse, quasi non, si rami salvi fiunt, et radix salva sit. Accesserunt alii haeretici, qui dicuntur secundum Phrygas, sed horum non una doctrina est. Sunt enim qui κατὰ Proclum [1]) dicantur, sunt qui κατα Aeschinem pronuntientur [2]). Hi habent aliam communem blasphemiam, aliam blasphemiam non communem, sed peculiarem et suam, et communem quidem illam, qua in apostolis quidem dicant spiritum sanctum fuisse, paracletum non fuisse, et qua dicant paracletum plura in Montano dixisse, quam Christum in evangelium protulisse, nec tantum plura, sed etiam meliora atque maiora. Privatam blasphemiam illi, qui sunt κατὰ Aeschinem, hanc habent, qua adiiciunt etiam hoc, uti dicant, Christum ipsum esse filium et patrem.

53. Est praeterea his omnibus etiam Blastus accedens, qui latenter Iudaismum vult introducere. Pascha enim dicit non aliter custodiendum esse, nisi secundum legem Moysi XIIII. mensis. Quis autem nesciat, quoniam evangelica gratia evacuatur, si ad legem Christum redigit? Accedit his Theodotus haereticus Byzantius, qui postea quam Christum pro nomine comprehensus [3]) negavit, in Christum blasphemare non destitit. Doctrinam enim introduxit, qua Christum hominem tantummodo diceret, deum autem illum negaret, ex spiritu quidem sancto natum ex virgine, sed hominem solitarium atque nudum, nulla alia prae ceteris nisi sola iustitiae auctoritate. Alter post hunc Theodotus haereticus erupit, qui et ipse introduxit alteram sectam, et ipsum hominem Christum tantummodo dicit ex spiritu sancto, ex virgine Maria conceptum pariter et natum, sed hunc inferiorem esse quam Melchisedech, eo quod dictum sit de Christo: tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech [4]). Nam illum Melchisedech praecipuae gratiae coelestem esse virtutem, eo quod agat Christus pro hominibus deprecator et advocatus ipsorum factus; Melchisedech facere pro coelestibus angelis atque virtutibus. Nam esse illum usque adeo Christo meliorem, ut ἀπάτωρ sit, ἀμήτωρ sit, ἀγενεαλογητὸς sit, cuius

1) „Alii: Proculum." Iunius. 2) Vv. sunt qui κ. Aesch. pron. non sunt in ed. I. Rhen. 3) Rhen. adprehensus, Pam. et Rig. Christi pro nom. comprehensus. 4) Hebr. 5, 6. 6, 20. 7, 17.

neque initium neque finis comprehensus sit aut comprehendi possit. Sed post hos omnes etiam Praxeas quidam haeresin introduxit, quam Victorinus corroborare curavit. Hic deum patrem omnipotentem Iesum Christum esse dicit, hunc crucifixum passumque contendit et mortuum, praeterea se ipsum sibi sedere ad dexteram suam, cum profana et sacrilega temeritate proponit.

ADVERSUS MARCIONEM

LIBER PRIMUS.

1. Si quid retro gestum est nobis adversus Marcionem, iam hinc viderit. Novam rem aggredimur ex vetere. Primum opusculum quasi properatum pleniore postea compositione rescideram. Hanc quoque nondum exemplariis suffectam fraude tunc fratris, dehinc apostatae, amisi, qui forte descripserat quaedam mendosissime et exhibuit frequentiae. Emendationis necessitas facta est. Innovationis eius occasio aliquid adiicere persuasit. Ita stilus iste nunc de secundo tertius et de tertio iam hinc primus hunc opusculi sui exitum necessario praefatur, ne quemquam varietas eius in disperso reperta confundat. Pontus, qui dicitur[1]) Euxinus, natura negatur, nomine illuditur. Ceterum hospitalem Pontum nec de situ aestimes; ita ab humanioribus fretis nostris quasi quodam barbariae suae pudore secessit; gentes ferocissimae inhabitant, si tamen habitatur in plaustro. Sedes incerta, vita cruda, libido promiscua et plurimum nuda, etiam cum abscondunt; suspensis de iugo pharetris, indicibus, ne quis temere intercedat[2]). Ita nec armis suis erubescunt. Parentum cadavera cum pecudibus caesa convivio convorant. Qui non ita decesserint, ut escatiles fuerint, maledicta mors est. Nec feminae sexu mitigantur secundum pudorem, ubera excludunt, pensum securibus faciunt, malunt militare quam nubere. Duritia de coelo quoque. Dies nunquam patens, sol nunquam lucens[3]), unus aër, nebula; totus annus hybernum, omne quod flaverit aquilo est. Liquores ignibus redeunt, amnes glacie

1) Ita locum emend. Rigalt.; Rhen. qui igitur. 2) Rhen. ut indicibus notentur, ne quis intercedat. 3) Posui lucens pro libens, quod est in edd. Rhen. et Rig.; ed. Fran. liber.

negantur, montes pruina exaggerantur. Omnia torpent, omnia rigent; nihil illic nisi feritas calet, illa scilicet, quae fabulas scenis dedit de sacrificiis Taurorum et amoribus Colchorum et crucibus Caucasorum.

Sed nihil tam barbarum ac triste apud Pontum, quam quod illic Marcion natus est, Scytha tetrior, Hamaxobio instabilior, Massageta inhumanior, Amazone audacior, nubilo obscurior, hieme frigidior, gelu fragilior, Istro fallacior, Caucaso abruptior. Quidni? Penes quem verus Prometheus deus omnipotens blasphemiis lancinatur. Iam et bestiis illius barbariae importunior Marcion. Quis enim tam castrator carnis castor, quam qui nuptias abstulit? Quis tam commesor mus Ponticus, quam qui evangelia corrosit? Nae tu, Euxine, probabiliorem feram philosophis edidisti, quam Christianis. Nam illa canicula Diogenes hominem invenire cupiebat, lucernam meridie circumferens; Marcion deum, quem invenerat, exstincto lumine fidei suae amisit. Non negabunt discipuli eius primam illius fidem nobiscum fuisse, ipsius literis testibus, ut hinc iam destinari possit haereticus, qui deserto, quod prius fuerat, id postea sibi elegerit, quod retro non erat. In tantum enim haeresis deputabitur, quod postea inducitur, in quantum veritas habebitur, quod retro et a primordio traditum est. Sed alius libellus hunc gradum sustinebit adversus haereticos, etiam sine retractatu doctrinarum revincendos, quod hoc sint de praescriptione novitatis. Nunc quatenus admittenda congressio est, interdum ne compendium praescriptionis ubique advocatum diffidentiae deputetur, regulam adversarii prius praetexam, ne cui lateat, in qua principalis quaestio dimicatura est.

2. Duos Ponticus deos affert, tanquam duas *συμπληγάδας*[1]) naufragii sui, quem negare non potuit creatorem[2]), id est nostrum, et quem probare non poterit, id est suum; passus infelix huius praesumptionis instinctum, de simplici capitulo dominicae pronuntiationis in homines non in deos disponentis exempla illa bonae et malae arboris, quod neque bona malos neque mala bonos proferat fructus[3]), id

---

1) Cf. Eurip. Medea v. 2. Theocr. idyll. 13, 22. ibique schol.
2) Alii: id est creatorem. Sed vv. id est Latinius recte iudicavit delenda. 3) Luc. 6, 43 sq.

est, neque mens vel fides bona malas edat operas neque mala bonas. Languens enim, quod et nunc multi et maxime haeretici, circa [mali] quaestionem: unde malum? et obtusis sensibus ipsa enormitate curiositatis inveniens creatorem pronuntiantem: ego sum qui condo mala 1), quanto ipsum praesumpserat mali auctorem, et ex aliis argumentis, quae ita persuadent perverso cuique, tanto in creatorem interpretatus, malam arborem malos fructus condentem, scilicet mala, alium deum praesumpsit esse debere in partem bonae arboris bonos fructus 2). Et ita in Christo quasi aliam inveniens dispositionem solius et purae benignitatis, ut diversae a creatore, facile novam et hospitam argumentatus est divinitatem in Christo suo revelatam, modicoque exinde fermento totam fidei massam haeretico acore decepit. Habuit et Cerdonem quendam, informatorem scandali huius, quo facilius duos deos caeci perspexisse se existimaverunt. Unum enim non integre viderant. Lippientibus etiam singularis lucerna numerosa est. Alterum igitur deum, quem confiteri cogebatur, de malo infamando destruxit, alterum, quem commentari connitebatur, de bono praeferendo 3) construxit. Has naturas quibus disposuerit articulis, per ipsas responsiones nostras ostendimus.

3. Principalis itaque est 4) et exinde tota congressio de numero, an duos deos liceat induci, si forte poetica et pictoria licentia et tertia iam haeretica. Sed veritas Christiana destricte pronuntiavit: deus si non unus est, non est, quia dignius credimus non esse, quodcunque non ita fuerit, ut esse debebit. Deum autem ut scias unum esse debere, quaere, quid sit deus, et non aliter invenies. Quantum humana conditio de deo definire potest, id definio, quod et omnium conscientia agnoscet, deum summum esse magnum, in aeternitate constitutum, innatum, infectum, sine initio, sine fine. Hunc enim statum aeternitati censendum, quae summum magnum deum efficiat, dum hoc est in deo ipsa, atque ita et cetera, ut sit deus summum magnum et forma et ratione et vi et potestate. Cum de isto conveniat apud omnes, (nemo enim negabit deum summum

---

1) Ies. 45, 7. 2) Aut eiicienda sunt vv. bonos fructus, aut verbum excidit. 3) Rhen. praestruendo, Rig. proferendo. 4) V. est suadente Iunio inserendum putavimus.

magnum quid esse, nisi qui poterit deum imum modicum quid e contrario pronuntiare, ut deum neget auferendo quod dei est,) quae erit iam conditio ipsius summi magni? Nempe ut nihil illi adaequetur, id est, ut non sit aliud summum magnum, quia, si fuerit, adaequabitur, et si adaequabitur, non erit iam summum magnum, eversa conditione et ut ita dixerim lege, quae summo magno nihil sinit adaequari. Ergo unicum sit necesse est, quod fuerit summum magnum, par non habendo, ne non sit summum magnum. Ergo non aliter erit, quam per quod habet esse, id est unicum omnino. Proinde deus cum summum magnum sit, recte veritas nostra pronuntiavit: deus si non unus est, non est. Non quasi dubitemus esse deum, dicendo: si non unus, non est; sed quia quem confidimus esse, iidem definiamus esse, quod si non est, deus non est, summum scilicet magnum. Porro summum magnum unicum sit necesse est; ergo et deus unicus erit, non aliter deus, nisi summum magnum; nec aliter summum magnum, nisi parem non habens; nec aliter parem non habens, nisi unicus fuerit. Certe quemcunque alium deum induxeris, non alia poteris eum forma tueri deum, quam ut et illi proprium divinitatis adscripseris, sicut aeternum, ita et summum magnum. Duo ergo summa magna quomodo consistent, cum hoc sit summum magnum, par non habere, par autem non habere cum uni competat, in duobus esse nullo modo possit?

4. Sed argumentabitur quilibet, posse et duo summa magna consistere, distincta atque disiuncta in suis finibus, et utique advocabit exemplum: regna terrarum tanta numero et tamen summa magna in suis quibusque regionibus, et putabit ubique humana divinis conferenda. Iam ergo si huic argumentationi locus dabitur, quid prohibet, non dico et tertium et quartum deum inducere, verum tot iam numero, quot et gentium reges? De deo agitur, cuius hoc principaliter proprium est nullius exempli capere comparationem. Hoc natura ipsa, si non aliquis Esaias, vel ipse per Esaiam deus, concionabitur: cui me similabitis[1])? Divinis forsitan comparabuntur humana, deo non ita[2]). Aliud enim deus, aliud quae dei. Denique qui exemplo uteris

1) Ies. 40, 18. 25. 2) Ita corr. Wouw. et Rig.; Rhen. ed. I. deo nostra.

regis quasi summi magni, vide, ne iam non possis eo uti. Rex enim, etsi summum magnum est in suo solio usque ad deum, tamen infra deum, comparatus autem ad deum, excidet iam de summo magno translatio in deum. Hoc si ita, quomodo uteris eius rei exemplo ad dei comparationem, quae dum ad comparationem accedit, amittitur? Quid nunc, si nec inter reges plurifarium videri potest summum magnum, sed unicum et singulare, apud eum scilicet, qui rex regum ob summitatem magnitudinis et subiectionem ceterorum graduum, quasi culmen dominationis, excipitur? Sed etiam alterius formae reges, qui singulares in unione imperii praesunt, si minutalibus, ut ita dixerim, regnis undique conferantur in examinationem, qua constet, quis eorum praecellat in substantiis et viribus regni, in unum necesse est summitas magnitudinis eliquetur, omnibus gradatim per comparationis exitum de magnitudinis summa expressis et exclusis. Adeo etsi in disperso multifarium videtur summum magnum, suis viribus et sua natura et suo statu unicum est. Proinde cum duo dii conferuntur, ut duo reges et duo summa magna, in alterum concedat necesse est unio summi magni ex sententia comparationis, qua summum victoria sua constat, superato aemulo alio magno, non tamen summo; atque ex defectione aemuli solitudinem quandam de singularitate praestantiae suae possidens, unicum est. Ineluctabilis iste complexus in hoc sententiam constringit, aut negandum, deum esse summum magnum, quod nemo patietur sapiens, aut nulli alii communicandum.

5. Aut quae ratio duo summa magna composuit? Primo enim exigam, cur non plura, si duo, quando locupletiorem oporteret credi substantiam divinitatis, si competeret ei numerus. Honestior et liberalior Valentinus, qui simul ausus est duos concipere, Bythion et Sigen, cum[1]) usque ad XXX aeonum fetus, tanquam Aeneiae[2]) scrofae, examen divinitatis effudit. Quaecunque ratio plura summa magna non patitur admitti, eadem nec duo ut ipsa plura post unum; post unum enim, numerus. Quae potuit duo admittere, eadem potuit et plura; post duo enim multitudo,

1) Rhen. Bythiun et Sigeneum: usque etc. 2) Rhen. ed. I. Aeoneiae; alii: Aeoniae. Cod. Pithoei: Aeoneiae. Depravatum nomen recte correxit Rig. mutavitque in: Aeneiae. Cf. Virg. Aen. 8, 43 sqq.

unione iam excessa. Denique apud nos vis rationis istius ipso termino plures deos credi non sinit, quod nec duos illa regula, unum deum sistens, qua deum id esse oporteat, cui nihil adaequetur ut summo magno, unicum autem sit, cui nihil adaequetur. Iam nunc duo summa magna, duo paria, cui operae pretio, cui emolumento deputarentur? Quid interfuit numeri, cum duo paria non differant uno? Una enim res est, quae eadem in duobus est. Etiamsi plura essent paria, tantundem omnia unum fuissent, nullo inter se differendo, qua paria. Porro si neutrum ex duobus altero distat, iam ut ambo summa magna, qua dei ambo, neutrum plus altero praestat, nullam rationem numeri sui ostendunt, praestantiam non habentes. Numerus autem divinitatis summa ratione constare deberet, vel quoniam et cultura eius in anceps deduceretur. Ecce enim duos intuens deos tam pares, quam duo summa magna, quid facerem, si ambos colerem? Vererer, ne abundantia officii superstitio potius quam religio existimaretur, quia duos tam pares et in altero ambos possem in uno demereri; hoc ipsum testimonio praestans parilitati et unitati eorum, dum alterum in altero venerarer, dum in uno mihi duo sunt. Si alterum colerem, aeque recogitarem, ne suffundere viderer numeri vanitatem sine differentia supervacui, hoc est, ut tutius censerem neutrum colendum, quam alterum cum scrupulo colendum, aut ambos vane.

6. Sic adhuc videmur disputare, quasi Marcion duos pares constituat. Nam dum defendimus deum summum magnum unicum credi oportere, excludentes ab eo parilitatem, tanquam de duobus paribus, de his retractavimus, nihilominus tamen docendo pares esse non posse secundum summi magni formam, satis confirmavimus duos esse non posse. Alioquin certi, Marcionem dispares deos constituere, alterum iudicem, ferum, bellipotentem, alterum mitem, placidum et tantummodo bonum atque optimum. Dispiciamus aeque et hanc partem, an diversitas saltim duos capiat, si parilitas capere non potuit. Porro et hic eadem regula summi magni patrocinabitur nobis, utpote quae totum statum vindicet divinitatis. Conveniens enim et quodammodo iniecta manu detinens adversarii sensum non negantis creatorem deum, iustissime praescribo illi, diversitati locum non esse inter eos, qui ex aequo deos

confessus non potest facere diversos, non quia non et homines licet sub eadem appellatione diversissimos esse, sed quia deus non erit dicendus, quia nec credendus, nisi summum magnum. Cum ergo summum magnum cogatur agnoscere, quem deum non negat, non potest admitti, ut summo magno aliquam adscribat deminutionem, qua subiiciatur alii summo magno. Desinit enim, si subiiciatur. Non est autem dei, desinere de statu suo, id est de summo magno. Nam et in illo deo potiore periclitari poterit summum magnum, si depretiari capit in creatore. Ita cum duo dii pronuntiantur duo summa magna, necesse est neutrum altero aut maius sit aut minus, neutrum altero aut sublimius aut deiectius. Nega deum, quem dicis deteriorem; nega summum magnum, quem credis minorem. Deum vero confessus utrumque, duo summa magna confessus es; nihil alteri adimes, aut alteri adscribes; agnoscens divinitatem, negasti diversitatem.

7. Tentabis ad haec de nomine dei concutere retractatum ut passivo et in alios quoque permisso, quia scriptum sit: deus deorum stetit in ecclesia deorum, in medio autem deos diiudicavit, et: ego dixi, vos dii estis[1]). Nec tamen idcirco eis competat possessio summi magni, quia dei cognominentur, ita nec creatori. Respondebo et stulto, qui nec hoc recogitaverit, ne tantundem et in deum Marcionis possit retorqueri, ut et illum deum dictum, nec ideo tamen summum magnum probatum, sicut nec angeli aut homines creatoris. Si communio nominum conditionibus praeiudicat, quanti nequam servi regum nominibus insultant, Alexandri et Darii et Holofernis? Nec tamen ideo regibus, id quod sunt, detrahetur; nam et ipsa idola gentium dei vulgo, sed deus nemo ea re, qua deus dicitur. Ita ego non nomini dei nec sono nec notae nominis huius summum magnum in creatore defendo, sed ipsi substantiae, cui nomen hoc contigit; hanc inveniens solam innatam, infectam, solam aeternam et universitatis conditricem, non nomini, sed statui, nec appellationi, sed conditioni eius summum magnum et adscribo et vindico. Et ideo, quia deus iam vocari obtinuit substantia, cui adscribo, nomini me adscribere putas, quia necesse est per nomen osten-

1) Ps. 82, 1. 6.

dam, cui adscribam substantiae, scilicet qua constat, qui deus dicitur, et summum magnum ex substantia, non ex nomine, deputatur. Denique hoc et Marcion suo deo vindicans, secundum statum, non secundum vocabulum vindicat. Id ergo summum magnum, quod deo adscribimus ex substantiae lege, non ex nominis sorte, contendimus ex pari esse debere in duobus, qui ea substantia constant, qua deus dicitur, quia in quantum dii vocantur, id est summa magna, substantiae scilicet merito innatae et aeternae ac per hoc magnae et summae, in tantum non possit summum magnum minus et deterius alio summo magno haberi. Si summi magni felicitas et sublimitas et integritas stabit in deo Marcionis, stabit aeque et in nostro; si non et in nostro, aeque nec in Marcionis. Ergo nec paria erunt duo summa magna, quia prohibet disposita iam regula summi magni comparationem non sustinentis, nec disparia, qnia et alia summi magni regula occurrit, deminutionem non admittens. Haesisti, Marcion, in medio Ponti tui aestu, utrinque te fluctus involvunt veritatis, nec pares nec dispares deos sistere potes. Duo enim non sunt, quod pertineat proprie ad numeri retractatum; quamquam tota materia de duobus diis dimicetur, his interim lineis eam clusimus, intra quas de singularibus iam proprietatibus congrediemur.

8. Primo supercilio stuporem suum aedificant Marcionitae, quod novum deum praeferant, quasi nos veteris dei pudeat. Inflantur et pueri novis calceis, sed a vetere paedagogo calceati mox vanam gloriam vapulabunt. Novum igitur audiens deum in vetere mundo et in vetere aevo et sub vetere deo ignotum, inauditum, quem tantis retro seculis neminem et ipsum ignorantia antiquum quidam Iesus Christus et ille in veteribus nominibus novus revelaverit, nec alius antehac, gratias ago huic gloriae eorum, maximo adiutorio eius hinc iam haeresin probaturus, novae scilicet divinitatis professionem. Haec erit novitas, quae etiam ethnicis deos peperit novo semper ac novo titulo consecrationis cuiusque. Quis deus novus, nisi falsus? Ne Saturnum quidem tanta hodie antiquitas deum probabit, quia et illum novitas aliquando produxerit, cum primum consecravit. At enim viva et germana divinitas nec de novitate nec de vetustate, sed de sua veritate censetur. Non habet tempus aeternitas; omne enim tempus ipsa est. Quod

facit, pati non potest. Caret aetate, quod non licet nasci. Deus si est vetus, non erit, si est novus, non fuit. Novitas initium testificatur, vetustas finem comminatur. Deus autem tam alienus ab initio et fine est, quam a tempore, arbitro et metatore initii et finis.

9. Scio quidem, quo sensu novum deum iactitent, agnitione utique. Sed et ipsam novitatis cognitionem percutientem rudes animas ipsamque naturalem novitatis gratiositatem volui repercutere et hinc iam de ignoto deo provocare. Utique enim, quem agnitione novum opponunt, ignotum ante agnitionem demonstrant. Age igitur ad lineas rursum et in gradum. Persuade deum ignotum esse potuisse. Invenio plane ignotis deis aras prostitutas, sed Attica idololatria est[1]). Item incertis diis, sed superstitio Romana est. Porro incerti dei minus noti, ut minus certi, et proinde ignoti, qua minus certi. Quem titulum incidemus ex duobus deo Marcionis? Utrumque, opinor, et nunc incerto et retro ignoto. Sicut enim ignotum eum fecit deus notus creator, ita et incertum deus certus. Sed non evagabor, uti dicam: deus si ignotus fuit latuitque, illum regio latebrarum obumbravit, nova utique et ipsa et ignota, et similiter nunc quoque incerta, certe immensa aliqua et maior indubitate eo, quem abscondit; sed breviter proponam et plenissime exsequar, praescribens deum ignorari nec potuisse nomine magnitudinis nec debuisse nomine benignitatis, praesertim in utroque praelatiorem nostro creatore. Sed quoniam animadverto, in quibusdam ad formam creatoris provocari oportere omnis dei novi et retro ignoti probationem, hoc ipsum ratione fieri a nobis prius commendare debebo, quo constantius utar rationis editae patrocinio. Ante omnia quidem quale est, ut, qui deum agnoscis creatorem et priorem de notitia confiteris, non iisdem modis et alium scias tibi examinandum, quibus iam in alio didicisti deum nosse? Omnis res anterior posteriori normam praeministravit. Duo nunc dii proponuntur, ignotus et notus. De noto vacat quaestio; esse eum constat, quia notus non fuisset, nisi esset. De ignoto instat altercatio; potest enim et non esse, quia si esset, notus fuisset. Quod ergo quaeritur, quamdiu ignoratur, incertum est,

---

1) Act. Apost. 17, 23.

quamdiu quaeritur, et potest non esse, quamdiu incertum est. Habes deum certum, qua notum, et incertum, qua ignotum. Si ita est, ecquid tibi videtur iusta ratione defendi, ut ad normam et formam et regulam certorum probentur incerta? Ceterum si ad hanc caussam et ipsam adhuc incertam etiam argumenta de incertis adhibeantur, series implicabitur quaestionum ex ipsorum quoque argumentorum aeque incertorum retractu periclitantium de fide per incertum, et ibitur in illas iam indeterminabiles quaestiones, quas apostolus[1]) non amat: sin de certis et indubitatis et absolutis regulae partibus, incertis et dubiis et inexpeditis praeiudicabunt plane, in quibus diversitas status invenitur. Fortasse an non provocentur ad formam certorum, ut liberata a reliqua comparationis provocatione per diversitatem status principalis. Cum vero duo dii proponuntur, communis est illis status principalis. Quid enim deus est[2])? Ambo sunt innati, infecti, aeterni. Hic erit status principalis. Cetera viderit Marcion, si in diversitate disposuit. Posteriora enim sunt in retractatu, imo nec admittentur, si de principali statu constet. Porro constat, quia dii ambo, et ita de quorum statu constat, communem esse, cum sub eo ad probationem devocantur; si incerta sunt, ad eorum certorum formam provocanda erunt, cum quibus de communione status principalis censentur, ut proinde et de probatione communicent. Hinc itaque constantissime dirigam, deum non esse, qui sit hodie incertus, quia retro ignotus, quando quem constat esse, ex hoc ipso constat, quod nunquam fuerit ignotus, ideo nec incertus.

10. Siquidem a primordio rerum conditor earum cum ipsis pariter compertus est, ipsis ad hoc prolatis, ut deus cognosceretur. Nec enim si aliquanto posterior Moyses primus videtur in templo literarum suarum deum mundi dedicasse, idcirco a Pentateucho natales agnitionis supputabuntur, cum totus Moysi stilus notitiam creatoris non instituat, sed a primordio enarret a paradiso et Adam, non ab Aegypto et Moyse recensendam. Denique maior popularitas generis humani, ne nominis quidem Moysi compotes, nedum instrumenti, deum Moysi tamen norunt; etiam

1) 1 Tim. 1, 4. 2) Rigalt. Quod enim deus est, ambo etc.

tanta idololatria dominationem[1]) obumbrante, seorsum tamen illum quasi proprio nomine deum perhibent et deum deorum, et: si deus dederit, et: quod deo placet, et: deo commendo[2]). Vide, an noverint, quem omnia posse testantur. Nec hoc ullis Moysi libris debent. Ante anima, quam prophetia; animae enim a primordio conscientia dei dos est; eadem nec alia et in Aegyptiis et in Syris et in Ponticis. Iudaeorum enim deum dicunt animae deum[3]). Noli, barbare haeretice, priorem Abraham constituere, quam mundum. Etsi unius familiae deus fuisset creator, tamen posterior tuo non erat, etiam Ponticis ante eum notus. Accipe igitur ab antecessore formam, a certo incertus, a cognito incognitus. Nunquam deus latebit, nunquam deus deerit; semper intelligetur, semper audietur, etiam videbitur, quomodo volet. Habet deus testimonia, totum hoc, quod sumus et in quo sumus. Sic probatur et deus et unus, dum non ignoratur, alio adhuc probari laborante.

11. Et merito, inquiunt; quis enim non tam suis notus est, quam extraneis? Nemo. Teneo et hanc vocem. Quale est enim, ut aliquid extraneum deo sit, cui nihil extraneum esset, si quis esset? quia dei hoc est, omnia illius esse et omnia ad illum pertinere, vel ne statim audiret a nobis, quid ergo illi cum extraneis? Quod plenius suo loco audiet. At nunc satis est, nullum probari, cuius nihil probatur. Sicut enim creator, ex hoc et deus, et indubitatus deus, quia omnia ipsius, et nihil extraneum illi; ita et alius idcirco non deus, quia omnia non eius, ideoque et extranea. Denique si universitas creatoris est, iam nec locum video dei alterius; plena et occupata sunt omnia suo auctore. Si vacat aliquid spatii alicuius divinitati in creaturis, plane falsae vacabit. Patet mendacio veritas. Tanta vis idolorum cur non recipiat alicubi deum Marcionis? Igitur et hoc ex forma creatoris expostulo, deum ex operibus cognosci debuisse alicuius proprii sui mundi et hominis et seculi, quando etiam error orbis propterea deos praesumpserit, quos homines interdum confitetur, quon-

---

1) Rhen. ed. I. tantam idololatriae dominationem etc. Rigalt. tantam idololatria dominationem etc. 2) Cf. de test. animae cap. 2. 3) Haec vv. Iud. — deum Rhen. in I. ed. non habet, sed ab eo e cod. Gorz. addita sunt. Pro animae Aug. Hahn familiae scribendum esse censet.

iam ab unoquoque prospectum videtur utilitatibus et commodis vitae. Ita et hoc ex forma dei creditum est divinum esse, instituere vel demonstrare, quid aptum et necessarium sit rebus humanis. Adeo inde auctoritas accommodata [1]) falsae divinitati, unde praecesserat verae unam saltem cicerculam deus Marcionis propriam protulisse debuerat, ut novus aliquis Triptolemus praedicaretur. Aut exhibe rationem deo dignam, cur nihil condiderit, si est; quia condidisset, si fuisset, illo scilicet praeiudicio, quo et nostrum deum non alias manifestum est esse, quam quia totum condidit hoc. Semel enim praescriptio stabit, non posse illos et deum confiteri creatorem et eum quem volunt aeque deum credi, non ad eius formam probare, quem et ipsi et omnes deum, ut quando hoc ipso nemo creatorem deum dubitet, quia totum hoc condidit, hoc ipso nemo debeat credere deum et illum, qui nihil condidit, nisi ratio forte proferatur. Duplex ista videatur necesse est, ut aut noluerit condere quid, aut non potuerit. Tertium cessat. Sed non potuisse indignum deo est; noluisse an dignum, volo inquirere. Dic mihi Marcion: voluit deus tuus cognosci se quocunque in tempore, an non? alio proposito et descendit et praedicavit et passus resurrexit, quam uti cognosceretur? Et sine dubio, si cognitus est, voluit; nihil enim circa eum fieret, nisi voluisset. Quid ergo tantopere notitiam sui procuravit, ut in dedecore carnis exhiberetur, et quidem maiore, si falsae. Nam hoc turpius, si et mentitus est substantiam corporis, qui et maledictum in se creatoris admisit ligno suspensus. Quanto honestius per aliqua propriae molitionis indicia cognitionem sui praestruxisset, maxime adversus eum cognosci habens, apud quem ex operibus ab initio cognitus non erat. Nam et quale est, ut creator quidem, ignorans esse alium super se deum, ut volunt Marcionitae, qui solum se etiam iurans adseverabat, tantis operibus notitiam sui armaverit, quam potuerat non ita curasse, secundum singularitatis suae praesumptionem; ille autem sublimior, sciens inferiorem deum tam instructum, nullam sibi prospexerit agnoscendo paraturam? quando etiam insigniora et superbiora opera debuisset condidisse, ut et deus ex operibus cognosceretur secundum

1) Rhen. accommodata, si falsae etc.

creatorem, ut ex honestioribus potior et generosior creatore.

12. Ceterum etsi esse eum possemus confiteri, sine caussa esse eum deberemus argumentari. Sine caussa enim esset, qui rem non haberet, quia res omnis caussa est, ut sit aliquis, cuius res sit. Porro in quantum nihil oportet esse sine caussa, id est sine re, quia si sine caussa sit, perinde est, atque si non sit, non habens rei caussam res ipsa[1]): in tantum deum dignius credam non esse, quam esse sine caussa. Sine caussa est enim, qui rem non habendo non habet caussam. Deus autem sine caussa, id est sine re, esse non debet. Ita quoties ostendo, eum sine caussa esse, tanquam sit, hoc constituo, non esse illum, quia si fuisset, omnino sine caussa non fuisset. Sic et ipsam fidem dico illum sine caussa ab homine captare, aliter solito deum credere ex operum auctoritate formatum, quia nihil tale prospexit, per quod homo deum didicit. Nam etsi credunt plerique in illum, non statim ratione credunt, non habentes dei pignus, opera eius deo digna. Itaque hoc nomine cessationis et defectionis operum et impudentiae et malignitatis affinis est: impudentiae, qua fidem non debitam sibi captat, cui praestruendae nihil prospexit, malignitatis, qua plures incredulitatis reos fecit nihil fidei procurando.

13. Cum deum hoc gradu expellimus, cui nulla conditio tam propria et deo digna, quam creatoris testimonium praesignaverit, narem contrahentes impudentissimi Marcionitae convertuntur ad destructionem operum creatoris. Nimirum, inquiunt, grande opus et dignum deo mundus. Numquid ergo creator minime deus? Plane deus. Ergo nec mundus deo indignus; nihil etenim deus indignum se fecit, etsi mundum homini, non sibi fecit, etsi omne opus inferius est suo artifice. Et tamen, si quale quid fecisse indignum est deo, quanto indignius deo est, nihil eum omnino fecisse, vel indignum, quo posset etiam digniorum auctor sperari? Ut ergo aliquid et de isto huius mundi indigno loquar, cui et apud Graecos ornamenti et cultus, non sordium nomen est, indignas videlicet substantias ipsi illi sapientiae professores, de quorum ingeniis omnis haeresis

1) Rig. rei causam, rem ipsam.

animatur, deos pronuntiaverunt, ut Thales aquam, ut Heraclitus ignem, ut Anaximenes aërem, ut Anaximander universa coelestia, ut Strato coelum et terram, ut Zeno aërem et aetherem, ut Plato sidera, quod genus deorum igneum appellat, cum de mundo, considerando scilicet et magnitudinem et vim et potestatem et honorem et decorem, opem, fidem, legem singulorum elementorum, quae omnibus gignendis, alendis, conficiendis, reficiendisque conspirant, ut plerique physicorum formidaverint, initium ac finem mundo constare[1]), ne substantiae eius tantae scilicet minus dii haberentur, quas[2]) colunt et Persarum magi, et Aegyptiorum hierophantae, et Indorum gymnosophistae. Ipsa quoque vulgaris superstitio communis idololatriae, cum in simulacris de nominibus et fabulis veterum mortuorum pudet, ad interpretationem naturalium refugit, et dedecus suum ingenio obumbrat, figurans Iovem in substantiam fervidam et Iunonem eius in aëream, secundum sonum Graecorum vocabulorum, item Vestam in ignem, et Camenas in aquas, et Magnam Matrem in terram seminalia demessam, lacertis aratam, lavacris rigatam. Sic et Osirin[3]), quod semper sepelitur et in vivido quaeritur et cum gaudio invenitur, reciprocarum frugum et vividorum elementorum et recidivi anni fidem argumentantur, sicut aridae et ardentis naturae sacramenta leones Mithrae philosophantur. Et superiores quidem situ aut statu substantias sufficit facilius deos habitas, quam deo indignas. Ad humilia deficiam. Unus, opinor, de saepibus flosculus, non dico de pratis, una cuiuslibet maris conchula, non dico de rubro, una tetraonis pennula, taceo de pavo, sordidum artificem pronuntiabit tibi creatorem?

14. At cum et animalia irrides minutiora, quae maximus artifex de industria ingeniis aut viribus ampliavit, sic magnitudinem in mediocritate probari docens, quemadmodum virtutem in infirmitate secundum apostolum[4]): imitare, si potes, apis aedificia, formicae stabula, araneae retia, bombycis stamina; sustine, si potes, illas ipsas lectuli et tegetis tuae bestias, cantharidis venena, muscae spicula, culicis et tubam et lanceam. Qualia erunt maiora,

---

1) Rig. dare. 2) Rhen. ed. I. quos. 3) Rhen. et Rig. Osiris. 4) 2 Cor. 12, 5.

cum tam modicis aut iuvaris aut laederis, ut nec in modicis despicias creatorem? Postremo te tibi circumfer, intus ac foris considera hominem: placebit tibi vel hoc opus dei nostri, quod tuus dominus, ille deus melior, adamavit, propter quem in haec paupertina elementa de tertio coelo descendere laboravit, cuius caussa, in hac cellula creatoris etiam, crucifixus est. Sed ille quidem usque nunc nec aquam reprobavit creatoris, qua suos abluit, nec oleum, quo suos unguit, nec mellis et lactis societatem, qua suos infantat, nec panem, quo ipsum corpus suum repraesentat, etiam in sacramentis propriis egens mendicitatibus creatoris. At tu super magistrum discipulus, et servus super dominum, sublimius illo sapis, destruens quae ille desiderat. Volo inspicere, si ex fide, saltem ut non et ipse, quae destruis, appetas. Adversaris coelo et libertatem coeli in habitationibus captas. Despicis terram plane inimicae iam tuae carnis matricem, et omnes medullas eius victui extorques. Reprobas et mare, sed usque ad copias eius, quas sanctiorem cibum deputas. Rosam tibi si obtulero, non fastidies creatorem. Hypocrita, ut *ἀποκαρτερήσει* probes te Marcionitam, id est repudiatorem creatoris[1]). Nam haec apud vos pro martyrio affectari debuisset, si vobis mundus displiceret. In quamcunque materiam resolveris, substantia creatoris uteris. Quanta obstinatio duritiae tuae! Depretias, in quibus et vivis et moreris.

15. Post haec vel ante haec cum dixeris, esse et illi conditionem suam et suum mundum et suum coelum, de coelo quidem illo tertio videbimus, si et ad Apostolum vestrum discutiendum pervenerimus. Interim quaecunque substantia est, cum suo utique deo apparuisse debuerat. At nunc quale est, ut dominus anno XII Tiberii Caesaris revelatus sit, substantia vero ad XV iam Severi imperatoris nulla omnino comperta sit, quae frivolis creatoris praecellens utique latere desisset, non latente iam domino suo et auctore? Et ideo si ipsa non potuit manifestari in hoc

---

1) Rhen. ed. I. Hypocrita, muta porcatere si probes te, id est repudiatorem Marcionitam creatoris. Quae vv. ad cod. Gorziensis fidem Rhen. et mutavit et transposuit. Ipsa vero depravatio argumento est, *ἀποκαρτ.* graecis literis scriptum fuisse. Cf. Apolog. c. 46.

mundo, quomodo dominus paruit eius in hoc mundo? Si dominum cepit hic mundus, cur substantiam capere non potuit, nisi domino fortasse maiorem? Iam nunc de loco quaestio est, pertinens et ad mundum illum superiorem et ad ipsum deum eius. Ecce enim si et ille habet mundum suum infra se, super creatorem, in loco utique fecit eum, cuius spatium vacabat inter pedes suos et caput creatoris. Ergo et deus ipse in loco erat, et mundum in loco faciebat, et erit iam locus ille maior et deo et mundo; nihil enim non maius est id, quod capit, eo quod capitur. Et videndum, ne qua adhuc illic vacent subseciva, in quibus et tertius aliquis stipare deus se cum mundo suo possit. Ergo iam incipe deos computare. Erit enim et locus deus, non tantum qua deo maior, sed et qua innatus et infectus ac per hoc aeternus et deo par, in quo semper deus fuerit. Dehinc si et ille mundum ex aliqua materia subiacente molitus est innata et infecta et contemporali deo, quemadmodum de creatore Marcion sentit, redigis et hoc ad maiestatem loci, qui et deum et materiam, duos deos, clusit. Et materia enim deus secundum formam divinitatis innata scilicet et infecta et aeterna. Aut si de nihilo molitus est mundum, hoc et de creatore sentire cogetur, cui materiam subiicit in substantia mundi. Sed ex materia et ille fecisse debebit, eadem ratione occurrente illi quoque deo, quae opponeretur creatori, ut aeque deo. Atque ita tres interim mihi deos numera Marcionis: Factorem et Locum et Materiam. Proinde et creatorem in loco facit utique eadem conditione censendo, et materiam ei subiicit utique innatam et infectam, et hoc nomine aeternam, ut domino. Amplius et Malum materiae deputans, innatum innatae, infectum infectae et aeternum aeternae, quartum iam hinc deum fecit. Habes igitur in superioribus tres substantias divinitatis, in inferioribus quatuor. His cum accedunt et sui Christi, alter qui apparuit sub Tiberio, alter qui a creatore promittitur, manifestam iam fraudem Marcion patitur ab eis, qui duos illum deos inferre praesumunt, cum novem assignet, licet nesciens.

16. Non comparente igitur mundo alio, sicut nec deo eius, consequens est, ut duas species rerum, visibilia et invisibilia duobus auctoribus diis dividant, et ita suo deo invisibilia defendant. Quis autem poterit inducere in ani-

mum, nisi spiritus haereticus, eius esse invisibilia, qui nihil visibile praemiserit, quam eius, qui visibilia operatus, invisibilium quoque fidem fecerit, cum iustius multo sit, aliquibus exemplariis adnuere, quam nullis? Videbimus, et apostolus[1]) cui auctori invisibilia deputet, cum et illum exploraverimus. Nunc enim communibus plurimum sensibus et argumentationibus iustis secuturae scripturarum quoque advocationi fidem sternimus, confirmantes diversitatem hanc visibilium et invisibilium deo[2]) creatori deputandam, sicuti tota operatio eius ex diversitatibus constat, ex corporalibus et incorporalibus, ex animalibus et inanimalibus, ex vocalibus et mutis, ex mobilibus et stativis, ex genitalibus et sterilibus, ex aridis et succidis[3]), ex calidis et frigidis. Sic et hominem ipsum diversitas temperavit, tam in corpore quam in sensu. Alia membra fortia, alia infirma; alia honesta, alia inhonesta; alia gemina, alia unica; alia comparia, alia disparia. Proinde et in sensu nunc laetitia, nunc anxietas; nunc amor, nunc odium; nunc ira, nunc lenitas. Quod si ita est, ut aemula inter se conditionis universitas ista modulata sit, iam igitur et visibilibus invisibilia debentur et non alteri auctori deputanda, quam cui et aemula eorum, ipsum creatorem diversum notantia, iubentem, quae prohibuit, et prohibentem, quae iussit, percutientem et sanantem. Cur in hac sola specie uniformem eum capiunt, visibilium solummodo conditorem, quem proinde credendum sit et visibilia et invisibilia condidisse, quemadmodum et vitam et mortem, et mala et pacem? Et utique, si illa invisibilia maiora sunt visibilibus creaturis suo loco magnis, sic quoque congruit eius esse maiora, cuius et magna, quia nec magna, nedum maiora ei competant, cuius nec modica comparent.

17. His compressi erumpunt dicere: sufficit unicum hoc opus deo nostro, quod hominem liberavit summa et praecipua bonitate sua, et omnibus locustis[4]) anteponenda. O deum maiorem! cuius tam magnum opus non potuit inveniri, quam in homine dei minoris. Enimvero prius est,

---

1) Coloss. 1, 16. 2) Rhen. ed. I. a deo creatore, sed in margine: alius (cod.) deo, quod cum Wouwerio praeferendum. Rig. et Seml. adeo. 3) Rhen. ed. I. siccis. 4) Fr. Iunius coni. omnibus Locutiis, refertque fabulam Aii Locutii e Cic. de Div. 2, 32. Liv. 5, 50.

ut probes eum esse, per quae deum probari oportet, per opera, tunc deinde per beneficia. Primo enim quaeritur, an sit, et ita, qualis sit. Alterum de operibus, alterum de beneficiis [dei] dignoscitur. Ceterum non quia liberasse dicitur hominem, ideo esse eum constat, sed si esse constiterit, tunc et liberasse dicetur, ut et an liberaverit constet, quia potuerit et esse et non liberasse. Quomodo ergo quia liberasse dicetur, etiam ésse credetur, cum potuerit et esse et non liberasse? Nunc in isto articulo ab ignoti dei quaestione deducta satis constitit, tam nihil illum condidisse, quam debuisse condidisse, uti cognosceretur ex operibus, quia si fuisset, cognosci debuisset, et utique a primordio rerum; deum enim non decuisse latuisse. Regrediar necesse est ad originem quaestionis dei ignoti, ut ceteros quoque ramulos eius excutiam. Primo enim quaeri oportebit, qui postea se protulerit in notitiam, cur postea et non a primordio rerum, quibus utique necessarius, qua deus, et quidem melior, quo necessarior, latere non debuit? Non enim potest dici, non fuisse aut materiam aut caussam cognoscendi deum, cum et homo a primordio esset in seculo, cui nunc subvenit, et malitia creatoris, adversus quam ut bonus subvenit. Igitur aut ignoravit et caussam et materiam suae revelationis necessariae, aut dubitavit, aut non potuit, aut noluit. Omnia haec deo indigna, maxime optimo. Sed et hunc locum alibi implebimus exprobratione serae revelationis, sicut nunc sola demonstratione.

18. Processerit age iam in notitiam, quando vóluit, quando potuit, quando hora fatalis advenit; fortasse enim Anabibazon ei obstabat, aut aliquae maleficae, aut Saturnus quadratus, aut Mars trigonus. Nam et mathematici plurimum Marcionitae, nec hoc erubescentes, de ipsis etiam stellis vivere creatoris. Tractandum et hic de revelationis qualitate, an digne cognitus sit, ut constet, an vere, et ita credatur esse, quem digne constiterit revelatum. Digna enim deo probabunt deum. Nos definimus deum primo natura cognoscendum, deinde doctrina recognoscendum, natura ex operibus, doctrina ex praedicationibus. Sed cui nulla natura est, naturalia instrumenta non suppetunt. Ergo vel praedicationibus revelationem sui debuerat operari, maxime adversus eum revelandus, qui et con-

ditionis et praedicationis operibus tot ac tantis, vix tamen hominem fide[1]) impleverat. Quomodo itaque revelatus est, si per humanam coniecturam negas deum alias cognosci posse, quam per semetipsum, nec tantum ad formam provocans creatoris, verum et ad conditionem tam divinae magnitudinis quam humanae mediocritatis, ne maior deo homo videri possit, qui eum non ultro volentem cognosci, suis viribus quodammodo in publicum agnitionis extraxerit, cum humana mediocritas facilius deos fingere sibi norit secundum totius aevi experimenta, quam verum sectari, quem natura iam intelligunt? Alioquin si hic homo deum commentabitur, quomodo Romulus Consum et Tatius Cloacinam et Hostilius Pavorem et Metellus Alburnum et quidam[2]) ante hoc tempus Antinoum, hoc aliis licebit; nos Marcionem nauclerum novimus, non regem nec imperatorem.

19. Imo, inquiunt Marcionitae, deus noster, etsi non ab initio, etsi non per conditionem, sed per semetipsum revelatus est in Christo Iesu. Dabitur et in Christum liber de omni statu eius[3]); distingui enim materias oportet, quo plenius et ordinatius retractentur. Interim satis erit ad praesentem gradum ita occurrere, ut ostendam, Christum Iesum non alterius dei circumlatorem, quam creatoris, et quidem paucis. Anno XV Tiberii Christus Iesus de coelo manare dignatus est, spiritus salutaris; Marcionis salutem[4]), qui ita voluit, quoto quidem anno Antonini Maioris de Ponto suo exhalaverit aura canicularis, non curavi investigare; de quo tamen constat, Antoninianus haereticus est, sub Pio impius. A Tiberio autem usque ad Antoninum anni fere CXV et dimidium anni cum dimidio mensis; tantumdem temporis ponunt inter Christum et Marcionem. Cum igitur sub Antonino primus Marcion hunc deum induxerit, sicut probavimus, statim, qui sapis, plana res est. Praeiudicant tempora, quod sub Antonino primum processit, sub Tiberio non processisse, id est, deum Antoniniani imperii, Tiberiani non fuisse, atque ita non a Christo revelatum, quem constat a Marcione primo praedicatum. Hoc nunc ut probem constare, quod superest, ab ipsis adversa-

---

1) Ita Rhen. ed. I. et cod. Pith.; cod. Urs. et Rig. hominum fidem. 2) „Adrianum Imp. designat.“ Semler. 3) Liber III. adv. Marcionem. 4) Sic Rig. emend.; Rhen. ed. I. salutis. Seml. coni. salutes.

riis sumam. Separatio legis et evangelii proprium et principale opus est Marcionis, nec poterunt negare discipuli eius, quod in summo instrumento habent, quo denique initiantur et indurantur[1]) in hanc haeresin. Nam hae sunt Antitheses Marcionis, id est contrariae oppositiones, quae conantur discordiam evangelii[2]) cum lege committere, ut ex diversitate sententiarum utriusque instrumenti diversitatem quoque argumententur deorum. Igitur cum ea separatio legis et evangelii ipsa sit, quae alium deum evangelii insinuaverit adversus deum legis, apparet, ante eam separationem deum in notitia non fuisse, qui ab argumento separationis innotuit, atque ita non a Christo revelatum, qui fuit ante separationem, sed a Marcione commentatum, qui instituit separationem adversus evangelii legisque pacem, quam retro illaesam et inconcussam ab apparentia Christi usque ad audaciam Marcionis illa utique ratio servavit, quae non alium deum et legis et evangelii tuebatur praeter creatorem, adversus quem tanto post tempore separatio a Pontico immissa est.

20. Huic expeditissimae probationi defensio quoque a nobis necessaria est adversus obstrepitacula diversae partis. Aiunt enim Marcionem non tam innovasse regulam separatione legis et evangelii, quam retro adulteratam recurasse. O Christe, patientissime domine, qui tot annis interversionem praedicationis tuae sustinuisti, donec tibi Marcion subveniret! Nam et ipsum Petrum ceterosque, columnas apostolatus[3]), a Paulo reprehensos opponunt, quod non recto pede incederent ad evangelii veritatem, ab illo certe Paulo, qui adhuc in gratia rudis, trepidans denique, ne in vacuum cucurrisset aut curreret, tunc primum cum antecessoribus apostolis conferebat. Igitur si ferventer adhuc, ut neophytus, adversus Iudaismum aliquid in conversatione reprehendendum existimavit, passivum scilicet convictum, postmodum et ipse usu omnibus omnia futurus[4]), ut omnes lucraretur[5]), Iudaeis quasi Iudaeus, et eis qui sub lege tanquam in lege: tu illam solius conversationis, placiturae postea accusatori suo, reprehensionem suspectam

1) Rhen. ed. I. indicantur. 2) V. evangelii deest in Rhen. ed. I. 3) Gal. 2, 9. 4) „Historia Gal. 2, 11 sqq. ponitur a Tertulliano ante Actor. 13.“ Semler. 5) 1 Cor. 9, 22.

vis haberi etiam de praedicationis erga deum praevaricatione? Atquin de praedicationis unitate, quod supra legimus, dextras iunxerant, et ipsa officii distributione de evangelii societate condixerant, sicut et alibi. Sive ego, inquit, sive illi, sic praedicamus[1]). Sed etsi quosdam falsos fratres irrepsisse descripsit, qui vellent Galatas ad aliud evangelium transferre[2]), ipse demonstrat, adulterium illud evangelii non ad alterius dei et Christi fidem transferendam, sed ad disciplinam legis conservandam habuisse intentionem, reprehendens scilicet illos circumcisionem vindicantes et observantes tempora et dies et menses et annos Iudaicarum caerimoniarum, quas iam exclusas agnovisse debuerant, secundum innovatam dispositionem creatoris olim de hoc ipso praedicantis per prophetas suos, ut per Esaiam: vetera transierunt, inquit, ecce nova, quae ego nunc facio[3]), et alibi: et disponam testamentum, non quale disposui ad patres vestros, cum illos eduxissem de terra Aegypti[4]). Sic et per Hieremiam: renovate vobis novamen novum, et circumcidimini deo vestro, et circumcidimini praeputia cordis vestri[5]). Hanc ergo circumcisionem iam sistens apostolus et hoc novamen, illas quoque vetustates caerimoniarum dissuadebat, de quibus idem conditor earum quandoque cessaturis profitebatur, per Osee: et avertam omnes iucunditates eius et dies festos eius et neomenias et sabbata et omnes caerimonias eius[6]). Sic enim per Esaiam: neomenias vestras et sabbata et diem magnum non sustineo, ferias et ieiunium et dies festos vestros odit anima mea[7]). Quod etsi creator omnia haec iam pridem recusaverat, et apostolus ea iam recusanda pronuntiabat, ipsa apostoli sententia consentanea decretis creatoris probat non alium deum ab apostolo praedicatum, quam cuius decreta cupiebat iam agnosci, falsos et apostolos et fratres notans in hac caussa, qui evangelium Christi creatoris transferrent a novitate praenuntiata a creatore ad vetustatem recusatam a creatore.

21. Ceterum si qua[8]) novum deum praedicans veteris dei legem cupiebat excludere, quare de deo quidem

1) 1 Cor. 15, 11. 2) Gal. 1, 7. 2, 4. 3) Ies. 43, 19. 4) Ier. 31, 32. 5) Ier. 4, 4. 6) Hos. 2, 11. 7) Ies. 1, 14. 8) Wouweri cod. et Rig. quasi.

novo nihil praescribit, sed de vetere lege solummodo, nisi quoniam fide manente in creatorem sola lex eius concessare debebat? ut et psalmus ille praecinuerat: disrumpamus vincula a nobis eorum et abiiciamus eorum iugum a nobis; ex quo scilicet tumultuatae sunt gentes et populi meditati sunt inania; astiterunt reges terrae et magistratus circumvenerunt[1]) in unum adversus dominum et adversus Christum eius[2]). Et utique, si alius deus praedicaretur a Paulo, nulla disceptatio esset servandae legis, nec ne, non pertinentis scilicet ad dominum novum et aemulum legis; ipsa enim dei novitas atque diversitas abstulisset non modo quaestionem veteris et alienae legis, verum omnem eius mentionem. Sed hic erat totus status quaestionis, quod, cum idem deus legis in Christo praedicaretur, legi eius derogaretur. Stabat igitur fides semper in creatore et Christo eius, sed conversatio et disciplina nutabat. Nam et alii de idolothyto edendo, alii de mulierum velamento, alii de nuptiis vel repudiis, nonnulli et de spe resurrectionis disceptabant, de deo nemo. Nam si fuisset haec quoque quaestio disceptata, et ipsa apud apostolum inveniretur, vel quanto principalis. Quod si post apostolorum tempora adulterium veritas passa est circa dei regulam, ergo iam apostolica traditio nihil passa est in tempore suo circa dei regulam. Et non alia agnoscenda erit traditio apostolorum, quam quae hodie apud ipsorum ecclesias editur. Nullam autem apostolici census ecclesiam invenias, quae non in creatore christianizet. Aut si hae erunt a primordio corruptae, quae erunt integrae? nimirum adversariae creatoris? Exhibe ergo aliquam ex tuis apostolici census, et obduxeris. Igitur cum omnibus modis constet, alium deum in regula sacramenti istius non fuisse a Christo usque ad Marcionem, quam creatorem, satis iam et probatio nostra munita est, qua ostendimus notitiam dei haeretici ex evangelii et legis separatione cepisse, et definitio superior instructa est, non esse credendum deum, quem homo de suis sensibus composuerit, nisi plane προφήτης, id est, non de suis sensibus. Quod si Marcion poterit dici, debebit etiam probari. Nihil retractare oportebat. Hoc enim cuneo ve-

1) Rig. convenerunt. 2) Ps. 2, 3. 1. 2.

ritatis omnis extruditur haeresis, cum Christus non alterius dei quam creatoris circumlator ostenditur.

22. Sed quomodo funditus evertetur antichristus, nisi ceteris quoque iniectionibus eius elidendis locus detur, relaxata praescriptionum defensione? Accedamus igitur iam hinc ad ipsam dei personam, vel potius umbram et phantasma, secundum Christum ipsius, per idque examinetur, per quod creatori praefertur. Et utique erunt regulae certae ad examinandam dei bonitatem. Sed prius est, ut inveniam illam et apprehendam et ita ad regulas perducam. Cum enim circumspicio tempora, nusquam est a primordio materiarum et in introitu caussarum, cum quibus debuerat inveniri, exinde agens, quod agi habuit. Erat enim iam mors et aculeus mortis delictum, et ipsa malitia creatoris, adversus quam subvenire deberet alterius dei bonitas, primae huic regulae divinae bonitatis occurrens, si se naturalem probaret, statim succurrens, ut caussa coepit. Omnia enim in deo naturalia et ingenita esse debebunt, ut sint aeterna, secundum statum ipsius, ne obvenientia et extranea reputentur, ac per hoc temporalia et aeternitatis aliena. Ita et bonitas perennis et iugis exigetur in deo, quae in thesauris naturalium proprietatum reposita et parata antecederet caussas et materias suas, et primam quamque susciperet, non despiceret et destitueret, si antecedebat. Denique et hic non minus quaeram, cur non a primordio operata sit bonitas eius, quam de ipso quaesivimus, cur non a primordio sit revelatus? Quidni, qui per bonitatem revelari haberet, si qui fuisset? Non posse quid deo non licet, nedum naturalibus suis fungi, quae si continentur, quo minus currant, naturalia non erunt. Et otium enim sui natura non novit. Hinc censetur, si agatur [1]). Sic nec noluisse videbitur exercere bonitatem interim naturae nomine. Natura enim se [2]) non potest nolle, quae se ita dirigit, ut si cessaverit, non sit. Sed cessavit aliquando in deo Marcionis de opere bonitatis [3]). Ergo non fuit naturalis bonitas, quae potuit aliquando cessasse, quod naturalibus non licet. Et si non erit naturalis, iam nec aeterna

1) Ciacconius, Iunius, Rigalt. si agat; si nec noluisse etc. 2) Alii: si; sed desideratur verbum, ac nescio an sit scribendum: esse; cf. in proximis: Potest enim et non esse etc. 3) Rig. bonitas.

credenda, nec deo par, quia non aeterna, dum non naturalis, quae denique nullam sui perpetuitatem aut de praeterito constituat aut de futuro repromittat. Nam et a primordio non fuit, et in finem sine dubio non erit. Potest enim et non esse quandoque, sicut non fuit aliquando. Igitur cum constet, in primordio cessasse bonitatem dei illius, non enim a primordio liberavit hominem, et voluntate potius eam, quam infirmitate, cessasse, iam voluntas suppressae bonitatis finis invenietur malignitatis. Quid enim tam malignum, quam nolle prodesse, cum possis, quam utilitate cruciari, quam iniuriam sinere? Totum denique creatoris elogium in illum rescribetur, qui saevitias eius bonitatis suae mora iuvit. Nam in cuius manu est quid, ne fiat, eius iam deputatur, cum fit. Homo damnatur in mortem ob unius arbusculae delibationem, et exinde proficiunt[1]) delicta cum poenis, et pereunt iam omnes, qui paradisi nullum cespitem norunt. Et hoc melior aliqui deus aut nescit aut sustinet? Si, ut ex hoc melior inveniretur, quanto creator deterior haberetur, satis et in isto consilio malitiosus, qui et illum voluit oneratum operationibus eius admissis et seculum in vexatione detinuit: quid de tali medico iudicabis, qui nutriat morbum mora praesidii et periculum extendat dilatione remedii, quo pretiosius aut famosius curet? Talis et in deum Marcionis dicenda sententia est, mali permissorem, iniuriae fautorem, gratiae lenocinatorem, benignitatis praevaricatorem, quam non statim caussae suae exhibuit; plane, si natura bonus, exhibiturus, et non accessione, si ingenio optimus et non disciplina, si ab aevo deus et non a Tiberio, imo, quod verius, a Cerdone et Marcione. Tiberio nunc deus ille praestiterit, ut imperio eius divina bonitas in terris dedicaretur.

23. Aliam illi regulam praetendo, sicut naturalia, ita rationalia esse[2]) in deo omnia. Exigo rationem bonitatis, quia nec aliud quid bonum haberi liceat, quod non rationaliter bonum sit, nedum ut ipsa bonitas irrationalis deprehendatur. Facilius malum, cui rationis aliquid affuerit, pro bono habebitur, quam ut bonum ratione desertum non pro malo iudicetur. Nego rationalem bonitatem dei Marcionis iam hoc primo, quod in salutem processerit hominis

---

1) Rhen. ed. I. prosiliunt. 2) Rig. esse debere.

alieni. Scio dicturos, atquin hanc esse principalem et perfectam bonitatem, cum sine ullo debito familiaritatis in extraneos voluntaria et libera effunditur, secundum quam inimicos quoque nostros et hoc nomine iam extraneos diligere iubeamur. Cum ergo non a primordio hominem respexit, a primordio extraneum, cessando praeiudicavit cum extraneo nihil sibi esse. Ceterum disciplinam diligendi extraneum vel inimicum antecessit praeceptum diligendi proximum tanquam teipsum, quod etsi ex lege creatoris, et tu quoque illud excipere debebis, ut a Christo non destructum, sed potius exstructum. Nam quo magis proximum diligas, diligere iuberis inimicum et extraneum. Exaggeratio est debitae bonitatis exactio indebitae. Antecedit autem debita indebitam, ut principalis, ut dignior ministra et comite sua, id est indebita. Prior igitur, cum prima bonitatis ratio sit in rem suam exhiberi ex iustitia, secunda autem in alienam ex redundantia iustitiae super Scribarum et Pharisaeornm: quale est, secundam ei rationem referri, cui deficit prima, non habenti proprium hominem, ac per hoc quoque exiguae[1])? Porro exigua, quae suum non habuit, quomodo in alienum redundavit? Exhibe principalem rationem, et tunc vindica sequentem. Nulla res sine ordine rationalis potest vindicari, tanto abest, ut ratio ipsa in aliquo ordinem amittat. Sit nunc et a secundo gradu incipiens ratio bonitatis, in extraneum scilicet, nec secundus illi gradus ratione constabit alio modo destructus. Tunc enim rationalis habebitur vel secunda in extraneum bonitas, si sine iniuria eius operetur, cuius est res. Quamcunque bonitatem iustitia prima efficit rationalem. Sic et in principali gradu rationalis erit, cum in rem suam exhibetur, si iusta sit; sic et in extraneum rationalis videri poterit, si non sit iniusta. Ceterum qualis bonitas, quae per iniuriam constat, et quidem pro extraneo? Fortasse enim pro domestico aliquatenus rationalis habeatur bonitas iniuriosa. Pro extraneo vero, cui nec proba legitime deberetur, qua ratione tam iniusta rationalis defendetur? Quid enim iniustius, quid iniquius et improbius, quam ita alieno benefacere servo, ut domino eripiatur, ut alii vin-

---

1) Rhen. ed. I. non habentis — exiguae. Latin. et Rig. non habenti — exiguae.

dicetur, ut adversus caput domini subornetur, et quidem, quod indignius, in ipsa adhuc domo domini, de ipsius adhuc horreis vivens, sub ipsius adhuc plagis tremens? Talis assertor etiam damnaretur in seculo, nedum plagiator Non aliter deus Marcionis irrumpens in alienum mundum, eripiens deo hominem, patri filium, educatori alumnum, domino famulum, ut eum efficiat deo impium, patri irreligiosum, educatori ingratum, domino nequam. Oro te, si rationalis bonitas talem facit, qualem faceret irrationalis, non putem impudentiorem, quam qui in aliena aqua alii deo tinguitur, ad alienum coelum alii deo expanditur, in aliena terra alii deo sternitur, super alienum panem alii deo gratiarum actionibus fungitur, de alienis bonis ob alium deum nomine eleemosynae et dilectionis operatur. Quis iste deus tam bonus, ut homo ab illo malus fiat, tam propitius, ut alium illi deum, et dominum quidem ipsius, faciat iratum?

24. Sed deus sicut aeternus et rationalis, ita opinor et perfectus in omnibus. Eritis enim perfecti, quemadmodum pater vester, qui in coelis est[1]). Exhibe perfectam quoque bonitatem eius. Etsi de imperfecta satis constat, quae neque naturalis invenitur neque rationalis, nunc et alio ordine traducetur, nec iam imperfecta, imo et defecta, exigua et exhausta, minor numero materiarum suarum, quae non in omnibus exhibetur. Non enim omnes salvi fiunt, sed pauciores omnibus et Iudaeis et Christianis creatoris. Pluribus vero pereuntibus, quomodo perfecta defenditur bonitas, ex maiore parte cessatrix, paucis aliqua, pluribus nulla, cedens perditioni, partiaria exitii? Quodsi plures salvi non erunt, erit iam non bonitas, sed malitia perfectior. Sicut enim bonitatis operatio est, quae facit salvos, ita malignitatis, quae non facit salvos. Magis autem non faciens salvos, dum paucos facit, perfectior erit in non iuvando, quam iuvando. Non poteris et in creatorem referre bonitatem, in omnes defectionem. Quem enim iudicem tenes, dispensatorem si forte bonitatis ostendis intelligendum, non profusorem, quod deo tuo vindicas. Usque adeo hac sola eum praefers bonitate creatori, quam si solam profitetur et totam, nulli deesse debuerat. Sed

1) Matth. 5, 48.

nolo iam de parte maiore pereuntium imperfectum bonitatis arguere deum Marcionis; sufficit ipsos, quos salvos facit, imperfectae salutis inventos, imperfectam bonitatem eius ostendere, scilicet anima tenus salvos, carne deperditos, quae apud illum non resurgit. Unde haec dimidiatio salutis, nisi ex defectione bonitatis? Quid erat[1]) perfectae bonitatis, quam totum hominem redigere in salutem, totum damnatum a creatore, totum a deo optimo allectum? Quod sciam[2]), et caro tinguitur apud illum, et caro de nuptiis tollitur, et caro in confessione nominis desaevitur. Sed etsi carni delicta reputantur, praecedit animae reatus, et culpae principatus animae potius adscribendus, cui caro ministri nomine occurrit. Carens denique anima caro, hactenus peccat. Ita et in hoc iniusta bonitas et sic quoque imperfecta, innocentiorem substantiam relinquens in exitium, obsequio, non arbitrio, delinquentem; cuius Christus etsi non induit veritatem, ut tuae haeresi visum est, imaginem tamen eius subire dignatus est. Ipsum quod mentitus est illam, aliquid ei debuit[3]) debuisse. Quid est autem homo aliud, quam caro, siquidem nomen hominis materia corporalis, non animalis, ab auctore sortita est? Et fecit hominem deus, inquit, limum de terra, non animam, (anima enim de afflatu,) et factus est homo in animam vivam, (quis? utique qui de limo,) et posuit deus hominem in paradiso[4]), quod finxit, non quod flavit, qui caro nunc, non qui anima. Itaque, si ita est, quo ore contendes perfectum bonitatis titulum, quae non iam a partitione speciali hominis liberandi defecit, sed a proprietate generali? Si plena est gratia et solida misericordia, quae soli animae salutaris est, plus praestat haec vita, qua toti et integri fruimur. Ceterum ex parte resurgere, multari erit, non liberari. Erat et illud perfectae bonitatis, ut homo liberatus in fidem dei optimi, statim eximeretur de domicilio atque dominatu dei saevi. At nunc et febricitas, o Marcionita, et ceteros tribulos et spinas dolor carnis tuae tibi edit, nec fulminibus tantum aut bellis et pestibus aliisque plagis creatoris, sed et scorpiis eius obiectus. In quo te

---

1) Rig. quid enim tam perf. bon. 2) Rhen. Quodsi iam. 3) Rhen. v. debuit supervacaneum esse indicat. Iunius: habuit debuisse. Sed locus mutilus et corruptus est. 4) Gen. 2, 7 sq.

putas liberatum de regno eius, cuius te muscae adhuc calcant? Si de futuro erutus es, cur non et de praesenti, ut perfecte sis[1])? Alia est nostra conditio apud auctorem, apud iudicem, apud offensum principem generis. Tu tantummodo bonum deum praefers; non potes autem perfecte bonum ostendere, a quo non perfecte liberaris.

25. Quod attinet ad bonitatis quaestionem, his lineis deduximus eam minime deo adaequari, ut neque ingenitam neque rationalem neque perfectam, sed et improbam et iniustam et ipso iam bonitatis nomine indignam, quod scilicet in quantum deo congruat, in tantum deum non esse conveniat, qui de tali bonitate etiam praeferatur, nec de tali modo, verum et sola. Iam enim et hoc discuti par est, an deus de sola bonitate censendus sit, negatis ceteris appendicibus, sensibus et affectibus, quos Marcionitae quidem a deo suo abigunt in creatorem, nos vero et agnoscimus in creatore ut deo dignos. Et ex hoc quoque negabimus deum, in quo non omnia, quae deo digna sint, constent. Si aliquem de Epicuri schola deum affectavit Christi nomine titulare, ut quod beatum et incorruptibile sit, neque sibi neque alii molestias praestet; hanc enim sententiam ruminans Marcion removit ab illo severitates et iudiciarias vires: aut in totum immobilem et stupentem deum concepisse debuerat, — et quid illi cum Christo molesto et Iudaeis per doctrinam et sibi per sensum[2])? — aut et de ceteris motibus eum agnovisse, — et quid illi cum Epicuro, nec sibi nec Christianis necessario? Ecce enim hoc ipso, quod retro quietus, qui nec notitiam sui aliquo interim opere curaverit, post tantum aevi senserit in hominis salutem, utique per voluntatem, nonne concussibilis tunc fuit novae voluntati, ut et ceteris motibus videatur obnoxius? Quae autem voluntas sine concupiscentiae stimulo est? Quis volet, quod non concupiscet[3])? Sed et cura accedet voluntati. Quis enim volet quid et concupiscet, et non curavit? Igitur cum et voluit et concupiit in hominis salutem, iam et sibi et aliis negotium fecit, Epicuro nolente, consiliario Marcione. Nam et adversarium

1) Ita Gelenius, ed. Fran., Seml.; Rhen. ed. I. ut perfecta est. Rig. ut perfecte? 2) Rhen. ed. I. per Iesum. 3) Haec vv. Quis vol. — concup., quae desunt in cod. Gorziensi, Rhen. delevit.

sibi constituit ipsum illud, adversus quod et voluit et concupiit et curavit, sive delictum sive mortem, inprimis ipsum arbitrum eorum et dominum, hominis creatorem. Porro nihil sine aemulatione decurret, quod sine adversario non erit. Denique volens et concupiscens et curans hominem liberare, hoc ipso iam aemulatur, et eum, a quo liberat, adversus eum scilicet sibi liberaturus, et ea, de quibus liberat, in alia liberaturus. Proinde enim aemulationi occurrant[1]) necesse est officiales suae in ea, quae aemulatur, ira, discordia, odium, dedignatio, indignatio, bilis, nolentia, offensa. Haec omnia si aemulationi adsistunt, aemulatio autem liberando homini procurat, liberatio autem hominis operatio bonitatis est: non poterit ea bonitas sine suis dotibus, id est sine sensibus et affectibus, per quos administratur, adversus creatorem, ne sic quoque irrationalis praescribatur, si careat et sensibus et affectibus debitis. Haec multo plenius defendemus in caussa creatoris, in qua et exprobrantur.

26. At hic sufficit perversissimum deum ostendi in ipso praeconio solitariae bonitatis, qua nolunt ei adscribere eiusmodi motus animi, quos in creatore reprehendunt. Si enim neque aemulatur neque irascitur neque damnat neque vexat, utpote qui nec iudicem praestat, non invenio, quomodo illi disciplinarum ratio consistat, et quidem plenior. Quale est enim, ut praecepta constituat non exsecuturus, ut delicta prohibeat non vindicaturus, quia non iudicaturus, extraneus scilicet ab omnibus sensibus severitatis et animadversionis? Cur enim prohibet admitti, quod non defendit admissum, cum multo rectius non prohibuisset, quod defensurus non esset, quam ut non defenderet, quod prohibuisset? imo et permisisse directo debuit, sine caussa prohibiturus, ut non defensurus. Nam et nunc tacite permissum est, quod sine ultione prohibetur, et utique non aliud prohibet admitti, quam quod non amat fieri. Stupidissimus ergo, qui non offenditur facto, quod non amat fieri, quando offensa comes sit frustratae voluntatis. Aut si offenditur, debet irasci; si irascitur, debet ulcisci. Nam et ultio fructus est irae, et ira debitum offensae, et offensa, ut dixi, comes frustratae voluntatis. Sed non ulcisci-

---

1) Rig. concurrant.

tur; ergo nec offenditur. Sed non offenditur; ergo nec laeditur voluntas eius, cum fit, quod fieri noluit, et fit iam delictum secundum voluntatem eius, quia non fit adversus voluntatem, quod non laedit voluntatem. Aut si hoc erit divinae virtutis sive bonitatis, nolle quidem fieri et prohibere fieri, non moveri tamen, si fiat: dicimus iam motum esse illum, qui noluit, et vane non moveri ad factum, qui motus sit ad non faciendum, quando noluit fieri. Nolendo enim prohibuit; non enim et iudicavit nolendo fieri et idcirco prohibendo? Non faciendum enim iudicavit et prohibendum pronuntiavit. Ergo et ille iam iudicat. Si indignum est, deum iudicare, aut si eatenus dignum est deum iudicare, qua tantummodo nolit et prohibeat; non etiam defendat admissum. Atquin nihil deo tam indignum, quam non exsequi, quod noluit et prohibuit admitti: primo quod qualicunque sententiae suae et legi debeat vindictam in auctoritatem et obsequii necessitatem; secundo quia aemulum sit necesse est, quod noluit admitti et nolendo prohibuit; malo autem parcere deum indignius sit, quam animadvertere, et quidem deo optimo, qui non alias plene bonus sit, nisi mali aemulus, uti boni amorem odio mali exerceat, ut boni tutelam expugnatione mali impleat.

27. Sed iudicat plane malum nolendo et damnat prohibendo, dimittit autem non vindicando et absolvit non puniendo. O deum veritatis praevaricatorem! sententiae suae circumscriptorem! Timet damnare, quod damnat, timet odisse, quod non amat, factum sinit, quod fieri non sinit, mavult ostendere, quid nolit, quam probare. Hoc erit bonitas imaginaria, disciplina, phantasma, et ipsa transfunctoria praecepta, secura delicta. Audite, peccatores, quique nondum hoc estis, ut esse possitis! deus melior inventus est, qui nec offenditur nec irascitur nec ulciscitur, cui nullus ignis coquitur in gehenna, cui nullus dentium frendor horret in exterioribus tenebris; bonus tantum est. Denique prohibet delinquere, sed literis solis. In vobis est, si velitis illi obsequium subsignare, ut honorem deo habuisse videamini; timorem enim non vult. Atque adeo prae se ferunt Marcionitae, quod deum suum omnino non timeant. Malus autem, inquiunt, timebitur, bonus autem diligetur. Stulte, quem dominum appellas, negas timendum, cum hoc nomen potestatis sit etiam timendae? At

quomodo diliges, nisi timeas non diligere? Plane nec pater tuus est, in quem competat et amor propter pietatem et timor propter potestatem, nec legitimus dominus, ut diligas propter humanitatem et timeas propter disciplinam. Sic denique plagiarii diliguntur, non etiam timentur. Non enim timebitur, nisi iusta et ordinaria dominatio, diligi autem potest etiam adultera; sollicitatione enim constat, non auctoritate, et adulatione, non potestate. Quid denique adulantius, quam delicta non exsequi? Age itaque, qui deum non times quasi bonum, quid non in omnem libidinem ebullis, summum, quod sciam, fructum vitae omnibus, qui deum non timent? Quid non frequentas tam sollemnes voluptates circi furentis et caveae saevientis et scenae lascivientis? Quid non et in persecutionibus statim oblata acerra animam negatione lucraris? Absit, inquis, absit. Ergo iam times delictum, et timendo probasti illum timeri, qui prohibet delictum. Aliud est, si eadem dei tui perversitate, quem non times, observas, qua et ille, quod non vindicat, prohibet. Multo adhuc vanius, cum interrogati, quid fiet peccatori cuique de illo, respondent, abiici illum quasi ab oculis. Nonne et hoc iudicio agitur? Iudicatur enim abiiciendus et utique iudicio damnationis, nisi in salutem abiiciatur peccator, ut et hoc deo optimo competat. Et quid erit abiici, nisi amittere id, quod erat consecuturus, si non abiiceretur, id est, salutem? Ergo salutis in detrimentum abiicietur, et hoc decerni non poterit nisi ab irato et offenso et exsecutore delicti, id est iudice.

28. Exitus autem illi abiecto quis? Ab igne, inquiunt, creatoris deprehendetur. Adeone nullum habet elementum vel in hanc caussam provisum, quo peccatores suos vel sine saevitia releget, ne illos dedat creatori? Quid tunc creator? Credo, sulphuratiorem eis gehennam praeparabit[1]), ut blasphemis suis scilicet, nisi quod deus zelotes fortasse an desertoribus adversarii sui parcat. O deum usquequaque perversum, ubique irrationalem, in omnibus vanum, atque ita neminem! Cuius non statum, non conditionem, non naturam, non ullum ordinem video consistere, iam nec ipsum fidei eius sacramentum. Cui enim rei baptisma quo-

1) Rhen. sulphurationem — praeparavit.

que apud eum exigitur? Si remissio delictorum est, quomodo videbitur delicta dimittere, qui non videbitur retinere? quia retineret, si iudicaret. Si absolutio mortis est, quomodo absolveret a morte, qui non devinxit ad mortem? devinxisset enim, si a primordio damnasset. Si regeneratio est hominis, quomodo regenerat, qui non generavit? iteratio enim non competit ei, a quo quid nec semel factum est. Si consecutio est spiritus sancti, quomodo spiritum attribuet, qui animam non prius contulit? quia suffectura est quodammodo spiritus anima. Signat igitur hominem, nunquam apud se resignatum; lavat hominem, nunquam apud se coinquinatum; et in hoc totum salutis sacramentum carnem mergit exsortem salutis? Nec rusticus terram rigabit fructum non relaturam, nisi tam vanus, quam deus Marcionis. Proinde cur[1]) tantam, sive sarcinam sive gloriam, infirmissimae aut indignissimae carni imponit sanctitatem? Quid dicam autem de disciplinae vanitate, qua sanctificat substantiam sanctam? Quid aut onerat infirmam, aut exornat indignam? Quid non salute remunerat, quam onerat vel exornat? Quid fraudat mercedem operis, non rependens carni salutem? Quid et honorem sanctitatis in illa mori patitur?

29. Non tinguitur apud illum caro, nisi virgo, nisi vidua, nisi caelebs, nisi divortio baptisma mercata, quasi non etiam spadonibus ex nuptiis nata. Sine dubio ex damnatione coniugii institutio ista constabit. Videamus, an iusta, non quasi destructuri felicitatem sanctitatis, ut aliqui Nicolaitae assertores libidinis atque luxuriae, sed qui sanctitatem sine nuptiarum damnatione noverimus et sectemur et praeferamus, non ut malo bonum, sed ut bono melius. Non enim proiicimus, sed deponimus nuptias, nec praescribimus, sed suademus sanctitatem, servantes et bonum, et melius pro viribus cuiusque sectando, tunc denique coniugium exserte defendentes, cum inimice accusatur spurcitiae nomine in destructionem creatoris, qui proinde coniugium pro rei honestate benedixit in crementum generis humani, quemadmodum et universum conditionis in integros et bonos usus. Non ideo autem et cibi damnabuntur, quia operosius exquisiti in gulam committunt, ut nec

---

1) Rhen. ed. I. vanus, ut d. M., pr. cum etc.

vestitus ideo accusabuntur, quia pretiosius comparati in ambitionem tumescunt. Sic nec matrimonii res ideo despuentur, quia intemperantius diffusae in luxuriam inardescunt. Multum differt inter caussam et culpam, inter statum et excessum. Ita huiusmodi non institutio, sed exorbitatio reprobanda est, secundum censuram institutoris ipsius, cuius est, tam: crescite et multiplicamini [1]), quam et: non adulterabis et uxorem proximi tui non concupisces [2]), morte punientis et incestam, sacrilegam atque monstruosam in masculos et in pecudes libidinum insaniam [3]). Sed et si nubendi iam modus ponitur, quem quidem apud nos spiritalis ratio paracleto auctore defendit unum in fide matrimonium praescribens, eiusdem erit modum figere, qui modum aliquando diffuderat; is colliget, qui sparsit; is caedet silvam, qui plantavit; is metet segetem, qui seminavit; is dicet: superest, ut et qui uxores habent, sic sint, quasi non habeant [4]), cuius et retro fuit: crescite et multiplicamini; eiusdem finis, cuius et initium. Non tamen accusanda caeditur silva, nec ut damnanda secatur seges, sed ut tempori suo parens. Sic et connubii res non ut mala securem et falcem admittit sanctitatis, sed ut matura defungi, ut ipsi sanctitati reservata, cui caedendo praestat et esse [5]). Unde iam dicam deum Marcionis, cum matrimonium ut malum et impudicitiae negotium reprobat, adversus ipsam facere sanctitatem, cui videtur studere. Materiam enim eius eradit, quia si nuptiae non erunt, sanctitas nulla est. Vacat enim abstinentiae testimonium, cum licentia eripitur, quoniam ita quaedam in diversis probantur. Sicut et virtus in infirmitate perficitur [6]), sic et abstinentia nubendi in facultate dignoscitur. Quis denique abstinens dicetur sublato eo, a quo abstinendum est? Quae temperantia gulae in fame? Quae ambitionis repudiatio in egestate? Quae libidinis infrenatio in castratione? Iam vero sementem generis humani compescere in totum, nescio an hoc quoque optimo deo congruat. Quomodo enim salvum hominem volet, quem vetat nasci, de quo nascitur auferendo? Quomodo habebit, in quo bonitatem suam signet,

---

1) Gen. 1, 28. 2) Exod. 20, 14. 3) Lev. 20, 10. 13. 4) 1 Cor. 7, 29. 5) Sic Rig.; Rhen. ed. I. praestaret esse. 6) 2 Cor. 12, 9.

quem esse non patitur? Quomodo diligit, cuius originem non amat? Timet forsitan redundantiam sobolis, ne laboret, plures liberando, ne multos faciat haereticos, ne generosiores habeat Marcionitas ex Marcionitis. Non erit humanior[1]) duritia Pharaonis, nascentium enecatrix: nam ille animas adimit, hic non dat; ille aufert de vita, hic non admittit in vitam; nihil apud ambos de homicidio differt, sub utroque homo interficitur, sub altero iam editus, sub altero edendus. Gratus esses, o dee haeretice, si isses in dispositionem creatoris, quod marem et feminam miscuit; utique enim et Marcion tuus ex nuptiis natus est. Satis haec de deo Marcionis, quem et definitiones unicae divinitatis et conditiones statuum eius omnino non esse confirmant. Sed et totius opusculi series in hoc utique succedit. Proinde si cui minus quid videmur egisse, speret reservatum suo tempori, sicut et ipsarum scripturarum examinationem, quibus Marcion utitur.

ADVERSUS MARCIONEM

LIBER SECUNDUS.

---

1. Occasio reformandi opusculi huius, cui quid acciderit, primo libello praefati sumus, hec quoque contulit nobis, uti duobus diis adversus Marcionem retractandis suum cuique titulum et volumen distingueremus pro materiae divisione, alterum deum definientes omnino non esse, alterum defendentes digne deum esse, quatenus ita Pontico placuit alterum inducere alterum excludere. Non enim poterat aedificare mendacium sine demolitione veritatis; aliud subruere necesse habuit, ut quod vellet exstrueret. Sic aedificat, qui propria paratura caret. Oportuerat autem in hoc solum disceptasse, quod nemo sit deus ille, qui creatori su-

1) Gelen., Rigalt. **immanior**; alii: **inhumanior**. Rhen. ed. I. **humanior**.

perducitur, ut falso deo depulso, regulis certis et unicam et perfectam praescribentibus divinitatem, nihil iam quaereretur in deum verum, quem quanto constaret esse, sic quoque dum alium esse non constat, tanto qualemcunque sine controversia haberi deceret, adorandum potius, quam iudicandum, et demerendum magis, quam retractandum, vel quam timendum ob severitatem. Quid enim amplius homini necessarium, quam cura in deum verum, in quem, ut ita dixerim, inciderat, quia alius deus non erat?

2. At nunc negotium patitur deus omnipotens, dominus et conditor universitatis. Ideo tantum opinor, quia a primordio notus est, quia nunquam latuit, quia semper illuxit, etiam ante Romulum ipsum, nedum ante Tiberium, nisi quod solis haereticis cognitus non est, qui ei negotium faciunt, propterea alium deum existimantes praesumendum, quia quem constat esse, reprehendere magis possunt, quam negare, de arbitrio sensus sui pensitantes deum aliqui; proinde atque si caecus vel fluitantibus oculis ideo alium solem praesumere velit mitiorem et salubriorem, quia, quem videat, non videt. Unicus sol est, o homo, qui mundum hunc temperat, et quando non putas, optimus et utilis, et cum tibi acrior et infestior vel etiam sordidior atque corruptior, rationi tamen suae par est. Eam tu si perspicere non valeas, iam nec ullius alterius solis, si qui fuisset, radios sustinere potuisses, utique maioris. Nam qui in inferiorem deum caecutis, quid in sublimiorem? Quin potius infirmitati tuae parcis, nec in periculum extenderis, habens deum certum et indubitatum et hoc ipso satis visum, cum id primum conspexeris, eum esse, quem non scias, nisi ex parte, qua voluit ipse. Sed deum quidem ut sciens non negas, ut nesciens retractas, imo et accusas quasi sciens, quem si scires, non accusares, imo nec retractares; reddens nomen illi, negas substantiam nominis, id est magnitudinem, qua deus dicitur, non tantam eam agnoscens, quantam si homo omnifariam nosse potuisset, magnitudo non esset. Esaias iam tum[1]) apostolus prospiciens haeretica corda, quis, inquit, cognovit sensum domini, aut quis consiliarius

---

1) Rhen. Ipse iam apostolus prosp. Ed. Franek. Ipse iam tunc apost. pr. Latin. e cod. Vat. et Rig. Esaias iam tum apost. prosp.

eius[1]) fuit? aut ad quem consultavit, aut viam intellectus et scientiae quis demonstravit ei[2])? Cui et apostolus condicet: o profundum divitiarum et sophiae dei, ut ininvestigabilia iudicia eius, utique dei iudicis, et ininvestigabiles viae eius[3]), utique intellectus et scientiae, quas ei nemo monstravit, nisi forte isti censores divinitatis, dicentes: sic non debuit deus, et: sic magis debuit, quasi cognoscat aliquis, quae sint in deo, nisi spiritus dei[4]). Mundi autem habentes spiritum, non agnoscentes in sapientia dei per sapientiam deum[5]), consultiores sibimet videntur deo, quoniam sicut sapientia mundi stultitia est penes deum, ita sapientia dei stultitia est penes mundum. Sed nos scimus stultum dei sapientius hominibus et invalidum dei validius hominibus[6]). Et ita deus tunc maxime magnus, cum homini pusillus, et tunc maxime optimus, cum homini non bonus, et tunc maxime unus, cum homini duo aut plures. Quodsi a primordio homo animalis non recipiens quae sunt spiritus[7]), stultitiam existimavit dei legem, ut quam observare neglexit, ideoque non habendo fidem, etiam quod videbatur habere, ademptum est[8]) illi, paradisi gratia, et familiaritas dei, per quam omnia dei cognovisset, si obedisset: quid mirum, si redhibitus materiae suae et in ergastulum terrae laborandae relegatus, in ipso opere prono et devexo ad terram, usurpatum ex illa spiritum mundi universo generi suo tradidit duntaxat animali et haeretico, non recipienti quae sunt dei? Aut quis dubitabit, ipsum illud Adae delictum haeresin pronuntiare, quod per electionem suae potius, quam divinae, sententiae admisit? nisi quod Adam nunquam figulo suo dixit: non prudenter definxisti me; confessus est seductionem, non occultavit seductricem; rudis adhuc[9]) haereticus fuit. Non obaudiit; non tamen blasphemavit creatorem nec reprehendit auctorem, quem a primordio sui et bonum et optimum invenerat, et ipse si forte iudicem fecerat a primordio.

3. Igitur oportebit ineuntes examinationem in deum notum, si quaeritur, in qua conditione sit notus, ab operibus eius incipere, quae priora sunt homine, ut statim cum

---

1) Rig. quis illi consiliarius fuit? 2) Ies. 40, 13 sq. Rom. 11, 34. 3) Rom. 11, 33. 4) 1 Cor. 2, 11. 5) 1 Cor. 1, 21. 6) 1 Cor. 1, 25. 7) 1 Cor. 2, 14. 8) Matth. 13, 12. Luc. 8, 18. 9) Ita Rhen. ed. I.; Rig. admodum.

ipso comperta bonitas eius et exinde constituta atque praescripta aliquem sensum suggerat nobis intelligendi, qualiter sequens rerum ordinatio evaserit. Possunt autem discipuli Marcionis recognoscentes bonitatem dei nostri dignam quoque deo agnoscere per eosdem titulos, per quos indignam ostendimus in deo illorum. Iam hoc ipsum, quod materia est agnitionis suae, non apud alium invenit, sed de suo sibi fecit. Prima denique bonitas creatoris, qua se deus noluit in aeternum latere, id est non esse aliquid, cui deus cognosceretur. Quid enim tam bonum, quam notitia et fructus dei? Nam etsi nondum apparebat, hoc bonum esse, quia nondum erat quicquam, cui appareret, sed deus praesciebat, quid boni apparitnrum esset, et ideo in suam summam commisit bonitatem, appariturì boni negotiatricem, non utique repentinam nec obventitiae bonitatis nec provocatitiae animationis, quasi exinde censendam, quo coepit operari. Si enim ipsa constituit initium, exinde quo coepit operari, non habuit initium ipsa, cum fecit. Initio autem facto, ab ea etiam ratio temporum nata est, utpote quibus distinguendis et notandis sidera et luminaria coelestia disposita sunt. Erunt enim, inquit, in tempora et menses et annos[1]). Ergo nec tempus habuit ante tempus, quae fecit tempus, sicut nec initium ante initium, quae constituit initium. Atque ita carens et ordine initii et modo temporis, de immensa et interminabili aetate censebitur, nec poterit repentina vel obventitia et provocatitia reputari, non habens unde reputetur, id est aliquam temporis speciem, sed aeterna et deo ingenita et perpetua praesumenda ac per hoc deo digna, suffundens iam hinc bonitatem dei Marcionis, non dico initiis et temporibus, sed ipsa malitia creatoris posteriorem, si tamen malitia potuit a bonitate committi.

4. Igitur cum cognoscendo deo hominem prospexisset bonitas dei ipsius, etiam hoc praeconio suo addidit, quod prius domicilium homini commentata est, aliquam postmodum molem maximam, postmodum et maiorem, ut in magna tanquam in minore proluderet atque proficeret, et ita de bono dei, id est de magno ad optimum quoque eius, id est ad maius habitaculum promoveretur. Adhibet operi bono optimum etiam ministrum, sermonem suum. Eructa-

1) Gen. 1, 14.

vit, inquit, cor meum sermonem optimum[1]). Agnoscat hinc primum fructum optimum utique optimae arboris Marcion; imperitissimus rusticus quidem in malam bonam inseruit, sed non valebit blasphemiae surculus, arescet cum suo artifice, et ita se bonae arboris natura testabitur. Aspice ad summam, qualia sermo fructificaverit. Et dixit deus: fiat, et factum est, et vidit deus, quia bonum[2]), non quasi nesciens bonum, nisi videret, sed quia bonum, ideo videns, honorans et consignans et dispungens bonitatem operum dignatione conspectus. Sic et benedicebat, quae benefaciebat, ut tibi totus deus commendaretur bonus et dicere et facere. Maledicere adhuc sermo non norat, quia nec malefacere. Videbimus caussas, quae hoc quoque a deo exegerunt. Interim mundus ex bonis omnibus constitit, satis praemonstrans, quantum boni pararetur illi, cui praeparabatur hoc totum. Quis denique dignus incolere dei opera, quam ipsius imago et similitudo? Eam quoque bonitas et quidem operantior operata est, non imperiali verbo, sed familiari manu, etiam verbo blandiente praemisso: faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram[3]). Bonitas dixit, bonitas finxit[4]) de limo in tantam substantiam carnis ex una materia tot qualitatibus exstructam; bonitas inflavit animam, non mortuam, sed vivam; bonitas praefecit universis fruendis atque regnandis, etiam cognominandis; bonitas amplius delicias adiecit homini, ut, quamquam totius orbis possidens, in amoenioribus moraretur translatus in paradisum, iam tunc de mundo in ecclesiam. Eadem bonitas et adiutorium prospexit, ne quid non boni. Non est enim, inquit, bonum, solum esse hominem[5]). Sciebat illi sexum Mariae et deinceps ecclesiae profuturum. Sed et quam arguis legem, quam in controversias torques, bonitas erogavit, consulens homini, quo deo adhaereret, ne non tam liber quam abiectus videretur, aequandus famulis suis, ceteris animalibus, solutis a deo et ex fastidio liberis, sed ut solus homo gloriaretur, quod solus dignus fuisset, qui legem a deo sumeret, utque animal rationale intellectus et scientiae capax ipsa quoque libertate rationali contineretur, ei subiectus, qui subiecerat illi omnia. Cuius legis

---

1) Ps. 44, 2. 2) Gen. cap. 1. 3) Gen. 1, 26. 4) Ed. Fran., Rig. finxit hominem. 5) Gen. 2, 18.

observandae consilium bonitas pariter adscripsit: qua die autem ederitis, morte moriemini[1]). Benignissime enim demonstravit exitum transgressionis, ne ignorantia periculi negligentiam iuvaret obsequii. Porro si legis imponendae ratio praecessit, sequebatur etiam observandae, ut poena transgressioni adscriberetur, quam tamen evenire noluit, qui ante praedixit. Agnosce igitur bonitatem dei nostri interim vel hucusque ex operibus bonis, ex benedictionibus bonis, ex indulgentiis, ex providentiis, ex legibus et praemonitionibus bonis et benignis.

5. Iam hinc ad quaestiones, omnes canes[2]), quos foras apostolus[3]) expellit, latrantes in deum veritatis. Haec sunt argumentationum ossa, quae obroditis. Si deus bonus et praescius futuri et avertendi mali potens, cur hominem, et quidem imaginem et similitudinem suam, imo et substantiam suam per animae scilicet censum, passus est labi de obsequio legis in mortem circumventum a diabolo? Si enim et bonus, qui evenire tale quid nollet, et praescius, qui eventurum non ignoraret, et potens, qui depellere valeret: nullo modo evenisset, quod sub his tribus conditionibus divinae maiestatis evenire non posset. Quod si evenit, absolutum est e contrario, deum neque bonum credendum neque praescium neque potentem; siquidem in quantum nihil tale evenisset, si talis deus, id est bonus et praescius et potens, in tantum ideo evenit, quia non talis deus. Ad haec prius est istas species in creatore defendere, quae in dubium vocantur, bonitatem dico et praescientiam et potentiam. Nec immorabor huic articulo, praeeunte definitione etiam ipsius Christi[4]). Ex operibus ineundae probationes. Opera creatoris utrumque testantur; et bonitatem eius, qua bona, sicut ostendimus, et potentiam, qua tanta, et quidem ex nihilo. Nam etsi ex aliqua materia, ut quidam volunt, hoc ipso tamen ex nihilo, dum non id fuerunt, quod sunt. Postremo vel sic magna, dum bona, vel sic deus potens, dum omnia ipsius, unde et omnipotens. De praescientia vero quid dicam, quae tantos habet testes, quantos fecit prophetas? quamquam quis praescientiae titulus in omnium auctore, qua universa utique disponendo

1) Gen. 2, 17. 2) Rig. Iam h. ad qu. omnes. O canes, etc. 3) Apoc. 22, 15. 4) Io. 10, 25.

praesciit et praesciendo disposuit, certe ipsam transgressionem, quam nisi praesciisset, nec cautionem eius delegasset sub metu mortis? Igitur si et fuerunt in deo istae facultates, prae quibus nihil mali evenire homini aut potuisset aut debuisset, et nihilominus evenit: videamus et hominis conditionem, ne per illam potius evenerit, quod per deum evenire non potuit. Liberum et sui arbitrii et suae potestatis invenio hominem a deo institutum, nullam magis imaginem et similitudinem dei in illo animadvertens, quam eiusmodi status formam. Neque enim facie et corporalibus lineis tam variis in genere humano ad uniformem deum expressus est, sed in ea substantia, quam ab ipso deo traxit, id est animae ad formam dei respondentis, et arbitrii sui libertate et potestate signatus est. Hunc statum eius confirmavit etiam ipsa lex tunc a deo posita. Non enim poneretur lex ei, qui non haberet obsequium debitum legi in sua potestate, nec rursus comminatio mortis transgressioni adscriberetur, si non et contemptus legis in arbitrii libertatem homini deputaretur. Sic et in posteris legibus creatoris invenias, proponentis ante hominem bonum et malum, vitam et mortem. Sed nec alias totum ordinem disciplinae per praecepta dispositum, avocante deo et minante et exhortante, nisi et ad obsequium et ad contemptum libero et voluntario homini.

6. Sed quoniam ex hoc iam intelligimus, eos struentes liberam hominis potestatem arbitrii sui, ut quod ei evenit, non deo, sed ipsi debeat exprobrari, ne et tu hinc iam opponas, non ita illum institui debuisse, si libertas et potestas arbitrii exitiosa futura esset, hoc quoque prius defendam, ita institui debuisse, quo fortius commendem, et ita institutum et digne deo institutum, potiore ostensa ea caussa, quae ita fecit institui. Bonitas dei et ratio eius huic quoque instituto patrocinabuntur, in omnibus conspirantes apud deum nostrum. Nec ratio enim sine bonitate ratio est, nec bonitas sine ratione bonitas, nisi forte penes deum Marcionis irrationaliter bonum, sicut ostendimus. Oportebat deum cognosci, bonum hoc utique et rationale. Oportebat dignum aliquid esse, quod deum cognosceret. Quid tam dignum prospici posset, quam imago dei et similitudo? Et hoc bonum sine dubio et rationale. Oportebat igitur imaginem et similitudinem dei liberi arbitrii et

suae potestatis institui, in qua hoc ipsum imago et similitudo dei deputaretur, arbitrii scilicet libertas et potestas, in quam rem ea substantia homini accommodata est, quae huius status esset, afflatus dei utique liberi et suae potestatis. Sed et alias, quale erat, ut totius mundi possidens homo non inprimis animi sui possessione regnaret, aliorum dominus, sui famulus? Habes igitur et bonitatem dei agnoscere ex dignatione, et rationem ex dispositione. Sola nunc bonitas deputetur, quae tantum homini largita sit, id est arbitrii libertatem. Aliud sibi ratio defendat in eiusmodi institutionem. Nam bonus natura deus solus. Qui enim, quod est, sine initio habet, non institutione est; habet illud, sed natura. Homo autem, qui totus ex institutione est, habens initium, cum initio sortitus est formam, qua esset, atque ita non natura in bonum dispositus est, sed institutione, non suum habens bonus esse, quia non natura in bonum dispositus est, sed institutione, secundum institutorem bonum, scilicet bonorum conditorem. Ut ergo bonum iam suum haberet homo, emancipatum sibi a deo, et fieret proprietas iam boni in homine, et quodammodo natura; de institutione adscripta est illi, quasi libripens emancipati a deo boni, libertas et potestas arbitrii, quae efficeret, bonum ut proprium iam sponte praestari ab homine, quoniam et hoc ratio bonitatis exigeret voluntarie exercendae ex libertate scilicet arbitrii favente[1]) institutioni, non serviente, ut ita demum bonus consisteret homo, si secundum institutionem quidem, sed ex voluntate, iam bonus inveniretur, quasi de proprietate naturae, proinde ut et contra malum, (nam et illud utique deus providebat) fortior homo praetenderet, liber scilicet et suae potestatis, quia si careret[2]) hoc iure, ut bonum quoque non voluntate obiret, sed necessitate, usurpabilis etiam malo futurus esset ex infirmitate servitii, proinde et malo sicut bono famulus. Tota ergo libertas arbitrii in utramque partem concessa est illi, ut sui dominus constanter occurreret et bono sponte servando et malo sponte vitando, quoniam et alias positum hominem sub iudicio dei oportebat iustum illud efficere de arbitrii sui meritis, liberi scilicet. Ceterum

---

1) Sic Wouwerius. Ceteri: non fav. inst., non serv.
2) Rhen. caperet.

nec boni nec mali merces iure pensaretur ei, qui aut bonus aut malus necessitate fuisset inventus, non voluntate. In hoc et lex constituta est, non excludens, sed probans libertatem de obsequio sponte praestando vel transgressione sponte committenda; ita in utrumque exitum libertas patuit arbitrii. Igitur si et bonitas et ratio dei invenitur circa libertatem arbitrii concessam homini, non oportet omissa prima definitione bonitatis atque rationis, quae ante omnem tractatum constituenda est, post factis praeiudicare, non ita deum instituere debuisse, qui aliter quam deum deceret evasit, sed dispecto, quia ita debuerit instituere, salvo eo, quod dispectum est, cetera explorare. Ceterum facile est, offendentes statim in hominis ruinam, antequam conditionem eius inspexerint, in auctorem referre quod accidit, quia nec auctoris examinata sit ratio. Denique et bonitas dei a primordio operum perspecta persuadebit, nihil a deo mali evenire potuisse, et libertas hominis recogitata se potius ream ostendet, quod ipsa commisit.

7. Hac definitione omnia deo salva sunt, et natura bonitatis et ratio dispositionis et praescientiae et potentiae copia. Exigere tamen a deo debes et gravitatem summam et fidem praecipuam in omni institutione eius, ut desinas quaerere, an deo nolente potuerit quid evenire. Tenens enim gravitatem et fidem dei boni, sed rationalibus institutionibus eius vindicandas, nec illud miraberis, quod deus non intercesserit adversus ea, quae noluit evenire, ut conservaret ea, quae voluit. Si enim semel homini permiserat arbitrii libertatem et potestatem, et digne permiserat, sicut ostendimus, utique fruendas eas ex ipsa institutionis auctoritate permiserat, fruendas autem, quantum in ipso, secundum ipsum, id est secundum deum, id est in bonum. Quis enim adversus se permittet aliquid? Quantum vero in homine secundum motus libertatis ipsius? Quis enim non hoc praestat ei, cui quid semel frui praestat, ut pro animo et arbitrio suo fruatur? Igitur consequens erat, uti deus secederet a libertate, semel concessa homini, id est contineret in ipso et praescientiam et praepotentiam suam, per quas intercessisse potuisset, quominus homo male libertate sua frui aggressus in periculum laberetur. Si enim intercessisset, rescidisset arbitrii libertatem, quam ratione et bonitate permiserat. Denique puta

intercessisse, puta rescidisse illum arbitrii libertatem, dum revocat ab arbore, dum ipsum circumscriptorem colubrum a congressu feminae arcet, nonne exclamaret Marcion: o dominum futilem, instabilem, infidelem, rescindentem quae instituit! Cur permiserat liberum arbitrium, si intercedit? Cur intercedit, si permisit? Eligat, ubi semet ipsum erroris notet, in institutione an in rescissione. Nonne tunc magis deceptus ex impraescientia futuri videretur, cum obstitisset, et quod quasi ignorans, quomodo evasurum esset, indulserat, quis non diceret? Sed etsi praescierat male hominem institutione sua usurum, quid tam dignum deo, quam gravitas, quam fides institutionum qualiumcunque? Vidisset homo, si non bene dispunxisset, quod bene acceperat; ut ipse legi reus fuisset, cui obsequi noluisset, non ut legislator ipse fraudem legi suae faceret, non sinendo praescriptum eius impleri. Haec dignissime peroraturus in creatorem, si libero arbitrio hominis ex providentia et potentia, quas exigis, obstitisset, nunc tibi insusurra pro creatore et gravitatem et patientiam et fidem, institutionibus suis functo, ut et rationalibus et bonis.

8. Neque enim ad vivendum solummodo produxerat hominem, ut non ad recte vivendum in respectu scilicet dei legisque eius. Igitur vivere quidem illi ipse praestiterat, facto in animam vivam, recte vero vivere demandarat admonito in legis obsequium. Ita non in mortem institutum hominem probat, qui nunc cupit in vitam restitutum, malens peccatoris poenitentiam, quam mortem[1]). Igitur sicut deus homini vitae statum induxit, ita homo sibi mortis statum attraxit, et hoc non per infirmitatem, sicuti nec per ignorantiam, ne quid auctori imputaretur. Nam etsi angelus qui seduxit, sed liber et suae potestatis, qui seductus est, sed imago et similitudo dei, fortior angelo, sed afflatus dei, generosior spiritu materiali, quo angeli constiterunt. Qui facit, inquit, spiritus angelos et apparitores flammam ignis[2]). Quia nec universitatem homini subiecisset, infirmo dominandi, et non potiori angelis, quibus nihil tale subiecit; sic nec legis pondus imposuisset, si gravis lex invalido sustinendi, nec quem excusabilem sciret nomine imbellicitatis, eum definitione mortis convenisset,

1) Ezech. 18, 23. 2) Ps. 104, 4.

postremo non libertate nec potestate arbitrii fecisset infirmum, sed potius defectione earum. Atque adeo eundem hominem, eandem substantiam animae, eundem Adae statum eadem arbitrii libertas et potestas victorem efficit hodie de eodem diabolo, cum secundum obsequium legum eius administratur.

9. Quoquo tamen, inquis, modo substantia creatoris delicti capax invenitur, cum afflatus dei, id est anima, in homine deliquit. Nec potest non ad originalem[1]) summam referri corruptio portionis. Ad hoc interpretanda erit qualitas animae. Inprimis tenendum, quod Graeca scriptura signavit, afflatum nominans, non spiritum. Quidam enim de Graeco interpretantes, non recogitata differentia nec curata proprietate verborum, pro afflatu spiritum ponunt, et dant haereticis occasionem spiritum dei delicto infuscandi, id est ipsum deum. Et usurpata iam quaestio est. Intellige itaque, afflatum minorem spiritu[2]) esse, etsi de spiritu accidit, ut aurulam eius, non tamen spiritum; nam et aura vento rarior, etsi de vento aura, non tamen ventus aura. Capit etiam imaginem spiritus dicere flatum; nam et ideo homo imago dei, id est spiritus, deus enim spiritus. Imago ergo spiritus afflatus. Porro imago veritati non usquequaque adaequabitur. Aliud est enim secundum veritatem esse, aliud ipsam veritatem esse. Sic et afflatus, cum imago sit spiritus, non potest ita imaginem dei comparare, ut, quia veritas, id est spiritus, id est deus, sine delicto est, ideo et afflatus, id est imago, non debuerit admisisse delictum. In hoc erit imago minor veritate et afflatus spiritu inferior, habens illas utique lineas dei, qua immortalis anima, qua libera et sui arbitrii, qua praescia plerumque, qua rationalis, capax intellectus et scientiae, tamen et in his imago et non usque ad ipsam vim divinitatis. Sic nec usque ad integritatem a delicto, quia hoc soli deo cedit, id est veritati, et hoc solum imagini non licet. Sicut enim imago, cum omnes lineas exprimat veritatis, vi tamen[3]) ipsa caret, non habens motum; ita et anima, imago spiritus, solam vim eius exprimere non valuit, id est, non delinquendi felicitatem. Ceterum non esset anima, sed spiri-

1) Rig. originem. 2) Rhen. ed. I. spiritum. 3) Probanda videtur Semleri coniectura: vita tamen.

tus, nec homo, qui animam sortitus est, sed deus. Et alias autem non omne, quod dei erit, deus habebitur, ut expostules deum et afflatum, id est vacuum a delicto, quia dei sit afflatus. Nec tu enim si in tibiam flaveris, hominem tibiam feceris, quamquam de anima tua flaveris, sicut et deus de spiritu suo. Denique cum manifeste scriptura dicat, flasse deum in faciem hominis, et factum hominem in animam vivam[1]), non in spiritum vivificatorem, separavit eam a conditione factoris. Opus enim aliud sit necesse est ab artifice, id est inferius artifice. Nec urceus enim factus a figulo ipse erit figulus, ita nec afflatus factus a spiritu ideo erit spiritus; ipsum, quod anima, vocitatus est flatus. Vide etiam, ne de afflatus conditione transierit in aliquam deminutiorem qualitatem. Ergo, inquis, dedisti animae infirmitatem supra negatam. Plane cum illam exigis deo parem, id est delicti immunem, dico infirmam. Cum vero ad angelum provocatur, fortiorem defendam necesse est dominum universitatis, cui iam angeli administrant[2]). Qui etiam angelos iudicaturus est[3]), si in dei lege constiterit, quod in primordio noluit. Hoc ipsum ergo potuit afflatus dei admittere; potuit, sed non debuit. Potuisse enim habuit per substantiae exilitatem, qua afflatus, non spiritus; non debuisse autem, per arbitrii potestatem, qua liber, non servus, adsistente amplius demonstratione non delinquendi, sub comminatione moriendi, qua substrueretur substantiae exilitas et regeretur sententiae libertas. Itaque non per illud iam videri potest anima deliquisse, quod illi cum deo affine est, id est per afflatum, sed per illud, quod substantiae accessit, id est per liberum arbitrium, a deo quidem rationaliter attributum, ab homine vero, qua voluit, agitatum. Quod si ita se habet, omnis iam dei dispositio de mali exprobratione purgatur. Libertas enim arbitrii non ei culpam suam respuet, a quo data est, sed a quo non ut debuit administrata est. Quod denique malum describes creatori? Si delictum hominis, non erit dei, quod est hominis; nec idem habendus est delicti auctor, qui invenitur interdictor, imo et condemnator. Si mors malum, nec mors comminatori suo, sed contemptori

1) Gen. 2, 7. 2) Hebr. 1, 14. 3) 1 Cor. 6, 3.

faciet invidiam, ut auctori; contemnendo enim eam fecit, non utique futuram, si non contempsisset.

10. Sed etsi ab homine in diabolum transcripseris mali elogium, ut in instinctorem delicti, uti sic quoque in creatorem dirigas culpam, ut in auctorem diaboli, qui fecit angelos spiritus: ergo quod factus a deo est, id est angelus, id erit eius, qui fecit. Quod autem factus a deo non est, id est diabolus, id est delator, superest, ut ipse sese fecerit, deferendo de deo, et quidem falsum, primo quod deus illos ex omni ligno edere vetuisset, dehinc quasi morituri non essent, si edissent, tertio quasi deus illis invidisset divinitatem. Unde igitur malitia mendacii et fallaciae in homines et infamiae in deum? a deo utique non, qui et angelum ex forma operum bonorum instituit bonum. Denique sapientissimus omnium editur, antequam diabolus, nisi malum est sapientia. Et si evolvas Ezechielis prophetiam, facile animadvertes tam institutione bonum angelum illum, quam sponte corruptum; in persona enim principis Sor ad diabolum pronuntiatur: et factus est sermo domini ad me dicens: fili hominis, sume planctum super principem Sor, et dices: haec dicit dominus: tu es resignaculum similitudinis, qui scilicet integritatem imaginis et similitudinis resignaveris [1]) corona decoris, (hoc ut eminentissimo angelorum, ut archangelo, ut sapientissimo omnium,) in deliciis paradisi dei tui natus es. Illic enim, ubi deus secunda animalium figurae formatione angelos fecerat, lapidem optimum indutus es, sardium, topazium, smaragdum, carbunculum, sapphirum, iaspin, lyncurium, achaten, amethystum, chrysolithum, beryllum, onychinum, et auro replesti horrea tua et thesauros tuos. Ex qua die conditus es, cum Cherubim posui te in monte sancto dei, fuisti in medio lapidum igneorum, fuisti invituperabilis in diebus tuis, ex qua die conditus es, donec inventae sunt laesurae tuae; de multitudine negotiationis tuae promas tuas replesti, et deliquisti [2]), et cetera, quae ad suggillationem angeli, non ad illius principis, proprie pertinere manifestum est, eo quod nemo hominum in paradiso dei natus sit, ne ipse quidem Adam, translatus potius illuc, nec cum Cheru-

---

1) Rig. Plenus sapientia, cor. dec. 2) Ezech. 28, 11 — 16.

bim positus in monte sancto dei, id est in sublimitate coelesti, de qua satanan dominus quoque decidisse testatur, nec inter lapides igneos demoratus, inter gemmantes siderum ardentium radios, unde etiam quasi fulgur deiectus est satanas[1]). Sed ipse auctor delicti in persona peccatoris viri denotabatur, retro quidem invituperabilis a die conditionis suae, a deo in bonum conditus, ut a bono conditore invituperabilium conditionum, et excultus omni gloria angelica, et apud deum constitutus, qua bonus apud bonum, postea vero a semetipso translatus in malum. Ex quo enim, inquit, apparuerunt laesurae tuae, illi eas reputans, quibus scilicet laesit hominem electum ad dei obsequium[2]), et ex illo deliquit, ex quo delictum seminavit, atque ita exinde negotiationis, id est malitiae, suae multitudinem exercuit, delictorum scilicet et censuum[3]), non minus et ipse liberi arbitrii institutus, ut spiritus. Nihil enim deus proximum sibi non libertate eiusmodi ordinasset. Quem tamen et praedamnando testatus est ab institutionis forma libidine propria conceptae ultro malitiae exorbitasse, et commeatum operationibus eius admetiendo rationem bonitatis suae egit, eodem consilio differens exstinctionem diaboli, quo hominis restitutionem. Certamini enim dedit spatium, ut et homo eadem arbitrii libertate elideret inimicum, qua succiderat illi, probans suam, non dei, culpam, et ita salutem digne per victoriam recuperaret, et diabolus amarius puniretur ab eo, quem eliserat ante devictus, et deus tanto magis bonus inveniretur, sustinens hominem gloriosiorem in paradisum ad licentiam decerpendae arboris vitae iam de vita regressurum.

11. Igitur usque ad delictum hominis deus a primordio tantum bonus, exinde iudex et severus, et quod Marcionitae volunt, saevus. Statim mulier in doloribus parere et viro servire damnatur[4]); sed quae ante sine ulla contristatione per benedictionem incrementum generis audierat: crescite tantum et multiplicamini; sed quae in adiutorium masculo, non in servitium fuerat destinata. Statim et terra maledicitur[5]), sed ante benedicta. Statim tribuli

---

1) Luc. 10, 18. 2) Sic coni. Latinius. Rhen. ed. I. hom. electum a dei obsequio. Ciaconius, Rig., Seml.: hom. eiectum a dei obsequio. 3) Rig. sensuum. 4) Gen. 3, 16. 5) Gen. 3, 18.

et spinae, sed ante foenum et herbae et arborum fructuosa. Statim sudor et labor panis, sed ante ex omni ligno victus immunis et alimenta secura. Exinde homo ad terram, sed ante de terra; exinde ad mortem, sed ante ad vitam; exinde in scorteis vestibus, sed ante sine scrupulo nudus. Ita prior bonitas dei secundum naturam, severitas posterior secundum caussam: illa ingenita, haec accidens; illa propria, haec accommodata; illa edita, haec adhibita. Nec natura enim inoperatam debuit continuisse bonitatem, nec caussa dissimulatam evasisse severitatem. Alteram sibi, alteram rei deus praestitit. Incipe nunc etiam iudicis statum, ut affinem mali, arguere, qui idcirco alium deum somniasti, solummodo bonum, quia non potes iudicem, (quamquam et illum ut iudicem ostendimus,) aut si non iudicem, certe perversum ac vanum disciplinae, non vindicandae, id est non iudicandae, constitutorem. Non reprobas autem deum iudicem, qui non iudicem deum probas. Ipsam sine dubio iustitiam accusare debebis, quae iudicem praestat, aut et eam in species malitiae deputare, id est, iniustitiam in titulos bonitatis adscribere. Nunc enim iustitia malum, si iniustitia bonum. Porro cum cogeris iniustitiam de pessimis pronuntiare, eodem iugo urgeris iustitiam de optimis censere. Nihil enim aemulum mali non bonum, sicut et boni aemulum nihil non malum. Igitur quanto malum iniustitia, tanto bonum iustitia. Nec species solummodo, sed tutela reputanda bonitatis, quia bonitas, nisi iustitia regatur, ut iusta sit, non erit bonitas, si iniusta sit. Nihil enim bonum, quod iniustum, bonum autem omne, quod iustum.

12. Ita si societas et conspiratio bonitatis atque iustitiae, separatione earum non potes carere[1])? Quo ore constitues diversitatem duorum deorum, in separatione seorsum deputans deum bonum et seorsum deum iustum? Illic consistit bonum, ubi et iustum. A primordio denique creator tam bonus, quam et iustus. Pariter utrumque processit, bonitas eius operata est mundum, iustitia modulata est, quae etiam tum mundum iudicavit ex bonis faciendum,

1) Edd. omnes sine interrogandi signo, atque Rig. separationem ear. non potest capere. Cod. Pith.: separationem eorum non potest carere; cod. Urs.: separatione eorum non potest currere. Nos tuemur Rhenani scripturam.

quia cum bonitatis consilio iudicavit. Iustitiae opus est, quod inter lucem et tenebras separatio pronuntiata est, inter diem et noctem, inter coelum et terram, inter aquam superiorem et inferiorem, inter maris coetum et aridae molem, inter luminaria maiora et minora, diurna atque nocturna, inter marem et feminam, et inter arborem agnitionis mortis et vitae, inter orbem et paradisum, inter aquigena et terrigena animalia. Omnia ut bonitas concepit, ita iustitia distinxit, totum hoc iudicato dispositum et ordinatum est. Omnis situs, habitus elementorum, effectus, motus, status, ortus, occasus singulorum iudicia sunt creatoris. Ne putes eum exinde iudicem definiendum, quo malum coepit, atque ita iustitiam de caussa mali offusces. His enim modis ostendimus, eam cum auctrice omnium bonitate prodisse, ut et ipsam ingenitam deo et naturalem nec obventitiam deputandam, quae in domino inventa sit arbitratrix operum eius.

13. At enim ut malum postea erupit, atque inde iam coepit bonitas dei cum adversario agere, aliud quoque negotium eadem illa iustitia dei nacta est iam secundum adversionem dirigendae bonitatis, ut seposita libertate eius, qua et ultro deus bonus pro meritis cuiusque pensetur, dignis offeratur, indignis denegetur, ingratis auferatur, proinde omnibus aemulis vindicetur. Ita omne hoc iustitiae opus procuratio bonitatis est, quod iudicando damnat, quod damnando punit, quod, ut dicitis, saevit, utique bono, non malo, proficit. Denique timor iudicii ad bonum, non ad malum confert. Non enim sufficiebat bonum per semet ipsum commendari, iam sub adversario laborans. Nam et si commendabile per semet ipsum, non tamen et conservabile, quia expugnabile iam per adversarium, nisi vis aliqua praeesset timendi, quae bonum etiam nolentes appetere et custodire compelleret. Ceterum tot illecebris mali expugnantibus bonum, quis illud appeteret, quod impune contemneret? Quis custodiret, quod sine periculo amitteret? Legis mali viam latam et multo frequentiorem [1]; nonne omnes in illa laberentur [2], si nihil in illa timeretur? Horremus terribiles minas creatoris, et vix a malo avellimur.

---

1) Matth. 7, 13. 2) Rhen. omnes illaberentur; Rig. omnes illa lab.

Quid, si nihil minaretur? Hanc iustitiam malum dices, quae malo non favet? Hanc bonum negabis, quae bono prospicit? Qualem oportet deum velle, qualem malle? expediret[1]), sub quo delicta gauderent, cui diabolus illuderet? illum bonum iudicares deum, qui hominem posset magis malum facere securitate delicti? Quis boni auctor, nisi qui et exactor? Proinde quis mali extraneus, nisi qui et inimicus? Quis inimicus, nisi qui et expugnator? Quis expugnator, nisi qui et punitor? Sic totus deus bonus est, dum pro bono omnia est. Sic denique omnipotens, quia et iuvandi et laedendi potens. Minus est, tantummodo prodesse, quia non aliud quid possit, quam prodesse. De eiusmodi qua fiducia bonum sperem, si hoc solum potest? quomodo innocentiae mercedem secter, si non et nocentiae spectem? diffidam necesse est, ne nec alteram partem remuneretur, qui utramque non valuit. Usque adeo iustitia etiam plenitudo est divinitatis ipsius, exhibens deum perfectum et patrem et dominum, patrem clementia, dominum disciplina, patrem potestate blanda, dominum severa, patrem diligendum pie, dominum timendum necessarie, diligendum, quia malit misericordiam, quam sacrificium[2]), et timendum, quia nolit peccatum, diligendum, quia malit poenitentiam peccatoris quam mortem[3]), et timendum, quia nolit peccatores sui iam non poenitentes. Ideo lex utrumque definit: diliges deum et timebis deum[4]). Aliud obsecutori proposuit, aliud exorbitatori.

14. Ad omnia tibi occurrit deus, idem percutiens, sed et sanans, mortificans, sed et vivificans, humilans, sed et sublimans. Condens mala, sed et pacem faciens, ut etiam et hinc respondeam haereticis. Ecce enim, inquiunt, ipse se conditorem profitetur malorum, dicens: ego sum, qui condo mala[5]). Amplexi enim vocabuli communionem duas malorum species in ambiguitate turbantem, quia mala dicuntur et delicta et supplicia, passim volunt eum conditorem intelligi malorum, ut malitiae auctor renuntietur

---

1) Rhen. quae bono non prospicit? Qualem oportet deum velles? qualem malles? Exped. sub etc. Rig. Non qualem oport. deum velles; qualem malles expediret. Latin. et Semler: Qu. op. deum, vel qu. malles, expediret. 2) Hos. 6, 6. 3) Ezech. 33, 11. 4) Matth. 22, 37 sqq. 5) Ies. 45, 7.

Nos autem adhibita distinctione utriusque formae, separatis malis delicti et malis supplicii, malis culpae et malis poenae, suum cuique parti defendimus auctorem, malorum quidem peccati et culpae diabolum, malorum vero supplicii et poenae deum creatorem, ut illa pars malitiae deputetur, ista iustitiae mala condenti iudicia adversus mala delicti. De his ergo creator profitetur malis, quae congruunt iudici. Quae quidem illis mala sunt, quibus rependuntur. Ceterum suo nomine bona, qua iusta, et bonorum defensoria et delictorum inimica, atque in hoc ordine deo digna. Aut proba ea iniusta, ut probes malitiae deputanda, id est iniustitiae mala, quia si iustitiae erunt, iam mala non erunt, sed bona, malis tantummodo mala, quibus etiam directo bona pro malis damnantur. Constitue igitur, iniuste hominem divinae legis voluntarium contemptorem id retulisse, quo voluit caruisse, iniuste malitiam aevi illius imbribus, dehinc et ignibus caesam, iniuste Aegyptum foedissimam, superstitiosam, amplius hospitis populi conflictatricem, decemplici castigatione percussam. Indurat cor Pharaonis, et meruerat in exitium subministrari, qui iam negaverat deum, qui iam legatos eius toties superbus excusserat, qui iam populo laborem operis adiecerat, postremo qua Aegyptius, olim deo reus fuerat gentilis idololatriae, ibin et crocodilum citius colens, quam deum vivum. Impedit et ipsum populum, sed ingratum[1]). Immisit et pueris ursos, sed irreverentibus in prophetam[2]).

15. Iustitiam ergo primo iudicis dispice, cuius si ratio constiterit, tunc et severitas et per quae severitas decurrit, rationi et iustitiae reputabuntur. Ac ne pluribus immoremur, adserite caussas ceteras quoque, ut sententias condemnetis, excusate delicta, ut iudicia reprobetis. Nolite reprehendere iudicem, sed revincite malum iudicem. Nam et patrum delicta de filiis exigebat; duritia populi talia remedia compulerat, ut vel posteritatibus suis prospicientes legi divinae obedirent. Quis enim non magis filiorum salutem, quam suam curet? Sed etsi benedictio patrum semini quoque eorum destinabatur, sine ullo adhuc merito eius, cur non et reatus patrum in filios quoque redundaret? Sicut gratia, ita et offensa, ut per totum genus

---

1) Num. cap. 11, 21. 2) 2 Reg. 2, 23 sqq.

et gratia decurreret et offensa, salvo eo, quod postea decerni habebat, non dicturos, acidam uvam patres manducasse et filiorum dentes obstupuisse, id est non sumpturum patrem delictum filii, nec filium delictum patris, sed unumquemque delicti sui reum futurum[1]; ut post duritiam populi, duritia legis edomita, iustitia iam non genus, sed personas iudicaret; quamquam si evangelium veritatis accipias, ad quos pertineat sententia reddentis in filios patrum delicta, cognosces, ad illos scilicet, qui hanc ultro sibi sententiam fuerant irrogaturi: sanguis illius super capita nostra et filiorum nostrorum[2]. Hoc itaque omnis providentia dei censuit, quod iam audierat.

16. Bona igitur et severitas, quia iusta, si bonus iudex, id est iustus. Item cetera bona, per quae opus bonum currit bonae severitatis, sive ira sive aemulatio sive saevitia. Debita enim omnia haec sunt severitati, sicut severitas debitum est iustitiae. Vindicanda erit procacitas aetatis verecundiam debentis. Atque ita non poterunt iudici exprobrari, quae iudici accedunt, carentia et ipsa culpa, sicut iudex. Quid enim, si medicum quidem dicas esse debere, ferramenta vero eius accuses, quod secent et inurant et amputent et constrictent, quando sine instrumento artis medicus esse non possit? Sed accusa male secantem, importune amputantem, temere inurentem, atque ita ferramenta quoque eius ut mala ministeria reprehende. Proinde est enim, cum deum quidem iudicem admittis, eos vero motus et sensus, per quos iudicat, destruis. Deum nos a prophetis et a Christo, non a philosophis nec ab Epicuro, erudimur. Qui credimus deum etiam in terris egisse et humani habitus humilitatem suscepisse ex caussa humanae salutis, longe sumus a sententia eorum, qui nolunt deum curare quicquam. Inde venit ad haereticos quoque definitio eiusmodi, si deus irascitur et aemulatur et extollitur et exacerbatur, ergo et corrumpetur, ergo et morietur. Bene autem, quod Christianorum est, etiam mortuum deum credere, et tamen viventem in aevo aevorum. Stultissimi, qui de humanis divina praeiudicant, ut, quoniam in homine corruptoriae conditionis habentur huiusmodi passiones, idcirco et in deo eiusdem status existi-

1) Ier. 31 29. 2) Matth. 27, 25.

mentur. Discerne substantias, et suos eis distribue sensus tam diversos, quam substantiae exigunt, licet vocabulis communicare videantur. Nam et dexteram et oculos et pedes dei legimus, nec ideo tamen humanis comparabuntur, quia de appellatione sociantur. Quanta erit diversitas divini corporis et humani sub eisdem nominibus membrorum, tanta erit et animi divini et humani differentia sub eisdem [licet] vocabulis sensuum, quos tam corruptorios efficit in homine corruptibilitas substantiae humanae, quam incorruptorios in deo efficit incorruptibilitas substantiae divinae. Certe deum confiteris creatorem? Certe, inquis. Quomodo ergo in deo humanum aliquid existimas, et non divinum omne? Quem deum non negas, confiteris non humanum, siquidem deum confitendo praeiudicasti utique illum ab omni humanarum conditionum qualitate diversum. Porro cum pariter agnoscas hominem a deo inflatum in animam vivam, non deum ab homine, satis perversum est, ut in deo potius humana constituas, quam in homine divina, et hominis imagine deum imbuas potius, quam dei hominem. Et haec ergo imago censenda est dei in homine, quod eosdem motus et sensus habeat humanus animus, quos et deus, licet non tales, quales deus; pro substantia enim et status eorum et exitus distant. Denique contrarios eorum sensus, lenitatem dico, patientiam, misericordiam, ipsamque matricem earum, bonitatem, cur divina praesumitis? Nec tamen perfecte ea obtinemus, quia solus deus perfectus. Ita et illas species, irae dico et exasperationis[1], non tam feliciter patimur, quia solus deus de incorruptibilitatis proprietate felix. Irascetur enim, sed non exacerbabitur, sed non periclitabitur, movebitur, sed non evertetur. Omnia necesse est adhibeat propter omnia, tot sensus, quot et caussas, et iram propter scelestos, et bilem propter ingratos, et aemulationem propter superbos, et quicquid non expedit malis. Sic et misericordiam propter errantes, et patientiam propter non resipiscentes, et praestantiam propter merentes, et quicquid bonis opus est. Quae omnia patitur suo more, quo eum pati condecet, propter quem homo eadem patitur aeque suo more.

---

1) Rhen. ed. I. species praedico et exasperationeis etc.

17. Haec ita dispecta totum ordinem dei iudicis operarium et, ut dignius dixerim, protectorem catholicae et summae illius bonitatis ostendunt, quam semotam a iudiciariis sensibus et in suo statu puram nolunt Marcionitae in eodem deo agnoscere, pluentem super bonos et malos et solem suum oriri facientem super iustos et iniustos [1]), quod alius deus omnino non praestat. Nam etsi hoc quoque testimonium Christi in creatorem Marcion de evangelio eradere ausus est, sed ipse mundus inscriptus est et omni a conscientia legitur. Et erit haec ipsa patientia creatoris in iudicium Marcionis, illa patientia, quae exspectat poenitentiam potius peccatoris, quam mortem, et mavult misericordiam, quam sacrificium [2]), avertens iam destinatum exitium Ninivitis [3]), et largiens spatium vitae Ezechiae lacrimis [4]), et restituens statum regni Babylonis tyranno poenitentia functo [5]). Illam dico misericordiam, quae et filium Saulis moriturum ex devotione populo concessit [6]), et David delicta in domum Uriae confessum venia liberavit [7]), et ipsum Israel toties restituit, quoties iudicavit, toties refovit, quoties et increpuit. Non solum igitur iudicem aspiciens, converte te [8]) et ad optimi exempla, notans eum ulciscitur, considera cum indulget, rependc austeritati lenitatem; cum utrumque conveneris in creatore, invenies in eo et illud, propter quod alterum deum credis. Veni denique ad inspectationem doctrinarum, disciplinarum, praeceptorum consiliorumque eius. Dices forsitan, haec etiam humanis legibus determinari. Sed ante Lycurgos et Solonas omnes Moyses et Deus. Nulla posteritas non a primordiis accipit. Tamen non a tuo deo didicit creator meus praescribere: non occides, non adulterabis, non furaberis, non falsum testimonium dices, alienum non concupisces, honora patrem et matrem, et diliges proximum tuum ut te ipsum. Ad haec innocentiae pudicitiae et iustitiae et pietatis principalia consulta accedunt etiam humanitatis praescripta, cum septimo quoque anno servitia libertate solvuntur, cum eodem tempore agro parcitur, egenis cedendo locum, bovi etiam terenti vincula oris remittuntur ad fructum praesen-

---

1) Matth. 5, 45. 2) Hos. 6, 6. 3) Ion. 3, 10. 4) 2 Reg. 20, 1 sqq. 5) Dan. 4, 33. 6) 1 Sam. 14, 45. 7) 2 Sam. 12, 13. 8) Edd. omnes: convertere et ad opt. ex.

tis laboris[1]), quo facilius in pecudibus praemeditata humanitas in hominum refrigeria erudiretur.

18. Sed quae potius legis bona defendam, quam quae haeresis concupiit? Ut talionis definitionem, oculum pro oculo, dentem pro dente, et livorem pro livore repetentis[2]). Non enim iniuriae mutuo exercendae licentiam sapit, sed in totum cohibendae violentiae prospicit, ut quia durissimo et infideli in deum populo longum vel etiam incredibile videretur a deo exspectare defensam, edicendam postea per prophetam: mihi defensam, et ego defendam, dicit dominus[3]). Interim commissio iniuriae, metu vicis statim occursurae, repastinaretur, et licentia retributionis prohibitio esset provocationis, ut sic improbitas astuta cessaret, dum secunda permissa prima terretur, et prima deterrita nec secunda committitur, qua et alias facilior timor talionis per eundem saporem passionis. Nihil amarius, quam id ipsum pati, quod feceris aliis. Et si lex aliquid cibis detrahit, et immunda pronuntiat animalia, quae aliquando benedicta sunt, consilium exercendae continentiae intellige, et frenos impositos illi gulae agnosce, quae cum panem ederet angelorum, cucumeres et pepones Aegyptiorum desiderabat. Agnosce simul et comitibus gulae, libidini scilicet atque luxuriae, prospectum, quae fere ventris castigatione frigescunt. Manducaverat enim populus et biberat et surrexerat ludere[4]), proinde ut et pecuniae ardor restingueretur, ex parte, qua de victus necessitate caussatur, pretiosorum ciborum ambitio detracta est. Postremo ut facilius homo ad ieiunandum deo formaretur, paucis et non gloriosis escis adsuefactus et nihil de lautioribus esuriturus. Reprehendendus sane creator, quod cibos potius populo suo abstulit, quam ingratioribus Marcionitis. Sacrificiorum quoque onera et operationum et oblationum negotiosas scrupulositates nemo reprehendat, quasi deus talia sibi proprie desideraverit, qui tam manifeste exclamat: quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum[5])? et quis exquisivit ista de manibus vestris? Sed illam dei industriam sentiat, qua populum pronum in idololatriam et transgressionem eiusmodi officiis religioni suae voluit ad-

1) Lev. 25, 4 sqq. 2) Exod. 21, 24. 3) Deut. 32, 35. Rom. 12, 19. 4) Exod. 32, 6. 5) Ies. 1, 11.

stringere, quibus superstitio seculi agebatur, ut ab ea avocaret illum[1]), sibi iubens fieri, quasi desideranti, ne simulacris faciendis delinqueret.

19. Sed et in ipsis commerciis vitae et conversationis humanae domi ac foris adusque curam vasculorum omnifariam distinxit, ut istis legalibus disciplinis occurrentibus ubique, ne ullo momento vacarent a dei respectu. Quid enim faceret beatum hominem, quam in lege domini voluntas eius, et in lege domini meditabitur die ac nocte[2])? Quam legem non duritia promulgavit auctoris, sed ratio summae benignitatis, populi potius duritiam edomantis et rudem obsequio fidem operosis officiis dedolantis, ut nihil de arcanis attingam significantiis[3]) legis spiritalis scilicet et propheticae et in omnibus paene argumentis figuratae. Sufficit enim in praesenti, si simpliciter hominem deo obligabat, ut nemo eam reprobare debeat, nisi cui non placet deo deservire. Ad hoc beneficium, non onus legis, adiuvandum, etiam prophetas eadem bonitas dei ordinavit, docentes deo digna, auferre nequitias de anima, discere benefacere, exquirere iudicium, iudicare pupillo et iustificare viduam[4]), diligere quaestiones, fugere improborum contactum, dimittere conflictam integram, dissipare scripturam iniustam, infringere panem esurienti et tectum non habentem inducere in domum tuam, nudum si videris contegere et domesticos seminis tui non despicere[5]); compescere linguam a malo et labia, ne loquantur dolum, declinare a malo et facere bonum, quaerere pacem et sectari eam[6]); irasci et non delinquere, id est in ira non perseverare, sive saevire[7]); non abire in concilium impiorum, nec stare in via peccatorum, nec in cathedra pestilentium sedere[8]), sed ubi? Vide quam bonum et iucundum habitare fratres in unum, meditantes die ac nocte in lege domini[9]), quia bonum scilicet fidere in dominum, quam fidere in hominem, et sperare in dominum, quam sperare in hominem[10]). Qualis enim apud deum merces homini? Et erit tanquam lignum, quod plantatum est iuxta exitus aqua-

1) Edd. omnes: illos, quod si retineretur, scribendum foret: delinquerent. 2) Ps. 1, 1 sq. 3) Rhen. ed. I. et Rig. significantis. 4) Ies. 1, 17. 5) Ies. 58, 7. 6) Ps. 34, 13 sq. 7) Ps. 4, 5. 8) Ps. 1, 1. 9) Ps. 133, 1. 10) Ps. 118, 8. 9. Rig. sperare in principes.

rum, quod fructum suum dabit in tempore suo, et folium eius non decidet, et omnia quaecunque faciet prosperabuntur illi[1]). Innocens autem et purus corde, qui non accepit in vanum nomen dei et non iuravit ad proximum suum in dolo, iste accipiet benedictionem a domino, et misericordiam a deo salutificatore suo[2]). Oculi enim domini super timentes eum, sperantes in misericordiam ipsius, ad liberandas[3]) animas eorum de morte, utique aeterna, et nutricandos eos in fame, utique vitae aeternae[4]). Multae enim pressurae iustorum, et ex omnibus liberavit eos dominus[5]). Honorabilis mors in conspectu domini sanctorum eius. Dominus custodit omnia ossa eorum, et unum ex ipsis non comminuetur; redimet[6]) dominus animas servorum suorum. Pauca ista de tantis scripturis creatoris intulimus, et nihil puto iam ad testimonium dei optimi deesse, quod satis et praecepta bonitatis et praemissa consignant.

20. Sed enim sepiae isti[7]), quorum figura illud quoque pisculentum de cibis lex recusavit[8]), ut traductionem sui sentiunt, tenebras hinc blasphemiae intervomunt, atque ita intentionem uniuscuiusque iam proximam dispargunt, iactando et adseverando ea, quae relucentem bonitatem creatoris infuscent. Sed et per istas caligines sequemur nequitiam, et in lucem extrahemus ingenia tenebrarum, obiicientia creatori vel maxime fraudem illam et rapinam auri et argenti mandatam ab illo Hebraeis in Aegyptios[9]). Age, infelicissime haeretice, te ipsum expostulo arbitrum, cognosce in utramque gentem prius, et ita de auctore praecepti iudicabis. Reposcunt Aegyptii de Hebraeis vasa aurea et argentea; contra Hebraei mutuas petitiones instituunt, allegantes sibi quoque, eorundem patrum nomine, ex eodem scripturae instrumento, mercedes restitui oportere illius operariae servitutis pro laterinis deductis, pro civitatibus et villis aedificatis. Quid iudicabis, optimi dei elector? Hebraeos fraudem agnoscere debere, an Aegyptios compensationem? Nam et aiunt ita actum per legatos utrinque, Aegyptiorum quidem repetentium vasa, Iu-

1) Ps. 1, 3. 2) Ps. 24, 4 sq. 3) Rhen. ed. I. deliberandas. Rig. e cod. Pithoei: eliberandas. 4) Ps. 33, 18 sq. 5) Ps. 34, 20. 6) Rhen. ed. I. custodivit — redemit. 7) Rhen. in ed. I. saepe, sed postea e cod. Gorz. restituit: sepiae. 8) Deut. 14, 14. 9) Exod. 11, 2. 12, 35 sq.

daeorum vero reposcentium operas suas, et tamen has iustitia[1]) renuntiaverunt sibi Aegyptii. Hodie adversus Marcionitas amplius allegant Hebraei, negantes compensationi satis esse, quantumvis illud auri et argenti, si sexcentorum millium operae per tot annos vel singulis nummis diurnis aestimentur. Quae autem pars maior, repetentium vasa an incolentium villas et urbes? Querela ergo maior Aegyptiorum, an gratia Hebraeorum? Ut solo iniuriarum iudicio Hebraei Aegyptios repercuterent, liberi homines in ergastulum subacti, ut solas scapulas suas scribae eorum apud subsellia sua ostenderent flagellorum contumeliosa atrocitate laceratas: non paucis lancibus et scyphis, pauciorum utique divitum ubique, sed totis et ipsorum facultatibus et popularium omnium collationibus satisfaciendum Hebraeis pronuntiasses[2]). Igitur si bona Hebraeorum caussa, bona iam et caussa, id est mandatum, creatoris, qui et Aegyptios gratos fecit nescientes, et suum populum in tempore expeditionis angusto aliquo solatio tacitae compensationis expunxit. Plane minus exigi iussit. Hebraeis enim etiam filios Aegyptii restituere debuerant.

21. Sic et in ceteris contrarietates praeceptorum ei exprobras, ut mobili et instabili, prohibenti sabbatis operari et iubenti[3]) arcam circumferri per dies octo, id est etiam sabbato, in expugnatione civitatis Hiericho. Nec sabbati enim inspicis legem, opera humana, non divina, prohibentem, siquidem, sex, inquit, diebus operare et facies omnia opera tua, septima autem die sabbata domino deo tuo, non facies in ea omne opus[4]), quod utique tuum. Consequens enim est, ut ea opera sabbato auferret, quae sex diebus supra indixerat, tua scilicet, id est humana et quotidiana. Arcam vero circumferre neque quotidianum opus videri potest neque humanum, sed et rarum et sacrosanctum et ex ipso tunc dei praecepto utique divinum. Quod et ipse quid significaret edissererem, ni nimis longum esset figuras argumentorum omnium creatoris expandere, quas forsitan nec admittis. Sed plus est, si de absolutis

---

1) Latin. et Rig. et tandem vasis istis ren. 2) Sic Rigalt.; Rhen. in ed. I. Hebraeis pronuntiasset; postea corr. Hebraeus pronuntiasset. Cod. Urs: Hebraeos pronuntiasses. 3) Edd. ceteri: prohibentis — iubentis. 4) Exod. 20, 9 sq.

revincamini simplicitate veritatis, non curiositate. Sicut et nunc certa distinctio est sabbati humana, non divina, opera prohibentis; ideoque qui sabbatis lignatum ierat, morti datus est, suum enim opus fecerat lege interdictum; qui vero arcam sabbatis circumtulerant, impune gesserunt, non suum enim opus, sed dei, ex praecepto scilicet ipsius administraverant.

22. Proinde et similitudinem vetans fieri omnium, quae in coelo et in terra et in aquis, ostendit et caussas, idololatriae scilicet[1]) substantiam cohibentes; subiicit enim: non adorabitis ea neque servietis illis. Serpentis autem aenei effigies, postea praecepta Moysi a domino, non ad idololatriae titulum pertinebat, sed ad remediandos eos, qui a serpentibus infestabantur. Et taceo de figura remedii. Sic et Cherubim et Seraphim aurea in arcae figuratum exemplum, certe simplex ornamentum, accommodata suggestui, longe diversas habendo caussas ab idololatriae conditione, ob quam similitudo prohibetur, non videntur similitudinum prohibitarum legi refragari, non in eo similitudinis statu deprehensa, ob quem similitudo prohibetur. Diximus de sacrificiorum rationali institutione, avocante scilicet ab idolis ad deum officia ea, quae si rursus eiecerat, dicens: quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum[2]), hoc ipsum voluit intelligi, quod non sibi ea proprie exegisset. Non enim bibam, inquit, sanguinem taurorum, quia et alibi ait: deus aeternus non esuriet nec sitiet[3]). Nam etsi ad oblationes Abel advertit, et holocausta Noe odoratus est libenter, quae iucunditas sive viscerum vervecinorum sive nidoris ardentium victimarum? Sed animus simplex et deum metuens offerentium ea, quae a deo habebant, et pabuli et suavis olentiae gratiae[4]) apud deum deputabatur, non quae fiebant exigentis, sed illud, propter quod fiebant, ob honorem scilicet dei. Sic cliens diviti aut regi nihil desideranti tamen aliquid vilissimi munusculi obtulerit, quantitas et qualitas muneris infuscabit divitem et regem, an delectabit titulus officii? At si cliens ei munera ultro vel etiam dicto ordine suo offerat, et sollemnia regis observet, non ex fide tamen, nec corde puro,

1) Rhen. scil., quae subst. 2) Ies. 1, 11. 3) Ies. 40, 28. Ps. 50, 13. 4) Ed. Fran., Rig. gratia.

nec plena circa cetera quoque obsequia: nonne consequens, ut rex ille vel dives exclamet: *quo mihi multitudinem munerum tuorum? plenus sum; et sollemnitates et dies festos et vestra sabbata odit anima mea*[1]); vestra dicendo, quae secundum libidinem suam, non secundum religionem dei celebrando, sua iam, non dei, fecerant, conditionalem idcirco et rationalem demonstravit recusationem eorum, quae administranda praescripserat.

23. Si vero etiam circa personas levem vultis intelligi, cum reprobat aliquando probatos, aut improvidum, cum probat quandoque reprobandos, quasi iudicia sua aut damnet praeterita, aut ignoret futura; atquin nihil tam bono et iudici convenit, quam pro praesentibus meritis et reiicere et allegere. Eligitur[2]) Saul, sed nondum despector prophetae Samuelis[3]); reiicitur Salomon, sed iam a mulieribus alienis possessus et idolis Moabitarum et Sidoniorum mancipatus[4]). Quid faceret creator, ne a Marcionitis reprehenderetur? Bene adhuc agentes praedamnaret iam propter futura delicta? Sed dei boni non erat nondum merentes praedamnare. Proinde peccantes nunc non recusaret propter pristina benefacta? Sed iusti iudicis non erat rescissis iam bonis pristinis scelera donare. Aut quis hominum sine delicto, ut eum deus semper eligeret, quem nunquam posset recusare? Vel quis item sine aliquo bono opere, ut eum deus semper recusaret, quem nunquam posset eligere? Exhibe bonum semper, et non recusabitur; exhibe malum semper, et nunquam eligetur[5]). Ceterum si idem homo, ut in utroque pro temporibus, in utroque dispungetur a deo et bono et iudice, qui non levitate aut improvidentia sententias vertit, sed censura gravissima et providentissima merita temporis cuiusque dispensat.

24. Sic et poenitentiam apud deum[6]) prave interpretaris, quasi proinde mobilitate vel improvidentia, imo iam ex delicti recordatione poeniteat, quoniam quidem dixerit: *poenituit, quod regem fecerim Saul*[7]), praescribens

1) Ies. 1, 11. Vv. odit an. m.; vestra desunt in ed. I. Rhen. 2) Rigalt. Allegitur. 3) 1 Sam. cap. 9. 13. 4) 1 Reg. cap. 11. 5) Ed. Franck., Rig. allegetur. 6) Post v. apud in codd. desideratur, quo illud referas. Rhen., quem ceteri edd. secuti sunt, suppl. illum; sed rectius Semler. deum. 7) 1 Sam. 15, 11.

scilicet poenitentiam confessionem sapere mali operis alicuius vel erroris. Porro non semper. Evenit enim in bonis factis poenitentiae confessio ad invidiam et exprobrationem eius, qui beneficii ingratus exstiterit, sicut et tunc circa personam Saulis honorandam adnuntiatur a creatore, qui non deliquerat, cum Saulem adsumit in regnum et sancto spiritu auget, optimum enim adhuc, (qualis, inquit, non erat in filiis Israelis,) dignissime allegerat. Sed nec ignoraverat ita eventurum. Nemo enim te sustinebit improvidentiam adscribentem deo ei, quem deum non negans confiteris et providum. Haec enim illi propria divinitas constat. Sed malum factum Saulis, ut dixi, onerabat poenitentiae suae professione, quam, vacante delicto circa Saulis allectionem, consequens est invidiosam potius intelligi, non criminosam. Ecce, inquis, criminosam eam animadverto circa Ninivitas, dicente scriptura Ionae: et poenituit dominum de malitia, quam dixerat, facturum se illis, nec fecit[1]). Sicut et ipse Ionas ad deum: propterea praeveni profugere in Tharsos, quia cognoveram te esse misericordem et miserescentem, patientem et plurimum misericordiae, poenitentem malitiarum[2]). Bene igitur, quod praemisit optimi dei titulum, patientissimi scilicet super malos et abundantissimi misericordiae et miserationis super agnoscentes et deplangentes delicta sua, quales tunc Ninivitae. Si enim optimus, qui talis, de isto prius cessisse debebis, non competere in talem, id est in optimum, etiam malitiae concursum. Et quia Marcion defendit, arborem bonam malos quoque fructus non licere producere, sed malitiam tamen nominavit, quod optimus non capit: numquid aliqua interpretatio subest etiam earum malitiarum intelligendarum, quae possint et in optimum decucurrisse? Subest autem. Dicimus denique, malitiam nunc significari, non quae ad naturam redigatur creatoris, quasi mali, sed quae ad potestatem, quasi iudicis; secundum quam enuntiarit: ego sum, qui condo mala, et: ecce ego emitto in vos mala[3]), non peccatoria, sed ultoria, quorum satis diluimus infamiam ut congruentium iudici. Sicut autem, licet mala dicantur, non reprehenduntur in iudice, nec hoc nomine suo malum iudicem ostendunt; ita et malitia haec erit in-

1) Ion. 3, 10. 2) Ion. 4, 2. 3) Ies. 45, 7. Ier. 18, 11.

telligenda nunc, quae ex illis malis iudiciariis deputata cum ipsis competat iudici. Nam et apud Graecos interdum malitiae pro vexationibus et laesuris, non pro malignitatibus ponuntur, sicut et in isto articulo. Atque adeo si eius malitiae poenituit creatorem, quasi creaturae reprobandae scilicet, et delictum[1]) vindicandae; atqui nec hic ullum admissum criminosum reputabitur creatori, qui iniquissimam civitatem digne meritoque decreverat abolendam. Ita quod iuste destinaverat non male destinans, ex iustitia, non ex malitia, destinarat; sed poenam ipsam malitiam nominavit ex malo et merito passionis ipsius. Ergo dices, si malitiam iustitiae nomine excusas, quia iuste exitium destinarat in Ninivitas, sic quoque culpandus est, qui iustitiae utique non poenitendae poenitentiam gessit. Imo nec iustitiae, inquam, poenitebit deum, et superest iam agnoscere, quid sit poenitentia dei. Non enim si hominem ex recordatione plurimum delicti, interdum et ex alicuius boni operis ingratia, poenitet, ideo et deum proinde. In quantum enim deus nec malum admittit, nec bonum damnat, in tantum nec poenitentiae boni aut mali apud eum locus est. Nam et hoc tibi eadem scriptura determinat, dicente Samuele Sauli: discidit dominus regnum Israelis de manu tua hodie et dabit illud proximo tuo, optimo super te, et scindetur Israel in duas partes, et non convertetur neque poenitentiam aget, quia non sicut homo est ad poenitendum[2]). Haec itaque definitio in omnibus aliam formam divinae poenitentiae statuit, quae neque ex improvidentia neque ex levitate neque ex ulla boni aut mali operis damnatione reputetur, sicut humana. Quis ergo erit mos poenitentiae divinae? Iam relucet, si non ad humanas conditiones eam referas. Nihil enim aliud intelligetur, quam simplex conversio sententiae prioris, quae etiam sine reprehensione eius possit admitti, etiam in homine, nedum in deo, cuius omnis sententia caret culpa. Nam et in graeco sono poenitentiae nomen non ex delicti confessione, sed ex animi demutatione compositum est, quam apud deum pro rerum variantium sese occursu regi ostendimus[3]).

---

1) Ed. Franeker. deletui. 2) 1 Sam. 15, 28 sq. 3) Cod. Pith. et Rhen. ed. I. occursu rei ostendimus. Cod. Urs. occ. fieri ost. Rig. occ. regi ost.

25. Iam nunc, ut omnia eiusmodi expediam, ad ceteras pusillitates et infirmitates et incongruentias, ut putatis, interpretandas purgandasque pertendam. Inclamat deus: Adam, ubi es? scilicet ignorans ubi esset, et, caussato nuditatis pudore, an de arbore gustasset, interrogat, scilicet incertus. Imo nec incertus admissi, nec ignorans loci. Enimvero oportebat conscientia peccati delitescentem evocatum prodire in conspectum domini, non sola nominis inclamatione, sed cum aliqua iam tunc admissi suggillatione. Nec enim simplici modo, id est interrogatorio sono legendum est: Adam, ubi es? sed impresso et incusso et imputativo: Adam, ubi es? id est, in perditione es, id est, iam hic non es, ut et increpandi et dolendi exitus vox sit. Ceterum qui totum orbem comprehendit manu velut nidum, cuius coelum thronus et terra scabellum, nimirum huius oculos aliqua paradisi portio evaserat, quominus illi ubicunque Adam ante evocationem viseretur tam latens quam de interdicta fruge sumens? Speculatorem vineae vel horti tui lupus aut furunculus non latet; deum puto de sublimioribus oculatiorem aliquid subiecti praeterire non posse. Stulte, qui tantum argumentum divinae maiestatis et humanae instructionis naso agis. Interrogabat deus, quasi incertus, ut et hic liberi arbitrii probans hominem in caussa aut negationis aut confessionis daret ei locum sponte confitendi delictum et hoc nomine relevandi; sicut de Cain sciscitatur, ubinam frater eius, quasi non iam vociferatum a terra sanguinem Abelis audisset, sed ut et ille haberet potestatem ex eadem arbitrii potestate sponte negandi delicti et hoc nomine gravandi, atque ita nobis conderentur exempla confitendorum potius delictorum, quam negandorum; ut iam tunc initiaretur evangelica doctrina: ex ore tuo iustificaberis et ex ore tuo damnaberis[1]). Nam etsi Adam propter statum legis deditus morti est, sed spes ei salva est, dicente domino: ecce Adam factus est tanquam unus ex nobis[2]), de futura scilicet allectione hominis in divinitatem. Denique quid sequitur? Et nunc, ne quando extendat manum et sumat de ligno vitae et vivat in aevum. Interponens enim: et nunc, praesentis temporis verbum, temporalem et ad praesens dilationem vitae fecisse

1) Matth. 12, 37. 2) Gen. 3, 22.

se ostendit. Ideoque nec maledixit ipsum Adam et Evam, ut restitutionis candidatos, ut confessione revelatos. Cain vero maledixit et cupidum morte luere delictum mori interim vetuit, ut praeter admissum, etiam negationis eius oneratum. Haec erit ignorantia dei nostri, quae ideo simulabatur, ne delinquens homo, quid sibi agendum sit, ignoret. Sed ad Sodomam et Gomorram descendens, videbo, ait, si secundum clamorem pervenientem ad me consumantur[1]), si vero non, ut agnoscam[2]). Et hic videlicet ex ignorantia incertus et scire cupidus? An hic sonus pronuntiationis necessarius, non dubitativum, sed comminativum exprimens sensum, sub sciscitationis obtentu? Quodsi descensum quoque dei irrides, quasi aliter non potuerit perficere iudicium, nisi descendisset, vide, ne tuum aeque deum pulses. Nam et ille descendit, ut, quod vellet, efficeret.

26. Sed et iurat deus[3]). Numquid forte per deum Marcionis? Imo, inquit, quod multo vanius, per semet ipsum, quid vellet facere[4]); sic alius deus non erat in conscientia eius, hoc cum maxime iurantis alium absque se omnino non esse? Igitur peierantem deprehendis, an vane deierantem? Sed non potest videri peierasse, qui alium esse non scivit, ut dicitis. Quod enim scit, hoc deierans vero, non peieravit. Sed nec vane deierat, alium deum non esse. Tunc enim vane deieraret, si non fuissent, qui alios deos crederent, tunc quidem simulacrorum cultores, nunc vero et haeretici. Iurat igitur per semet ipsum, ut vel iuranti deo credas alium deum omnino non esse. Hoc ut deus faceret, tu quoque Marcion coegisti. Iam tunc enim providebaris. Proinde si et in promissionibus aut comminationibus iurat, fidem in primordiis arduam extorquens, nihil deo indignum est, quod efficit deo credere. Satis et tunc pusillus deus in ipsa etiam ferocia sua, cum ob vituli consecrationem efferatus in populum de famulo suo postulat Moyse: sine me, et indignatus ira disperdam illos, et faciam te in nationem magnam[5]). Unde meliorem

1) Ed. Fran. et Rig. consumment. 2) Gen. 18, 21. 3.) Ies. 45, 23. 4) Rhen. ed. I. Imo, i., multo vanius, quod p. s. i. quid v. faceret. Si al.; Wouw. et Rig. quod m. v. per semet ipsum. Quid velles faceret? si al. Ed. Fran. facere faceret. Nos v. si in sic mutavimus. 5) Exod. 32, 10.

soletis affirmare Moysen deo suo, deprecatorem, imo et prohibitorem irae. Non facies enim, inquit, istud, aut et me una cum eis impende. Miserandi vos quoque cum populo, qui Christum non agnoscitis, in persona Moysi figuratum, patris deprecatorem et oblatorem animae suae pro populi salute. Sed sufficit, si et Moysi proprie donatus est populus ad praesens, quod ut famulus postulare posset a domino, id dominus a se postulavit. Ad hoc enim famulo dixit: sine me, et disperdam illos, ut ille postulando et semet ipsum offerendo non sineret; atque ita disceres, quantum liceat fideli et prophetae apud deum.

27. Iam nunc, ut et cetera compendio absolvam, quaecunque adhuc ut pusilla et infirma et indigna colligitis ad destructionem creatoris, simplici et certa ratione proponam. Deum non potuisse humanos congressus inire, nisi humanos et sensus et affectus suscepisset, per quos vim maiestatis suae intolerabilem utique humanae mediocritati humilitate temperaret, sibi quidem indigna, homini autem necessaria, et ita iam deo digna, quia nihil tam dignum deo, quam salus hominis. De isto pluribus retractarem, si cum ethnicis agerem, quamquam nec cum haereticis multo diversa stet congressio [1]). Quatenus et ipsi deum in figura et in reliquo ordine humanae conditionis diversatum iam credidistis, non exigetis utique diutius persuaderi, deum conformasse semet ipsum humanitati, sed de vestra fide revincimini. Si enim deus, et quidem sublimior, tanta humilitate fastigium maiestatis suae stravit, ut etiam morti se subiiceret [2]), et morti crucis; cur non putetis nostro quoque deo aliquas pusillitates congruisse, tolerabiliores tamen Iudaicis contumeliis et patibulis et sepulcris? An hae sunt pusillitates, quae iam praeiudicare debebunt, Christum humanis passionibus obiectum eius dei esse, cui humanitates exprobrantur a vobis? Nam et profitemur, Christum semper egisse in dei patris nomine, ipsum ab initio conversatum, ipsum congressum cum patriarchis et prophetis, filium creatoris, sermonem eius, quem ex semet ipso proferendo filium fecit, et exinde omni dispositioni suae voluntatique

1) Ita Wouw. e cod. Ursini; Rhen. ed. I. qu. et c. haer. non multo congressio stet. Rig. qu. et c. h. non m. diversa congr. stet. 2) Rhen. aliique: morti subiiceret, quod alii mutarunt in: m. subiiceretur.

praefecit, diminuens illum modico citra angelos[1]), sicut apud eum[2]) scriptum est; qua diminutione in haec quoque dispositus est a patre, quae ut humana reprehenditis, ediscens iam inde a primordio, iam inde hominem, quod erat futurus in fine. Ille est, qui descendit, ille, qui interrogat, ille, qui postulat, ille, qui iurat. Ceterum[3]) patrem nemini visum etiam commune testabitur evangelium dicente Christo: nemo cognovit patrem nisi filius[4]). Ipse enim et veteri testamento pronuntiarat: deum nemo videbit et vivet[5]), patrem invisibilem determinans, in cuius auctoritate et nomine ipse erat deus, qui videbatur dei filius. Sed et penes nos Christus in persona Christi accipitur, quia et hoc modo noster est. Igitur quaecunque exigitis deo digna, habebuntur in patre invisibili incongressibilique[6]) et placido et, ut ita dixerim, philosophorum deo. Quaecunque autem ut indigna reprehenditis, deputabuntur in filio et viso et audito et congresso, arbitro patris et ministro, miscente in semet ipso hominem et deum, in virtutibus deum, in pusillitatibus hominem, ut tantum homini conferat, quantum deo detrahit; totum denique dei mei, penes vos dedecus, sacramentum est humanae salutis. Conversabatur deus, ut homo divina agere doceretur; ex aequo agebat deus cum homine, ut homo ex aequo agere cum deo posset; deus pusillus inventus est, ut homo maximus fieret. Qui talem deum dedignaris, nescio an ex fide credas deum crucifixum. Quanta itaque perversitas vestra erga utrumque ordinem creatoris? Iudicem eum designatis, et severitatem iudici secundum merita caussarum congruentem pro saevitia exprobratis; deum optimum exigitis, et lenitatem eius benignitati congruentem pro captu mediocritatis humanae deiectius conversatam ut pusillitatem depretiatis; nec magnus vobis placet, nec modicus, nec iudex, nec amicus. Quid si nunc[7]) eadem et in vestro deprehendantur? Iudicem quidem et illum esse iam ostendimus in libello suo, et de iudice necessarie severum, et de severo sicut saevum, si tamen saevum.

---

1) Ps. 8, 6 2) Latin., Rig. apud David. 3) Rhen. Ceterum quia patrem etc. 4) Matth. 11, 27. 5) Exod. 33, 20. 6) Teste Iunio alii: incognoscibilique. 7) Rhen. ed. I. Quid si non etc.

28. Nunc et de pusillitatibus et malignitatibus ceterisque notis et ipse adversus Marcionem Antitheses aemulas faciam. Si ignoravit deus meus, esse alium super se, etiam tuus omnino non scivit, esse alium infra se: Quod enim ait Heraclitus ille tenebrosus, eadem via sursum et deorsum [1]). Denique si non ignorasset, et ab initio ei occurrisset: delictum et mortem et ipsum auctorem delicti diabolum et omne malum, quod deus meus passus est esse, hoc et tuus, qui illum pati passus est. Mutavit sententias suas deus noster, proinde qua et vester; qui enim genus humanum tam sero respexit, eam sententiam mutavit, qua tanto aevo non respexit. Poenituit mali in aliquo deum nostrum, sed et vestrum; eo enim, quod tandem animadvertit ad hominis salutem, poenitentiam dissimulationis pristinae fecit debitam malo facto. Porro malum factum deputabitur negligentia salutis humanae, non nisi per poenitentiam emendata apud deum vestrum. Mandavit fraudem deus noster, sed auri et argenti, quanto autem homo pretiosior auro et argento, tanto fraudulentior deus vester, qui hominem domino et factori suo eripit. Oculum pro oculo reposcit deus noster, sed et vester vicem prohibens iterabilem magis iniuriam facit. Quis enim non rursus percutiet, non repercussus? Nescit deus noster, quales allegeret, ergo nec vester; Iudam traditorem non allegisset, si praescisset. Si et mentitum alicubi dicis creatorem, longe maius mendacium est in tuo Christo, cuius corpus non fuit verum. Multos saevitia dei mei absumpsit, tuus quoque deus quos salvos non facit utique in exitium disponit. Deus meus aliquem iussit occidi, tuus semet ipsum voluit interfici, non minus homicida in semet ipsum, quam in eum, a quo vellet occidi. Multos autem occidisse deum eius probabo Marcioni; nam fecit homicidam, utique periturum, nisi si populus nihil deliquit in Christum. Sed expedita virtus veritatis paucis amat; multa mendacio erunt necessaria.

29. Ceterum ipsas quoque Antitheses Marcionis cominus cecidissem, si operosiore destructione earum egeret defensio creatoris tam boni quam et iudicis, secundum utriusque partis exempla congruentia deo, ut ostendimus. Quod si utraque pars bonitatis atque iustitiae dignam plenitudinem

1) Cf. Diog. Laert., lib. 9, c. 8: *τὴν μεταβολὴν ὁδὸν ἄνω κάτω.*

divinitatis efficiunt omnia potentis, compendio interim possum Antitheses retudisse, gestientes ex qualitatibus ingeniorum sive legum sive virtutum discernere, atque ita alienare Christum a creatore, ut optimum a iudice et mitem a fero et salutarem ab exitioso. Magis enim eos coniungunt, quos in eis diversitatibus ponunt, quae deo congruunt. Aufer titulum Marcionis et intentionem atque propositum operis ipsius, et nihil aliud praestabit [1]), quam demonstrationem eiusdem dei optimi et iudicis, quia haec duo in solum deum competunt. Nam et ipsum studium in eis exemplis opponendi Christum creatori ad unitatem magis spectat. Adeo enim ipsa et una erat substantia divinitatibus bona et severa et eisdem exemplis et in similibus argumentis, ut bonitatem suam voluerit ostendere, in quibus praemiserat severitatem, quia nec mirum erat diversitas temporalis, si postea deus mitior pro rebus edomitis, qui retro austerior pro indomitis. Ita per Antitheses facilius ostendi potest ordo creatoris a Christo reformatus, quam [2]) repercussus, et redditus potius, quam exclusus, praesertim cum deum tuum ab omni motu amariore secernas, utique et ab aemulatione creatoris scilicet. Nam si ita est, quomodo eum Antitheses singulas species creatoris aemulatum demonstrant? Agnoscam igitur et in hoc per illas deum meum zelotem, qui res suas arbustiores in primordiis bona et rationali aemulatione maturitatis praecuraverit suo iure, cuius Antitheses etiam ipse mundus eius agnoscet ex contrarietatibus elementorum, summa tamen ratione modulatus. Quam ob rem, inconsiderantissime Marcion, alium deum lucis ostendisse debueras, alium vero tenebrarum, quo facilius alium bonitatis, alium severitatis persuasisses. Ceterum eius erit Antithesis, cuius est et in mundo.

---

1) Ita coni. Junius. Rhen. in ed. I. praestare; postea omnibus editt. suasit scribendum: probat; Aug. Hahn suspicatur: probaret. 2) Rhen. quo, Rig. et, Semler. quo et.

ADVERSUS MARCIONEM
LIBER TERTIUS.

---

1. Secundum vestigia pristini operis, quod amissum reformare perseveramus, iam hinc ordo de Christo, licet ex abundanti post decursam defensionem unicae divinitatis. Satis etenim praeiudicatum est, Christum non alterius dei intelligendum, quam creatoris, cum determinatum est, alium deum non credendum praeter creatorem, quem adeo Christus praedicaverit, et deinceps apostoli non alterius Christum adnuntiaverint, quam eius dei, quem Christus praedicavit, id est creatoris, ut nulla mentio alterius dei atque ita nec alterius Christi agitata sit ante scandalum Marcionis. Facillime hoc probatur apostolicarum et haereticarum ecclesiarum recensu, illic scilicet pronuntiandam regulae interversionem, ubi posteritas invenitur. Quod etiam primo libello intexui. Sed et nunc congressio ista seorsum in Christum examinatura eo utique proficiet, vt dum Christum probamus creatoris, sic quoque deus excludatur Marcionis. Decet veritatem totis viribus uti suis, non ut laborantem; ceterum in praescriptionum compendiis vincit. Sed decretum est, ut gestientem ubique adversario occurrere, in tantum furenti, ut facilius praesumpserit, eum venisse Christum, qui nunquam sit adnuntiatus, quam eum, qui semper sit praedicatus.

2. Hinc denique gradum confero, an debuerit tam subito venisse. Primo quia et ipse dei sui filius. Hoc enim ordinis fuerat, ut ante pater filium profiteretur, quam patrem filius, et ante pater de filio testaretur, quam filius de patre. Dehinc et quia missus praeter filii nomen. Proinde enim praecessisse debuerat mittentis patrocinium in testimonium missi, quia nemo veniens ex alterius auctoritate ipse eam sibi ex sua affirmatione defendit, sed ab ipsa defensionem potius exspectat, praeeunte suggestu eius, qui auctoritatem praestat. Ceterum nec filius agnoscetur, quem nunquam pater nuncupavit, nec missus credetur, quem nunquam mandator designavit; nuncupaturus pater et designaturus mandator, si fuisset. Suspectum habebitur omne,

quod exorbitarit a regula, rerumque principalis gradus non sinit posterius agnosci patrem post filium et mandatorem post mandatum et deum post Christum. Nihil origine sua prius est in agnitione, quia nec in dispositione; subito filius et subito missus et subito Christus? Atqui nihil putem a deo subitum, quia nihil a deo non dispositum. Si autem dispositum, cur et non praedicatum, ut probari posset et dispositum ex praedicatione et divinum ex dispositione? Et utique tantum opus, quod scilicet humanae saluti parabatur, vel eatenus subitum non fuisset, qua per fidem profuturum. In quantum enim credi habebat, ut prodesset, in tantum paraturam desiderabat, ut credi posset, substructam fundamentis dispositionis et praedicationis; quo ordine fides informata merito et homini indiceretur a deo et deo exhiberetur ab homine, ex agnitione debens credere, quia posset, quae scilicet credere didicisset ex praedicatione.

3. Non fuit, inquis, ordo eiusmodi necessarius, quia statim se et filium et missum et dei Christum rebus ipsis esset probaturus per documenta virtutum. At ego negabo solam hanc illi speciem ad testimonium competisse, quam et ipse postmodum exauctoravit, siquidem edicens, multos venturos et signa facturos et virtutes magnas edituros; aversionem etiam electorum [1]), nec ideo tamen admittendos, temerariam signorum et virtutum fidem ostendit ut etiam apud pseudochristos facillimarum. Aut quale est, si inde se voluit probari et intelligi et recipi, ex virtutibus dico, unde ceteros noluit aeque et ipsos tam subito venturos, quam a nullo auctore praedicatos? Sed [2]) quia prior eis venit et prior virtutum documenta signavit, idcirco, quasi locum in balneis, ita fidem occupavit, posteris quibusque praeripuit: vide, ne et ipse in conditione posteriorum deprehendatur, posterior inventus creatore ante iam cognito et proinde virtutes ante operato et non aliter praefato, non esse aliis credendum, post eum scilicet. Igitur si priorem venisse et priorem de posteris pronuntiasse hoc fidem cludet [3]), praedamnatus erit et ipse iam ab eo, quod posterior est agnitus, et solius erit auctoritas creatoris hoc in posteros constituendi, qui nullo posterior esse potuit. Iam nunc, cum probaturus sim creatorem easdem virtutes,

---

1) Matth. 24, 24. 2) Rig. Si quia. 3) Alii: eludet.

quas solas ad fidem Christo tuo vindicas, interdum per famulos suos retro edidisse, interdum per Christum suum edendas destinasse, possum et ex hoc merito praescribere, tanto magis Christum non ex solis virtutibus credendum fuisse, quanto illum non alterius, quam creatoris interpretari potuissent, ut respondentes [1]) virtutibus creatoris et editis per famulos suos et in Christum suum repromissis; quamquam etsi alia documenta invenirentur in tuo Christo, nova scilicet, facilius crederemus etiam nova eiusdem esse, cuius et vetera, quam cuius tantummodo nova, egentia experimentis fidei victricis vetustatis, ut sic quoque praedicatus venire debuerit tam praedicationibus propriis exstruentibus ei fidem quam et virtutibus, praesertim adversus Christum creatoris venturum et signis et prophetis propriis munitum, ut aemulus Christi per omnes diversitatum species reluceret. Sed quomodo a deo nunquam praedicato Christus eius praedicaretur? Hoc est ergo, quod exigit, nec deum nec Christum tuum credi, quia et deus ignotus esse non debuit et Christus agnosci per deum debuit.

4. Dedignatus, opinor, est imitari ordinem dei nostri, ut displicentis, ut cum maxime revincendi; novus nove venire voluit, filius ante patris professionem et missus ante mandatoris auctoritatem, ut et ipse [2]) fidem monstruosissimam induceret, qua ante crederetur, Christum venisse, quam sciretur fuisse. Competit mihi etiam illud retractare, cur non post Christum venerit. Nam cum intueor dominum eius tanto aevo patientissimum acerbissimi creatoris adnuntiantis interea in homines Christum suum, quacunque id ratione fecit, tam revelationem quam intercessionem suam differens, eadem ratione dico illum patientiam debuisse creatori in Christo quoque suo dispositiones suas exsecuturo, ut perfecta et expleta omni operatione aemuli dei et aemuli Christi tunc et ipse proprias dispositiones superduceret. Ceterum poenitentia tantae patientiae fecit, quod non in finem rerum creatoris perseveraverit. Vane sustinuit praedicari Christum eius, quem non sustinuit exhiberi. Aut sine caussa intercidit temporis alieni decursum, aut sine caussa tam diu non intercidit. Quid illum detinuit, quidve

---

1) Ita Rhen. et Rig.; Gelen., ed. Fran. respondentem; Semlero placuit: respondentibus. 2) Rig. ipsam.

turbavit? Atquin in utrumque commisit, post creatorem quidem tam tarde revelatus, ante Christum vero eius tam propere. Alterum vero iam dudum debuerat traduxisse, alterum nondum; ne illum quidem tam diu saevientem sustinuisse, istum vero adhuc quiescentem inquietasse, circa ambos excidens ab optimi dei titulo, certe varius et ipse et incertus, tepidus scilicet in creatorem et calidus in Christum, et vanus utrobique. Non magis enim compescuit creatorem, quam obstitit Christo. Manet et creator, qualis omnino est; veniet et Christus, qualis et scribitur. Quid venit post creatorem, quem emendare non valuit? Quid ante Christum eius revelatus est, quem revocare non potuerit? Aut si emendavit creatorem, post illum revelatus est, ut emendanda praecederent; ergo et Christum eius aeque emendaturus exspectasse debuerat, proinde et illius posterior emendator futurus, sicut creatoris. Aliud est, si et ipse post illum rursus adveniet, ut primo quidem adventu processerit adversus creatorem, legem et prophetas destruens eius, secundo vero procedat adversus Christum, regnum redarguens eius. Tunc ergo conclusurus ordinem suum, tunc, si forte, credendus est, aut si iam hinc perfecta res est eius, vane ergo venturus est, nihil scilicet peracturus.

5. His proluserim quasi de gradu primo adhuc et quasi de longinquo. Sed et hinc iam ad certum et cominus dimicaturus, video aliquas etiam nunc lineas praeducendas, ad quas erit dimicandum, ad scripturas scilicet creatoris. Secundum eas enim probaturus, Christum creatoris fuisse, ut postea Christo suo adimpletas, necesse habeo ipsarum quoque scripturarum formam et, ut ita dixerim, naturam demandare, ne tunc in controversiam deductae, cum adhibentur ad caussas, et sua et caussarum defensione commixtae obtundant lectoris intentionem. Duas itaque caussas prophetici eloquii allego agnoscendas abhinc adversariis nostris: unam, qua futura interdum pro iam transactis enuntiantur; nam et divinitati competit, quaecunque decreverit, ut perfecta reputare, quia non sit apud illam differentia temporis, apud quam uniformem statum temporis dirigit aeternitas ipsa. Et divinationi propheticae magis familiare est, id quod prospiciat, dum prospicit, iam visum atque ita iam expunctum, id est omni modo fu-

turum, demonstrare, sicut per Esaiam: dorsum meum posui in flagella, maxillas autem meas in palmas, faciem meam vero non averti a sputaminibus[1]). Sive enim Christus iam tunc in semet ipsum secundum nos sive prophetes de semet ipso secundum Iudaeos pronuntiabat, nondum tamen factum pro iam transacto sonabat. Alia species erit, qua pleraque figurate portenduntur per aenigmata et allegorias et parabolas, aliter intelligenda, quam scripta sunt. Nam et montes legimus destillaturos dulcorem; non tamen ut sapam de petris aut defrutum de rupibus speres[2]), et terram audimus lacte et melle manantem[3]), non tamen ut de glebis credas te unquam placentas et samias coctu-rum[4]); quia nec statim aquilicem et agricolam se deus repromisit, dicens: ponam flumina in regione sitienti et in solitudine cedrum et buxum[5]); sicut et praedicans de nationum conversione: benedicent me bestiae agri, sirenes et filiae passerum[6]); non utique ab hirundinum pullis et vulpeculis, et illis monstruosis fabulosisque cantricibus fausta omina relaturus est. Et quid ego de isto genere amplius? Cum etiam haereticorum apostolus ipsam legem indulgentem bubus terentibus os liberum, non de bubus, sed de nobis interpretetur[7]); et petram potui subministrando comitem Christum alleget fuisse[8]); docens proinde ad Galatas, duo argumenta filiorum Abrahae allegorice cucurrisse[9]); et suggerens Ephesiis, quod in primordio de homine praedicatum est relicturo patrem et matrem et futuris duobus in unam carnem, id se in Christum et ecclesiam agnoscere[10])

6. Si satis constat de istis interim duabus proprietatibus Iudaicae literaturae, memento, lector, constitisse, ut, cum tale quid adhibuerimus, non retractetur de forma scripturae, sed de statu caussae. Cum igitur haeretica dementia eum Christum venisse praesumeret, qui nunquam fuerat adnuntiatus, sequebatur, ut eum Christum nondum venisse contenderet; qui semper fuerat praedicatus, atque ita coacta est cum Iudaico errore sociari et ab eo argumentationem sibi struere, quasi Iudaei certi et ipsi, alium

1) Ies. 50, 6. 2) Ioel. 3, 23. 3) Exod. 3, 8. 17. Deut. 26, 9. 15. 4) Editt. omnes: coacturum. 5) Ies. 41, 19. 6) Ies. 43, 20. 7) 1 Cor. 9, 9 sq. 8) 1 Cor. 10, 4. 9) Galat. 4, 22 sqq. 10) Eph. 5, 31 sq.

fuisse qui venit, non modo respuerint eum ut extraneum, verum et interfecerint eum ut adversarium, agnituri sine dubio et omni officio religionis prosecuturi, si ipsorum fuisset. Scilicet nauclero illi non quidem Rhodia lex, sed Pontica caverat, errare Iudaeos in Christum suum non licere, quando, etsi nihil tale praedicatum in illos inveniretur, vel sola utique humana conditio deceptui obnoxia persuasisset, Iudaeos errare potuisse, qua homines, nec statim praeiudicium sumendum de sententia eorum, quos credibile fuerat errasse. Porro cum et praedicatum sit, non agnituros eos Christum ideoque etiam perempturos, iam ergo ipse erit et ignoratus et interemptus ab illis, in quem ita admissuri praenotabantur. Hoc si probari exigis, non eas scripturas evolvam, quae interemptibilem Christum edicentes, utique et ignorabilem affirmant; nisi enim ignoratus nihil scilicet pati posset. Sed reservatis eis ad caussam passionum eas praedicationes in praesenti sufficiet adhibere, quae interim ignorabilem probent Christum, et hoc breviter, dum ostendunt omnem vim intellectus ademptam populo a creatore. Auferam, inquit, sapientiam sapientium illorum, et prudentiam prudentium eorum abscondam[1]; et: aure audietis, et non audietis, et oculis videbitis, et non videbitis, incrassatum est enim cor populi huius, et auribus graviter audierunt et oculos concluserunt, ne quando auribus audiant et oculis videant et corde coniiciant et convertantur, et sanem illos[2]). Hanc enim obtusionem salutarium sensuum meruerant, labiis diligentes deum, corde autem longe absistentes ab eo. Igitur si Christus quidem adnuntiabatur a creatore solidante tonitruum, et concludente spiritum, et adnuntiante in homines Christum suum secundum prophetam[3]); si omnis spes Iudaeorum, ne dicam etiam gentium, in Christi revelationem destinabatur: sine dubio id demonstrabantur non agnituri et non intellecturi, ablatis agnitionis et intelligentiae viribus, sapientia atque prudentia, quod adnuntiabatur, id est Christus, erraturis in eum principalibus sapientibus eorum, id est scribis, et prudentibus, id est pharisaeis, pariter et populo auribus audituro, et non audituro, utique Christum docen-

1) Ies. 29, 14. 2) Ies. 6, 9 sq. 3) Amos. 4, 13. ut locum LXX. graece verterunt.

tem, et oculis visuro, et non visuro, utique Christum signa facientem; secundum quod et alibi: et quis caecus, nisi pueri mei? et quis surdus, nisi qui dominatur eorum[1])? Sed et cum exprobrat per eundem Esaiam: filios generavi et exaltavi, at illi me reiecerunt; agnovit bos possessorem suum et asinus praesepe domini sui, Israel autem me non cognovit et populus me non intellexit[2]): nos quidem certi, Christum semper in prophetis locutum, spiritum scilicet creatoris, sicut propheta testatur: persona spiritus nostri, Christus dominus[3]), qui ab initio vicarius patris in dei nomine et auditus sit et visus; scimus ipsius voces eiusmodi fuisse iam tunc Israeli exprobrantis, quae in illum commissuri praedicabantur: dereliquistis dominum et in iram provocastis sanctum Israel[4]). Si vero non in Christum, sed in ipsum potius deum volueris referre omnem Iudaicae ignorantiae de pristino reputationem, nolens etiam retro sermonem et spiritum, id est Christum creatoris, despectum ab eis et non agnitum, sic quoque revinceris. Non negans enim filium et spiritum et substantiam creatoris esse Christum eius, concedas necesse est, eos, qui patrem non agnoverint, nec filium agnoscere potuisse per eiusdem substantiae conditionem, cuius si plenitudo intellecta non est, multo magis portio, certe qua plenitudinis consors. His ita dispectis iam apparet, quomodo et respuerint Iudaei Christum et interemerint, non ut extraneum Christum intelligentes, sed ut suum non agnoscentes. Qui enim extraneum intelligere potuissent, de quo nihil unquam fuerat adnuntiatum, cum intelligere non potuissent, de quo semper fuerat praedicatum? Id enim intelligi vel non intelligi capit, quod habendo substantiam praedicationis habebit et materiam vel agnitionis vel erroris; quod vero materia caret, non admittit sapientiae eventum. Et adeo non qua alterius dei, Christum aversati persecutique sunt, sed qua solummodo hominem, quem planum in signis et aemulum in doctrinis existimabant, ut et ipsum hominem, qua suum, id est Iudaeum, sed Iudaismi exorbitatorem et destructorem, deduxerint in iudicium et suo iure punierint, alienum scili-

---

1) Ies. 42, 19 sq. ut locum LXX. interpretati sunt. 2) Ies. 1, 3. 3) Thren. 4, 3. ex eadem LXX. interpretatione. Rhen. ed. I. Christum dominum. Pamel. et Rig. Spiritus personae eius, Christus dominus. 4) Ies. 1, 4.

cet non iudicaturi. Tanto abest, ut alienum Christum intellexisse videantur, qui nec hominem eius, ut alienum, iudicaverunt.

7. Discat nunc haereticus ex abundanti, cum ipso licebit Iudaeo, rationem quoque errorum eius, a quo ducatum mutuatus in hac argumentatione, caecus a caeco in eandem decidit[1]) foveam. Duos dicimus Christi habitus a prophetis demonstratos totidem adventus eius praenotasse: unum in humilitate, utique primum, cum tanquam ovis ad victimam deduci habebat, et tanquam agnus ante tondentem sine voce, ita non aperiens os, ne adspectu quidem honestus; adnuntiavimus enim, inquit, de illo: sicut puerulus, sicut radix in terra sitienti, et non est species eius neque gloria, et vidimus eum, et non habebat speciem neque decorem, sed species eius inhonorata, deficiens citra filios hominum, homo in plaga, et sciens ferre infirmitatem[2]), ut positus a patre in lapidem offensionis et petram scandali[3]), minoratus ab eo modicum citra angelos[4]), vermem se pronuntians, et non hominem, ignominiam hominis et nullificamen populi[5]). Quae ignobilitatis argumenta primo adventui competunt, sicut sublimitatis secundo, cum fiet iam non lapis offensionis nec petra scandali, sed lapis summus angularis post reprobationem adsumptus et sublimatus in consummationem templi, ecclesiae scilicet, et petra sane illa apud Danielem, de monte praecisa, quae imaginem secularium regnorum comminuet et conteret[6]). De quo adventu idem prophetes: et ecce cum nubibus coeli, tanquam filius hominis veniens, venit usque ad veterem dierum et aderat in conspectu eius, et qui adsistebant, adduxerunt illum, et data est ei potestas regia, et omnes nationes terrae secundum genera, et omnis gloria famulabunda, et potestas eius usque in aevum[7]), quae non auferetur, et regnum eius, quod non vitiabitur[8]), tunc scilicet habiturus et speciem honorabilem et decorem indeficientem super filios hominum. Tempestivus enim, inquit, decore citra filios hominum, effusa est gratia in labiis tuis, propterea benedixit te deus in aevum, accingere ensem super femur tuum,

---

1) Pro decidit ed. Fran. deductus. 2) Ies. 53, 2 sqq. 3) Ies. 8, 14. 4) Ps. 8, 6. 5) Ps. 22, 7. 6) Dan. 2, 34 sq. 7) Alii: in aeternum. 8) Dan. 7, 13 sq.

potens tempestivitate tua et pulchritudine tua [1]); cum et pater, posteaquam diminuit eum modicum quid citra angelos, gloria et honore coronabit illum et subiiciet omnia pedibus eius [2]). Tunc et cognoscent eum, qui compugerunt, et caedent pectora sua tribus ad tribum [3]), utique quod retro non agnoverunt eum in humilitate conditionis humanae. Et homo est, inquit Hieremias, et quis cognoscet illum [4])? Quia et nativitatem eius, inquit Esaias, quis enarrabit [5])? Sic et apud Zachariam in persona Iesu, imo et in ipso nominis sacramento, verus summus sacerdos patris, Christus Iesus, duplici habitu in duos adventus delineatur, primo sordidis indutus, id est carnis passibilis et mortalis indignitate, cum et diabolus adversabatur ei, auctor scilicet Iudae traditoris, ne dicam etiam post baptisma tentator, dehinc despoliatus pristinas sordes, et exornatus podere et mitra et cidari munda, id est secundi adventus gloria et honore [6]). Si enim et duorum hircorum, qui ieiunio offerebantur [7]), faciam interpretationem, nonne et illi utrumque ordinem Christi figurant? Pares quidem atque consimiles propter eundem domini conspectum, quia non in alia venturus est forma, ut qui agnosci habeat, a quibus et laesus est. Alter autem eorum circumdatus coccino, maledictus et consputus et convulsus et compunctus, a populo extra civitatem abiiciebatur in perditionem, manifestis notatus insignibus dominicae passionis. Alter vero pro delictis oblatus et sacerdotibus templi in pabulum datus secundae repraesentationis argumenta signabat, qua delictis omnibus expiatis sacerdotes templi spiritalis, id est ecclesiae, dominicae gratiae quasi visceratione quadam fruerentur, ieiunantibus ceteris a salute. Igitur quoniam primus adventus et plurimum figuris obscuratus et omni inhonestate prostratus canebatur, secundus vero et manifestus et deo condignus, idcirco, quem facile et intelligere et credere potuerunt, eum solum intuentes, id est secundum [8]), non immerito decepti sunt circa obscuriorem, certe indigniorem, id est primum. Atque ita in hodiernum negant venisse Christum suum, quia non in

1) Ps. 45, 3 sq. cf. LXX. 2) Ps. 8, 6 cf. LXX. 3) Zach. 12, 12. 4) Ier. 17, 9. cf. LXX. 5) Ies. 53, 8. 6) Zach. cap. 3. 7) Lev. 16, 5 sqq. 8) Ed. Fran. et Rig. secundum. qui est in honore et gloria, non immerito etc.

sublimitate venerit, dum ignorant, etiam in humilitate fuisse venturum.

8. Desinat nunc haereticus a Iudaeo, (aspis, quod aiunt, a vipera) mutuari venenum, evomat iam hinc proprii ingenii virus, phantasma vindicans Christum, nisi quod et ista sententia alios habebit auctores, praecoquos et abortivos quodammodo Marcionitas, quos apostolus Ioannes antichristos pronuntiavit[1]), negantes Christum in carne venisse, et tamen non ut alterius dei ius constituerent, quia et de isto notati fuissent, sed quoniam incredibile praesumpserant deum carnem. Quo magis antichristus Marcion sibi eam rapuit praesumptionem, aptior scilicet ad renuendam corporalem substantiam Christi, qui ipsum deum eius nec auctorem carnis induxerat nec resuscitatorem, optimum videlicet et in isto[2]) et diversissimum a mendaciis et fallaciis creatoris. Et ideo Christus eius, ne mentiretur, ne falleret, et hoc modo creatoris forsitan deputaretur, non erat quod videbatur, et quod erat mentiebatur, caro nec caro, homo nec homo. Proinde deus Christus, nec deus. Cur enim non etiam dei phantasma portaverit? An credam ei de interiore substantia, qui sit de exteriore frustratus? Quomodo verax habebitur in occulto, tam fallax repertus in aperto? Quomodo autem in semet ipso veritatem spiritus fallacia carnis confundens, negatam ab apostolo[3]), lucis, id est veritatis, et fallaciae, id est tenebrarum, commisit communicationem? Iam nunc cum mendacium deprehenditur Christi caro[4]), sequitur, ut et omnia, quae per carnem Christi gesta sunt, mendacio gesta sint, congressus, contactus, convictus, ipsae quoque virtutes. Si enim tangendo aliquem liberavit a vitio, vel tactus ab aliquo, quod corporaliter actum est, non potest vere actum credi, sine corporis ipsius veritate; nihil solidum ab inani, nihil plenum a vacuo perfici licuit. Putativus habitus, putativus actus; imaginarius operator, imaginariae operae. Sic nec passiones Christi eius fidem merebuntur; nihil enim passus est, qui non vere est passus; vere autem pati phantasma non potuit. Eversum est igitur totum dei opus.

---

1) 1 Io. 2, 18 22. 4, 4 2) In his vv maxime obscuris videtur adiectivum latere. 3) 2 Cor. 6, 14. 4) Rhen. ed. I. Christus caro.

Totum Christiani nominis et pondus et fructus, mors Christi negatur, quam tam impresse apostolus demandat utique veram, summum eam fundamentum evangelii constituens et salutis nostrae et praedicationis suae. Tradidi enim, inquit, vobis in primis, quod Christus mortuus sit pro peccatis nostris, et quod sepultus sit, et quod resurrexerit tertia die[1]). Porro si caro eius negatur, quomodo mors eius adseveratur, quae propria carnis est passio, per mortem devertentis in terram, de qua est sumpta, secundum legem sui auctoris? Negata vero morte, dum caro negatur, nec de resurrectione constabit. Eadem enim ratione non resurrexit, qua mortuus non est, non habendo substantiam scilicet carnis, cuius sicut et mors, ita et resurrectio est. Proinde resurrectione Christi infirmata, etiam nostra subversa est. Nec ea enim valebit, propter quam Christus venit, si Christus non valebit[2]). Nam sicut illi, qui dicebant resurrectionem mortuorum non esse, revincuntur ab apostolo[3]) ex resurrectione Christi, ita resurrectione Christi non consistente aufertur et mortuorum resurrectio. Atque ita inanis est fides nostra, inanis est praedicatio apostolorum. Inveniuntur autem etiam falsi testes dei, quod testimonium dixerint, quasi resuscitaverit Christum, quem non resuscitavit. Et sumus adhuc in delictis. Et qui in Christo dormierunt, perierunt, sane resurrecturi, sed phantasmate forsitan, sicut et Christus.

9. In ista quaestione qui putaveris opponendos esse nobis angelos creatoris, quasi et illi in phantasmate putativae utique carnis egerint apud Abraham et Loth, et tamen vere sint et congressi et pasti et operati quod mandatum eis fuerat: primo non admitteris ad eius dei exempla, quem destruis. Nam et quanto meliorem et perfectiorem deum inducis, tanto non competunt illi eius exempla, quo nisi diversus in totum non erit omnino melior atque perfectior. Dehinc scito, nec illud concedi tibi, ut putativa fuerit in angelis caro, sed verae et solidae substantiae humanae. Si enim difficile non fuit illi, putativae carnis veros et sensus et actus exhibere, multo facilius habuit veris et sensibus et actibus veram dedisse substantiam carnis, vel qua pro-

---

1) 1 Cor. 15, 3. 4. 2) Ed. Fran. et Rig. si Christus non resurrexit. 3) 1 Cor. 15, 13 sqq.

prius auctor et artifex eius. Tuus autem deus, eo quod carnem nullam omnino produxerit, merito fortasse phantasma eius intulerit, cuius non valuerat veritatem. Meus autem deus, qui illam de limo sumptam in hac reformavit qualitate, nondum ex semine coniugali, et tamen carnem, aeque potuit ex quacunque materia angelis quoque adstruxisse carnem, qui etiam mundum ex nihilo in tot et talia corpora, et quidem verbo aedificavit. Et utique, si deus tuus veram quandoque substántiam angelorum hominibus pollicetur, erunt enim, inquit, sicut angeli [1]), cur non et deus meus veram substantiam hominum angelis accommodarit? Unde [2]) sumptam? Quia nec tu mihi respondebis, unde illa apud te angelica sumatur, sufficit mihi hoc definire, quod deo congruit, veritatem scilicet eius rei, quam tribus testibus sensibus obiecit, visui, tactui, auditui. Difficilius deo mentiri, quam carnis veritatem unde unde producere, licet non natae. Ceterum et aliis haereticis, definientibus carnem illam in angelis ex carne nasci debuisse, si vere fuisset humana, certa ratione respondemus, qua et humana vere fuerit et innata: humana vere propter dei veritatem a mendacio et fallacia extranei, et quia non possent humanitus tractari ab hominibus, nisi in substantia humana; innata autem, quia solus Christus in carnem ex carne nasci habebat, ut nativitatem nostram nativitate sua reformaret, atque ita etiam mortem nostram morte sua dissolveret resurgendo in carne, in qua natus est, ut et mori posset. Ideoque et ipse cum angelis tunc apud Abraham in veritate quidem carnis apparuit, sed nondum natae, quia nondum moriturae, sed discentis iam inter homines conversari. Quo magis angeli, neque ad moriendum pro nobis dispositi, brevem carnis commeatum non debuerunt nascendo sumpsisse, quia nec moriendo depositùri eam fuerant, sed unde unde sumptam et quoquo modo omnino dimissam, mentiti eam tamen non sunt. Si creator facit angelos spiritus et apparitores suos ignem flagrantem [3]), tam vere spiritus quam et ignem, idem illos vere fecit et carnem, ut nunc recordemur et haereticis renuntiemus, eius esse promissum, homines in angelos reformandi quandoque, qui angelos in homines formarit aliquando.

---

1) Luc. 20, 36. 2) Sic Rhen. ed. I.; Wouweri cod. et Rig. accommodarit, unde unde sumptam. 3) Ps. 104, 4. cf. LXX.

10. Igitur non admissus ad consortium exemplorum creatoris, ut alienorum, et suas habentium caussas, velim edas et ipse consilium dei tui, quo Christum suum non in veritate carnis exhibuit, si aspernatus est illam ut terrenam et, ut dicitis, stercoribus infersam, cur non et simulacrum eius proinde despexit? Nullius enim dedignandae rei imago dignanda est; sequitur statum similitudo. Sed quomodo inter homines conversaretur, nisi per imaginem substantiae humanae? Cur ergo non potius per veritatem, ut vere conversaretur, si necesse habebat conversari? Quanto dignius necessitas fidem, quam stropham administrasset? Satis miserum deum instituis, hoc ipso, quod Christum suum non potuit exhibere, nisi in indignae rei effigie, et quidem alienae. Aliquantis enim indignis conveniet uti, si nostris sicut alienis non congruet uti, licet dignis. Cur enim non in aliqua alia digniore substantia venit, et in primis sua, ne et indigna et aliena videretur eguisse? Si creator meus per rubum quoque et ignem, idem postea per nubem et globum cum homine congressus est, et elementorum corporibus in repraesentationibus sui usus est: satis haec exempla divinae potestatis ostendunt, deum non eguisse aut falsae aut etiam verae carnis paratura. Ceterum si ad certum spectamus, nulla substantia digna est, quam deus induat. Quodcunque induerit, ipse dignum facit, absque mendacio tamen. Et ideo quale est, ut dedecus existimarit veritatem potius, quam mendacium carnis? Atquin honoravit illam fingendo. Quanta iam caro est, cuius phantasma necessarium fuit deo superiori?

11. Totas istas praestigias putativae in Christo corpulentiae Marcion illa intentione suscepit, ne ex testimonio substantiae humanae nativitas quoque eius defenderetur, atque ita Christus creatoris vindicaretur, ut qui nascibilis ac per hoc carneus adnuntiaretur. Stultissime et hic Ponticus; quasi non facilius crederetur caro in deo non nata, quam falsa, praestruentibus vel maxime fidem istam angelis creatoris in carne vera conversatis, nec tamen nata. Nam et Philumene illa magis persuasit Apelli ceterisque desertoribus Marcionis, ex fide quidem Christum circumtulisse carnem, nullius tamen nativitatis, utpote de elementis eam mutuatum. Quodsi verebatur Marcion, ne fides carnis nativitatis quoque fidem induceret, sine dubio

qui homo videbatur, natus utique credebatur. Nam et mulier quaedam exclamaverat: beatus venter, qui te portavit, et ubera, quae hausisti [1]). Et quomodo mater et fratres eius dicti sunt foris stare [2])? Et videbimus de his capitulis suo tempore. Certe cum et ipse se filium hominis praedicaret, natum scilicet profitebatur. Nunc ut haec omnia ad evangelii distulerim examinationem, tamen, quod supra statui, si omni modo natus credi habebat, qui homo videbatur, vane nativitatis fidem consilio imaginariae carnis expungendam [3]) putavit. Quid enim profuit, non vere fuisse, quod pro vero haberetur, tam carnem quam nativitatem? Aut si dixeris, viderit opinio humana: iam deum tuum honoras fallaciae titulo, si aliud se sciebat esse, quam quod homines fecerat opinari. Iam tunc potuisti etiam nativitatem putativam illi accommodasse, ne in hanc quoque impegisses quaestionem. Nam et mulierculae nonnunquam praegnantes sibi videntur aut sanguinis tributo aut aliqua valetudine inflatae. Et utique debuerat phantasmatis scenam decucurrisse, ne originem carnis non desaltasset [4]), qui personam substantiae ipsius egisset. Plane nativitatis mendacium recusasti, ipsam enim carnem veram edidisti. Turpissimum scilicet dei etiam vera nativitas. Age iam, perora in illa sanctissima et reverenda opera naturae, invehere in totum, quod es, carnis atque animae originem destrue; cloacam voca uterum tanti animalis, id est hominis producendi officinam, persequere et partus immunda et pudenda tormenta, et ipsius exinde puerperii spurcos, anxios, ludicros exitus [5]). Tamen cum omnia ista destruxeris, ut deo indigna [6]) confirmes, non erit indignior morte nativitas et cruce infantia et natura poena et carne damnatio. Sic vere ista passus est Christus, minus fuisset nasci. Si mendacio passus est, ut phantasma, potuit et mendacio nasci. Summa ista Marcionis argumenta, per quae alium efficit Christum, satis opinor ostendimus non consistere omnino; dum docemus magis utique competere deo veritatem, quam mendacium eius habitus, in quo Christum suum exhibuit. Si veritas fuit, caro fuit, si caro fuit,

1) Luc. 11, 27. 2) Luc. 8, 19 sqq. 3) Rhen. ed. I. expugnandam. 4) Rhen. ed. I. ne originem carnem (Fr Iunius coni. carneam) non dealtasset. 5) Cf. de carne Christi cap. 4. 6) Rhen. ed. I. deo digna.

natus est. Ea enim, quae expugnat haec haeresis, confirmantur, cum ea, per quae expugnat, destruuntur. Itaque, si carneus habebitur, quia natus, et natus, quia carneus; quia phantasma non fuerit, ipse erit agnoscendus, qui in carne et ex nativitate venturus adnuntiabatur a creatoris prophetis, utpote Christus creatoris.

12. Provoca nunc, ut soles, ad hanc Esaiae comparationem Christi, contendens illam in nullo convenire. Primo enim, inquis, Christus Esaiae Emmanuel vocari habebit, dehinc virtutem sumere Damasci et spolia Samariae adversum regem Assyriorum [1]). Porro iste, qui venit, neque sub eiusmodi nomine est editus neque ulla re bellica functus est. At ego te admonebo, uti cohaerentia quoque utriusque capituli recognoscas. Subiuncta est enim et interpretatio Emmanuelis, nobiscum deus [2]), uti non solum sonum nominis spectes, sed et sensum. Sonus enim hebraicus, quod est Emmanuel, suae gentis est; sensus autem eius, quod est deus nobiscum, ex interpretatione communis est. Quaere ergo, an ista vox, nobiscum deus, quod est Emmanuel, exinde quod Christus illuxit, agitetur in Christo. Et puto, non negabis, utpote qui et ipse dicas: deus nobiscum dicitur, id est Emmanuel. Aut si tam vanus es, ut, quia penes te nobiscum deus dicitur, non Emmanuel, idcirco nolis venisse illum, cuius proprium sit vocari Emmanuel, quasi non hoc sit et deus nobiscum: invenies apud Hebraeos Christianos, imo et Marcionitas, Emmanuelem nominare, cum volunt dicere nobiscum deus, sicut et omnis gens quoquo sono dixerit, nobiscum deus, Emmanuelem pronuntiavit in sensu sonum expungens. Quodsi Emmanuel nobiscum deus est, deus autem nobiscum Christus est, qui etiam in nobis est, (quotquot enim in Christum tincti estis, Christum induistis,) [3]) tam proprius est Christus in significatione nominis, quod est nobiscum deus, quam in sono nominis, quod est Emmanuel. Atque ita constat, venisse iam illum, qui praedicabatur Emmanuel, quia quod significat Emmanuel, venit, id est nobiscum deus.

13. Aeque et sono nominum duceris, cum virtutem Damasci et spolia Samariae et regem Assyriorum sic accipis, quasi bellatorem portendant Christum creatoris, non

1) Ies. 7, 14. 8, 4. 2) Matth. 1, 23. 3) Gal. 3, 27.

animadvertens, quid scriptura promittat[1]): quoniam priusquam cognoscat[2]) vocare patrem et matrem, accipiet virtutem Damasci et spolia Samariae adversus regem Assyriorum[3]). Ante est enim, inspicias aetatis demonstrationem, an hominem iam Christum exhibere possit, nedum imperatorem; scilicet vagitu ad arma esset convocaturus infans, et signa belli, non tuba, sed crepitacillo daturus, nec ex equo vel de curru vel de muro, sed de nutricis aut gerulae suae collo sive dorso hostem destinaturus, atque ita Damascum et Samariam pro mammillis subacturus? Aliud est, si penes Ponticos barbaricae gentis infantes in proelium erumpunt, credo ad solem uncti prius, dehinc pannis armati et butyro stipendiati, qui ante norint lanceare quam lancinare. Enimvero si nusquam hoc natura concedit, ante militare quam vivere, ante virtutem Damasci sumere, quam patris et matris vocabulum nosse, sequitur, ut figurata pronuntiatio videatur. Sed et virginem, inquit, parere natura non patitur, et tamen creditur prophetae. Et merito; praestruxit enim fidem incredibili rei, rationem edendo, quod in signo esset futura. Propterea, inquit, dabit vobis dominus signum: ecce virgo concipiet in utero et pariet filium[4]). Signum autem a deo, nisi novitas aliqua monstruosa, tam dignum[5]) non fuisset. Denique et Iudaei si quando ad nos deiiciendos mentiri audent, quasi non virginem, sed iuvenculam concepturam et parituram scriptura contineat, hinc revincuntur, quod nihil signi videri possit res quotidiana, iuvenculae scilicet praegnatus et partus. In signum ergo disposita virgo et mater merito creditur, infans vero bellator non aeque. Non enim et hic signi ratio versatur, sed signo nativitatis novae adscripto, exinde post signum alius ordo iam infantis edicitur, mel et butyrum manducaturi. Nec hoc utique in signum est malitiae non assentaturi, (et hoc enim infantiae est,)[6]) sed accepturi virtutem Damasci et spolia Samariae adversus regem Assyriorum. Serva modum aetatis et quaere sensum praedicationis, imo redde evangelio veritatis, quae posterior detraxisti, et tam intelligitur prophetia, quam renun-

---

1) Ed. Fran. et Rig. praemittat. 2) Iidem addid. puer. Cf. adv. Iud. c. 9. 3) Ies. 8, 4. 4) Ies. 7, 14. 5) Latinius e lib. adv. Iud. c. 9. iam signum. 6) Sic. Wouwer. Ceteri: infantia.

tiatur expuncta. Maneant autem orientales illi magi in infantia Christum recentem auro et thure munerantes, et acceperit infans virtutem Damasci sine proelio et armis. Nam praeter quod omnibus notum est, orientis virtutem, id est vim et vires, auro et odoribus pollere solitam, certe est creatori virtutem ceterarum quoque gentium aurum constituere, sicut per Zachariam: et Iudas pertendet [1]) apud Hierusalem et congregabit omnem valentiam populorum per circuitum, aurum et argentum [2]). De illo autem tunc auri munere etiam David: et dabitur illi ex auro Arabiae, et rursus: reges Arabum et Saba munera offerent illi [3]). Nam et magos reges habuit fere Oriens, et Damascus Arabiae retro deputabatur, antequam transcripta erat in Syrophoenicen ex distinctione Syriarum, cuius tunc virtutem Christus accepit, accipiendo insignia eius, aurum scilicet et odores; spolia autem Samariae, ipsos magos, qui cum illum cognovissent et muneribus honorassent et genu posito adorassent quasi deum et regem sub testimonio indicis et ducis stellae, spolia sunt facti Samariae, id est idololatriae, credentes videlicet in Christum. Idololatriam enim Samariae nomine notavit, ut ignominiosae ob idololatriam, qua desciverat tunc a deo sub rege Hieroboam. Nec hoc enim novum est creatori, figurate uti translatione nominum ex comparatione criminum. Nam et ἄρχοντας Sodomorum appellat ἄρχοντας Iudaeorum, et populum ipsum populum Gomorrae vocat [4]). Et idem alibi: pater, inquit, tuus Amorraeus et mater tua Chetaea [5]), ob consimilem impietatem; quos aliquando etiam suos filios dixerat: filios generavi et exaltavi [6]). Sic et Aegyptus nonnunquam totus orbis intelligitur apud illum superstitionis et maledictionis elogio. Sic et Babylon etiam apud Ioannem nostrum Romanae urbis figura est, proinde magnae et regno superbae et sanctorum dei debellatricis. Hoc itaque usu magos quoque Samaritarum appellatione titulavit despoliatos, quod habuerant cum Samaritis, ut diximus, idololatriam. Adversus regem autem Assyriorum adversus Herodem intellige, cui utique adversati sunt magi tunc non renuntiando de Christo, quem intercipere quaerebat.

---

1) Rhen. ed. I. praetendet. 2) Zach. 14, 14. cf. LXX. 3) Ps. 72, 10. 4) Ies. 1, 10. 5) Ezech. 16, 3. 6) Ies. 1, 2.

14. Adiuvabitur haec nostra interpretatio, dum et alibi bellatorem existimans Christum, ob armorum quorundam vocabula et eiusmodi verba, ex reliquorum quoque sensuum comparatione convinceris. Accingere, inquit David, ense super femur[1]). Sed quid supra legis de Christo? Tempestivus decore praeter filios hominum, effusa est gratia in labiis tuis[2]). Rideo, si quem ad bellum ense cingebat, ei de tempestivitate decoris et labiorum gratia blandiebatur. Sic item subiungens: et extende et prosperare et regna[3]), adiecit propter veritatem et lenitatem et iustitiam. Quis enim haec ense operabitur; et non contraria potius[4]); dolum et asperitatem et iniustitiam, propria scilicet negotia proeliorum? Videamus ergo, an alius sit ensis ille, cuius alius est actus. Nam et apostolus Ioannes in Apocalypsi ensem describit ex ore dei prodeuntem bis acutum[5]), praeacutum, quem intelligi oportet sermonem divinum, bis acutum, duobus testamentis legis et evangelii, acutum sapientia, infestum diabolo, armantem nos adversus hostes spiritales nequitiae et concupiscentiae omnis, amputantem etiam a carissimis ob dei nomen. Quodsi Ioannem agnitum non vis, habes communem magistrum Paulum, praecingentem lumbos nostros veritate et lorica iustitiae, et calciantem nos praeparatione evangelii pacis, non belli, adsumere iubentem scutum fidei, in quo possimus omnia diaboli ignita tela exstinguere, et galeam salutaris, et gladium spiritus, quod est, inquit, dei sermo[6]). Hanc et dominus ipse machaeram venit mittere in terram, non pacem[7]). Si tuus Christus est, ergo et ipse bellator est; si bellator non est, machaeram intentans allegoricam, licuit ergo et Christo creatoris in psalmo sine bellicis rebus ense sermonis praecingi figurato, cui supradicta tempestivitas congruat et gratia labiorum, quem tunc iam cingebatur super femur apud David, quandoque missurus in terram. Hoc est enim, quod ait: et extende et prosperare et regna. Extendens sermonem in omnem terram ad universarum gentium vocationem, prosperaturus successu fidei, qua est receptus, et regnans exinde, qua mortem resurrectione devicit. Et de-

1) Ps. 45, 4. 2) Ibid. v. 3. 3) Ibid. v. 5. 4) In ed. Fran. et Rig. add. lenitati et iustitiae. 5) Apoc. 1, 5. 6) Eph. 6, 14 sqq. 7) Matth. 10, 34.

ducet te, inquit, mirifice dextera tua, virtus scilicet gratiae spiritalis, qua Christi agnitio deducitur. Sagittae tuae acutae, pervolantia ubique praecepta et minae et traductiones cordis compungentes et transfigentes conscientiam quamque. Populi sub te concident, utique adorantes. Sic bellipotens et armiger Christus creatoris, sic et nunc accipiens spolia, non solius Samariae, verum et omnium gentium. Agnosce et spolia figurata, cuius et arma allegorica didicisti. Figurate itaque et domino eiusmodi loquente et apostolo scribente, non temere interpretationibus eius utimur, quarum exempla etiam adversarii admittunt, atque ita in tantum Esaiae erit Christus, qui venit, in quantum non fuit bellator, quia non talis ab Esaia praedicatur.

15. De quaestione carnis et per eam nativitatis et unius interim nominis Emmanuelis hucusque; de ceteris vero nominibus et in primis Christi quid pars diversa respondebit? Si proinde commune est apud vos Christi nomen, quemadmodum et dei, ut sicut utriusque dei filium Christum competat dici, sic utrumqne patrem dominum: certe ratio huic argumentationi refragabitur. Dei enim nomen quasi naturale divinitatis potest in omnes communicari, quibus divinitas vindicatur, sicut et idolis, dicente apostolo: nam et sunt qui dicuntur dii sive in coelo sive in terris[1]). Christi vero nomen non ex natura veniens, sed ex dispositione, proprium eius efficitur, a quo dispositum invenitur. Nec in communicationem alii deo subiacet, maxime aemulo et habenti suam dispositionem, cui et nomina privata debebit. Quale est enim, quod diversas dispositiones duorum commentati deorum, societatem nominum admittunt in discordiam dispositionum, quando nulla magis probatio adsisteret duorum et aemulorum deorum, quam si in dispositione eorum. etiam diversitas nominum inveniretur? Nullus enim status differentiarum nonnisi proprietatibus appellationum consignatur, quibus deficientibus, si quando, tunc graeca *κατάχρησις* de alieno abutendo succurrit. Apud deum autem deficere, puto, nihil debet, nec de alieno instrui dispositiones eius. Quis hic deus est, qui filio quoque suo nomina a creatore vindicat? non dico aliena, sed vetera et vulgata, quae vel sic non compete-

1) 1 Cor. 8, 5.

rent deo novo et incognito. Quomodo denique docet novam plagulam non adsui veteri vestimento nec vinum novum veteribus utribus credi [1]), adsutus ipse et indutus nominum senio? Quomodo abscidit evangelium a lege, tota lege vestitus? in nomine scilicet Christi. Quis illum prohibuit aliud vocari, aliud praedicantem, aliunde venientem, cum propterea nec corporis susceperit veritatem, ne Christus creatoris crederetur? Vane autem noluit eum se videri, quem voluit vocari, quando etsi vere corporeus fuisset, magis Christus creatoris non videretur, si non vocaretur. At nunc substantiam respuit, cuius nomen accepit, etiam substantiam probaturus ex nomine. Si enim Christus, unctus est; ungui utique corporis passio est; qui corpus non habuit, ungui omnino non potuit; qui ungui omnino non potuit, Christus vocari nullo modo potuit. Aliud est, si et nominis phantasma affectavit. Sed quomodo, inquit, irreperet in Iudaeorum fidem, nisi per sollemne apud eos et familiare nomen? Inconstantem aut subdolum deum narras; aut diffidentiae aut malitiositatis consilium est, fallendo quid promovere. Multo liberius atque simplicius egerunt pseudoprophetae adversus creatorem in sui dei nomine venientes. Sed nec effectum consilii huius invenio, cum facilius aut suum crediderint Christum, aut planum potius aliquem, quam alterius dei Christum, sicut evangelium probabit.

16. Nunc si nomen Christi, ut sportulam furunculus, captavit, cur etiam Iesus voluit appellari, non tam exspectabili apud Iudaeos nomine? Nec enim, si nos per dei gratiam intellectum consecuti sacramentorum eius, hoc quoque nomen agnoscimus Christo destinatum, ideo et Iudaeis, quibus adempta est sapientia, nota erit res. Denique ad hodiernum Christum sperant non Iesum, et Heliam potius interpretantur Christum quam Iesum. Qui ergo et in eo nomine venit, in quo Christus [2]) praesumebatur, potuit in eo solo nomine venisse, quod solum praesumebatur. Ceterum cum duo miscuit, speratum et insperatum, expugnatur utrumque consilium eius; sive enim ideo Christus, ut interim quasi creatoris irreperet, obrepit [3]) Iesus, quia non spera-

1) Matth. 9, 16 sq. 2) Pamel. et Rig. non praesumebatur. 3) Wouw. e ms. et Rig. obstrepit.

batur Iesus, in Christo creatoris, sive ideo Iesus, ut alterius haberetur, non sinit Christus, quia non alterius sperabatur Christus quam creatoris. Quid horum constare possit, ignoro. Constabit autem utrumque in Christo creatoris, in quo invenitur etiam Iesus. Quomodo, inquis? Disce et hic cum partiariis erroris tui Iudaeis. Cum successor Moysi destinaretur Auses filius Nave, transfertur certe de pristino nomine et incipit vocari Iesus[1]). Certe, inquis. Hanc prius dicimus figuram futuri fuisse. Nam quia Iesus Christus secundum populum, quod sumus nos nati in seculi desertis, introducturus erat in terram promissionis melle et lacte manantem, id est vitae aeternae possessionem, qua nihil dulcius, idque non per Moysen, id est non per legis disciplinam, sed per Iesum, id est per evangelii gratiam, provenire habebat, circumcisis nobis petrina acie, id est Christi[2]), petra enim Christus: ideo is vir, qui in huius sacramenti imagines parabatur, etiam nominis dominici inauguratus est figura, Iesus cognominatus. Hoc nomen ipse Christus suum iam tunc esse testatus est, cum ad Moysen loquebatur. Quis enim loquebatur, nisi spiritus creatoris, qui est Christus? Cum ergo mandato diceret populo: ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui te custodiat in via et introducat in terram, quam paravi tibi, intende illi et exaudi eum, ne inobaudieris eum; non enim celavit[3]) te, quoniam nomen meum super illum est[4]). Angelum quidem eum dixit ob magnitudinem virtutum, quas erat editurus, et ob officium prophetae, nuntiantis scilicet divinam voluntatem; Iesum autem ob nominis sui futuri sacramentum. Identidem nomen suum confirmavit, quod ipse ei indiderat, quia non angelum nec Ausen, sed Iesum eum iusserat exinde vocitari. Ergo si utrumque nomen competit in Christum creatoris, tanto utrumque non competit in Christum non creatoris, sicut non reliquus ordo. Facienda est denique iam hinc inter nos certa ista et iusta praescriptio et utrique parti necessaria, qua determinatum sit, nihil omnino commune esse debere alterius dei Christo cum Christo creatoris. Nam et a vobis proinde diversitas

---

1) Num. 13, 9. 17. cf. LXX. 2) Ed. Fran. et Rig. add. praeceptis. 3) Rhen. ed. I. caelavi. Fr. Iunius emend. celabit. 4) Exod. 23, 20 sq.

defendenda est, sicut a nobis repugnanda est, quia nec vos probare poteritis alterius dei venisse Christum, nisi eum longe alium demonstraveritis a Christo creatoris, nec nos eum creatoris vindicare, nisi talem eum ostenderimus, qualis constituitur a creatore. De nominibus iam obduximus. Mihi vindico Christum, mihi defendo Iesum.

17. Reliquum ordinem eius cum scripturis conferamus. Quodcunque illud corpusculum sit, quoniam habitum, et quoniam conspectum fuit, si inglorius, si ignobilis, si inhonorabilis, meus erit Christus, talis enim habitu et aspectu adnuntiabatur. Adest rursus Esaias: Adnuntiavimus, inquit, coram ipso: velut puerulus, velut radix in terra sitienti, et non est species eius neque gloria, et vidimus eum, et non habebat speciem neque decorem, sed species eius inhonorata, deficiens citra omnes homines [1]). Sicut et supra patris ad filium vox: quemadmodum expavescent multi super te, sic sine gloria erit ab hominibus forma tua [2]). Nam etsi tempestivus decore apud David citra filios hominum, sed in allegorico illo statu gratiae spiritalis, cum accingitur ense sermonis [3]), qui vere species et decor et gloria ipsius est. Ceterum habitu incorporabili apud eundem prophetam vermis etiam et non homo, ignominia hominis et nullificamen populi [4]). Neque interiorem qualitatem eius eiusmodi adnuntias. Si enim plenitudo in illo spiritus constitit, agnosco virgam de radice Iesse. Flos eius meus erit Christus, in quo requievit secundum Esaiam spiritus sapientiae et intellectus, spiritus consilii et vigoris, spiritus agnitionis et pietatis, spiritus timoris dei [5]). Neque enim ulli hominum diversitas spiritalium documentorum competebat, nisi in Christum, flori quidem ob gratiam spiritus adaequatum, ex stirpe autem Iesse deputatum, per Mariam inde censendum. Expostulo autem de proposito, si das ei omnis humilitatis et patientiae et tranquillitatis intentionem, et ex his Esaiae erit Christus, homo in plaga et sciens ferre imbecillitatem, qui tanquam ovis ad victimam adductus est, et tanquam agnus ante tondentem non aperuit os [6]); qui neque contendit neque clamavit, nec audita est foris vox eius, qui arundinem contusam, id

---

1) Ies. 53, 2 sq. 2) Ies. 52, 14. 3) Ps. 45, 3 sq. 4) Ps. 22, 7. 5) Ies. 11, 1 sq. 6) Ies. 53, 2 sq.

est quassam Iudaeorum fidem, non comminuit; qui linum ardens, id est momentaneum ardorem gentium, non exstinxit[1]); non potest alius esse, quam qui praedicebatur. Oportet actum eius ad scripturarum regulam recognosci, duplici, nisi fallor, operatione distinctum, praedicationis et virtutis. Sed de utroque titulo sic disponam, ut, quoniam ipsum quoque Marcionis evangelium discuti placuit, de speciebus doctrinarum et signorum illuc differamus, quasi in rem praesentem. Hic autem generaliter expungamus ordinem coeptum, docentes praedicatorem interim adnuntiari Christum per Esaiam: quis enim, inquit, in vobis, qui deum metuit et exaudiet vocem filii eius[2])? item medicatorem: ipse enim, inquit, imbecillitates nostras abstulit, et languores portavit[3]).

18. De exitu plane, puto, diversitatem tentatis inducere, negantes passionem crucis in Christum creatoris praedicatam, et argumentantes insuper non esse credendum, ut in id genus mortis exposuerit creator filium suum, quod ipse maledixerat. Maledictus, inquit, omnis qui pependerit in ligno[4]). Sed huius maledictionis sensum differo, dignae sola praedicatione crucis, de qua nunc maxime quaeritur, quia et alias antecedit rerum probatio rationem. De figuris prius edocebo. Et utique vel maxime sacramentum istud figurari in praedicatione oportebat; quanto incredibile, tanto magis scandalo futurum, si nude praedicaretur, quantoque magnificum, tanto magis obumbrandum, ut difficultas intellectus gratiam dei quaereret. Itaque in primis Isaac, cum a patre in hostiam deditus, lignum sibi ipse portaret, Christi exitum iam tunc denotabat, in victimam concessi a patre et lignum passionis suae baiulantis. Ioseph et ipse in Christum figuratus, nec hoc solo, ne demorer cursum, quod persecutionem a fratribus passus est ob dei gratiam, sicut et Christus a Iudaeis, carnaliter fratribus, cum benedicitur a patre, etiam in haec verba[5]): tauri decor

1) Ies. 42, 2 sq. In ed. Fran. et Rig. add. sed lucernam magis fecit ortu luminis sui, quae vv. e lib. adv. Iud. c. 9. huc translata sunt. 2) Ies. 50, 10. 3) Ies. 53, 4. 4) Deut. 21, 23. Gal. 3, 13. 5) Pamel. et Rig. passus est et venumdatus in Aegyptum ob d. gr. carn. fratribus venumdatus, a Iuda cum traditur. Nam et benedicitur in haec verba etc.: quae e lib. adv. Iud. c. 10. petita sunt: — Pro: a patre, alii: aperte.

eius, cornua unicornis cornua eius, in eis nationes ventilabit pariter ad summum usque terrae [1]). Non utique rhinoceros destinabatur unicornis nec minotaurus bicornis, sed Christus in illo significabatur, taurus ob utramque dispositionem, aliis ferus ut iudex, aliis mansuetus ut salvator; cuius cornua essent crucis extrema; nam et in antemna, quae crucis pars est, extremitates cornua vocantur; unicornis autem medius stipitis palus. Hac denique virtute crucis et hoc more cornutus universas gentes et nunc ventilat per fidem, auferens a terra in coelum, et tunc per iudicium ventilabit, deiiciens de coelo in terram. Idem erit et alibi taurus apud eandem scripturam, cum Iacob in Simeonem et Levi exporrigens benedictionem [2]), id est in scribas et pharisaeos, (ex illis enim deducitur census istorum,) spiritaliter interpretatur. Simeon et Levi perfecerunt iniquitatem ex sua haeresi, qua scilicet Christum sunt persecuti. In concilium eorum ne venerit anima mea, et in stationem eorum ne incubuerint iecora mea, quia in indignatione sua interfecerunt homines, id est prophetas, et in concupiscentia sua ceciderunt nervos tauro [3]), id est Christo, quem post necem prophetarum suffigendo in nervos utique [4]) eius clavis desaevierunt. Ceterum vanum, si post homicidia alicuius bovis illis exprobrat carnificinam. Iam vero Moyses, quid utique tunc tantum, cum Iesus adversus Amalech proeliabatur, expansis manibus orabat residens, quando in rebus tam attonitis magis utique genibus depositis et manibus caedentibus pectus et facie humi volutante orationem commendare debuisset: nisi quia illic, ubi nomen domini Iesu dimicabat, dimicaturi quandoque adversus diabolum, crucis quoque erat habitus necessarius, per quam Iesus victoriam esset relaturus? Idem rursus Moyses, post interdictam omnis rei similitudinem, cur aereum serpentem ligno impositum pendentis habitu in spectaculum salutare proposuit [5])? An et hic dominicae

---

1) Deut. 33, 17. 2) In ed. I. Rhen. vv. exp. benedict. desunt. 3) Gen. 49, 5 sq. 4) Ed. Fran. et Rig. proph. interfecerunt et suffigendo nervos eius desaev. Pro nervos Wouw. recte: in nervos. 5) Ed. Fran. et Rig. e lib. adv. Iud. c. 10. in spect. Israeli sal. prop. eo tempore, quo a serpentibus exterminati sunt, nisi quod et hic dom. Sed quae Rhen. edidit, videntur retinenda.

crucis vim intentabat, qua serpens diabolus publicabatur, et laeso cuique a spiritalibus colubris, intuenti tamen et credenti in eam, sanitas morsuum peccatorum et salus exinde praedicabatur?

19. Age nunc, si legisti penes David, dominus regnavit a ligno[1]), exspecto, quid intelligas, nisi forte lignarium aliquem regem significari Iudaeorum, et non Christum, qui exinde a passione ligni superata morte regnavit. Etsi enim mors ab Adam regnavit usque ad Christum, cur Christus non regnasse dicatur a ligno, ex quo crucis ligno mortuus regnum mortis exclusit? Proinde et Esaias: quoniam, inquit, puer est natus nobis[2]). Quid novi, si non de filio dei dicit? Et datus est nobis, cuius imperium factum est super humerum ipsius. Quis omnino regum insigne potestatis suae humero praefert, et non aut capite diadema aut manu sceptrum aut aliquam propriae vestis notam? Sed solus novus rex novorum aevorum, Christus Iesus, novae gloriae et potestatem et sublimitatem suam humero extulit, crucem scilicet, ut secundum superiorem prophetiam exinde dominus regnaret a ligno. Hoc lignum et Hieremias tibi insinuat, dicturis praedicans Iudaeis: venite, mittamus lignum in panem eius[3]), utique in corpus. Sic enim deus in evangelio quoque vestro revelavit, panem corpus suum appellans, ut et hinc iam eum intelligas corporis sui figuram panis dedisse, cuius retro corpus in panem prophetes figuravit, ipso domino hoc sacramentum postea interpretaturo. Si adhuc quaeris dominicae crucis praedicationem, satis iam tibi potest facere vigesimus primus psalmus, totam Christi continens passionem, canentis iam tunc gloriam suam: foderunt, inquit, manus meas et pedes, quae propria atrocia crucis. Et rursus, cum auxilium patris implorat: salvum, inquit, fac me ex ore leonis, utique mortis, et de cornibus unicornis humilitatem, de apicibus scilicet crucis, ut supra ostendimus. Quam crucem nec ipse David passus est nec ullus rex Iudaeorum, ne putes alterius alicuius prophetari passionem, quam eius[4]), qui solus a populo tam insigniter crucifixus est. Nunc etsi omnes istas interpre-

1) Ps. 96, 10. 2) Ies. 9, 6. Ed. Fran. et Rig. ex eod. libro add. et datus est nobis filius. 3) Ier. 11, 19 cf. LXX. 4) Sic ed. Fran. et Rig.; nam vv. proph. — eius e lib. adv. Iud. c. 10. sumpta vix possunt abesse.

tationes respuerit et irriserit haeretica duritia, concedam illi nullam Christi crucem significatam a creatore, quia nec ex hoc probabit alium esse, qui crucifixus est, nisi forte ostenderit hunc exitum eius a suo deo praedicatum, ut diversitas passionum ac per hoc etiam personarum ex diversitate praedicationum vindicetur. Ceterum nec ipso Christo eius praedicato, nedum cruce ipsius, sufficit in meum Christum solius mortis prophetia. Ex hoc enim, quod non est edita qualitas mortis, potuit et per crucem evenisse, tunc alii deputanda, si in alium fuisset praedicatum, nisi si nec mortem volet Christi mei prophetatam, quo magis erubescat, si suum quidem Christum mortuum adnuntiat, quem negat natum, meum vero mortalem negat, quem nascibilem confitetur. Et mortem autem et sepulturam et resurrectionem Christi mei una voce Esaiae volo ostendere dicentis: sepultura eius sublata de medio est [1]). Nec sepultus enim esset, nisi mortuus, nec sepultura eius sublata de medio, nisi per resurrectionem. Denique subiecit: propterea ipse multos haereditati habebit et multorum dividet spolia [2]), pro eo quod tradita est anima eius in mortem. Ostensa est enim caussa gratiae huius pro iniuria scilicet mortis repensandae. Pariter ostensum est, haec illum propter mortem consecuturum, post mortem utique per resurrectionem consecuturum.

20. Sufficit hucusque de his interim ordinem Christi decucurrisse, quo talis probatus, qualiter adnuntiabatur, non alius haberi debeat, quam qui talis adnuntiabatur, ut iam ex ista consonantia rerum eius et scripturarum creatoris illis etiam restituenda sit fides ex praeiudicio maioris partis, quae ad diversas sententias vel in dubium deducuntur vel negantur. Amplius nunc superstruimus ea quoque paria ex scripturis creatoris, quaeque post Christum futura praecinebantur. Nec enim dispositio expuncta inveniretur, si non ille venisset, post quem habebat evenire. Aspice universas nationes de voragine erroris humani, exinde emergentes ad deum creatorem, ad deum Christum, et, si audes, nega prophetatum. Sed statim tibi in psalmis promissio

---

1) Ies. 57, 2. 2) Ies. 53, 12. cf. LXX. — Pamel. et Rigalt. e. lib. adv. Iud. c. 10. add. Quis enim alius, nisi qui natus est, ut supra ostendimus, etc.

patris occurret. Filius meus es tu, ego hodie generavi te. Postula de me, et dabo tibi gentes haereditatem tuam et possessionem tuam terminos terrae[1]). Nec poteris magis David filium eius vindicare quam Christum, aut terminos terrae David potius promissos, qui intra unicam Iudaeorum gentem regnavit, quam Christo, qui totum iam orbem evangelii sui fide cepit. Sic et per Esaiam: ecce dedi te in dispositionem generis, in lucem nationum, aperire oculos caecorum, utique errantium, exsolvere de vinculis vinctos, id est de delictis liberare, et de cella carceris, id est mortis, sedentes in tenebris, ignorantiae scilicet[2]). Quae si per Christum eveniunt, non in alium erunt prophetata, quam per quem eveniunt. Item alibi: ecce testimonium eum nationibus posui, principem et imperantem nationibus; nationes, quae te non sciunt, invocabunt te, et populi confugient ad te. Nec enim haec in David interpretaberis, quia praemisit: et disponam vobis dispositionem aeternam, religiosa et fidelia David[3]). Atquin hinc magis Christum intelligere debebis ex David deputatum carnali genere ob Mariae virginis censum. De hoc enim promisso iuratur in psalmo ad David: ex fructu ventris tui collocabo super thronum tuum. Quis iste venter est? ipsius David? Utique non; neque enim pariturus esset David. Sed nec uxoris eius; non enim dixisset: ex fructu ventris tui, sed potius: ex fructu ventris uxoris tuae. Ipsius autem dicendo ventrem, superest, ut aliquem de genere eius ostenderit, cuius ventris futurus esset fructus caro Christi, quae ex utero Mariae floruit. Ideoque et fructum ventris tantum nominavit, ut proprie ventris, quasi solius ventris, non etiam viri; et ipsum ventrem ad David redegit, ad principem generis et familiae patrem; nam quia viro deputare non poterat virginis, eum ventrem patri deputavit. Itaque in Christo nova dispositio invenitur hodie. Haec erit, quam tunc creator pollicebatur, religiosa et fidelia David appellans, quae erant Christi, quia Christus ex David, imo ipsa erit caro eius religiosa et fidelia David, iam sancta religione et fidelis ex resurrectione. Nam et Nathan propheta in prima Basiliarum professionem ad David facit

1) Ps. 2, 7. 2) Ies. 42, 6 sq. 3) Ies. 55, 3 sqq. 4) Ps. 132, 11.

semini eius, quod erit, inquit, ex ventre ipsius[1]). Hoc si in Salomonem simpliciter edisseres, risum mihi incuties; videbitur enim David peperisse Salomonem. An et hic Christus significatur ex eo ventre semen David, qui esset ex David, id est Mariae? Quia et aedem dei magis Christus aedificaturus esset, hominem scilicet sanctum, in quo potiore templo inhabitaret dei spiritus, in dei filium magis Christus habendus esset, quam Salomon filius David. Denique et thronus in aevum et regnum in aevum magis Christo competit, quam Salomoni, temporali scilicet regi. Sed a Christo misericordia dei non abscessit, Salomoni vero etiam ira dei accessit post luxuriam et idololatriam. Suscitavit enim illi Satan hostem Idumaeum. Cum ergo nihil horum competat in Salomonem, sed in Christum, certa erit ratio interpretationum nostrarum, ipso etiam exitu rerum probante, quas in Christum apparet praedicatas, et ita in hoc erunt sancta et fidelia David. Hunc deus testimonium nationibus posuit, non David; principem et imperantem nationibus, non David, qui soli Israeli imperavit. Christum hodie invocant nationes, quae eum non sciebant, et populi ad Christum hodie confugiunt, quem retro ignorabant. Non potest futurum dici, quod vides fieri.

21. Sic nec illam iniectionem tuam potes sistere ad differentiam duorum Christorum, quasi Iudaicus quidem Christus populo soli ex dispersione redigendo destinetur a creatore, vester vero omni humano generi liberando collatus sit a deo optimo, cum postremo priores inveniantur Christiani creatoris quam Marcionis, exinde vocatis omnibus populis in regno eius, ex quo deus regnavit a ligno, nullo adhuc Cerdone, nedum Marcione. Sed et revictus de nationum vocatione, convertere iam in proselytos. Quaeris, qui de nationibus transeant ad creatorem, quando et proselyti diversae et propriae conditionis seorsum a propheta nominentur? Ecce, inquit Esaias, proselyti per me accedent ad te[2]), ostendens ipsos quoque proselytos per Christum accessuros ad deum, ut nationes, quod sumus nos, proinde suam habeant nominationem sperantes in Christum. Et in nomine, inquit, eius nationes sperabunt[3]). Proselyti autem, quos in nationum praedicatione substituis,

---

1) 2 Sam. 7, 12. 2) Ies. 16, 4. 3) Ies. 42, 4.

non in Christi nomine sperare solent, sed in Moysi ordine, a quo institutio illorum est. Ceterum allectio nationum a novissimis diebus exorta est. Iisdem verbis Esaias: et erit, inquit, in novissimis diebus manifestus mons domini, utique sublimitas dei, et aedes dei super summos montes, utique Christus, catholicum dei templum, in quo deus colitur, constitutum super omnes eminentias virtutum et potestatum; et venient ad eum universae nationes, et ibunt multi, et dicent: venite, ascendamus in montem domini, et in aedem dei Iacob, et adnuntiabit nobis viam suam, et incedemus in ea; ex Sion enim exibit lex, et sermo domini ex Hierusalem; (haec erit via novae legis, evangelium, et novi sermonis in Christo, iam non in Moyse;) et iudicabit inter nationes; (de errore scilicet earum;) et revincent populum amplum; (ipsorum in primis Iudaeorum et proselytorum); et concident machaeras suas in aratra et sibynas in falces; (id est, animorum nocentium et linguarum infestarum et omnis malitiae atque blasphemiae ingenia convertent in studia modestiae et pacis;) et non accipiet gens super gentem machaeram, (utique discordiae,) et non discent amplius bellare, (id est inimicitias perficere, ut et hic discas Christum non bellipotentem, sed paciferum repromissum) 1). Haec aut prophetata nega, cum coram videntur, aut adimpleta, cum leguntur, aut si non negas utrumque, in eo erunt adimpleta, in quem sunt prophetata. Inspice enim adhuc etiam ipsum introgressum atque decursum vocationis in nationes a novissimis diebus adeuntes ad deum creatorem, non in proselytos, quorum a primis magis diebus allectio est. Etenim fidem istam apostoli induxerunt.

22. Habes et apostolorum opus praedicatum. Quam tempestivi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona, non bellum nec malum 2). Respondit et psalmus: in omnem terram exivit sonus eorum et in terminos terrae voces eorum 3), circumferentium scilicet legem ex Sion profectam et sermonem domini ex Hierusalem, ut fieret quod scriptum est: longe quique a iustitia mea appropinquaverunt iustitiae meae et veritati 4). Cum huic negotio accingerentur apostoli, renuntiaverunt presbyteris et archon-

1) Ies. 2, 2 sqq. 2) Ies. 52, 7. Rom. 10, 15. 3) Ps. 19, 5. 4) Ies. 46, 12 sq.

libus et sacerdotibus Iudaeorum. An non vel maxime, inquit, ut alterius dei praedicatores? Atquin ipsius eiusdem, cuius scripturam cum maxime implebant. Divertite, divertite, inclamat Esaias, excedite illinc, et immundum ne attigeritis; (blasphemiam scilicet in Christum;) excedite de medio eius, (utique synagogae,) separamini, qui domini vasa portatis [1]). Iam enim secundum supra scripta revelaverat dominus brachio suo sanctum, id est virtute sua Christum coram nationibus, ut viderint universae nationes et summa terrae salutem, quae erat a deo. Sic et ab ipso Iudaismo divertentes, cum legis obligamenta et onera evangelica iam libertate mutarent, psalmum exsequebantur: disrumpamus vincula eorum et abiiciamus a nobis iugum eorum, postea certe quam tumultuatae sunt gentes et populi meditati sunt inania, astiterunt reges terrae et principes congregati sunt in unum adversus dominum et adversus Christum eius [2]). Quae dehinc passi sunt apostoli? Omnem, inquis, iniquitatem persecutionum ab hominibus scilicet creatoris, ut adversarii eius, quem praedicabant, et quae [3]) creator, si adversarius erat Christi, non modo praedicat [hoc passuros apostolos eius], verum et exprobrat. Nam neque praedicaret alterius dei ordinem, quem ignorabat, ut vultis, neque exprobrasset, quod ipse curasset. Videte, quomodo perit iustus, nec quisquam excipit corde, et viri iusti auferuntur, nec quisquam animadvertit [4]). A persona enim iniustitiae sublatus est iustus, quis, nisi Christus? Venite, inquiunt, auferamus iustum, quia inutilis est nobis [5]). Praemittens itaque et subiungens proinde, passum etiam Christum, aeque iustos eius eadem passuros, tam apostolos quam et deinceps omnes fideles prophetavit signatos, illa nota scilicet de qua Ezechiel: dicit dominus ad me: pertransi in medio portae, in media Hierusalem, et da signum Thau in frontibus virorum [6]). Ipsa est enim littera Graecorum Thau, nostra autem T. species crucis, quam portendebat futuram in frontibus nostris apud veram et catholicam Hierusalem, in qua fratres Christi, filios

---

1) Ies. 52, 11. 2) Ps. 2, 2 sqq. 3) Sic Rhen. ed. I.; ed. Fran. et qui; Latin. et Rig. ecquid. Verba uncis inclusa videntur ab aliena manu illata esse. 4) Ies. 57, 1. 5) Sap. Sal. 2, 12. 6) Ezech. 9, 4. Müntero iudice Tertullianus haec retulit e Theodotionis et altera Aquilae, quam Origenes laudat, interpretatione.

scilicet dei, gloriam patri deo relaturos, psalmus vigesimus primus canit, ex persona ipsius Christi ad patrem: enarrabo nomen tuum fratribus meis, in medio ecclesiae hymnum tibi dicam. Quod enim in nomine et spiritu ipsius hodie fieri habebat, merito a se futurum praedicabat. Et paulo infra: a te laus mihi in ecclesia magna. Et in sexagesimo septimo: in ecclesiis benedicite dominum deum; ut pariter concurreret et Malachiae prophetia: non est voluntas mea, dicit dominus, et sacrificia vestra non accipiam; quoniam ab ortu solis usque in occasum nomen meum glorificatum est in nationibus, et in omni loco sacrificium nomini meo offertur, et sacrificium mundum [1]), gloriae scilicet relatio et benedictio et laus et hymni. Quae omnia cum in te quoque deprehendantur, et signaculum frontium et ecclesiarum sacramenta et munditiae sacrificiorum, debes iam erumpere, uti dicas, spiritum creatoris tuo Christo prophetasse.

23. Nunc, quia cum Iudaeis negas venisse Christum eorum, recognosce et exitum ipsorum, quem post Christum relaturi praedicabantur ob impietatem, qua eum despexerunt et interemerunt. Primum enim ex die, qua secundum Esaiam proiecit homo aspernamenta sua aurea et argentea, quae fecerunt adorandis vanis et noctuis [2]), id est, ex quo genus hominum, dilucidata per Christum veritate, idola proiecit: vide, an quod sequitur expunctum sit; abstulit enim dominus sabaoth a Iudaea et ab Hierusalem inter cetera et prophetam et sapientem architectum [3]), spiritum scilicet sanctum, qui aedificat ecclesiam, templum scilicet et domum et civitatem dei. Nam exinde apud illos destitit dei gratia, et mandatum est nubibus, ne pluerent imbrem super vineam Sorech [4]), id est coelestibus beneficiis, ne provenirent domui Israelis. Fecerat enim spinas, ex quibus dominum coronaverat, et non iustitiam, sed clamorem, quo in crucem eum extorserat. Et ita subtractis charismatum roribus lex et prophetae usque ad Ioannem. Dehinc cum ea perseverantia furoris et nomen domini per ipsos blasphemaretur, (sicut scriptum est: propter vos blasphematur nomen meum in nationibus [5]), ab illis enim coepit infamia), et tempus medium a Tiberio usque ad

---

1) Malach. 1, 10 sq. 2) Ies. 2, 20. cf. LXX. 3) Ies. 3, 1 sqq. 4) Ies. 5, 6. 5) Ies. 52, 5.

Vespasianum non poenitentiam intellexissent: facta est terra eorum deserta, civitates eorum exustae[1]), regionem eorum sub ipsorum conspectu extranei devorant, derelicta est filia Sion et tanquam specula in vinea vel in cucumerario casula, ex quo scilicet Israel dominum non cognovit, et populus eum non intellexit, sed dereliquit, et in indignationem provocavit sanctum Israelis[2]). Sic et machaerae conditionalis comminatio: si volueritis nec audieritis me, machaera vos comedet[3]), probavit Christum fuisse, quem non audiendo perierunt. Qui et in psalmo quinquagesimo octavo dispersionem eis postulat a patre: disperde eos in virtute tua. Qui et rursus per Esaiam, in exustionem eorum perorans: propter me haec, inquit, facta sunt vobis, in anxietate dormietis[4]). Satis vane, si haec non propter eum passi sunt, qui propter se passuros pronuntiarat, sed propter Christum dei alterius. Atquin Christum, inquam, alterius dei dicitis, a creatoris virtutibus et potestatibus, ut ab aemulis in crucem actum. Sed ecce defensus ostenditur a creatore, et dati sunt pessimi pro sepultura eius, qui scilicet subreptum eum adseveraverant, et locupletes pro morte eius, qui scilicet et a Iuda traditionem redemerant, et a militibus falsum testimonium cadaveris subrepti[5]). Igitur aut non propter illum acciderunt ista Iudaeis; sed revinceris conspirante et sensu scripturarum cum exitu rerum et ordine temporum: aut si propter illum acciderunt, non potuit creator ulcisci, nisi suum Christum, remuneraturus potius Iudam, si adversarium domini sui peremissent. Certe si nondum venit Christus creatoris, propter quem haec passuri praedicantur, cum venerit ergo, patientur. Et ubi tunc filia Sion derelinquenda, quae nulla hodie est? Ubi civitates exurendae, quae iam in tumulis? Ubi dispersio gentis, quae iam extorris? Redde statum Iudaeae, quem Christus creatoris inveniat, et alium contende venisse. Iam vero, quale est, ut per coelum suum admiserit, quem in terra sua esset interempturus, honestiore et gloriosiore regni sui regione violata, ipsa aula sua et arce calcata? An hoc magis affectavit? Plane[6]) zelotes,

---

1) Ed. Franeker. et Rigalt. add. igni. 2) Ies. 1, 5 sqq. 3) Ies. 1, 20. 4) Ies. 50, 11. 5) Cf. Ies. 53, 9. 6) Pamel. et Rig. Plane deus zelotes.

tamen vicit. Erubesce, qui victo deo credis. Quid sperabis ab eo, qui se protegere non valuit? Aut enim per infirmitatem oppressus est a virtutibus et hominibus creatoris, aut per malitiositatem, ut tantum illis sceleris patientia infigeret.

24. Imo, inquis, spero ab illo, quod et ipsum faciat ad testimonium diversitatis, regnum dei aeternae et coelestis possessionis. Ceterum vester Christus pristinum statum Iudaeis pollicetur ex restitutione terrae, et post decursum vitae apud inferos in sinu Abrahae refrigerium. Deum optimum! si reddit placatus, quod et abstulerat iratus. O deum tuum, qui et caedit et sanat, condit mala et facit pacem! O deum etiam ad inferos usque misericordem! Sed de sinu Abrahae suo tempore. De restitutione vero Iudaeae, quam et ipsi Iudaei ita, ut describitur, sperant, locorum et regionum nominibus inducti, quomodo allegorica interpretatio in Christum et in ecclesiam et habitum et fructum eius spiritaliter competat, et longum est persequi et in alio opere digestum, quod inscribimus de spe fidelium, et in praesenti vel eo otiosum, quia non de terrena, sed de coelesti promissione sit quaestio. Nam et confitemur in terra nobis regnum repromissum, sed ante coelum, sed alio statu, utpote post resurrectionem in mille annos in civitate divini operis, Hierusalem coelo delata, quam et apostolus matrem nostram sursum designat, et πολίτευμα nostrum, id est municipatum, in coelis esse [1]) pronuntians, alicui utique coelesti civitati eum deputat. Hanc et Ezechiel [2]) novit, et apostolus Ioannes [3]) vidit. Et qui apud fidem nostram est novae prophetiae sermo, testatur, ut etiam effigiem civitatis ante repraesentationem eius conspectui futuram in signum praedicarit. Denique [4]) expunctum est Orientali expeditione. Constat enim ethnicis quoque testibus, in Iudaea per dies quadraginta matutinis momentis civitatem de coelo pependisse, omni moeniorum habitu evanescente de profectu diei, et alias de proximo nullam. Hanc dicimus excipiendis resurrectione sanctis et refovendis omnium bonorum utique spiritalium copia in compensationem eorum, quae in seculo vel de-

---

1) Philipp 3, 20. 2) Ezech. 48, 30 sqq. 3) Apoc. 21, 2 sqq.
4) Pamel. et Rig. Denique proxime exp.

speximus vel amisimus, a deo prospectam; siquidem et iustum et deo dignum, illic quoque exsultare famulos eius, ubi sunt et afflicti in nomine ipsius. Haec ratio regni coelestis, post cuius mille annos, intra quam aetatem concluditur sanctorum resurrectio pro meritis maturius vel tardius resurgentium, tunc et mundi destructione et iudicii conflagratione commissa, demutati in atomo in angelicam substantiam, scilicet per illud incorruptelae superindumentum, transferemur in coeleste regnum, de quo nunc sic ideo retractatur, quasi non praedicato apud creatorem, ac per hoc alterius dei Christum probante, a quo primo et solo sit revelatum. Disce iam hinc illud et praedicatum a creatore, et sine praedicatione credendum apud creatorem. Quid tibi videtur, cum Abrahae semen post primam promissionem, qua in multitudinem arenae repromittitur, ad instar quoque stellarum destinatur, nonne et terrenae et coelestis dispositionis auspicia sunt? Cum Isaac benedicens Iacob filium suum, det, ait, tibi deus de rore coeli et de opimitate terrae [1]), nonne utriusque indulgentiae exempla sunt? Denique animadvertenda est hic etiam structura benedictionis ipsius. Nam circa Iacob, qui quidem posterioris et praelatioris populi figura est, id est nostri, prima promissio est roris, secunda terrenae opimitatis. Nos enim primo coelestis ad coelestia invitamur, cum a seculo avellimur, et ita postea invenimur etiam terrena consecuturi. Et evangelium quoque vestrum habet: quaerite primum regnum dei, et haec adiicientur vobis [2]). Ceterum ad Esau promittit benedictionem terrenam, et subiicit coelestem de opimitate terrae, dicens: erit inhabitatio tua et a rore coeli [3]). Iudaeorum enim dispositio in Esau priorum natu, et posteriorum affectu filiorum, a terrenis bonis imbuta, per legem postea ad coelestia per evangelium credendo deducitur. Cum vero Iacob somniat scalas obfirmatas in terra ad coelum, et angelos alios ascendentes et alios descendentes, innixum desuper dominum, temere si forte interpretabimur, scalis his iter ad coelum demonstrari, quo alii perveniant, unde alii decidant, domini constitutum esse iudicio. Cur autem, ut evigilavit et primum loci horrore concussus est,

1) Gen. 27, 28. 2) Luc. 12, 31. 3) Gen. 27, 39.

convertitur ad interpretationem somnii? Cum enim dixisset, quam terribilis est locus iste, non est, inquit, aliud, sed aedes dei, et haec porta coeli [1]). Christum dominum enim viderat, templum dei et portam, eundem, per quem aditur coelum. Et utique portam coeli non nominasset, si coelum non aditur apud creatorem. Sed est et porta, quae recipit et quae perducit, strata iam a Christo. De quo Amos: qui aedificat in coelum ascensum suum [2]), utique non sibi soli, sed et suis, qui cum illo erunt. Et circumdabis enim illos tibi, inquit, tanquam ornamentum sponsae [3]). Ita per illum ascensum ad coelestia regna tendentes, miratur spiritus dicens: volant velut qui sunt milvi, ut nubes volant, et velut pulli columbarum [4]), ad me scilicet simpliciter ut columbae. Auferemur enim in nubes [5]) obviam domino, secundum apostolum [6]), illo scilicet filio hominis veniente in nubibus, secundum Danielem [7]). Et ita semper cum domino erimus, eatenus dum et in terra et in coelo, qui ob utriusque promissionis ingratos ipsa etiam elementa testatur: audi coelum et in aures percipe terra [8]). Et ego quidem, etiamsi nullam spei coelestis manum mihi toties scriptura porrigente, satis haberem huius quoque promissionis praeiudicium, quod iam terrenam gratiam teneam; exspectarem aliquid et de coelo, a deo coeli sicut et terrae; ita crederem Christum, sublimiora pollicentem, eius esse, qui et humiliora promiserat, qui experimenta maiorum de parvulis fecerat, qui hoc inauditi, si forte, regni praeconium soli Christo reservaverat, ut per famulos quidem terrena gloria, coelestis vero per ipsum deum adnuntiaretur. At tu hinc quoque alium argumentaris Christum, quod regnum novum adnuntiet. Prius est, aliquod exemplum indulgentiae proferas, ne merito dubitem de fide tantae promissionis, quam sperandam dicis; imo ante omnia est, ut, quem coelestia praedicas repromittere, aliquod coelum probes eius. At nunc vocas ad coenam, nec domum ostendis; allegas regnum, nec regiam monstras. An quia Christus tuus coeleste regnum repromittit, non habens coelum, quomodo et hominem prae-

1) Gen. 28, 17. 2) Amos 9, 6. 3) Ies. 49, 18. 4) Ies. 60, 8. 5) Ed. Franeker. et Rig. nubibus. 6) 1 Thess. 4, 17. 7) Dan. 7, 13. 8) Ies. 1, 2.

stitit non habens carnem? O phantasma omne[1])! o praestigia magnae etiam promissionis!

ADVERSUS MARCIONEM
LIBER QUARTUS.

1. Omnem sententiam et omnem paraturam impii atque sacrilegi Marcionis ad ipsum iam evangelium eius provocamus, quod interpolando suum fecit. Et ut fidem instrueret, dotem quandam commentatus est illi, opus ex contrarietatum oppositionibus, Antitheses[2]) cognominatum et ad separationem legis et evangelii coactum, qua duos deos dividens, proinde diversos, alterum alterius instrumenti, vel, quod magis usui[3]) est dicere, testamenti, ut exinde evangelio quoque secundum Antitheses[2]) credendo patrocinaretur. Sed et istas proprio congressu cominus, id est per singulas iniectiones Pontici, cecidissem, si non multo opportunius in ipso et cum ipso evangelio, cui procurant, retunderentur, quamquam tam facile est praescriptive occurrere. Equidem ut accepto eas faciam, ut rato habeam, ut nobiscum facere dicam, quo magis de caecitate auctoris sui erubescant: nostrae iam Antitheses adversus Marcionem. Atque adeo confiteor, alium ordinem decucurrisse in veteri dispositione apud creatorem, alium in nova apud Christum. Non nego distare documenta eloquii, praecepta virtutis, legis disciplinas, dum tamen tota diversitas in unum et eundem deum competat, illum scilicet, a quo constat eam dispositam sicut et praedicatam. Olim concionatur Esaias, prodituram ex Sion legem et sermonem domini ex Hierusalem, aliam utique legem aliumque sermonem; denique iudicabit, inquit, inter nationes, et traducet populum plurimum, scilicet non unius gentis

1) Wouwer. emend. o ph. inane! quod Rig. probavit. Cf. lib. 4, c. 18. 2) Varia est in editt. huius nominis scriptura: Antithesis, Antitheseis, Antitheses, ex quo licet intelligere, Tertullianum id graece Ἀντιθέσεις scripsisse. 3) Latinius e cod. Vat. in usu.

Iudaeorum, sed nationum, quae per novam legem evangelii et novum sermonem apostolorum iudicantur et traducuntur apud semet ipsas de pristino errore, simul crediderunt; atque exinde concidunt machaeras suas in aratra, et sibynas, quod genus venabulorum est, in falces[1]), id est feros et saevos quondam animos convertunt in sensus probos et bonae frugis operarios. Et rursus: audite me, audite me, populus meus et reges, auribus intendite in me, quoniam lex prodibit a me et iudicium meum in lucem nationum[2]), quo iudicaverat atque decreverat nationes quoque illuminandas per evangelii legem atque sermonem. Haec erit lex et apud David, invituperabilis, qua perfecta, convertens animas[3]), utique ab idolis ad deum. Hic erit et sermo, de quo idem Esaias: quoniam, inquit, decisum sermonem faciet dominus in terra[4]). Compendiatum est enim novum testamentum et a legis laciniosis oneribus expeditum. Sed quid pluribus, cum manifestius et luce ipsa clarius novatio praedicetur a creatore per eundem. Ne rememineritis priorum, et antiqua ne recogitaveritis; vetera transierunt, nova oriuntur; ecce facio nova, quae nunc orientur[5]). Item per Hieremiam: novate vobis novamen novum, et ne severitis in spinas, et circumcidimini praeputio cordis vestri[6]). Et alibi: ecce venient dies, dicit dominus, et perficiam domui Iacob et domui Iudae testamentum novum, non secundum testamentum, quod disposui patribus eorum in die, qua arripui dispositionem eorum ad educendos eos de terra Aegypti[7]). Adeo pristinum testamentum temporale significat, dum mutabile ostendit, etiam dum aeternum de postero pollicetur. Nam per Esaiam: audite me et vivetis, et disponam vobis testamentum aeternum, adiiciens sancta et fidelia David[8]), ut id testamentum in Christo decursurum demonstraret. Eundem ex genere David, secundum Mariae censum, etiam in virga ex radice Iesse processura[9]), figurate praedicabat. Igitur si alias leges aliosque sermones et novas testamentorum dispositiones a creatore dixit futuras, ut etiam ipsorum sacrificiorum alia officia potiora et quidem apud nationes destinarit, dicente Malachia: non est voluntas mea in

---

1) Ies. 2, 3 sq. 2) Ies. 51, 4. 3) Ps. 19, 8. 4) Ies. 10, 23. cf. LXX. 5) Ies. 43, 18 sq. 6) Ier. 4, 3 sq. 7) Ier. 31, 31 sq. 8) Ies. 55, 3. 9) Ies. 11, 1 sq.

vobis, inquit dominus, et sacrificia vestra non excipiam de manibus vestris, quoniam a solis ortu usque ad occasum glorificatum est in nationibus nomen meum, et in omni loco sacrificium nomini meo offertur, et sacrificium mundum[1]), scilicet simplex oratio de conscientia pura: necesse est omnis demutatio veniens ex innovatione diversitatem ineat cum his, quorum fit, et contrarietatem ex diversitate. Sicut enim nihil demutatum, quod non diversum, ita nihil diversum, quod non contrarium. Eiusdem ergo deputabitur etiam contrarietas ex diversitate, cuius fuerit demutatio ex innovatione. Qui disposuit demutationem, iste instituit et diversitatem; qui praedicavit innovationem, iste praenuntiavit et contrarietatem. Quid differentiam rerum [ad] distantiam interpretaris potestatum? Quid Antitheses exemplorum distorques adversus creatorem, quas in ipsis quoque sensibus et affectionibus eius potes recognoscere? Ego, inquit, percutiam, et ego sanabo; ego, inquit, occidam, et ego vivificabo[2]), condens scilicet mala et faciens pacem[3]). Qua etiam soles illum mobilitatis quoque et inconstantiae nomine reprehendere, prohibentem quae iubeat et iubentem quae prohibeat. Cur ergo non et Antitheses ad naturalia reputasti contrarii sibi semper creatoris? Nec mundum saltem recogitare potuisti, nisi fallor, etiam apud Ponticos, ex diversitatibus constructum aemularum invicem substantiarum. Prius itaque debueras alium deum luminis, alium tenebrarum determinasse, ut ita posses alium legis, alium evangelii adseverasse. Ceterum praeiudicatum est ex manifestis, cuius opera et ingenia per Antitheses constant, eadem forma constare etiam sacramenta.

2. Habes nunc ad Antitheses expeditam a nobis responsionem. Transeo nunc ad evangelii sane non Iudaici, sed Pontici, interim adulterati demonstrationem, praestructuram ordinem, quem aggredimur. Constituimus inprimis evangelicum instrumentum apostolos auctores habere, quibus hoc munus evangelii promulgandi ab ipso domino sit impositum; si et apostolicos, non tamen solos, sed cum apostolis et post apostolos[4]), quoniam praedicatio disci-

1) Malach. 1, 10 sq. 2) Deut. 32, 39. 3) Ies. 45, 7. 4) Rhen. ed. I. apostolicos.

pulorum suspecta fieri posset de gloriae studio, si non adsistat illi auctoritas magistrorum, imo Christi, quae magistros apostolos fecit. Denique nobis fidem ex apostolis Ioannes et Matthaeus insinuant, ex apostolicis Lucas et Marcus instaurant, iisdem regulis exorsi, quantum ad unicum deum attinet creatorem et Christum eius, natum ex virgine, supplementum legis et prophetarum. Viderit enim, si narrationum dispositio variavit, dummodo de capite fidei conveniat, de quo cum Marcione non convenit. Contra Marcion evangelio scilicet suo nullum adscribit auctorem, quasi non licuerit illi titulum quoque affingere, cui nefas non fuit ipsum corpus evertere. Et possem hic iam gradum figere, non agnoscendum contendens opus, quod non erigat frontem, quod nullam constantiam praeferat, nullam fidem repromittat de plenitudine tituli et professione debita auctoris. Sed per omnia congredi maluimus, nec dissimulamus, quod ex nostro intelligi potest. Nam ex iis commentatoribus, quos habemus, Lucam videtur Marcion elegisse, quem caederet. Porro Lucas non apostolus, sed apostolicus, non magister, sed discipulus, utique magistro minor, certe tanto posterior, quanto posterioris apostoli sectator, Pauli sine dubio, ut etsi sub ipsius Pauli nomine evangelium Marcion intulisset, non sufficeret ad fidem singularitas instrumenti destituta patrocinio antecessorum. Exigeretur enim id quoque evangelium, quod Paulus invenit, cui fidem dedidit, cui mox suum congruere gestiit, siquidem propterea Hierosolymam ascendit ad cognoscendos apostolos et consultandos, ne forte in vacuum cucurrisset[1]), id est, ne non secundum illos credidisset et non secundum illos evangelizaret. Denique ut cum auctoribus contulit et convenit de regula fidei, dextras miscuere, et exinde officia praedicandi distinxerunt, ut illi in Iudaeos, Paulus in Iudaeos et in nationes. Igitur si ipse illuminator Lucae auctoritatem antecessorum et fidei et praedicationi suae optavit, quanto magis eam evangelio Lucae expostulem, quae evangelio magistri eius fuit necessaria? Aliud est, si penes Marcionem a discipulatu Lucae coepit religionis Christianae sacramentum. Ceterum si et retro decucurrit, habuit utique authenticam paraturam, per quam

1) Gal. 2, 2.

ad Lucam usque pervenit, cuius testimonio adsistente Lucas quoque possit admitti.

3. Sed enim Marcion nactus epistolam Pauli ad Galatas, etiam ipsos apostolos suggillantis ut non recto pede incedentes ad veritatem evangelii, simul et accusantis pseudapostolos quosdam pervertentes evangelium Christi [1]), connititur ad destruendum statum eorum evangeliorum, quae propria et sub apostolorum nomine eduntur, vel etiam apostolicorum, ut scilicet fidem, quam illis adimit, suo conferat. Porro etsi reprehensus est Petrus et Ioannes et Iacobus, qui existimabantur columnae [2]), manifesta caussa est. Personarum enim respectu videbantur variare convictum. Et tamen cum ipse Paulus omnibus omnia fieret, ut omnes lucraretur [3]), potuit et Petro hoc in consilio fuisse aliquid aliter agendi, quam docebat. Proinde si et pseudapostoli irrepserant, horum quoque qualitas edita est circumcisionem vindicantium et Iudaicos fastos [4]); adeo non de praedicatione, sed de conversatione a Paulo denotabantur, aeque denotaturo, si quid de deo creatore aut Christo eius errassent. Igitur distinguenda erunt singula. Si apostolos praevaricationis et simulationis suspectos Marcion haberi queritur usque ad evangelii depravationem, Christum iam accusat, accusando quos Christus elegit. Si vero apostoli quidem integrum evangelium contulerunt, de sola convictus inaequalitate reprehensi, pseudapostoli autem veritatem eorum interpolaverunt, et inde sunt nostra digesta: quod erit germanum illud apostolorum instrumentum, quod adulteros passum est, quod Paulum illuminavit, et ab eo Lucam? Aut si tam funditus deletum est, ut cataclysmo quodam, ita inundatione falsariorum obliteratum, iam ergo nec Marcion habet verum. Aut si ipsum erit verum, id est apostolorum, quod Marcion habet solus, et quomodo nostro consonat, quod non apostolorum, sed Lucae refertur? Aut si non statim Lucae deputandum est, quo Marcion utitur, quia nostro consonat scilicet adulterato, etiam circa titulum; ceterum [5]) apostolorum est, iam ergo et nostrum, quod illi consonat, aeque apostolorum est, sed adulteratum de titulo quoque [6]).

---

1) Gal. 2, 11 sqq. 4 sq. 2) Gal. 2, 9. 3) 1 Cor. 9, 19. 4) Rhen. ed. I. et cod. Pithoei: fastus. 5) Sic Latin. et Rig.; Rhen. et reliqui: titulum ceterorum ap. 6) Vv. de tit. quoque, quae

4. Funis ergo ducendus est contentionis, pari hinc inde nisu fluctuante. Ego meum dico verum, Marcion suum. Ego Marcionis affirmo adulteratum, Marcion meum. Quis inter nos determinabit, nisi temporis ratio, ei praescribens auctoritatem, quod antiquius reperietur, et ei praeiudicans vitiationem, quod posterius revincetur? In quantum enim falsum corruptio est veri, in tantum praecedat necesse est veritas falsum; prior erit res passione et materia aemulatione. Alioquin quam absurdum, ut, si nostrum antiquius probaverimus, Marcionis vero posterius, et nostrum ante videatur falsum, quam habuerit de veritate materiam, et Marcionis ante credatur aemulationem a nostro expertum, quam et editum, et postremo id verius existimetur, quod est serius, post tot ac tanta iam opera atque documenta Christianae religionis seculo edita, quae edi utique non potuissent sine evangelii veritate, id est ante evangelii veritatem. Quod ergo pertinet ad evangelium interim Lucae, quatenus communio eius inter nos et Marcionem de veritate disceptat, adeo antiquius Marcione est, quod est secundum nos, ut et ipse illi Marcion aliquando crediderit, cum et pecuniam in primo calore fidei catholicae ecclesiae contulit, proiectam mox cum ipso, posteaquam in haeresin suam a nostra veritate descivit. Quid nunc, si negaverint Marcionitae primam apud nos fidem eius adversus epistolam quoque ipsius? Quid, si nec epistolam agnoverint? Certe Antitheses non modo fatentur Marcionis, sed et praeferunt. Ex his mihi probatio sufficit. Si enim id evangelium, quod Lucae refertur penes nos, (viderimus, an et penes Marcionem,) ipsum est, quod Marcion per Antitheses suas arguit, ut interpolatum a protectoribus Iudaismi ad concorporationem legis et prophetarum, qua etiam Christum inde confingerent: utique non potuisset arguere, nisi quod invenerat. Nemo post futura reprehendit, quae ignorat futura; emendatio culpam non antecedit. Emendator sane evangelii a Tiberianis usque ad Antoniana tempora eversi Marcion solus et primus obvenit, exspectatus tam diu a Christo poenitente iam, quod apostolos praemisisse properasset sine praesidio Marcionis,

---

ceteri editt. ad caput quod sequitur adiunxerant, Wouwer. et Rig. cum superioribus recte coniunxerunt.

nisi quod humanae temeritatis, non divinae auctoritatis negotium est haeresis, quae sic semper emendat evangelia, dum vitiat; cum etsi discipulus Marcion, non tamen super magistrum [1]), etsi apostolus Marcion, sive ego, inquit Paulus, sive illi, sic praedicamus [2]), etsi prophetes Marcion, et spiritus prophetarum prophetis erunt subditi, non enim eversiones sunt, sed pacis [3]), etiamsi angelus Marcion, citius anathema dicendus, quam evangelizator, quia aliter evangelizavit [4]). Itaque dum emendat, utrumque confirmat, et nostrum anterius, id emendans quod invenit, et id posterius, quod de nostri emendatione constituens suum et novum fecit.

5. In summa, si constat id verius quod prius, id prius quod et ab initio, id ab initio quod ab apostolis: pariter utique constabit, id esse ab apostolis traditum, quod apud ecclesias apostolorum fuerit sacrosanctum. Videamus, quod lac a Paulo Corinthii hauserint, ad quam regulam Galatae sint recorrecti, quid legant Philippenses, Thessalonicenses, Ephesii, quid etiam Romani de proximo sonent, quibus evangelium et Petrus et Paulus sanguine quoque suo signatum reliquerunt. Habemus et Ioannis alumnas ecclesias. Nam etsi Apocalypsin eius Marcion respuit, ordo tamen episcoporum ad originem recensus in Ioannem stabit auctorem. Sic et ceterarum generositas recognoscitur. Dico itaque apud illas, nec solas iam apostolicas, sed apud universas, quae illis de societate sacramenti confoederantur, id evangelium Lucae ab initio editionis suae stare, quod cum maxime tuemur; Marcionis vero plerisque nec notum, nullis autem notum ut non condemnatum [5]). Habet plane et illud ecclesias, sed suas, tam posteras quam adulteras, quarum si censum requiras, facilius apostaticum invenias quam apostolicum, Marcione scilicet conditore vel aliquo de Marcionis examine. Faciunt favos et vespae, faciunt ecclesias et Marcionitae. Eadem auctoritas ecclesiarum apostolicarum ceteris quoque patrocinabitur evangeliis, quae proinde per illas et secundum illas habemus, Ioannis dico et Matthaei, licet et Marcus quod edidit Pe-

---

1) Matth. 10, 24. 2) 1 Cor. 15, 11. 3) 1 Cor. 14, 32. 4) Gal. 1, 8. 5) Rhen. in ed. I.: nullis notum, ut non eodem natum; sed e cod. Gorz. emend. nullis autem not., ut n. eo damnatum.

tri affirmetur, cuius interpres Marcus. Nam et Lucae digestum Paulo adscribere solent. Capit magistrorum videri, quae discipuli promulgarint. Itaque et de his Marcion flagitandus, quod omissis eis Lucae potius institerit, quasi non et haec apud ecclesias a primordio fuerint, quemadmodum et Lucae. Atquin haec magis a primordio fuisse credibile est, ut priora, qua apostolica, ut cum ipsis ecclesiis dedicata. Ceterum quale est, si nihil apostoli ediderunt, ut discipuli potius ediderint, qui nec discipuli exsistere potuissent sine ulla doctrina magistrorum? Igitur dum constet, haec quoque apud ecclesias fuisse, cur non haec quoque Marcion attigit aut emendanda, si adulterata, aut agnoscenda, si integra? Nam et competit, ut, si qui evangelium pervertebant, eorum magis curarent perversionem, quorum sciebant auctoritatem receptiorem. Ideo et pseudapostoli, quod per falsum apostolos imitarentur. In quantum ergo emendasset, quae fuissent emendanda, si fuissent corrupta, in tantum confirmavit non fuisse corrupta, quae non putavit emendanda. Denique emendavit, quod corruptum existimavit. Sed nec hoc merito, quia non fuit corruptum. Si enim apostolica integre decucurrerunt, Lucae autem, quod est secundum nos, adeo congruit regulae eorum, ut cum illis apud ecclesias maneat, iam et Lucae constat integrum decucurrisse usque ad sacrilegium Marcionis. Denique ubi manus illi Marcion intulit, tunc diversum et aemulum factum est apostolicis. Igitur dabo consilium discipulis eius, ut aut illa convertant, licet sero, ad formam sui, quo cum apostolicis convenire videantur, (nam et quotidie reformant illud, prout a nobis quotidie revincuntur,) aut erubescant de magistro utrobique traducto, cum evangelii veritatem nunc ex conscientia transmittit, nunc ex impudentia evertit. His fere compendiis utimur, cum de evangelii fide adversus haereticos expedimur, defendentibus et temporum ordinem posteritati falsariorum praescribentem et auctoritatem ecclesiarum traditioni apostolorum patrocinantem, quia veritas falsum praecedat necesse est, et ab eis procedat, a quibus tradita est.

6. Sed alium iam hinc inimus gradum, ipsum, ut professi sumus, evangelium Marcionis provocantes, sic quoque probaturi adulteratum. Certe enim totum, quod elaboravit, etiam Antitheses praestruendo, in hoc cogit, ut veteris et

novi testamenti diversitatem constituat, proinde Christum suum a creatore separaturus ut dei [1]) alterius, ut alienum legis et prophetarum. Certe propterea contraria quaeque sententiae suae erasit, conspirantia cum creatore, quasi ab adsertoribus eius intexta; competentia autem sententiae suae reservavit. Haec conveniemus, haec amplectemur, si nobiscum magis fuerint, si Marcionis praesumptionem percusserint. Tunc et illa constabit eodem vitio haereticae caecitatis erasa, quo et haec reservata. Sic habebit intentio et forma opusculi nostri, sub illa utique conditione, quae ex utraque parte condicta sit. Constituit Marcion alium esse Christum, qui Tiberianis temporibus a deo quondam ignoto revelatus sit in salutem omnium gentium; alium, qui a deo creatore in restitutionem Iudaici status sit destinatus quandoque venturus. Inter hos magnam et omnem differentiam scindit, quantam inter iustum et bonum, quantam inter legem et evangelium, quantam inter Iudaismum et Christianismum. Hinc erit et nostra praescriptio, qua defigimus, nihil Christo dei alterius commune esse debere cum creatore, ceterum creatoris pronuntiandum, si administraverit dispositiones eius, si impleverit prophetias eius, si adiuverit leges eius, si repraesentaverit promissiones eius, si restauraverit virtutes eius, si sententias reformaverit, si mores, si proprietates expresserit. Huius pacti et huius praescripti, quaeso te, lector, memineris ubique et incipe recognoscere aut Marcionis Christum aut creatoris.

7. Anno quintodecimo principatus Tiberiani proponit eum [2]) descendisse in civitatem Galilaeae Capharnaum [3]), utique de coelo creatoris, in quod de suo ante descenderat. Ecquid ergo ordinis fuerat, ut prius de suo coelo in creatoris descendens describeretur? Cur enim non et ista reprehendam, quae non implent fidem ordinariae narrationis deficientis in mendacio semper? Plane semel dicta sint, per quae iam alibi retractavimus, an descendens per creatorem, et quidem adversus ipsum, potuerit ab eo admitti et inde transmitti in terram aeque ipsius. Nunc autem et reliquum ordinem descensionis expostulo, tenens descendisse illum. Viderit enim, sicubi apparuisse positum est.

1) Rhen. ed. I. separaturum ut deum alterius etc. 2) Pamel. et ed. Fran. deum desc., quod probat Aug. Hahn. 3) Luc. 3, 1. 4, 31.

Apparere subitum ex inopinato, sapit conspectum, qui semel impegerit oculos in id, quod sine mora apparuit. Descendisse autem, dum fit, videtur et subit oculos; de facto etiam ordinem facit. Atque ita cogit exigere, quali habitu, quali suggestu, quonam impetu vel temperamento, etiam quo in tempore, diei noctisve descenderit. Praeterea quis viderit descendentem, quis retulerit, quis adseveraverit rem utique nec adseveranti facile credendam. Indignum denique, ut Romulus quidem ascensus sui in coelum habuerit Proculum affirmatorem, Christus vero dei descensus de coelo sui non invenerit adnuntiatorem, quasi non sic et ille ascenderit iisdem mendacii scalis, sicut et iste descendit. Quid autem illi cum Galilaea, si non erat creatoris, cui ista regio destinabatur ingressuro praedicationem; dicente Esaia: hoc primum bibito, cito facito, regio Zabulon et terra Nephthalim, et ceteri, qui maritimam et Iordanis, Galilaea nationum, populus, qui sedetis in tenebris, videte lumen magnum, qui habitatis terram, sedentes in umbra mortis, lumen ortum est super vos [1]). Bene autem, quod et deus Marcionis illuminator vindicatur nationum, quo magis debuerit vel de coelo descendere; etsi utique in Pontum potius descendere, quam in Galilaeam. Ceterum et loco et illuminationis opere secundum praedicationem occurrentibus Christo, iam eum prophetatum incipimus agnoscere, ostendentem in primo ingressu venisse se, non ut legem et prophetas dissolveret, sed ut potius adimpleret [2]). Hoc enim Marcion ut additum erasit. Sed frustra negavit Christum dixisse, quod statim fecit ex parte; prophetiam enim interim de loco adimplevit. De coelo statim ad synagogam, ut dici solet. Ad quod venimus, hoc age, Marcion, aufer etiam illud de evangelio: non sum missus, nisi ad oves perditas domus Israel; et: non est auferre panem filiis et dare eum canibus [3]), ne scilicet Christus Israelis videretur. Sufficiunt mihi facta pro dictis. Detrahe vocem Christi mei, res loquentur. Ecce venit in synagogam, certe ad oves perditas domus Israelis. Ecce doctrinae suae panem prioribus offert Israelitis; certe ut filios praefert. Ecce aliis eum nondum impertit, certe ut canes praeterit. Quibus autem magis impertisset, quam extraneis crea-

1) Ies. 9, 1 sq. 2) Matth. 5, 17. 3) Matth. 15, 24. 26.

toris? Et tamen quomodo in synagogam potuit admitti tam repentinus, tam ignotus, cuius nemo adhuc certus de tribu, de populo, de domo, de censu denique Augusti, quem testem fidelissimum dominicae nativitatis Romana archiva custodiunt? Meminerant certe, nisi circumcisum scirent, non admittendum in sancta sanctorum. Sed etsi passim synagoga adiretur, non tamen ad docendum nisi ab optime cognito et explorato et probato, iam pridem in hoc ipsum vel aliunde commendato cum hoc munere. Stupebant autem omnes ad doctrinam eius, plane quoniam, inquit, in potestate erat sermo eius [1]), non quoniam adversus legem et prophetas docebat. Utique enim eloquium divinum et vim et gratiam praestabat, magis exstruens quam destruens substantiam legis et prophetarum. Alioquin non stuperent, sed horrerent. Nec mirarentur, sed statim aversarentur destructorem legis et prophetarum, et utique in primis alterius dei praedicatorem, quia nec potuisset adversus legem et prophetas docere et hoc nomine adversus creatorem, non praemissa diversae atque aemulae divinitatis professione. Cum ergo nihil tale scriptura significet, nisi solam vim et potestatem sermonis admirationi fuisse, facilius ostendit secundum creatorem docuisse illum, quia non negavit, quam adversus creatorem, quia non significavit. Atque ita aut eius erit agnoscendus, secundum quem docuit, aut praevaricator iudicandus, si secundum eum, adversus quem venerat, docuit. Exclamat ibidem spiritus daemonis: quid nobis et tibi est Iesu? venisti perdere nos; scio, qui sis, sanctus dei [2]). Hic ego non retractabo, an et hoc cognomentum competierit ei, quem nec Christum vocari oporteret, si non creatoris. Alibi iam de nominibus expostulatum est. At nunc discepto, quomodo hoc eum vocari cognoverit daemon, nulla unquam retro emissa praedicatione in illum a deo ignoto et in id temporis muto, cuius nec sanctum eum constestari potuit, ut ignoti etiam ipsi suo creatori. Quid autem iam tale ediderit novae divinitatis, per quod posset alterius dei sanctus intelligi? Tantum quod synagogam introgressus et nec sermone operatus aliquid adversus creatorem? Sicut ergo, quem ignorabat, nullo modo poterat Iesum et sanctum dei agnoscere, ita quem

1) Luc. 4, 32. 2) Luc. 4, 33 sq.

norat agnovit. Nam et prophetam meminerat sanctum dei praedicasse, et Iesum nomen dei esse in filio Nave. Haec et ab angelo exceperat secundum nostrum evangelium. Propterea quod in te nascetur, vocabitur sanctum, filius dei, et vocabis nomen eius Iesum [1]). Sed et habebat utique sensum aliquem dominicae dispositionis, licet daemon, tamen magis, quam alienae et nondum satis cognitae; nam et praemisit: quid nobis et tibi? non quasi in extraneum Iesu, ad quem pertinent spiritus creatoris. Nec enim dixit: quid tibi et nobis, sed: quid nobis et tibi. Se deplorans et sorti suae exprobrans, quam iam videns, adiicit: venisti perdere nos. Adeo iudicis et ultoris, et ut ita dixerim saevi dei filium agnoverat Iesum, non optimi illius, et perdere et punire nescientis. Quorsum hunc locum praemisimus? Ut Iesum et a daemone non alium doceamus agnitum et a semet ipso non alium confirmatum, quam creatoris. Atquin, inquis, increpuit illum Iesus, plane ut invidiosum, et in ipsa confessione petulantem et male adulantem; quasi haec esset summa gloria Christi, si ad perditionem daemonum venisset et non potius ad hominum salutem, qui nec discipulos de subactione spirituum, sed de candida salutis gloriari volebat [2]). Aut cur eum increpuit? Si quasi mentitum in totum, ergo non fuit Iesus, nec dei sanctus omnino; si quasi ex parte mentitum, quod eum Iesum quidem et sanctum dei, sed creatoris existimasset, iniustissime increpuit hoc sentientem, quod sciebat sentiendum, et hoc non aestimantem, quod ignorabat aestimandum, alium Iesum et alterius dei sanctum. Quodsi verisimiliorem statum non habet increpatio, nisi quem nos interpretamur, iam ergo et daemon nihil mentitus est, non ob mendacium increpitus, ipse enim erat Iesus, praeter quem alium daemon agnovisse non poterat, et Iesus eum confirmavit, quem agnoverat daemon, dum non ob mendacium increpat daemonem.

8. Nazaraeus vocari habebat secundum prophetiam Christus creatoris. Unde et ipso nomine nos Iudaei Nazarenos [3]) appellant per eum. Nam et sumus, de quibus scriptum est: Nazaraei exalbati sunt super nivem [4]), qui

1) Luc. 1, 35. Matth. 1, 21. 2) Luc. 10, 20. 3) Rig. Nazaraeos. 4) Thren. 4, 7.

scilicet retro luridati delinquentiae maculis et nigrati ignorantiae tenebris. Christo autem appellatio Nazaraei competitura erat ex infantiae latebris, ad quas apud Nazareth descendit[1]), vitando Archelaum, filium Herodis. Hoc propterea non omisi, quia Christum Marcionis oportuerat omne commercium eierasse etiam locorum familiarium Christi creatoris, habentem tanta Iudaeae oppida, non ita Christo creatoris per prophetas emancipata. Ceterum prophetarum erit Christus, ubicunque secundum prophetas invenitur. Et tamen apud Nazareth quoque nihil novi notatur praedicasse, dum alio merito unius proverbii eiectus refertur[2]). Hic primum manus ei iniectas animadvertens necesse habeo iam de substantia eius corporali praefinire, quod non possit phantasma credi, qui contactum et quidem violentia plenum, detentus et captus et ad praecipitium usque protractus, admiserit. Nam etsi per medios evasit, sed ante iam vim expertus, et postea dimissus, scilicet soluto, uti assolet, tumultu vel etiam irrupto, non tamen per caliginem eluso, quae nulli omnino tactui succidisset, si fuisset.

Tangere enim et tangi, nisi corpus, nulla potest res[3]), etiam secularis sapientiae digna sententia est. Ad summam et ipse mox tetigit alios, quibus manus imponens[4]) utique sentiendas beneficia medicinarum conferebat, tam vera, tam non imaginaria, quam erant, per quas conferebat. Ipse igitur est Christus Esaiae, remediator valetudinum. Hic, inquit, imbecillitates nostras aufert et languores portat[5]). Portare autem Graeci etiam pro eo solent ponere, quod est tollere. Sufficit interim mihi generalis repromissio. Quodcunque curaverit Iesus, meus est. Veniemus tamen et ad species curationum. Ceterum et a daemoniis liberare curatio est valetudinis. Itaque spiritus nequam quasi ex forma iam prioris exempli cum testimonio excedebant vociferantes: tu es filius dei[6]). Cuius dei, vel hic pareat. Sed proinde increpabantur et iubebantur tacere; proinde enim Christus ab hominibus, non a spiritibus immundis, volebat se filium dei agnosci. Ille Christus duntaxat, cui hoc congruebat, quia praemiserat, per quos posset

1) Luc. 4, 16—30. 2) Luc. 4, 23. 29. 3) Lucretius de rer. nat. 1, 305. 4) Luc. 4, 40. 5) Ies. 53, 4. 6) Luc. 4, 41.

agnosci, et utique digniores praedicatores. Illius erat, praeconium immundi spiritus respuere, cui sancti abundabant. Porro qui nunquam fuerat adnuntiatus, (si tamen volebat agnosci, frustra autem venerat, si nolebat,) non esset aspernatus testimonium alienae et cuiuscunque substantiae, qui propriae non habebat, qui in aliena descenderat. Iam nunc et qua destructor creatoris, nihil magis gestisset, quam a spiritibus ipsius agnosci et divulgari prae timore; nisi quod Marcion deum suum timeri negat, defendens bonum non timeri, sed iudicem, apud quem sint materiae timoris, ira, saevitia, iudicia, vindicta, damnatio. Sed et daemonia timore utique cedebant. Ergo timendi dei filium confitebantur, occasionem habitura non cedendi, si non timendi. Et ille iussu et increpitu ea expellens, non suasu qua bonus, timendum se exhibebat. Aut numquid ideo increpabat, quia timebatur nolens timeri? Et quomodo ea volebat excedere, quod nisi timore non facerent? Cecidit ergo in necessitatem, qua disparem se naturae suae ageret, cum posset ut bonus semel eis parcere. Cecidit et in aliam praevaricationis notam, cum se a daemoniis quasi filium creatoris sustineret timeri, ut iam non propria potestate expelleret daemonia, sed per creatoris auctoritatem in solitudinem procedit [1]). Sollemnis et huiusmodi regio creatoris. Oportebat sermonem illic quoque videri in corpore, ubi egerat aliquando et in nube. Competebat et evangelio habitus loci, qui placuerat et legi. Capiat itaque iucunditatem solitudo, hoc Esaias [2]) promiserat. Detentus a turbis, oportet me, inquit, et aliis civitatibus adnuntiare regnum dei [3]). Ostenderat iam alicubi deum; suum? non puto adhuc usque. Sed de his loquebatur, qui alium quoque deum noverant? nec hoc credo. Ergo, si nec ille alium deum ediderat, nec illi noverant praeter creatorem, eiusdem dei regnum portendebat, quem solum sciebat notum eis, qui audiebant.

9. De tot generibus operum quid utique ad piscaturam respexit, ut ab illa in apostolos sumeret Simonem et filios Zebedaei [4])? Non enim simplex factum videri potest, de quo argumentum processurum erat, dicens Petro

---

1) Luc. 4, 42. 2) Ies. 35, 1. 3) Luc. 4, 42 sq. 4) Luc 5, 1—11.

trepidanti de copiosa indagine piscium: ne time, abhinc enim homines eris capiens. Hoc enim dicto intellectum illis suggerebat adimpletae prophetiae, se eum esse, qui per Hieremiam pronuntiarat: ecce ego mittam piscatores multos, et piscabuntur illos [1]), homines scilicet. Denique relictis naviculis secuti sunt eum, ipsum intelligentes, qui coeperat facere, quod edixerat. Aliud est, si affectavit de naviculariorum collegio allegere, habiturus apostolum quandoque nauclerum Marcionem. Praestruximus quidem adversus Antitheses nihil proficere proposito Marcionis, quam putat diversitatem legis et evangelii, ut et hanc a creatore dispositam, denique praedicatam in repromissione novae legis et novi sermonis et novi testamenti. Sed quoniam attentius argumentatur apud illum suum nescio quem συνταλαίπωρον, id est commiseronem, et συμμισούμενον, id est coodibilem, in leprosi purgationem [2]), non pigebit ei occurrere et in primis figuratae legis vim ostendere, quae in exemplo leprosi non contingendi, imo ab omni commercio submovendi, communicationem prohibebat hominis delictis commaculati, cum qualibus et apostolus [3]) cibum quoque vetat sumere, participari enim stigmata delictorum, quasi ex contagione, si quis se cum peccatore miscuerit. Itaque dominus volens altius intelligi legem per carnalia spiritalia significantem, et hoc nomine non destruens, sed magis exstruens, quam pertinentius volebat agnosci, tetigit leprosum, a quo etsi homo inquinari potuisset, deus utique non inquinaretur, incontaminabilis scilicet. Ita non praescribetur illi, quod debuerit legem observare et non contingere immundum, quem contactus immundi non erat inquinaturus. Hoc magis meo Christo competere sic doceo, dum tuo non competere demonstro. Si enim ut aemulus legis tetigit leprosum, nihili faciens praeceptum legis per contemptum inquinamenti, quomodo posset inquinari, qui corpus non habebat quod inquinaretur? Phantasma enim inquinari non posset. Qui ergo inquinari non poterat ut phantasma, iam non virtute divina incontaminabilis erit, sed phantasmatis inanitate; nec contempsisse videri potest inquinamentum, cuius materiam non habebat. Ita nec legem destruxisse, qui inquinamentum ex occasione

1) Ier. 16, 16. 2) Luc. 5, 12—14. 3) 1 Cor. 5, 11.

phantasmatis, non ex ostentatione virtutis, evaserat. Si autem Helisaeus, prophetes creatoris, unicum leprosum Naaman Syrum ex tot leprosis Israelitis emundavit[1]), nec hoc ad diversitatem facit Christi, quasi hoc modo melioris, dum Israelitem leprosum emundat extraneus, quem suus dominus emundare non valuerat; Syro facilius emundato significat per nationes emundationem[2]) in Christo, lumine earum, quae septem maculis capitalium delictorum inhorrerent, idololatria, blasphemia, homicidio, adulterio, stupro, falso testimonio, fraude. Quapropter septies, quasi per singulos titulos, in Iordane lavit, simul et ut totius hebdomadis caneret expiationem, et quia unius lavacri vis et plenitudo Christo soli dicabatur, facturo in terris, sicut sermonem compendiatum, ita et lavacrum. Nam et hoc opponit Marcion, Helisaeum quidem materia eguisse, aquam adhibuisse et eam septies, Christum vero verbo solo et hoc semel functum curationem statim repraesentasse; quasi non audeam et verbum ipsum in substantiam creatoris vindicare. Nullius rei non ille potior auctor, qui prior. Incredibile plane, ut potestas creatoris verbo remedium vitii unius operata sit, quae verbo tantam mundi molem semel protulit? Unde magis dignoscitur Christus creatoris, quam ex verbi potestate? Sed ideo alius Christus, quia aliter quam Helisaeus, quia potentior dominus famulo suo. Quid constituis, Marcion, proinde res agi a servis, quemadmodum ab ipsis dominis? Non times, ne in dedecus tibi vertat, si ideo Christum negas creatoris, quia potentior fuerit famulo creatoris, qui ad Helisaei pusillitatem maior agnoscitur? Si tamen maior, (par enim curatio, licet distet operatio,) quid amplius praestitit tuus Christus, quam meus Helisaeus? imo quid magnum praestitit tui Christi verbum, cum id praestiterit, quod fluvius creatoris? Secundum haec cetera quoque occurrunt. Quantum enim ad gloriae humanae aversionem pertinebat, vetuit eum divulgare, quantum autem ad tutelam legis, iussit ordinem impleri. Vade, ostende te sacerdoti, et offer munus, quod praecepit Moyses. Argumenta enim figurata, ut, puta, prophetae legis[3]),

1) 2 Reg. 5, 10 sqq. 2) Rhen. in ed. I. significat p. n. emundationis, postea corr. significato. Nos putavimus vitium latere in v. emundationis. 3) Ita Rhen. ed. I.; Rig. utpote prophetatae.

adhuc in suis imaginibus tuebatur, quae significabant hominem quondam peccatorem verbo mox dei emaculatum offerre debere munus deo apud templum, orationem scilicet et actionem gratiarum apud ecclesiam per Christum Iesum, catholicum patris sacerdotem. Itaque adiecit: ut sit vobis in testimonium, sine dubio quo testabatur, se legem non dissolvere, sed adimplere, quo testabatur se ipsum esse, qui morbos et valetudines eorum suscepturus adnuntiabatur. Hanc tam congruentem et debitam interpretationem testimonii adulator Christi sui, Marcion, sub obtentu mansuetudinis et lenitatis quaerit excludere. Nam et bonus, inquit, praeterea sciens, omnem, qui lepra esset liberatus, sollemnia legis exsecuturum, ideo ita praecepit. Quid tum? Perseveravitne in bonitate, id est, permissione legis, an non? Si enim bonus perseveravit, nunquam destructor erit legis, nec dei alterius habebitur, cessante legis destructione, per quam alterius dei vindicatur; si non perseveravit bonus, destruendo postea legem, falsum ergo testimonium postea collocavit apud illos in curatione leprosi, deseruit enim bonitatem, dum destruit legem. Malus iam, quando legis eversor, si bonus, quum legis indultor. Sed et eo, quod indulsit legi obsequium, bonam legem confirmavit. Nemo enim malo obsequi patitur. Ergo et sic malus, si obsequium malae legi indulsit, et sic deterior, si bonae legis destructor advenit. Proinde si ut sciens, omnem, qui lepra liberatus esset, ita facturum, ideo praecepit munus offerre, potuit et non praecepisse, quod sciebat ultro futurum. In vanum ergo descendit, quasi legem destructurus, cum cedit obsecutoribus legis. Atquin quasi sciens formam eorum, magis ab ea avertendos praevenire debuerat, si in hoc venerat. Cur enim non tacuit, ut homo solo suo arbitrio legi obediret? Tunc enim aliquatenus posset videri patientiae suae praestitisse. Sed adiicit etiam auctoritatem suam, exaggeratam testimonii pondere. Cuius iam testimonii, nisi legis assertae? Certe nihil interest, quomodo firmaverit legem, sive qua bonus, sive qua supervacuus, sive qua patiens, sive qua inconstans, dum te, Marcion, de gradu pellam. Ecce praecepit legem impleri. Quocunque modo praecepit, eodem potuit etiam illam praemisisse senten-

tiam: non veni legem dissolvere, sed adimplere[1]). Quid ergo tibi fuit de evangelio erasisse, quod salvum est? Confessus es enim, prae bonitate fecisse illum, quod negas dixisse. Constat ergo dixisse illum, quia et fecit, et te potius vocem domini de evangelio eradicasse, quam nostros iniecisse.

10. Curatur et paralyticus, et quidem in coetu, spectante populo[2]). Videbit enim, inquit Esaias, populus sublimitatem domini et gloriam dei. Quam sublimitatem, et quam gloriam? Convalescite, manus dimissae et genua dissoluta[3]); hoc erit paralysis. Convalescite, nec timete. Non otiose iterans: convalescite, nec vane subiungens, nec timete, quoniam cum redintegratione membrorum virium quoque repraesentationem pollicebatur: exsurge, et tolle grabatum tuum, simul et animi vigorem, ad non timendos, qui dicturi erant: quis dimittit peccata nisi solus deus? Habes itaque iam et specialis medicinae dispunctam prophetiam, et eorum, quae medicinam sunt secuta. Pariter et dimissorem delictorum Christum recognosce apud eundem prophetam. Quomodo[4]), inquit, in plurimis dimittet delicta eorum, et delicta nostra ipse aufert[5]). Nam et in priore ex ipsius domini persona: etsi fuerint delicta vestra tanquam roseum, velut nivem exalbabo, etsi tanquam coccinum, velut lanam exalbabo[6]); in roseo sanguinem ostendens prophetarum, in coccino domini ut clariorem. Etiam Micheas de venia delictorum: quis deus, quomodo tu, eximens iniquitates et praeteriens iniustitias residuis haereditatis tuae? et non tenuit in testimonium iram suam, quia voluit misericordiam, advertet[7]) et miserebitur nostri; demerget delicta nostra, et demerget in profundo maris peccata nostra[8]). Sed etsi nihil tale in Christum fuisset praedicatum, haberem huius benignitatis exempla in creatore, promittentia mihi et in filio patris affectus. Video Ninivitas scelerum veniam consecutos a creatore[9]); ne dixerim

---

1) Matth. 5, 17. 2) Luc. 5, 15—26. 3) Ies. 35, 2 sq. 4) Ed. Fran. et Rig. Quoniam. 5) Ies. 53, 12. 6) Ies. 1, 18. 7) Ita locum videtur recte emendasse Fr. Iunius. Rhen. ed. I. voluit: et misericordem avertet etc. Pamel. et Rig. voluit misericordiam. Avertet etc. 8) Micha 7, 18. cf. LXX. 9) Ion. 3, 9.

tunc quoque a Christo, quia a primordio egit in patris nomine. Lego et Nathan prophetam agnoscenti David delictum suum in Uriam dixisse: et dominus circumduxit delictum tuum et non morieris[1]); proinde et Achab regem, maritum Iezabel, reum idololatriae et sanguinis Nabuthae, veniam meruisse poenitentiae nomine[2]); Ionathan, filium Saulis, resignati ieiunii culpam deprecatione delesse[3]). Quid de ipso populo retexam totiens delictorum indulgentia restituto, ab eo scilicet deo, qui mavult misericordiam, quam sacrificium, et peccatoris poenitentiam, quam mortem[4])? Prius est igitur, neges creatorem indulsisse aliquando delicta, consequens est, ut ostendas, nec in Christum suum tale quid eum praedicasse; et ita probabis novam istam Christi novi scilicet benignitatem, si probaveris, nec parem creatori nec praedicatam a creatore. Sed et peccata dimittere an eius possit esse, qui negetur tenere, et an eius sit absolvere, cuius non sit etiam damnare, et an congruat eum ignoscere, in quem nihil sit admissum, alibi[5]) iam congressi maluimus admonere quam retractare. De filio hominis duplex est nostra praescriptio, neque mentiri posse Christum, ut se filium hominis pronuntiaret, si non vere erat, neque filium hominis constitui, qui non sit natus ex homine, vel patre vel matre, atque ita discutiendum, cuius hominis filius accipi debeat, patris an matris. Si ex deo patre est, utique non est ex homine; si non et ex homine, superest, ut ex homine sit matre; si ex homine, iam apparet, quia ex virgine; cui enim pater[6]) non datur, nec vir matri eius deputabitur; porro cui vir non deputabitur, virgo est. Ceterum duo iam patres habebuntur, deus et homo, si non virgo sit mater. Habebit enim virum, ut virgo non sit, et habendo virum duos patres faciet, deum et hominem, ei, qui et dei et hominis esset filius. Talem, si forte, Castori aut Herculi nativitatem tradunt fabulae. Si haec ita distinguuntur, id est, si ex matre filius est hominis, quia ex patre non est, ex matre autem virgine, quia non ex patre homine, hic erit Christus Esaiae[7]), quem concepturam virginem praedicat. Qua igitur ratione

---

1) 2 Sam. 12, 13. 2) 1 Reg. 21, 29. 3) 1 Sam. 14, 43 sqq. 4) Ezech. 33, 11. 5) adv. Marc. 1, 26. 6) Rhen. emend. homo pater. 7) Ies. 7, 14.

admittas filium hominis, Marcion, circumspicere non possum. Si patris hominis negas dei filium, si et dei, Herculem de fabula facis Christum, si matris tantum hominis, meum concedis, si neque patris[1]) hominis, ergo nullius hominis est filius, et necesse est mendacium admiserit, qui se quod non erat dixit. Unum potest angustiis tuis subvenire, si audeas aut deum tuum patrem Christi hominem quoque cognominare, quod de aeone fecit[2]) Valentinus, aut virginem hominem negare, quod ne Valentinus quidem fecit. Quid nunc, si ipso titulo filii hominis censetur Christus apud Danielem?[3]) Nonne sufficit ad probationem prophetici Christi? Cum enim id se appellat, quod in Christum praedicabatur creatoris, sine dubio ipsum se praestat intelligi, in quem praedicabatur. Nominum communio simplex, si forte, videri potest, et tamen nec Christum nec Iesum vocari debuisse defendimus diversitatis conditionem tenentes. Appellatio autem, quod est filius hominis, in quantum ex accidenti obvenit, in tantum difficile est, ut et ipsa concurrat super nominis communionem. Ex accidenti enim proprio est, maxime cum caussa non convenit eadem, per quam deveniat in communionem. Atque adeo si et Christus Marcionis natus ex homine diceretur, tunc et ipse caperet appellationis communionem, et essent duo filii hominis, sicut et duo Christi et duo Iesus. Ergo cum appellatio propria est eius, in quo habet caussam, si et alii vindicetur, in quo est communio nominis, non etiam appellationis, suspecta iam fit communio nominis quoque in eo, cui vindicatur sine caussa communio appellationis, et sequitur, ut unus idemque credatur, qui et nominis et appellationis capacior invenitur, dum alter excluditur, qui non habet appellationis communionem, carens caussa. Nec alius erit capacior utriusque, quam qui prior, et nomen sortitus est Christi et appellationem filii hominis, Iesus scilicet creatoris. Hic erat visus Babylonio regi in fornace cum martyribus suis quartus, tanquam filius hominis[4]). Idem ipse Danieli revelatus directo filius hominis veniens cum coeli nubibus iudex[5]), sicut et scriptura demonstrat. Hoc

1) Fr. Iunius emend. matris. 2) Rhen. ed. I. quod de eo nec fecit. Cf. adv. Valent. c. 7. 12. 3) Dan. 7, 13. 4) Dan. 3, 25. 5) Dan. 7, 13.

dixi sufficere potuisse de nominatione prophetica circa filium hominis. Sed plus mihi scriptura confert, ipsius scilicet domini interpretatione. Nam cum Iudaei solummodo hominem eius intuentes, necdum et deum, certi, qua dei quoque filium merito retractarent, non posse hominem delicta dimittere, sed deum solum, cur non secundum intentionem eorum de homine eis respondit: habere eum potestatem dimittendi delicta, quando et filium hominis nominans hominem nominaret[1]? nisi quia ideo ipsa voluit eos appellatione filii hominis ex instrumento Danielis repercutere, ut ostenderet deum et hominem[2], qui delicta dimitteret, illum scilicet solum filium hominis apud Danielis prophetiam, consecutum iudicandi potestatem ac per eam utique et dimittendi delicta, (qui enim iudicat, et absolvit,) ut scandalo isto discusso per scripturae recordationem facilius eum agnoscerent, ipsum esse filium hominis, ex ipsa peccatorum remissione. Denique nusquam adhuc professus est se filium hominis, quam in isto loco primum, in quo primum peccata dimisit, id est, in quo primum iudicavit, dum absolvit. Ad haec quodcunque diversa pars fuerit argumentata, quale sit, dispice[3]. Nam in illam necesse est amentiam tendat, ut et filium hominis defendat, ne mendacem eum faciat, et ex homine neget natum, ne filium virginis concedat. Quodsi et auctoritas divina et rerum natura et communis sapientia non admittunt insaniam haereticam, occasio est et hic interpellandi quam brevissime de substantia corporis adversus phantasmata Marcionis. Si natus ex homine est, ut filius hominis, corpus ex corpore est. Plane facilius invenias hominem natum cor non habere vel cerebrum, sicut ipsum Marcionem, quam corpus, ut Christum Marcionis. Atque adeo inspice cor Pontici aut cerebrum.

11[4]. Publicanum allectum a domino in argumentum deducit, quasi ab adversario legis allectum, extraneum legis et Iudaismi profanum. Excidit ei vel de Petro, legis homine, et tamen non tantum allecto, sed etiam testimonium consecuto agnitionis praestitae a patre[5]. Nusquam legerat

---

1) Luc. 5, 24. 2) Sic Wouwer. e ms. et Rig.; Rhen. ed. I. ut ost. et hominem; Pamel. ut ost. eum et hominem. 3) Ita Rig., ceteri: inspice. 4) Luc. 5, 27—39. 5) Matth. 16, 17.

lumen et spem et exspectationem nationum praedicari Christum. Atquin probavit potius Iudaeos, dicendo, medicum sanis non esse necessarium, sed male habentibus[1]). Si enim male valentes voluit intelligi ethnicos et publicanos, quos allegebat, sanos Iudaeos confirmabat, quibus medicum necessarium negabat. Hoc si ita est, male descendit ad legem destruendam, quasi ad malam valetudinem remediandam, in qua qui agebant, bene valebant, quibus medicus necessarius non erat. Quale est autem, ut similitudinem medici proposuerit, nec impleverit? Nam sicut sanis medicum nemo adhibet, ita nec in tantum extraneis, in quantum est homo a deo Marcionis, suum habens et auctorem et protectorem et ab illo potius medicum Christum. Hoc similitudo praeiudicat, ab eo magis praestari medicum, ad quem pertinent, qui languent. Unde autem et Ioannes venit in medium[2])? Subito Christus, subito et Ioannes. Sic sunt omnia apud Marcionem, quae suum et plenum habent ordinem apud creatorem. Sed de Ioanne cetera alibi; ad praesentes enim quosque articulos respondendum est. Nunc illud tuebor, ut demonstrem et Ioannem Christo et Christum Ioanni convenire, utique prophetae creatoris, qua Christum creatoris; atque ita erubescat haereticus, Ioannis ordinem frustra frustratus. Si enim nihil omnino administrasset Ioannes, secundum Esaiam[3]) vociferator in solitudinem et praeparator viarum dominicarum per denuntiationem et laudationem poenitentiae, si non etiam ipsum inter ceteros tinxisset; nemo discipulos Christi manducantes et bibentes ad formam discipulorum Ioannis assidue ieiunantium et orantium provocasset[4]), quia, si qua diversitas staret inter Christum et Ioannem et gregem utriusque, nulla esset comparationis exactio, vacaret provocationis intentio. Nemo enim miraretur et nemo torqueretur, si diversae divinitatis aemulae praedicationes de disciplinis quoque inter se non convenirent, non convenientes prius de auctoritatibus disciplinarum. Adeo Ioannis erat Christus et Ioannes Christi, ambo creatoris et ambo de lege et prophetis, praedicatores et magistri. Sed et Christus reiecisset Ioannis disciplinam, ut dei alterius, et discipulos

---

1) Luc. 5, 31. 2) Luc. 5, 33. 3) Ies. 40, 3. 4) Luc. 5, 33.

defendisset, ut merito aliter incedentes, aliam scilicet et contrariam initiatos divinitatem. At nunc humiliter reddens rationem, quod non possent ieiunare filii sponsi, quamdiu cum eis esset sponsus, postea vero ieiunaturos promittens, cum ablatus ab eis sponsus esset[1]), nec discipulos defendit, sed potius excusavit, quasi non sine ratione reprehensos, nec Ioannis reiecit disciplinam, sed magis concessit, tempori Ioannis eam praestans, ut tempori suo eam destinans, reiecturus alioquin eam et defensurus aemulos eius, si non ipsius fuisset iam quae erat[2]). Teneo meum Christum etiam in nomine sponsi, de quo psalmus: ipse tanquam sponsus egrediens de thalamo suo, a summo coeli profectio eius et deversio eius ad summum usque eius[3]). Qui etiam per Esaiam gaudens ad patrem: exsultet, inquit, anima mea in domino, induit enim me indumentum salutaris, et tunicam iucunditatis velut sponso, circumposuit mihi mitram velut sponsae[4]). In se et ecclesiam deputat, de qua idem spiritus ad ipsum: et circumpones tibi omnes eos, velut ornamentum sponsae[5]). Hanc sponsam Christus sibi etiam per Salomonem ex vocatione gentium arcessit; siquidem legisti, veni sponsa de Libano[6]), eleganter Libani utique montis mentione iniecta, qui thuris vocabulo est penes Graecos; de idololatria enim sibi sponsabat ecclesiam. Nega te nunc dementissimum, Marcion. Ecce legem tui quoque dei impugnas; nuptias non coniungit, coniunctas non admittit, neminem tingit, nisi caelibem aut spadonem, morti aut repudio baptisma servat. Quid itaque Christum eius sponsum facis? Illius hoc nomen est, qui masculum et feminam coniunxit, non qui separavit. Errasti in illa etiam domini pronuntiatione, qua videtur nova et vetera discernere[7]). Inflatus es utribus veteribus et excerebratus es novo vino, atque ita veteri, id est priori evangelio, pannum haereticae novitatis assuisti. In quo alter creator, velim discere, cum per Hieremiam praecepit: novate vobis novamen novum[8]); nonne a veteribus avertit? cum

---

1) Luc. 5, 34 sq. 2) Rhen. ed. I. ut tempore suo eam destinans reiecturos. Alioquin eam et defensuros aemulos eius si non ipsius fuisset. Iam quaerat, teneo etc. Quae recte emendavit Rig., Semlerus prorsus mutilavit. 3) Ps. 19, 6 sq. 4) Ies. 61, 10. 5) Ies. 49, 18. 6) Sal. Cant. 4, 8. 7) Luc. 5, 36 sqq. 8) Ier. 4, 4.

per Esaiam edicit: vetera transierunt, et ecce nova, quae ego facio[1]; nonne ad nova convertit? Olim hanc statuimus destinationem pristinorum a creatore potius repromissam a Christo exhiberi, sub unius et eiusdem dei auctoritate, cuius sint et vetera et nova. Nam et vinum novum is non committit in veteres utres, qui et veteres utres non habuerit, et novum additamentum nemo iniicit veteri vestimento, nisi cui non defuerit et vetus vestimentum. Ille non facit quid, si faciendum non est, qui habeat, unde faciat, si faciendum esset. Itaque si in hoc dirigebat similitudinem, ut ostenderet se evangelii novitatem separare a legis vetustate, suam demonstrabat et illam, a qua separabat, alienorum separatione non fuisse notandam, quia nemo alienis sua adiungit, ut ab alienis separare possit. Separatio per coniunctionem capit, de qua fit. Ita quae separabat, et in uno ostendebat fuisse; sicut et fuissent, si non separaret. Et tamen sic concedimus separationem istam per reformationem, per amplitudinem, per profectum. Sicut fructus separatur a semine, cum sit fructus ex semine, sic et evangelium separatur a lege, dum provehitur ex lege; aliud ab illa, sed non alienum, diversum, sed non contrarium. Nec forma sermonis in Christo nova, cum similitudines obiicit, cum quaestiones refutat; de septuagesimo septimo venit psalmo[2]: aperiam, inquit, in parabolam os meum, id est, similitudinem; eloquar problemata, id est, edisseram quaestiones. Si hominem alterius gentis probare voluisses, utique de proprietate loquelae probares.

12[3]). De sabbato quoque illud praemitto, nec hanc quaestionem consistere potuisse, si non deum[4]) sabbati circumferret Christus. Nec enim disceptaretur, cur destrueret sabbatum, si destruere deberet; porro destruere deberet, si alterius dei esset, nec quisquam miraretur facientem, quod illi congruebat. Mirabantur ergo, quia non congruebat illi, deum creatorem circumferre et sabbatum eius impugnare. Et ut prima quaeque decidamus, ne eadem ubique novemus ad omnem argumentationem adversarii ex aliqua nova Christi institutione nitentem, haec iam definitio stabit. Ideo de novitate institutionis cuius-

1) Ies. 43, 19. 2) Ps. 77, 2. 3) Luc. 6, 1—11. 4) Pamel. et Rig. dominum.

que disceptatum, quia de novitate divinitatis nihil erat usque adhuc editum, sicuti nec disceptatum, nec posse retorqueri ex ipsa novitate institutionis cuiusque satis aliam a Christo demonstratam divinitatem, quando et ipsam novitatem pronuntiatam a creatore constiterit in Christo non esse mirandam. Et oportuerit utique prius alium deum exponi, postea disciplinam eius induci, quia deus auctoritatem praestet disciplinae, non deo disciplina; nisi si et Marcion plane tam perversas non per magistrum literas didicit, sed per literas magistrum. Cetera de sabbato ita dirigo. Si sabbatum Christus intervertit, secundum exemplum fecit creatoris; siquidem in obsidione civitatis Hierichuntis circumlata per muros arca testamenti octo [1]) diebus, etiam sabbato, ex praecepto creatoris sabbatum operatione destruxit, ut putant, qui hoc et de Christo existimant, ignorantes neque Christum sabbatum destruxisse neque creatorem, ut mox docebimus, et tamen per Iesum tunc quoque concussum est sabbatum, ut et hoc in Christum renuntiaretur. Etiamsi odio insecutus est sollemnissimum Iudaeorum diem, ut Christus non Iudaeorum, de odio quoque sabbati professus creatorem ut Christus ipsius sequebatur, exclamantem ore Esaiae: neomenias et sabbata vestra odit anima mea.[2]) Sed et haec quoquo modo dicta sint, scimus adhibendam tamen in hac specie etiam abruptam defensionem adversus abruptam provocationem. Nunc et ipsam materiam disceptabo, in qua visa est destruere sabbatum Christi disciplina. Esurierant discipuli, ea die spicas decerptas manibus effrixerant; cibum operati ferias ruperant. Excusat illos Christus et reus est sabbati laesi, accusant pharisaei. Marcion captat status controversiae, ut aliquid cludam cum mei domini veritate scripti et voluntatis; de scriptura enim sumitur creatoris et de Christi voluntate color, quasi de exemplo David, introgressi sabbatis templum, et operati cibum audenter fractis panibus propositionis.[3]) Meminerat enim et ille hoc privilegium donatum sabbato a primordio, quo dies ipse compertus est veniam, ieiunii dico. Cum enim prohibuisset creator in biduum legi manna, solummodo permisit in parasceue, ut sabbati

1) Pam. et Rig. septem. 2) Ies. 1, 14. 3) Luc. 6, 1—4 1 Sam. 21, 2 sqq.

sequentis ferias pridiana pabuli paratura ieiunio liberaret. Bene igitur, quod et caussam eandem secutus est dominus in sabbati, si ita volunt dici, destructione; bene, quod et affectum creatoris expressit in sabbato non ieiunandi honore. Denique tunc demum sabbatum destruxisset, etiam ipsum creatorem, si discipulos sabbato ieiunare mandasset adversus statum scripti et voluntatis creatoris. Sed quoniam discipulos non constanter tuebatur, sed excusat, quoniam humanam opponit necessitatem quasi deprecatricem, quoniam potiorem honorem sabbati servat non contristandi, quam vacandi, quoniam David comitesque eius cum discipulis suis aequat in culpa et in venia, quoniam placet illi, quia creator indulsit, quoniam de exemplo eius et ipse tam bonus est: ideo alienus est a creatore? Exinde observant pharisaei, si medicinas sabbatis ageret, ut accusarent eum,[1]) certe qua sabbati destructorem, non qua novi dei professorem; fortasse enim hunc solum articulum ubique ingeram, alium Christum nusquam praedicatum. In totum autem errabant pharisaei circa sabbati legem, non animadvertentes, conditionaliter eam indicentem ferias operum sub certa specie eorum. Nam cum de die sabbati dicit: omne opus tuum non facies in ea,[2]) dicendo tuum, de humano opere definiit, quod quisque ex artificio vel negotio suo exsequitur, non de divino; opus autem salutis et incolumitatis non est hominis, sed dei proprium; sicut et rursus in lege: non facies, inquit, omne opus in ea, nisi quod fiet omni animae,[3]) id est, in caussa animae liberandae, quia opus dei etiam per hominem fieri potest in salutem animae, a deo tamen, quod facturus fuerat et Christus homo, quia et deus. In hunc ergo sensum legis inducere volens illos per manus arefactae restitutionem, interrogat: licetne sabbatis benefacere, an non? animam liberare, an perdere?[4]) ut id operis permittens, quod pro anima facturus esset, admoneret eos, quae opera sabbati lex prohiberet, humana scilicet, et quae praeciperet, divina scilicet, quae fierent animae omni. Dominus sabbati dictus,[5]) quia sabbatum, ut rem suam, tuebatur. Quod etiamsi destruxisset, merito, qua dominus magis ille, qui instituit. Sed non omnino

1) Luc. 6, 7. 2) Exod. 20, 10. 3) Exod. 12, 16. 4) Luc. 6, 9. 5) Luc. 6, 5.

destruxit qua dominus, ut hinc iam apparere possit, ne tum quidem in arcae circumlatione apud Hierichuntem sabbatum a creatore destructum. Nam et illud opus dei erat, quod ipse praeceperat, et quod propter animas disposuerat hominum suorum in discrimine belli constitutas. Sed etsi odium alicubi sabbatorum professus est, vestra sabbata dicendo,[1] hominum ea deputans, non sua, quae sine dei timore celebrat populus, plenus delictis, labiis deum diligens, non corde:[2] suis sabbatis, id est quaecunque disciplina eius agerentur, alium statum fecit, quae per eundem postea prophetem vera et delicata et non profananda pronuntiat. Ita nec Christus omnino sabbatum rescindit, cuius legem tenuit et supra in caussa discipulorum pro anima operatus; esurientibus enim solatium cibi indulsit. Et nunc manum aridam curans, factis ubique ingerens; non veni dissolvere legem, sed adimplere.[4] Nec[5] Marcion hac voce os ei obstruxit. Adimplevit enim et hic legem, dum conditionem interpretatur eius, operum differentiam illuminat, dum facit quae lex de sabbati feriis excipit, dum ipsum sabbati diem benedictione patris a primordio sanctum benefactione sua efficit sanctiorem, in quo scilicet divina praesidia ministrabat, quod adversarius aliis diebus praestitisset, ne sabbatum creatoris ornaret, ne opera debita sabbato redderet. In quo die si et Helisaeus prophetes Sunamitidis filium mortuum restituit in vitam,[6] vides pharisaee, tuque Marcion, olim creatoris esse sabbatis benefacere, animam liberare, non perdere, nihil Christum novi intulisse, quod non sit ex forma, ex lenitate, ex misericordia, ex praedicatione quoque creatoris. Nam et hic specialis medicinae prophetiam[7]) repraesentat; invalescunt manus dissolutae, sicut et genua dissoluta in paralytico.

13. Certe evangelizat Sion et Hierusalem pacem et bona omnia, certe ascendit in montem et illic pernoctat in oratione[8] et utique auditur a patre. Evolve igitur prophetas, et ordinem totum recognosce. In montem excelsum, inquit Esaias, ascende, qui evangelizas Sion, extolle cum vigore vocem tuam, qui evangelizas Hierusalem.[9] Adhuc

1) Ies. 1, 14. 2) Ies. 29, 13. 3) Ies. 58, 13 cf. LXX. Ies. 56, 2. 4) Matth. 5, 17. 5) Sic cod. Wouweri et Rigalt. alii: si. 6) 2 Reg. 4, 23. 7) Ies. 35, 3. 8) Luc. 6, 12. 9) Ies. 40, 9.

in vigore obstupescebant in doctrina eius; erat enim docens tanquam virtutem habens. Et rursus: propterea cognoscet populus nomen meum in illa die, (quod nomen, nisi Christi?) quod ego sum ipse, qui loquor.[1]) Tunc enim ipse erat, qui in prophetis loquebatur, sermo, filius creatoris. Adsum, dum hora est, in montibus, ut evangelizans auditionem pacis, evangelizans bona.[2]) Item Naum ex duodecim, quoniam ecce velоces pedes in monte evangelizantis pacem.[3]) De voce autem nocturnae orationis ad patrem manifeste psalmus: deus meus, clamabo per diem, et exaudies, et nocte, et non in vanitatem mihi.[4]) Et alibi de loco et voce eadem psalmus: voce mea ad dominum exclamavi, et exaudivit me de monte sancto suo.[5]) Habes nominis repraesentationem; habes actum evangelizantis, habes locum montis, et tempus noctis, et sonum vocis, et auditum patris,[6]) habes Christum prophetarum. Cur autem duodecim apostolos elegit,[7]) et non alium quemlibet numerum? Nae et ex hoc meum Christum interpretari possem, non tantum vocibus prophetarum, sed et argumentis rerum praedicatum. Huius enim numeri figuras apud creatorem deprehendo: duodecim fontes Elim,[8]) et duodecim gemmas in tunica sacerdotali Aaronis,[9]) et duodecim lapides ab Iesu de Iordane electos et in arcam testamenti conditos.[10]) Totidem enim apostoli portendebantur, proinde ut fontes et amnes rigaturi aridum retro et desertum a notitia orbem nationum, (sicut et per Esaiam: ponam in terra inaquosa flumina.)[11]) proinde ut gemmae illuminaturi sacram ecclesiae vestem, quam induit Christus pontifex patris, proinde ut et lapides solidi fide, quos de lavacro Iordanis Iesus verus elegit et in sacrarium testamenti sui recepit. Quid tale de numeri defensione competit Christo Marcionis? Non potest simpliciter factum ab illo quid videri, quod potest videri non simpliciter factum a meo. Eius erit res, apud quem invenitur rei praeparatura. Mutat et Petro nomen de Simone[12]) quia et creator Abrahae et Sarae et Auseae nomina reformavit, hunc vocando Iesum, illis syllabas adii-

1) Ies. 52, 6. 2) Ies. 52, 7. 3) Nahum 2, 1. 4) Ps. 22, 3. 5) Ps. 3, 5. 6) Latin. et Rig. pacis. 7) Luc. 6, 13—19. 8) Num. 33, 9. 9) Exod. 28, 9 sqq. 10) Ios. 4, 5 sqq. 11) Ies. 43, 20. 12) Luc. 6, 14.

ciendo. Sed et cur Petrum? si ob vigorem fidei, multae materiae solidaeque nomen de suo accommodarent. An quia et petra et lapis Christus? siquidem et legimus positum eum in lapidem offendiculi et in petram scandali.[1]) Omitto cetera. Itaque affectavit carissimo discipulorum de figuris suis peculiariter nomen communicare, puto propius quam de non suis. Conveniunt a Tyro et ex aliis regionibus multitudo etiam transmarina.[2]) Hoc spectabat psalmus: et ecce allophyli et Tyrus et populus Aethiopum, isti fuerunt illic.[3]) Mater Sion dicet homo, et homo factus est in illa, quoniam deus homo natus est, et aedificavit eam voluntate patris, ut scias ad eum tunc gentiles convenisse, quia deus homo natus erat aedificaturus ecclesiam ex voluntate patris, ex allophylis quoque. Sic et Esaias: ecce isti veniunt de longinquo, isti autem veniunt ab aquilone et mari, alii autem de terra Persarum. De quibus et rursus: attolle per circuitum oculos tuos, et vide, omnes congregati sunt. De quibus et infra: vides ignotos et extraneos, et dices cordi tuo: quis istos genuit mihi? porro hos, quis mihi educavit? at hi mihi ubi fuerunt?[4]) Hic erit Christus non prophetarum? et quis erit Christus Marcionitarum? si perversitas placet: qui non fuerit prophetarum.

14. Venio nunc ad ordinarias sententias eius, per quas proprietatem doctrinae suae inducit ad edictum, ut ita dixerim, Christi: beati mendici, (sic enim exigit interpretatio vocabuli, quod in Graeco est,) quoniam illorum est regnum dei.[5]) Iam hoc ipsum, quod a benedictionibus coepit, creatoris est, qui universa, prout edidit, nulla alia voce quam benedictionis dedicavit. Eructavit enim, inquit, cor meum sermonem optimum.[6]) Hic erit sermo optimus, benedictionis scilicet, qui et novi quoque testamenti initiator agnoscitur de veteri exemplo. Quid ergo mirum est, si et ab affectibus creatoris ingressus est, per huiusmodi dictionem semper mendicos et pauperes et humiles ac viduas et pupillos usque diligentis, consolantis, asserentis, vindicantis, ut hanc Christi quasi privatam benignitatem rivulum credas de fontibus salvatoris. Revera quo dirigam nescio, in tanta

1) 1 Petri 2, 8. Rom. 9, 33. Ies. 8, 14. 2) Luc. 6, 17. 3) Ps. 87, 4. 4) Ies. 49, 12. 18. 21. 5) Luc. 6, 20. Pam. et Rigalt. regnum coelorum. 6) Ps. 45, 2.

frequentia eiusmodi vocum, tanquam in silva vel in prato vel in nemore pomorum[1]) passim, prout incidit res petenda est. Inclamat psalmus: iudicate pupillo et mendico, et humilem et pauperem iuste tractate, liberate pauperem, et mendicum de manu peccatoris eruite.[2]) Item psalmus septuagesimus primus: iustitia iudicabit mendicos populi et faciet salvos filios pauperum. Et in sequentibus de Christo: omnes nationes servient ei. David autem uni genti Iudaicae praefuit, ne quis in David putet dictum, quia et ille susceperat humiles et necessitatibus laborantes. Quod liberaverit, inquit, a dynasta mendicum, parcet mendico et pauperi, et animas pauperum salvas faciet, ex usura et iniustitia redimet eorum animas, et honoratum nomen eorum in conspectu ipsius.[3]) Item: avertantur peccatores in inferos, omnes nationes, quae dei obliviscuntur, quoniam non in finem oblivioni habebitur mendicus, tolerantia pauperum non peribit in finem.[4]) Item: quis sicut deus noster, qui habitat in excelsis, et humilia prospectat in coelo et in terra, qui suscitat mendicum de terra, et de stercore exaltat pauperem, uti sedere eum faciat cum principibus populi,[5]) utique in regno suo. Sic et retro in Basiliis Anna, mater Samuelis, spiritu gloriam deo reddens: qui, inquit, excitat pauperem de terra et mendicum, uti sedere eum faciat cum dynastis populi et in thronis gloriae,[6]) utique regalibus. Per Esaiam vero quomodo invehitur in vexatores egenorum: vos autem, ad quid incenditis vineam meam, et rapina mendici in domibus vestris? Cur vos laeditis populum meum, et faciem mendicorum confunditis?[7]) Et rursus: vae qui scribunt nequitiam, scribentes enim scribunt nequam, vitantes iudicia mendicorum, et diripientes iudicata pauperum populi mei.[8]) Quae iudicia pupillis quoque et viduis exigit, ut et ipsis egenis solatii. Iudicate pupillo, et iuste tractate viduam, et venite, conciliemur, dicit dominus.[9]) Cui tantus affectus in omnem conditionem humilitatis creatoris est, eius erit et regnum, quod a Christo repromittitur, ad cuius affectum iam dudum pertinent ii, quibus repromittitur. Nam etsi putas creatoris quidem terrenas

---

1) Iunius coni. in nemore, pomario. 2) Ps. 82, 3. 3) Ps. 72, 4. 17. 12 sqq. 4) Ps. 9, 18 sqq. 5) Ps. 113, 5 sqq. 6) 1 Sam. 2, 8. 7) Ies. 3, 13. 8) Ies. 10, 1. 9) Ies. 1, 17.

promissiones fuisse, Christi vero coelestes, bene, quod coelum nullius alterius usque adhuc dei apparet, nisi cuius et terra, bene, quod creator vel minora promisit, ut facilius illi et de maioribus credam, quam qui nunquam de minoribus prius fidem liberalitatis suae struxit. Beati esurientes, quoniam saturabuntur.[1] Possem hunc titulum in superiorem transmisisse, quod non alii sunt esurientes, quam pauperes et mendici, si non et hanc promissionem creator specialiter in evangelii scilicet sui praestructionem destinasset; siquidem per Esaiam de eis, quos vocaturus esset a summo terrae, utique nationes: ecce; inquit, velociter, leviter advenient,[2] velociter, qua properantes sub finibus temporum, leviter, quia sine oneribus pristinae legis. Non esurient, neque sitient. Ergo saturabuntur, quod utique nisi esurientibus et sitientibus non promittitur. Et rursus: ecce, inquit, qui serviunt mihi, saturabuntur, vos autem esurietis; ecce, qui serviunt mihi, bibent, vos autem sitietis.[3] Videbimus et contraria ista, an Christo praeministrentur. Interim quod esurientibus saturitatem repromittit, dei creatoris est. Beati plorantes, quia ridebunt.[4] Decurre sententiam Esaiae: ecce, qui serviunt mihi, oblectabuntur, vos autem confundemini; ecce qui serviunt mihi, exsultabunt in iucunditate,[5] vos autem clamabitis prae dolore cordis.[6] Et haec contraria apud Christum recognosce. Certe oblectatio et exsultatio in iucunditate illis promittitur, qui in diversa conditione sunt, moestis et tristibus et anxiis. Scilicet etiam psalmus cxxv: qui seminant, inquit, in lacrimis, in exsultatione metent.[7] Porro tam exsultantibus et iucunditatem capientibus risus accedit, quam moerentibus et dolentibus fletus. Ita creator materias risus et fletus praedicans, risuros plorantes prior dixit. Igitur qui a consolatione pauperum et humilium et esurientium et flentium exorsus est, statim se illum repraesentare gestivit, quem demonstraverat per Esaiam: spiritus domini super me, propter quod unxit me ad evangelizandum pauperibus: beati mendici, quoniam illorum est regnum coelorum; misit me, curare obtritos

---

1) Luc. 6, 21. 2) Ies. 5, 26. 3) Ies. 65, 13. 4) Luc. 6, 21.
5) Transposita sunt vv. in edd. Fran. et Rig. qui serv. mihi, exsultabunt in iucunditate, — mihi, oblectabuntur.
6) Ies. 65, 13 sq. 7) Ps. 126, 5.

corde: beati, qui esuriunt, quoniam saturabuntur; advocare languentes: beati, qui plorant, quoniam ridebunt; dare lugentibus Sionis gloriam et pro cinere unguenti iucunditatem et gloriae habitum pro spiritu taedii.[1]) Haec si statim admissus Christus administravit, aut ipse est, qui se ad haec venturum praedicavit, aut si nondum venit qui praedicavit, ridicule, sed necessarie dixerim fortasse, mandaverit Christo Marcionis. Beati eritis, cum vos odio habebunt homines, et exprobrabunt, et eiicient nomen vestrum, velut malum propter filium hominis.[2]) Hac pronuntiatione sine dubio ad tolerantiam exhortatur. Quid minus creator per Esaiam? Ne metueritis ignominiam ab hominibus, et nullificatione eorum ne minuamini.[3]) Quae ignominia, quae nullificatio? Quae futura erat propter filium hominis. Quem istum? Qui est secundum creatorem. Unde probabimus? Excidio in ipsum quoque praedicato; sicut per Esaiam ad auctores[4]) Iudaeos: propter vos blasphematur nomen meum in nationibus;[5]) et alibi: sancite eum, qui circumscribit animam suam, qui aspernamento habetur a nationibus, famulis et magistratibus. Si enim odium in illum filium hominis praedicabatur, qui secundum creatorem est, evangelium autem nomen Christianorum, utique a Christo deductum, odio futurum contestatur propter filium hominis, quod est Christus: cum filium hominis in caussa odii constituit, qui erat secundum creatorem, in quem odium praedicabatur. Et utique si nondum venisset, non potuisset nominis odium, quod agitur hodie, personam nominis antecessisse. Nam et sancitur penes nos, et animam suam circumscribit, propter nos eam ponens, et aspernamento habetur a nationibus. Et qui natus est, ipse erit filius hominis, propter quem et nomen nostrum recusatur.

15. Secundum haec, inquit, faciebant prophetis patres eorum.[6]) O Christum versipellem, nunc destructorem, nunc assertorem prophetarum! destruebat ut aemulus, convertens discipulos eorum, sibi adserebat ut amicus, suggillans insectatores eorum. Porro, in quantum non congruisset Christo Marcionis assertio prophetarum, ad quorum

---

1) Conferuntur Ies. 61, 1. 3. et Luc. 6, 20. 21. 2) Luc. 6, 22. 3) Ies. 51, 7. 4) Pam. et Rig. auctores odii Iud. 5) Ies. 52, 5. Rom. 2, 24. 6) Luc. 6, 23.

venerat destructionem, in tantum congruit Christo creatoris suggillatio in insectatores prophetarum, quos in omnibus adimplebat; vel quia magis creatoris est, delicta patrum filiis exprobrare, quam eius dei, qui nec propria cuiusque castigat. Sed non statim, inquis, prophetas tuebatur, si iniquitatem Iudaeorum affirmatam volebat, quod nec cum prophetis suis pie egissent. Atquin nulla hic iniquitas exprobranda erat Iudaeis, laudandis potius et probandis, si eos figuraverunt, ad quorum destructionem post tantum aevi deus optimus motus est. Sed, puto, iam et non optimus, iam aliquid et cum creatore moratus, nec in totum Epicuri deus. Ecce enim demutat in maledictionem, et ostendit eum se esse, qui novit offendi et irasci. Vae enim dicit.[1]) Sed fit nobis quaestio de verbi istius qualitate, quasi non tam maledictionis sit quam admonitionis. Et quid caussae interest, quando et admonitio non sit sine aculeo comminationis, maxime per vae amarior facta? Et admonitio autem et comminatio eius erunt, qui norit irasci. Nemo enim admonebit et nemo comminabitur, ne quid faciat, nisi qui factum vindicabit; nemo vindicarit, nisi qui norit irasci. Alii agnoscunt quidem verbum maledictionis, sed volunt Christum sic vae pronuntiasse, non quasi ex sententia sua proprie, sed quod vae a creatore sit, et voluerit illis asperitatem creatoris opponere, quo suam supra in benedictionibus sufferentiam commendaret; quasi non creatori competat, qua utrumque praestanti, et bonum deum et iudicem, ut, quia praemiserat in benedictionibus benignitatem, subiiceret etiam in maledictionibus severitatem, amplitudinem disciplinae utriusque instruendae, tam ad benedictionem sectandam, quam ad maledictionem praecavendam. Nam et ita praemiserat: ecce posui ante vos benedictionem et maledictionem.[2]) Quod etiam in hanc evangelii dispositionem portendebat. Alioquin qualis est ille, qui ut suam insinuaret bonitatem, creatoris opposuit asperitatem? Dei alterius infirma commendatio est, quae[3]) destructione fulcitur. Atquin opponens asperitatem creatoris, timendum eum confirmavit. Si timendum, magis utique obaudiendum, quam negligendum. Et incipit iam Christus Marcionis

---

1) Luc. 6, 24. 2) Deut. 30, 19. 3) Sic Rhen. ed. I.; ed. Fran. et Rig. Infirma comm. est, quae de alterius destr. fulc.

creatori docere: tunc, si vae creatoris est, quod in divites spectat, ergo Christus non est divitibus offensus, sed creator, et ratas habet Christus divitum caussas, superbiam dico et gloriam et seculi studia et dei incuriam; per quae vae merentur a creatore. Sed quomodo non eiusdem sit divites reprobare, qui supra mendicos probarit? Nemo non contrarium eius, quod probaverit, reprobat. Itaque si creatori deputabitur maledictio in divites, eiusdem defendetur benedictio in mendicos, et totum iam opus Christo creatoris est. Si deo Marcionis adscribetur benedictio in mendicos, eiusdem imponetur et maledictio in divites, et erit par iam creatoris, tam bonus quam et iudex, nec erit iam discrimini locus, quo duo dei fiunt, sublatoque discrimine supererit unum deum renuntiari creatorem. Igitur vae, si et vox maledictionis est vel alicuius austerioris inclamationis, et a Christo dirigitur in divites, debeo creatorem divitum quoque aspernatorem probare, sicut probavi mendicorum advocatorem, ut Christum in hac quoque sententia creatoris ostendam, locupletantis Salomonem.[1]) Sed quia permissa sibi optione maluit ea postulare, quae sciebat deo grata, sapientiam, et meruerat etiam divitias consequi, quas non magis voluit; quamquam et divitias praestare non incongruens deo sit, per quas et divites solatio iuvantur et multa inde opera iustitiae et dilectionis administrantur. Sed accidentia vitia divitiis illa in evangelio quoque vae divitibus adscribunt: quoniam, inquit, recepistis advocationem vestram,[2]) utique ex divitiis de gloria earum et secularibus fructibus. Itaque in Deuteronomio Moyses; ne, inquit, cum manducaveris, et repletus fueris, et domos magnas aedificaveris, pecoribus et bubus tuis multiplicatis, et pecunia et auro exaltetur cor tuum, et obliviscaris domini dei tui.[3]) Quemadmodum et Ezechiam, regem thesauris inflatum et de eis potius quam de deo gloriatum, apud illos, qui ex Perside advenerant, insilit per Esaiam: ecce dies veniunt, et auferentur omnia, quae in domo tua sunt, et quae patres tui congesserunt, in Babylonem transferentur.[4]) Sic et per Hieremiam quoque edicit: ne glorietur dives in divitiis suis, et qui gloriatur, scilicet in deo glorietur.[5])

---

1) 1 Reg. 35, sqq. 2) Luc. 6, 24. 3) Deut. 8, 12. 4) Ies. 39, 6. 5) Ier. 9, 23 sq.

Sic et in filias Sionis invehitur per Esaiam, cultu et divitiarum abundantia inflatas;[1]) comminabundus et alibi nobilibus et superbis: dilatavit orcus animam suam et aperuit os suum, et descendent inclyti et magni et divites, (hoc erit Christi vae super divites,) et humiliabitur homo utique exaltatus divitiis, et inhonorabitur vir utique ob substantiam honorabilis.[2]) De quibus et rursus: ecce dominus virtutum conturbabit gloriosos cum valentia, et elati comminuentur, et ruent gladio sublimes.[3]) Qui magis quam divites? quia receperint scilicet advocationem suam, gloriam et honorem, sublimitatem ex divitiis. A quibus avertens nos et in psalmo XLVIII: ne timueris, inquit, cum dives factus fuerit homo, et cum abundabit gloria eius, quoniam cum morietur non tollet omnia, nec descendet cum illo gloria sua.[4]) Item in LXI: ne desideraveris divitias, et si relucent, ne adieceris cor.[5]) Id ipsum postremo verbum vae olim per Amos in divites affluentes delitiis destinatur; vae enim, inquit, qui dormiunt in lectis eburneis et delitiis fluunt in toris suis, qui edunt hoedos de gregibus caprarum et vitulos de gregibus boum lactantes, complaudentes ad sonum organorum, tanquam perseverantia deputaverunt, et non tanquam fugientia, qui bibunt vinum liquatum, et unguentis primariis unguntur.[6]) Igitur etsi tantummodo dehortantem a divitiis ostenderem creatorem, non etiam praedamnantem divites, etiam verbo ipso, quo et Christus: nemo dubitaret ab eodem adiectam in divites comminationem per vae Christi, a quo ipsarum materiarum, id est divitiarum, dehortatio praecucurrisset. Comminatio enim dehortationis accessio est. Ingerit vae etiam saturatis, quia esurient, etiam ridentibus nunc, quia lugebunt.[7]) His respondebunt illa, quae supra[8]) benedictionibus opposita sunt apud creatorem: ecce, qui mihi serviunt, saturabuntur, vos autem esurietis, utique quia saturati estis, et ecce, qui mihi serviunt, oblectabuntur, vos autem confundemini,[9]) utique ploraturi, qui nunc ridetis. Sicut enim in psalmo: qui seminant in lacrimis, in laetitia metent;[10]) ita in evangelio: qui in risu seminant, scilicet laetitia, in lacrimis

---

1) Ies. 3, 16 sqq. 2) Ies. 5, 14. 3) Ies. 10, 33. 4) Ps. 49, 17 sq. 5) Ps. 62, 11. 6) Amos 6, 1. 4 sqq. 7) Luc. 6, 25. 8) cap. 14. 9) Ies. 65, 13 sqq. 10) Ps. 126, 6.

metent. Haec olim creator simul posuit, Christus solummodo distinguendo, non mutando, renovavit. Vae, cum vobis benedixerint homines; secundum haec faciebant et pseudoprophetis patres illorum.[1] Aeque creator, benedictionis et laudis humanae sectatores incusat per Esaiam: populus meus, qui vos beatos dicunt, seducunt vos et vias pedum vestrorum disturbant.[2] Prohibet et alias fidere omnino in hominem, sic et in laudem hominis, ut per Hieremiam: maledictus homo, qui spem habet in homine.[3] Nam et in psalmo CXVII: bonum est fidere in dominum, quam fidere in hominem, et bonum est sperare in dominum, quam sperare in principes.[4] Ita totum, quod ab homine captatur, abdixit creator, nedum benedictionem. Pseudoprophetas autem laudatos sive benedictos a patribus eorum, tam eius est exprobrare, quam prophetas vexatos et recusatos; sicut iniuriae prophetarum non pertinuissent ad deum ipsorum, ita nec gratiae pseudoprophetarum displicuissent, nisi deo prophetarum.

16. Sed vobis dico, inquit, qui auditis, (ostendens hoc olim mandatum a creatore: loquere in aures audientium,)[5] diligite inimicos vestros, et benedicite eos, qui vos oderunt, et orate pro eis, qui vos calumniantur.[6] Haec creator una pronuntiatione clusit per Esaiam: dicite, fratres nostri estis, eis, qui vos oderunt.[7] Si enim qui inimici sunt et oderunt et maledicunt et calumniantur, fratres appellandi sunt, utique et benedici odientes et orari pro calumniatoribus iussit, qui eos fratres deputari praecepit. Novam plane patientiam docet Christus, etiam vicem iniuriae cohibens permissam a creatore, oculum exigente pro oculo et dentem pro dente,[8] contra ipse alteram amplius maxillam offerri iubens, et super tunicam pallio quoque cedi.[9] Plane haec Christus adiecerit ut supplementa consentanea disciplinae creatoris. Atque adeo hoc statim renuntiandum est: an disciplina patientiae praedicatur penes creatorem? Sic per Zachariam praecepit, ne unusquisque malitiae fratris sui meminerit, sed nec proximi. Nam et

1) Luc. 6, 26. 2) Ies. 3, 12. 3) Ier. 17, 5. 4) Ps. 118, 8. 5) 4 Esdrae 15, 1. 6) Luc. 6, 27. 28. 7) Ies. 66, 5. 8) Exod. 21, 24. 9) Luc. 6, 29. — Aug. Hahn censet scribendum esse aut: tunicam super pallio, aut: sup. tun. pallium.

rursus: malitiam, inquit, proximi sui quisque ne recogitet.[1]) Multo magis patientiam indixit iniuriae, qui indixit oblivionem. Sed et cum dicit: mihi vindictam, et ego vindicabo,[2]) proinde patientiam docet vindictae exspectatricem. In quantum ergo fidem non capit, ut idem videatur et dentem pro dente, oculum pro oculo in vicem iniuriam exigere, qui non modo vicem, sed etiam ultionem, etiam recordationem et recogitationem iniuriae prohibet: in tantum aperitur nobis, quomodo oculum pro oculo et dentem pro dente censuerit, non ad secundam iniuriam talionis permittendam, quam prohibuerat interdicta ultione, sed ad primam coercendam, quam prohibuerat [talione] opposito, ut unusquisque respiciens licentiam secundae iniuriae a prima semet ipsum contineret. Facilius enim vim comprimi scit repraesentatione talionis, quam repromissione ultionis. Utrumque autem constituendum fuit pro natura et fide hominum, ut qui deo crederet, ultionem a deo exspectaret, qui minus fideret, leges talionis timeret. Hanc legis voluntatem de intellectu laborantem dominus et sabbati et legis et omnium paternarum dispositionum, Christus, et revelavit et compotem fecit, mandans alterius quoque maxillae oblationem, ut tanto magis vicem iniuriae exstingueret, quam et lex per talionem voluerat impedisse, certe quam prophetia manifeste coercuerat, et memoriam iniuriae prohibens et ultionem ad deum redigens. Ita si quid Christus intulit, non adversario, sed adiutore praecepto, non destruxit disciplinas creatoris. Denique si in ipsam rationem patientiae praecipiendae, et quidem tam plenae atque perfectae considerem, non consistet, si non est creatoris, qui vindictam repromittit, qui iudicem praestat. Alioquin si tantum patientiae pondus non modo non repercutiendi, sed et aliam maxillam praebendi, et non modo non remaledicendi, sed etiam benedicendi, et non modo non retinendi tunicam, sed amplius et pallium concedendi, is mihi imponit, qui non sit me defensurus, in vacuum patientiam praecepit, non exhibens mihi mercedem praecepti, patientiae dico fructum, quod est ultio, quam mihi permisisse debuerat, si ipse non praestat, aut si mihi non permittebat ipse praestare, quoniam et disciplinae interest iniuriam vindicari, metu enim

1) Zach. 7, 10. 8, 17. 2) Deut. 32, 35.

ultionis omnis iniquitas refrenatur; ceterum passim emissa libertate dominabitur, utrumque oculum effossura et omnem dentem excitatura prae impunitatis securitate. Sed hoc est dei optimi et tantum boni, patientiae iniuriam facere, violentiae ianuam pandere, probos non defendere, improbos non coercere. Omni petenti te dato,[1] utique indigenti, vel tanto magis indigenti, si etiam et abundanti. Ne quis ergo indigeat, datori imperatam habes[2] in Deuteronomio formam creatoris. Non erit, inquit, in te indigens, uti benedicens benedicat te dominus deus tuus,[3] datorem scilicet, qui fecerit non esse indigentem. Et plus hic; non enim petenti iubet dari, sed non sit, inquit, indigens in te, id est cura ultro, ne sit; quo magis petenti praeiudicat dandum, etiam in sequentibus. Si autem fuerit indigens e fratribus tuis, non avertes cor tuum, nec constringes manum tuam a fratre indigente; aperiens aperies illi manum, foenus foenerabis illi, quantum desiderarit;[4] foenus enim nisi petenti dari non solet. Sed de foenore postmodum. Nunc si qui voluerit argumentari, creatorem quidem fratribus dari iussisse, Christum vero omnibus petentibus, ut hoc sit novum atque diversum: imo unum erit ex his, per quae lex creatoris erit in Christo. Non enim aliud Christus in omnes praecepit, quam quod creator in fratres. Nam etsi maior est bonitas, quae operatur in extraneos, sed non prior ea, quae ante deberet in proximos. Quis enim non diligens proximos[5] poterit diligere extraneos? Quodsi secundus gradus bonitatis est in extraneos, qui in proximos primus est, eiusdem erit secundus gradus, cuius et primus, facilius, quam ut eius sit secundus, cuius non exstitit primus. Ita creator et secundum naturae ordinem primum in proximos docuit benignitatem, emissurus eam postea in extraneos, et secundum rationem dispositionis suae primo in Iudaeos, postea et in omne hominum genus. Ideoque quamdiu intra Israelem erat sacramentum, merito in solos fratres misericordiam mandabat. At ubi Christo dedit gentes haereditatem et possessionem terminos terrae,[6] et coepit expungi quod

---

1) Luc. 6, 30. 2) Ita emend. Rig.; Rhen. ed. I. datorem imparatam habens, quae alii aliter mutarunt. 3) Deut. 15, 4. 4) Deut. 15, 7 sq. 5) Vv. non dil. prox. Wouwer add. e ms. 6) Ps. 2, 8.

dictum est per Osee: non populus meus, populus meus, et non misericordiam consecuta, misericordiam consecuta,[1]) natio scilicet. Exinde Christus in omnes legem paternae benignitatis extendit, neminem excipiens in miseratione, sicut in vocatione. Ita etsi quid amplius docuit, hoc quoque in haereditatem gentium accepit: et sicut vobis fieri vultis ab hominibus, ita et vos facite illis.[2]) In isto praecepto utique alia pars eius subauditur: et sicut vobis non vultis fieri ab hominibus, ita et vos ne faciatis illis. Hoc si novus deus et ignotus retro et nondum plane editus praecepit, qui me nulla ante hac institutione formaverit, qua prius scirem, quid deberem mihi velle vel nolle, atque ita et aliis facere, quae mihi vellem, et[3]) non facere, quae mihi nollem: passivitatem sententiae meae permisit, nec adstrinxit me ad convenientiam voluntatis et facti, ut id aliis faciam, quod mihi velim, et id nec aliis faciam, quod mihi nolim. Non enim definiit, quid mihi atque aliis debeam velle vel nolle, ut ad legem voluntatis sperem[4]) factum, et possim alii non praestare, quod ab alio mihi velim praestitum, amorem, obsequium, solatium, praesidium et eiusmodi bona, proinde et alii facere, quod ab alio mihi fieri nolim, vim, iniuriam, contumeliam, fraudem et eiusmodi mala. Denique hac inconvenientia voluntatis et facti agunt ethnici nondum a deo instructi. Nam etsi natura bonum et malum notum est, non tamen dei disciplina, qua cognita tunc demum convenientia voluntatis et facti ex fide, ut sub metu dei, agitur. Itaque deus Marcionis cum maxime revelatus sit, tamen revelatus non potuit huius praecepti, de quo agitur, tam strictum et obscurum et caecum adhuc et facilius pro meo potius arbitrio interpretandum compendium emittere, cuius nullam praestruxerat distinctionem. At enim creator meus olim et ubique praecepit indigentes, pauperes et pupillos et viduas protegi, iuvari, refrigerari; sicut et per Esaiam: infringito panem tuum mendicis,[5]) et qui sine tecto sunt, in domum tuam inducito,

1) Hos. 1, 6. 9. 2) Luc. 6, 31. 3) Rhen. ed. I. quae et m. v., n. fac. et quae etc.; primum et omiserunt Pam. et Rig. 4) Rhen. in ed. I. voluntati sperem, quae vv. mutavit in: voluntatis parem, uti etiam ea sunt in cett. edd. 5) Ed. Fran. et Rig. infr. esurienti p. t., et mendicos etc. Cf. LXX.

et nudum si videris, tegito;[1]) item per Ezechielem de viro iusto: panem suum dabit esurienti, et nudum conteget.[2]) Satis ergo iam tunc me docuit ea facere aliis, quae mihi velim fieri. Proinde denuntians: non occides, non adulterabis, non furaberis, non falsum testimonium dices,[3]) docuit, ne faciam aliis, quae fieri mihi nolim; et ideo ipsius erit praeceptum in evangelio, qui illud retro et praestruxit et distinxit, et ad arbitrium disciplinae suae disposuit, et merito iam compendio substrinxit, quoniam et alias recisum sermonem facturus in terris dominus,[4]) id est Christus praedicabatur.

17. Hic nunc de foenore cum interponit: et si foeneraveritis, a quibus speratis vos recepturos, quae gratia est vobis?[5]) percurre sequentia Ezechielis de eodem viro iusto: pecuniam, inquit, suam foenori non dedit, et quod abundaverit, non sumet,[6]) foenoris scilicet redundantiam, quod est usura. Prius igitur fuit, ut fructum foenoris eradicaret, quo facilius adsuefaceret hominem ipsi quoque foenori, si forte, perdendo, cuius fructum didicisset amittere. Hanc etenim dicimus operam legis fuisse procurantis evangelio; quorundam tunc fidem paulatim ad perfectum disciplinae Christianae nitorem primis quibusque praeceptis balbutientis adhuc benignitatis informabat. Nam et supra: et pignus, inquit, reddes,[7]) beati utique si non sit solvendum, quia solutori utique pignus restituendum esse utrum homo scriberet.[8]) Multo manifestius in Deuteronomio: non dormies super pignus eius, redditione reddes illi pallium circa solis occasum, et dormiet in pallio suo.[9]) Adhuc clarius supra: dimittes omne debitum, quod tibi proximus debet, et fratrem tuum non reposces, quoniam remissio domini dei tui invocata est.[10]) Porro cum debitum dimitti iubet utique non exsoluturo, plus etiam est etsi exsoluturo. Cum reposci vetat, quid aliud docet, quam non exsoluturo foeneremus, qui tam detrimentum foenori indixit? Et eritis filii dei.[11]) Nihil impudentius, si ille

1) Ies. 58, 7. 2) Ezech. 18, 7. 3) Exod. 20, 13 sqq. 4) Ies. 10, 23. cf. LXX. 5) Luc. 6, 34. 6) Ezech. 18, 8. 7) Ezech. 18, 17. 8) Ita Rhen. ed. I; Rig. reddet, utique si non sit solvendo, quia soluturo — scriberet? Sed vel his mutationibus locus nondum est sanatus. 9) Deut. 24, 12. 10) Deut. 15, 2. 11) Luc. 6, 35.

nos sibi filios faciet, qui nobis filios facere non permisit auferendo connubium; quomodo in id nomen allecturus est suos, quod iam erasit? Filius spadonis esse non possum, maxime cum patrem habeam eundem, quem et omnia. Nam tam pater omnium, qui conditor universitatis, quam spado, qui nullius substantiae conditor. Etsi marem ac feminam non miscuisset creator, etsi non universis quoque animalibus filios concessisset, hoc eram eius ante paradisum, ante delictum, ante exilium, ante duos unum. Denuo factus filius fui, statim cum me manibus enixus est, cum de suo halitu movit. Ille me nunc rursus filium nuncupat, iam non in animam, sed in spiritum pariens: quia ipse, inquit, suavis est adversus ingratos et malos.[1] Euge, Marcion, satis ingeniose detraxisti illi pluvias et soles, ne creator videretur. Sed quis iste suavis, qui ne cognitus quidem usque adhuc? Quomodo suavis, a quo nulla beneficia praecesserant? Hoc genus suavitatis, qua soles et imbres qui foeneraverat, non recepturus ab humano genere ut creator, qui pro tanta elementorum liberalitate facilius idolis quam sibi debitum gratiae referentes homines usque adhuc sustinet. Vere suavis etiam spiritalibus commodis. Eloquia enim domini dulciora super mel et favos.[2] Ille igitur et ingratos suggillavit, qui gratos experiri merebatur. Cuius solem et imbres tu quoque Marcion ingratus habuisti. Ceterum tuus non poterat iam queri ingratos, qui non paraverat gratos. Misericordiam quoque praecipiens: estote, inquit, misericordes, sicut pater[3]) misertus est vestri.[4]) Hoc erit: panem infringito esurienti, et qui[5]) sine tecto, in domum tuam inducito, et nudum si videris, tegito,[6]) et iudicate pupillo, et iustificate viduam.[7]) Agnosco doctrinam eius veterem, qui mavult misericordiam, quám sacrificium.[8]) Aut si alius nunc misericordiam praecepit, quia et ipse misericors sit, cur tanto aevo misericors mihi non fuit? Nolite iudicare, ne iudicemini. Nolite condemnare, ne condemnemini. Dimittite, et dimittemini. Date, et dabitur vobis, mensuram bonam, pressam ac fluentem dabunt in sinum vestrum. Eadem, qua mensi eritis mensura,

1) Luc. 6, 35. 2) Ps. 19, 11. 3) Ed. Fran. et Rig. pater vester. 4) Luc. 6, 36. 5) Addidi: qui; Rigalt. mendicos. 6) Ies. 58, 7. 7) Ies. 1, 17. 8) Hos. 6, 6.

remetietur vobis.[1]) Ut opinor, haec retributionem promeritis provocatam sonant. A quo ergo retributio? Si ab hominibus tantum, ergo humanam docet disciplinam et mercedem, et in totum hominibus obediemus; si a creatore ut a iudice et dispunctore meritorum, ergo illi nostrum impellit obsequium, apud quem constituit retributionem captandam vel timendam, prout quisque iudicaverit aut condemnaverit aut dimiserit aut mensus fuerit; si ab ipso, ergo et ille iam iudicat, quod Marcion negat. Eligant itaque Marcionitae, ne tanti sit de magistri regula excidere, quanti[2]) Christum aut hominibus aut creatori docentem habere. Sed caecus caecum ducit in foveam.[3]) Credunt aliqui Marcioni. Sed non est discipulus super magistrum.[4]) Hoc meminisse debuerat Apelles, Marcionis de discipulo emendator. Eximat et de oculo suo trabem haereticus, tunc in oculo Christiani, si quam putat stipulam, revincat; proinde et arbor bona non proferat malum fructum, quia nec veritas haeresin, nec mala bonum, quia nec haeresis veritatem, sic nec Marcion aliquid boni de thesauro Cerdonis malo protulit,[5]) nec Apelles de Marcionis. Multo enim haec congruentius in ipsos interpretabimur, quae Christus in homines allegorizavit, non in duos deos, secundum scandalum Marcionis. Puto me non temere huc usque adhuc lineae insistere, qua definio, nusquam omnino alium deum a Christo revelatum. In hoc solo adulterium Marcionis manus stupuisse miror, nisi quod etiam latrones timent. Nullum maleficium sine formidine est, quia nec sine conscientia sui. Tam diu ergo et Iudaei non alium deum norant, quam praeter quem neminem adhuc norant, nec alium deum appellabant, quam quem solum norant. Si ita est, quis videbitur dixisse: quid vocatis:[6]) domine, domine?[7]) Utrumne qui nunquam hoc fuerat vocatus, ut nusquam adhuc editus, an ille, qui semper dominus habebatur, ut a primordio cognitus, deus scilicet Iudaeorum? Quis item adiecisse potuisset: et non facitis, quae dico? Utrumne qui cum maxime edocere tentabat, an qui a primordio ad illos et legis et prophetarum eloquia mandaverat?

---

1) Luc. 6, 37. 38. 2) Rhen. ed. I. quam. Lat. et Rig. quanti. 3) Luc. 6, 39. 4) Luc. 6, 40. 5) Luc. 6, 41—45. 6) Rhen. ed. I. quid vocas. 7) Luc. 6, 46.

Qui et inobaudientiam illis exprobrare posset, etiamsi nunquam alias exprobrasset? Porro qui ante Christum: populus iste me labiis diligit, cor autem eorum longe absistit a me,[1] concionatus est, veterem utique illis contumaciam imputabat. Alioquin quam absurdum, ut novus deus, novus Christus, novae tantaeque religionis illuminator, contumaces et inobsequentes pronuntiaret, quos non potuisset experiri?

18. Proinde extollenda fide centurionis, incredibile, si is professus est, talem se fidem nec in Israele invenisse,[2] ad quem non pertinebat fides Israelis. Sed nec exinde pertinere poterat adhuc cruda, ut probaretur vel compararetur, ne dixerim adhuc nulla. Sed cur non licuerit illi alienae fidei exemplo uti? Quoniam si ita esset, dixisset, talem fidem nec in Israele unquam fuisse. Ceterum dicens talem fidem debuisse inveniri in Israele, quique ad hoc venisset, ut eam inveniret, deus scilicet et Christus Israelis, quam non suggillasset, nisi exactor et sectator eius? Aemulus vero etiam maluisset eam talem inventam, ad quam infirmandam et destruendam magis venerat, non ad comprobandam. Resuscitavit et mortuum filium viduae;[3] non novum documentum. Hoc et prophetae creatoris ediderant, quanto magis filius? Adeo autem in illud usque momenti nullum alium dominus Christus intulerat, ut omnes illic creatori gloriam retulerint, dicentes, magnus prophetes prodiit in nobis, et respexit deus populum suum.[4] Quis deus? Utique cuius populus, et a quo prophetae. Quodsi illi quidem creatorem glorificabant, Christus vero et audiens et sciens non corrigebat, et quidem in tanto documento mortui resuscitati creatorem adhuc orantes; sine dubio aut non alium circumferebat deum, quam quem in suis beneficiis atque virtutibus honorari sustinebat, aut quale est, ut illos tam diu errantes sustineret, ad hoc veniens, ut errori eorum mederetur? Sed scandalizatur Ioannes auditis virtutibus Christi,[5] ut alterius. At ego rationem scandali prius expediam, quo facilius haeretici scandalum explodam. Ipso iam domino virtutum sermone et spiritu patris operante in terris et praedicante, necesse

1) Ies. 29, 13. 2) Luc. 7, 1—10. 3) Luc. 7, 11—17. 4) Luc. 7, 16. 5) Luc. 7, 20.

erat portionem spiritus sancti, qui et forma prophetici moduli in Ioanne egerat praeparaturam viarum dominicarum, abscedere iam ab Ioanne, redactam scilicet in dominum, ut in massalem suam summam. Itaque Ioannes communis iam homo et unus de turba, scandalizabatur quidem qua homo, sed non qua alium Christum sperans vel intelligens, qui neque eundem speraret, ut nihil novi docentem vel operantem. Nemo haesitabit de aliquo, quem dum scit non esse, nec sperat nec intelligit. Ioannes autem certus erat, neminem deum praeter creatorem, vel qua Iudaeus etiam prophetes; plane facilius quasi haesitavit de eo, quem cum sciat esse, an ipse sit nesciat. Hoc igitur metu et Ioannes: tu es, inquit, qui venis, an alium speramus?[1]) Simpliciter inquirens, an ipse venisset, quem exspectabat: tu es, qui venis, vel qui venturus es, an alium exspectamus? id est, an alius est, quem exspectamus, si non tu es, quem venturum exspectamus? Sperabat enim, sicut omnes opinabantur, ex similitudine documentorum potuisse et prophetam interim missum esse, a quo alius esset, id est maior, ipse scilicet dominus, qui venturus exspectabatur. Atque adeo hoc erat Ioannis scandalum, quod dubitabat ipsum venisse, quem exspectabant, quem et praedicatis operationibus agnovisse debuerant, ut dominus per easdem operationes agnoscendum se nuntiaverit Ioanni.[2]) Quae cum constet praedicata in Christum creatoris, sicut ad singula ostendimus, satis perversum, ut Christum non creatoris per ea renuntiarit intelligendum, per quae magis Christum creatoris agnosci compellebat. Multo perversius, si et testimonium Ioanni perhibet non Ioannis Christus, propheten eum confirmans, imo et supra ut angelum ingerens, etiam scriptum super illo: ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui praeparabit viam tuam;[3]) eleganter ad superiorem sensum scandalizati Ioannis commemorans prophetiam, ut confirmans praecursorem, Ioannem, iam advenisse, exstingueret scrupulum interrogationis illius: tu es, qui venis, an alium exspectamus? Praecursore enim iam functo officium, praeparata via domini, ipse erat intelligendus, cui praecursor ministraverat, maior[3]) quidem omnibus natis mulierum,

---

1) Luc. 7, 20. Ed. Fran. et Rig. exspectamus. 2) Luc. 7, 21. 22. 3) Luc. 7, 26. 27. Malach. 3, 1 sqq. 3) Ed. Fran.

sed non ideo subiectus ei, qui minor fuerit in regno dei, quasi alterius sit dei regnum, in quo modicus quis maior erit Ioanne,[1]) alterius Ioannes, qui omnibus natis mulierum maior sit. Sive enim de quocunque dicit modico per humilitatem, sive de semet ipso, quia minor Ioanne habebatur, omnibus scilicet in solitudinem concurrentibus ad Ioannem potius quam ad Christum: (quid existis videre in solitudinem?) [2]) tantundem et creatori competit, et Ioannem ipsius esse maiorem natis mulierum, et Christum vel quemque modicum, qui maior Ioanne futurus sit in regno aeque creatoris, et qui sit maior tanto propheta, qui non fuerit scandalizatus in Christum, quod tunc Ioannem minuit. Diximus de remissione[3]) peccatorum. Illius autem peccatricis feminae argumentum eo pertinebit, ut cum pedes domini osculis figeret, lacrimis inundaret, crinibus detergeret, unguento perduceret, solidi corporis veritatem, non phantasma inane, tractaverit, et ut peccatricis poenitentia secundum creatorem meruerit veniam, praeponere solitum sacrificio. Sed etsi poenitentiae stimulus ex fide acciderat per poenitentiam ex fide iustificatam, ab eo audiit: fides tua te salvam fecit,[4]) qui per Abacuc pronuntiarat: iustus ex fide sua vivit.[5])

19. Quod divites Christo mulieres adhaerebant, quae et de facultatibus suis ministrabant ei, inter quas et uxor regis procuratoris,[6]) de prophetia est. Has enim vocabat per Esaiam mulieres divites, exsurgite et audite vocem meam, ut discipulas primo, dehinc ut operarias et ministras ostenderet: filiae in spe audite sermones meos; dies anni mementote cum labore in spe;[7]) cum labore enim, quo sequebantur, et ob spem ministrabant. Aeque de parabolis semel sufficiat probatum, hoc genus eloquii a creatore promissum. At nunc illa quoque pronuntiatio eius ad populum, aure audietis et non audietis,[8]) dedit Christo frequenter inculcare, qui habet aures, audiat.[9]) Non quasi ex diversitate auditum permitteret Christus, quem ademisset creator, sed quia comminationem exhortatio sequebatur.

---

maiore. Rig. maiori. Imo proxime pro subiecto, quod est in omnibus edd., subiectus videtur scribendum esse. 1) Luc. 7, 28. 2) Luc. 7, 25. 3) Rhen. ed. l. remissione; cett. remissa. 4) Luc. 7, 36 — 50. 5) Habac. 2, 4. Rigalt. vivet. 6) Luc. 8, 1—3. 7) Ies. 32, 9 sq. 8) Ies. 6, 10. 9) Luc. 8, 8.

Primo, aure audietis et non audietis; dehinc, qui habet aures, audiat, non enim audiebant ultro, qui aures habebant, sed ostendebat aures cordis necessarias, quibus illos audituros negarat creator. Et ideo per Christum adiicit: videte, quomodo audiatis[1]) et non audiatis, non corde scilicet audientes, sed aure. Si dignum sensum pronuntiationi accomodes pro sensu eius, qui auditui suscitabat, etiam dicendo: videte, quomodo audiatis, non audituris minabatur; sane nominatur mitissimus deus, quia nec iudicat nec irascitur. Hoc probat etiam subiacens sensus. Ei qui habet dabitur, ab eo autem qui non habet etiam quod habere se putat auferetur ei.[2]) Quid dabitur? Adiectio fidei vel intellectus vel salus ipsa. Quid auferetur? Utique quod dabitur. A quo dabitur et auferetur? Si a creatore auferetur, ab eo et dabitur. Si a deo Marcionis dabitur, ab eo et auferetur; quoquo tamen nomine comminatur ablationem, non erit eius dei, qui nescit comminari, quia non novit irasci. Miror autem, cum lucernam negat abscondi solere,[3]) qui se tanto seculo absconderat maius et necessarius lumen, cum omnia de occulto in apertum repromittit, qui deum suum usque adhuc obumbrat, exspectans, opinor, nasci Marcionem. Venimus ad constantissimum argumentum omnium, qui domini nativitatem in controversiam deferunt. Ipse, inquiunt, contestatur, se non esse natum dicendo: quae mihi mater, et qui mihi fratres?[4]) Ita semper haeretici aut nudas et simplices voces coniecturis quo volunt rapiunt, aut rursus conditionales et rationales simplicitatis conditione dissolvunt, ut hoc in loco. Nos contrario dicimus primo non potuisse illi adnuntiari, quod mater et fratres eius foris starent, quaerentes videre eum,[5]) si nulla illi mater et fratres nulli fuissent, quos utique norat, qui adnuntiarat vel retro notos vel tunc ibidem compertos, dum eum videre desiderant, vel dum ipsi nuntium mandant. Ad hanc primam propositionem nostram solet ex diverso responderi. Quid enim, si tentandi gratia nuntiatum est ei? Sed hoc scriptura non dicit, quae quanto significare solet ex tentatione quid factum, (ecce legis doctor adsurrexit tentans eum,[6]) et de tributi consulta-

---

1) Luc. 8, 18. 2) ibid. 3) Luc. 8, 16. 4) Matth. 12, 48. 5) Luc. 8, 20. 6) Luc. 10, 25.

tione, et accesserunt ad eum pharisaei tentantes eum,)[1]) tanto, ubi non facit tentationis mentionem, non admittit tentationis interpretationem. Et tamen ex abundanti caussas tentationis expostulo; cui rei tentaverint illum per nominationem matris et fratrum? Si ut scirent natusne esset, an non, quando de hoc fuit quaestio, quam ex ista tentatione discuterent, (quis autem dubitaret natum, quem videret hominem, quem audisset filium se hominis professum, quem de conspectu omnis humanae qualitatis dubitaret deum aut filium dei credere?) propheten facilius existimantes, licet magnum aliquem, utique tamen natum? Etiamsi in exploratione nativitatis tentandus fuisset, quodcunque aliud argumentum tentationi competisset, quam per earum personarum mentionem, quas potuit etiam natus non habere. Dic mihi, omnibus natis mater advivit? omnibus natis adgenerantur et fratres? non licet patres magis et sorores habere, vel et neminem? Sed et census constat actos sub Augusto tunc[2]) in Iudaea per Sentium Saturninum,[3]) apud quos genus eius inquirere potuissent. Adeo nullo modo constitit ratio tentationis istius, et vere mater et fratres eius foris stabant. Superest inspicere sensum non simpliciter pronuntiantis: quae mihi mater aut fratres, quasi ad generis et nativitatis negationem, sed et ex caussae necessitate et conditione rationali. Tam proximas enim personas foris stare extraneis intus defixis ad sermones eius, amplius et avocare eum a sollemni opere quaerentes merito indignatus est, non tam negavit, quam abdicavit. Atque adeo cum praemisisset: quae mihi mater et qui mihi fratres? subiungens: nisi qui audiunt verba mea et faciunt ea,[4]) transtulit sanguinis nomina in alios, quos magis proximos pro fide iudicaret. Nemo autem transfert quid, nisi ab eo, qui habet id, quod transfert. Si ergo matrem et fratres eos fecit, qui non erant, quomodo negavit eos, qui erant? meritorum scilicet conditione, non ex proximorum negatione, in semet ipso docens, qui patrem aut matrem aut fratres praeponeret verbo dei, non esse dignum discipulum.[5]) Ceterum ex hoc magis matrem et fratres confitebatur, quod illos nolebat agnoscere, quod alios adoptabat,

---

1) Luc. 20, 20. 2) Praeter Fr. Iunium omnes editt. **nunc**.
3) Luc. 2. 4) Luc. 8, 21. 5) Matth. 10, 37.

confirmabat, quod ex offensa negavit, quibus non ut veriores substituit sed ut digniores. Denique nihil magnum, si fidem sanguini praeposuit, quem non habebat.

20. Quis autem iste est, qui et ventis et mari imperat?[1]) nimirum novus dominator atque possessor elementorum subacti iam et exclusi creatoris? Non ita est. Sed agnorant substantiae auctorem suum, quae famulis quoque eius obaudire consueverant. Inspice Exodum, Marcion, aspice mari rubro, vastiori super omnia stagna Iudaeae, virgam Moysi imperantem, ut funditus proscissum et pari utrinque stupore discriminis fixum sicco populum pede intestino itinere transmitteret, rursusque sub eiusdem virgae nutu, redeunte natura, Aegyptium exercitum undarum concordia obrueret, in quod opus et austri servierunt. Lege ex sorte familiae dirimendae in transitu eius Iordanis machaeram fuisse,[2]) cuius impetum atque decursum plane et Iesus docuerat prophetis transmeantibus stare.[3]) Quid ad haec? Si tuus Christus est, non erit potentior famulis creatoris. Sed his solis exemplis usus essem, si non etiam praedicatio marinae istius expeditionis Christum antecessisset. Nam cum transfretat, psalmus expungitur: dominus, inquit, super aquas multas.[4]) Cum undas freti discutit, Abacuc adimpletur: dispergens, inquit, aquas itinere.[5]) Cum ad minas eius eliditur mare, Naum quoque absolvitur: comminans, inquit, mari et arefaciens illud,[6]) utique cum ventis, quibus inquietabatur. Unde vis, meum vindicem Christum, de exemplis an de prophetis creatoris? Age nunc, qui militarem et armatum bellatorem praedicari putas, non figurate nec allegorice, qui bellum spiritale adversus spiritales hostes spiritali militia et spiritalibus armis spiritaliter debellaturus esset. Cum invenis in uno homine multitudinem daemonum, legionem se professam,[7]) utique spiritalem, disce et Christum expugnatorem spiritalium hostium spiritaliter armatum et spiritaliter bellicosum intelligendum, atque ita ipsum esse, qui cum legione quoque daemonum erat dimicaturus. Ut et de hoc bello psalmus

---

1) Luc. 8, 25. 2) Locum corruptum Semlerus ita corrigendum putavit: Lege et sorti famuli (i. e. Iosuae) dirimendae, in transitum eius, Iordanis maceriem fuisse. 3) Ios. 5, 4. 4) Ps. 29, 3. 5) Hab. 3, 9. 6) Nahum 1, 4. 7) Luc. 8, 30.

possit videri pronuntiasse: dominus validus, dominus potens in bello.[1]) Nam cum ultimo hoste morte proeliatus, per tropaeum crucis triumphavit. Cuius autem dei filium Iesum legio testata est?[2]) Sine dubio cuius tormenta et abyssum noverant et timebant, nec enim videntur posse ignorasse adhuc, quod novi et ignoti dei virtus operaretur in terris, quia verisimile non est creatorem ignorasse. Si enim alium supra se deum ignoraverat aliquando, tamen iam infra coelum suum agentem utique compererat. Quod autem dominus comperisset, iam et universae familiae innotuisset in eodem mundo et intra eundem ambitum coeli, quo peregrina divinitas conversaretur. In quantum ergo et creator scisset eam, et substantiae eius, si fuisset, in tantum, quia nulla fuit, non alium daemones sciebant, quam dei sui Christum. Non enim peterent[3]) ab alio, quod meminissent petendum sibi a creatore, veniam scilicet abyssi creatoris. Denique impetraverunt; quo merito? Quia mentiti erant, quia saevi dei filium eum fecerant? Et qualis erit, qui mentitos iuvabat, qui infamantes sustinebat? Sed enim quia mentiti non erant, quia deum abyssi et suum cognoverant, ita eum se et ipse confirmavit, quem cognoverunt daemones Iesum, iudicem et ultoris dei filium. Ecce aliquid et de illis pusillitatibus et infirmitatibus creatoris in Christo. Ignorantiam enim et ego adscribere ei volo; permittite mihi adversus haereticum. Tangitur a femina, quae sanguine fluitabat, et nescivit a qua. Quis me, inquit, tetigit? Etiam excusantibus discipulis, perseverat in ignorantiae voce. Tetigit me aliquis, idque de argumento affirmat. Sensi enim virtutem ex me profectam.[4]) Quid dicit haereticus? Sciebatne personam? Et cur quasi ignorans loquebatur? ut confessionem certe provocaret, ut timorem probaret. Sic et Adam aliquando quaesierat, quasi ignorans: Adam ubi es? Habes et creatorem cum Christo excusatum et Christum creatori adaequatum. Sed et hoc, quia[5]) adversarius legis, ut quia lex[6]) a contactu feminae sanguinantis summovet, idcirco gestierit non tantum contactum eius admittere, sed etiam sanitatem donare.

---

1) Ps. 24, 8. 2) Luc. 8, 28. 3) Sic Wouw. e ms.; cett. Non depetunt. 4) Luc. 8, 43—46. 5) Editt. omnes: qui; Fr. Iunius, probante Aug. Hahnio: qua. 6) Lev. 15, 19 sqq.

O deum non natura beneficum, sed aemulatione! At enim, si fidem mulieris invenimus ita meruisse, cum dicit: fides tua te salvam fecit;[1]) quis es, ut aemulationem legis interpreteris in isto facto, quod ipse dominus ex fidei remuneratione editum ostendit? Sed hanc vis mulieris fidem constituere, qua contempserat legem. Et cui credibile, ut mulier nullius adhuc dei conscia, nulli adhuc novae legi [2]) initiata, legem irrumperet eam, cui adhuc tenebatur? Qua denique fide irrupit? In quem deum credens, quem spernens? Creatorem? Certe enim ex fide tetigit. Si ex fide creatoris, quae alium deum ignorabat, et quomodo legem eius irrupit? Tam enim irrupit, si irrupit, quam ex fide creatoris. Quomodo enim utrumque conveniet, ut et irruperit et ex fide eam irruperit, propter quam irrupisse non debuit? Dicam: fides haec fuit primo, qua deum suum confidebat misericordiam malle quam ipsum sacrificium, qua eum deum certa erat operari in Christo, qua sic eum tetigit, non ut hominem sanctum, nec ut prophetam, quem contaminabilem pro humana substantia sciret, sed ut ipsum deum, quem nulla spurcitia pollui posse praesumpserat. Itaque non temere interpretata est sibi legem ea contaminari significantem, quae essent contaminabilia, non deum, quem in Christo confidebat. Sed et illud recogitavit, ordinarium et sollemnem menstrui vel partualis sanguinis fluxum in lege taxari, qui veniat ex officio naturae, non ex vitio valetudinis. Illa autem ex vitio valetudinis redundabat, cui non modum temporis, sed divinae misericordiae auxilium necessarium sciebat. Atque ita potest videri legem non irrupisse, sed distinxisse. Haec erit fides, quae contulerat etiam intellectum. Nisi credideritis, inquit, non intelligetis.[3]) Hanc fidem probans Christus eius feminae, quae solum credebat creatorem, eius fidei se deum respondit, quam probavit. Nec illud omittam, quod, dum tangitur vestimentum eius, utique corpori, non phantasmati inditum, corpus quoque demonstrabatur; non quasi iam de hoc retractemus, sed quia ad praesentem conspirat quaestionem. Si enim non erat veritas corporis, phantasma utique contaminari, qua res vacua, non posset. Qui ergo non potest

1) Luc. 8, 48. 2) Sic Wouweri cod.; ceteri editt. nullius — legis. 3) Ies. 7, 9.

contaminari prae inanitate substantiae, quomodo voluisset? Ut aemulus legis mentiebatur, qui non vere polluebatur?

21. Dimittit discipulos ad praedicandum dei regnum.[1]) Numquid vel hic edidit, cuius? Prohibet eos victui aut vestitui quid in viam ferre. Quis hoc mandasset, nisi qui et corvos pavit, et flores agri vestit, qui bovi quoque terenti libertatem oris ad veniam pabuli ex opere summovendi[2]) ante praecepit, quia dignus operarius mercede sua. Haec Marcion deleat, dum sensui salva sint. At cum iubet pulverem excutere de pedibus in eos, a quibus excepti non fuissent, et hoc in testimonium mandat fieri; nemo testatur, quod non iudicio destinatur; inhumanitatem qui in testationem redigi iubet, iudicem comminatur. Nullum deum novum a Christo probatum illa etiam opinio omnium declaravit: quia Christum Iesum alii Ioannem, alii Heliam, alii unum aliquem ex veteribus prophetis Herodi adseverabant.[3]) Ex quibus quicunque fuisset, non utique ob hoc est suscitatus, ut alium deum post resurrectionem praedicaret. Pascit populum in solitudine,[4]) de pristino scilicet more. Aut si non eadem et maiestas, ergo iam minor est creatore, qui non uno die, sed annis quadraginta, nec de inferioribus materiis panis et piscis, sed de manna coelesti, nec quinque circiter, sed sexcenta millia hominum protelavit. Adeo autem ea fuit maiestas, ut et pabuli exiguitatem non tantum sufficere, verum etiam exuberare, de pristino voluerit exemplo. Sic enim et in tempore famis sub Helia viduae Sareptensi modica et suprema alimenta ex prophetae benedictione per totum famis tempus redundaverant.[5]) Habes tertiam Basiliarum, si et quartam revolvas,[6]) invenies totum hunc ordinem Christi circa illum dei hominem, qui oblatos sibi decem[7]) hordeaceos panes cum populo distribui iussisset, et minister eius proinde comparata multitudine et pabuli mediocritate respondisset, quid ego hoc dem in conspectu centum hominum?[8]) da, inquit, et man-

---

1) Luc. 9, 1—6. 2) Wouweri cod. sumendi. 3) Luc. 9, 7. 8. 4) Luc. 9, 10—17. 5) 1 Reg. 17, 7—16. 6) Ita emend. Wouw.; cett. resolvas. 7) Pam. et Rig. viginti. 8) Sic Rig., in cuius cod. leg. quid ergo (quod Rig. retinuit) hoc dem inspectu centum hominum? Rhen. ed. I. quid ergo hoc idem inspectum centum millibus hominum? Pro ergo Pamel. ego posuit.

ducabunt, quoniam hoc dicit dominus; manducarunt et reliquerunt reliquias secundum dictum domini.[1]) O Christum et in novis veterem! Haec itaque, quae viderat Petrus et cum pristinis compararat, et non tantum retro facta, sed et in futurum iam tunc prophetantia, recognoverat, interroganti domino, quisnam illis videretur, cum pro omnibus responderet: tu es Christus:[2]) non potest non eum sensisse Christum, [nisi] quem noverat in scripturis, quem iam recensebat in factis. Hoc et ipse confirmat usque adhuc patiens, imo et silentium indicens. Si enim Petrus quidem non poterat alium eum confiteri, quam creatoris, ille autem praecepit, ne cui hoc dicerent,[3]) utique id noluit provulgari, quod Petrus senserat. Imo, inquis, quia non recte senserat, noluit mendacium disseminari. Sed aliam silentii caussam edixit, quia oporteret filium hominis multa pati, et reprobari a presbyteris et scribis et sacerdotibus, et interfici, et post tertium diem resurgere.[4]) Quae cum praedicata sint et ipsa in Christum creatoris, sicut suis locis implebimus, sic quoque ipsum se ostendit esse, in quem praedicabantur. Certe etsi non essent praedicata, eam caussam indicti silentii protulit, quae non Petri errorem demonstraret, sed obeundarum passionum necessitatem. Qui voluerit, inquit, animam suam salvam facere, perdet illam, et qui perdiderit eam propter me, salvam faciet eam.[5]) Certe filius hominis hanc sententiam emisit. Perspice igitur et tu cum rege Babylonio fornacem eius ardentem, et invenies illic tanquam filium hominis (nondum enim vere erat, nondum scilicet natus ex homine) iam tunc istos exitus constituentem. Salvas facit animas trium fratrum, qui eas pro deo perdere conspiraverant, Chaldaeorum vero perdidit, quas illi per idololatriam salvas facere maluerant. Quae est ista nova doctrina, cuius vetera documenta sunt? quamquam et praedicationes martyriorum tam futurorum, quam a deo mercedem relaturorum decucurrerunt. Vide, inquit Esaias, quomodo perit iustus, et nemo excipit corde, et viri iusti auferuntur, et nemo considerat.[6]) Quando magis hoc fit, quam in persecutione sanctorum eius? Utique non simplex, nec de naturae lege communis, sed illa insignis et pro fide

1) 2 Reg. 4, 42 sqq. 2) Luc. 9, 20. 3) Luc. 9, 20. 21. 4) Luc. 9, 22. 5) Luc. 9, 24. 6) Ies. 57, 1.

militaris, in qua qui animam suam propter deum perdit, servat illam, ut et hic tamen iudicem cognoscas, qui malum animae lucrum perditione eius et bonum animae detrimentum salute eius remuneratur. Sed et zeloten deum mihi exhibet, malum malo reddentem. Qui confusus, inquit, mei [1]) fuerit, et ego confundar eius,[2]) quando nec confusionis materia conveniat nisi meo Christo, cuius ordo magis pudendus, ut etiam haereticorum conviciis pateat, omnem nativitatis et educationis foeditatem et ipsius etiam carnis indignitatem, quanta amaritudine possunt, perorantibus. Ceterum quomodo ille erit obnoxius confusionis, qui eam non capit? Non vulva licet virginis, tamen feminae, coagulatus, etsi non semine, tamen ex lege substantiae corporalis, ex feminae humore, non caro habitus ante formam, non pecus dictus post figuram, non decem mensium cruciatu deliberatus, non subita dolorum concussione, cum tanti temporis coeno per corporis cloacam effusus ad terram, nec statim lucem lacrimis auspicatus, et primo retinaculi sui vulnere, nec multum ablutus, nec sale et melle medicatus, nec pannis, iam sepulturae involucro, initiatus, nec exinde per immunditias inter sinus volutatus, molestus uberibus, diu infans, vix puer, tardius homo: sed de coelo expositus, semel grandis, semel totus, statim Christus, spiritus et virtus et deus tantum. Ceterum ut non verus, qui non videbatur, ita nec de crucis maledicto erubescendus, cuius carebat veritate, carens corpore. Non poterat itaque dixisse: qui mei confusus fuerit; noster hoc debuit pronuntiasse, minoratus a patre, modico citra angelos,[3]) vermis et non homo, ignominia hominis et nullificamen populi,[4]) quatenus ita voluit, ut livore eius sanaremur, ut dedecore eius salus nostra constaret.[5]) Et merito se pro suo homine deposuit pro imagine et similitudine sua non aliena, ut, quoniam homo non erubuerat lapidem et lignum adorans, eadem constantia non confusus de Christo pro impudentia idololatriae, satis deo faceret per impudentiam fidei. Quid horum Christo tuo competit, Marcion, ad meritum confusionis? Plane pudere te debet, quod illum ipse finxisti.

---

1) Cod. Wouweri, Rig. mei; cett. me. 2) Luc. 9, 26. 3) Ps. 8, 6. 4) Ps. 22, 7. 5) Ies. 53, 5.

22. Nam et hoc vel maxime erubescere debuisti, quod illum cum Moyse et Helia in secessu montis conspici pateris,[1]) quorum destructor advenerat. Hoc scilicet intelligi voluit vox illa de coelo: hic est filius meus dilectus, hunc audite,[2]) id est, non Moysen iam et Heliam. Ergo sufficiebat vox sola sine ostentatione Moysi et Heliae. Definiendo enim quem audirent, quoscunque alios vetuisset audiri. Aut numquid Esaiam et Hieremiam, ceterosque, quos non ostendit, permisit audiri, si vetuit, quos ostendit? Nunc etsi praesentia illorum fuit necessaria, non utique in colloquio ostenderentur, quod familiaritatis indicium est, nec in consortio claritatis, quod dignationis et gratiae exemplum est, sed in sordibus aliquibus, quod destructionis argumentum est, imo in tenebris creatoris, quibus discutiendis erat missus, longe etiam discreti a claritate Christi, qui voces et literas ipsas eorum ab evangelio suo erat separaturus. Siccine[3]) alienos demonstrat illos, dum secum habet? Sic relinquendos docet, quos sibi iungit? Sic destruit, quos de radiis suis exstruit? Quid faceret Christus ipsorum? Credo, secundum perversitatem tales eos revelasset, quales Christus Marcionis debuisset, aut quoscunque alios secum, quam prophetas suos. Sed quid tam Christus creatoris, quam secum ostendere praedicatores suos? cum illis videri, quibus in revelationibus erat visus? cum illis loqui, qui eum fuerant locuti? cum eis gloriam suam communicare, a quibus dominus gloriae nuncupabatur? cum principalibus[4]) suis, quorum alter populi informator aliquando, alter reformator quandoque, alter initiator veteris testamenti, alter consummator novi. Igitur et Petrus merito contubernium Christi sui agnoscens individuitate eius, suggerit consilium: bonum est nos hic esse, (bonum plane, ubi Moyses scilicet et Helias,) et faciamus hic tria tabernacula, unum tibi et Moysi unum et Heliae unum; sed nesciens quid diceret.[5]) Quomodo nesciens? Utrumne simplici errore an ratione, quam defendimus in caussa novae prophetiae, gratiae ecstasin, id est amentiam, convenire?[6]) In spiritu enim homo constitutus, praesertim cum gloriam

1) Luc. 9, 28 — 36. 2) ibid. v. 35. 3) Seml. Siccin; cett.: Sic in. 4) Cod. Vat. principibus. 5) Luc. 9, 33. 6) „Videtur mentionem facere septem librorum de ecstasi, quorum meminit Hieronymus." Rhen., Rig. et Semler.

dei conspicit, vel cum per ipsum deus loquitur, necesse est excidat sensu, obumbratus scilicet virtute divina, de quo inter nos et psychicos quaestio est. Interim facile est amentiam Petri probare. Quomodo enim Moysen et Heliam cognovisset, nisi in spiritu? Nec enim imagines eorum vel statuas populus habuisset et similitudines lege prohibente, nisi quia in spiritu viderat, et ita quod dixisset in spiritu, non in sensu, constitutus, scire non poterat. Ceterum si sic nescit quasi errans, eo quod putaret illorum esse Christum, ergo iam constat et supra Petrum interrogatum a Christo, quem se existimarent, ut de creatoris dixisse: tu es Christus; quia, si tunc alterius dei illum cognovisset, hic quoque non errasset. Quodsi ideo et hic erravit, quia et supra, ergo certus es in illum diem quoque nullam novam divinitatem a Christo revelatam, et usque adhuc non errasse Petrum, Christo usque adhuc nihil eiusmodi revelante, et tam diu non alterius deputandum Christum, quam creatoris, cuius omnem et hic ordinem expressit. Tres de discentibus arbitros futurae visionis et vocis adsumit. Et hoc creatoris est. In tribus, inquit, testibus stabit omne verbum. 1) In montem secedit; agnosco formam loci. Nam et pristinum populum apud montem et visione et voce sua creator initiarat. Oportebat in eo suggestu consignari novum testamentum, in quo conscriptum vetus fuerat. Sub eodem etiam ambitu nubis, quam nemo dubitavit de aëre creatoris conglobatam, nisi et nubes suas illo deduxerat, quia et ipse per coelum creatoris viam ruperat, aut proinde et nubilo creatoris precario usus est. Itaque nec nunc muta nubes fuit, sed vox solita de coelo, et patris novum testimonium super filio, atque in primo 2) psalmo: filius meus es tu, ego hodie genui te. 3) De quo et per Esaiam: quis deum metuens audiat vocem filii eius? 4) Itaque iam repraesentans eum: hic est filius meus, utique subauditur: quem repromisi. Si enim repromisit aliquando, et postea dicit: hic est, eius est, exhibentis voce uti in demonstratione promissi, qui aliquando promisit, non eius, cui possit responderi: ipse enim tu quis es, qui dicas: hic est filius meus? De quo non magis praemisisti, quam te ipsum, quod

1) Luc. 9, 28. Deut. 19, 15. 2) Ed. Fran. et Rig. secundo.
3) Ps. 2, 7. 4) Ies. 50, 10.

prius eras, revelasti. Hunc igitur audite, quem ab initio edixerat audiendum in nomine prophetae, quoniam et prophetes existimari habebat a populo. Prophetam, inquit Moyses, suscitabit vobis deus ex filiis vestris, (secundum carnalem scilicet censum,) tanquam me audietis illum. Omnis autem, qui illum non audierit, exterminabitur anima eius de populo suo. 1) Sic et Esaias: quis in vobis metuens exaudiat vocem filii eius. 2) Quam et ipse pater commendaturus erat; sistens enim, inquit, verba filii sui, 3) dicendo scilicet: hic est filius meus dilectus, hunc audite. Itaque etsi facta translatio sit auditionis a Moyse et Helia in Christum, sed non ut ab alio deo, nec ad alium Christum, sed a creatore in Christum eius, secundum decessionem veteris et successionem novi testamenti. Non legatus, inquit Esaias, nec nuntius, sed ipse deus salvos eos faciet, 4) ipse iam praedicans et implens legem et prophetas. Tradidit igitur pater filio discipulos novos, ostensis prius cum illo Moyse et Helia in claritatis praerogativa, atque ita dimissis, quasi iam et officio et honore dispunctis, ut hoc ipsum confirmaretur propter Marcionem, societatem esse etiam claritatis Christi cum Moyse et Helia. Totum autem habitum visionis istius habemus etiam apud Abacuc, ubi spiritus ex persona interdum apostolorum: domine, audivi auditum tuum et extimui; (quem magis, quam vocis coelestis illius: hic est filius meus dilectus, hunc audite?) consideravi opera tua et excidi mente. 5) Quando magis, quam cum visa claritate eius nesciit, quid diceret Petrus? In medio duorum animalium cognosceris, Moysi et Heliae. De quibus et Zacharias vidit in figura duarum olearum et duorum ramulorum oleae. Nam hi sunt, de quibus dictum est illi: duo filii opimitatis adsistunt domino universae terrae. 6) Et rursum idem Abacuc: operuit coelos virtus, utique nubilo illo, et splendor eius ut lux erit, 7) utique qua etiam vestitus eius refulsit. Et si commemoremur promissionis Moysi, hic invenietur expuncta. Cum enim desiderasset conspectum domini Moyses, dicens: si ergo inveni gratiam coram te, manifesta te mihi, ut cognoscenter vide-

---

1) Deut. 18, 15. 2) Ies. 50, 10. 3) Ies. 44, 26. 4) Ies 63, 9. cf. LXX. Pro faciet Rig. fecit. 5) Habac. 3, 2. 6) Zach. 4, 3. 14. 7) Habac. 3, 3 sq. cf. LXX.

am te, eum conspectum desiderans, in quo hominem esset acturus, quod propheta sciebat; ceterum dei faciem, iam audierat, nemo homo videbit [me] et vivet. Et hunc, inquit, sermonem, quem dixisti, faciam tibi. Et rursus Moyses: ostende mihi gloriam tuam. Et dominus similiter de futuro: ego praecedam in gloria mea; et reliqua. Et in novissimo: et tunc videbis posteriora mea,[1] non lumbos nec suras, sed quam desideraverat, gloriam in posterioribus temporibus revelandam, in qua facie ad faciem visibilem se ei repromiserat,[2] etiam ad Aaronem dicens: si fuerit prophetes in vobis, in visione cognoscar illi, et in visione loquar ad eum, non quomodo ad Moysen, os ad os loquar,[3] in specie utique hominis, quam erat gestaturus, non in aenigmate.[4] Nam etsi Marcion noluit eum colloquentem domino ostensum, sed stantem, tamen et stans os ad os stabat et faciem ad faciem cum illo, inquit, non extra illum, in gloria ipsius, nedum in conspectu.[5] De qua gloria non aliter illustratus discessit a Christo, quam solebat a creatore, proinde tunc oculos percutiens[6] filiorum Israelis, quemadmodum et nunc excaecati Marcionis, qui hoc quoque argumentum adversus se facere non vidit. Suscipio in me personam Israelis.

23. Stet Christus Marcionis et exclamet: o genitura incredula, quousque ero apud vos?[7] Statim a me audire debebit: quisquis es, *ἐπερχόμενε*, prius ede, qui sis, et a quo venias, et quod in nobis tibi ius? Usque adhuc creatoris est totum apud te.[8] Plane si ab illo venis, et illi agis, admittimus increpationem. Si vero ab alio, dicas velim: quid nobis unquam de tuo commisisti, quod credere debuissemus, ut exprobres incredulitatem, qui nec te ipsum aliquando nobis revelasti? Quam olim apud nos agere

---

1) Exod. 33, 12 sqq. 2) Ed. Fran. et Rig. repromittit. 3) Sic. Rhen. in ed. I, qui tamen deinde addidit vv. ad eum, eaque alii receperunt. 4) Num. 12, 6 sqq. 5) Rhen. ed. I. in gloriam — in conspectu. Ed. Fran. et Rig. in gloriam — in conspectum. — „Verba vero Tertulliani: in gloriam ipsius, nedum in conspectum, persuadere possint, eum legisse (in ev. Marcionis 9, 30.) ὀφθέντες εἰς δόξαν αὐτοῦ.“ Aug. Hahn. 6) Ita cod. Wouweri et Rig. Ceteri: percutere. 7) Rhen. e cod. Gorz. addidit: quousque sustinebo vos? — Luc. 9, 41. 8) Rhen. in ed. I. creatoris est totum apud, sine v. te, quod reperit in cod. Gorziensi.

coepisti, ut tempus queraris; in quibus nos sustinuisti, ut patientiam imputes! Asinus de Aesopi puteo; modo venis, et iam exclamas. Suscipio adhuc et personam discipulorum, in quos insiliit. O natio incredula, quam diu ero vobiscum, quam diu vos sustinebo? Hanc eruptionem eius, utique hoc modo iustitissime repercuterem: quisquis es, ἐπερχόμενε, prius ede, qui sis, a quo venias, quod tibi ius sit in nobis? Usque adhuc, puto, creatoris es, et ideo secuti sumus recognoscentes omnia illius in te. Quodsi ab illo venis, admittimus increpationem. Si vero alii agis: oro te, dicas, quid nobis aliquando commisisti duntaxat de tuo, quod iam credidisse debuissemus, ut exprobres incredulitatem, qui nec auctorem tuum usque adhuc edis? Quam olim autem apud nos agere coepisti, ut tempus quoque opponas! In quibus autem nos sustinuisti, ut et patientiam iactes! Asinus de Aesopi puteo; modo huc apparuit, et iam exclamat: quis non ita iniustitiam increpationis retudisset, si eius eum credidisset, qui nondum queri debuisset, nisi quod nec ille eos insilisset, si non olim apud illos in lege, in prophetis, in virtutibus et beneficiis deversatus, incredulos semper fuisset expertus. Sed ecce, Christus diligit parvulos, tales esse docens debere, qui semper maiores velint esse.1) Creator autem ursos pueris immisit, ulciscens Helisaeum propheten convitia ab eis passum.2) Satis impudens Antithesis, cum tam diversa committit, parvulos et pueros, innocentem adhuc aetatem et iudicii iam capacem, quae convitiari poterat, ne dicam blasphemare. Qua ergo iustus deus, nec pueris impiis pepercit, exigens maiori aetati honorem, et utique magis a minore; qua vero bonus, adeo diligit parvulos, ut apud Aegyptum benefecerit obstetricibus, protegentibus partus Hebraeos periclitantes edicto Pharaonis. Ita et haec affectio Christi cum creatore est. Iam nunc deus Marcionis, qui connubium aversatur, quomodo videri potest parvulorum dilector, quorum tota caussa connubium est? Qui semen odit, fructum quoque exsecretur necesse est. Nae ille saevior habendus Aegyptio rege. Nam Pharao educari non sinebat infantes, iste nec nasci, auferens vitam illis etiam decem mensium in utero. At enim quanto credibilius, ut eius de-

---

1) Luc. 9, 46—48. 2) 2 Reg. 2, 23 sq.

putetur affectio in parvulos, qui benedicendo connubium in propagationem generis humani, ipsum quoque fructum connubii benedicendo promisit, qui de infantia primus est? Repraesentat creator ignium plagam Helia postulante in illo pseudopropheta.[1]) Agnosco iudicis severitatem, e contrario Christi lenitatem, increpantis eandem animadversionem destinantes discipulos super illum viculum Samaritarum.[2]) Agnoscat et haereticus ab eodem severissimo iudice promitti hanc Christi lenitatem. Non contendet, inquit, nec vox eius in platea audietur; arundinem quassatam non comminuet, et linum fumigans non exstinguet.[3]) Talis utique multo magis homines non erat crematurus. Nam et tunc ad Heliam, non in igni, inquit, dominus sed in spiritu miti.[4]) At enim humanissimus deus cur recusat eum, qui se tam individuum illi comitem offert?[5]) Si quia superbe vel ex hypocrisi dixerat: sequar te, quocunque ieris; ergo aut superbiam aut hypocrisin recusandam iudicando, iudicem gessit. Et utique damnavit, quem recusavit, non consecuturum scilicet salutem. Nam sicut ad salutem vocat, quem non recusat, vel etiam quem ultro vocat, ita in perditionem damnat, quem recusat. Illi autem caussato patris sepulturam cum respondet: sine, mortui sepeliant mortuos suos, tu autem vade et adnuntia regnum dei;[6]) utramque legem creatoris manifeste confirmavit, et de sacerdotio in Levitico prohibentem sacerdotes supremis etiam parentum interesse: super omnem, inquit, animam defunctam sacerdos non introibit et super patrem suum non contaminabitur;[7]) et de devotione in Arithmis, nam et illic, qui se deo voverit, inter cetera iubet, ne super ullam animam introeat defunctam, ne super patris quidem aut matris aut fratris.[8]) Puto autem et devotioni et sacerdotio destinabat, quem praedicando regno dei imbuerat. Aut si non ita est, satis impius pronuntiandus, qui nulla ratione legis intercedente, sepulturas parentum despici a filiis imperabat. Cum vero et tertium illum, prius suis valedicere parantem, prohibet retro respectare,[9]) sectam creatoris exsequitur. Hoc et ille noluerat fecisse, quos ex Sodomis liberarat.

---

1) 2 Reg. 1, 9 sqq. 2) Luc. 9, 51 – 56. 3) Ies. 42, 2. 4) 1 Reg. 19, 12. 5) Luc. 9, 57. 58. 6) Luc. 9, 59. 60. 7) Levit. 21, 1. 8) Num. 6, 6 sq. 9) Luc. 9, 61. 62.

24. Allegit et alios septuaginta apostolos super duodecim.[1]) Quo enim duodecim secundum totidem fontes in Elim, si non et septuaginta secundum totidem arbusta palmarum?[2]) Antitheses plurimum caussarum diversitas fecit, non potestatum. Sed qui diversitatem caussarum non respexit, facile eam potestatum existimavit. Profectionem filiorum Israelis creator, etiam illis spoliis aureorum et argenteorum vasculorum et vestium, praeterea[3]) oneribus consparsionum offarcinatam, eduxit ex Aegypto: Christus autem nec virgam[4]) discipulis in viam ferre praescripsit.[5]) Illi enim in solitudinem promovebantur, hi autem in civitates mittebantur. Considera caussarum offerentiam, et intelliges unam et eandem potestatem, quae secundum penuriam et copiam expeditionem suorum disposuit, proinde per civitates abundaturam circumcidens, sicut et egituram per solitudinem struxerat. Etiam calciamenta portare vetuit illos. Ipse enim erat, sub quo nec in solitudine per tot annos populus calciamenta detriverat. Neminem, inquit, in via salutaveritis. O Christum destructorem prophetarum, a quibus hoc quoque accepit Helisaeus, cum Giezin, puerum suum, mitteret in viam ad filium Sunamitidis resuscitandum de morte; puto, sic ei praecepit: accinge lumbos tuos, et sume bacillum meum in manum, et vade, quemcunque conveneris in via, ne benedixeris eum, id est, ne salutaveris, et qui te benedixerit, ne responderis ei, id est, ne resalutaveris.[6]) Quae est enim inter vias benedictio, nisi ex occursu mutua salutatio? Sic et dominus: in quam introissent domum, pacem ei dicere;[7]) exemplo eodem est. Mandavit enim et hoc Helisaeus, cum introisset ad Sunamitin, diceret ei: pax viro tuo, pax filio.[8]) Haec erunt potius nostrae Antitheses, quae comparant, non quae separant Christum. Dignus autem operarius mercede sua;[9]) quis magis pronuntiarit, quam deus iudex? quia et hoc ipsum iudicare est, dignum facere mercede operarium; nulla retributio non ex iudicatione constitit. Iam nunc et hic lex consignatur creatoris, etiam boves operantes dignos operarios mercede iudicantis. Bovi, inquit, terenti os non

---

1) Luc. 10, 1 sqq. 2) Exod. 15, 27. Num. 33, 9. 3) Editt. omnes: praeter. 4) Ed. Fran. peram. 5) Luc. 10, 6. 6) 2 Reg. 4, 29. 7) Luc. 10, 5. 8) 2 Reg. 4, 26. 9) Luc. 10, 7.

colligabis.[1]) Quis tam praestans in homines, nisi qui et in pecudes? Quodsi et Christus dignos pronuntiat mercede operarios, excusavit praeceptum illud creatoris de vasis aureis et argenteis Aegyptiorum auferendis. Qui enim villas et urbes operati fuerant Aegyptiis, digni utique operarii mercede, non ad fraudem sunt instructi, sed ad mercedis compensationem, quam alias a dominatoribus exigere non poterant. Regnum dei neque novum neque inauditum sic quoque confirmavit, dum illud iubet adnuntiari appropinquasse.[2]) Quod enim longe fuerit aliquando, id potest dici appropinquasse. Si autem nunquam retro fuisset, antequam appropinquasset, nec dici potuisset appropinquasse, quod nunquam longe fuisset. Omne quod novum et incognitum est, subitum est. Omne quod subitum est, cum adnuntiatur, tunc primum speciem inducens, tunc primum accipit tempus. Ceterum nec retro tardasse poterit, quam diu non adnuntiabatur, nec ex quo adnuntiari coeperit, appropinquasse. Etiam adiicit, ut eis, qui illos non recepissent, dicerent: scitote tamen appropinquasse regnum dei.[3]) Si hoc non et comminationis gratia mandat, vanissime mandat. Quid enim ad illos, si appropinquaret regnum, nisi quia cum iudicio appropinquat? in salutem scilicet eorum, qui adnuntiationem eius recepissent. Quomodo? si comminatio non potest sine exsecutione, habes deum exsecutorem in comminatore et iudicem in utroque. Sic et pulverem iubet excuti in illos, in testificationem, et haeret etiam[4]) terrae eorum, nedum communicationis reliquae. Si enim inhumanitas et inhospitalitas nullam ab eo relaturae sunt ultionem, cui rei praemittit testificationem, minas utique portendentem? Porro cum etiam creator in Deuteronomio Ammonitas et Moabitas prohibeat recipi in ecclesiam, quod populum Aegypto profectum inhumane et inhospitaliter copiis defraudassent;[5]) ergo in Christum inde manasse constabit communicationis interdictum, ubi habet formam: qui vos spernit, me spernit.[6]) Hoc et Moysi creator: non te

---

1) Deut. 25, 4. 2) Luc. 10, 9. 3) ibid. v. 11. 4) Ita Rhen. ed. I. Cod. Rigaltii: in testif. ei; heret etiam etc. Haec vv. corrupta sic emendarunt, ut scriberent alii: et haerentiam, alii: et adhaerentiam, alii: et ad horrentiam. Barbarae sane emendationes. 5) Deut. 23, 3. 6) Luc. 10, 16.

contempserunt, sed me.[1]) Tam enim apostolus Moyses, quam et apostoli prophetae. Aequanda erit auctoritas utriusque officii, ab uno eodemque domino apostolorum et prophetarum. Quis nunc dabit potestatem calcandi super colubros et scorpios?[2]) Utrumne omnium animalium dominus, an nec unius lacertae deus? Sed bene, quod creator hanc potestatem etiam parvulis pueris per Esaiam[3]) repromisit, coniicere manum in cavernam aspidum et in cubile natorum aspidum, nec omnino laedi. Et utique scimus, (salva simplicitate scripturae, nam nec et ipsae bestiae nocere potuerunt, ubi fides fuerit,) figurate scorpios et colubros portendi spiritalia malitiae, quorum ipse quoque princeps in serpentis et draconis et eminentissimae cuiusque bestiae nomine deputetur penes creatorem, largitum hanc potestatem priori Christo suo, sicut nonagesimus psalmus ad eum: super aspidem et basiliscum incedes, et conculcabis leonem et draconem.[4]) Sicut etiam Esaias: illa die superducet dominus deus machaeram sanctam, magnam et fortem, Christum scilicet suum, in draconem illum, colubrum magnum et tortuosum, et interficiet eum illa die.[5]) Sed cum idem via munda et via sancta vocabitur, et non transibit illic immundum, nec erit illic via immunda; qui autem dispersi erunt, vadent in ea, et non errabunt; et non erit iam illic leo, nec ex bestiis pessimis quicquam ascendet in eam, nec invenietur illic.[6]) Cum via fidem demonstret, per quam ad deum perveniemus, iam tunc eidem viae, id est fidei, hanc evacuationem et subiectionem bestiarum pollicetur. Denique et tempora promissionis congruere invenias, si quae antecedunt, legas: invalescite manus dimissae et genua resoluta; tunc patefient oculi caecorum, et aures exaudient surdorum, tunc saliet claudus, ut cervus, et clara erit lingua mutorum.[7]) Igitur ubi medicinarum edidit beneficia, tunc et scorpios et serpentes sanctis suis subdidit, ille scilicet, qui hanc potestatem, ut et aliis praestaret, prior acceperat a patre et secundum ordinem praedicationis exhibuit.

25. Quis dominus coeli invocabitur, qui non prius factor ostenditur? Gratias enim, inquit, ago, et confiteor,

---

1) Num. 14, 27. 2) Luc. 10, 19. 3) Ies. 11, 8. 4) Ps. 91, 13. 5) Ies. 27, 1. 6) Ies. 35, 8 sq. 7) Ies. 35, 3. 5 sq.

domine coeli, quod ea quae erant abscondita sapientibus et prudentibus, revelaveris parvulis.[1]) Quae ista? et cuius? et a quo abscondita? et a quo revelata? Si a deo Marcionis abscondita et revelata, qui omnino nihil praemiserat, in quo aliquid absconditum esse potuisset; non prophetias, non parabolas, non visiones, non ulla rerum aut verborum aut nominum argumenta per allegorias et figuras vel aenigmatum nebulas obumbrata, sed ipsam magnitudinem sui absconderat, quam cum maxime per Christum revelabat. Satis inique. Quid enim deliquerant sapientes et prudentes, ut absconderetur illis deus, ad quem cognoscendum non suffecerat sapientia atque prudentia illorum? Nulla via data ab ipso per aliquam operum praedicationem, vel vestigia, per quae sapientes atque prudentes deducerentur; quamquam etsi in aliquo deliquissent erga deum ignotum, pone nunc notum, non tamen zeloten eum experiri debuissent, qui dissimilis creatoris inducitur. Igitur si nec materias praemiserat, in quibus aliquid occultasset, nec reos habuerat, a quibus occultasset, nec debuerat occultasse, etiamsi habuisset: iam nec revelator ipse erit, qui absconditor non fuit, ita nec dominus coeli nec pater Christi, sed ille, in quem competunt omnia. Nam et abscondit praemisso obscuritatis propheticae instrumento, cuius intellectum fides mereretur, (nisi enim credideritis, non intelligetis,)[2]) et reos habuit sapientes atque prudentes ex ipsis operibus tot ac tantis intelligibilem deum non requirentes[3]) vel perperam in illum philosophantes et ingenia haereticis subministrantes, et novissime zelotes est. Denique olim hoc per Esaiam concionabatur, quod Christus gratulatur: perdam sapientiam sapientium et prudentiam prudentium celabo.[4]) Sicut et alibi tam abscondisse, quam revelaturum esse significat: et dabo illis thesauros absconditos, invisibiles aperiam illis.[5]) Et rursus: quis alius disiiciet signa ventriloquorum et divinationes ex corde, avertens in posteriora sapientes et cogitationes eorum infatuans?[6]) Si autem Christum suum illuminatorem nationum designavit: posui te in lucem nationum,[7]) quas interpretamur in nomine parvulorum, sensu scilicet retro parvas et imprudentia infantes,

---

1) Luc. 10, 21. 2) Ies. 7, 9. 3) Rom. 1, 20 sqq. 4) Ies. 29, 14. 5) Ies. 45, 3. 6) Ies. 44, 25. 7) Ies. 42, 6. 49, 6.

iam vero et humilitate fidei pusillas: facilius utique credemus, eundem etiam parvulis revelasse per Christum, qui et retro absconderit et per Christum revelationem repromiserit. Aut si deus Marcionis ea, quae a creatore abscondita retro fuerant, patefecit, ergo iam creatori negotium gessit, res eius edisserens. Sed in destructionem, inquis, uti traduceret eas. Ergo illis traduxisse debuerat, quibus creator abscondidit, sapientibus et prudentibus. Si enim benignitate faciebat, illis erat agnitio praestanda, quibus fuerat negata, non parvulis, quibus nihil creator inviderat. Et tamen usque adhuc, puto, probamus exstructionem potius legis et prophetarum inveniri in Christo, quam destructionem. Omnia sibi tradita dicit a patre. [1]) Credas, si creatoris est Christus, cuius omnia, quia non minori se tradidit omnia, filio creator, quae per eum condidit, per sermonem suum scilicet. Ceterum, si ἐπερχόμενος ille, quae sunt omnia, quae illi a patre sunt tradita? quae sunt creatoris? Ergo bona sunt, quae pater filio tradidit, et bonus iam creator, cuius omnia bona sunt, et ille iam non bonus, qui in aliena bona invasit, ut filio traderet, docens alieno abstinere. Certe mendicissimus, qui nec filium unde ditaret habuit, nisi de alieno. Aut si nihil de creatoris traditum est ei a patre, et quomodo hominem creatoris sibi vindicat? aut si solus homo ei traditus est, omnia homo non est. Scriptura autem omnium edicit traditionem filio factam. Sed etsi omnia ad hominum genera, id est ad omnes nationes, interpretaberis, et has filio tradidisse creatoris est. Dabo tibi gentes haereditatem tuam et possessionem tuam terminos terrae. [2]) Aut si habet et ipse aliqua sua, quae omnia filio traderet, pariter cum homine creatoris, ostende unum aliquem [3]) ex omnibus in fidem, in exemplum, ne tam merito non credam eius esse omnia, cuius nihil video, quam merito credam, etiam quae non video eius esse, cuius sunt universa, quae video. Sed nemo scit, qui sit pater, nisi filius, et qui sit filius, nisi pater, [nemo enim scit patrem, nisi filius, et filium nisi pater,] et cuicunque filius revelaverit. [4]) Atque ita Christus ignotum deum praedicavit.

---

1) Luc. 10, 22. 2) Ps. 2, 8. 3) Ciaconius et Rig. unum aliquod. 4) Luc. 10, 22. Vv. uncis inclusa desunt in editt. Pamelii et Rig., nec licet dubitare, quin a librario quodam e Matth. 11, 27. adiecta sint. Cf. Irenaeus 4, 14.

Hinc enim et alii haeretici fulciuntur, opponentes creatorem omnibus notum, et Israeli secundum familiaritatem et nationibus secundum naturam. Et quomodo ipse testatur nec Israeli cognitum se? Israel autem me non cognovit, et populus me non intellexit.[1]) Nec nationibus: ecce enim nec de nationibus, inquit, nemo; propter quod et illas stillicidium situlae deputavit, et Sionem tanquam speculam in vinea dereliquit.[2]) Vide ergo, an confirmatio sit propheticae vocis exprobrantis ignorantiam in deum humanam, quae fuerit ad filium usque. Nam et ideo subtexuit ab eo cognosci patrem, cui filius revelaverit, quoniam ipse erat, qui positus a patre illuminatio nationum adnuntiabatur, utique de deo illuminandarum, etiam Israelis, utique per agnitionem dei pleniorem. Ita non proficient argumenta in fidem dei alterius, quae creatori competere possunt, quia quae non competunt creatori, haec poterunt in fidem proficere dei alterius. Si et sequentia inspicias: beati oculi, qui vident, quae videtis; dico enim vobis, quia prophetae non viderunt, quae vos videtis:[3]) de superiori sensu descendunt, adeo neminem, ut decuit, deum cognovisse, quando nec prophetae vidissent, quae sub Christo videbantur. Nam si non meus esset Christus, nec prophetarum hoc in loco mentionem collocasset. Quid enim mirum, si non viderant res dei ignoti, et tanto post aevo revelati? Quae autem fuisset felicitas eorum, qui tunc videbant, quae alii merito vidisse non poterant, si non erant consecuti repraesentationem eorum, quae nunquam praedicarant, nisi quoniam poterant vidisse, qui dei sui res, quas etiam praedicaverant, non tamen viderant? Haec autem felicitas erit aliorum, qui videbant, quae alii tantum praedicaverant. Denique ostendemus, et iam ostendimus, ea visa in Christo, quae fuerant praedicata, abscondita tamen et ab ipsis prophetis, ut absconderentur et a sapientibus et a prudentibus seculi. In evangelio veritatis legis doctor dominum aggressus, quid faciens, inquit, vitam aeternam consequar?[4]) In haeretico vita solummodo posita est, sine aeternae mentione, ut doctor de ea vita videatur consuluisse, quae in

---

1) Ies. 1, 3. 2) Ies. 65, 5. 40, 15. 1, 8. 3) Luc. 10, 23. 24. 4) Luc. 10, 25.

lege promittitur a creatore longaeva.[1]) Et dominus ideo illi secundum legem responsum dedit: diliges dominum deum tuum ex toto corde tuo et ex tota anima tua et totis viribus tuis,[2]) quoniam de lege vitae sciscitabatur. Sed sciebat utique legis doctor, quo pacto vitam legalem consequi posset, ut non de ea interrogasset, cuius regulas etiam docebat. Sed quia et mortui iam suscitabantur a Christo, exsuscitatus ad spem aeternae vitae per exempla recidivae, ne plus aliquid observationis exigeret sublimior spei, idcirco consuluit de aeternae vitae consecutione. Itaque dominus, ut nec ipse alius, nec aliud novum inferens praeceptum, quam quod principaliter ad omnem salutem et utramque vitam facit, ipsum caput ei legis opponit, omnifariam diligendi dominum deum suum. Denique si de vita longaeva et ille consuluit et Christus respondit, quae sit penes creatorem, non de aeterna, quae sit penes Marcionis deum: quomodo consequitur aeternam? Non utique eodem modo, quo et longaevam. Pro differentia enim mercedum, operarum quoque credenda distantia est. Ergo non ex dilectione dei tui consequetur vitam aeternam Marcionites, sicut longaevam dilector creatoris. Sed quale est, ut non magis diligendus sit, qui aeternam pollicetur, si diligendus est, qui longaevam repromittit? Ergo eiusdem erit utraque vita, cum eadem est utrique vitae captanda disciplina. Quod creator docet, id et Christo opus est, diligendi dei praeceptum [3]) ut praestet, interveniente et hic illa praescriptione, qua facilius apud eum debeant credi maiora, apud quem minora praecedunt, quam apud eum, cui nullam de maioribus fidem aliqua minora praeparaverunt. Viderit nunc, si aeternam nostri addiderunt. Hoc mihi satis est, quod Christus ille aeternae, non longae, vitae invitator, de longaeva consultus, quam destruebat, non ad aeternam potius exhortatus est hominem, quam inferebat. Quid, oro te, fecisset Christus creatoris, si qui creatori diligendo aedificaverat hominem, non erat creatoris? Credo, negasset diligendum creatorem.

26. Cum in quodam loco orasset ad patrem,[4]) illum

---

1) Rhen. ed. I. longaeva aeterna, quod alterum v. non est in Pamelii et Rigaltii edd. 2) Luc. 10, 27. 3) Ita cod. Wouweri; ceteri: diligi, ut praestet. 4) Luc. 11, 1.

superiorem, satis impudentibus et temerariis oculis suspiciens ad coelum creatoris, a quo tam aspero et saevo et grandine et fulmine potuisset elidi, sicut et Hierusalem suffigi ab eo potuit: aggressus eum ex discipulis quidam, domine, inquit, doce nos orare, sicut et Ioannes discipulos suos docuit, [1]) scilicet quia alium deum aliter existimaret orandum. Hoc qui praesumpserat, prius est, probet alium deum editum a Christo. Nemo enim ante voluisset orare nosse, quam didicisset, quem oraret. Igitur si didicerat, proba. Si nusquam usque adhuc probas, scito illum in creatorem formam orationis postulasse, in quem etiam discipuli Ioannis orabant. Sed quia et Ioannes novum aliquem ordinem orationis induxerat, ideo hoc et a Christo discipulus eius expostulandum non immerito praesumpserat, ut et illi de proprio magistri sui instituto, non alium, sed aliter deum orarent. Proinde nec Christus ante orationis notitiam discipulo contulisset, quam dei ipsius. Ita et ipse in eum docuit orationem, quem discipulus usque adhuc noverat. Denique sensus orationis quem deum sapiant, recognosce. Cui dicam: pater? ei, qui me omnino non fecit, a quo originem non traho, an ei, qui me faciundo et instruendo generavit? A quo spiritum sanctum postulem? [2]) a quo nec mundialis spiritus praestatur, an a quo fiunt etiam angeli spiritus, cuius et in primordio spiritus super aquas ferebatur? Eius regnum optabo venire, quem nunquam regem gloriae audivi, an in cuius manu etiam corda sunt regum? Quis dabit mihi panem quotidianum? [3]) qui nec milium mihi condit, an qui etiam de coelo panem angelorum quotidianum populo suo praestitit? Quis mihi delicta dimittet? [4]) qui ea non iudicando non retinet, an qui, si non dimiserit, retinebit, ut iudicet? Quis non sinet nos deduci in tentationem? [4]) quem poterit tentator non timere, an qui a primordio tentatorem angelum praedamnavit? Hoc ordine qui alii deo supplicat et non creatori, non orat illum, sed infamat. Proinde a quo petam, ut accipiam? apud quem quaeram, ut inveniam? ad quem pulsabo, ut aperiatur mihi? [5]) quis habet petenti dare, nisi cuius omnia, cuius sum etiam ipse, qui peto? Quid autem perdidi apud deum

---

1) Luc. 11, 1. 2) Luc. 11, 2. 3) Luc. 11, 3. 4) Luc 11, 4. 5) Luc. 11, 9.

illum, ut apud eum quaeram et inveniam? Si sapientiam atque prudentiam; has creator abscondit. Apud eum ergo quaeram? Si salutem et vitam; et has apud creatorem? Nihil alibi quaeretur, ut inveniatur, quam ubi latuit, ut appareat. Sic nec aliorsum pulsabo, quam unde sum functus.[1]) Denique si accipere et invenire et admitti laboris et instantiae fructus est illi, qui petiit et quaesivit et pulsavit, intellige haec a creatore mandari et repromitti. Ille enim deus optimus, ultro veniens ad praestandum non suo homini, nullum illi laborem nec instantiam indixisset. Iam enim non optimus, si non ultro daret non petenti, et invenire praestaret non quaerenti, et aperiret non pulsanti. Creator autem potuit indicere ista per Christum, ut, quia delinquendo homo offenderat deum suum, laboraret et instantia petendi acciperet et quaerendi inveniret et pulsandi introiret. Sic et praemissa similitudo nocturnum panis petitorem amicum facit non alienum, et ad amicum pulsantem, non ad ignotum.[2]) Amicus autem, etiamsi offendit, magis creatoris est homo, quam dei Marcionis. Itaque ad eum pulsat, ad quem ius illi erat, cuius ianuam norat, quem habere panes sciebat, cubantem iam cum infantibus, quos nasci voluerat. Etiam quod sero pulsatur, creatoris est tempus; illius et serum, cuius seculum et seculi occasus. Ad deum autem novum nemo sero pulsasset, tantum quod lucescentem. Creator est, qui et ianuam olim nationibus cluserit,[3]) quae olim pulsabatur Iudaeis; is et exsurgit, et dat; et si iam non quasi amico, non tamen quasi extraneo homini, sed quasi molesto, inquit; molestum autem tam cito deus recens neminem pati potuit. Agnosce igitur et patrem, quem etiam appellas creatorem. Ipse est, qui scit, quid filii postulent. Nam et panem petentibus de coelo dedit manna, et carnem desiderantibus emisit ortygometram; non serpentem pro pisce, nec scorpium pro ovo.[4]) Illius autem erit, non dare malum pro bono, cuius utrumque sit. Ceterum deus Marcionis non habens scorpium, non poterat id se dicere non daturum, quod non habebat, sed ille, qui habens et scorpium non dat. Itaque et spiritum sanctum is dabit, apud quem est et non sanctus. Cum surdum daemonium

---

1) Gelenius: fugatus. 2) Luc. 11, 5—8. 3) Cod. Wouw. clauserat. 4) Luc. 11, 11—13.

expulisset, (ut et in ista specie curationis Esaiae[1]) occurrisset,) in Beelzebule dictus eiicere daemonia, si egó, inquit, in Beelzebule eiicio daemonia, filii vestri in quo eiiciunt?[2]) Hac voce quid magis portendit, quam in eo eiicere se, in quo et filii eorum? in virtute scilicet creatoris. Nam si putas sic accipiendum: si ego in Beelzebule, filii vestri in quo? Quasi illos suggillaret in Beelzebule eiicientes, resistet tibi prior sensus, non posse satanam dividi adversus semet ipsum. Adeo nec illi in Beelzebule eiiciebant, sed, ut diximus, in virtute creatoris, quam ut intelligi faceret, subiungit: quodsi ego in digito dei expello daemonia, ergone appropinquavit in vos regnum dei?[3]) Apud Pharaonem enim venefici illi, adhibiti adversus Moysen, virtutem creatoris digitum dei appellaverunt.[4]) Digitus dei est hoc, quod significarent etiam modicum, validissimum tamen. Hoc et Christus ostendens, commemorator, non obliterator, vetustatum scilicet suarum, virtutem dei digitum dei dixit non alterius intelligendum, quam eius, apud quem hoc erat appellata. Ergo et regnum ipsius appropinquaverat, cuius et virtus digitus vocabatur. Merito igitur applicuit ad parabolam fortis illius armati, quem validior alius oppressit,[5]) principem daemoniorum, quem Beelzebulem et satanam supra dixerat, significans digito dei oppressum, non creatorem ab alio deo subactum. Ceterum quomodo adhuc staret regnum eius in suis terminis et legibus et officiis, quem, licet integro mundo, vel sic potuisset videri superasse validior ille deus Marcionis, si non secundum legem eius etiam Marcionitae morerentur, in terram defluendo saepe et a scorpio docti, non esse superatum creatorem. Exclamat mulier de turba, beatum uterum, qui illum portasset, et ubera, quae illum educassent; et dominus, imo beati, qui sermonem dei audiunt et faciunt.[6]) Quia et retro sic reiecerat matrem aut fratres, dum auditores et obsecutores dei praefert. Nam nec hic mater adsistebat illi. Adeo nec retro negaverat, ut nec tum, cum id rursus audit, rursus proinde felicitatem ab utero et uberibus matris suae transtulit in discipulos, a qua non transtulisset, si eam non haberet.

---

1) Ies. 29, 18. 2) Luc. 11, 14—19. 3) Luc. 11, 20. 4) Exod. 8, 19. Quae sequuntur: Digitus dei — valid. tamen, videntur e lat. huius loci translatione huc male inserta. 5) Luc. 11, 21 sq. 6) Luc. 11, 27. 28.

27. Alibi malo purgare, quae reprehendunt Marcionitae in creatore; hic enim sufficit, si ea in Christo reperiuntur. Ecce inaequalis et ipse inconstans, levis, aliud docens aliud faciens, iubet omni petenti dare, et ipse signum petentibus non dat. 1) Tanto aevo lucem suam ab hominibus abscondit, et negat lucernam abstruendam, sed confirmat super candelabrum proponendam, ut omnibus luceat; 2) vetat remaledicere, 3) multo magis utique maledicere. Et vae ingerit pharisaeis et doctoribus legis. 4) Quis est tam similis dei mei Christus nisi ipsius? Saepe iam finximus, 5) nullo modo potuisse illum destructorem legis denotari, si alium deum promulgasset. Ideo et tunc pharisaeus, qui illum vocarat ad prandium, retractabat penes se, cur non prius tinctus esset, quam recubuisset, secundum legem, qui deum legis circumferret. Iesus autem etiam interpretatus est ei legem, dicens, illos calicis et catini exteriora emundare, interiora autem ipsorum plena esse rapina et iniquitate, ut significaret, vasculorum munditias hominum esse intelligendas apud deum; quia et pharisaeus de homine, non de calice illoto, apud se tractaverat. Ideo exteriora, inquit, calicis lavatis, id est carnem, interiora autem vestra non emundatis, id est animam. Adiiciens: nonne qui exteriora fecit, id est carnem, et interiora fecit, id est animam? quo dicto aperte demonstravit, ad eundem deum pertinere munditias hominis exterioris et interioris, cuius uterque sit, praeponentis misericordiam non modo lavacro hominis, sed etiam sacrificio. Subiungit enim: date, quae habetis, eleemosynam, et omnia munda erunt vobis. Quodsi et alius potest deus misericordiam mandasse, non tamen antequam cognitus. Porro et hic apparet, illos non de deo increpitos, sed de eius disciplina, a quo illis et figurate vasculorum munditiae et manifeste misericordiarum opera imperabantur. Sic et oluscula decimantes, vocationem 6) autem et dilectionem dei praetereuntes obiurgat. Cuius dei vocationem et dilectionem, nisi cuius et rutam et mentam, ex forma legis et de decimis offerebant? Totum enim exprobrationis

1) Luc. 11, 29. 2) Luc. 11, 33. 3) Luc. 6, 28. 4) Luc. 11, 37 sqq. 5) Latinius et Rig. fiximus. 6) Luc. 11, 42. *παρέρχεσθε τὴν κρίσιν*. Evang. Marcionis: *παρ. τ. κλῆσιν*. Cf. Epiphan. adv. haer. 42, schol. 26. p. 332.

hoc erat, quod modica curabant, ei utique, cui maiora non exhibebant, dicenti: diliges dominum deum tuum, ex toto corde, et ex tota anima tua et ex totis viribus tuis, qui te vocavit ex Aegypto.[1] Ceterum nec tempus admisisset, ut Christus tam praecoquam, imo tam acerbam adhuc dilectionem expostularet novo et recenti deo, ne dixerim nondum palam facto. Primatum quoque captantes locorum et honorem salutationum cum incusat, sectam creatoris administrat, eiusmodi principes Sodomorum archontas appellantis,[2] prohibentis etiam confidere in praepositos, imo et in totum, miserrimum hominem pronuntiantis, qui spem habet in homine.[3] Quodsi propterea quis affectat principatum, ut de officiis aliorum glorietur, quia officia vetuit eiusmodi sperandi et confidendi in hominem, idem et affectatores principatuum increpuit. Invehitur et in doctores ipsos legis, quod onerarent alios importabilibus oneribus, quae ipsi ne digito quidem aggredi auderent;[4] non legis onera suggillans quasi detestator eius. Quomodo enim detestator, qui cum maxime potiora legis praetereuntes incusabat, eleemosynam et vocationem et dilectionem dei, ne haec quidem gravia, nedum decimas rutarum et munditias catinorum? Ceterum excusandos potius censuisset si importabilia portare non possent. Sed quae onera taxat? quae ipsi de suo exaggerabant, docentes praecepta, doctrinas hominum, commodorum suorum caussa, iungentes domum ad domum, ut quae proximi sunt auferrent, clamantes populum, amantes munera, sectantes retributionem, diripientes iudicata pauperum, uti esset illis vidua in rapinam et pupillus in praedam.[5] De quibus idem Esaias: vae qui valent in Israele; et rursus: qui vos postulant, dominantur vestri.[6] Qui magis, quam legis doctores? Ili si et Christo displicebant, ut sui displicebant. Alienae enim legis doctores non omnino pulsasset. Cur autem vae audiunt etiam, quod aedificarent prophetis monimenta, interemptis a patribus eorum,[7] laude potius digni, qui ex isto opere pietatis testabantur, se non consentire factis patrum, si non erat zelotes, qualem arguunt Marcionitae, delicta patrum de filiis exigentem usque in quartam nativitatem? Quam vero

1) Deut. 6, 5. 2) Ies. 1, 10. 3) Ps. 118, 8sq. 4) Luc. 11, 46. 5) Ies. 5, 8. 23. 10, 2. 6) Ies. 28, 14. 3, 4. 7) Luc. 11, 47.

clavem habebant legis doctores, nisi interpretationem legis? ad cuius intellectum neque ipsi adibant, non credentes scilicet, (nisi enim credideritis, non intelligetis,) neque alios admittebant,[1]) utique docebant praecepta potius et doctrinas hominum. Qui ergo nec ipsos introeuntes nec aliis aditum praestantes increpabat, obtrectator habendus est legis an fautor? Si obtrectator, placere debebant et praeclusores legis; si fautor, iam non et aemulus legis. Sed haec omnia ad infuscandum creatorem ingerebat, ut saevum, erga quem delinquentes vae habituri essent. Et quis saevum non potius timeret provocare deficiendo ab eo? tanto magis ergo demerendum docebat, quem timendum ingerebat. Sic oportebat Christum creatoris.

28. Merito itaque non placebat illi hypocrisis pharisaeorum, labiis scilicet amantium deum, non corde. Cavete, inquit discipulis, a fermento pharisaeorum, quod est hypocrisis,[2]) non praedicatio creatoris. Odit contumaces patris filius, non vult suos tales exsistere in illum, non in alium, in quem hypocrisis fuisset admissa, cuius exemplum a discipulis caveretur. Ita pharisaeorum prohibet exemplum. In eum prohibebat illud admitti, in quem admittebant pharisaei. Igitur quoniam hypocrisin eorum taxarat, utique celantem occulta cordis et incredulitatis secreta superficialibus[3]) officiis obumbrantem, quae clavem agnitionis habens, nec ipsa introiret nec alios sineret, ideo adiicit: nihil autem opertum, quod non patefiet, et nihil absconditum, quod non dignoscetur;[4]) ne quis existimet, illum dei ignoti retro et occulti revelationem et agnitionem[5]) intentare, cum subiiciat, etiam quae inter se mussitarent vel tractarent, scilicet super ipso dicentes: hic non expellit daemonia nisi in Beelzebul, in apertum processura, et in ore hominum futura, ex evangelii promulgatione.[6]) Dehinc conversus ad discipulos: dico autem, inquit, vobis, amicis meis, nolite terreri ab eis, qui vos solummodo occidere possunt, nec post hoc ullam in vobis habent potestatem.[7]) Sed iis erit Esaias praedicens: vide, quomodo iustus aufertur, et nemo ad-

1) Luc. 11, 52. 2) Luc. 12, 1. 3) Rhen. ed. I. superficii talibus, e quibus vv. factum est superficialibus. 4) Luc. 12, 2. 5) Rhen. adagnitionem. Rig. ad agnit. Sed hoc v. Tertulliano inusitatum ac literae a repetitione ortum est. 6) Luc. 12, 3. 7) ibid. v. 4.

vertit.[1]) Demonstrabo autem vobis, quem timeatis; timete eum, qui postquam occiderit, potestatem habet mittendi in gehennam; (creatorem utique;) itaque dico vobis, hunc timete.[2]) Et hoc in loco sufficeret mihi, si quem timeri iubet, offendi vetat, et quem offendi vetat, demereri iubet, et qui haec mandat, ipsius est, cui timendo et non offendendo et demerendo procurat. Sed habeo et de sequentibus sumere. Dico enim vobis, omnis qui confitebitur in me coram hominibus, confitebor in illo coram deo.[3]) Qui confitebuntur autem in Christo, occidi habebunt coram hominibus, nihil utique amplius passuri post occisionem ab illis. Hi ergo erunt, quos supra praemonet, ne timeant tantummodo occidi. Ideo praemittens non timendam occisionem, ut subiungeret sustinendam confessionem. Et omnis, qui negaverit me coram hominibus, denegabitur coram deo,[4]) ab eo utique, qui illum confitentem confessurus fuisset. Si enim confessorem confitebitur, ipse est, qui et negatorem negabit. Porro si confessor est, cui nihil timendum est post occisionem, negator erit, cui timendum est etiam post mortem. Itaque cum creatoris sit, quod timendum est post mortem, gehennae scilicet poena, et negator ergo creatoris est. Si autem et negator et confessor, qui post occisionem nihil ab homine passurus est, a deo plane passurus, si negaret. Atque ita Christus creatoris est, qui ostendit negatores suos creatoris gehennam timere debere. Post deterritam itaque negationem sequitur et blasphemiae formidandae admonitio: qui dixerit in filium hominis, remittetur illi, qui autem dixerit in spiritum sanctum, non remittetur ei.[5]) Quodsi iam et remissio et retentio delicti iudicem deum sapiunt, huius erit spiritus sanctus non blasphemandus, non remissuri scilicet blasphemiam, sicut et supra non negandus, occisuri scilicet etiam in gehennam. Quodsi et blasphemiam Christus a creatore avertit, quomodo adversarius ei venerit, non scio. Aut si et per haec severitatem eius infuscat, non remissuri blasphemiam et occisuri etiam in gehennam, superest, ut et illius diversi dei impune et spiritus blasphemetur, et Christus negetur, et nihil intersit de cultu eius deve contemptu,

---

1) Ies. 57, 1. 2) Luc. 12, 5. 3) Luc. 12, 8. 4) ibid. v. 9. 5) Luc. 12, 10.

et sicut de contemptu nulla poena, ita et de cultu nulla speranda sit merces. Perductos ad potestates prohibet ad interrogationem cogitare de responsione; sanctus enim, inquit, spiritus docebit vos ipsa hora, quid eloqui debeatis.[1]) Si eiusmodi documentum creatoris est, eius erit et praeceptum, cuius praecessit exemplum. Balaam prophetes in Arithmis, arcessitus a rege Balach, ad maledicendum Israelem, cum quo proelium inibat, simul spiritu implebatur, non ad quam venerat maledictionem, sed quam illi ipsa hora spiritus suggerebat, benedictionem pronuntiabat, ante professus apud nuntios regis, mox etiam apud ipsum, id se pronuntiaturum, quod deus ori eius indidisset.[2]) Hae sunt novae doctrinae novi Christi, quas olim famuli creatoris initiaverunt. Ecce plane diversum exemplum Moysi et Christi. Moyses rixantibus fratribus ultro intercedit et iniuriosum increpat: quid proximum tuum percutis? Et reiicitur ab illo: quis te constituit magistrum aut iudicem super nos? [3]) Christus vero postulatus a quodam, ut inter illum et fratrem ipsius dividunda haereditate componeret, operam suam, et quidem tam probae caussae, denegavit. Iam ergo melior Moyses meus Christo tuo, fratrum paci studens, iniuriae occurrens. Sed enim optimi et non iudicis dei Christus, quis me, inquit, iudicem constituit super vos? [4]) Aliam vocem excusationis invenire non potuit, ne ea uteretur, qua improbus vir et impius frater adsertorem probitatis atque pietatis excusserat. Denique probavit malam vocem, utendo ea, et malum factum, pacis inter fratres componendae declinatione. Aut numquid indigne tulerit, hoc dicto fugatum Moysen? Ideoque in caussa pari disceptantium fratrum voluit illos commemoratione eiusdem dicti confudisse? plane ita. Ipse enim tunc fuerat in Moyse, qui talia audierat, spiritus scilicet creatoris. Puto iam alibi satis commendasse nos, divitiarum gloriam damnari a deo nostro, ipsos dynastas detrahente de solio, et pauperes allevante de sterquilinio.[5]) Ab eo ergo erit et parabola divitis blandientis sibi de proventu agrorum suorum, cui deus dicit: stulte, hac nocte animam tuam reposcent; quae autem parasti, cuius erunt?[6]) Sic denique rex de gazis

1) Luc. 12, 11. 12. 2) Num. 22 — 24. 3) Exod. 2, 13 sq. 4) Luc. 12, 13. 14. 5) Luc. 1, 52. Ps. 113, 7. 6) Luc. 12, 16 — 20.

et apothecis delitiarum suarum apud Persas gloriatus per Esaiam male audivit.[1])

29. Quis nollet, curam nos agere animae de victu et corpori de vestitu, nisi qui ista homini ante prospexit, et exinde praestans merito curam eorum tanquam aemulam liberalitatis suae prohibet? Qui et substantiam ipsius animae accommodavit potiorem esca, et materiam ipsius corporis figuravit potiorem tunica, cuius et corvi non serunt, nec metunt nec in apothecas condunt, et tamen aluntur ab ipso, cuius et lilia et foenum non texunt, nec nent, et tamen vestiuntur ab ipso, cuius et Salomon gloriosissimus, nec ullo tamen flosculo cultior.[2]) Ceterum nihil tam abruptum, quam ut alius praestet, alius de praestantia eius securos agere mandet, et quidem derogator ipsius. Denique si quasi derogator creatoris, non vult de eiusmodi frivolis cogitari, de quibus nec corvi nec lilia laborent, ultro scilicet pro sua vilitate subiectis; paulo post parebit. Interim cur illos modicae fidei incusat, id est cuius fidei? Eiusne, quam nondum poterant perfectam exhibere deo, tantum quod velato cum maxime discentes eum, an quam hoc ipso titulo debebant creatori, uti crederent, haec illum ultro generi humano subministrare, nec de eis cogitarent? Nam et cum subiicit: haec enim nationes mundi quaerunt, non credendo scilicet in deum, conditorem omnium et praebitorem, quos pares gentium nolebat, in eundem deum modicos fidei increpabat, in quem gentes incredulas notabat. Porro cum et adiicit: scit autem pater opus esse haec vobis,[3]) prius quaeram, quem patrem intelligi velit Christus? Si ipsorum, creatorem demonstrat et bonum confirmat, qui sciat, quid filiis opus sit; sin illum alium deum, quomodo scit, necessarium esse homini victum atque vestitum, quorum nihil praestitit? Si enim scisset, praestitisset. Ceterum si scit quae sunt homini necessaria, nec tamen praestitit, aut malignitate aut infirmitate non praestitit. Professus autem necessaria haec homini, utique bona confirmavit. Nihil enim mali necessarium, et non erit iam depreciator operum et indulgentiarum creatoris, ut quod supra distuli expunxerim. Porro si quae necessaria scit homini alius, et prospexit et praestat: quomodo haec ipse promittit? An de alieno bonus

1) Ies. 39. 2) Luc. 12, 22—28. 3) Luc. 12, 30.

est? Quaerite enim, inquit, regnum dei, et haec vobis adiicientur,[1]) utique ab ipso. Quodsi ab ipso, qualis est, qui aliena praestabit? Si a creatore, cuius et sunt, quis est, qui aliena promittat? Ea si regno accedunt secundo gradu restituenda; eius est secundus gradus, cuius et primus; eius victus atque vestitus, cuius et regnum. Ita tota promissio creatoris est parabolarum status, similitudinum peraequatio, si nec in alium spectant, quam cui per omnia paria venerint; sumus servi, dominum enim habemus deum. Succingere debemus lumbos, id est expediti esse ab impedimentis laciniosae vitae et implicitae, item lucernas ardentes habere, id est mentes a fide accensas et operibus veritatis relucentes, atque ita exspectare dominum, id est Christum.[2]) Unde redeuntem? si a nuptiis, creatoris est, cuius nuptiae; si non creatoris, nec ipse Marcion invitatus ad nuptias isset, deum suum intuens detestatorem nuptiarum. Defecit itaque parabola in persona domini, si non esset, cui nuptiae competunt. In sequenti quoque parabola satis errat, qui furem illum, cuius horam si pater familiae sciret, non sineret suffodi domum suam,[3]) in personam disponit creatoris. Fur enim creator quomodo videri potest, dominus totius hominis? Nemo sua furatur aut suffodit, sed ille potius, qui in aliena descendit, et hominem a domino eius alienat. Porro cum furem nobis diabolum demonstret, cuius horam etiam in primordio, si homo scisset, nunquam ab eo suffossus esset, propterea iubet, ut parati simus, quia qua non putamus hora, filius hominis adveniet,[4]) non quasi ipse sit fur, sed iudex scilicet eorum, qui se non paraverint nec caverint furem. Ergo si ipse est filius hominis, iudicem teneo, et in iudice creatorem defendo; si vero Christum creatoris in nomine filii hominis hoc loco ostendit, ut eum furem portendat, qui quando venturus sit ignoremus, habes supra scriptum, neminem rei suae furem esse, salvo et illo, quod, in quantum timendum creatorem ingerit, in tantum illi negotium agens, creatoris est. Itaque interroganti Petro, in illos an et in omnes parabolam dixisset; ad ipsos et ad universos, qui ecclesiis praefuturi essent, proponit actorum similitudinem, quorum, qui bene tracta-

1) Luc. 12, 31. 2) Luc. 12, 35. 36. 3) ibid. v. 39.
4) ibid. v. 40.

verit conservos absentia domini, reverso eo omnibus bonis praeponetur; qui vero secus egerit, reverso domino, qua die non putaverit, hora qua non scierit, illo scilicet filio hominis, Christo creatoris, non fure, sed iudice, segregabitur et pars eius cum infidelibus ponetur.[1]) Proinde igitur aut et hic iudicem dominum opponit et illi catechizat, aut si deum optimum, iam et illum iudicem affirmat, licet nolit haereticus. Temperare enim tentant hunc sensum, cum deo eius vindicatur, quasi tranquillitatis sit et mansuetudinis, segregare solummodo et partem eius cum infidelibus ponere, ac si non sit vocatus, ut statui suo redditus. Quasi non et hoc ipsum iudicato fiat! Stultitia! Quis erit exitus segregatorum? Nonne amissio salutis? siquidem ab eis segregabuntur, qui salutem consequentur. Quid igitur infidelium status? Nonne damnatio? Aut si nihil patientur segregati et infideles, aeque ex diverso nihil consequentur retenti et fideles. Si vero consequentur salutem retenti et fideles, hanc amittant necesse est ex diverso segregati et infideles. Hoc erit iudicium, quod qui intendit creatoris est. Quem alium intelligam caedentem servos paucis aut multis plagis, et prout commisit illis, ita et exigentem ab eis, quam retributorem deum? Cui me decet obsequi, nisi remuneratori? Proclamat Christus tuus: ignem veni mittere in terram.[2]) Ille optimus, nullius gehennae dominus, qui paullo ante discipulos, ne ignem postularent inhumanissimo viculo, coercuerat, quando iste Sodomam et Gomorram nimbo igneo exussit, quando cantatum est: ignis ante ipsum procedet et cremabit inimicos eius,[3]) quando et per Osee comminatus est: ignem emittam in civitates Iudaeae,[4]) vel per Esaiam: ignis exarsit ex indignatione mea.[5]) Non mentiatur, si non est ille, qui de rubo quoque ardenti vocem suam emisit; videris, quem ignem intelligendum contendas. Etiamsi figura est, hoc ipso, quod de meo elemento argumenta sensui suo sumit, meus est, qui de meis utitur. Illius erit similitudo ignis, cuius et veritas. Ipse melius interpretabitur ignis istius qualitatem, adiiciens: putatis venisse me pacem mittere in terram? non, dico vobis, sed separationem.[6]) Machaeram[7]) quidem scriptum

---

1) Luc. 12, 41—46. 2) Luc. 12, 49 3) Ps. 97, 3. 4) Hos. 8, 14. 5) Ies. 30, 27. Ier. 15, 14. 6) Luc. 12, 51. 7) Matth. 10, 34.

est. Sed Marcion emendat, quasi non et separatio opus sit machaerae. Igitur et ignem eversionis intendit, qui pacem negavit. Quale proelium, tale et incendium. Qualis machaera, talis et flamma, neutra congruens domino. Denique, dividetur, inquit, pater in filium et filius in patrem, et mater in filiam et filia in matrem, et nurus in socrum et socrus in nurum.[1]) Hoc proelium inter parentes si in ipsis verbis tuba cecinit prophetae, vereor, ne Micheas[2]) Christo Marcionis praedicarit. Et ideo hypocritas pronuntiabat, coeli quidem et terrae faciem probantes, tempus vero illud non dignoscentes,[3]) quo scilicet adimplens omnia, quae super ipsos fuerunt praedicata, nec aliter docens debuerat agnosci. Ceterum quis posset eius tempora nosse, cuius, per quae probaret, non habebat. Merito exprobrat etiam, quod iustum non a semet ipsis iudicarent.[4]) Olim hoc mandat per Zachariam: iustum iudicium et pacatorium iudicate;[5]) per Hieremiam: facite iudicium et iustitiam;[6]) per Esaiam: iudicate pupillo et iustificate viduam, imputans etiam vineae Sorech, quod non iudicium fecisset sed clamorem.[7]) Qui ergo docuerat, ut facerent ex praecepto, is exigebat, ut facerent et ex arbitrio. Qui seminaverat praeceptum, ille et redundantiam eius urgebat. Iam vero, quam absurdum, ut ille mandaret iuste iudicare, qui deum iudicem iustum destruebat? Nam et iudicem, qui mittit in carcerem, nec ducit inde, nisi soluto etiam novissimo quadrante,[8]) in persona creatoris obtrectationis nomine disserunt. Ad quod necesse habeo eodem gradu occurrere; quotiescunque enim severitas creatoris opponitur, totiens illius est Christus, cui per timorem cogit obsequium.

30. Quaestionem rursus de curatione sabbato facta quomodo discussit? Unusquisque vestrum sabbatis non solvit asinum aut bovem suum a praesepi et ducit ad potum?[9]) Ergo secundum conditionem legis, operatus legem, confirmavit, non dissolvit, iubentem nullum opus fieri, nisi quod fieret omni animae,[10]) quanto potius humanae? Parabolarum congruentiam ubique recognoscor exigere. Simile est regnum dei, inquit, grano sinapis, quod accepit homo et se-

---

1) Luc. 12, 52. 2) Mich. 7, 6. 3) Luc. 12, 56. 4) ibid. v. 57. 5) Zach. 8, 16. 6) Ier. 22, 3. 7) Ies. 1, 17. 5, 16. 8) Luc. 12, 58. 59. 9) Luc. 13, 10—17. 10) Exod. 12, 16

minavit in horto suo.[1]) Quis in persona hominis intelligendus? Utique Christus, quia, licet Marcionis, filius hominis est dictus, qui accepit a patre semen regni, sermonem scilicet evangelii, et seminavit in horto suo, utique in mundo, puta nunc in homine. Sed cum in suo horto dixerit, nec mundus autem nec homo illius sit, sed creatoris, ergo qui in suum seminarit, creator ostenditur. Aut si, ut hunc laqueum evadant, converterint hominis personam in personam a Christo, in hominem accipientem semen regni et seminantem in horto cordis sui: nec ipsa materia alii conveniet, quam creatori. Quale est enim, ut lenissimi dei regnum significet semen,[2]) quod etiam iudicii fervor lacrimosa austeritate subsequitur? De sequenti plane similitudine[3]) vereor, ne forte alterius dei regno portendat. Fermento enim comparavit illud, non azymis, quae familiariora sunt creatori. Congruit et haec coniectura mendicantibus argumenta. Itaque et ego vanitatem vanitate depellam, fermentationem quoque congruere dicens regno creatoris, quia post illam clibanus vel furnus gehennae sequatur. Quoties adhuc se iudicem ostendit et in iudice creatorem? Quoties utique eiecit et damnat reiiciendo? Sicut hic quoque, cum surrexerit, inquit, pater familiae, (quo? nisi quo dixit Esaias:[4]) cum surrexerit comminuere terram,) et cluserit ostium, utique excludendis iniquis, quibus pulsantibus respondebit: nescio, unde sitis; et rursus enumerantibus, quod coram illo ederint et biberint et in plateis eorum docuerit, adiiciet: recedite a me omnes operarii iniquitatis; illic erit fletus et frendor dentium. Ubi? foris scilicet, ubi erunt exclusi, ostio cluso ab eo. Ergo erit poena, a quo fit exclusio in poenam, cum videbunt iustos introeuntes in regnum dei, se vero detineri foris.[5]) A quo? Si a creatore, quis erit ergo intus recipiens iustos in regnum? deus bonus. Quid ergo illuc creatori, ut foris detineat in poenam, quos adversarius eius exclusit, suscipiendos a se, utique magis in adversarii bilem? Sed et ille exclusurus iniquos, sciat utique creatorem illos detenturum in poenam,

---

1) Luc. 13, 18. 19. 2) Vv. signif. semen adsunt in cod. Wouweri, in quo deinde scriptum est: quod etiam iudicium ferroris lacrimosae austeritates subsequuntur. 3) Luc. 12, 20. 21. 4) Ies. 2, 19. 5) Luc. 13, 25 — 28.

aut non sciat oportet. Ergo aut nolente eo detinebuntur, et minor est illo, qui detinet, cedens ei nolens; aut si vult ita fieri, ipse ita faciendum iudicavit, et non erit melior creatore ipse auctor infamiae creatoris. Haec si nulla ratione consistunt, ut alius punire, alius liberare credatur, unius erit tam iudicium quam et regnum, et dum unius est utrumque, qui et iudicat, creatoris est.

31. Ad prandium vel ad coenam quales vocari iubet?[1]) Quales ostenderat per Esaiam: confringe panem tuum esurienti, et mendicos, et qui sine tecto sunt, induc in domum tuam,[2]) qui scilicet humanitatis istius vicem retribuere non possint. Hanc si Christus captari vetat, in resurrectione eam repromittens, creatoris est forma, cui non placent amantes munera, sectantes retributionem. Etiam invitatoris parabola, cui magis parti occurrat, expendo. Homo quidam fecit coenam et vocavit multos.[3]) Utique coenae paratura vitae aeternae saturitatem figurat. Dico primo extraneos et nullius iuris affines invitari ad coenam non solere, certe facilius solere domesticos et familiares. Ergo creatoris est invitasse, ad quem pertinebant, qui invitabantur, et per Adam, qua homines, et per patres, qua Iudaici, non eius, ad quem neque natura pertinebant neque praerogativa. Dehinc si is mittit ad convivas, qui coenam paravit, sic quoque creatoris est coena, qui misit ad convivas admonendos, ante iam vocatos per patres, admonendos autem per prophetas, non qui neminem miserit ad monendum, nec qui nihil prius egerit ad vocandum, sed ipse descenderit subito, tantum quod innotescens, iam invitans, tantum quod invitans, iam in convivium cogens, eandem faciens horam coenandi et ad coenam invitandi. Excusant se invitati.[4]) Si ab alio deo, merito, quia subito invitati, si non merito, ergo nec subito. Si autem non subito invitati, ergo a creatore, a quo olim, cuius denique declinaverant vocationem, tunc primo dicentes ad Aaronem: fac nobis deos, qui praeeant nobis;[5]) atque exinde aure audientes et non audientes,[6]) vocationem scilicet dei, qui pertinentissime ad hanc parabolam per Hieremiam, audite, inquit, vocem meam, et ero vobis in

1) Luc. 14, 12 — 14. 2) Ies. 58, 7. 3) Luc. 14, 16 sqq. 4) ibid. v. 18—20. 5) Exod. 32, 1. 6) Ies. 6, 10.

dominum et vos mihi in populum, et ibitis in omnibus viis meis, quascunque mandavero vobis; (ecce invitatio dei;) et non audierunt, inquit, et non adverterunt aurem suam, (ecce recusatio populi,) sed abierunt in iis, quae concupierunt corde suo malo.[1]) Agrum emi, et boves mercatus sum, et uxorem duxi.[2]) Et adhuc ingerit: et emisi ad vos omnes famulos meos prophetas, (hic erit spiritus sanctus, admonitor convivarum, die et ante lucem,) et non audiit populus meus, et non intendit auribus suis, et obduravit collum suum.[3]) Hoc ut patrifamiliae renuntiatum est, motus tunc; (bene quod et motus, negat enim Marcion moveri deum suum, ita et hoc meus est;) mandat de plateis et vicis civitatis facere sublectionem.[4]) Videamus, an eo sensu, quo rursus per Hieremiam: numquid solitudo factus sum domui Israelis? aut terra in incultum derelicta? (id est, numquid non habeo, quos allegam aut unde allegam?) quoniam dixit populus meus: non venimus ad te.[5]) Itaque misit ad alios vocandos ex eadem adhuc civitate. Dehinc loco abundante, praecepit etiam de viis et sepibus colligi,[6]) id est, nos iam de extraneis gentibus, illa scilicet aemulatione, qua in Deuteronomio: avertam faciem meam ab eis, et monstrabo, quid illis in novissimis, id est alios possessuros locum eorum, quoniam genitura perversa est, filii, in quibus fides non est; illi obaemulati sunt me in non deo, et provocaverunt me in iram in idolis suis, et ego obaemulabor eos in non natione, in natione insipienti provocabo eos in iram,[7]) in nobis scilicet, quorum spem Iudaei gerunt: de qua illos gustaturos negat dominus,[8]) derelicta Sione, tanquam specula in vinea et in cucumerario casula,[9]) posteaquam et novissimam in Christum invitationem recusavit. Quid ex hoc ordine secundum dispositiones et praedicationes creatoris recensendo competere potest illi, cuius nec ordinem habet nec dispositionem ad parabolae conspirationem, qui totum opus semel fecit? Aut quae erit prima vocatio eius, et quae secundo actu admonitio? Ante debent alii excusare, postea alii convenisse. Nunc autem pariter utramque partem invitare venit, de

1) Ier. 7, 23 sq. 11, 7 sq. 2) Luc. 14, 18—20. 3) Ier 7, 25. 4) Luc. 14, 21. 5) Ier. 2, 31. 6) Luc. 14, 23. 7) Deut. 32, 20 sq. 8) Luc. 14, 24. 9) Ies. 1, 8.

civitate, de sepibus, adversus speculum parabolae; nec potest iam fastidiosos iudicare, quos nunquam retro invitavit, quos cum maxime aggreditur. Aut si de futuro eos iudicat, contemturos vocationem, ergo et sublectionem loco eorum ex gentibus de futuro portendit. Plane ad hoc secundo venturus est, ut gentibus praedicet. Et si venturus, (est autem,) puto, non quasi vocaturus adhuc convivas, sed iam collocaturus. Interea qui coenae istius vocationem in coeleste convivium interpretaris spiritalis saturitatis et iucunditatis, memento et terrenas promissiones vini et olei et frumenti et ipsius civitatis aeque in spiritalia figurari a creatore.

32. Ovem et drachmam perditam quis requirit?[1]) nonne qui perdidit? Quis autem perdidit? nonne qui habuit? Qui vero habuit? nonne cuius fuit? Si igitur homo non alterius est res, quam creatoris, is eum habuit, cuius fuit, is perdidit, qui habuit, is requisivit, qui perdidit, is invenit, qui quaesivit, is exsultavit, qui invenit. Ita utriusque parabolae argumentum vacat circa eum, cuius non est ovis neque drachma, id est homo. Non enim perdidit, quia non habuit, nec requisivit, quia non perdidit, nec invenit, quia nec requisivit, nec exsultavit, quia non invenit. Atque adeo exsultare illius est de poenitentia peccatoris, id est de perditi recuperatione, qui se professus est olim, malle peccatoris poenitentiam quam mortem.

33. Quibus duobus dominis neget posse serviri, quia alterum offendi sit necesse, alterum defendi, ipse declarat, deum proponens et mammonam.[2]) Deinde mammonam quem intelligi velit, si interpretem non habes, ab ipso potes discere. Admonens enim nos, de secularibus suffragia nobis prospicere amicitiarum, secundum servi illius exemplum, qui ab actu summotus dominicos debitores diminuit cautionibus, relevat in subsidium sibi, et ego, inquit, dico vobis, facite vobis amicos de mammona iniustitiae,[3]) de nummo scilicet, de quo et servus ille. Iniustitiae enim auctorem et dominatorem totius seculi nummum scimus omnes, cui famulatam videns pharisaeorum cupiditatem, amentavit hanc sententiam: non potestis deo servire et mammonae. Irridebant denique pharisaei pecuniae cu-

---

1) Luc. 15, 4 sqq. 8 sqq. 2) Luc. 16, 13. 3) ibid. v. 1—9

pidi,[1]) quod intellexissent scilicet mammonam de nummo dictum. Ne quis existimet in mammona creatorem intelligendum et Christum a creatoris illos servitute revocasse. Quin nunc potius ex hoc disce unum a Christo deum ostensum. Duos enim dominos nominavit, deum et mammonam, creatorem et nummum. Denique non potestis deo servire, utique ei, cui servire videbantur, et mammonae, cui magis destinabantur. Quodsi ipse alium se ageret, non duos dominos, sed tres demonstrasset. Et creator enim dominus, quia deus, et utique magis dominus, quam mammonas, magisque observandus, qua magis dominus. Quale est enim, ut qui mammonam dominum dixerat, et cum deo iunxerat, vere ipsorum dominum taceret, id est creatorem? Aut numquid tacendo eo concessit, serviendum ei esse, si solummodo sibi et mammonae negavit posse serviri? Ita cum unum deum ponit, nominaturus et creatorem, si alius esset ipse, creatorem nominavit, quem dominum sine alio deo non posuit. Et illud itaque relucebit, quomodo dictum: si in mammona iniusto fideles non exstitistis, quod verum est, quis vobis credet?[2]) in nummo scilicet iniusto, non in creatore, quem et Marcion iustum facit. Et si in alieno fideles inventi non estis, meum[3]) quis dabit vobis?[4]) alienum enim debet esse a servis dei, quod iniustum est. Creator autem quomodo alienus erat pharisaeis, proprius deus Iudaicae gentis? Si ergo haec non cadunt in creatorem, sed in mammonam, quis vobis credet, quod verius est? et: quis vobis dabit, quod meum est? non potest quasi alius dixisse de alterius dei gratia. Tunc enim videretur ita dixisse, si eos in creatorem, non in mammonam, infideles notando per creatoris mentionem distinctiones fecisset dei alterius, non commissuri suam veritatem infidelibus creatoris. Quomodo tunc alterius videri potest, si non ad hoc proponatur, ut a re de qua agitur separetur? Si autem et iustificantes se coram hominibus pharisaei spem mercedis in homine ponebant, illo eos sensu increpabat, quo et propheta Hieremias: miser homo, qui spem habet in homine.[5]) Si et adiicit: scit autem deus corda vestra, illius dei vim commemorabat, qui

1) ibid. v. 14. 2) ibid. v. 11. 3) Ed. Fran. et Rig. quod meum est, quis etc. 4) Luc. 16, 12. 5) Ier. 17, 5.

lucernam se pronuntiabat, scrutantem renes et corda.[1] Si superbiam tangit, quod elatum est apud homines, perosum est deo,[2] Esaiam ponit ante oculos: dies enim domini sabaoth, in omnem contumeliosum et superbum, in omnem sublimem et elatum, et humiliabuntur.[3] Possum iam colligere, cur tanto aevo deus Marcionis fuerit in occulto. Exspectabat, opinor, donec haec omnia disceret a creatore. Didicit ergo usque ad Ioannis tempora, atque ita exinde processit adnuntiare regnum dei, dicens: lex et prophetae usque ad Ioannem, ex quo regnum dei adnuntiatur;[4] quasi non et nos limitem quendam agnoscamus Ioannem constitutum inter vetera et nova, ad quem desineret Iudaismus et a quo inciperet Christianismus, non tamen ut ab alia virtute facta sit sedatio legis et prophetarum et initiatio evangelii, in quo est dei regnum, Christus ipse. Nam etsi probavimus, et vetera transitura et nova successura praedicari a creatore, si et Ioannes antecursor et praeparator ostenditur viarum domini evangelium superducturi et regnum dei promulgaturi; et ex hoc iam, quod Ioannes venit, ipse erit Christus, quo Ioannem erat subsecuturus ut antecursorem; et si desierunt vetera et coeperunt nova interstite Ioanne: non erit mirum, quod ex dispositione est creatoris; aut unde[5] magis probetur, quam ex legis et prophetarum in Ioannem occasu et exinde ortu regnum dei? Transeat igitur coelum et terra citius, sicut et lex et prophetae, quam unus apex verborum domini.[6] Verbum enim, inquit Esaias, dei nostri manet in aevum. Nam quoniam in Esaia iam tunc Christus, sermo scilicet et spiritus creatoris, Ioannem praedicarat, vocem clamantis in deserto parare viam domini, in hoc venturum, ut legis et prophetarum ordo exinde cessaret per adimpletionem, non per destructionem, et regnum dei a Christo adnuntiaretur; ideo subtexuit, facilius elementa transitura, quam verba sua,[7] confirmans, hoc quoque, quod de Ioanne dixerat, non praeterisse.

34. Sed Christus divortium prohibet, dicens: qui dimiserit uxorem suam et aliam duxerit, adulterium com-

---

1) Ier. 17, 10. 20, 12. 2) Luc. 16, 15. 3) Ies. 2, 12. 4) Luc. 16, 16. 5) Rhen. et Pamel. ut unde; Wouw. emend. e cod. et Rig. ut aliunde. Mutavi ut in aut et signum rogandi apposui. 6) Luc. 16, 17. 21, 33 7) Ies. 40, 3 sqq.

mittit; qui dimissam a viro duxerit, aeque adulter est;[1]) ut sic quoque prohibeat divortium, illicitum facit repudiatae matrimonium. Moyses vero permittit repudium in Deuteronomio: si sumserit quis uxorem, et habitaverit cum ea, et evenerit non invenire eam apud eum gratiam, eo quod inventum sit in illa impudicum negotium, scribet libellum repudii et dabit in manu eius, et dimittet illam de domo sua.[2]) Vides diversitatem legis et evangelii, Moysi et Christi? Plane; non enim recepisti illud quoque evangelium eiusdem veritatis et eiusdem Christi, in quo prohibens divortium propriam quaestionem eius absolvit: Moyses propter duritiam cordis vestri praecepit libellum repudii dare; a primordio autem non fuit sic; quia scilicet qui marem et feminam fecerat, erunt duo, dixerat, in carne una; quod deus itaque iunxit, homo disiunxerit?[3]) Hoc enim responso et Moysi constitutionem protexit, ut sui et creatoris institutionem direxit, ut Christus ipsius. Sed quatenus ex his revincendus es, quae recepisti, sic tibi occurram, ac si meus Christus. Nonne et ipse prohibens divortium, et patrem tamen gestans eum, qui marem et feminam iunxit, excusaverit potius quam destruxerit Moysi constitutionem? Sed ecce sic tuus sit iste Christus, contrarium docens Moysi et creatori, ut, si non contrarium ostendero, meus sit. Dico enim, illum conditionaliter nunc fecisse divortii prohibitionem, si ideo quis dimittat uxorem et aliam ducat. Qui dimiserit, inquit, uxorem, et aliam duxerit, adulterium commisit, et qui a marito dimissam duxerit, aeque adulter est, ex eadem utique caussa, qua non licet dimitti, ut alia ducatur; illicite enim dimissam pro indimissa ducens, adulter est. Manet enim matrimonium, quod non rite diremptum est; manente matrimonio, nubere adulterium est. Ita si conditionaliter prohibuit dimittere uxorem, non in totum prohibuit, et quod non prohibuit in totum, permisit alia subiici;[4]) caussa cessat, ob quam prohibuit. Etiam non contrarium Moysi docet, cuius praeceptum alicubi conservat; nondum dico confirmat. Aut si

1) Luc. 16, 18. 2) Deut. 24, 1 sqq. 3) Matth. 19, 8 sq. 4 sq. 4) Ita scriptum est in cod. Rigaltii et in Rhen. ed. I.; Rig. edidit: permisit alias, ubi caussa cessat. Gelen. et Pamel. permisit. Aliud est, ubi caussa cessat. Seml. Alias ubi etc.

omnino negas permitti divortium a Christo, quomodo tu nuptias dirimis, nec coniungens marem et feminam, nec alibi coniunctos ad sacramentum baptismatis et eucharistiae admittens, nisi inter se coniuraverint adversus fructum nuptiarum, ut adversus ipsum creatorem? Certe quid faciet apud te maritus, si uxor eius commiserit adulterium? Habebitne illam? Sed nec tuum apostolum sinere scis coniungi prostitutae membra Christi.[1] Habet itaque et Christum adsertorem iustitia divortii. Iam hinc confirmatur ab illo Moyses, ex eodem titulo prohibens repudium, quo et Christus, si inventum fuerit in muliere negotium impudicum. Nam et in evangelio Matthaei: qui dimiserit, inquit, uxorem suam praeter caussam adulterii, facit eam adulterari,[2] atque adulter censetur et ille, qui dimissam a viro duxerit. Ceterum praeter ex caussa adulterii nec creator disiungit, quod ipse scilicet coniunxit, eodem alibi Moyse constituente, eum, qui ex compressione matrimonium fecerat, non posse dimittere uxorem in omne tempus.[3] Quodsi ex violentia coactum matrimonium stabit, quanto magis ex convenientia voluntarium? sicut et prophetiae auctoritate: uxorem iuventutis tuae non dimittes.[4] Habes itaque Christum ultro vestigia ubique creatoris ineuntem tam in permittendo repudio quam in prohibendo; habes etiam nuptiarum, quoquo velis latere, prospectorem, quas nec separari vult prohibendo repudium, nec cum macula haberi tunc permittendo divortium. Erubesce, non coniungens, quos tuus quoque Christus coniunxit. Erubesce, etiam disiungens, sine eo merito, quo disiungi voluit et tuus Christus. Debeo nunc et illud ostendere, unde hanc sententiam deduxerit dominus, quove direxerit. Ita enim plenius constabit, eum non ad Moysen destruendum spectasse, per repudii propositionem subito interpositam, quia nec subito interposita est, habens radicem ex eadem Ioannis mentione. Ioannes enim retundens Herodem, quod adversus legem uxorem fratris sui defuncti duxisset, habentis filiam ex illa, (non alias hoc permittente, imo et praecipiente lege, quam si frater illiberis[5]) decesserit, ut a fratre

---

1) 1 Cor. 6, 15 sq. 2) Matth. 5, 32. 3) Deut. 22, 28 sq. 4) Malach. 2, 15. 5) Rhen. in ed. 1. illecebris, ex quo fecit illiberis, i. e. ἄπαις.

ipsius et ex costa ipsius supparetur semen illi,) coniectus in carcerem fuerat ab eodem [1]) postmodum et occisus. Facta igitur mentione Ioannis dominus, et utique successus exitus eius, illicitorum matrimoniorum et adulterii figuras [2]) iaculatus est in Herodem, adulterum pronuntians, etiam qui dimissam a viro duxerit, quo magis impietatem Herodis oneraret, qui non minus morte quam repudio dimissam a viro duxerat, et hoc, fratre habente ex illa filiam, et vel eo nomine illicite ex libidinis, non ex legis instinctu, ac propterea propheten quoque adsertorem legis occiderat. Hoc mihi disseruisse proficiet etiam ad subsequens argumentum divitis apud inferos dolentis et pauperis in sinu Abrahae requiescentis. [3]) Nam et illud, quantum ad scripturae superficiem, subito propositum est, quantum ad intentionem sensus, et ipsum cohaeret mentioni Ioannis male tractati, et suggillati Herodis male maritati, [4]) utriusque exitum deformans, Herodis tormenta et Ioannis refrigeria, ut iam audiret Herodes: habent illic Moysen et prophetas, illos audiant. Sed Marcion aliorsum cogit, scilicet ut utramque mercedem creatoris sive tormenti sive refrigerii apud inferos determinet eis positam, qui legi et prophetis obedierint, Christi vero et dei sui coelestem definiat sinum et portum. Respondebimus et haec [5]) ipsa, scriptura revincente oculos eius, quae ad inferos [6]) discernit Abrahae sinum pauperi. Aliud enim inferi, ut puto, aliud quoque Abrahae sinus. Nam et magnum ait intercedere regiones istas profundum et transitum utrinque prohibere. Sed nec allevasset dives oculos et quidem de longinquo, nisi in superiora, et de altitudinis longinquo per immensam illam distantiam sublimitatis et profunditatis. Unde apparet sapienti cuique, qui aliquando Elysios audierit, esse aliquam localem determinationem, quae sinus dicta sit Abrahae ad recipiendas animas filiorum eius, etiam ex nationibus, patris scilicet multarum nationum in Abrahae censum deputandarum, et ex eadem fide, qua et Abraham deo credidit, nullo sub iugo legis nec in signo circumcisionis. Eam

---

1) Pam. et Rig. ab eod. Herode. 2) Sic emend. Rig.; Rhen figura. Ciacon. coni. fulgura. 3) Luc. 16, 19—31. 4) Editt. omnes: meritati; sed iam Gelenius suasit maritati scribendum esse. 5) Rhen. ed. I. haec, ceteri: hac. 6) Ed. Fran. et Rig. ab inferis.

itaque regionem sinum dico Abrahae, etsi non coelestem, sublimiorem tamen inferis, interim refrigerium praebituram animabus iustorum, donec consummatio rerum resurrectionem omnium plenitudine mercedis expungat, tunc apparitura coelesti promissione, quam Marcion suo vindicat quasi non a creatore promulgatam. Ad quam ascensum suum Christus aedificat in coelum, secundum Amos,[1]) utique suis, ubi est et locus aeternus, de quo Esaias: quis adnuntiabit vobis locum aeternum, nisi scilicet Christus incedens in iustitia, loquens viam rectam, odio habens iniustitiam et iniquitatem?[2]) Quodsi aeternus locus repromittitur, et ascensus in coelum aedificatur a creatore, promittente etiam semen Abrahae velut stellas coeli futurum, utique ob coelestem promissionem: salva ea promissione, cur non capiat sinum Abrahae dici temporale aliquod animarum fidelium receptaculum, in quo iam delinietur futuri imago ac candida quaedam utriusque iudicii prospiciatur? admonens quoque vos haereticos, dum in vita estis, Moysen et prophetas unum deum praedicantes creatorem, et unum Christum praedicantes eius, et utrumque iudicium poenae et salutis aeternae apud unicum deum positum, qui occidat et vivificet. Imo, inquit, nostri dei monela de coelo non Moysen et prophetas iussit audiri, sed Christum: hunc audite. Merito. Tunc enim apostoli satis iam audierant Moysen et prophetas, qui secuti erant Christum, credendo Moysi et prophetis. Nec enim accepisset Petrus dicere: tu es Christus, antequam audisset et credidisset Moysi et prophetis, a quibus solis adhuc Christus adnuntiabatur. Haec igitur fides eorum meruerat, ut etiam voce coelesti confirmaretur, iubente illum audiri, quem agnoverant evangelizantem pacem, evangelizantem bona, adnuntiantem locum aeternum, aedificantem illis ascensum suum in coelum.[3]) Apud inferos autem de eis dictum est: habent illic Moysen et prophetas, audiant illos, qui non credebant, vel qui nec omnino sic credebant, esse post mortem superbiae divitiarum et gloriae delitiarum, supplicia adnuntiata a Moyse et prophetis, decreta autem ab eo deo, qui de thronis deponit dynastas, et de sterquiliniis elevat inopes.[4]) Ita

1) Amos 9, 6. 2) Ies. 33, 14. 3) Ies. 52, 7. 33, 14. Amos 9, 6. 4) Ps. 113, 6.

cum utrinque pronuntiationis diversitas competat creatori, non erit divinitatum statuenda distantia, sed ipsarum materiarum.

35. Conversus ibidem ad discipulos, vae dicit auctori scandalorum, expedisse ei, si natus non fuisset, aut si molino saxo ad collum deligato praecipitatus esset in profundum, quam unum ex illis modicis utique discipulis eius scandalizasset.[1] Aestima, quale supplicium comminetur illi. Nec enim alius ulciscetur scandalum discipulorum eius. Agnosce igitur et iudicem et illo affectu pronuntiantem de cura suorum, quo et creator retro: qui tetigerit vos, ac si pupillam oculi mei tangat.[2] Idem sensus eiusdem est: peccantem fratrem iubet corripi,[3] quod qui non fecerit, utique deliquit, aut ex odio volens fratrem in delicto perseverare, aut ex acceptione personae parcens ei, habens Leviticum: non odies fratrem tuum in animo tuo; traductione traduces[4] proximum tuum, utique et fratrem, et non sumes propter illum delictum.[5] Nec mirum, si ita docet, qui pecora quoque fratris tui, si errantia in via inveneris, prohibet despicias, quominus ea reducas fratri,[6] nedum ipsum sibi. Sed et veniam des fratri in te delinquenti, iubet etiam septies. Parum plane. Plus est enim apud creatorem, qui nec modum statuit, in infinitum pronuntians: fratris malitiae memor ne sis,[7] nec petenti eam praestes, mandat, sed et non petenti. Non enim dones offensam vult, sed obliviscaris. Lex leprosorum[8] quantae sit interpretationis erga species ipsius vitii et inspectationis summi sacerdotis, nostrum erit scire; Marcionis, morositatem legis opponere, ut et hic Christum aemulum eius affirmet, praevenientem sollemnia legis etiam in curatione decem leprosorum, quos tantummodo ire iussos, ut se ostenderent sacerdotibus, in itinere purgavit,[9] sine tactu iam et sine verbo, tacita potestate et sola voluntate; quasi necesse sit semel remediatore languorum et vitiorum adnuntiato Christo et de effectibus probato de qualitatibus curationum retractari, aut creatorem in Christo ad legem provocari; si quid aliter quam lege distinxit, ipse perfecit, cum aliter

---

1) Luc. 17, 1. 2. 2) Zach. 2, 8. 3) Luc. 17, 3. 4) Rhen. ed. I. non traduces. 5) Lev. 19, 17. 6) Exod. 23, 4. 7) Lev. 19, 18. 8) Lev. 13. 14. 9) Luc. 17, 11 — 19.

utique dominus per semet ipsum operetur sive per filium, aliter per prophetas, famulos suos, maxime documenta virtutis et potestatis, quae ut clariora et validiora, qua propria, distare a vicariis fas est. Sed eiusmodi et alibi iam dicta sunt in documento superiore. Nunc etsi praefatus est, multos tunc fuisse leprosos apud Israelem in diebus Helisaei prophetae, et neminem eorum purgatum nisi Neeman Syrum, 1) non utique numerus faciet ad differentiam deorum in destructionem creatoris unum remediantis et praelationem eius, qui decem emundarit. Quis enim dubitabit plures potuisse curari ab eo, qui unum curasset, quam ab illo decem, qui nunquam retro unum? Sed hac cum maxime pronuntiatione diffidentiam Israelis vel superbiam pulsat, quod cum multi essent illic leprosi, et prophetes non deesset, etiam edito documento, nemo decucurrisset ad deum operantem in prophetis. Igitur quoniam ipse erat authenticus pontifex dei patris, inspexit illos secundum legis arcanum, significantis Christum esse verum disceptatorem et elimatorem humanarum macularum. Sed et quod in manifesto fuit legis, praecepit: ite, ostendite vos sacerdotibus. Cur, si illos ante erat emundaturus? An quasi legis illusor, ut in itinere curatis ostenderet, nihil esse legem cum ipsis sacerdotibus? Et utique viderit, si cui tam opiniosus videbitur Christus. Imo digniora sunt interpretanda et fidei iustiora; ideo illos remediatos, qua secundum legem iussi abire ad sacerdotes obaudierant; neque enim credibile est emeruisse medicinam a destructore legis observatores legis. Sed cur pristino leproso nihil tale praecepit? Quia nec Helisaeus Syro Neeman; et tamen non idcirco non erat creatoris. Satis respondi, sed qui credidit, intelligit etiam altius aliquid. Disce igitur et caussas. In Samariae regionibus res agebatur, unde erat et unus interim ex leprosis. Samaria autem desciverat ab Israele, habens schisma illud ex novem 2) tribubus, quas avulsas per Achiam prophetam collocaverat apud Samariam Hieroboam. 3) Sed et alias semper sibi placentes erant Samaritani de montibus et puteis patrum, sicut in evangelio Ioannis Samaritana illa in colloquio domini apud puteum: ne tu ma-

1) Luc. 4, 27. 2) Ed. Fran. et Rig. decem. 3) 1 Reg. 11, 29 sqq.

ior sis, et cetera, et rursus: patres nostri in isto monte adoraverunt, et vos dicitis, quia Hierosolymis oportet adorare.[1]) Itaque qui et per Amos[2]) vae dixerit eis, qui confident in monte Samariae,[3]) iam et ipsam restituere dignatus, de industria iubet ostendere se sacerdotibus, utique qui non erant, nisi ubi et templum, subiiciens Samaritam Iudaeo, quoniam ex Iudaeis salus, licet Israelitae et Samaritae; tota enim promissio tribui Iudae Christus fuit; ut scirent, Hierosolymis esse et sacerdotes et templum et matricem religionis et fontem, non puteum salutis. Et ideo ut vidit agnovisse illos legem Hierosolymis expungendam, ex fide iam iustificandos sine legis ordine remediavit. Unde et unum illum solutum ex decem memorem divinae gratiae Samariten miratus, non mandat offerre munus ex lege, quia satis iam obtulerat gloriam deo reddens, hoc et domino volente interpretari legem. Et tamen cui deo gratiam reddidit Samarites, quando nec Israelites alium deum usque adhuc didicisset? Cui alii, quam cui omnes remediati retro a Christo? Ideo fides tua te salvum fecit, audiit, quia intellexerat, veram se deo omnipotenti oblationem, gratiarum scilicet actionem, apud verum templum et verum pontificem eius, Christum, facere debere. Sed nec pharisaei possunt videri de alterius dei regno consuluisse dominum, quando venturum sit, quamdiu alius a Christo editus deus non erat, nec ille de alterius regno respondisse, quam de cuius consulebatur. Non venit, inquit, regnum dei cum observatione, nec dicunt: ecce hic, ecce illic; ecce enim regnum dei intra vos est.[4]) Quis non ita interpretabitur: intra vos est, id est, in manu, in potestate vestra, si audiatis, si faciatis dei praeceptum? Quodsi in praecepto est dei regnum, propone igitur contra, secundum nostras antitheses, Moysen, et una sententia est. Praeceptum, inquit, excelsum non est, nec longe a te; non est in coelo, ut dicas: quis ascendet in coelum et deponet nobis illud, et auditum illud faciemus? nec ultra mare est, ut dicas: quis transfretabit et sumet illud nobis, et auditum illud faciemus? prope te est verbum, in ore tuo, et in corde tuo, et in manibus tuis facere illud.[5]) Hoc erit: non hic, nec illic;

---

1) Io. 4, 12. 20 2) Rhen. ed. I. Esaiam. 3) Amos 6, 1.
4) Luc. 17, 20. 21. 5) Deut. 30, 11 sqq.

ecce enim intra vos est regnum dei. Et ne argumentetur audacia haeretica, de regno creatoris, de quo consulebatur, non de suo respondisse eis dominum, sequentia obsistunt, dicens enim filium hominis ante multa pati et reprobari oportere, ante adventum suum,[1]) in quo et regnum substantialiter revelabitur, suum ostendit et regnum, de quo responderat, quod passiones et reprobationes ipsius exspectabat. Reprobari autem habens et postea agnosci et assumi et extolli, etiam ipsum verbum reprobari inde decerpsit, ubi in lapidis aenigmate utraque revelatio eius apud David canebatur, prima recusabilis, secunda honorabilis. Lapis, inquit, quem reprobaverunt aedificantes, iste factus est in caput anguli.[2]) A domino factum est hoc. Vanum enim, si credidimus deum de contumelia aut gloria scilicet alicuius praedicasse, ut non eum portenderet, quem et in lapidis et in petrae et in montis figura portenderat.[3]) Sed si de suo loquitur adventu, cur eum diebus Noe et Loth comparat[4]) tetris et atrocibus, deus et lenis et mitis? Cur admonet meminisse uxoris Loth, quae praeceptum creatoris non impune contempsit, si non cum iudicio venit vindicandorum praeceptorum suorum? Etiamsi vindicat, ut ille, si iudicat me, non debuit per eius documenta formare, quem destruit, ne ille me formare videatur. Si vero et hic non de suo loquitur adventu, sed de Iudaei Christi, exspectemus etiam nunc, ne quid de suo praedicet, illum interim esse credentes, quem omni loco praedicat.

36. Nam et orandi perseverantiam et instantiam mandans, parabolam iudicis ponit coacti audire viduam instantia et perseverantia interpellationum eius.[5]) Ergo iudicem deum ostendit orandum, non se, si non ipse est iudex; sed subiunxit, facturum deum vindictam electorum suorum. Si ergo ipse erit iudex, qui et vindex, creatorem ergo meliorem deum probavit, quem electorum suorum clamantium ad eum die et nocte vindicem ostendit. Et tamen cum templum creatoris inducit, et duos adorantes diversa mente describit, pharisaeum in superbia, publicanum in humilitate, ideoque alterum reprobatum, alterum iustificatum descendisse,[6]) utique docendo, qua disciplina sit orandum, eum

1) Luc. 17, 25. 2) Ps. 118, 21. 3) Ies. 8, 14. 1 Cor. 10, 4.
4) Luc. 17, 26—32. 5) Luc. 18, 1—18. 6) Luc. 18, 9—14.

et hic orandum constituit, a quo relaturi essent eam orandi disciplinam, sive reprobatricem superbiae sive iustificatricem humilitatis. Alterius dei nec templum nec oratores nec iudicium invenio penes Christum, nisi creatoris. Illum iubet adorare in humilitate, ut allevatorem humilium, non in superbia, ut destructorem superborum. Quem alium adorandum mihi ostendit, qua disciplina, qua spe? Neminem, opinor. Nam et quam docuit orationem, creatori probavimus convenire. Aliud est, si etiam adorari, qua deus optimus et ultro bonus, non vult. Sed quis optimus, nisi unus, inquit, deus?[1]) Non quasi ex duobus diis unum optimum ostenderit, sed unum esse optimum deum solum, qui sic unus sit optimus, qua solus deus. Et utique optimus, qui pluit super iustos et iniustos, et solem suum oriri facit super bonos et malos,[2]) sustinens et alens et iuvans etiam Marcionitas. Denique interrogatus ab illo quodam: praeceptor optime, quid faciens vitam aeternam possidebo? de praeceptis creatoris an ea sciret, id est faceret, expostulavit ad contestandum, praeceptis creatoris vitam acquiri sempiternam; cumque ille principaliora quaeque affirmasset observasse se ab adolescentia, unum, inquit, tibi deest, omnia, quaecunque habes, vende et da pauperibus, et habebis thesaurum in coelo, et veni, sequere me.[3]) Age, Marcion, omnesque iam commiserones et coodibiles eius haeretici, quid audebitis dicere? Resciditne Christus priora praecepta, non occidendi, non adulterandi, non furandi, non falsum testandi, diligendi patrem et matrem? An et illa servavit, et quod deerat adiecit? quamquam et hoc praeceptum largitionis in egenos ubique diffusum sit in lege et prophetis, uti gloriosissimus ille observator praeceptorum pecuniam multo cariorem habiturus traduceretur. Salvum est igitur et hoc in evangelio: non veni dissolvere legem et prophetas, sed potius adimplere.[4]) Simul et cetera dubitatione liberavit, manifestando unius esse et dei nomen et optimi, et vitam aeternam et thesaurum in coelo, et semet ipsum, cuius praecepta supplendo et conservavit et auxit, secundum Michaeam quoque hoc loco recognoscendus, dicentem: si adnuntiavit tibi homo, quid bonum? aut

1) Luc. 18, 19. 2) Matth. 5, 45. 3) Luc. 18, 18—22. 4) Matth. 5, 17.

quid a te dominus exquirit, quam facere iudicium, diligere misericordiam, et paratum esse sequi dominum deum tuum?[1]) Et homo enim Christus adnuntians, quid sit bonum, scientiam legis, praecepta, inquit, scis, facere iudicium. Vende, inquit, quae habes, diligere misericordiam, et da, inquit, egenis. Paratum esse, inquit, ire cum domino, et veni, inquit, sequere me. Tam distincta fuit a primordio Iudaea gens per tribus et populos et familias et domos, ut nemo facile ignorari de genere potuisset, vel de recentibus Augustianis censibus adhuc, tunc fortasse pendentibus. Iesus autem Marcionis et natus non dubitaretur, qui homo videbatur; utique qua non natus, nullam potuerat generis sui in publico habuisse notitiam; sed erat unus aliquis deputandus ex iis, qui quoquo modo ignoti habebantur. Cum igitur praetereuntem illum caecus audisset, cur exclamavit: Iesu, fili David, miserere mei,[2]) nisi quia filius David, id est ex familia David, non temere deputabatur per matrem et fratres, qui aliquando ex notitia utique adnuntiati ei fuerant? Sed antecedentes increpabant caecum, uti taceret; merito, quoniam quidem vociferabatur, non quia de David filio mentiebatur. Aut doce increpantes illos scisse, quod Iesus non esset filius David, ut idcirco silentium caeco indixisse credantur. Sed etsi doceres, facilius illos ignorasse praesumeretur, quam dominum falsam in se praedicationem sustinere potuisse. Sed patiens dominus, non tamen confirmator erroris, imo etiam detector creatoris, ut non prius hanc caecitatem hominis illius enubilasset, ne ultra Iesum filium David existimaret. Atquin ne patientiam eius infamaretis, nec ullam rationem dissimulationis illi affingeretis, nec filium David negaretis, manifestissime confirmavit caeci praedicationem et ipsa remuneratione medicinae et testimonio fidei. Fides, inquit, tua te salvum fecit.[3]) Quid vis caecum credidisse? Ab alio deo descendisse Iesum ad deiectionem creatoris,[4]) ad destructionem legis et prophetarum, non illum esse, qui ex radice Iesse, et ex fructu lumborum David destinabatur,[5]) caecorum quoque remunerator? Sed nondum, puto, eiusmodi tunc caeci erant, qualis

1) Micha 6, 8. 2) Luc. 18, 38. 39. 3) Luc. 18, 42. 4) Sic Wouw. e cod. et Rig. Ceteri: ab illo deo — detectionem cr. 5) Ps. 132, 11.

Marcion, ut haec fuerit caeci illius fides, qua crediderit in voce: Iesu, fili David; qui hoc se et cognovit et cognosci ab omnibus voluit, fidem hominis etsi melius oculatam, etsi veri luminis compotem; exteriore quoque visione donavit, ut et nos regulam simulque mercedem fidei disceremus: qui vult videre Iesum David filium, credat per virginis censum; qui non ita credet, non audiet ab illo: fides tua te salvum fecit. Atque ita caecus remanebit, ruens in antithesin ruentem et ipsam [antithesin]; sic enim caecus caecum deducere solet. Nam si aliquando Davidem in recuperatione Sionis offenderant caeci resistentes,[1] quominus admitteretur, in figuram populi proinde caeci, non admissuri quandoque Christum filium David; ideo Christus ex diverso caeco subvenit, ut hinc se ostenderet non esse filium David, et ex animi diversitate bonus caecis, quos ille iusserat caedi. Et cur fidei, et quidem pravae, praestitisse se dixit? Atquin et hoc filius David antithesin de suo retundendam. Nam et qui David offenderant, caeci; nunc vero eiusdem carnis homo supplicem se obtulerat filio David, idcirco ei satisfacienti quodammodo placatus filius David restituit lumina cum testimonio fidei, qua hoc ipsum crediderat,[2] exorandum sibi esse filium David. Et tamen David audacia hominum, puto, offenderit, non valetudo.

37. Consequitur et Zachaei domus salutem.[3] Quo merito? Numquid vel ille crediderat Christum a Marcione venisse? Atquin adhuc in auribus erat omnium vox illa caeci: miserere mei, Iesu, fili David, et: omnis populus laudes referebat deo,[4] non Marcionis, sed David. Enimvero Zachaeus etsi allophylus, fortasse tamen aliqua notitia scripturarum ex commercio Iudaico afflatus. Plus est autem; ignorans Esaiam praecepta eius impleverat. Confringito, inquit, panem tuum esurienti, et non habentes tectum in domum tuam inducito. Hoc cum maxime agebat, exceptum domo sua pascens dominum. Et nudum si videris, contegito.[5] Hoc cum maxime promittebat, in omnia misericordiae opera dimidium substantiae offerens, dissolvens violentiorum contractum obnoxiis,[6] et dimittens

---

1) 2 Sam. 5, 6 sqq. 2) Rhen. ed. I. cui test. — ediderat. Vv. cum test. fidei videntur aliunde illata esse. 3) Luc. 19, 1 — 10. 4) Luc. 18, 37. 43. 5) Ies. 58, 7. 6) Sic Rhen. ed. I.; ed. Fran. et Rig. contractuum obnexus.

conflictatos in laxamentum, et omnem conscriptionem iniquam dissipans, dicendo: et si cui quid per calumniam eripui, quadruplum reddo. Itaque dominus: hodie, inquit, salus huic domui. Testimonium dixit, salutaria esse, quae praeceperat prophetes creatoris. Cum vero dicit: venit enim filius hominis salvum facere, quod periit, iam non contendo eum venisse, ut salvum faceret, quod perierat, cuius fuerat, et cui perierat, quod salvum venerat facere, sed in alterius quaestionis gradum dirigo. De homine agi nulla dubitatio est; hic, cum ex duabus substantiis constet, ex corpore et anima, quaerendum est, ex qua substantiae specie periisse videatur. Si ex corpore, ergo corpus perierat, anima non. Quod perierat, salvum facit filius hominis; habet igitur et caro salutem. Si et anima perierat, animae perditio saluti destinatur; caro, quae non periit, salva est. Si totus homo perierat ex utraque substantia, totus homo salvus fiat necesse est, et elisa est sententia haereticorum negantium carnis salutem. Iam et Christus creatoris confirmatur, qui secundum creatorem totius hominis salutem pollicebatur. Servorum quoque parabola, qui secundum rationem foeneratae pecuniae dominicae diiudicantur, iudicem ostendit deum, etiam ex parte severitatis non tantum honorantem, verum et auferentem, quod quis videatur habuisse. Aut si et hic creatorem finxerit austerum, tollentem quod non posuerit et metentem quod non severit, hic quoque me ille instruit, cuius pecuniam ut foenerem edocet.[1])

38. Sciebat Christus baptisma Ioannis unde esset, et cur quasi nesciens interrogabat?[2]) Sciebat non responsuros sibi pharisaeos, et cur frustra interrogabat? An ut ex ore ipsorum iudicaret illos, vel ex corde? Refer ergo et haec ad excusationem creatoris et ad comparationem Christi, et considera iam, quid secuturum esset, si quid pharisaei ad interrogationem renuntiassent. Puta illos renuntiasse humanum Ioannis baptisma, statim lapidibus elisi fuissent. Exsisteret aliquis Marcion adversus Marcionem, qui diceret: o deum optimum, o deum diversum a creatoris exemplis! Sciens praeceps ituros homines, ipse illos in praeruptum imposuit. Sic enim et de creatore in arboris

1) Luc. 19, 11 — 27. 2) Luc. 20, 1 — 8.

lege tractatur. Sed de coelis fuit baptisma Ioannis. Et quare, inquit Christus, non credidistis ei? Ergo qui credi voluerat Ioanni, increpaturus quod non credidissent, eius erat, cuius sacramentum Ioannes administrabat. Certe nolentibus renuntiare, quid saperent, cum et ipse vicem opponit: et ego non dico vobis, in qua virtute haec facio, malum malo reddidit. Reddite quae Caesaris Caesari, et quae sunt dei deo.[1]) Quae erunt dei? quae similia sunt denario Caesaris, imago scilicet et similitudo eius. Hominem igitur reddi iubet creatori, in cuius imagine et similitudine et nomine et materia expressus est. Quaerat sibi monetam deus Marcionis; Christus denarium hominis suo Caesari iubet reddi, non alieno; nisi quod necesse est, qui suum denarium non habet. Iusta et digna praescriptio est in omni quaestione, ad propositum interrogationis pertinere debere sensum responsionis. Ceterum aliud consulenti aliud respondere dementis est; quo magis absit a Christo, quod ne homini quidem convenit. Sadducaei, resurrectionis negatores, de ea habentes interrogationem, proposuerant domino ex lege materiam mulieris, quae septem fratribus ex ordine defunctis secundum praeceptum legale nupsisset, cuius viri deputanda esset in resurrectione.[2]) Haec fuit materia quaestionis, haec substantia consultationis. Ad hoc respondisse Christum necesse est. Neminem timuit, ut quaestiones aut declinasse videatur, aut per occasionem earum, quod alias palam non docebat, subostendisse. Respondit igitur, huius quidem aevi filios nubere.[3]) Vides quam pertinenter ad caussam. Quia de aevo venturo quaerebatur, in quo neminem nubere definiturus praestruxit, hic quidem nubi, ubi sit et mori. Quos vero dignatus sit deus illius aevi possessione et resurrectione a mortuis, neque nubere neque nubi, quia nec morituri iam sint, cum similes angelorum fiant,[4]) dei et resurrectionis filii facti.[5]) Cum igitur sensus responsionis non ad aliud sit dirigendus, quam ad propositum interrogationis, si hoc sensu responsio propositum absolvitur interrogationis, non aliud responsio domini sapit, quam quo quaestio absolvitur. Habes et tempora permissarum et

---

1) Luc. 20, 25. 2) Luc. 20, 27—33. 3) ibid. v. 34. 4) Rig. sint. 5) Luc. 20, 35. 36.

negatarum nuptiarum, non ex sua propria, sed ex resurrectionis quaestione. Habes et ipsius resurrectionis confirmationem, et totum quod Sadducaei sciscitabantur, non de alio deo interrogantes, nec de proprio nuptiarum iure quaerentes. Quodsi ad ea facis respondere Christum, de quibus non est consultus, negas eum, de quibus interrogatus est, respondere potuisse, Sadducaeorum scilicet sapientia captum. Ex abundanti nunc et post praescriptionem retractabo adversus argumentationes cohaerentes. Nacti enim scripturae textum, ita in legendo decucurrerunt: quos autem dignatus est deus illius aevi, ideo adiungunt, quo alium deum faciant illius aevi; cum sic legi oporteat: quos autem dignatus est deus, ut facta hic distinctione post deum, ad sequentia pertineat illius aevi, id est, quos dignatus sit deus illius aevi possessione et resurrectione. Non enim de deo, sed de statu illius aevi consulebatur, cuius uxor futura esset post resurrectionem in illo aevo. Sic et de ipsis nuptiis responsum subvertunt, ut, filii huius aevi nubunt et nubuntur, de hominibus dictum sit creatoris nuptias permittentis, se autem, quos deus illius aevi, alter scilicet, dignatus sit resurrectione, iam et hic non nubere, quia non sint filii huius aevi, quando de nuptiis illius aevi consultus non de huius eas negaverat, de quibus consulebatur. Itaque qui ipsam vim et vocis et pronuntiationis et distinctionis exceperant, nihil aliud senserunt, quam quod ad materiam consultationis pertinebat. Atque adeo scribae, magister, inquiunt, bene dixisti. 1) Confirmaverat enim resurrectionem, formam eius edendo adversus Sadducaeorum opinionem. Denique testimonium eorum, qui ita eum respondisse praesumpserant, non recusavit. Si autem scribae Christum filium David existimabant, ipse autem David dominum eum appellat, 2) quid hoc ad Christum? Non David errorem scribarum obtundebat, sed honorem Christo David procurabat, quem dominum 3) magis, quam filium David confirmabat, quod non congrueret destructori creatoris. At ex nostra parte quam conveniens interpretatio! Nam qui olim a caeco illo filius David fuerat invocatus, 4) quod tunc reticuit, non habens in praesentia scribas, nunc ultro coram

---

1) Luc. 20, 39. 2) ib. 41—44. 3) Rhen. et Rig. dominum Christum. 4) Luc. 18, 38 sq.

eis de industria protulit, ut se, quem caecus secundum scribarum doctrinam filium tantum David praedicarat, dominum quoque eius ostenderet, remunerata quidem fide caeci, qua filium David crediderat illum, pulsata vero traditione scribarum, qua non et dominum eum norant. Quodcunque ad gloriam spectaret Christi creatoris, sic non alius tueretur, quam Christus creatoris.

39. Olim constitit de nominum proprietate, ei illam competere, qui prior et Christum suum in homines adnuntiaret et Iesum transnominaret. Constabit itaque et de impudentia eius, qui multos dicat venturos in nomine ipsius; quod non sit ipsius, si non Christus et Iesus creatoris est, ad quem proprietas nominum pertinet; amplius et prohibeat eos recipi, quorum et ipse par sit, ut qui proinde in nomine venit alieno, si non ipsius erat, a mendacio nominis praevenire discipulos, qui per proprietatem nominis possidebat veritatem eius. Venient denique illi dicentes: ego sum Christus.[1]) Recipies eos, qui consimilem recepisti. Et hic enim in nomine suo venit. Quid nunc, quod et ipse veniet nominum dominus Iesus[2]) creatoris? Reiicies illum? Et quam iniquum, quam iniustum et optimo deo indignum, ut non recipias eum in nomine suo venientem, qui alium in nomine eius recepisti! Videamus et quae signa temporibus imponat. Bella, opinor, et regnum super regnum, et gentem super gentem, et pestem, et fames terraeque motus, et formidines, et prodigia de coelo,[3]) quae omnia severo et atroci deo congruunt. Haec cum adiicit etiam oportere fieri, quem se praestat, destructorem an probatorem creatoris? Cuius dispositiones confirmat impleri oportere, quas ut optimus tam tristes quam atroces abstulisset potius, quam constituisset, si non ipsius fuissent. Ante haec autem persecutiones eis praedicat et passiones venturas[4]) in martyrium, utique et in salutem. Accipe praedicatum in Zacharia: dominus, inquit, omnipotens proteget eos, et consument illos et lapidabunt lapidibus fundae et bibent sanguinem illorum velut vinum et replebunt pateras quasi altaris, et salvos eos faciet dominus illo die velut oves, populum suum, quia lapides sancti volutant.[5]) Et ne putes haec in

1) Luc. 21, 8. 2) Ed. Fran. et Rig. Christus et Iesus cr. 3) Luc. 21, 9—11. 4) ib. v. 12. 5) Zach. 9, 15 sq. Nescio

passiones praedicari, quae illos tot bellorum nomine ab allophylis manebant, respice ad species. Nemo in praedicatione bellorum legitimis armis debellandorum lapidationem enumerat popularibus coetibus magis et inermi tumultui familiarem. Nemo tanta in bello sanguinis flumina paterarum capacitate metitur, aut unius altaris cruentationi adaequat. Nemo oves appellat eos, qui in bello armati et ipsi ex eadem feritate certantes cadunt, sed qui in sua proprietate atque patientia dedentes potius semet ipsos quam vindicantes trucidantur. Denique quia lapides, inquit, sancti volutant, non quia milites pugnant. Lapides enim sunt et fundamenta, super quae nos aedificamur, exstructi secundum Paulum[1]) super fundamentum apostolorum, qui lapides sancti oppositi omnium offensui volutabant. Et hic igitur ipse vetat cogitari, quid responderi oporteat apud tribunalia,[2]) qui et Balac, quod non cogitaverat, imo contra quam cogitaverat, suggessit,[3]) et Moysi caussato linguae tarditatem os repromisit.[4]) Et sapientiam ipsam, cui nemo resisteret,[5]) per Esaiam demonstravit; hic dicet, ego dei sum, et clamabit in nomine Iacob, et alius inscribetur in nomine Israelis.[6]) Quid enim sapientius et incontradicibilius confessione simplici et exserta in martyris nomine cum deo invalescentis, quod est interpretatio Israelis? Nec mirum, si is cohibuit praecogitationem, qui et ipse a patre excepit pronuntiandi tempestive subministrationem: dominus mihi dat linguam disciplinae, quando debeam proferre sermonem;[7]) nisi Marcion Christum non subiectum patri infert. A proximis quoque persecutiones et nominis ex odio utique blasphemiam praedicatam[8]) non debeo rursus ostendere. Sed per tolerantiam, inquit, salvos facietis vosmet ipsos,[9]) de qua scilicet psalmus: tolerantia, inquit, iustorum non peribit in finem;[10]) quia et alibi: honorabilis mors iustorum, ex tolerantia sine dubio; quia et Zacharias: corona autem erit eis, qui toleraverint.[12]) Sed ne audeas argumentari, apostolos ut alterius dei praecones a Iudaeis vexatos, memento prophetas quoque eadem a Iudaeis passos,

---

an hic et postea scribendum sit: volutantur; nam apud LXX leg. κυλίονται ἐπὶ γῆς αὐτοῦ. 1) Eph. 2, 20. 2) Luc. 21, 14. 3) Num. 22 — 24. 4) Exod. 4, 12. 5) Luc. 21, 15. 6) Ies. 44, 5. 7) Ies. 50, 4. 8) Luc. 21, 16. 17. 9) ib. v. 19. 10) Ps. 9, 19. 11) Ps. 116, 15. 12) Zach. 6, 14. cf. LXX.

tamen non alterius dei apostolos fuisse, quam creatoris. Sed monstrato dehinc tempore excidii, cum coepisset vallari exercitibus Hierusalem, signa iam ultimi finis enarrat, solis et lunae siderumque prodigia. Et in terra angustias nationum obstupescentium velut a sonitu maris fluctuantis prae exspectatione imminentium orbi malorum. Quod et ipsae vires coelorum concuti habeant,[1]) accipe Ioelem: et dabo prodigia in coelo, et in terra sanguinem et ignem et fumi vaporem; sol convertetur in tenebras et in sanguinem luna, priusquam adveniat dies magnus et illustris domini.[2]) Habes et Abacum: fluminibus disrumpetur terra, videbunt te et parturient populi, disperges aquas gressu; dedit abyssus sonum suum, sublimitas timoris eius elata est; sol et luna constitit in suo ordine, in lucem coruscationes tuae ibunt, in fulgorem fulguris[3]) scutum tuum, in comminatione tua diminues terram, et in indignatione tua depones nationes.[4]) Conveniunt, opinor, et domini pronuntiationes et prophetarum de concussionibus mundi et orbis elementorum et nationum. Post haec quid dominus? Et tunc videbunt filium hominis venientem de coelis cum plurima virtute. Cum autem haec fient, erigetis vos, et levabitis capita, quoniam appropinquabit redemptio vestra,[5]) in tempore scilicet regni, de quo subiecta erit ipsa parabola.[6]) Sic et vos cum videritis omnia haec fieri, scitote appropinquasse regnum dei.[7]) Hic erit dies magnus domini et illustris venientis de coelis filii hominis, secundum Danielem: ecce cum coeli nubibus tanquam filius hominis adveniens etc.[8]) Et data est illi regia potestas, quam in parabola postulaturus exierat, relicta pecunia servis, qua foeneraretur,[9]) et universae nationes, quas promiserat ei in psalmo pater: postula de me et dabo tibi gentes haereditatem tuam;[10]) et gloria omnis serviens illi, et potestas eius aeterna, quae non auferetur, et regnum eius, quod non corrumpetur, quia nec morientur in illo, nec nubent, sed erunt sicut angeli.[11]) De eodem adventu filii hominis et fructu eius apud Abacuc. Existi in salutem populi tui ad salvos faciendos christos tuos,[12])

---

1) Luc. 21, 20 sqq. 25 sq. 2) Ioel 3, 3 sq. 3) Editt. omnes: fulgur; sed LXX. *εἰς φέγγος ἀστραπῆς.* 4) Habac. 3, 8 sqq. cf. LXX. 5) Luc. 21, 27. 28. 6) ib. v. 29. 30. 7) ib. v. 31. 8) Dan. 7, 13. 9) Luc. 19, 11 sqq. 10) Ps. 2, 8. 11) Luc. 20, 35 sq. 12) Habac. 3, 13.

erecturos scilicet se et capita levaturos in tempore regni redemptos.[1]) Igitur cum et haec, quae sunt promissionum, proinde conveniant sicut et illa, quae sunt concussionum ex consonantia propheticarum et dominicarum pronuntiationum, nullam hic poteris interstruere distinctionem, ut concussiones quidem referas ad creatorem, saevitiae scilicet deum, quas nec sinere, nedum exspectare deberet deus optimus. Promissiones vero deo optimo deputes, quas creator, ignorans illum, non prophetasset; aut si suas prophetavit non distantes a promissionibus Christi, par erit in libertate optimo deo, nec plus videbitur a Christo tuo repromitti, quam a meo filio hominis. Ipsum decursum scripturae evangelicae ab interrogatione discipulorum usque ad parabolam fici ita invenies contextu sensus filio hominis hinc atque illinc adhaerere, ut in illum compingat et tristia et laeta et concussiones et promissiones, nec possis separare ab illo alteram partem. Unius enim filii hominis adventu constituto inter duos exitus concussionum et promissionum, necesse est ad unum pertineant filium hominis et incommoda nationum et vota sanctorum, qui ita positus est in medio, ut communis exitibus ambobus, alterum conclusurus adventu suo, id est incommoda nationum, alterum incipiens, id est vota sanctorum, ut, sive mei Christi concesseris adventum, filii hominis, quo mala imminentia ei deputes, quae adventum eius antecedunt, cogaris etiam bona ei adscribere, quae ab adventu eius oriuntur, sive tui malueris, quo bona ei adscribas, quae ab adventu eius oriuntur,[1]) cogaris mala quoque ei deputare, quae adventum eius antecedunt. Tam enim mala cohaerent adventui filii hominis antecedendo, quam et bona subsequendo. Quaere igitur, quem ex duobus Christis constituas in persona unius filii hominis, in quam utraque dispositio referatur. Aut et creatorem optimum aut et deum tuum asperum dedisti natura. In summa, ipsius parabolae considera exemplum. Aspice ficum et arbores omnes, cum fructum protulerint, intelligunt homines aestatem appropinquasse; sic et vos cum videritis haec fieri, scitote in proximo esse regnum dei. [3]) Si enim fructificationes arbuscularum signum

1) Rhen. ed. I. erecturus — levaturus — redemptus.
2) Vv. sive tui malueris — oriuntur desunt in Rhen. ed. I.
3) Luc. 21, 29 — 31.

aestivo tempori praestant antecedendo illud, proinde conflictationes orbis signum praenotant regni praecedendo illud. Omne autem signum eius est, cuius est res, cuius est signum, et omni rei ab eo imponitur signum, cuius est res. Ita si conflictationes signa sunt regni, sicut fructificationes aestatis, ergo et regnum creatoris est, cuius conflictationes deputantur, quae signa sunt regni. Praemiserat, oportere haec fieri tam atrocia, tam dira, deus optimus, certe a prophetis et a lege praedicata; adeo legem et prophetas non destruebat, cum quae praedicaverant confirmat perfici oportere. Adhuc ingerit non transiturum coelum ac terram, nisi omnia peragantur.[1] Quaenam ista? si quae a creatore fiunt, merito sustinebunt elementa domini sui ordinem expungi; si quae a deo optimo, nescio an sustineat coelum et terra perfici, quae aemulus statuit. Hoc si patietur creator, zelotes deus non est. Transeat age nunc terra et coelum. Sic enim dominus eorum destinavit, dum verbum eius maneat in aevum. Sic enim et Esaias praenuntiavit: admoneantur et discipuli, ne quando graventur corda eorum crapula et ebrietate et secularibus curis, et insistat eis repentinus dies ille velut laqueus,[2] utique oblitis deum ex plenitudine et cogitatione mundi. Moysi erit admonitio. Adeo is liberabit a laqueo diei illius, qui hanc admonitionem retro intulit. Erant et loca alia apud Hierusalem ad docendum, erant et extra Hierusalem ad secedendum. Sed enim per diem in templo docebat,[3] ut qui per Osee praedixerat: in templo meo me invenerunt et illic disputatum est ad eos.[4] Ad noctem vero in elaeonem secedebat.[5] Sic enim Zacharias demonstrarat: et stabunt pedes eius in monte elaeone.[6] Erant horae quoque auditorio competentes.[7] Diluculo conveniendum erat, quia per Esaiam cum dixisset: dominus dat mihi linguam disciplinae, adiecit: apposuit mihi mane aurem ad audiendum.[8] Si hoc est prophetias dissolvere, quid erit adimplere?

40. Proinde scit, et quando pati oporteret eum, cuius passionem lex figurat. Nam e tot festis Iudaeorum paschae diem egit.[9] In hoc enim sacramentum pronuntiarat Moy-

1) ib. v. 32. 33. 2) Ies. 40, 8. 3) Luc. 21, 37. 4) Hos. 12, 4 cf. LXX. 5) Luc. 21, 37. 6) Zach. 14, 4. 7) Luc. 21, 38. 8) Ies. 50, 4. 9) Luc. 22, 1 sqq. Pamel. et Rig. elegit.

ses: pascha est domini.[1]) Ideo et affectum suum ostendit: concupiscentia concupivi pascha edere vobiscum, antequam patiar.[2]) O legis destructorem, qui concupierat etiam pascha servare! Nimirum vervecina illum Iudaica delectaret? An ipse erat, qui tanquam ovis ad victimam adduci habens, et tanquam ovis coram tondente, sic os non aperturus,[3]) figuram sanguinis sui salutaris implere concupiscebat? Poterat et ab extraneo quolibet tradi, ne dicerem[4]) et in hoc psalmum expunctum: qui mecum panem edit, levabit in me plantam.[5]) Poterat et sine praemio tradi. Quanta enim opera traditoris circa eum, qui populum coram offendens, nec tradi magis potuisset quam invadi? Sed hoc alii competisset Christo, non qui prophetias adimplebat. Scriptum est enim: pro eo quod venumdedere iustum.[6]) Nam et quantitatem et exitum pretii postea Iuda poenitente revocati et in emptionem dati agri figuli, sicut in evangelio Matthaei[7]) continetur, Hieremias praecanit: et acceperunt triginta argenteos, pretium appretiati vel honorati, et dederunt eos in agrum figuli.[8]) Professus itaque se concupiscentia concupisse edere pascha ut suum, (indignum enim, ut quid alienum concupisceret deus,) acceptum panem et distributum discipulis corpus suum illum fecit, hoc est corpus meum dicendo,[9]) id est figura corporis mei. Figura autem non fuisset, nisi veritatis esset corpus. Ceterum vacua res, quod est phantasma, figuram capere non posset. Aut si propterea panem corpus sibi finxit, quia corporis carebat veritate, ergo panem debuit tradere pro nobis. Faciebat ad vanitatem Marcionis, ut panis crucifigeretur, Cur autem panem corpus suum appellat, et non magis peponem, quem Marcion cordis loco habuit? Non intelligens, veterem fuisse istam figuram corporis Christi, dicentis per Hieremiam: adversus me cogitaverunt cogitatum, dicentes: venite coniiciamus lignum in panem eius,[10]) scilicet crucem in corpus eius. Itaque illuminator antiquitatum quid tunc voluerit significasse panem, satis declaravit corpus suum vocans panem. Sic et in calicis mentione testamen-

---

1) Levit. 23, 5. 2) Luc. 22, 15. 3) Ies. 53, 7. 4) Cod. Wouweri: ne dicerent non et in hoc etc. 5) Ps. 41, 10. 6) Amos 2, 6. 7) Matth. 27, 3 sqq. 8) Ier. 32, 7 sqq. 25. Zach. 11, 12 sq. 9) Luc. 22, 19. 10) Ier. 11, 19. cf. LXX.

tum constituens, sanguine suo obsignatum,[1]) substantiam corporis confirmavit. Nullius enim corporis sanguis potest esse, nisi carnis. Nam et si qua corporis qualitas non carnea opponetur nobis, certe sanguinem nisi carnea non habebit. Ita consistit probatio corporis de testimonio carnis, probatio carnis de testimonio sanguinis. Ut autem et sanguinis veterem figuram in vino recognoscas, aderit Esaias. Quis, inquit, qui advenit ex Edom, rubor vestimentorum eius ex Bosor, sic decorus in stola violenta cum fortitudine? quare rubra vestimenta tua, et indumenta sicut de foro torcularis pleno conculcato?[2]) Spiritus enim propheticus velut iam contemplabundus dominum ad passionem venientem, carne scilicet vestitum, ut in ea passum, cruentum habitum carnis in vestimentorum rubore designat, conculcatae et expressae vi passionis tanquam in foro torcularis, quia exinde quasi cruentati homines de vini rubore descendant. Multo manifestius Genesis in benedictione Iudae, ex cuius tribu carnis census Christi processurus iam tunc Christum in Iuda declinabat.[3]) Lavabit, inquit, in vino stolam suam et in sanguine uvae amictum suum,[4]) stolam et amictum carnem demonstrans et vinum sanguinem. Ita et nunc sanguinem suum in vino consecravit, qui tunc vinum in sanguine figuravit.

41. Vae, ait, per quem traditur filius hominis.[5]) Ergo iam vae constat imprecationis et comminationis inclamationem intelligendam et irato et offenso deputandam, nisi si Iudas impune erat tantum sceleris relaturus. Aut si impune, vacat vae; si non impune, utique ab eo puniendus, in quem scelus traditionis admisit. Porro si sciens passus est, hominem, quem ipse comitatui suo asciverat, in tantum scelus ruere, noli iam de creatore circa Adam retractare, quae in tuum quoque deum retorquentur, aut ignorasse illum, qui non ex providentia obstitit peccaturo, aut obsistere non potuisse, si ignorabat, aut noluisse, si et sciebat et poterat, atque ita malitiosum iudicandum, qui passus sit hominem suum ex delicto perire. Suadeo igitur, agnoscas potius et in isto creatorem, quam parem illi deum optimum adversus sententiam tuam facias. Nam et Petrum

1) Luc. 22, 20. 2) Ies. 63, 1 sq. 3) Ed. Fran. delineabat; Rig. deliniabat. 4) Gen. 49, 11. 5) Luc. 22, 22.

praesumptorie aliquid elocutum negationi potius destinando[1]) zelotem deum tibi ostendit. Debuit etiam osculo tradi,[2]) propheticus scilicet Christus, ut eius scilicet filius, qui labiis a populo diligebatur.[3]) Perductus in consessum, an ipse esset Christus, interrogatur.[4]) De quo Christo Iudaei quaesissent, nisi de suo? Cur ergo non vel tunc alium eis prodidit? Ut pati posset, inquis, id est, ut ille optimus ignorantes adhuc in scelus mergeret. Atquin etsi dixisset, passurus esset. Si dixero enim, inquit, vobis non credetis.[5]) Porro non credituri perseverassent in necem eius. Et cur non magis passurus esset, si alterius dei ac per hoc adversarium creatoris manifestasset? Ergo non ut pateretur, alium se tunc quoque supersedit ostendere; sed quomodo ex ore eius confessionem extorquere cupiebant, nec confesso tamen credituri, qui eum ex operibus scripturas adimplentibus agnovisse debuerant, ita eius fuit occultasse se, cui ultro debebatur agnitio. Et tamen adhuc eis manum porrigens: abhinc, inquit, erit filius hominis sedens ad dexteram virtutis dei.[6]) Suggerebat enim se ex Danielis prophetia[7]) filium hominis et e psalmo David sedentem ad dexteram dei.[8]) Itaque ex isto dicto et scripturae comparatione illuminati, quem se vellet intelligi, ergo, inquiunt, tu dei filius es?[9]) Cuius dei, nisi quem solum noverant? Cuius dei, nisi quem in psalmo meminerant, dixisse filio suo: sede ad dexteram meam. Sed respondit: vos dicitis, quasi non ego.[10]) Atquin confirmavit id se esse, quod illi dixerant, dum rursus interrogant. Unde autem probabis interrogative et non ipsos confirmative pronuntiasse: ergo tu filius dei es? ut, quia oblique ostenderat se per scripturas filium dei intelligendum, sic senserint: ergo tu dei es filius, quod te non vis aperte dicere; atque ita et ille, vos dicitis, confirmative respondit, et adeo sic fuit pronuntiatio eius, ut perseveraverit in eo, quod pronuntiatio sapiebat.

42. Perductum enim illum ad Pilatum onerare coe-

---

1) Luc. 22, 34. 54.—62. 2) ib. v. 47 sq. 3) Ies. 29, 13. 4) Luc. 22, 66. 67. 5) ibid. 6) ib. v. 69. 7) Dan. 7, 13. 8) Ps. 110, 1. 9) Luc. 22, 70. 10) Edit. Fran. et Rig. quia ego sum. Sed haec verborum mutatio sententiae Marcionis, quam refert Tert., prorsus est contraria.

perunt, quod se regem diceret Christum,[1]) sine dubio dei filium, sessurum ad dei dexteram. Ceterum alio cum titulo gravassent, incerti, an filium dei se dixisset, nisi,[2]) vos dicitis, sic pronuntiasset, hoc se esse, quod dicerent. Pilato quoque interroganti: tu es Christus? proinde tu dicis,[3]) ne metu potestatis videretur amplius respondisse. Constitutus est igitur dominus in iudicio. Et statuit in iudicio populum suum. Ipse dominus in iudicium venit cum presbyteris et archontibus populi, secundum Esaiam.[4]) Atque exinde omne scriptum passionis suae implevit. Tumultuatae sunt ibidem nationes, et populi meditati sunt inania; astiterunt reges terrae, et archontes congregati sunt in unum adversus dominum et adversus Christum eius:[5]) nationes, Romani, qui cum Pilato fuerant; populi, tribus Israelis; reges in Herode; archontes in summis sacerdotibus. Nam et Herodi velut munus a Pilato missus.[6]) Osee vocibus fidem reddidit; de Christo enim prophetaverat: et vinctum eum ducent xenium regi.[7]) Delectatus est denique Herodes viso Iesu, nec vocem ullam ab eo audivit.[8]) Tanquam agnus enim coram tondente, sic non aperuit os suum, quia dominus dederat illi linguam disciplinae, ut sciret quomodo eum oporteret proferre sermonem,[9]) illam scilicet linguam, quam in psalmo[10]) adglutinatam gutturi suo tunc probabat non loquendo. Et Barrabas quidem nocentissimus vita ut bonus donatur, Christus vero iustissimus ut homicida morti expostulatur. Sed et duo scelesti circumfiguntur illi, ut inter iniquos scilicet deputaretur. Vestitum plane eius a militibus divisum, partim sorte concessum,[11]) Marcion abstulit, respiciens psalmi prophetiam: dispertiti sibi sunt vestimenta mea, et in vestitum meum sortem miserunt.[12]) Aufer igitur et crucem ipsam. Idem tamen psalmus de eo non tacet: foderunt manus meas et pedes. Totus in illo exitus legitur. Circumdederunt me canes, synagoga maleficorum circumvallavit me; omnes qui spectabant me, naso irridebant me; locuti sunt labiis, et capita moverunt; speravit in deum, liberet eum.[13]) Quo iam testimonium vestimento-

1) Luc. 23, 1. 2. 2) Rhen. ed. I. si. 2) Luc. 23, 3. 4) Ies. 3, 13 sq. 5) Ps. 2, 1 sq. 6) Luc. 23, 11. 7) Hos. 10, 6. 8) Luc. 23, 8. 9. 9) Ies. 53, 7. 50, 4. 10) Ps. 22, 16. 11) Luc. 23, 18 sqq. 32. 34. 12) Ps. 22, 19. 13) Ps. 22, 8 sq. 17 sq.

rum habe falsi tui praedam. Totus psalmus vestimenta sunt Christi. Ecce autem et elementa concutiuntur,[1]) dominus enim patiebatur ipsorum. Ceterum adversario laeso coelum luminibus floruisset, magis sol radiis insultasset, magis dies stetisset, libenter spectans pendentem in patibulo Christum Marcionis. Haec argumenta quoque mihi competissent, etsi non fuissent praedicata. Coelum, inquit Esaias, vestiam tenebris.[2]) Hic erit dies, de quo et Amos: et erit illa die, dicit dominus, occidet sol meridie, (habes et horae sextae significationem,) et contenebrabit super terram.[3]) Scissum est et templi velum[4]) angeli eruptione derelinquentis filiam Sionis,[5]) tanquam in vinea speculam, et in cucumerario casulam.[6]) O quantum perseveravit etiam tricesimo psalmo[7]) Christum ipsum reddere. Vociferatur ad patrem, ut et moriens ultima voce prophetas adimpleret. Hoc dicto exspiravit.[8]) Quis? Spiritus semet ipsum, an caro spiritum? Sed spiritus semet ipsum exspirare non potuit. Alius est, qui exspirat, alius qui exspiratur. Si spiritus exspiratur, ab alio exspiretur necesse est. Quodsi solus spiritus fuisset, discessisse potius diceretur quam exspirasse. Quis igitur exspirat spiritum, nisi caro, quae et spirat, quando illum habet, et ita eum, cum amittit, exspirat? Denique si caro non fuit, sed phantasma carnis, phantasma autem spiritus fuit, spiritus autem semet ipsum exspiravit et exspirando discessit: sine dubio phantasma discessit, cum spiritus, qui erat phantasma, discessit, et nusquam comparuit phantasma cum spiritu. Nihil ergo remansit in ligno, nihil pependit etiam post exspirationem, nihil de Pilato postulatum, nihil de patibulo detractum, nihil sindone involutum, nihil sepulcro novo conditum. Atquin non nihil. Quid igitur illud fuit? Si phantasma, adhuc ergo inerat et Christus. Si discesserat Christus, ergo abstulerat phantasma. Superest impudentiae haereticae dicere, phantasma illic phantasmatis remansisse. Sed si et Ioseph corpus fuisse noverat, quod tota pietate tractavit; ille Ioseph, qui non consenserat in scelere Iudaeis? Beatus vir, qui non abiit in consilio impiorum, et in via peccatorum non stetit, et in cathedra pestium non sedit.[9])

1) Luc. 23, 44 — 46. 2) Ies. 50, 3. 3) Amos 8, 9. 4) Luc. 23, 45. 5) Ezech. 11, 23. 6) Ies. 1, 8. 7) Ps. 31, 6 8) Luc. 23, 46. 9) Ps. 1, 1.

43. Oportuerat etiam sepultorem domini prophetari ac iam tunc merito benedici, si nec mulierum illarum officium praeterit prophetia, quae ante lucem convenerunt ad sepulcrum cum odorum paratura.[1]) De hoc enim per Osee, ut quaerant, inquit, faciem meam, ante lucem vigilabunt ad me dicentes: eamus et convertamur ad dominum, quia ipse eripuit et curabit nos, percussit et miserebitur nostri, sanabit nos post biduum, in die tertia resurgemus.[2]) Quis enim haec non credat in recogitatu mulierum illarum volutata inter dolorem praesentis destitutionis, qua percussae sibi videbantur a domino, et spem resurrectionis ipsius, qua restitui rite arbitrantur? Corpore autem non invento sublata erat sepultura eius de medio, secundum Esaiam.[3]) Sed et duo ibidem angeli apparuerunt. Tot fere laterensibus uti solebat in duobus testibus consistens dei sermo. Revertentes quoque a sepulcro mulieres, et ab illa angelorum visione prospiciebat Esaias: mulieres, inquit, venientes a visione,[4]) venite, ad renuntiandam scilicet domini resurrectionem. Bene autem, quod incredulitas discipulorum perseverabat,[5]) ut in finem usque defensio nostra consisteret, Christum Iesum non alium se discipulis edidisse, quam prophetarum. Nam cum duo ex illis iter agerent, et dominus eis adhaesisset, non comparens, quod ipse esset, etiam dissimulans de conscientia rei gestae, nos autem putabamus, inquiunt, ipsum esse redemptorem Israelis,[6]) utique suum Christum, id est creatoris. Adeo nec alium se ediderat illis. Ceterum non existimarent eum creatoris, et cum creatoris existimaretur, non sustinuisset hanc de se existimationem, si non is esset, qui existimatur. Aut ipse erit auctor erroris et praevaricator veritatis adversus dei optimi titulum. Sed nec post resurrectionem alium se eis ostendit, quam quem existimatum sibi dixerant. Plane invectus est in illos: o insensati et tardi corde in non credendo omnibus, quae locutus est ad vos.[7]) Quae locutus non alterius se dei esse probat, sed eiusdem dei.[8]) Nam eadem et angeli ad mulieres: rememoramini, quae locutus

1) Luc. 24, 1 sqq. 2) Hos. 5, 15. 6, 1 sq. 3) Ies. 57, 2. cf. LXX. 4) Ies. 27, 11. cf. LXX. 5) Luc. 24, 11 sq. 6) Luc. 24, 13 sqq. 7) Luc. 24, 25. 8) Ita Pamel. et Rigalt.; Rhen. ed. 1. Quaenam locutus? Alterius se dei esse probat, et manus (Semler: minus) de deo. An eadem etc.

sit vobis in Galilaea dicens, quod oporteret tradi filium hominis et crucifigi et tertia die resurgere.[1]) Et quare oportebat? nisi quia ita a deo creatore scriptum. Igitur increpuit illos ut de sola passione scandalizatos et ut dubios de fide resurrectionis adnuntiatae sibi a feminis, per quae non crediderant ipsum fuisse, quem existimarant. Itaque quod existimaverant, id volens credi se, eum se confirmabat, quem existimaverant, creatoris scilicet Christum, redemptorem Israelis. De corporis autem veritate quid potest clarius? Cum haesitantibus eis, ne phantasma esset, imo phantasma credentibus: quid turbati estis? inquit, quid cogitationes subeunt in corda vestra? videte manus meas et pedes, quia ego ipse sum, quoniam spiritus ossa non habet, sicut me videtis habere.[2]) Et Marcion quaedam contraria sibi illa, credo industria, eradere de evangelio suo noluit, ut ex his, quae eradere potuit nec erasit, illa, quae erasit, aut negetur erasisse, aut merito erasisse dicatur. Nec parcit nisi eis, quae non minus aliter interpretando quam delendo subvertit. Vult itaque sic dictum, quasi, spiritus ossa non habet, sicut me videtis habentem, ad spiritum referatur; sicut me videtis habentem, id est non habentem ossa, sicut et spiritus. Et quae ratio tortuositatis istius? cum simpliciter pronuntiare potuisset, quia spiritus ossa non habet, sicut me videtis non habentem. Cur autem inspectui eorum manus et pedes suos offert, quae membra ex ossibus constant? Si ossa non habebat, cur adiicit: et scitote, quia ego sum, quem scilicet corporeum retro noverant? Aut si phantasma erat usque quaque, cur illos phantasma credentes increpabat? Atquin adhuc eis non credentibus, propterea cibum desideravit,[3]) ut se ostenderet etiam dentes habere. Implevimus, ut opinor, sponsionem; exhibuimus Iesum Christum prophetarum doctrinis, sententiis, affectibus, sensibus, virtutibus, passionibus, etiam resurrectione, non alium, quam creatoris, siquidem et apostolos mittens ad praedicandum universis nationibus,[4]) in omnem terram exire sonum eorum et in terminos terrae voces eorum psalmum[5]) adimplendo praecepit. Misereor tui, Marcion, frustra laborasti. Christus enim Iesus in evangelio tuo meus est.

1) Luc. 24, 6. 7. 2) Luc. 24, 37—39. 3) Luc. 24, 41. 4) Matth. 28, 19. Luc. 24, 47. 5) Ps. 19, 5.

ADVERSUS MARCIONEM
LIBER QUINTUS.

1. Nihil sine origine nisi deus solus; quae quantum praecedit in statu omnium rerum, tantum praecedat necesse est etiam in retractatu earum, ut constare de statu possit, quia nec habeas dispicere, quid, quale sit, nisi certus, an sit, cum cognoveris, unde sit. Et ideo ex opusculi ordine ad hanc materiam devolutus, apostoli quoque Pauli[1]) originem a Marcione desidero, novus aliqui discipulus nec ullius alterius auditor, qui nihil interim credam, nisi nihil temere credendum, temere porro credi, quodcunque sine originis agnitione creditur, quique dignissime ad sollicitudinem redigam istam inquisitionem, cum is mihi affirmatur apostolus, quem in albo apostolorum apud evangelium non deprehendo, denique audiens postea eum a domino allectum iam in coelis quiescente, quasi inprovidentiam existimo, si non ante scivit illum sibi necessarium Christus, sed iam ordinato officio apostolatus et in sua opera dimisso ex incursu, non ex prospectu, adiiciendum existimavit, necessitate, ut ita dixerim, non voluntate. Quamobrem, Pontice nauclere, si nunquam furtivas merces vel illicitas in acatos tuas recepisti, si nullum omnino onus avertisti vel adulterasti, cautior utique et fidelior in dei rebus, edas velim nobis, quo symbolo susceperis apostolum Paulum, quis illum tituli charactere percusserit, quis transmiserit tibi, quis imposuerit, ut possis eum constanter exponere, ne illius probetur, qui omnia apostolatus eius instrumenta protulerit. Ipse se, inquit, apostolum est professus, et quidem non ab hominibus nec per hominem, sed per Iesum Christum.[2]) Plane profiteri potest semet ipsum quivis, verum professio eius alterius auctoritate conficitur; alius scribit, alius subscribit, alius obsignat, alius actis refert. Nemo sibi et professor et testis est. Praeter haec utique legisti, multos venturos, qui dicant: ego sum Christus.[3]) Si est, qui se Christum

1) Nomen Pauli deest in Rhen. ed. I. 2) Gal. 1, 1. 3) Luc. 21, 8.

mentiatur, quanto magis qui se apostolum praedicet Christi? Adhuc ego in persona discipuli et inquisitoris conversor, ut iam hinc et fidem tuam obtundam, qui unde eam probes, non habes, et impudentiam suffundam, qui vindicas, et unde possis vindicare, non recipis. Sit Christus, sit apostolus, ut alterius, dum non probantur nisi de instrumento creatoris. Nam mihi Paulum etiam Genesis olim repromisit. Inter illas enim figuras et propheticas super filios suos benedictiones Iacob, cum ad Beniamin dixisset: Beniamin, inquit, lupus rapax ad matutinum comedet adhuc, et ad vesperam dabit escam.[1]) Ex tribu enim Beniamin oriturum Paulum providebat, lupum rapacem ad matutinum comedentem, id est, prima aetate vastaturum pecóra domini ut persecutorem ecclesiarum, dehinc ad vesperam escam daturum, id est, devergente iam aetate oves Christi educaturum ut doctorem nationum. Nam et Saulis primo asperitas insectationis erga David, dehinc poenitentia et satisfactio, bona pro malis recipientis,[2]) non aliud portendebat, quam Paulum in Saule secundum tribus et Iesum in David secundum virginis censum. Haec figurarum sacramenta si tibi displicent, certe Acta Apostolorum[3]) hunc mihi ordinem Pauli tradiderunt a te quoque non negandum. Inde apostolum ostendo persecutorem, non ab hominibus neque per hominem;[4]) inde et ipsi credere inducor; inde te a defensione eius expello, nec timeo dicentem: tu ergo negas apostolum Paulum? Non blasphemo, quem tueor. Nego, ut te probare compellam. Nego, ut meum esse convincam. Aut si ad nostram fidem spectas, recipe, quae eam faciunt; si ad tuam provocas, ede, quae eam praestruunt; aut proba esse, quae credis, aut si non probas, quomodo credis? Aut qualis es, adversus eum credens, a quo solo probatur esse, quod credis? Habe nunc tam apostolum de meo sicut et Christum, quam et meum apostolum, quam et Christum. Iisdem et hic dimicabimus lineis, in ipso gradu provocabimus praescriptionis, oportere scilicet et apostolum, qui creatoris negetur, imo et adversus creatorem proferatur, nihil docere, nihil sapere, nihil velle secundum creatorem, et inprimis tanta constantia alium deum edicere, quanta a

1) Gen. 49, 27. 2) 1 Sam. cap. 18 sqq. 3) Act. Apost. cap. 9. 4) Gal. 1, 1.

lege creatoris abrupit. Neque enim verisimile est, ut avertens a Iudaismo non pariter ostenderet, in cuius dei fidem averteret, quia nemo transire posset a creatore, nesciens, ad quem transeundum sibi esset. Sive enim Christus iam alium deum revelaverat, sequebatur etiam apostoli testatio, vel ne non eius dei apostolus haberetur, quem Christus revelaverat, et quia non licebat abscondi ab apostolo, qui iam revelatus fuisset a Christo; sive nihil tale de deo Christus revelaverat, tanto magis ab apostolo debuerat revelari, qui iam non posset ab alio, non credendus sine dubio, si nec ab apostolo revelatus. Quod idcirco praestruximus, ut iam hinc profiteamur nos proinde probaturos, nullum alium deum ab apostolo circumlatum, sicut probavimus nec a Christo, ex ipsius utique epistolis Pauli, quas proinde mutilatas etiam de numero forma iam haeretici evangelii praeiudicasse debebit.

DE EPISTOLA AD GALATAS.[1]

2. Principalem adversus Iudaismum epistolam nos quoque confitemur, quae Galatas docet. Amplectimur etenim omnem illam legis veteris abolitionem, ut et ipsam de creatoris venientem dispositione, sicut saepe iam in isto ordine tractavimus de praedicata novatione a prophetis dei nostri. Quodsi creator quidem vetera cessura promisit, novis scilicet orituris, Christus vero tempus distinctionis istius (lex et prophetae usque ad Ioannem)[2] terminum in Ioanne statuens inter utrumque ordinem desinentium exinde veterum et incipientium novorum: necessarie et apostolus in Christo post Ioannem revelato vetera infirmat, nova vero confirmat, atque ita non alterius dei fidem curat, quam creatoris, apud quem et vetera decessura praedicabantur. Igitur et legis destructio et evangelii aedificatio pro me faciunt in ista quoque epistola ad eam Galatarum praesumptionem pertinentes, qua praesumebant Christum, ut puta creatoris salva creatoris lege credendum, quod adhuc incredibile videretur legem a suo auctore deponi. Porro si omnino alium deum ab apostolo audissent, ultro

1) Has inscriptiones a Rigaltio omissas et ab aliis editt. in margine appositas placuit hic et postea e Rhenani editionibus restituere.
2) Luc. 16, 16.

utique scissent abscedendum sibi esse a lege eius dei, quem reliquissent alium secuti. Quis enim exspectaret diutius discere, quod novam deberet sectari disciplinam, qui novum deum recepisset? Imo quia eadem quidem divinitas praedicabatur in evangelio, quae semper nota fuerat in lege, disciplina vero non eadem, hic erat totus quaestionis status, an lex creatoris ab evangelio deberet excludi in Christo creatoris. Denique aufer hunc statum, et vacat quaestio. Vacante autem quaestione, ultro omnibus agnoscentibus, discedendum sibi esse ab ordine creatoris per fidem dei alterius, nulla apostolo materia competisset id tam presse docendi, quod ultro fides ipsa dictasset. Igitur tota intentio epistolae istius nihil aliud docet, quam legis discessionem venientem de creatoris dispositione, ut adhuc suggeremus. Si item nullius novi dei exserit mentionem, quod nusquam magis fecisset, quam in ista materia, ut rationem scilicet ablegendae legis unica hac et sufficientissima definitione proponeret novae divinitatis, apparet quomodo scribat: miror vos tam cito transferri ab eo, qui vos vocavit in gratiam, ad aliud evangelium,[1]) ex conversatione aliud, non ex religione, ex disciplina, non ex divinitate, quoniam quidem evangelium Christi a lege evocare deberet ad gratiam, non a creatore ad alium deum. Nemo enim illos moverat a creatore, ut viderentur sic ad aliud evangelium transferri, quasi dum ad creatorem transferuntur. Nam et adiiciens, quod aliud evangelium omnino non esset, creatoris confirmat id, quod esse defendit. Si[2]) enim et creator evangelium repromittit, dicens per Esaiam: ascende in montem excelsum, qui evangelizas Sioni, extolle vocem in valentia tua, qui evangelizas Hierusalem.[3]) Item ad apostolorum personam: quam tempestivi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona,[4]) utique et nationibus evangelizantium, quoniam et in nomine eius, inquit, nationes sperabunt, Christi scilicet, cui ait: posui te in lumen nationum.[5]) Est autem evangelium etiam dei novi, quod vis, tunc ab apostolo defensum. Iam ergo duo sunt evangelia apud duos deos, et mentitus erit apostolus dicens, quod aliud omnino non est,[6]) cum sit et aliud, cum sic

---

1) Gal. 1, 6. 7. 2) Scribendum videtur: Sic. 3) Ies. 40, 9. 4) Ies. 52, 7. 5) Ies. 42, 4. 6. 6) Gal. 1, 7.

suum evangelium defendere potuisset, ut potius demonstraret, non ut unum determinaret. Sed fortasse, ut fugias hinc, et ideo, dices, subtexuit: licet angelus de coelo aliter evangelizaverit, anathema sit,[1]) quia et creatorem sciebat evangelizaturum. Rursus ergo te implicas. Hoc est enim, quo adstringeris. Duo enim evangelia confirmare non est eius, qui aliud iam negarit. Tamen lucet sensus eius, qui suam praemisit personam: sed etsi nos aut angelus de coelo aliter evangelizaverit; verbi enim gratia dictum est. Ceterum si nec ipse aliter evangelizaturus, utique nec angelus; ita angelum ad hoc nominavit, quo multo magis hominibus non esset credendum, quando nec angelo, nec apostolo; non angelum ad evangelium referret creatoris. Exinde decurrens ordinem conversionis suae de persecutore in apostolum [2]) scripturam Apostolicorum [3]) confirmat, apud quam ipsa etiam epistolae istius materia recognoscitur, intercessisse quosdam, qui dicerent circumcidi oportere et observandam esse Moysi legem, tunc apostolos de ista quaestione consultos ex auctoritate spiritus renuntiasse, non esse imponenda onera hominibus, quae patres ipsi non potuissent sustinere.[4]) Quodsi et ex hoc congruunt Paulo Apostolorum Acta, cur ea respuatis, iam apparet, ut deum scilicet non alium praedicantia, quam creatorem, nec Christum alterius, quam creatoris, quando nec promissio spiritus sancti aliunde probetur exhibita, quam de instrumento Actorum. Quae utique verisimile non est, ex parte quidem apostolo convenire, cum ordinem eius secundum ipsius testimonium ostendunt, ex parte vero dissidere, cum divinitatem in Christo creatoris adnuntiant, ut praedicationem quidem apostolorum omnino [5]) sit secutus Paulus, qui formam ab eis dedocendae legis accepit.

3. Denique ad patrocinium Petri ceterorumque apostolorum ascendisse Hierosolymam post annos quatuordecim scribit, ut conferret cum illis de evangelii sui regula, ne in vacuum tot annis cucurrisset aut curreret, [6]) si quid scilicet citra formam illorum evangelizaret, adeo ab illis probari et constabiliri desiderarat, quos [7]) si quando vultis

1) ib. v. 8. 2) ib. v. 11—24. 3) Ed. Fran. et Rig. Actorum Apostolicorum. 4) Act. Apost. 15, 5 sqq. 5) Sic cod. Wouw. et Rig. Ceteri: apost. non sit. 6) Gal. 2, 1. 2. 7) Editt. omnes: quod; sed Latinius coni. quos.

Iudaismi magis affines subintelligi. Cum vero nec Titum dicit circumcisum,[1]) iam incipit ostendere solam circumcisionis quaestionem ex defensione adhuc legis concussam ab eis, quos propterea falsos et superinductitios fratres appellat, non aliud statuere pergentes, quam perseverantiam legis, ex fide sine dubio integra creatoris, atque ita pervertentes evangelium, non interpolatione scripturae, qua Christum creatoris effingerent, sed retentione veteris disciplinae, ne legem creatoris excluderent. Ergo propter superinductitios, inquit, falsos fratres, qui subintraverant ad speculandam libertatem nostram, quam habemus in Christo, ut nos subigerent servituti, nec ad horam cessimus subiectioni.[2]) Intendamus enim et sensui ipsi et caussae eius, et apparebit vitiatio scripturae. Cum praemittit: sed nec Titus, qui mecum erat, cum esset Graecus, coactus est circumcidi, dehinc subiungit: propter superinductitios falsos fratres, et reliqua; contrarii utique facti incipit reddere rationem, ostendens propter quid fecerit, quod nec fecisset nec ostendisset, si illud, propter quod fecit, non accidisset. Denique dicas velim, si non subintroissent falsi illi fratres ad speculandam libertatem eorum, cessissent subiectioni? non opinor. Ergo cesserunt, quia fuerunt, propter quos cederetur. Hoc enim rudi fidei et adhuc de legis observatione suspensae competebat, ipso quoque apostolo ne in vacuum cucurrisset aut curreret suspecto. Itaque frustrandi erant falsi fratres, speculantes libertatem Christianam, ne ante eam in servitutem abducerent Iudaismi, quam Paulus sciret se non in vacuum cucurrisse, quam dexteras ei darent antecessores, quam ex censu eorum in nationes praedicandi munus subiret.[3]) Necessario igitur cessit ad tempus, et sic ei ratio constat Timotheum circumcidendi et rasos introducendi in templum, quae in Actis[4]) edicuntur, adeo vera, ut apostolo consonent profitenti[5]) factum se Iudaeis Iudaeum, ut Iudaeos lucrifaceret, et sub lege agentem propter eos, qui sub lege agerent, sic et propter superinductos illos, et omnibus novissime omnia factum, ut omnes lucraretur. Si haec quoque intelligi ex hoc postulant, id quoque nemo dubitabit, eius dei et Christi praedicatorem

---

1) Gal. 2, 3. 2) ib. v. 4. 5. 3) ib. v. 9. 10. 4) Act. Ap. 16, 3. 21, 24 sqq. 5) 1 Cor. 9, 20.

Paulum, cuius legem, quamvis excludens interim, tamen pro temporibus admiserat, statim amoliendam, si novum deum protulisset. Bene igitur, quod et dexteras Paulo dederunt Petrus et Iacobus et Ioannes, et de officii distributione pepigerunt, ut Paulus in nationes, illi in circumcisionem, tantum ut meminissent egenorum,[1]) et hoc secundum legem creatoris, pauperes et egenos foventis, sicut in evangelii vestri retractatu probatum est. Adeo constat, de lege sola fuisse quaestionem, dum ostenditur, quid ex lege custodiri convenerit. Sed reprehendit Petrum non recto pede incedentem ad evangelii veritatem. Plane reprehendit, non ob aliud tamen, quam ob inconstantiam victus, quem pro personarum qualitate variabat, timens eos, qui erant ex circumcisione, non ob aliquam divinitatis perversitatem, de qua et aliis in faciem restitisset, qui de minore caussa conversationis ambiguae Petro ipsi non pepercit. Sed quomodo Marcionitae volunt credi? De cetero pergat apostolus, negans ex operibus legis iustificari hominem, sed ex fide,[2]) eiusdem tamen dei, cuius et lex. Nec enim laborasset fidem a lege discernere, quam diversitas ipsius divinitatis ultro discrevisset, si fuisset. Merito non reaedificabat, quae destruxit. Destrui autem lex habuit, ex quo vox Ioannis clamavit in eremo: parate vias domini, ut fierent rivi et colles et montes repleti et humiliati, et tortuosa et aspera in rectitudinem et in campos,[3]) id est, legis difficultates in evangelii facilitates. Meminerat iam et psalmi esse tempus: disrumpamus a nobis vincula eorum, et abiiciamus a nobis iugum ipsorum, ex quo tumultuatae sunt gentes et populi meditati sunt inania; astiterunt reges terrae et magistratus congregati sunt in unum adversus dominum et adversus Christum ipsius;[4]) ut iam ex fidei libertate iustificetur homo, non ex legis servitute,[5]) quia iustus ex fide vivit.[6]) Quodsi prophetes Abacum praenuntiavit, habes et apostolum prophetas confirmantem, sicut et Christus. Eius ergo dei erit fides, in qua vivet iustus, cuius et lex, in qua non iustificatur operarius. Proinde si in lege maledictio est, in fide vero benedictio, utrumque habes propositum apud creatorem: ecce posui, inquit, ante

1) Gal. 2, 9. 10. 2) ib. v. 11—21. 3) Luc. 3, 4 sqq. 4) Ps. 2, 1 sqq. 5) Gal. 2, 16. 6) Gal. 3, 11. Habac. 2, 4.

te maledictionem et benedictionem.[1]) Non potes distantiam vindicare, quae etsi rerum est, non ideo auctorum, quae ab uno auctore proponitur. Cur autem Christus factus sit pro nobis maledictio,[2]) ipso apostolo edocente manifestum est, quam nobiscum faciat, id est, secundum fidem creatoris. Neque enim quia creator pronuntiavit: maledictus omnis in ligno suspensus,[3]) ideo videbitur alterius dei esse Christus et idcirco a creatore iam tunc in lege maledictus. Et quomodo praemaledixisset eum creator, quem ignorat? Cur autem non magis competat creatori filium suum dedisse maledictioni suae, quam illi deo tuo subdidisse maledictioni, et quidem pro homine alieno? Denique si atrox videtur hoc in creatore circa filium, proinde tuo in deo; si vero rationale et in tuo, proinde et in meo, et magis in meo. Facilius enim crederetur eius esse, per maledictionem Christi benedictionem prospexisse homini, qui et maledictionem aliquando et benedictionem proposuerit ante hominem, quam qui neutrum unquam sit apud te professus. Accepimus igitur benedictionem spiritalem per fidem,[4]) inquit, ex qua scilicet vivet iustus, secundum creatorem. Hoc est ergo, quod dico eius dei fidem esse, cuius est forma gratiae fidei. Sed et cum adiicit: omnes enim filii estis fidei,[5]) ostenditur, quid supra haeretica industria eraserit, mentionem scilicet Abrahae,[6]) qua nos apostolus filios Abrahae per fidem affirmat, secundum quam mentionem hic quoque filios fidei notavit. Ceterum quomodo filii fidei? et cuius fidei, si non Abrahae? Si enim Abraham deo credidit, et deputatum est iustitiae, atque exinde pater multarum nationum meruit nuncupari, nos autem credendo deo magis proinde iustificamur, sicut Abraham, et vitam proinde consequimur, sicut iustus ex fide vivit: sic fit, ut et supra filios nos Abrahae pronuntiarit, qua patris fidei, et hic filios fidei, per quam Abraham pater nationum fuerat repromissus. Ipsum quod fidem a circumcisione revocabat, nonne Abrahae filios constituere quaerebat, qui in carnis integritate crediderat? Denique alterius dei fides ad formam dei alterius non potest admitti, ut credentes iustitiae deputet, ut iustos vivere faciat, ut nationes

---

1) Deut. 11, 26. 2) Gal. 3, 13. 3) Deut. 21, 23. 4) Gal. 3, 14. 5) ib. v. 26. 6) ib. v. 15 sqq.

filios fidei dicat; totum hoc eius est, apud quem ante iam notum est sub eadem Abrahae mentione, dum ipso sensu revincatur.

4. Adhuc, inquit, secundum hominem dico, dum essemus parvuli, sub elementis mundi eramus positi, ad deserviendum eis.[1]) Atquin non est hoc humanitus dictum; non enim exemplum est, sed veritas. Quis enim parvulus, utique sensu, quod sunt nationes, non elementis subiectus est mundi, quae pro deo suspicit? Illud autem facit, quod cum secundum hominem dixisset, tamen testamentum hominis nemo spernit aut superordinat. Exemplo enim humani testamenti permanentis divinum tuebatur. Abrahae dictae sunt promissiones et semini eius; non dixit seminibus, quasi pluribus, sed semini tanquam uni, quod Christus est.[2]) Erubescat spongia Marcionis! Nisi quod ex abundanti retracto, quae abstulit, cum validius sit illum ex his revinci, quae servavit. Cum autem evenit impleri tempus, misit deus filium suum,[3]) utique is qui etiam ipsorum temporum deus est, quibus seculum constat, qui signa quoque temporum ordinavit, soles et lunas et sidera et stellas, qui filii denique sui revelationem in extremitatem temporum et disposuit et praedicavit. In novissimis diebus erit manifestus mons domini,[4]) et in novissimis diebus effundam de spiritu meo in omnem carnem, secundum Ioelem.[5]) Ipsius erat sustinuisse tempus impleri, cuius erat etiam finis temporis, sicut initium. Ceterum deus ille otiosus nec operationis nec praedicationis ullius atque ita nec temporis alicuius, quid omnino egit, quod efficeret tempus impleri et iam implendum sustineri? Si nihil, satis vanum est, ut creatoris tempora sustinuerit serviens creatori. Cui autem rei misit filium suum? ut eos, qui sub lege erant, redimeret;[6]) hoc est, ut efficeret tortuosa in viam rectam et aspera in vias lenes, secundum Esaiam,[7]) ut vetera transirent et nova orirentur, lex nova ex Sion et sermo domini ex Hierusalem,[8]) et ut adoptionem filiorum acciperemus,[9]) utique nationes, quae filii non eramus. Et ipse enim lux erit nationum, et in nomine eius nationes sperabunt.[10]) Itaque ut certum esset, nos filios dei esse, misit spiritum

1) Gal. 3, 15. 4, 3. 2) Gal. 3, 15. 16. 3) Gal. 4, 4. 4) Ies. 2, 2. 5) Ioel 3, 1. 6) Gal. 4, 5. 7) Ies. 40, 4. 8) Ies. 2, 3. 9) Gal. 4, 5. 10) Ies. 42, 4. 6.

suum in corda nostra, clamantem: Abba, pater.[1]) In novissimis enim, inquit, diebus effundam de meo spiritu in omnem carnem.[2]) Cuius gratia, nisi cuius et promissio gratiae? Quis pater, nisi qui et factor? Post has itaque divitias non erat revertendum ad infirma et mendica elementa.[3]) Elementa autem apud Romanos quoque etiam primae literae solent dici. Non ergo per mundialium elementorum derogationem a deo eorum avertere cupiebat, etsi dicendo supra: si ergo his, qui non natura sunt dei, servitis,[4]) physicae, id est, naturalis, superstitionis elementa pro deo habentis suggillat errorem, nec sic tamen elementorum deum taxans. Sed quae velit intelligi elementa, primas scilicet literas legis, ipse declarat. Dies observatis et menses et tempora et annos[5]) et sabbata, ut opinor, et coenas puras et ieiunia et dies magnos. Cessare enim ab his quoque, sicut et circumcisione, oportebat ex decretis creatoris, qui et per Esaiam: neomenias vestras et sabbata et diem magnum non sustinebo, ieiunium et ferias et cerimonias vestras odit anima mea.[6]) Et per Amos: odi, reieci cerimonias vestras, et non adorabor in frequentiis vestris.[7]) Item per Osee: avertam universas incunditates eius et cerimonias eius et sabbata et neomenias eius et omnes frequentias eius.[8]) Quae ipse constituerat, inquis, erasit? Magis, quam alius; aut si alius, ergo ille adiuvit sententiam creatoris, auferens, quae et ille damnaverat. Sed non huius loci quaestio, cur leges suas creator infregerit. Sufficit, quod infracturum probavimus, ut confirmetur, nihil apostolum adversus creatorem determinasse, cum et ipsa amolitio legis a creatore sit. Sed ut furibus solet aliquid excidere de praeda in indicium, ita credo et Marcionem novissimam Abrahae mentionem dereliquisse, nullam magis auferendam, etsi ex parte convertit. Si enim Abraham duos liberos habuit, unum ex ancilla, et alium ex libera; sed qui ex ancilla, carnaliter natus est, qui vero ex libera, per repromissionem; quae sunt allgeorica, id est, aliud portendentia; haec sunt enim duo testamenta, sive duae ostensiones, sicut invenimus interpretatum, unum a monte Syna in synagogam Iudaeorum secundum legem

1) Gal. 4, 6. 2) Ioel 3, 1. 3) Gal. 4, 9. 4) ib. v. 8. 5) ib. v. 9. 6) Ies. 1, 14. 7) Amos 5, 21. 8) Hos. 2, 11.

generans in servitutem, aliud super omnem principatum generans, vim, dominationem, et omne nomen, quod nominatur, non tantum in hoc aevo, sed et in futuro, quae est mater nostra, in quam repromisimus sanctam ecclesiam; ideoque adiicit: propter quod, fratres, non sumus ancillae filii, sed liberae;[1]) utique manifestavit et Christianismi generositatem in filio Abrahae ex libera nato allegoriae habere sacramentum, sicut et Iudaismi servitutem legalem in filio ancillae. Atque ita eius dei esse utramque dispositionem, apud quem invenimus utriusque dispositionis delineationem. Ipsum quod ait, qua libertate Christus nos manumisit,[2]) nonne eum constituit manumissorem, qui fuit dominus? Alienos enim servos ne Galba quidem manumisit, facilius liberos soluturus. Ab eo igitur praestabitur libertas, apud quem fuit servitus legis. Et merito. Non decebat manumissos rursus iugo servitutis, id est legis, adstringi, iam psalmo adimpleto: disrumpamus vincula eorum et abiiciamus a nobis iugum ipsorum, postquam archontes congregati sunt in unum adversus dominum et adversus Christum ipsius.[3]) De servitute igitur exemptos ipsam servitutis notam eradere perseverabat, circumcisionem, ex praedicationis scilicet propheticae auctoritate, memor dictum per Hieremiam: et circumcidimi praeputia cordis vestri;[4]) quia et Moyses: circumcidetis duricordiam vestram, id est non carnem.[5]) Denique si circumcisionem ab alio deo veniens excludebat, cur etiam praeputiationem negat quicquam valere in Christo, sicut et circumcisionem?[6]) praeferre enim debebat aemulam eius, quam expugnabat, si ab aemulo circumcisionis deo esset. Porro quia et circumcisio et praeputiatio uni deo deputabantur, ideo utraque in Christo vacabat propter fidei praelationem, illius fidei, de qua erat scriptum: et in nomine eius nationes credent,[7]) illius fidei, quam dicendo per dilectionem perfici,[8]) sic quoque creatoris ostendit. Sive enim dilectionem dicit, quae in deum, et hoc creatoris est: diliges deum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex totis viribus tuis;[9]) sive quae in proximum: et proximum tuum tanquam te,[10]) creatoris est.

---

1) Gal. 4, 21—26. 31. 2) Gal. 5, 1. 3) Ps. 2, 1 sq. 4) Ier. 4, 4. 5) Deut. 10, 16. 6) Gal. 5, 6. 7) Ies. 42, 4. 8) Gal. 5, 6. 9) Deut. 6, 5. 10) Lev. 19, 18.

Qui autem turbat vos, iudicium feret. 1) A quo deo? ab optimo? sed ille non iudicat. A creatore? sed nec ille damnabit adsertorem circumcisionis. Quodsi non erit alius qui iudicet nisi creator, iam ergo non damnabit legis defensores, nisi qui ipse eam cessare constituit. Quid nunc, si et confirmat illam ex parte, qua debet? Tota enim, inquit, lex in vobis adimpleta est: diliges proximum tuum tanquam te. 2) Aut si sic vult intelligi, adimpleta est, quasi iam non adimplenda, ergo non vult, ut diligam proximum tanquam me, ut et hoc cum lege cessaverit. Sed perseverandum erit semper in isto praecepto. Ergo lex creatoris etiam ab adversario probata est, nec dispendium, sed compendium ab eo consecuta est, redacta summa in unum iam praeceptum. Sed nec hoc alii magis competit quam auctori. Atque adeo cum dicit: onera vestra invicem sustinete, et sic adimplebitis legem Christi; 3) si hoc non potest fieri, nisi quis diligat proximum sibi tanquam se, apparet: diliges proximum tibi tanquam te, per quod auditur, invicem onera vestra portate, Christi esse legem, quae sit creatoris, atque ita Christum creatoris esse, dum Christi est lex creatoris. Erratis, deus non deridetur. 4) Atquin derideri potest deus Marcionis, qui nec irasci novit nec ulcisci. Quod enim severit homo, hoc et metet. 5) Ergo retributionis et iudicii deus intentat. Bonum autem facientes non fatigemur, et dum habemus tempus, operemur bonum. 6) Nega creatorem bonum facere praecepisse, et diversa doctrina sit diversae divinitatis. Porro si retributionem praedicat, ab eodem erit et corruptionis messis et vitae. Tempore autem suo metemus, 7) quia et Ecclesiasticus: tempus, inquit, erit omni rei. 8) Sed et mihi, famulo creatoris, mundus crucifixus est, non tamen deus mundi, et ego mundo, 9) non tamen deo mundi. Mundum enim, quantum ad conversationem eius, posuit, cui renuntiando mutuo transfigimur et invicem morimur; persecutores vocat Christi. Cum vero adiicit, stigmata Christi in corpore suo gestare se, 10) utique corporalia competunt, iam non putativam, sed veram et solidam carnem professus est Christi, cuius stigmata corporalia ostendit.

1) Gal. 5, 10. 2) ib. v. 14. 3) Gal. 6, 2. 4) ib. v. 7 5) ibid. 6) ib. v. 9. 10. 7) ibid. 8) Eccles. 3, 17. 9) Gal. 6, 14. 10) ib. v. 17.

DE EPISTOLA AD CORINTHIOS PRIMA.

5. Praestructio superioris epistolae ita duxit, ut de titulo eius non retractaverim, certus et alibi retractari eum posse, communem scilicet et eundem in epistolis omnibus, quod non utique salutem praescribit eis, quibus scribit, sed gratiam et pacem.[1]) Non dico, quid illi cum Iudaico adhuc more, destructori Iudaismi; nam et hodie Iudaei in pacis nomine appellant, et retro in scripturis sic salutabant. Sed intelligo illum defendisse officio suo praedicationem creatoris: quam maturi pedes evangelizantium bona, evangelizantium pacem.[2]) Evangelizator enim bonorum, id est gratiae dei, paci eam praeferendam sciebat. Haec cum a deo patre nostro et domino Iesu[3]) adnuntians communibus nominibus utatur competentibus nostro quoque sacramento, non puto dispici posse, quis deus pater et dominus Iesus praedicetur, nisi ex accedentibus, cui magis competant. Primo quidem patrem dominum praescribo non alium agnoscendum, quam et hominis et universitatis creatorem et institutorem; porro patri etiam domini nomen accedere ob potestatem, quod et filius per patrem capiat; dehinc gratiam et pacem non solum eius esse, a quo praedicabantur, sed eius, qui fuerit offensus. Nec gratia enim fit nisi offensae, nec pax nisi belli. Et populus autem per disciplinae transgressionem et omne hominum genus per naturae dissimulationem et deliquerat et rebellaverat adversus creatorem. Deus autem Marcionis, et quia ignotus, non potuit offendi, et quia nescit irasci. Quae ergo gratia a non offenso? quae pax a non rebellato? Ait crucem Christi stultitiam esse perituris, virtutem autem et sapientiam dei salutem consecuturis, et ut ostenderet, unde hoc eveniret, adiicit: scriptum est enim: perdam sapientiam sapientium et prudentiam prudentium irritam faciam.[4]) Si haec creatoris sunt et ad caussam crucis pertinent stultitiae deputatae, ergo et crux et per crucem Christus ad creatorem pertinebit, a quo praedicatum est, quod ad crucem pertinet. Aut si creator, qua aemulus, idcirco sapientiam abstulit, ut crux Christi scilicet adversarii stultitia deputetur, et quo-

---

1) 1 Cor. 1, 3. 2) Ies. 52, 7. 3) 1 Cor. 1, 3. 4) 1 Cor. 1,18. 19. Ies. 29, 14.

modo potest aliquid ad crucem Christi non sui creator pronuntiasse, quem ignorabat, cum praedicabat? Sed et cur apud dominum optimum et profusae misericordiae alii salutem referunt, credentes crucem virtutem et sapientiam dei esse, alii perditionem, quibus Christi crux stultitia reputatur, si non creatoris est aliquam et populi et humani generis offensam detrimento sapientiae atque prudentiae multasse? Hoc sequentia confirmabunt, cum dicit: nonne infatuavit deus sapientiam mundi? cumque et hic adiicit, quare: quoniam in dei sapientia non intellexit mundus per sapientiam dominum, boni duxit deus, per stultitiam praedicationis salvos facere credentes.[1] Sed prius de mundo disceptabo, quatenus subtilissimi haeretici hic vel maxime mundum per dominum mundi interpretantur, nos autem hominem qui sit in mundo intelligimus, ex forma simplici loquelae humanae, qua plerumque id quod continet ponimus pro eo quod continetur. Circus clamavit et forum locutum est et basilica fremuit, id est, qui in his locis rem egerunt. Igitur quia homo, non deus, mundi in sapientia non cognovit deum, quem cognoscere debuerat, et Iudaeus in sapientia scripturarum et omnis gens in sapientia operum, ideo deus idem, qui in sapientia sua non erat agnitus, statuit sapientiam hominum stultitia repercutere, salvos faciendo credentes quosque in stultam crucis praedicationem. Quoniam Iudaei signa desiderant, qui iam de deo certi esse debuerant, et Graeci sapientiam quaerunt,[2] qui suam scilicet, non dei, sapientiam sistunt. Ceterum si novus deus praedicaretur, quid deliquerant Iudaei signa desiderantes, quibus crederent, aut Graeci sapientiam sectantes, cui magis crederent? Ita et remuneratio ipsa in Iudaeos et Graecos et zeloten deum confirmat et iudicem, qui ex retributione aemula et iudice infatuaverit sapientiam mundi. Quodsi eius sunt et caussae, cuius adhibentur scripturae, ergo de deo tractans apostolus non intellecto, de creatore utique docet intelligendum. Etiam quod scandalum Iudaeis praedicat Christum,[3] prophetiam super illo consignat creatoris, dicentis per Esaiam: ecce posui in Sion lapidem offensionis et petram scandali;[4] petra autem fuit Christus; etiam Marcion servat. Quid

1) 1 Cor. 1, 20. 21. 2) ib. v. 22. 3) ib. v. 23. 4) Ies. 8, 14. 28, 16.

est autem stultum dei, sapientius hominibus, nisi crux et mors Christi? quid infirmum dei, fortius homine,[1]) nisi nativitas et caro dei? Ceterum si nec natus ex virgine Christus nec carne constructus ac per hoc neque crucem neque mortem vere perpessus est, nihil in illo fuit stultum et infirmum; nec iam stulta mundi elegit deus, ut confundat sapientiam, nec infirma mundi elegit deus, ut confundat fortia, nec inhonesta et minima et contemptibilia, quae non sunt, id est, quae non vere sunt, ut confundat, quae sunt,[2]) id est, quae vere sunt. Nihil enim á deo dispositum est vere modicum et ignobile et contemptibile, sed quod ab homine; apud creatorem autem etiam vetera stultitiae et infirmitati et inhonestati et pusillitati et contemptui deputari possunt. Quid stultius, quid infirmius, quam sacrificiorum cruentorum et holocautomatum nidorosorum a deo exactio? Quid infirmius, quam vasculorum et grabatorum purgatio? Quid inhonestius, quam carnis iam erubescentis alia dedecoratio? Quid tam humile, quam talionis indictio? Quid tam contemptibile, quam ciborum exceptio? Totum, quod sciam, vetus testamentum omnis haereticus irridet. Stulta enim mundi elegit deus, ut confundat sapientiam. Marcionis deus nihil tale, quia nec aemulatur contraria contrariis redarguere, ne glorietur omnis caro, ut, quemadmodum scriptum est, qui gloriatur, in domino glorietur.[3]) In quo? utique in eo, qui hoc praecepit, nisi creator praecepit, ut in deo Marcionis glorietur.

6. Igitur per haec omnia ostendit, cuius dei sapientiam loquatur inter perfectos,[4]) eius scilicet, qui sapientiam sapientium abstulerit et prudentiam prudentium irritam fecerit, qui infatuaverit sapientiam mundi, stulta eligens eius et disponens in salutem. Hanc dicit sapientiam in occulto fuisse, quae fuerit in stultis et in pusillis et inhonestis, quae latuerit etiam sub figuris, allegoriis et aenigmatibus revelanda postmodum in Christo, posito in lumen nationum a creatore promittente per Esaiae vocem, patefacturum se thesauros invisibiles et occultos.[5]) Nam ut absconderit aliquid is deus, qui nihil egit omnino, in quod aliquid abscondisse existimaretur, satis incredibile. Ipse si

1) 1 Cor. 1, 25. 2) ib. v. 27. 28. 3) ib. v. 29—31. 4) 1 Cor. 2, 6. 5) Ies. 42, 6. 45, 3.

esset, latere non posset, nedum aliqua eius sacramenta. Creator autem tam ipse notus, quam et sacramenta eius, palam scilicet decurrentia apud Israel, sed de significantiis obumbrata, in quibus sapientia dei delitescebat, inter perfectos narranda suo in tempore, proposita vero in proposito dei ante secula.[1]) Cuius et secula, nisi creatoris? Si enim et secula temporibus structa sunt, tempora autem diebus et mensibus et annis compinguntur, dies porro et menses et anni solibus et lunis et sideribus creatoris signantur in hoc ab eo positis, (et erunt enim, inquit, in signa mensium et annorum,)[2]) apparet et secula creatoris esse, et omne, quod ante secula propositum dicatur, non alterius esse, quam cuius et secula. Aut probet dei sui secula Marcion; ostendat et mundum ipsum, in quo secula deputentur, vas quodammodo temporum, et signa aliqua vel ortum eorum.[3]) Si nihil demonstrat, revertor, ut et illud dicam: cur autem ante secula creatoris proposuit gloriam nostram? Posset videri eam ante secula proposuisse, quam introductione seculi revelasset. At cum id facit paene iam totis seculis creatoris prodactis, vane ante secula proposuit, et non magis intra secula, quod revelaturus erat paene post secula. Non enim eius est festinasse in proponendo, cuius et retardasse in revelando. Creatori autem competit utrumque et ante secula proposuisse et in fine seculorum revelasse, quia et quod proposuit et revelavit, medio spatio seculorum in figuris et aenigmatibus et allegoriis praeministravit. Sed quia subiicit de gloria nostra, quod eam nemo ex principibus huius aevi scierit, ceterum si scissent, nunquam dominum gloriae crucifixissent;[4]) argumentatur haereticus, quod principes huius aevi dominum, alterius scilicet dei Christum, cruci confixerint, ut et hoc in ipsum redigat[5]) creatorem. Porro cui supra ostenderimus, quibus modis gloria nostra a creatore sit deputanda, praeiudicatum esse debebit, eam, quae in occulto fuerit apud creatorem, merito ignotam etiam ab omnibus virtutibus et potestatibus creatoris, quia nec famulis liceat consilia nosse dominorum, nedum illis apostatis angelis ipsique principi transgressionis, diabolo, quos magis extraneos

1) 1 Cor. 2, 7. 2) Gen. 1, 14. 3) Ed. I. vel ortaneorum; sed iam Rhen. coni. vel ortum eorum. 4) 1 Cor. 2, 8. 5) Pamel. et Rig. recidat.

fuisse contenderim ob culpam ab omni conscientia dispositionum creatoris. Sed iam nec mihi competit, principes huius aevi virtutes et potestates interpretari creatoris, quia ignorantiam illis adscribit apostolus, Iesum autem et secundum nostrum evangelium[1]) diabolus quoque in tentatione cognovit, et secundum commune instrumentum[2]) spiritus nequam sciebat eum sanctum dei esse et Iesum vocari et in perditionem eorum venisse. Etiam parabola fortis illius armati, quem alius validior oppressit et vasa eius occupavit,[3]) si in creatorem[4]) accipitur apud Marcionem, iam nec ignorasse ultra potuit creator deum gloriae, dum ab eo opprimitur, nec in cruce eum figere, adversus quem valere non potuit. Et superest, ut secundum me quidem credibile sit, scientes virtutes et potestates creatoris deum gloriae, Christum suum, crucifixisse, qua desperatione et malitiae redundantia servi quoque scelestissimi dominos suos interficere non dubitant. Scriptum est enim apud me, satanam in Iudam introisse;[5]) secundum autem Marcionem nec apostolus hoc loco patitur ignorantiam adscribi virtutibus creatoris in gloriae dominum, quia scilicet non illas vult intelligi principes huius aevi. Quodsi non videtur de spiritalibus dixisse principibus, ergo de secularibus dixit, de populo principali, utique non inter nationes, de ipsis archontibus eius, de rege Herode, etiam de Pilato, et quo maior principatus huius aevi Romana dignitas praesidebat. Ita et cum destruuntur argumentationes diversae partis, nostrae expositiones aedificantur. Sed vis adhuc gloriam nostram dei tui esse et apud eum in occulto fuisse. Et quare adhuc eodem et deus instrumento et apostolus nititur? Quid illi cum sententiis prophetarum ubique? Quis enim cognovit sensum domini, et quis illi consiliarius fuit?[6]) Esaias est. Quid illi etiam cum exemplis dei nostri? Nam quod architectum se prudentem[7]) affirmat, hoc invenimus significari depalatorem disciplinae divinae a creatore per Esaiam. Auferam enim, inquit, a Iudaea inter cetera et sapientem architectum.[8]) Et numquid ipse tunc Paulus destinabatur, de Iudaea, id est de Iudaismo, auferri habens in aedifica-

1) Matth. 4, 1 sqq. 2) Luc. 4, 34. 3) Luc. 11, 21 sq. 4) Sic Wouweri cod. et Rig.; ceteri: in creatoris. Cf. adv. Marc. 4, 26. 5) Luc. 22, 3. Cf. adv. Marc. 4, 40. 6) Ies. 40, 13. 7) 1 Cor. 3, 10. 8) Ies. 3, 3.

tionem Christianismi, positurus unicum fundamentum, quod est Christus?[1]) quia et de hoc per eundem prophetam creator: ecce ego, inquit, iniicio in fundamenta Sionis lapidem pretiosum honorabilem, et qui in eum crediderit, non confundetur,[2]) nisi si structorem se terreni operis deus profitebatur, ut non de Christo suo significaret, qui futurus esset fundamentum credentium in eum, super quod prout quisque superstruxerit, dignam scilicet vel indignam doctrinam, si opus eius per ignem probabitur, si merces illi per ignem rependetur, creatoris est, quia per ignem iudicatur[3]) vestra superaedificatio, utique sui fundamenti, id est sui Christi. Nescitis, quod templum dei sitis, et in vobis inhabitet spiritus dei?[4]) Si homo et res et opus et imago et similitudo et caro per terram et anima per afflatum creatoris est, totus[5]) ergo in alieno habitat deus Marcionis, si non creatoris sumus templum. Quodsi templum dei quis vitiaverit, vitiabitur, utique a deo templi. Ultorem intentans, creatorem intentabis. Stulti estote, ut sitis sapientes. Quare? sapientia enim huius mundi stultitia est penes deum.[6]) Penes quem deum? Si nihil nobis et ad hunc sensum pristina praeiudicaverunt, bene quod et hic adstruit: scriptum est enim: deprehendens[7]) sapientes in nequitia illorum; et rursus: dominus scit cogitationes sapientium, quod sint supervacuae.[8]) In totum enim praescriptum a nobis erit, nulla illum sententia uti potuisse eius dei, quem destruere deberet, si non illi doceret. Ergo, inquit, nemo glorietur in homine. Et hoc secundum creatoris disciplinam: miserum hominem, qui spem habet in hominem![9]) et bonum est fidere in deo, quam fidere in hominibus;[10]) ita et gloriari.

7. Et occulta tenebrarum ipse illuminabit,[11]) utique per Christum, qui Christi[12]) illuminationem repromisit,[13]) se quoque lucernam pronuntiavit, scrutantem corda et

---

1) 1 Cor. 3, 11. 2) Ies. 28, 16. 3) 1 Cor. 3, 13 sqq. 4) ib. v. 16. 5) Rhen. in ed. I. tutus — Marcionis, sed scribendum esse putavit: tuus — deus, Marcion. Rigaltii scripturam retinuimus. 6) 1 Cor. 3, 17—19. 7) Rhen. ed. I. deprehendes. 8) 1 Cor. 3, 19. 20. Iob. 5, 13. Ps. 94, 11. 9) Ier. 17, 5. 10) Ps. 118, 8. 11) 1 Cor. 4, 5. 12) Cod. Wouweri: Christi, Rigalt. Christus, ceteri: Christum. 13) Ies. 42, 6.

renes.[1] Ab illo erit et laus unicuique, a quo et contrarium laudis, ut a iudice. Certe, inquis, vel hic mundum deum mundi interpretatur, dicendo: spectaculum facti sumus mundo et angelis et hominibus,[2] qui si mundum homines mundi significasset, non etiam homines postmodum nominasset. Imo ne ita argumentareris, providentia spiritus sancti demonstravit, quomodo[3] dixisset: spectaculum facti sumus mundo, dum angelis, qui mundo ministrant, et hominibus, quibus ministrant. Verebatur nimirum tantae constantiae vir, ne dicam spiritus sanctus, praesertim ad filios scribens, quos in evangelio generaverat,[4] libere deum mundi nominare, adversus quem nisi exserte non posset videri praedicare. Non defendo secundum legem creatoris [5] displicuisse illum, qui mulierem patris sui habuit;[6] communis et publicae religionis secutus sit disciplinam. Sed cum eum damnat dedendum satanae, damnatoris dei praeco est. Viderit et quomodo dixerit: in interitum carnis, ut spiritus salvus sit in die domini, dum et de carnis interitu et de salute spiritus iudicarit, et auferri iubens malum de medio,[7] creatoris frequentissimam sententiam commemoraverit. Expurgate vetus fermentum, ut sitis nova conspersio, sicut estis azymi. Ergo azymi figurae erant nostrae apud creatorem. Sic et pascha nostrum immolatus est Christus.[8] Quare pascha Christus, si non pascha figura Christi per similitudinem sanguinis salutaris et pecoris [9] Christi? Quid nobis et Christo imagines induit[10] sollemnium creatoris, si non erant nostrae? Avertens autem nos a fornicatione, manifestat carnis resurrectionem. Corpus, inquit, non fornicationi, sed domino, et dominus corpori,[11] ut templum deo, et deus templo. Templum ergo deo peribit, et deus templo. Atquin vides: qui dominum suscitavit, et nos suscitabit;[12] in corpore quoque suscitabit, quia corpus domino, et dominus corpori. Et bene quod aggerat. Nescitis corpora vestra membra esse Christi?[13] Quid dicet haereticus? membra Christi non resurgent, quae nostra iam non sunt? Empti enim

---

1) Ps. 7, 10. 2) 1 Cor. 4, 9. 3) Gelenius, ed. Fran., Rig. quidnam. 4) 1 Cor. 4, 14. 15. 5) Lev. 18, 8. 6) 1 Cor. 5, 1. 7) ib. v. 5. 13. 8) ib. v. 7. 9) Exod. 12. 10) Cod. Wouw. induit; ceteri: imbuit. 11) 1 Cor. 6, 13. 12) ib. v. 14. 13) ib. v. 15.

sumus[1]) magno.[2]) Plane nullo, si phantasma fuit Christus, nec habuit ullam substantiam corporis, quam pro nostris corporibus dependeret. Ergo Christus habuit, quo nos redimeret, et si aliquo magno redemit haec corpora, in quae eadem committenda fornicatio non erit, ut in membra iam Christi, non nostra, utique sibi salva praestabit, quae magno comparavit. Iam nunc quomodo honorabimus, quomodo tollemus deum in corpore perituro?[3]) Sequitur de nuptiis congredi, quas Marcion constantior apostolo prohibet. Etenim apostolus, etsi bonum continentiae praefert, tamen coniugium et contrahi permittit, et usui esse, et magis retineri, quam disiungi suadet.[4]) Plane Christus vetat divortium, Moyses vero permittit. Marcion totum concubitum auferens fidelibus, (viderint enim catechumeni eius,) repudium ante nuptias[5]) iubens, cuius sententiam sequitur, Moysi an Christi? Atquin et Christus cum praecipit, mulierem a viro non discedere, aut si discesserit, manere innuptam, aut reconciliari viro:[6]) et repudium permisit, quod non in totum prohibuit, et matrimonium confirmavit, quod primo vetuit disiungi, et, si forte disiunctum, voluit reformari. Sed et continentiae quas ait caussas? Quia tempus in collecto est.[7]) Putaveram, quia deus alius in Christo; et tamen a quo est collectio temporis, ab eo erit et quod collectioni temporis congruit. Nemo alieno tempori consulit. Pusillum deum affirmas tuum, Marcion, quem in aliquo coangustat tempus creatoris. Certe praescribens tantum in domino esse nubendum,[8]) ne quis fidelis ethnicum matrimonium contrahat, legem tuetur creatoris allophylorum nuptias ubique prohibentis. Sed etsi sunt, qui dicuntur dei, sive in coelis, sive in terris,[9]) apparet, quomodo dixerit; non quasi vere sint, sed quia sint, qui dicantur, quando non sint. De idolis enim coepit de idolothytis disputaturus: scimus, quod idolum nihil sit.[10]) Creatorem autem et Marcion deum non negat; ergo non potest videri apostolus creatorem quoque inter eos posuisse, qui dei dicantur, et tamen non sint, quando, etsi fuissent, nobis tamen unus esset

---

1) Rhen., quod in ed. I. non habuerat, postea addidit: pretio. 2) 1 Cor. 6, 20. 3) ibid. 4) 1 Cor. 7, 7 sq. 26 sq. 5) Gelenius, ed. Fran. Rig. ante nuptae; Fr. Iunius coni. ante nuptis. Cf. adv. Marc. 4, 11. 39. 6) 1 Cor. 7, 10. 11. 7) ib. v. 29. 8) ib. v. 39 9) 1 Cor. 8, 5. 10) ib. v. 4.

deus pater. Ex quo omnia[1]) nobis, nisi cuius omnia?[2]) Quaenam ista? Habes in praeteritis, omnia vestra sunt, sive Paulus, sive Apollo, sivè Cephas, sive mundus, sive vita, sive mors, sive praesentia, sive futura.[3]) Adeo omnium deum creatorem facit, a quo et mundus et vita et mors, quae alterius dei esse non possunt. Ab eo igitur inter omnia et Christus. Ex labore suo unumquemque docens vivere oportere,[4]) satis exempla praemiserat militum, pastorum, rusticorum;[5]) sed divina illi auctoritas deerat. Legem igitur opponit creatoris ingratis, quam destruebat; sui enim dei nullam talem habebat. Bovi, inquit, terenti os non obligabis, et adiicit: numquid de bubus pertinet ad dominum? etiam bubus propter homines benignum? propter nos enim scriptum est, inquit.[6]) Ergo et legem allegoricam secundum nos probavit, et de evangelio viventibus patrocinantem,[7]) ac propter hoc non alterius esse evangelizatores, quam cuius lex, quae prospexit illis, cum dicit: propter nos enim scriptum est. Sed noluit uti legis potestate, quia maluit gratis laborare. Hoc ad gloriam suam retulit, quam negavit quemquam evacuaturum,[8]) non ad legis destructionem, qua alium probavit usurum. Ecce enim et in petram offendit caecus Marcion, de qua bibebant in solitudine patres nostri. Si enim petra illa Christus fuit,[9]) utique creatoris, cuius et populus. Cui rei figuram extranei sacramenti interpretatur? An ut hoc ipsum doceret, figurata fuisse vetera in Christum ex illis recensendum? Nam et reliquum exitum populi decursurus praemittit: haec autem exempla nobis sunt facta.[10]) Dic mihi: a creatore alterius quidem ignoti dei hominibus exempla sunt facta, an alius deus ab alio mutuatur exempla, et quidem aemulo? De illo me terret sibi, a quo fidem meam transfert? Meliorem me illi adversarius faciet? Iam si deliquero eadem, quae et populus, eademne passurus sum[11]) an non? Atquin si non eadem, vane mihi timenda proponit, quae non sum passurus. Passurus autem a quo ero? si a creatore, qualia infligere ipsius est? et quale erit, ut peccatorem aemuli sui

---

1) ib. v. 6. 2) Lat. et Fr. Iunius: deus pater, ex quo omnia. Ex quo omnia nobis, nisi cuius omnia? 3) 1 Cor. 3, 21 sq. 4) 1 Cor. 9, 13. 5) ib. v. 7. 6) ib. v. 9. 10. Deut. 25, 4. 7) 1 Cor. 9, 13 sq. Deut. 18, 1 sq. 8) 1 Cor. 9, 15 sqq. 9) 1 Cor. 10, 4. 10) ib. v. 6. 11) ib. v. 7 sqq.

puniat magis, quam e contrario foveat deus zelotes? si ab illo deo? atquin punire non novit. Ita tota ista propositio apostoli nulla ratione consistit, si non ad disciplinam creatoris est. Denique et in clausula praefationi respondet. Haec autem quemadmodum evenerunt illis, scripta sunt ad nos commonendos, in quos fines aevorum decucurrerunt.[1]) O creatorem et praescium iam et admonitorem alienorum Christianorum! Praetereo si quando paria eorum, quae retractata sunt, quaedam et breviter expungo. Magnum argumentum dei alterius permissio omnium obsoniorum adversus legem,[2]) quasi non et ipsi confiteamur legis onera dimissa, sed ab eo, qui imposuit, qui novationem repromisit; ita et cibos, qui abstulit, reddidit, quod et a primordio praestitit. Ceterum, si quis alius deus fuisset destructor dei nostri, nihil magis suos prohibuisset, quam de copiis adversarii vivere.

8. Caput viri Christus est.[3]) Quis Christus, qui non est viri auctor? Caput enim ad auctoritatem posuit, auctoritas autem non alterius erit, quam auctoris. Cuius denique viri caput est? Certe de quo subiicit: vir enim non debet caput velare, cum sit dei imago.[4]) Igitur si creatoris est imago, (ille enim Christum, sermonem suum, intuens, hominem futurum: faciamus, inquit, hominem ad imaginem et similitudinem nostram,)[5]) quomodo possum alterum habere caput, non eum, cuius imago sum? Cum enim imago sim creatoris, non est in me locus capitis alterius. Sed et quare mulier potestatem super caput habere debebit? Si quia ex viro, et propter virum facta est[6]) secundum institutionem creatoris, sic quoque eius disciplinam apostolus curavit, de cuius institutione caussas disciplinae interpretatur. Adiicit etiam: propter angelos.[7]) Quos? id est, cuius? si creatoris apostatas,[8]) merito, ut illa facies, quae eos scandalizavit, notam quandam referat de habitu humilitatis et obscuratione decoris; si vero propter angelos dei alterius, quid veretur, si nec ipsi Marcionitae feminas appetunt? Saepe iam ostendimus, haereses apud apostolum inter mala ut malum poni, et eos probabiles

---

1) 1 Cor. 10, 11. 2) ib. 25 sqq. 3) 1 Cor. 11, 3. 4) ib. v. 7. 5) Gen. 1, 26. 6) 1 Cor. 11, 9. 10. 7) ibid. 8) Gen. 6, 1 sqq. Cf. adv. Marc. 5, 18 extr

intelligendos, qui haereses ut malum fugiant.[1]) Proinde panis et calicis sacramenta iam in evangelio[2]) probavimus, corporis et sanguinis dominici veritatem adversus phantasma Marcionis. Sed et omnem iudicii[3]) mentionem creatori competere, ut deo iudici, toto paene opere tractatum est. Nunc de spiritalibus dico,[4]) haec quoque in Christum a creatore promissa, sub illa praescriptione iustissima, opinor, qua non alterius credenda sit exhibitio, quam cuius probata fuerit repromissio. Pronuntiavit Esaias: prodibit virga de radice Iesse, et flos de radice ascendet,[5]) et requiescet super eum spiritus domini; dehinc species eius enumerat: spiritus sapientiae et intelligentiae, spiritus consilii et valentiae, et spiritus agnitionis et religionis, spiritus eum replebit timoris dei.[6]) Christum enim in floris figura ostendit oriturum ex virga, profecta de radice Iesse, id est virgine generis David, filii Iesse, in quo Christo consistere haberet tota substantia spiritus, non quasi postea obventura illi, qui semper spiritus dei fuerit, ante carnem quoque, ne ex hoc argumenteris prophetiam ad eum Christum pertinere, qui ut homo tantum ex solo censu David postea consecuturus sit dei sui spiritum. Sed quoniam exinde, quo floruisset in carne, sumpta ex stirpe David, requiescere in illo omnis haberet operatio gratiae spiritalis et concessare et finem facere quantum ad Iudaeos; sicut et res ipsa testatur, nihil exinde spirante penes illos spiritu creatoris, ablato a Iudaea sapiente et prudente architecto et consiliario et propheta,[7]) ut hoc sit: lex et propheta usque ad Ioannem.[8]) Accipe nunc, quomodo et a Christo in coelum recepto charismata obventura[9]) pronuntiarit. Ascendit in sublimitatem, id est in coelum, captivam duxit captivitatem, id est mortem vel humanam servitutem, dedit data filiis hominum,[10]) id est donativa, quae charismata dicimus. Eleganter filiis hominum ait, non passim hominibus, nos ostendens filios hominum, id est vere hominum, apostolorum. In evangelio enim, inquit.

---

1) 1 Cor. 11, 18. 19. 2) Luc. 22, 15 sqq. Cf. adv. Marc. 4, 40. 3) 1 Cor. 11, 29. 4) 1 Cor. 12, 1. 5) Praeter Rigaltium omnes: ascendet, de virga, et requ. 6) Ies. 11, 1 sq. 7) Ies. 3, 3. 8) Luc. 16, 16. 9) 1 Cor. 12, 4 sqq. 10) Ephes. 4, 8. Ps. 68, 19.

ego vos generavi;[1]) et filii mei, quos parturio rursus.[2]) Iam nunc et illa promissio spiritus absolute facta per Ioelem: in novissimis temporibus effundam de meo spiritu in omnem carnem, et prophetabunt filii filiaeque eorum, et super servos et ancillas meas de meo spiritu effundam.[3]) Et utique si in novissimos dies gratiam spiritus creator repromisit, Christus autem spiritalium dispensator in novissimis diebus apparuit, dicente apostolo: at ubi tempus expletum est, misit deus filium suum,[4]) et rursus: quia tempus iam in collecto est:[5]) apparet et de temporum ultimorum praedicatione hanc gratiam spiritus ad Christum praedicatoris pertinere. Compara denique species apostoli et Esaiae.[6]) Alii, inquit, datur per spiritum sermo sapientiae. Statim et Esaias spiritum sapientiae posuit. Alii sermo scientiae. Hic erit sermo intelligentiae et consilii. Alii fides in eodem spiritu. Hic erit spiritus religionis et timoris dei. Alii donum curationum, alii virtutum. Hic erit valentiae spiritus. Alii prophetia, alii distinctio spirituum, alii genera linguarum, alii interpretatio linguarum. Hic erit agnitionis spiritus. Vides apostolum et in distributione facienda unius spiritus et in specialitate interpretanda prophetae conspirantem. Possum dicere, ipsum, qui corporis nostri per multa et diversa membra unitatem charismatum variorum compagini adaequavit,[7]) eundem et corporis humani et spiritus sancti dominum ostendit, qui meritum charismatum noluerit esse in corpore spiritus, quae nec in corpore humano collocavit, qui de dilectione quoque omnibus charismatibus praeponenda[8]) apostolum instruxerit principali praecepto, quod probavit et Christus: diliges dominum de totis praecordiis et totis viribus et tota anima tua, et proximum tibi tanquam te.[9]) Quod etsi in lege scriptum esset, commemorat in aliis linguis et in aliis locuturum creatorem.[10]) Cum hac commemoratione charisma linguarum confirmat, nec hic potest videri alienum charisma creatoris praedicatione confirmasse, aeque praescribens silentium mulieribus in ecclesia,[11]) ne quid discendi duntaxat

---

1) 1 Cor. 4, 15. 2) Gal. 4, 19. 3) Ioel. 3, 1. 4) Gal. 4, 4. 5) 1 Cor. 7, 29. 6) 1 Cor. 12, 8 — 11. Ies. 11, 2. 7) 1 Cor. 12, 12 sqq. 8) 1 Cor. 12, 31. 13, 1 sqq. 9) Luc. 10, 27. 10) 1 Cor. 14, 21. Ies. 28, 11. 11) 1 Cor. 14, 34. 35.

gloria[1]) loquantur. Ceterum prophetandi ius et illas habere, iam ostendit, cum mulieri etiam prophetanti velamen imponit.[2]) Ex lege accipit subiiciendae feminae auctoritatem,[3]) quam, ut semel dixerim, nosse non debuit, nisi in destructionem. Sed ut iam a spiritalibus recedamus, res ipsae probare debebunt, quis nostrum temere deo suo vindicet, et an nostrae parti[4]) possit opponi, haec, etsi creator repromisit in suum Christum nondum revelatum, ut Iudaeis tantum destinatum, suas habitura in suo tempore, in suo Christo, et in suo populo operationes. Exhibeat itaque Marcion dei sui dona, aliquos prophetas, qui tamen non de humano sensu, sed de dei spiritu sint locuti, qui et futura praenuntiarint et cordis occulta traduxerint. Edat aliquem psalmum, aliquam visionem, aliquam orationem, duntaxat spiritalem, in ecstasi, id est amentia, si qua linguae interpretatio accessit.[5]) Probet etiam mihi mulierem apud se prophetasse ex illis suis sanctioribus feminis. Magni ducam.[6]) Si haec omnia facilius a me proferuntur, et utique conspirantia regulis et dispositionibus et disciplinis creatoris, sine dubio dei mei erit et Christus et spiritus et apostolus. Habet professionem meam, qui voluerit eam exigere.

9. Interim Marcionites nihil huiusmodi exhibebit, qui timet iam pronuntiare, cuius magis Christus nondum sit revelatus. Sicut meus exspectandus est, qui a primordio praedicatus est, illius idcirco non est, quia non a primordio sit. Melius nos credimus in Christum futurum, quam haereticus in nullum. Mortuorum resurrectionem quomodo quidam tunc negarint,[7]) prius dispiciendum est. Utique eodem modo, quo et nunc; siquidem semper resurrectio carnis negatur. Ceterum animam et sapientium plures divinam vindicantes salvam repromittunt, et vulgus ipsum ea praesumptione defunctos colit, qua animas eorum manere confidit. Ceterum corpora aut ignibus statim aut feris aut etiam diligentissime condita temporibus tamen aboleri,

---

1) Rhen. ed. I. gloria; ceteri: gratia. 2) 1 Cor. 11, 5. 6. 3) 1 Cor. 14, 34. Genes. 3, 16. 4) Sic ed. Rig.; Rhen. ed. I. a nostrae partis; ceteri: quia n. parti. 5) 1 Cor. 14, 26. 6) Ita emend. Rig.; Rhen. ed. I. feminis, magnis. Dicam. 7) 1 Cor. 15, 12.

manifestum est. Si ergo carnis resurrectionem negantes apostolus retundit, utique adversus illos tuetur, quod illi negabant, carnis scilicet resurrectionem. Habes compendio responsum. Cetera iam ex abundanti. Nam et ipsum, quod mortuorum resurrectio dicitur, exigit defendi proprietates vocabulorum. Mortuum [1]) non est, nisi quod amisit animam, de cuius facultate vivebat; corpus est, quod amittit animam, et amittendo fit mortuum; ita mortui vocabulum corpori competit. Porro si resurrectio mortui est, mortuum autem non aliud est quam corpus, corporis erit resurrectio. Sic et resurrectionis vocabulum non aliam rem vindicat, quam quae cecidit. Surgere enim potest dici et quod omnino non cecidit, quod semper retro iacuit. Resurgere autem non est nisi eius, quod cecidit; iterum enim surgendo, quia cecidit, resurgere dicitur. Re enim syllaba iterationi semper adhibetur. Cadere ergo dicimus corpus in terram per mortem, sicut et res ipsa testatur, ex dei lege; corpori enim dictum est: terra es et in terram ibis. [2]) Ita quod de terra est, ibit in terram. Hoc abit, quod in terram ibit; hoc resurgit, quod cadit. Quia per hominem mors, et per hominem resurrectio. [3]) Hic mihi et Christi corpus ostenditur in nomine hominis, qui constat ex corpore, ut saepe iam docuimus. Quodsi sic in Christo vivificamur omnes, sicut mortificamur in Adam, [4]) quando in Adam corpore mortificamur, sic necesse est et in Christo corpore vivificemur. Ceterum similitudo non constat, si non in eadem substantia mortificationis in Adam vivificatio concurrat in Christo. Sed interposuit adhuc aliquid de Christo, et propter praesentem disceptationem non omittendum. Tanto magis enim probabitur carnis resurrectio, quanto Christum eius dei ostendero, apud quem creditur carnis resurrectio. Cum dicit: oportet enim regnare eum, donec ponat inimicos eius sub pedes eius, [5]) iam quidem et ex hoc ultorem deum edicit, atque exinde ipsum, qui hoc Christo repromiserit: sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabel-

1) Rhen. ed. I. Ita mortuum vocabulum non est; deinde idem edidit: Mortuorum itaque vocabulo non est. Cod. Wouw. et Rig. Mortuum itaque vocabulo non est. Sed recte eiecit Semler vv. ita s. itaque et vocabulum e proxime antecedentibus et sequentibus petita. 2) Genes. 3, 19. 3) 1 Cor. 15, 21. 4) ib. v. 22. 5) ib. v. 25. 27.

lum pedum tuorum; virgam virtutis tuae emittet dominus ex Sion, et dominabitur in medio inimicorum tuorum tecum.[1] Sed necesse est ad meam sententiam pertinere defendam eas scripturas, quas et Iudaei nobis avocare conantur. Dicunt denique hunc psalmum in Ezechiam cecinisse, quia is sederit ad dexteram templi, et hostes eius averterit deus et absumpserit;[2] propterea igitur et cetera: ante luciferum ex utero generavi te,[3] in Ezechiam convenire et in Ezechiae nativitatem. Nos edimus evangelia, de quorum fide aliquid utique iam in tanto opere istos confirmasse debemus, nocturna nativitate declarantia dominum, ut hoc sit ante luciferum, et ex stella magis intellecta, et ex testimonio angeli, qui nocte pastoribus adnuntiavit natum esse cum maxime Christum, et ex loco partus, in diversorium enim ad noctem convenitur. Fortasse an et mystice factum sit, ut nocte Christus nasceretur, lux veritatis futurus ignorantiae tenebris. Sed nec generavi te, edixisset deus, nisi filio, puero. Nam etsi de toto populo ait: filios generavi,[4] sed non adiecit ex utero. Cur autem adiecit ex utero tam vane? quasi aliquis hominum ex utero natus dubitaretur? nisi quia curiosius voluit intelligi in Christum: ex utero generavi te, id est, ex solo utero sine viri semine, carni deputans ex utero spiritus. Quod et in psalmo hic accedit:[5] tu es sacerdos in aevum (nec sacerdos autem Ezechias, nec in aevum, etsi fuisset,) secundum ordinem, inquit, Melchisedec;[6] quid Ezechias ad Melchisedec altissimi sacerdotem, et quidem non circumcisum, qui Abraham circumcisum iam accepta decimarum oblatione benedixit? At in Christum conveniet ordo Melchisedec, quoniam quidem Christus proprius et legitimus dei antistes, praeputiati sacerdotii pontifex, tum in nationibus constitutus, a quibus magis suscipi habebat, cognituram se quandoque circumcisionem et Abrahae gentem, cum ultimo venerit, acceptatione et benedictione dignabitur. Est et alius psalmus[7] ita incipiens: deus, iudicium tuum

---

1) Ps. 110, 1 sq. 8, 7. 2) 2 Reg. 19, 14 sqq. Ies. 37, 14 sqq. 3) Ps. 110, 4. cf. LXX. 4) Ies. 1, 2. 5) Rhen. ed. I. spiritus, quod et ipso hic accedit. Latinius, Iun. et Seml. spiritus, quod ex ipso. Huc accedit. Nobis pro ipso visum est scribere: in psalmo. 6) Ps. 110, 4. 7) Ps. 72, 1.

regi da, id est Christo regnaturo, et iustitiam tuam filio regis, id est populo Christi. Filii enim eius sunt, qui in ipso renascuntur. Sed et hic psalmus Salomoni canere dicetur. Quae tamen soli competunt Christo, docere non poterunt, etiam cetera,[1]) non ad Salomonem, sed ad Christum pertinere? Descendit, inquit, tanquam imber super vellus, et velut stillae destillantes in terram; placidum descensum eius et insensibilem describens de coelo in carnem. Salomon autem etsi descendit alicunde, non tamen sicut imber, quia non de coelo. Sed simpliciora quaeque proponam. Dominabitur, inquit, a mari ad mare, et a flumine usque ad terminos terrae. Hoc soli datum est Christo. Ceterum Salomon uni et modicae Iudaeae imperavit. Adorabunt illum omnes reges; quem omnes, nisi Christum? Et servient ei omnes nationes; cui omnes, nisi Christo? Sit nomen eius in aevum. Cuius nomen in aeternum, nisi Christi? Ante solem manebit nomen eius. Ante solem enim sermo dei, id est Christus. Et benedicentur in illo universae gentes. In Salomone nulla natio benedicitur, in Christo vero omnis. Quid nunc, si et deum eum [2]) iste psalmus demonstrat? et beatum eum dicent, quoniam benedictus dominus deus Israelis, qui facit mirabilia solus; benedictum nomen gloriae eius, et replebitur universa terra gloria eius. Contra Salomon (audeo dicere) etiam quam habuit in deo gloriam, amisit per mulierem in idololatriam usque pertractus. Itaque cum in medio psalmo illud quoque positum sit: inimici eius pulverem lingent,[3]) subiecti utique pedibus ipsius, ad illud pertinebit, propter quod hunc psalmum et intuli et ad meam sententiam defendi, ut confirmaverim et regni gloriam et inimicorum subiectionem secundum dispositionem creatoris, consecuturus,[4]) non alium credendum, quam creatoris.

10. Revertamur nunc ad resurrectionem, cui et alias quidem proprio volumine[5]) satisfecimus omnibus haereticis resistentes; sed nec hic desumus, propter eos, qui illud opusculum ignorant. Quid, ait, facient, qui pro mortuis baptizantur, si mortui non resurgunt?[6]) Viderit institutio

---

1) Ps. 72, 6. 8. 11. 17—19. 2) Rhen. coni. deum meum. 3) Ps. 72, 9. 4) Praeter Rigalt. editt. omnes: consecuturum. 5) Libro de resurrectione carnis. 6) 1 Cor. 15, 29.

ista; calendae, si forte, Februariae respondebunt illi pro mortuis petere.[1]) Noli ergo apostolum novum statim auctorem aut confirmatorem eius denotare, ut tanto magis sisteret carnis resurrectionem, quanto illi, qui vane pro mortuis baptizarentur, fide resurrectionis hoc facerent. Habemus illum alicubi unius baptismi definitorem.[2]) Igitur et pro mortuis tingui pro corporibus est tingui; mortuum enim corpus ostendimus. Quid facient, qui pro corporibus baptizantur, si corpora non resurgunt? Atque adeo recte hunc gradum figimus, ut et apostolus secundam disceptationem aeque de corpore induxerit. Sed dicent quidam: quomodo mortui resurgent? quo autem corpore venient?[3]) Defensa etenim resurrectione, quae negabatur, consequens erat de qualitate corporis retractare, quae non videbatur. Sed de ista cum aliis congredi convenit. Marcion enim in totum carnis resurrectionem non admittens et soli animae salutem repromittens, non qualitatis, sed substantiae facit quaestionem. Porro et ex his manifestissime obducitur, quae apostolus ad qualitatem corporis tractat propter illos, qui dicunt: quomodo resurgent mortui? quo autem corpore venient? Iam enim praedicavit resurrecturum esse corpus; id de corporis qualitate tractavit. Denique si proponit exempla grani tritici, vel alicuius eiusmodi, vel quibus det corpus deus prout volet, si unicuique seminum proprium ait esse corpus, ut aliam quidem carnem hominum, aliam vero pecudum et volucrum, et corpora coelestia atque terrena, et aliam gloriam solis, et lunae aliam, et stellarum aliam:[4]) nonne carnalem et corporalem portendit resurrectionem, quam per carnalia et corporalia exempla commendat? nonne etiam ab eo deo eam spondet, a quo sunt et exempla? Sic et resurrectio, inquit. Quomodo? Sicut et granum corpus seritur, corpus resurgit. Seminationem denique vocavit dissolutionem corporis in terram, quia seritur in corruptela, resurgit in honestatem et virtutem.[5]) Cuius ille ordo in dissolutione, eius et hic in resurrectione corporis, scilicet sicut et granum. Ceterum si auferas corpus resurrectioni, quod dedisti dissolutioni, ubi consistet diversitas exitus? Proinde et si seritur animale,

1) Cod. Ursini et Wouw. peterent. 2) Eph. 4, 5. 3) 1 Cor. 15, 35. 4) ib. v. 37—41. 5) ib. v. 42. 43.

resurgit spiritale.[1] Etsi habet aliquod proprium corpus anima vel spiritus, ut possit videri corpus animale animam significare et corpus spiritale spiritum, non ideo animam dicit in resurrectione spiritum futuram, sed corpus, quod cum anima nascendo et per animam vivendo animale dici capit, futurum spiritale, dum per spiritum surgit in aeternitatem. Denique si non anima, sed caro seminatur in corruptela, dum dissolvitur in terram, iam non anima erit corpus animale, sed caro, quae fuit corpus animale, siquidem de animali efficitur spiritale, sicut et infra dicit: non primum quod spiritale.[2] Ad hoc enim et de ipso Christo praestruit: factus primus homo Adam in animam vivam, novissimus Adam in spiritum vivificantem;[3] licet stultissimus haereticus noluerit ita esse, dominum enim posuit novissimum pro novissimo Adam, veritus scilicet, ne, si et dominum novissimum haberet Adam, et eiusdem Christum defenderemus in Adam novissimo, cuius et primum. Sed falsum relucet. Cur enim primus Adam, nisi quia et novissimus Adam? Non habent ordinem inter se, nisi paria quaeque et eiusdem vel nominis vel substantiae vel auctoris. Nam etsi potest in diversis quoque esse aliud primum, aliud novissimum, sed unius auctoris. Ceterum si et auctor alius, et ipse quidem potest novissimus dici. Quod tamen intulerit, primum est, novissimum autem, si primo par sit. Par autem primo non est, quia non eiusdem auctoris est. Eodem modo et in nomine hominis revincetur. Primus, inquit, homo de humo terrenus, secundus dominus de coelo.[4] Quare secundus, si non homo, quod et primus? Aut numquid et primus dominus, si et secundus? Sed sufficit, si in evangelio filium hominis adhibet Christum et hominem, et in homine Adam eum negare non poterit. Sequentia quoque eum comprimunt. Cum enim dicit apostolus: qualis qui de terra, homo scilicet, tales et terreni, homines utique; ergo et qualis qui de coelo homo, tales et qui de coelo[5] homines. Non enim poterat hominibus terrenis non homines coelestes opposuisse, ut statum ac spem studiosius distingueret in appellationis societate. Statu enim ac spe dicit

1) ib. v. 44. 2) ib. v. 46. 3) ib. v. 45. 4) ib. v. 47. 5) ib. v. 48.

terrenos atque coelestes homines, tamen ex pari, qui secundum exitum aut in Adam aut in Christo deputantur. Et ideo iam ad exhortationem spei coelestis, sicut portavimus, inquit, imaginem terreni, portemus et imaginem coelestis,[1]) non ad substantiam ullam referens resurrectionis, sed ad praesentis temporis disciplinam. Portemus enim, inquit, non portabimus, praeceptive, non promissive, volens nos sicut ipse incessit ita incedere et a terreni, id est veteris, hominis imagine abscedere, quae est carnalis operatio. Denique quid subiungit? Hoc enim dico, fratres, quia caro et sanguis regnum dei non possidebunt,[2]) opera scilicet carnis et sanguinis, quibus et ad Galatas scribens[3]) abstulit dei regnum, solitus et alias substantiam pro operibus substantiae ponere, ut cum dicit, eos, qui in carne sunt, deo placere non posse.[4]) Quando enim placere deo poterimus, nisi dum in carne hac sumus? Aliud tempus operationis nullum opinor est. Sed si in carne quamquam constituti, carnis opera fugiamus, tum non erimus in carne, dum non in substantia carnis non sumus, sed in culpa. Quodsi in nomine carnis opera, non substantiam, carnis iubemur exponere, operibus ergo carnis, non substantiae, carnis in nomine denegatur dei regnum. Non enim id damnatur, in quo male fit, sed id, quod fit. Venenum dare scelus est, calix tamen, in quo datur, reus non est. Ita et corpus carnalium operum vas est, anima est autem, quae in illo venenum alicuius mali facti temperat. Quale est autem, ut, si anima auctrix operum carnis merebitur dei regnum per expiationem eorum, quae in corpore admisit, corpus ministrum solummodo in damnatione permaneat? Venefico absoluto calix erit puniendus? Et tamen non utique carni defendimus dei regnum, sed resurrectionem substantiae suae, quasi ianuam regni, per quam aditur. Ceterum aliud resurrectio, aliud regnum. Primo enim resurrectio, dehinc regnum. Resurgere itaque dicimus carnem, sed mutatam consequi regnum. Resurgent enim mortui incorrupti, illi scilicet, qui fuerant corrupti dilapsis corporibus in interitum. Et nos mutabimur, in atomo, in oculi momentaneo motu. Oportet enim corruptivum hoc, tenens utique carnem suam dicebat apostolus, induere in-

1) ib. v. 49. 2) ib. v. 50. 3) Gal. 5, 19—21. 4) Rom. 8, 8.

corruptelam, et mortale hoc immortalitatem,[1]) ut scilicet habilis substantia efficiatur regno dei. Erimus enim sicut angeli.[2]) Haec erit demutatio carnis, sed resuscitatae. Aut si nulla erit, quomodo induet incorruptelam et immortalitatem? Aliud igitur facta per demutationem, tunc consequetur dei regnum, iam non caro nec sanguis, sed quod illi corpus deus dederit. Et ideo recte apostolus: caro et sanguis regnum dei non consequentur,[3]) demutationi illud adscribens, quae accedit resurrectioni. Si autem tunc fiet verbum, quod scriptum est apud creatorem: ubi est, mors, victoria vel contentio tua? ubi est, mors, aculeus tuus?[4]) Verbum autem hoc creatoris est per prophetam; eius erit et res, id est regnum, cuius et verbum fiet in regno. Nec alii deo gratias dicit, quod nobis victoriam utique de morte referre praestiterit,[5]) quam illi, a quo verbum insultatorium de morte et triumphatorium accepit.

DE EPISTOLA SECUNDA AD CORINTHIOS.

11. Si deus commune vocabulum factum est vitio erroris humani, quatenus plures dei dicuntur atque creduntur in seculo, benedictus tamen deus domini nostri, Iesu Christi,[6]) non alius, quam creator, intelligetur, qui et universa benedixit; habes Genesin,[7]) et ab universis benedicitur, habes Danielem.[8]) Proinde si pater potest dici sterilis, dei nullius magis nomine quam creatoris, misericordiarum tamen pater[9]) idem erit, qui misericors et miserator et misericordiae plurimus est dictus. Habes apud Ionam cum ipso misericordiae exemplo, quam Ninivitis exorantibus praestitit,[10]) facilis et Ezechiae fletibus flecti,[11]) et Achab, marito Iezabel, deprecanti sanguinem ignoscere Nabuthae,[12]) et David agnoscenti delictum statim indulgere,[13]) malens scilicet poenitentiam peccatoris, quam mortem,[14]) utique ex misericordiae affectu. Si quid tale Marcionis deus edidit vel edixit, agnoscam patrem miseri-

---

1) 1 Cor. 15, 51—53. 2) Matth. 22, 30. Luc. 20, 36. 3) 1 Cor. 15, 50. 4) ib. v. 55. Ies. 25, 8. 5) 1 Cor. 15, 57. 6) Rhen. ed. I. domini mei I. C.; cod. Gorziensis: dom. nostri I. C.; cod. Wouw. et Rig. dom. n. Iesu Christi pater. — 2 Cor. 1, 3. 7) Gen. 1, 22. 8) Dan. 3. 9) 2 Cor. 1, 3. 10) Ion. 3, 10. 11) 2 Reg. 20, 1 sqq. 12) 1 Reg. 21, 27 sqq. 13) 2 Sam. 12, 13. 14) Ezech. 33, 11.

cordiarum. Si vero ex eo tempore hunc titulum ei adscribit, quo revelatus quasi exinde sit pater misericordiarum, quo liberare instituit genus humanum; atquin et nos ex eo tempore negamus illum, ex quo dicitur revelatus, non potest igitur aliquid ei adscribere, quem tunc ostendit, cum aliquid[1]) ei adscribit. Si enim prius constaret eum esse, tunc et adscribi ei potest. Accidens enim est, quod adscribitur, accidentia autem antecedit ipsius rei ostensio, cui accidunt, maxime cum iam alterius est, quod adscribitur ei, qui prius non sit ostensus. Tanto magis negabitur esse, quanto, per quod affirmatur esse, eius est, qui iam ostensus est. Sic et testamentum novum non alterius erit, quam qui illud repromisit; etsi non litera, at eius spiritus,[2]) hoc erit novitas. Denique, qui literam tabulis lapideis inciderat, idem et de spiritu edixerat: effundam de meo spiritu in omnem carnem.[3]) Et si litera occidit, spiritus vero vivificat,[4]) eius utrumque est, qui ait: ego occidam et ego vivificabo, percutiam et sanabo.[5]) Olim duplicem vim creatoris vindicavimus, et iudicis et boni,[6]) litera occidentis per legem et spiritu vivificantis per evangelium. Non possunt duos deos facere, qui etsi diversa, apud unum recenseri praevenerunt. Commemorat et de velamine Moysi, quo faciem tegebat, incontemplabilem filiis Israel; si ideo, ut claritatem maiorem defenderet novi testamenti, quod manet in gloria, quam veteris, quod evacuari habebat:[7]) hoc et meae convenit fidei praeponenti evangelium legi, et vide, ne magis meae. Illic enim erit superponi quid, ubi fuerit et illud, cui superponitur. At cum dicit: sed obtusi sunt sensus mundi,[8]) non utique creatoris, sed populi, qui in mundo est. De Israel enim dicit: ad hodiernum usque velamen id ipsum in corde eorum.[9]) Figuram[10]) ostendit fuisse velamen faciei in Moyse velaminis cordis in populo, quia nec nunc apud illos perspiciatur Moyses corde, sicut nec facie tunc. Quid est ergo adhuc velatum in Moyse, quod pertineat ad Paulum, si Christus creatoris a Moyse praedicatus nondum venit? quomodo

---

1) Rig. aliud. 2) 2 Cor. 3, 2. 3. 3) Ioel 3, 1. 4) 2 Cor. 3, 6. 5) Deut. 32, 39. 6) adv. Marc. 2, 11. 7) 2 Cor. 3, 7. 13. Exod. 34, 29 sqq. 8) 2 Cor. 3, 14. 9) ib. v. 15. 10) Fr. Iun. et Rig. Figuram; ceteri: figuratum.

iam operta et velata adhuc denotantur corda Iudaeorum, nondum exhibitis praedicationibus Moysi, id est de Christo, in quo eum intelligere deberent? quid ad apostolum Christi alterius, si dei sui sacramenta Iudaei non intelligebant, nisi quia velamen cordis illorum ad caecitatem, qua non perspexerant Christum Moysi, pertinebat? Denique quod sequitur? Cum vero converterit ad deum, auferetur velamen.[1]) Hoc Iudaeo proprie dicit, apud quem et est velamen Moysi, qui cum transierit in fidem Christi, intelligit Moysen de Christo praedicasse. Ceterum quomodo auferetur velamentum creatoris in Christo dei alterius, cuius sacramenta velasse non potuit creator, ignoti videlicet ignota? Dicit ergo, nos iam aperta facie, utique cordis, quod velatum est in Iudaeis, contemplantes Christum eadem imagine transfigurari a gloria, qua scilicet et Moyses transfigurabatur a gloria domini, in gloriam.[2]) Ita corporalem Moysi illuminationem de congressu domini et corporale velamen de infirmitate populi proponens, et spiritalem revelationem et spiritalem claritatem in Christo superducens, tanquam a domino, inquit, spirituum,[3]) totum ordinem Moysi figuram ignorati apud Iudaeos, agniti vero apud nos, Christi fuisse testatur. Scimus quosdam sensus ambiguitatem pati posse de sono pronuntiationis aut de modo distinctionis, cum duplicitas earum intercedit. Hanc Marcion captavit sic legendo: in quibus deus aevi huius, ut, creatorem ostendens deum huius aevi, alium suggerat deum alterius aevi; non contra sic distinguendum dicimus: in quibus deus, dehinc: aevi huius excaecavit mentes infidelium;[4]) in quibus, Iudaeis infidelibus, in quibus opertum est aliquibus evangelium adhuc sub velamine Moysi. Illis enim deus labiis diligentibus eum, corde autem longe absistentibus ab eo,[5]) minatus fuerat: aure audietis et non audietis, oculis videbitis et non videbitis,[6]) et: nisi credideritis nec intelligetis,[7]) et: auferam sapientiam sapientium et prudentiam prudentium irritam faciam.[8]) Haec autem non utique de evangelio dei ignoti abscondendo minabatur. Ita etsi huius aevi deus, sed infidelium huius aevi excaecat cor, quod Christum eius non ultro recognoverint de scripturis

1) 2 Cor. 3, 16. 2) ib. v. 18. 3) ibid. 4) 2 Cor. 4, 4. 5) Ies. 29, 13. 6) Ies. 6, 10. 7) Ies. 7, 9. 8) Ies. 29, 14.

intelligendum. Et positum in ambiguitate distinctionis hactenus tractasse, ne adversario prodesset, contentus victoriae, nae ultro possum et in totum contentionem hanc praeterisse. Simpliciori responso prae manu erit huius aevi dominum diabolum interpretari, qui dixerit, propheta referente: ero similis altissimi, ponam in nubibus thronum meum:[1]) sicut et tota huius aevi superstitio illi mancipata est, qui excaecet infidelium corda et inprimis apostatae Marcionis. Denique non vidit occurrentem sibi clausulam sensus: quoniam deus, qui dixit ex tenebris lucem lucescere, reluxit in cordibus nostris ad illuminationem agnitionis suae in persona Christi.[2]) Quis sic dixit: fiat lux? et de illuminatione mundi quis Christo ait: posui te in lumen nationum, sedentium scilicet in tenebris et in umbra mortis.[3]) Cui respondet spiritus in psalmo ex providentia futuri. Significatum est, inquit, super nos lumen personae tuae, domine.[4]) Persona autem dei Christus dominus. Unde et apostolus supra: qui est imago, inquit, dei.[5]) Igitur si Christus persona creatoris dicentis: fiat lux, et Christus et apostoli, et evangelium et velamen et Moyses et tota series secundum testimonium clausulae creatoris est; dei huius aevi certe non eius, qui nunquam dixit: fiat lux. Praetereo hic et de alia epistola, quam nos ad Ephesios perscriptam habemus, haeretici vero ad Laodicenos. Ait enim meminisse nationes, quod illo in tempore, cum essent sine Christo, alieni ab Israele, sine conversatione et testamentis et spe promissionis, etiam sine domino essent, in mundo[6]) utique, etsi de creatore. Ergo si nationes sine deo dixit esse, deus autem illis diabolus est, non creator, apparet dominum aevi huius eum intelligendum, quem nationes pro deo receperunt, non creatorem, quem ignorant. Quale est autem, ut non eiusdem habeatur thesaurus in fictilibus vasis nostris,[7]) cuius et vasa sunt? Nam si gloria dei est, in fictilibus vasis tantum thesauri haberi, vasa autem fictilia creatoris sunt; ergo et gloria creatoris est, cuius vasa eminentiam virtutis dei sapiunt, et virtus ipsa, quia propterea in vasa fictilia commissa sunt, ut eminentia eius

1) Ies. 14, 14. 2) 2 Cor. 4, 6. 3) Ies. 49, 6. Act. 13, 47. Ies. 9, 2. Matth. 4, 16. 4) Ps. 4, 7. 5) 2 Cor. 4, 4. 6) Eph. 2, 12. 7) 2 Cor. 4, 7.

probaretur. Ceterum iam non erit alterius dei gloria ideoque nec virtus, sed magis dedecus et infirmitas, cuius eminentiam fictilia et quidem aliena ceperunt. Quodsi haec sunt fictilia vasa, in quibus tanta nos pati dicit, in quibus etiam mortificationem circumferimus dei,[1]) satis ingratus deus et iniustus, si non et hanc substantiam resuscitaturus est, in qua pro fide eius tanta tolerantur, in qua et mors Christi circumfertur, in qua et eminentia virtutis consecratur. Sed enim proponit, ut et vita Christi manifestetur in corpore nostro,[2]) scilicet sicut et mors eius circumfertur in corpore. De qua ergo Christi vita dicit? qua nunc vivimus in illo? et quomodo in sequentibus[3]) non ad visibilia nec ad temporalia, sed ad invisibilia et ad aeterna, id est non ad praesentia, sed ad futura exhortatur? Quodsi de futura vita dicit Christi, in corpore eam dicens apparituram, manifeste carnis resurrectionem praedicavit, exteriorem quidem hominem nostrum corrumpi dicens, et non quasi aeterno interitu post mortem, verum laboribus et incommodis, de quibus praemisit adiiciens: et non deficiemus; nam et interiorem hominem nostrum renovari de die in diem dicens.[4]) Hic utrumque demonstrat, et corporis corruptionem ex vexatione tentationum et animi renovationem ex contemplatione promissionum.

12. „Terreni domicilii nostri;“[5]) non sic ait, habere nos domum aeternam, non manu factam, in coelo,[6]) quia quae manu facta sit creatoris intereat in totum dissoluta post mortem. Haec enim ad mortis metum et ad ipsius dissolutionis contristationem consolandam retractans etiam per sequentia manifestius, cum subiicit, ingemere nos de isto tabernaculo corporis terreni, quod de coelo est superinduere[7]) cupientes; siquidem et despoliati non inveniemur nudi, id est recipiemus quod despoliati sumus, id est corpus. Et rursus: etenim qui sumus in isto tabernaculo corporis, ingemimus, quod gravemur, nolentes exui, sed superindui.[8]) Hic enim expressit, quod in prima epistola[9])

---

1) 2 Cor. 4, 7—10. 2) ib. v. 10. 3) ib. v. 16—18. 4) ibid. 5) Pamelius: Terrenum domicilium nostrum. Sed pars est orationis non integra ex Apostolo Marcionis. 6) 2 Cor. 5, 1. 7) Ed. Fran. et Rig. superindui. 8) 2 Cor. 5, 2—4. 9) 1 Cor. 15, 42. 51. 53.

strinxit: et mortui resurgent incorrupti, qui iam obierunt, et nos mutabimur, qui in carne fuerimus deprehensi a deo; et illi enim resurgent incorrupti, recepto scilicet corpore, et quidem integro, ut ex hoc sint incorrupti, et hi propter temporis ultimum iam momentum et propter merita vexationum antichristi compendium mortis, sed mutati, consequentur superinduti magis quod de coelo est, quam exuti corpus. Ita si hi super corpus induent coeleste illud, utique et mortui recipient corpus, super quod et ipsi induant incorruptelam de coelo; quia et de illis ait: necesse est corruptivum istud induere incorruptelam et mortale istud immortalitatem.[1]) Illi induunt, cum receperint corpus, isti superinduunt, quia non amiserint corpus, et ideo non temere dixit nolentes exui corpore, sed superindui, id est nolentes mortem experiri, sed vita praeveniri, uti devoretur mortale hoc a vita,[2]) dum eripitur morti per superindumentum demutationis. Ideo quia ostendit hoc melius esse, ne contristemur mortis, si forte, praeventu, et arrabonem nos spiritus dicit a deo habere, quasi pignoratos in eandem spem superindumenti, et abesse a domino, quamdiu in carne sumus, ac propterea debere boni ducere, abesse potius a corpore et esse cum domino, ut et mortem libenter excipiamus, atque adeo omnes ait nos oportere manifestari ante tribunal Christi, ut recipiat unusquisque, quae per corpus admisit sive bonum sive malum.[3]) Si enim tunc retributio meritorum, quomodo iam aliqui cum deo poterunt deputari? Et tribunal autem nominando et dispunctionem boni ac mali operis, utriusque sententiae iudicem ostendit, et corporum omnium repraesentationem confirmavit. Non enim poterit quod corpore admissum est, non corpore iudicari. Iniquus enim deus, si non per id punitur quis aut iuvatur, per quod operatus est. Si qua ergo conditio nova in Christo, vetera transierunt, ecce nova facta sunt omnia,[4]) impleta est Esaiae prophetia. Si etiam iubet, ut mundemus nos ab inquinamento carnis et sanguinis[5]) non substantiam capere règnum dei, si et virginem sanctam destinat ecclesiam adsignare Christo,[6]) utique ut sponsam sponso: non potest imago coniungi inimico veritatis rei

1) 1 Cor. 15, 53. 2) 2 Cor. 5, 4. 3) ib. v. 5 — 10. 4) ib. v. 17. Ies. 43, 19. 5) 2 Cor. 6, 17. 7, 1. 6) 2 Cor. 11, 2.

ipsius. Si et pseudapostolos dicit operarios dolosos transfiguratores sui,[1]) per hypocrisin scilicet, conversationis, non praedicationis adulteratae reos taxat: adeo de disciplina, non de divinitate dissidebatur. Si transfiguratur satanas in angelum lucis,[2]) non potest hoc dirigi in creatorem. Deus enim, non angelus creator; in deum lucis, non in angelum transfigurare se dictus esset, si non eum satanan significaret, quem et nos et Marcion angelum novimus. De paradiso[3]) suus stilus est ad omnem, quam patitur, quaestionem. Hic illud forte mirabor, si proprium potuit habere paradisum deus nullius terrenae dispositionis, nisi si etiam paradiso creatoris precario usus est, sicut et mundo. Et tamen hominem tollere ad coelum creatoris, exemplum est in Helia.[4]) Magis vero mirabor dominum optimum, percutiendi et saeviendi alienum, nec proprium saltem, sed creatoris angelum satanae colaphizando apostolo suo applicuisse, et ter ab eo obsecratum non concessisse.[5]) Emendat igitur et deus Marcionis secundum creatorem elatos aemulantem, ut deponentem scilicet de solio dynastas.[6]) Aut numquid ipse est, qui et in corpus Iob dedit Satanae potestatem,[7]) ut virtus in infirmitate comprobaretur?[8]) Quid et formam legis adhuc tenet Galatarum castigator,[9]) in tribus testibus praefiniens staturum omne verbum?[10]) Quid et non parsurum se peccatoribus comminatur,[11]) lenissimi dei praedicator? Imo et ipsam durius agendi in praesentia potestatem a domino datam sibi affirmat.[12]) Nega nunc, haeretice, timeri deum tuum, cuius apostolus timebatur!

DE EPISTOLA AD ROMANOS.

13. Quando opusculum profligatur, breviter iam retractanda sunt, quae rursus occurrunt, quaedam vero et transmittenda, quae saepius occurrerunt. Piget de lege adhuc congredi, qui toties probaverim,[13]) concessionem eius nullum argumentum praestare diversi dei in Christo

---

1) 2 Cor. 11, 13. 2) ib. v. 14. 3) Cf. lib. de anima c. 55 extr. 4) 2 Reg. 2, 11. 5) 2 Cor. 12, 7. 8. 6) 1 Sam. 2, 7 sq. Ps. 147, 6. Luc. 1, 52. 7) Iob. 1, 12. 8) 2 Cor. 12, 9. 9) Gal. 1, 6 sqq. 10) 2 Cor. 13, 1. 11) ib. v. 2. 12) ib. v. 10. 13) Sic Rigalt.; Rhen. ed. I. quoties probat vera conc. eius.

praedicatam scilicet et repromissam in Christum apud creatorem, quatenus et ipsa epistola[1]) legem plurimum videtur excludere. Sed et iudicem deum ab apostolo circumferri saepe iam ostendimus et in iudice ultorem et creatorem in ultore. Itaque et hic, cum dicit: non enim me pudet evangelii, virtus enim dei est in salutem omni credenti, Iudaeo et Graeco, quia iustitia dei in eo revelatur ex fide in fidem:[2]) sine dubio et evangelium et salutem iusto deo deputat, non bono, ut ita dixerim secundum haeretici distinctionem, transferenti ex fide legis in fidem evangelii, suae utique legis et sui evangelii. Quoniam et iram dicit revelari de coelo super impietatem et iniustitiam hominum, qui veritatem in iniustitia detineant.[3]) Cuius dei ira? Utique creatoris. Ergo et veritas eius erit, cuius et ira, quae revelari habet in ultionem veritatis. Etiam adiiciens: scimus autem iudicium dei secundum veritatem esse,[4]) et iram ipsam probavit, ex qua venit iudicium pro veritate, et veritatem rursus eiusdem dei confirmavit, cuius iram probavit probando iudicium. Aliud est, si veritatem dei alterius in iniustitia detentam creator iratus ulciscitur. Quantas autem foveas in ista vel maxime epistola Marcion fecerit, auferendo, quae voluit, de nostri instrumenti integritate parebit. Mihi sufficit, quae proinde eradenda non vidit, quasi negligentias et caecitates eius accipere. Si enim iudicabit deus occulta hominum, tam eorum, qui in lege deliquerunt, quam eorum, qui sine lege, quia et hi legem ignorant et natura faciunt, quae sunt legis: utique is deus iudicabit, cuius sunt et lex et ipsa natura, quae legis est instar ignorantibus legem. Iudicabit autem, quomodo? secundum evangelium, inquit, per Christum.[5]) Ergo et evangelium et Christus illius sunt, cuius et lex et natura, quae per evangelium et Christum vindicabuntur adeo illo iudicio dei, quod et supra secundum veritatem.[6]) Ergo qua defendenda reveletur de coelo ira, non nisi a deo irae,[7]) ita et hic sensus pristino cohaerens, in quo iudicium creatoris edicitur, non potest in alium deum referri, qui nec iudicat nec irascitur, sed in illum, cuius dum haec

1) Ed. Fran. et Rig. et ipse apostolus. 2) Rom. 1, 16. 17. 3) ib. v. 18. 4) Rom. 2, 2. 5) ib. v. 12—16. 6) ib. v. 2. 7) Rom. 1, 18.

sunt, iudicium dico et iram, etiam illa ipsius sint necesse est, per quae haec habent transigi, evangelium et Christus. Et ideo vehitur in transgressores legis, docentes non furari et furantes,[1]) ut homo dei legis, non ut creatorem ipsum his modis tangens, qui et furari vetans fraudem mandaverit in Aegyptios auri et argenti,[2]) quemadmodum et cetera in illum retorquent. Scilicet apostolus verebatur convitium deo palam facere, a quo non verebatur devertisse? Adeo autem Iudaeos incesserat, ut ingesserit propheticam increpationem: propter vos nomen dei blasphematur.[3]) Quam ergo perversum, ut ipse blasphemaret eum, cuius blasphemandi caussa malos exprobrat! Praefert et circumcisionem cordis praeputiationi; apud deum legis est facta circumcisio cordis, non carnis, spiritu, non litera.[4]) Quodsi haec est circumcisio Hieremiae: et circumcidemini praeputia cordis;[5]) sicut et Moyses: circumcidemini duricordiam vestram:[6]) eius erit spiritus, circumcidens cor, cuius et litera metens carnem eius, et Iudaeus qui in occulto, cuius et Iudaeus in aperto,[7]) quia nec Iudaeum nominare vellet apostolus non Iudaeorum dei servum. Tunc lex, nunc iustitia dei per fidem Christi.[8]) Quae est ista distinctio? Servivit deus tuus dispositioni creatoris, dans ei tempus et legi eius; an eius tunc, cuius et nunc? Eius lex, cuius et fides Christi; distinctio dispositionum est, non deorum. Monet iustificatos ex fide Christi, non ex lege, pacem ad deum habere.[9]) Ad quem? Cuius nusquam fuimus hostes, an cuius legi et naturae rebellavimus? Nam si in eum competit pax, cum quo fuit bellum, ei et iustificabimur, et eius erit Christus, ex cuius fide iustificabimur, ad cuius pacem competit redigi hostes eius aliquando. Lex autem, inquit, subintroivit, ut abundaret delictum. Quare? ut superabundaret, inquit, gratia.[10]) Cuius dei gratia, si non cuius et lex? Nisi si creator ideo legem[11]) intercalavit, ut negotium procuraret gratiae dei alterius et quidem aemuli, ne dixerim ignoti, ut, quemadmodum

1) Rom. 2, 21. 2) Exod. 12, 34 sq. Cf. adv. Marc. 4, 24. 3) Rom. 2, 24. Ies. 52, 5. 4) Rom. 2, 29. 5) Ier. 4, 4. 6) Deut. 10, 16. 7) Rom. 2, 28 sq. 8) Rom. 3, 21 sq. 9) Rom. 5, 1. 10) ib. v. 20. 11) V. legem non est in Rhen. ed. I., sed postea additum ab ipso Rhenano, Pamelio et Rigaltio.

apud ipsum regnaverat peccatum in mortem, ita et gratia regnaret in iustitia in vitam per Iesum Christum,[1]) adversarium ipsius. Propter hoc omnia concluserat lex creatoris sub delictum, et totum mundum deduxerat in reatum, et omne os obstruxerat, ne qui gloriaretur per illam, ut gratia servaretur in gloriam Christi, non creatoris, sed Marcionis. Possum et hic de substantia Christi praestruere ex prospectu quaestionis subsecuturae. Mortuos enim nos, inquit, legi.[2]) Ergo corpus Christi et potest corpus contendi, non statim caro. Sed et quaecunque substantia sit, cum eius nominat corpus, quem subiicit ex mortuis resurrexisse,[3]) non potest aliud corpus intelligi, quam carnis, in quam lex mortis est dicta. Ecce autem et testimonium perhibet legi, et caussa delicti eam excusat. Quid ergo dicemus? quia lex peccatum? absit.[4]) Erubesce, Marcion. Absit. Abominatur apostolus criminationem legis. Sed ego delictum non scio nisi per legem.[5]) O summum ex hoc praeconium legis, per quam licuit[6]) delictum latere! Non ergo lex seduxit, sed peccatum per praecepti occasionem.[7]) Quid deo imputas legis, quod legi eius apostolus imputare non audet? Atquin et accumulat: lex sancta, et praeceptum eius iustum et bonum.[8]) Si taliter veneratur legem creatoris, quomodo ipsum destruat, nescio. Quis discernit duos deos, iustum alium, bonum alium, cum is utrumque debeat credi, cuius praeceptum et bonum et iustum est? Si autem et spiritalem confirmat legem,[9]) utique et propheticam, utique et figuratam. Debeo enim et hinc constituere Christum in lege figurate praedicatum, quo nec a Iudaeis omnibus potuerit agnosci.

14. Hunc si pater misit in similitudinem carnis peccati,[10]) non ideo phantasma dicetur caro, quae in illo videbatur. Peccatum enim carni supra adscripsit, et illam fecit legem peccati habitantem in membris suis, et adversantem legi sensus.[11]) Ob hoc igitur missum filium in similitudinem carnis peccati ut peccati carnem simili substantia redimeret, id est carnea, quae peccatrici carni similis esset, cum peccatrix ipsa non esset. Nam et

1) Rom. 5, 21. 2) Rom. 6, 2. 3) ib. v. 4. 4) Rom. 7, 7. 5) ibid. 6) Alii: liquuit. 7) Rom. 7, 10. 11. 8) ib. v. 12. 9) ib. v. 14. 10) Rom. 8, 3. 11) Rom. 7, 23.

haec erit dei virtus in substantia pari perficere salutem. Non enim magnum, si spiritus dei carnem remediaret, sed si caro consimilis peccatrici, dum caro est, sed non peccati. Ita similitudo ad titulum peccati pertinebit, non ad substantiae mendacium. Nam nec addidisset, peccati, si substantiae similitudinem vellet intelligi, ut negaret veritatem; tantum enim carnis posuisset, non et peccati. Cum vero tunc sic struxit carnis peccati, et substantiam confirmavit, id est carnem, et similitudinem ad vitium substantiae retulit, id est ad peccatum. Puta nunc similitudinem substantiae dictam, non ideo negabitur substantiae veritas. Cur ergo similis vera? quia vera quidem, sed non ex semine de statu simili,[1]) sed vera de censu, non vero dissimilis.[2]) Ceterum similitudo in contrariis nulla est. Spiritus non diceretur carnis similitudo, quia nec caro similitudinem spiritus caperet; sed phantasma diceretur, si id quod non erat videbatur. Similitudo autem dicitur, cum est, quod videtur; est enim, dum alterius par est. Phantasma autem, qua hoc tantum est, non est similitudo. Et hic autem ipse edisserens, quomodo nolit esse nos in carne, cum simus in carne,[3]) ut scilicet non simus in[4]) operibus carnis, ostendit hac ratione se[5]) scripsisse: caro et sanguis regnum dei consequi non possunt,[6]) non substantiam damnans, sed opera eius, quia possunt non admitti a nobis in carne adhuc positis; non ad reatum substantiae, sed ad conversationis pertinebunt. Item si corpus quidem mortuum propter delictum, (adeo non animae, sed corporis mors est,) spiritus autem vita propter iustitiam,[7]) ei utique obveniet vita propter iustitiam, cui mors obvenit propter delictum, id est corpori. Non enim alicui restituitur quid, nisi qui illud amisit, et ita erit resurrectio mortuorum, dum est corporum. Nam subiungit: qui suscitavit Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra.[8]) Adeo et carnis resurrectionem confirmavit, absque qua nec corpus aliud dici capit, nec mortale aliud intelligi, et Christi substantiam corporalem probavit; siquidem proinde vivifi-

---

1) Rhen. simili; ceteri: similis. 2) Latinius coni. similis, et vera de censu, non vera de simili. 3) Rom. 8, 9. 4) Rhen. ex. 5) Editt. omnes: hac ratione scripsisse. 6) 1 Cor. 15, 50. 7) Rom. 8, 10. 8) ib. v. 11.

cabuntur et mortalia corpora nostra, quemadmodum et ille resuscitatus est, non alias proinde, nisi quia in corpore. Salio et hic amplissimum abruptum intercisae scripturae, sed apprehendo testimonium perhibentem apostolum Israeli, quod zelum dei habeant, sui utique, non tamen per scientiam; deum enim, inquit, ignorantes, et suam iustitiam sistere quaerentes, non subiecerunt se iustitiae dei; finis enim legis Christus in iustitiam omni credenti.[1]) Hic erit argumentatio haeretici, quasi deum superiorem ignoraverint Iudaei, qui adversus eum iustitiam suam, id est legis suae, constituerint, non recipientes Christum, finem legis. Cur ergo et zelo eorum erga deum proprium testimonium perhibet, si non et inscientiam erga eundem deum eis exprobrat? quod zelo quidem dei agerentur, sed non per scientiam, ignorantes scilicet eum, dum dispositiones eius in Christo ignorant consummationem legi statuturo, atque ita suam iustitiam tuentur adversus illum. Atque adeo ipse creator et ignorantiam erga se eorum contestatur: Israel me non agnovit et populus meus me non intellexit.[2]) Et quod iustitiam suam magis sisterent, docentes doctrinas praecepta hominum,[3]) nec non et congregati essent adversus dominum et adversus Christum ipsius,[4]) ex inscientia scilicet. Nihil igitur potest in alium deum exponi, quod competit in creatorem, quia et alias immerito apostolus Iudaeos de ignorantia suggillasset erga deum ignotum. Quid enim deliquerant, si iustitiam dei sui adversus eum sistebant, quem ignorabant? Atquin exclamat: o profundum divitiarum et sapientiae dei, et investigabiles viae eius![5]) Unde illa eruptio? Ex recordatione scilicet scripturarum, quas retro revolverat, ex contemplatione sacramentorum, quae supra disseruerat in fidem Christi ex lege venientem. Haec si Marcion de industria erasit,[6]) quid apostolus eius exclamat, nullas intuens divitias dei, tam pauperis et egeni, quam qui nihil condidit, nihil praedicavit, nihil denique habuit, ut qui in aliena descendit? Sed enim et opes et divitiae creatoris olim absconditae, nunc reseratae. Sic enim repromiserat: et dabo illis thesauros occultos, invisi-

---

1) Rom. 10, 2—4. 2) Ies. 1, 3. 3) Ies. 29, 13. 4) Ps. 2, 2. 5) Rom. 11, 33. 6) Cod. Wouw. et Rig. non erasit.

biles aperiam eis.[1]) Inde ergo exclamatum est: o profundum divitiarum et sapientiae dei! Cuius iam thesauri patebant de Esaia, ut sequentia[2]) de eiusdem prophetae instrumento.[3]) Quis enim cognovit sensum domini, aut quis consiliarius eius fuit? quis porrexit ei, et retribuetur illi?[4]) Qui tanta de scripturis ademisti, quid ista servasti, quasi non et haec creatoris? Plane novi dei praecepta videamus. Odio, inquit, habentes malum, et bono adhaerentes.[5]) Aliud est enim apud creatorem: auferte malum de vobis, et declina a malo et fac bonum?[6]) Amore fraternitatis invicem affectuosi.[7]) Non enim id ipsum est: diliges proximum tanquam te?[8]) Spe gaudentes,[9]) utique dei. Bonum est enim sperare in domino, quam sperare in magistratus.[10]) Pressuram sustinentes.[11]) Exaudiet enim te dominus in die pressurae.[12]) Habes psalmum. Benedicite, et nolite maledicere.[13]) Quis hoc docebit, quam, qui omnia benedictionibus condidit? Non altum sapientes, sed humilibus adsentantes, ne sitis apud vos sapientes.[14]) Vae enim audiunt per Esaiam.[15]) Malum pro malo nemini retribueritis.[16]) Et malitiae fratris tui ne memineritis.[17]) Nec vosmet ipsos ulciscentes.[18]) Mihi enim vindictam et ego vindicabo, dicit dominus.[19]) Pacem cum omnibus[20]) hominibus habetote.[21]) Ergo et legalis talio non retributionem iniuriae permittebat, sed inceptionem metu retributionis comprimebat. Merito itaque totam creatoris disciplinam principali praecepto eius conclusit: diliges proximum tanquam te.[22]) Hoc legis supplementum, si ex ipsa lege est, quis sit deus legis, iam ignoro. Metuo, ne deus Marcionis. Si vero evangelium Christi hoc praecepto adimpletur, Christi autem non est creatoris, quo iam contendimus, dixerit Christus an non: ego non veni legem dissolvere, sed implere?[23]) Frustra de ista sententia ne-

---

1) Ies. 45, 3. 2) Sic locum emend. Latinius; editt. omnes: Id Esaiae et sequentia. 3) Ies. 40, 13 sq. 4) Rom. 11, 34. 35. 5) Rom. 12, 9. 6) Ps. 34, 15. 7) Rom. 12, 10. 8) Lev. 19, 18. 9) Rom. 12, 12. 10) Ps. 118, 9. 11) Rom. 12, 12. 12) Ps. 20, 2. 13) Rom. 12, 14. 14) ib. v. 16. 15) Ies. 5, 21. 16) Rom. 12, 17. 17) Lev. 19, 18. 18) Rom. 12, 19. 19) Deut. 32, 35. 20) In Rhen. ed. I. non est v. omnibus. 21) Rom. 12, 18. 22) Rom. 13, 9. 23) Matth. 5, 17.

ganda Ponticus laboravit. Si evangelium legem non adimplevit, ecce lex evangelium adimplevit. Bene autem, quod et in clausula tribunal Christi comminatur,[1]) utique iudicis et ultoris, utique creatoris, illum certe constituens promerendum, quem intentat timendum, etiamsi alium praedicaret.

DE EPISTOLA AD THESSALONICENSES PRIMA.

15. Brevioribus quoque epistolis non pigebit intendere. Est sapor et in paucis. Occiderant Iudaei prophetas suos.[2]) Possum dicere: quid ad apostolum dei alterius, et quidem optimi, qui nec suorum delicta damnare dicatur, quique et ipse prophetas eosdem destruendo quodammodo perimat? quid mali admisit apud illum Israel, si occidit, quos et ille reprobavit, si prior inimicam in eos sententiam statuit? Deliquit autem apud deum ipsorum. Is exprobravit iniquitatem, ad quam pertinet laesus; certe quivis alius, quam adversarius laesi.[3]) Sed nec onerasset illos imputando etiam domini necem, qui et dominum interfecerunt, dicendo, et prophetas suos,[4]) licet suos adiectio sit haeretici. Quid enim tam acerbum, si alterius dei praedicatorem Christum interemerunt, qui sui dei prophetas contrucidaverunt? Status autem exaggerationis, quod et dominum et famulos eius peremissent. Denique si alterius dei Christum, alterius prophetas peremerunt, aequavit impietates, non exaggeravit. Aequanda autem non fuit, ergo exaggerari non potuit, nisi in eundem dominum commissa ex utroque titulo. Ergo eiusdem dei Christus et prophetae. Quam autem sanctitatem nostram voluntatem dei dicat, ex contrariis, quae prohibet, agnosceres; abstinere enim, inquit, a stupro, non a matrimonio; scire unumquemque suum vas in honore tractare.[5]) Quomodo? dum non in libidine, qua gentes. Libido autem nec apud gentes matrimonio adscribitur, sed extraordinariis et non naturalibus et portentosis. Sanctitas luxuriae est, turpitudini quoque et immunditiae contraria,[6]) quae non matrimonium excludat, sed

1) Rom. 14, 10. 2) 1 Thess. 2, 15. 3) Rhen. ed. I. Is et probavit iniqu., ad quam pert. laesus. Certe qu. al. qu. adv. laesisset: nec onerasset etc. Pro ad quam pertinet ceteri: ad quem pert. 4) 1 Thess. 2, 15. 5) 1 Thess. 4, 3. 4. 6) Sic leg. in cod. Wouw. et ed. Rig.; Rhen. ed. I. portentuosis. Luxuria est, turp. qu. et immund non

libidinem, quae vas nostrum in honore matrimonii tractet. Hunc autem locum salva alterius, id est plenioris sanctitatis, praelatione tractaverim, continentiam et virginitatem nuptiis anteponens, sed non prohibitis; destructores enim dei nuptiarum, non sectatores castitatis retundo. Ait eos, qui remaneant in adventum Christi cum eis, qui mortui in Christo primi resurgent, quod in nubibus auferentur in aerem[1]) obviam domino.[2]) Agnosco his iam tunc prospectis mirari substantias coelestes ipsam Hierusalem, quae sursum est,[3]) et per Esaiam pronuntiare: quinam huc velut nubes volant, tanquam columbae cum pullis ad me?[4]) Hunc ascensum si Christus nobis praeparavit, ille erit Christus, de quo Osee: qui ascensum suum aedificat in coelos,[5]) utique sibi et suis. Exinde a quo sperabo nunc, nisi a quo haec audivi? Quem spiritum prohibet exstingui, et quas prophetias vetat nihili haberi?[6]) utique non creatoris spiritum nec creatoris prophetias secundum Marcionem. Quae enim destruxit, ipse iam exstinxit et nihili fecit, nec potest prohibere, quae nihili fecit. Ergo incumbit Marcioni exhibere hodie apud ecclesiam suam exinde spiritum dei sui, qui non sit exstinguendus, et prophetias, quae non sint nihili habendae. Et si exhibuit, quod putat, sciat nos quodcunque illud ad formam spiritalis et propheticae gratiae atque virtutis provocaturos, ut et futura praenuntiet et occulta cordis revelet et sacramenta edisserat. Cum nihil tale protulerit ac probarit, nos proferemus et spiritum et prophetias creatoris secundum ipsum praedicantes, atque ita constabit apostolus de quibus dixerit, de eis scilicet, quae futura erant in ecclesia eius dei, qui dum est, spiritus quoque eius operatur, et promissio celebratur. Age nunc, qui salutem carnis abnuitis, etsi quando corpus in huiusmodi praenominatur, aliud nescio quid interpretamini illud, quam substantiam carnis, quomodo apostolus omnes in novis substantiis certis nominibus distinxit et omnes in uno voto constituit salutis, optans, ut spiritus noster et corpus et

---

contraria; cod. Gorz. immund. contraria. Sed non spernenda est Latinii coniectura: portentosis. Lex uxoria est turp. qu. et immund. contraria. 1) Praeter edd. Fran. et Rig. ceteri: in adventu Christi — in aere. 2) 1 Thess. 4, 17. 3) Gal. 4, 26. 4) Ies. 60, 8. 5) Amos 9, 6. 6) 1 Thess. 5, 19. 20.

anima sine querela in adventu domini et salutificatoris nostri Christi conserventur?[1]) Nam et animam posuit et corpus, tam duas res quam diversas. Licet enim et animae corpus[2]) sit aliquod suae qualitatis, sicut et spiritus; cum tamen et corpus et anima distincte nominantur, habet anima suum vocabulum proprium, non egens communi vocabulo corporis; id relinquitur carni, quae non nominata proprio, communi utatur necesse est. Etenim aliam substantiam in homine non video post spiritum et animam, cui vocabulum corporis accommodetur, praeter carnem. Hanc totiens in corporis nomine intelligens, quotiens non nominatur; multo magis hic, cum, quae dicitur corpus, suo nomine appellatur.

DE EPISTOLA AD THESSALONICENSES SECUNDA.

16. Cogimur quaedam identidem iterare, ut cohaerentia eis confirmemus. Dominum et hic retributorem utriusque meriti dicimus circumferri ab apostolo, aut creatorem aut, quod nolit Marcion, parem creatoris, apud quem iustum sit afflictatoribus nostris rependi afflictationem, et nobis, qui afflictemur requietem, in revelatione domini Iesu venientis a coelo cum angelis virtutis suae et in flamma ignis.[3]) Sed flammam et ignem delendo haereticus exstinxit, ne scilicet nostratem deum faceret. Lucet tamen vanitas liturae. Cum enim ad ultionem venturum scribat apostolus dominum, exigendam de eis, qui deum ignorent, et qui non obaudiant evangelio, quos ait poenam luituros exitialem, aeternam, a facie domini et a gloria valentiae eius:[4]) sequitur, ut flammam ignis inducat, scilicet veniens ad puniendum. Ita et in hoc, nolente Marcione, crematoris dei Christus, et in illo creatoris est, quod etiam de ignorantibus dominum ulciscitur, id est de ethnicis. Seorsum enim posuit: evangelio non obaudientes, sive Christianos peccatores, sive Iudaeos. Porro de ethnicis exigere poenas, qui evangelium forte non norint, non est dei eius, qui naturaliter sit ignotus, nec usquam nisi in evangelio sit revelatus, non omnibus scibilis. Creatori autem etiam naturalis agnitio debetur, ex operibus intelligendo et exinde in

1) 1 Thess. 5, 23. 2) Rhen. ed. I. et anima et corpus. Cf. lib. de anima 5. 3) 2 Thess. 1, 6 — 8. 4) ib. v. 8. 9.

pleniorem notitiam requirendo. Illius est ergo, etiam ignorantes deum plectere, quem non liceat ignorare. Ipsum, quod ait, a facie domini et a gloria valentiae eius, verbis usus Esaiae, ex ipsa caussa eundem sapit dominum consurgentem, ut comminuat terram.[1]) Quis est autem homo delicti, filius perditionis, quem revelari prius oportet ante domini adventum, extollens se super omne, quod deus dicitur, et omnem religionem, consessurus[2]) in templo dei, et deum se iactaturus?[3]) Secundum nos quidem antichristus, ut docent veteres et novae prophetiae, ut Ioannes apostolus, qui iam antichristos dicit processisse in mundum, praecursores antichristi spiritus, negantes Christum in carne venisse et solventes Iesum scilicet in deo creatore.[4]) Secundum vero Marcionem nescio, nisi Christus sit creatoris; nondum enim venit apud illum. Quisquis est[5]) autem ex duobus, quaero, cur veniat in omni virtute et signis et ostentis mendacii? Propterea, inquit, quod dilectionem veritatis non susceperint, ut salvi essent, et propter hoc erit eis instinctum fallaciae, ut iudicentur omnes, qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati.[6]) Igitur si antichristus est secundum nos et deus,[7]) deus erit creator, qui eum mittit ad impingendos eos in errorem, qui non crediderunt veritati, ut salvi fierent; eiusdem erit veritas et salus, qui ex submissu erroris ulciscitur, id est creatoris, cui et competit zelus ipse errore decipere, quos veritate non cepit. Si vero non est antichristus secundum nos, ergo Christus est creatoris secundum Marcionem. Et quale erit, ut ad ulciscendam veritatem suam Christum creatoris submittat? Sed etsi de antichristo consentit, proinde dixerim: quale est, ut illi satanas, angelus creatoris, sit necessarius, et occidatur ab eo, habens fallaciae operatione fungi creatori? In summa, si indubitatum est, eius esse et angelum et veritatem et salutem, cuius et ira et aemulatio et fallaciae immissio adversus contemptores et desultores, etiam adversus ignorantes, (ut iam et Mar-

1) Ies. 2, 19. 2) Rhen. consecuturus. 3) 2 Thess. 2, 3. 4. 4) 1 Io. 4, 1 sqq. 5) Ita cod. Wouweri. Rhen. et alii: nescio ne Chr. sit creatoris. Nondum venit apud illum, cuius quis est autem ex duobus. 6) 2 Thess. 2, 10—12. 7) Ita cod. Wouw. et Rig.; Rhen. et alii: antichristus et secundum creatorem, deus erit creator etc.

cion de gradu cedat, deum quoque suum zeloten concedens,) quis dignius irascetur? Puto, qui a primordio rerum naturam operibus, beneficiis, plagis, praedicationum testibus ad agnitionem sui praestruxit, nec tamen agnitus est; an qui semel unico[1]) evangelii instrumento et ipso incerto nec palam alium deum praedicante productus est? Ita cui competit vindicta, ei competet materia vindictae, evangelium, dico, et veritas et salus. Iubere autem operari eum, qui velit manducare,[2]) eius disciplina est, qui bovi trituranti os liberum iussit.[3])

DE EPISTOLA AD LAODICENOS.

17. Ecclesiae quidem veritate epistolam istam AD EPHESIOS habemus emissam, non AD LAODICENOS, sed Marcion ei titulum aliquando interpolare gestiit, quasi et in isto diligentissimus explorator. Nihil autem de titulis interest, cum ad omnes apostolus scripserit, dum ad quosdam; certe tamen, eum deum praedicans in Christo, cui competunt, quae praedicantur. Cui ergo competent, secundum boni existimationem, quam proposuerit in sacramento voluntatis suae, in dispensationem adimpletionis temporum, ut ita dixerim, sicut verbum illud in Graeco sonat, recapitulare, id est ad initium redigere vel ab initio recensere, omnia in Christum, quae in coelis et quae in terris:[4]) nisi cuius omnia erunt ab initio, etiam ipsum initium, a quo et tempora et temporum adimpletiones, dispensatio, ob quam omnia ad initium recensentur in Christo? Alterius autem dei quod initium, id est, unde? cuius opus nullum? quae tempora sine initio? quae adimpletio sine temporibus? quae dispensatio sine adimpletione? denique quid in terris egit iam olim, ut longa aliqua temporum adimplendorum dispensatio reputetur, ad recensenda omnia in Christo, etiam quae in coelis? Nec in coelis autem res ab altero actas existimabimus, quaecunque sunt, quam ab eo, a quo et in terris acta omnibus constat. Quodsi non capit alterius omnia ista deputari ab initio, quam creatoris, quis credet, ab alio ea recenseri in Christum alium, et non a suo auctore et in suum Christum? Si creatoris sunt, diversa

---

1) Cod. Wouw.: nec qui semel unito ev. 2) 2 Thess. 3, 10. 3) Deut. 25, 4. 4) Eph. 1, 9. 10.

sint necesse est a diverso deo; si diversa, utique contraria. Quomodo ergo contraria recenseantur in eum, a quo denique destruuntur? Nam et sequentia quem renuntiant Christum, cum dicit: ut simus in laudem gloriae nos, qui praesperavimus in Christum? [1] Qui enim praesperasse poterunt, id est, ante sperasse in deum, quam venisset, nisi Iudaei, quibus Christus praenuntiabatur ab initio? Qui ergo praenuntiabatur, ille et praesperabatur. Atque adeo hoc ad se, id est ad Iudaeos, refert, ut distinctionem faciat, conversus ad nationes: in quo et vos, cum audissetis sermonem veritatis, evangelium, in quo credidistis et signati estis spiritu promissionis eius sancto. [2] Cuius promissionis? factae per Ioelem: in novissimis diebus effundam de meo spiritu in omnem carnem, id est et in nationes. Ita et spiritus et evangelium in eo erit Christo, qui praesperabatur, dum praedicabatur. Sed et pater gloriae [3] ille est, cuius Christus rex gloriae canitur in psalmo ascendens: quis est iste rex gloriae? dominus virtutum ipse est rex gloriae. [4] Ab illo spiritus sapientiae optatur, [5] apud quem haec quoque spiritalium species enumeratur [6] inter septem spiritus per Esaiam. [7] Ille dabit illuminatos cordis oculos, qui etiam exteriores oculos luce ditavit, [8] cui displicet caecitas populi. Et quis caecus, nisi pueri mei? et excaecati sunt famuli dei. [9] Apud illum sunt et divitiae haereditatis in sanctis, [10] qui eam haereditatem ex vocatione nationum repromisit. Postula de me, et dabo tibi gentes haereditatem tuam. [11] Ille inoperatus est in Christum valentiam suam, suscitando eum a mortuis, et collocando eum ad dexteram suam, et subiiciendo omnia, [12] qui et dixit: sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum; [13] quia et alibi spiritus ad patrem de filio: omnia subiecisti sub pedibus eius. [14] Si ex his alius deus et alius Christus infertur, quae recognoscuntur in creatore, quaeramus iam creatorem. Plane puto invenimus, cum dicit illos delictis mortuos, in quibus ingressi erant, secundum aevum mundi huius, secundum principem potestatis

---

1) Eph. 1, 12. 2) ib. v. 13. 3) ib. v. 17. 4) Ps. 24, 10. 5) Eph. 1, 17. 6) Editt. omnes: hae qu. spir. sp. enumerantur. 7) Ies. 11, 2. 8) Eph. 1, 18. 9) Ies. 42, 19. 10) Eph. 1, 18. 11) Ps. 2, 8. 12) Eph. 1, 19—22. 13) Ps. 110, 1. 14) Ps. 8, 7.

aeris, qui operatur in filiis incredulitatis.[1]) Sed mundum non potest et hic pro deo mundi Marcion interpretari; non enim simile est creatum creatori, factum factori, mundus deo. Sed nec princeps potestatis aeris dicetur, qui est princeps potestatis seculorum; nunquam enim praeses superiorum de inferioribus notatur, licet et inferiora ipsi deputentur. Sed nec incredulitatis operator videri potest, quam ipse potius a Iudaeis et a nationibus patitur. Sufficit igitur, si haec non cadunt in creatorem; si autem et est, in quem magis competant, utique magis hoc apostolus sciit. Quis iste? Sine dubio ille, qui ipsi creatori filios incredulitatis obstruit, aere isto potitus, sicut dicere eum propheta refert:[2]) ponam in nubibus thronum meum, ero similis altissimo.[3]) Hic erit diabolus, quem et alibi, si tamen ita et apostolum legi volunt, deum aevi huius agnoscemus. Ita enim totum seculum mendacio divinitatis implevit. Qui plane si non fuisset, tunc haec in creatorem spectasse potuissent. Sed et in Iudaismo conversatus fuerat apostolus. Non quia interposuit de delictis, in quibus et nos omnes conversati sumus,[4]) ideo delictorum dominum et principem aeris huius creatorem praestat intelligi; sed quia in Iudaismo unus fuerat de filiis incredulitatis, diabolum habens operatorem, cum persequeretur ecclesiam et Christum creatoris, propter quod et iracundiae filii fuimus, inquit, sed natura.[5]) Ne, quia filios appellavit Iudaeos creator, argumentetur hoc haereticus dominum irae creatorem. Cum enim dicit: fuimus natura filii iracundiae, creatoris autem non natura sunt filii Iudaei, sed allectione patrum, irae filios ad naturam retulit, non ad creatorem, ad summam subiungens: sicut et ceteri,[6]) qui utique filii dei non sunt. Apparet communi naturae omnium hominum et delicta et concupiscentias carnis et incredulitatem et iracundiam reputari, diabolo tamen captante naturam, quam et ipse infecit delicti semine illato. Ipsius, inquit, sumus factura, conditi in Christo.[7]) Aliud est facere, aliud condere. Sed utrumque uni dedit. Homo autem factura creatoris est. Idem ergo condidit in Christo, qui et fecit.

---

1) Eph. 2, 1. 2. 2) Ita emend. Fr. Iunius; ceteri: sicut dic. e. profert et refert. 3) Ies. 14, 14. 4) Eph. 2, 3. 5) ibid. 6) ibid. 7) ib. v. 10.

Quantum enim ad substantiam, fecit, quantum ad gratiam condidit. Inspice et cohaerentia. Memores, vos aliquando nationes in carne, qui appellabamini[1]) praeputium, ab ea, quae dicitur circumcisio in carne manu facta, quod essetis illo in tempore sine Christo, alienati a conversatione Israelis et peregrini testamentorum et promissionis eorum, spem non habentes, et sine deo in mundo.[2]) Sine quo autem deo fuerunt nationes, et sine quo Christo? utique eo, cuius erat conversatio Israelis et testamenta et promissio. At nunc, inquit, in Christo vos, qui eratis longe, facti estis prope in sanguine eius.[3]) A quibus erant retro longe? a quibus supra dicit, a Christo creatoris, a conversatione Israelis, a testamentis, a spe promissionis, a deo ipso. Si haec ita sunt, ergo his prope fiunt nunc nationes in Christo, a quibus tunc longe fuerant.. Si autem conversationi Israelis, quae est in religione dei creatoris, et testamentis et promissioni et ipsi deo eorum proximi sumus facti in Christo, ridiculum satis, si nos alterius dei Christus de longinquo admovit creatori. Meminerat apostolus ita praedicatum de nationum vocatione ex longinquo vocandarum. Qui longe erant a me, appropinquaverunt iustitiae meae.[4]) Tam enim iustitia, quam et pax creatoris, in Christo adnuntiabatur, ut saepe iam ostendimus. Itaque ipse est, inquit, pax nostra, qui fecit duo unum, Iudaicum scilicet populum et Gentilem. Quod prope et quod longe, soluto medio pariete inimicitiae, in carne sua.[5]) Sed Marcion abstulit: sua, ut inimicitiae daret carnem, quasi carnali vitio, non Christo aemulae. Sicuti[6]) alibi[7]) dixi, et hic, non Marrucine, sed Pontice, cuius supra sanguinem confessus es, hic negas carnem. Si legem praeceptorum sententiis vacuam fecit, adimplendo certe legem, (vacat enim iam: non adulterabis, cum dicitur: nec videbis ad concupiscendum, vacat: non occides, cum dicitur: nec maledices,) adversarium legis de adiutore non potes facere, ut duos conderet in semet ipso, qui fecerat idem condens, (secundum quod et supra: ipsius enim factura sumus conditi in Christo,)[8])

1) Pamel. et Rig. in carne fuisse, appellabamini etc. Rhen. ed. I. appellamini. 2) Eph. 2, 11. 12. 3) ib. v. 13. 4) Ies. 46, 12 sq. 5) Eph. 2, 14. 15. 6) Ed. Fran. et Fr. Iunius: sicuti; ceteri: sicubi. 7) Cf. adv. Marc. 4, 40. 8) Eph. 2, 10.

in unum novum hominem, faciens pacem, (si vere novum, vere et hominem, non phantasma, novum autem et nove natum ex virgine dei spiritu,) ut reconciliet ambos deo, et deo, quem utrumque genus offenderat, et Iudaicum et Gentilem populum in uno corpore, inquit, cum interfecisset inimicitiam in eo per crucem.[1] Ita et hic caro corpus in Christo, quod crucem pati potuit. Hoc itaque adnuntiante pacem eis, qui prope, et eis, qui longe, accessum consecuti simul ad patrem. Iam non sumus peregrini nec advenae, sed concives sanctorum, sed domestici dei, (utique eius, a quo supra ostendimus alienos fuisse nos, et longe constitutos,) superaedificati super fundamentum apostolorum.[2] Abstulit haereticus: et prophetarum, oblitus dominum posuisse in ecclesia, sicut apostolos, ita et prophetas. Timuit scilicet, ne et super veterum prophetarum fundamenta aedificatio nostra constaret in Christo,[3] cum ipse apostolus ubique nos de prophetis exstruere non cesset. Unde enim accepit, summum lapidem angularem dicere Christum,[4] nisi de psalmi significatione: lapis, quem reprobaverunt aedificantes, iste factus est in summo angeli.[5] De manibus haeretici praecidentis non miror, si syllabas subtrahit, cum paginas totas plerumque subducat.

18. Datam, inquit, sibi apostolus gratiam novissimo omnium illuminandi omnes, quae dispensatio sacramenti occulti ab aevis in deo, qui omnia condidit.[6] Rapuit haereticus in praepositionem, et ita legi facit: occulti ab aevis deo, qui omnia condidit. Sed emicat falsum. Infert enim apostolus: ut nota fiat principatibus et potestatibus in supercoelestibus per ecclesiam multifaria sapientia dei.[7] Cuius dicit principatibus et potestatibus? Si creatoris, quale est, ut principatibus et potestatibus eius ostendi voluerit deus ille sapientiam suam, ipsi autem non, quando nec potestates sine suo principe potuissent quid cognoscere? Aut si ideo deum non nominavit hic, quasi in illis et princeps ipse reputetur, ergo et occultatum sacramentum principatibus et potestatibus eius, qui omnia condidit, pronuntiasset, proinde in illis deputans ipsum. Quodsi illis dicit occultatum, illi debebat dixisse manifestum. Ergo non deo erat occulta-

---

Eph. 2, 15. 16. 2) ib. v. 17—20. 3) ib. v. 21. 4) ib. v. 20. 5) Ps. 118, 22. 6) Eph. 3, 8. 9. 7) ib. v. 10.

tum, sed in deo, omnium conditore, occultum autem principatibus et potestatibus eius. Quis enim cognovit sensum domini, aut quis consiliarius ei fuit?[1]) Hic captus haereticus fortasse mutavit, uti dicat, deum suum suis potestatibus et principatibus notam facere voluisse dispensationem sui sacramenti, quam ignorasset deus conditor omnium. Et quo competebat praetendere ignorantiam creatoris extranei et longa separatione discreti, cum domestici quoque superioris dei nescissent? Tamen et creatori notum erat futurum. An non utique notum, quod sub coelo et in terra eius habebat revelari? Ergo ex hoc confirmatur, quod supra struximus. Si enim creator cogniturus erat quandoque occultum illud dei superioris sacramentum, et ita scriptura habebat: occulti deo, qui omnia condidit; sic inferre debuerat, ut nota fiat illi multifaria sapientia dei, tunc et potestatibus et principatibus cuiuscunque dei, cum quibus sciturus esset creator. Adeo subtractum constat, quod et sic veritati suae salvum est. Volo nunc et ego tibi de allegoriis apostoli controversiam nectere. Quas novas[2]) in prophetis habuisset formas? Captivam, inquit, duxit captivitatem.[3]) Quibus armis? quibus proeliis? de cuius gentis vastatione? de cuius civitatis eversione? quas feminas, quos pueros, quosve regulos catenis victor inseruit? Nam et cum apud David Christus canitur succinctus gladio super femur,[4]) aut apud Esaiam spolia accipiens Samariae et virtutem Damasci,[5]) vere cum et visibilem excondis proeliatorem. Agnosce igitur iam et armaturam et militiam eius spiritalem, si iam didicisti esse captivitatem spiritalem, ut et hanc illius agnoscas, vel quia et captivitatis huius mentionem de prophetis apostolus sumpsit, a quibus et mandata. Deponentes mendacium loquimini veritatem ad proximum quisque, et irascimini et nolite delinquere, (ipsis verbis quibus psalmus[6]) exponeret sensus eius,) sol non occidat super iracundiam vestram.[7]) Nolite communicare operibus tenebrarum.[8]) Cum iusto enim iustus eris, et cum perverso perverteris.[9]) Et auferte malum de medio

1) Ies. 40, 13. 2) Rhen. ed. I. novas; Gel., Pam., Rig. Semler novus; cod. Vat.: quas novimus in prophetis habuisse formas. 3) Eph. 4, 8. Ps. 68, 19. 4) Ps. 45, 4. 5) Ies. 8, 4. 6) Ps. 4, 5. 7) Eph. 4, 25. 26. 8) Eph. 5, 11 9) Ps. 18, 26.

vestrum.[1]) Et exite de medio eorum, et immundum ne attigeritis; separamini, qui fertis vasa domini.[2]) Sic et inebriari vino[3]) dedecori inde est, ubi sanctorum inebriatores increpantur. Et potum dabatis sanctis meis vinum,[4]) quod prohibitus erat potare et Aaron sacerdos, et filii eius, cum adirent ad sancta.[5]) Et psalmis et hymnis deo canere[6]) docere illius est, qui cum tympanis potius et psalteriis vinum bibentes incusari a deo norat.[7]) Ita cuius invenio praecepta et semina praeceptorum vel augmenta, eius apostolum agnosco. Ceterum mulieres viris subiectas esse debere unde confirmat? quia vir, inquit, caput est mulieris.[8]) Dic mihi, Marcion: de opere creatoris deus tuus legi suae astruit auctoritatem? Hoc iam plane minus est, cum et ipsi Christo suo et ecclesiae eius inde statum sumit, sicut et Christus caput est ecclesiae.[9]) Similiter et cum dicit: carnem suam diligit, qui uxorem diligit, sicut et Christus ecclesiam.[10]) Vides comparari operi creatoris Christum tuum et ecclesiam tuam. Quantum honoris carni datur in ecclesiae nomine! Nemo, inquit, carnem suam odio habet, (nisi plane Marcion solus,) sed et nutrit et fovet eam, sicut et Christus ecclesiam.[11]) At tu solus eam odisti, auferens illi resurrectionem; odisse debebis et ecclesiam, quia proinde diligitur a Christo. At enim Christus amavit et carnem sicut ecclesiam. Nemo non diliget imaginem quoque sponsae, imo et servabit illam et honorabit et coronabit. Habet similitudo cum veritate honoris consortium. Laborabo ego, nunc eundem deum probare masculi et Christi, mulieris et ecclesiae, carnis et spiritus, ipso apostolo sententiam creatoris adhibente, imo et disserente: propter hanc relinquet homo patrem et matrem, et erunt duo in carne una;[12]) sacramentum hoc magnum est.[13]) Sufficit inter ista, si creatoris magna sunt apud apostolum sacramenta, minima apud haereticos. Sed ego autem dico, inquit, in Christum et ecclesiam.[14]) Habet interpretationem, non separationem sacramenti; ostendit figuram sacramenti, ab eo praeministratam, cuius

---

1) 1 Cor. 5, 13. Deut. 21, 21. 2) Ies. 52, 11. 3) Eph. 5, 18. 4) Amos 2, 12. 5) Lev. 10, 9. 6) Eph. 5, 19. 7) Ies. 5, 11 sq. 8) Eph. 5, 22. 23. 9) ibid. 10) ib. v. 25. 28. 11) ib. v. 29. 12) Ed. Fran. et Rig. propter hoc — in carnem unam. 13) Eph. 5, 31. 32. 14) ibid.

erat utique sacramentum. Quid videtur Marcioni? Creator quidem ignoto deo figuras praeministrare non potuit, etiam quia adversario; si noto, deus superior ab inferiore et ad destruendum potius mutuari nihil debuit. Obaudiant et parentibus filii.[1] Nam etsi Marcion abstulit: hoc est enim primum in promissione praeceptum, lex loquitur: honora patrem et matrem.[2] Et parentes, enutrite filios in disciplina et correptione domini.[3] Audisti enim et veteribus dictum: narrabitis haec in auribus filiorum vestrorum, et filii vestri aeque in aures filiorum suorum.[4] Quo iam mihi duos deos, si una est disciplina? Etsi duo sunt, illum sequar, qui prior docuit. Sed adversus munditenentes luctatio si nobis,[5] o quanti iam dii creatores! Cur enim non et hoc vindicem unum munditenentem nominari debuisse, si creatorem significabat, cuius essent, quas praemisit potestates? Porro cum supra quidem induere nos iubeat armaturam, in qua stemus ad machinationes diaboli,[6] iam ostendit diaboli esse, quae diabolo subiungit, potestates et munditenentes tenebrarum istarum, quae et nos diabolo deputamus. Aut si diabolus creator est, quis erit diabolus apud creatorem? An sicut duo dii, ita et duo diaboli, et pluraliter potestates et munditenentes? Sed quomodo creator et diabolus et deus idem, cum diabolus non idem et deus et diabolus? Aut enim ambo et dei, si ambo iam diaboli; aut qui deus hic et non diabolus, sicut nec diabolus deus. Ipsum vocabulum diaboli quaero ex qua delatura competat creatori? Fortasse detulit aliquam dei superioris intentionem, quod ipse ab archangelo passus est, et quidem mentito. Non ideo enim interdixerat illius arbusculae gustum, ne dei fierent, sed ne de transgressione morerentur. Nec spiritalia autem nequitiae ideo creatorem significabunt, quia adiecit in coelis.[7] Sciebat enim et apostolus in coelis operata esse spiritalia nequitiae, angelorum scandalizatorum in filias hominum.[8] Et quale erat, ut ambiguitatibus et per aenigmata nescio quae creatorem taxaret, qui in catenis iam constitutus, ob libertatem praedicationis constantiam manifestandi sacramenti in apertione

---

1) Eph. 6, 1. 2) ib. v. 2. Exod. 20, 12. 3) Eph. 6, 4. 4) Exod. 10, 2. 5) Eph. 6, 12. 6) ib. v. 11. 7) ib. v. 12. 8) Gen. 6, 1 sqq.

oris, quam ibi expostulare a deo mandabat,[1]) ecclesiae utique praestabat?

DE EPISTOLA AD COLOSSENSES.

19. Soleo in praescriptione adversus haereses omnes de testimonio temporum compendium figere, priorem vindicans regulam nostram omni haeretica posteritate. Hoc nunc probabit et apostolus, dicens: de spe reposita in coelis, quam audistis in sermone veritatis evangelii, quod pervenit ad vos, sicut et in totum mundum.[2]) Nam si iam tum traditio evangelica ubique manaverat, quanto magis nunc? Porro si nostra est, quae ubique manavit, magis, quam omnis haeretica, nedum Antoniniani Marcionis, nostra erit apostolica. Marcionis autem, cum totum impleverit mundum, ne tunc quidem se defendere poterit de apostolica. Eam enim et sic constabit esse, quae prior mundum replevit, illius scilicet dei evangelio, qui et haec cecinit de praedicationibus eius: in omnem terram exiit sonus eorum, et in terminos orbis verba eorum.[3]) Invisibilis dei imaginem ait Christum.[4]) Sed nos enim invisibilem dicimus patrem Christi, scientes filium semper retro visum, si quibus visus est in dei nomine, ut imaginem ipsius; ne quam et hinc differentiam scindat dei visibilis et invisibilis, cum olim dei nostri sit definitio: dominum nemo videbit, et vivet.[5]) Si non et Christus primogenitus conditionis, ut sermo creatoris, per quem omnia facta sunt, et sine quo nihil factum est; si non in illo condita sunt universa in coelis et in terris, visibilia et invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates; si non cuncta per illum et in illo sunt condita (haec enim Marcioni displicere oportebat): non utique tam nude posuisset apostolus: et ipse est ante omnes.[6]) Quomodo enim ante omnes, si non ante omnia? quomodo ante omnia, si non primogenitus conditionis, si non sermo creatoris? unde ante omnes probabitur fuisse, qui post omnia apparuit? quis scit priorem fuisse, quem esse nesciit? Quomodo autem boni duxit omnem plenitudinem in semet ipso habitare?[7]) Primo enim, quae est ista plenitudo, nisi ex illis, quae Marcion detraxit:

---

1) Eph. 6, 19. 20. 2) Col. 1, 5. 6. 3) Ps. 19, 5. 4) Col. 1, 15. 5) Exod. 33, 20. 6) Col. 1, 15—17. 7) ib. v. 19.

conditis in Christo, in coelis et in terris, angelis et hominibus; nisi ex illis invisibilibus et visibilibus, nisi ex thronis et dominationibus et principatibus et potestatibus? Aut si haec pseudapostoli nostri et Iudaici evangelizatores de suo intulerint, et ad plenitudinem dei sui Marcion, qui nihil condidit: ceterum quale est, ut plenitudinem creatoris, aemulus et destructor eius, in suo Christo habitare voluerit? Cui denique reconciliat omnia in semet ipsum, pacem faciens per crucis suae sanguinem,[1]) nisi quem offenderant universa, adversus quem rebellaverant per transgressionem, cuius novissime fuerant? Conciliari enim extraneo possent, reconciliari vero non alii, quam suo. Ita et nos quondam alienatos et inimicos sensu in malis operibus creatori redigit in gratiam,[2]) cuius admiseramus offensam, colentes conditionem adversus creatorem. Sicubi autem et ecclesiam corpus Christi dicit esse, ut hic ait adimplere se reliqua pressurarum Christi in carne pro corpore eius, quod est ecclesia,[3]) non propterea et in totum mentionem corporis transferes a substantia carnis. [Nam et supra reconciliari nos ait in corpore eius morte, quod est ecclesia, sed non prospere et in totum mentionem corporis transferes a substantia carnis.] [4]) Nam et supra reconciliari nos ait in corpore eius per mortem, [5]) utique in eo corpore, in quo mori potuit per carnem. Mortuus est, non per ecclesiam, plane propter ecclesiam, corpus commutando pro corpore, carnale pro spiritali. At cum monet, cavendum a subtililoquentia et philosophia, ut [6]) inani seductione, quae sit secundum elementa mundi,[7]) non secundum coelum aut terram dicens, sed secundum literas seculares, et secundum traditionem, scilicet hominum subtililoquorum et philosophorum: longum est quidem et alterius operis ostendere, hac sententia omnes haereses damnari, quod omnes ex subtililoquentiae viribus et philosophiae regulis constent. Sed Marcion principalem suae fidei terminum de Epicuri schola agnoscat, dominum inferens hebetem, ne timeri dicat eum, collocans et cum deo creatore materiam de porticu Stoico-

---

1) Col. 1, 20. 2) ib. v. 21. 3) ib. v. 24. 4) Verba uncis inclusa sunt tantum in ed. I., a Rhenano autem ceterisque editt. recte deleta. 5) Col. 1, 22. 6) Ciaconius, Fr. Iunius, Rig. et. 7) Col. 2, 8.

rum, negans carnis resurrectionem, de qua proinde nulla philosophia consentit. Cuius ingeniis tam longe abest veritas nostra, ut et iram dei excitare formidet, et omnia illum ex nihilo protulisse confidat, et carnem eandem restituturum repromittat, et Christum ex vulva virginis natum non erubescat, ridentibus philosophis et haereticis et ethnicis ipsis. Stulta enim mundi elegit deus, ut confundat sapientes, ille sine dubio, qui ex respectu huius suae dispositionis perditurum se sapientiam sapientium praeminabatur.[1] Hac simplicitate veritatis contraria subtililoquentiae et philosophiae nihil perversi possumus sapere. Denique si nos deus cum Christo vivificat, donans delicta nobis,[2] non possumus credere ab eo delicta donari, in quem admissa non fuerint ut retro ignotum. Age iam, cum dicit: nemo vos iudicet in cibo et potu et in parte diei festi et neomeniae et sabbati, quae est umbra futurorum, corpus autem Christi;[3] quid tibi videtur, Marcion? De lege iam non retractamus, nisi quod et hic quemadmodum exclusa sit edocet, dum scilicet de umbra transfertur in corpus, id est de figuris ad veritatem, quod est Christus. Ergo et umbra eius, cuius et corpus, id est, et lex[4] eius et Christus. Segrega alii deo legem, et alii deo Christum, si potes aliquam umbram ab eo corpore, cuius umbra est, separare. Manifeste legis est Christus, si corpus est umbrae. Si autem et aliquos taxat, qui ex visionibus angelicis dicebant, cibis abstinendum, ne attigeris, ne gustaveris, volentes in humilitate sensus incedere, non tenentes caput:[5] non ideo legem et Moysen pulsat, quasi de angelica superstitione constituerit interdictionem quorundam edulium. Moysen enim a deo accepisse legem constat. Denique hanc disciplinam secundum praecepta, inquit, et doctrinam hominum[6] deputavit in eos, qui caput non tenerent, id est ipsum, in quo omnia recensentur, Christum,[7] ad initium revocata etiam indifferentia escarum. Cetera praeceptorum[8] ut eadem, satis sit iam alibi docuisse, quam a creatore manarint, qui, cum vetera praedicaret transitura, nova facturus universa,[9])

1) 1 Cor. 1, 19 sqq. 2) Col. 2, 13. 3) ib. v. 16. 17. 4) Cod. Wouw. et Rig. lex; ceteri: lux. 5) Col. 2, 18. 19. 22. 6) ib. v. 22. 7) Rhen. et Pamel. in ipsum — in Christum; Rig. et Semler: ipsum — in Christum. 8) Col. 3. 4. 9) Ies. 43, 19. 2 Cor. 5, 17

mandans etiam: novate vobis novamen novum,[1]) iam tum docebat deponere veterem hominem et novum induere.

DE EPISTOLA AD PHILIPPENSES.

20. Cum praedicationis enumerat varietatem, quod alii ex fiducia vinculorum eius audentius sermonem enuntiarent, alii per invidiam et contentionem, quidam vero et per sermonis existimationem, plerique ex dilectione, nonnulli ex aemulatione, iam aliqui et ex simultate Christum praedicarent:[2]) erat utique vel hic locus taxandae ipsius praedicationis de diversitate sententiae, quae tantam efficeret etiam animorum varietatem. Sed caussas solas animorum, non regulas sacramentorum, in diversitate proponens, unum tamen Christum et unum eius deum quocunque consilio praedicatum confirmat, et ideo, nihil mea, inquit, sive caussatione sive veritate Christus adnuntietur,[3]) quia unus adnuntiabatur sive ex caussatione sive ex veritate fidei. Ad fidem enim praedicationis retulit mentionem veritatis, non ad regulae ipsius, quia una quidem erat regula; sed fides praedicantium quorundam vera, id est simplex, quorundam nimis docta. Quod cum ita sit, apparet eum Christum praedicatum, qui semper adnuntiabatur. Nam si alius longe ab apostolo induceretur, fecisset diversitatem novitas rei. Nec enim defuissent, qui praedicationem evangelicam nihilominus in Christum creatoris interpretarentur, cum et hodie maior pars sit omnibus in locis sententiae nostrae, quam haereticae; quo nec hic apostolus de diversitatis denotatione et increpatione tacuisset. Ita cum diversitas ne taxatur quidem, novitas non probatur. Plane de substantia Christi putant et hic Marcionitae suffragari apostolum sibi, quod phantasma carnis fuerit in Christo, cum dicit, quod in effigie dei constitutus, non rapinam existimavit pariari deo, sed exhausit semet ipsum accepta effigie servi, non veritate, et in similitudine hominis, non in homine, et figura inventus homo,[4]) non substantia, id est non carne, quasi non et figura et similitudo et effigies substantiae quoque accedant. Bene autem, quod et alibi[5]) Christum imaginem dei invisibilis appellat. Numquid ergo

1) Ier. 4, 3. 2) Phil. 1, 14—17. 3) ib. v. 18. 4) Phil. 2, 6. 7. 5) Col. 1, 15.

et hic, qua in effigie eum dei collocat, aeque non erit deus Christus vere, si nec homo vere fuit in effigie hominis constitutus? Utrobique enim veritas necesse habebit excludi, si effigies et similitudo et figura phantasmati vindicabitur. Quodsi in effigie et in imagine, qua filius patris, vere dei, praedicatus est,[1]) etiam in effigie et imagine hominis, qua filius hominis, vere hominem inventum.[2]) Nam et inventum ratione posuit, id est certissime hominem; quod enim invenitur, constat esse; sic et deus inventus est per virtutem, sicut homo per carnem, quia nec morti subditum pronuntiasset non in substantia mortali constitutum. Plus est autem, quod adiecit: et mortem crucis.[3]) Non enim exaggerat atrocitatem, extollendo virtutem subiectionis, quam imaginariam phantasmate scisset, frustrato potius eam, quam experto, nec virtute functo in passione, sed lusu. Quae autem retro lucri duxerat, quae et supra[4]) numerat gloriam carnis, notam circumcisionis, generis Hebraei, ex Hebraeo censum, titulum tribus Beniamin, pharisaeae candidae dignitatem, haec modo detrimento sibi deputat,[5]) non deum, sed stuporem Iudaeorum. Haec ac si stercora existimat prae comparatione agnitionis Christi, non prae reiectione dei creatoris, habens iustitiam, non suam iam, quae ex lege, sed quae per ipsum, scilicet Christum, ex deo.[6]) Ergo, inquis, hac distinctione lex non ex deo erat Christi. Subtiliter satis. Accipe itaque subtilius. Cum enim dicit, non quae ex lege, sed quae per ipsum, non dixisset per ipsum de alio, quam cuius fuit lex. Noster, inquit, municipatus in coelis.[7]) Agnosco veterem ad Abraham promissionem creatoris: et faciam semen tuum tanquam stellas in coelo.[8]) Ideo et stella a stella differt in gloria.[9]) Quodsi Christus adveniens de coelis transfigurabit corpus humilitatis nostrae conformale corpori gloriae suae,[10]) resurget ergo corpus hoc nostrum, quod humiliatur in passionibus, et in ipsa lege mortis in terram deiectum. Quomodo enim transfigurabitur, si nullum erit? Aut si de eis dictum, qui in adventu dei deprehensi in carne deputari[11]) habebunt,

1) Rhen. praeiudicatus est. 2) Desideratur verbum, ut: dixit s. praedicavit. 3) Phil. 2, 8. 4) Phil. 3, 5 sq. 5) ib. v. 7. 6) ib. v. 8. 9. 7) ib. v. 20. 8) Gen. 22, 17. 9) 1 Cor. 15, 41. 10) Phil. 3, 21. 11) Latin. et Fr. Iunius coni. demutari. Cf. 1 Cor. 15, 51 sq.

quid facient, qui primi resurgent? Non habebunt, de quo transfigurentur. Atquin, cum illis, dicit, simul rapiemur in nubibus obviam domino.[1]) Si cum illis sublati, utique cum illis et transfigurati.

DE EPISTOLA AD PHILEMONEM.

21. Soli huic epistolae brevitas sua profuit, ut falsarias manus Marcionis evaderet. Miror tamen, cum ad unum hominem literas factas receperit, quod ad Timotheum duas et unam ad Titum de ecclesiastico statu compositas recusaverit. Affectavit, opinor, etiam numerum epistolarum interpolare. Memento, inspector, quod ea, quae praetractata sunt retro, de apostolo quoque probaverimus, et si qua in hoc opus dilata erant expunxerimus, ne aut hic supervacuam existimes iterationem, qua confirmavimus spem pristinam, aut illic suspectam habeas dilationem, qua eruimus tempora ista. Si totum opusculum inspexeris, nec hic redundantiam nec illic diffidentiam iudicabis.

---

1) 1 Thess. 4, 16. 17.

IMPRESSIT BERNH. TAUCHNITZ JUN.

BIBLIOTHECA
PATRUM ECCLESIASTICORUM
LATINORUM SELECTA.

AD OPTIMORUM LIBRORUM FIDEM EDITA

CURANTE

E. G. GERSDORF

PH. D. AA. M. SER. DUCI SAX. ALT. A CONS. AUL. BIBL. UNIV. LITT. LIPS. PRAEF. PRIM.

VOL. VII.

QU. SEPT. FLOR. TERTULLIANI OPERA.

PARS IV.

BTjr.

LIPSIAE

SUMTIBUS ET TYPIS BERNH. TAUCHNITZ JUN.

1841.

QU. SEPT. FLOR. TERTULLIANI

O P E R A.

AD

OPTIMORUM LIBRORUM FIDEM EXPRESSA

CURANTE

E. F. LEOPOLD

PH. D. AA. M. IN GYMNASIO ANNABERGENSI PRAECEPTOR. ORDIN.

PARS IV.

LIBRI POLEMICI ET DOGMATICI. Pars II.

LIPSIAE

SUMTIBUS ET TYPIS BERNH. TAUCHNITZ JUN.

1841.

LIBRI

POLEMICI ET DOGMATICI.

PARS II.

ADVERSUS HERMOGENEM.

1. Solemus haereticis compendii gratia de posteritate praescribere; in quantum enim veritatis regula prior, quae etiam futuras haereses praenuntiavit, in tantum posteriores quaeque doctrinae haereses praeiudicabuntur, quia sunt, quae futurae veritatis antiquiore regula praenuntiabantur. Hermogenis autem doctrina tam novella, denique ad hodiernum homo in seculo, et natura quoque haereticus, etiam turbulentus, qui loquacitatem facundiam existimet, et impudentiam constantiam deputet, et maledicere singulis officium bonae conscientiae iudicet. Praeterea pingit illicite,[1] nubit assidue,[2] legem dei in libidinem defendit, in artem contemnit, bis falsarius et cauterio et stilo, totus adulter et praedicationis et carnis, siquidem et nubentium contagio foetet, nec ipse apostolicus Hermogenes[3] in regula perseveravit. Sed viderit persona, cum doctrina mihi quaestio est. Christum dominum non alium videtur agnoscere,[4] alium tamen facit, quem aliter cognoscit, imo totum, quod est deus, aufert, nolens illum ex nihilo universa fecisse. A Christianis enim conversus ad philosophos, de ecclesia in academiam et porticum, inde sumpsit a Stoicis materiam cum domino ponere, quae et ipsa semper fuerit neque nata neque facta nec initium habens omnino nec finem, ex qua dominus omnia postea fecerit.

2. Hanc primam umbram plane sine lumine pessimus pictor illis argumentationibus coloravit, praestruens, aut

---

1) Ita cod. Wouweri, et Rigalt. Ceteri: licite. 2) Cf. de monogamia c. 16. 3) 2 Tim. 1, 15. 4) Ita cod. Vatic.; Rhen. et ceteri editt. non alium videtur aliter cognoscere.

dominum de semet ipso fecisse cuncta aut de nihilo aut de aliquo, ut, cum ostenderit neque ex semet ipso fecisse potuisse neque ex nihilo, quod superest exinde confirmet, ex aliquo eum fecisse, atque ita aliquid illud materiam fuisse. Negat illum ex semet ipso facere potuisse, quia partes ipsius fuissent, quaecunque ex semet ipso fecisset dominus; porro in partes non devenire ut indivisibilem et indemutabilem et eundem semper, qua dominus. Ceterum si de semet ipso fecisset aliquid, ipsius fuisset aliquid. Omne autem, et quod fieret et quod faceret, imperfectum habendum, quia ex parte fieret, et ex parte faceret. Aut si totus totum fecisset, oportuisset illum simul et totum esse et non totum, quia oporteret et totum esse, ut faceret semet ipsum, et totum non esse, ut fieret de semet ipso. Porro difficillimum: si enim esset, non fieret, esset enim; si vero non esset, non faceret, quia nihil esset. Eum autem, qui semper sit, non fieri, sed esse illum in aevum aevorum. Igitur non de semet ipso fecisse illum, qui non eius fieret[1]) conditionis, ut de semet ipso facere potuisset. Proinde ex nihilo non potuisse eum facere sic contendit, bonum et optimum definiens dominum, qui bona atque optima tam velit facere, quam sit; imo nihil non bonum atque optimum et velle eum et facere. Igitur omnia ab eo bona et optima oportuisse fieri secundum conditionem ipsius. Inveniri autem et mala ab eo facta, utique non ex arbitrio nec ex voluntate, quia si ex arbitrio et voluntate, nihil incongruens et indignum sibi faceret. Quod ergo non arbitrio suo fecerit, intelligi oportere ex vitio alicuius rei factum, ex materia esse sine dubio.

3. Adiicit et aliud: deum semper deum, etiam dominum fuisse nunquam non deum. Nullo porro modo potuisse illum semper dominum haberi, sicut et semper deum, si non fuisset aliquid retro semper, cuius semper dominus haberetur. Fuisse itaque materiam semper deo domino. Hanc coniecturam eius iam hinc destruere properabo, quam hactenus propter non intelligentes adiecisse duxi, ut sciant, cetera quoque argumenta tam intelligi quam revinci. Dei nomen dicimus semper fuisse apud semet ipsum et in semet ipso, dominum vero non semper; diversa enim utriusque

1) Ed. Fran., Rig. fuerit.

conditio; deus substantiae ipsius nomen, id est[1]) divinitatis, dominus vero non substantiae, sed potestatis; substantiam semper fuisse cum suo nomine, quod est deus, postea dominus, accedentis scilicet rei mentio. Nam ex quo esse coeperunt, in quae potestas domini ageret, ex illo per accessionem potestatis et factus et dictus est dominus, quia et pater deus est et iudex deus est, non tamen ideo pater et iudex semper, quia deus semper. Nam nec pater potuit esse ante filium, nec iudex ante delictum. Fuit autem tempus, cum ei delictum et filius non fuit, quod iudicem et qui patrem dominum faceret. Sic et dominus non ante ea, quorum dominus exsisteret, sed dominus tantum futurus quandoque, sicut pater per filium, sicut iudex per delictum, ita et dominus per ea, quae sibi servitura fecisset. Argumentari tibi videor, Hermogenes? Naviter scriptura nobis patrocinatur, quae utrumque nomen ei distinxit, et suo tempore ostendit. Nam dominus[2]) quidem, quod erat semper, statim nominat: in principio fecit deus coelum et terram.[3]) Ac deinceps, quam diu faciebat, quorum dominus futurus erat, deus solummodo ponit: et dixit deus, et fecit deus, et vidit deus;[4]) et nusquam adhuc dominus. At ubi universa perfecit, ipsumque vel maxime hominem, qui proprie dominum intellecturus erat, dominus etiam cognominatur: tunc etiam dominus nomen adiunxit: et accepit deus dominus hominem, quem finxit; et praecepit dominus deus.[5]) Ac exinde dominus, qui retro deus tantum, ex quo habuit, cuius esset. Nam deus sibi erat, rebus autem tunc deus, cum et dominus. Igitur in quantum putabit ideo materiam semper fuisse, quia dominus semper esset, in tantum constabit nihil fuisse, quia constat dominum non semper fuisse. Adiiciam et ego propter non intelligentes, quorum Hermogenes extrema linea est, et quidem ἐπινοήματα[6]) illius retorquebo adversus illum. Cum enim neget materiam natam aut factam, sic quoque invenio domini nomen deo non competisse in materiam, quia libera fuerit necesse est, quae originem non habendo non habuit auctorem, quod erat

---

1) Ita emend. Rhen.; ed. I. nomen illud div. 2) Rhen. corr. deus. 3) Gen. 1, 1. 4) Gen. 1, 3 sqq. 5) Gen. 2, 15 sq. 6) Verbum epinoemata restituerunt e cod. Ursini Wouw. et Rig.; Rhen. ex poenitentia.

nemini serviens. Itaque ex quo deus potestatem suam exercuit in eam faciendo ex materia, ex illo materia dominum deum passa demonstrat hoc illum tam diu non fuisse, quamdiu fuit hoc.[1])

4. Hinc denique incipiam de materia retractare, quod eam deus sibi comparet, proinde non natam, proinde non factam, proinde aeternam, sine initio, sine fine propositam. Quis enim alius dei census, quam aeternitas? quis alius aeternitatis status, quam semper fuisse et futurum esse ex praerogativa nullius initii et nullius finis? Hoc si dei est proprium, solius dei erit, cuius est proprium, quia si et alii adscribatur, iam non erit dei proprium, sed commune cum eo, cui et adscribitur. Nam etsi sunt, qui dicuntur dii sive in coelo sive in terra nomine, ceterum unus deus pater, ex quo omnia,[2]) quo magis apud nos solius dei esse debeat, quod dei proprium est, et ut dixi iam non proprium esset, qui alterius esset. Quod, si deus est,[3]) unicum sit necesse est, ut unius sit. Aut quid erit unicum et singulare, nisi cui nihil adaequabitur? quid principale, nisi quod super omnia, nisi quod ante omnia, et ex quo omnia? Haec deus solus habendo unus est.[4]) Si et alius habuerit, tot iam erunt dii, quot habuerint, quae dei sunt. Ita Hermogenes duos deos infert. Materiam parem deo infert. Deum autem unum esse oportet, quia quod summum sit, deus est; summum autem non erit, nisi quod unicum fuerit; unicum autem esse non poterit, cui aliquid adaequabitur; adaequabitur autem deo materia, cum aeterna censetur.

5. Sed deus deus est, et materia materia est. Quasi diversitas nominum comparationi resistat, si status idem vindicetur. Sit et natura diversa, sit et forma non eadem, dummodo[5]) ipsius status una sit ratio. Innatus deus, an non et innata materia? Semper deus, an non semper et materia? Ambo sine initio, ambo sine fine, ambo etiam auctores universitatis, tam qui fecit, quam de qua fecit. Neque enim potest non et materia auctrix omnium deputari,

---

1) Rig. v. hoc delevit. 2) 1 Cor. 8, 5. 3) Cod. Wouweri: quod si dei, unicum etc. 4) Gelenius, ed. Fran., Rig. Haec deus solus habendo est, et solus habendo unus est. 5) Rhen. ed. I. dum nomini; sed deinde ed. dummodo.

de qua universitas consistit. Quomodo respondebit? Non statim materiam comparari deo, si quid dei habeat, quia non totum habendo non concurrat in plenitudinem comparationis? Quid deo reliquit amplius, ut non totum dei materiae dedisse videatur, vel qua, inquit, et sic habente materia, salva sit deo et auctoritas et substantia,[1]) qua solus et primus auctor est, et dominus omnium censeatur. Veritas autem sic unum deum exigit, defendendo, ut solius sit, quicquid ipsius est. Ita enim ipsius erit, si fuerit solius, et ex hoc alius deus non possit admitti, dum nemini licet habere de deo aliquid. Ergo, inquis, nec nos habemus dei aliquid; imo habemus et habebimus, sed ab ipso, non a nobis. Nam et dei erimus, si meruerimus illi esse, de quibus praedicavit: ego dixi, vos dii estis,[2]) et stetit deus in ecclesia deorum;[3]) sed ex gratia ipsius, non ex nostra proprietate, quia ipse est solus, qui deos faciat. Materiae autem proprium facit, quod cum deo habet; aut si a deo accepit, quod est dei, ordinem dico aeternitatis, potest et credi et habere illam cum deo aliquid, et deum illam non esse. Quale est autem, cum confitetur ille aliquid cum deo habere, et vult solius dei esse, quod materiam non negat habere?

6. Dicit salvum deo esse, ut et solus sit et primus et omnium auctor et omnium dominus et nemini comparandus; per quae nec est materia, ei quoque adscribit.[4]) Ille[5]) quidem deus, contestabitur deus, et iuravit nonnunquam per semet ipsum,[6]) quod alius non sit, qualis ipse. Sed mendacem cum faciet Hermogenes; erit enim et materia, qualis deus, infecta, innata, initium non habens nec finem. Dicet deus: ego primus.[7]) Et quomodo primus, cui materia coaetanea est? Inter coaetaneos autem et contemporales ordo non est. Aut et materia prima est? Extendi, inquit, coelum solus.[8]) Atquin non solus, cum ea enim extendit, de qua et extendit. Cum proponit, salvo dei statu fuisse ma-

---

1) Sic emend. Rhen.; ed. I. et autoritatis et substantiae. 2) Ps. 82, 6. 3) ibid. v. 1. 4) Ita scripsimus suadente ed. I. per quae nec est. Materiae qu. adscr. Rhen. corr. cum cet. editt. quae mox materiae qu. adscr. 5) Ed. Fran., Rig. Ego qu. deus. 6) Ies. 45, 23. 7) Ies. 41, 4. 44, 6. 48, 12. 8) Ies. 44, 24.

teriam, vide, ne ei reddatur[1]) a nobis, proinde salvo statu materiae fuisse deum, communi tamen statu amborum. Salvum ergo erit et materiae, ut et ipsa fuerit, sed cum deo, quia et deus solus, sed cum illa. Et ipsa prima cum deo, quia et deus primus cum illa, sed et illa incomparabilis cum deo, quia et deus incomparabilis cum illa, et auctrix cum deo et domina cum deo. Sic aliquid et non totum materiae habere. Ita illi nihil reliquit Hermogenes, quod non et materiae contulisset, ut non materia deo, sed deus potius materiae comparetur. Atque adeo cum ea, quae propria dei vindicamus semper fuisse, sine initio, sine fine, et primum fuisse et solum et omnium auctorem, materiae quoque competant, quaero, quid diversum et alienum a deo ac per hoc privatum materia possederit, per quod deo non compararetur? In qua omnia dei propria recensentur, satis praeiudicant de reliqua comparatione.

7. Si minorem et inferiorem materiam deo, et idcirco diversam ab eo, et idcirco incomparabilem illi contendit, ut maiori, ut superiori: praescribo non capere ullam deminutionem et humiliationem, quod sit aeternum et innatum, quia hoc et deum faciat tantum, quantus est, nullo minorem neque subiectiorem, imo omnibus maiorem et sublimiorem. Sicut enim cetera, quae nascuntur aut finiunt, et idcirco aeterna non sunt, semel opposita fini, quae et initio admittunt ea, quae deus non capit, deminutionem dico interim et subiectionem, quia nata et facta sunt; ita et deus ideo ea non capit, quia nec natus omnino nec factus est. Materiae autem status talis est. Igitur et duobus aeternis, ut innatis, ut infectis, deo atque materia, ob eandem rationem communis status, ex aequo habentibus id, quod neque diminui nec subiici admittit, id est aeternitatem, neutrum dicimus altero esse minorem sive maiorem, neutrum altero humiliorem sive superiorem, sed stare ambo ex pari magna, ex pari sublimia, ex pari solidae et perfectae felicitatis, quae censetur aeternitas. Neque enim proximi erimus opinionibus nationum, quae si quando coguntur deum confiteri, tamen et alios infra illum volunt. Divinitas autem gradum non habet, utpote unica, quae si et in materia erit,

---

1) Ita cod. Wouw. et Rig.; Rhen. ne irrideatur — fuisse deus.

ut proinde innata et infecta et aeterna, aderit utrobique, quia minor se nusquam poterit esse. Quomodo ergo discernere audebit Hermogenes, atque ita subiicere deo materiam, aeternam aeterno, innatam innato, auctricem auctori? dicere audentem: et ego prima, et ego ante omnia, et ego, a qua omnia; pares fuimus, simul fuimus; ambo sine initio, sine fine; ambo sine auctore, sine deo. Quis me deus subiicit contemporali, coaetaneo, si, quia deus dicitur, habeo et ego meum nomen? Aut ego sum deus, aut ille materia, quia ambo sumus, quod alter est nostrum. Putas itaque materiam deo non comparasse, quam scilicet subiiciat illi?

8. Atquin etiam praeponit illam deo, et deum potius subiicit materiae, cum vult eum de materia cuncta fecisse. Si enim ex illa usus est ad opera mundi, iam et materia superior invenitur, quae illi copiam operandi subministravit, et deus subiectus materiae videtur, cuius substantiae eguit. Nemo enim non eget eo, de cuius utitur; nemo non subiicitur ei, cuius eget, ut possit uti; sic et nemo de alieno utendo non minor est eo, de cuius utitur, et nemo, qui praestat de suo uti, non in hoc superior est eo, cui praestat uti. Itaque materia ipsa quidem deo non eguit, sed egenti se deo praestitit divitem et locupletem et liberalem[1]) minori, opinor, et invalido et minus idoneo de nihilo facere quae velit. Grande revera beneficium deo contulit, ut haberet hodie, per quem deus cognosceretur et omnipotens vocaretur, nisi quod iam non omnipotens, si non et hoc potens, ex nihilo omnia proferre. Sane et sibi praestitit aliquid materia, ut et ipsa cum deo possit agnosci, coaequalis deo, imo et adiutrix, nisi quod solus eam Hermogenes cognovit, et haereticorum patriarchae philosophi. Prophetis enim et apostolis usque adhuc latuit, puto et Christo.

9. Non potest dicere deum ut dominum materia usum ad opera mundi; dominus enim non potuit esse substantiae coaequalis. Sed precario forsitan usus est, et ideo precario, non dominio, ut, cum ea mala esset, de mala tamen sustinuerit uti, scilicet ex necessitate mediocritatis suae, qua non valebat ex nihilo uti, non ex potestate, quam si

---

1) Ita cod. Wouw. et Rig.; Rhen. sed eguisse deo pr. divite et locuplete et liberali etc.

habuisset omnino ut deus in materiam, quam malam norat, ante eam in bonum convertisset ut dominus et bonus, ut ita de bono, non de malo uteretur. Sed quia bonus quidem, dominus autem non, ideo, qualem habuit, tali usus necessitatem suam ostendit cedentem conditioni materiae, quam, si dominus fuisset, emendasset. Sic enim Hermogeni respondendum est, cum ex dominio defendit deum materia usum, et de re non sua, scilicet non facta ab ipso. Iam ergo malum ab ipso, qui est mali, si non auctor, quia non effector, certe permissor, quia dominator. Si vero materia non et ipsius, qua malum dei non est; de alieno ergo usus, aut precario usus est, qua egens eius, aut et iniuria, qua praevalens eius. His enim tribus modis aliena sumuntur, iure, beneficio, impetu, id est dominio, precario, vi. Dominio non suppetente, eligat Hermogenes, quid deo congruat, precario an vi de materia cuncta fecisse. Non ergo melius censuisset deus, nihil omnino faciendum, quam precario aut vi faciendum, et quidem de malo?

10. Nonne etiamsi materia optima fuisset, aeque indecorum sibi existimasset de alieno, licet bono? Fatue satis, si ita[1]) gloriae suae caussa molitus est mundum, ut debitorem se alienae substantiae ostenderet, et quidem non bonae. Ergo, inquit, ex nihilo faceret, ut mala quoque arbitrio eius imputarentur? Magna, bona fide, caecitas haereticorum pro huiusmodi argumentatione, cum ideo aut alium deum bonum et optimum volunt credi, quia mali auctorem existiment creatorem, aut materiam cum creatore proponunt, ut malum a materia, non a creatore deducant, quando nullus omnino deus liberetur ista quaestione, ut non auctor mali videri proinde possit, quisquis ille est, qui malum etsi non ipse fecit, tamen a quocunque et unde unde passus est fieri. Audiat igitur et Hermogenes, dum alibi de mali ratione distinguimus, interim se quoque nihil egisse hac sua iniectione. Ecce enim, etsi non auctor, sed adsentator mali invenitur deus, qui malum materiae tanto sustinuit de bono ante mundi constitutionem, quam ut bonus et mali aemulus emendasse debuerat. Aut enim potuit emendare, sed noluit; aut voluit quidem, verum non potuit

1) Sic emend. Rhen.; ed. I. licet bono factae satis. Itaque gloriae etc.

infirmus deus. Si potuit et noluit, malus et ipse, quia malo favit, et sic iam habetur auctor eius, quod licet non instituerit, quia tamen, si noluisset illud esse, non esset, ipse iam fecit esse, quod noluit non esse. Quo quid est turpius? Si id voluit esse, quod ipse noluit fecisse, adversum semet ipsum egit, cum et voluit esse, quod noluit fecisse, et noluit fecisse, quod voluit esse. Quasi bonum voluit esse, et quasi malum noluit fecisse. Quod non faciendo malum iudicavit, id sustinendo bonum pronuntiavit. Malum pro bono sustinendo, et non potius eradicando, adsertor eius inventus est, male, si per voluntatem, turpiter, si per necessitatem; aut famulus erit mali deus aut amicus, cum materiae malo conversatus, nedum etiam de malo eius operatus.

11. Et tamen unde nobis persuadet Hermogenes, malam esse materiam? Non enim poterit non malum dicere, cui malum adscribit. Nam definimus deminutionem et subiectionem capere non posse, quod sit aeternum,[1]) ut alii coaeterno inferius deputetur. Ita et nunc nec malum dicimus competere illi, quia nec subiici ex hoc possit, quod nullo modo potest subiici, quia aeternum est. Sed cum alias summum bonum constet esse, quod sit aeternum, ut deus, per quod solus est deus, dum aeternus est, et ita bonus, dum deus: quomodo materiae inerit malum, quam ut aeternam summum bonum credi necesse est? Aut si, quod aeternum est, poterit et mali capax esse, poterit hoc et in deum credi, et sine caussa gestivit malum a deo transferre, si competit et aeterno, competendo materiae. Iam vero, si quod aeternum est, malum potest credi, invincibile et insuperabile erit malum ut aeternum. Et tum nos frustra laboramus de auferendo malo ex nobis ipsis,[2]) tum et deus hoc frustra mandat et praecipit, imo et iudicium frustra constituit deus iniustitia utique puniturus. Quodsi tunc erit mali finis,[3]) cum praeses eius diabolus abierit in ignem, quem praeparavit illi deus et angelis eius,[4]) prius in puteum abyssi religatus,[5]) cum revelatio filiorum dei redeme-

1) Emendatio Rhenani; ed. I. non posse. Quod si ita erit aeternum. 2) 1 Cor. 5, 13. 3) Sic emend. e ms. Wouwer. Rhen. ed. I. Et tamen nos frustra — ipsis, cum et deus — in iustitia utique puniturus, quibus contra malum finis. 4) Matth. 25, 41. 5) Apocal. 20, 3.

rit conditionem a malo, utique vanitati subiectam,[1]) cum restituta innocentia et integritate conditionis pecora condixerint bestiis, et[2]) parvuli de serpentibus luserint,[3]) cum pater filio posuerit inimicos sub pedes,[4]) utique operarios mali: utique si finis malo competit, necesse est competierit initium, eritque[5]) materia habens initium, habendo et finem mali. Quae enim malo deputantur, secundum mali statum computantur.

12. Age nunc malam ac pessimam credamus esse materiam, utique natura, sicut deum bonum et optimum credimus, proinde natura; porro naturam certam et fixam haberi oportebit, tam in malo perseverantem apud materiam, quam et in bono apud deum inconvertibilem et indemutabilem. Scilicet qua, si demutabitur natura, in materia, de malo in bonum demutari poterit, et in deo de bono non in malum?[6]) Hoc loco dicet aliquis: ergo de lapidibus filii Abrahae non suscitabuntur, et genimina viperarum non facient poenitentiae fructum, et filii irae non fient filii pacis,[7]) si natura mutabilis non erit? Temere ad ista exempla respicies, o homo; non enim competunt ad caussam materiae, quae innata est, ea quae nata sunt, lapides et viperae et homines; horum enim natura habendo institutionem habere poterit et cessationem. Materiam vero tene semel aeternam determinatam, ut infectam, ut innatam, et ideo indemutabilis et incorruptibilis naturae credendam, ex ipsius etiam sententia Hermogenis, quam opponit, cum deum negat ex semet ipso facere potuisse, quia non demutetur, quod sit aeternum, amissurum scilicet quod fuerat, dum fit ex demutatione, quod non erat, si non esset aeternum; dominum vero aeternum aliud esse non posse, quam quod est semper. Hac et ego definitione merito illum repercutiam; materiam aeque reprehendo, cum ex illa mala, pessima etiam, bona atque optima [a deo][8]) fiunt: et vidit deus, quia bona, et benedixit ea deus,[9]) utique quasi

---

1) Rhen. ed. I. vanitatis obiectam. Rom. 8, 19. 2) Rhen. ed. I. nec parvuli. 3) Ies. 11, 6 sqq. 4) Ps. 110, 1. 5) Ita cod. Wouw. et Rig.; Rhen. Itaque si finis — initium. Erit mat. 6) Sic Rhen. in ed. I.; deinde ed. deleta negandi particula: de bono in malum. 7) Matth. 3, 7. 9. Ephes. 2, 3. 8) Vv. uncis inclusa desunt in Rhen. ed. I. Pro vv. mala pessima videtur scribendum esse: mala ac pessima. 9) Gen. 1, 21 sq.

optima, non certe quasi mala ac pessima. Demutationem igitur admisit materia, et si ita est, statum aeternitatis amisit; mortua est denique sine sua forma;[1]) sed aeternitas amitti non potest, quia nisi amitti non possit, aeternitas non est. Ergo nec demutationem potuit admisisse, quia si aeternitas est, demutari nullo modo potest.

13. Et quaeretur, quomodo ex ea bona facta sint, quae ex demutatione nullo modo facta sunt? Unde in mala ac pessima boni atque optimi semen? Certe nec bona arbor fructus malos edit, quia nec deus nisi bonus, nec mala arbor bonos, quia nec materia est nisi pessima. Aut si dabimus illi aliquid, etiam boni germinis, iam non erit uniformis naturae, id est malae in totum, sed tantum[2]) duplex, id est bonae et malae naturae. Et quaeretur iterum, an in bono et malo potuerit convenire luci et tenebris, dulci et amaro. Aut si potuit utriusque diversitas boni et mali concurrisse, et duplex natura fuisse materiae amborum ferax fructuum, iam nec bona ipsa deo deputabuntur, ut nec mala illi imputentur, sed utraque species de materiae proprietate sumpta ad materiam pertinebit. Quo pacto neque gratiam bonorum deo debebimus, nec invidiam malorum, quia nihil de suo operatus ingenio.

14. Per quod probabitur manifeste materiae deservisse. Nam etsi dicatur, licet ex occasione materiae, suo tamen arbitrio, bona protulisse, quasi nactus bonum materiae, quamquam et hoc turpe sit: certe cum ex eadem etiam mala profert, vel haec utique non de suo arbitrio proferendo servit materiae, aliud non habens facere, quam ex malo proferre, invitus utique, qua bonus, ex necessitate, ut invitus, et ex servitute, ut ex necessitate. Quid ergo dignius, ex necessitate eum condidisse mala, an ex voluntate, siquidem ex necessitate condidit, si ex materia, ex voluntate, si ex nihilo. Iam enim sine caussa laboras, ne malorum auctor constituatur deus, quia, etsi de materia fecit, ipsi deputabuntur, qui fecit, proinde quatenus fecit. Plane sic interest, unde fecerit, ac si de nihilo fecisset, nec interest, unde fecerit, ut inde fecerit, unde eum magis decuit. Ma-

---

1) Ita cod. Wouw. et Rig. Ceteri editt. v. sine non habent.
2) Rhen. in ed. I. sed et tantum, quae idem mutavit in: sed iam tum. Sed tantum copula et supervacua est.

gis autem eum decuit ex voluntate fecisse, quam ex necessitate, id est ex nihilo potius, quam ex materia. Dignius est deum etiam malorum auctorem liberum credere, quam servum; quaecunque potestas ei, quam pusillitas, competit. Si et sic concedimus, materiam quidem nihil boni habuisse, dominum vero, si quid boni edidit, sua virtute edidisse, aliae aeque oborientur quaestiones: primo si bonum in materia omnino non fuit, non ex materia bonum factum, quod materia scilicet non habuit; dehinc si non ex materia, iam ergo ex deo factum; si nec ex deo, iam ergo ex nihilo factum. Hoc enim superest secundum Hermogenis dispositionem.

15. Porro si bonum neque ex materia factum est, quia non erat in illa, ut in mala, neque ex deo, quia nihil potuit ex deo fieri, sicut definit Hermogenes: invenitur bonum iam ex nihilo factum, ut ex nullo factum, ut neque ex materia neque ex deo. Et si bonum ex nihilo, cur non et malum? imo cur non omnia ex nihilo, si aliquid ex nihilo? nisi si insufficiens fuit divina virtus omnibus producendis, quae aliquid protulerit ex nihilo. Aut si ex materia mala bonum processit, quia neque ex nihilo neque ex deo, sequetur, ut ex conversione processerit materiae contra denegatam aeterni conversionem. Ita unde bonum constitit, iam negabit Hermogenes inde illud constare potuisse. Necesse est autem ex aliquo eorum processerit, ex quibus negavit procedere potuisse. Ceterum si ideo malum non ex nihilo, ne dei fiat, de cuius arbitrio videbitur factum, sed ex materia, ut ipsius sit, de cuius substantia erit factum: et hic, ut dixi, auctor mali habebitur deus, qui cum eadem virtute et voluntate debuisset omnia bona[1]) ex materia protulisse, aut tantum bona; non omnia tamen bona protulisset, sed[2]) etiam mala, utique aut volens esse mala, si poterat efficere, ne essent, aut non volens efficere omnia bona, si voluit et non fecit, dum nihil intersit, per infirmitatem dominus auctor mali exstiterit an per voluntatem. Aut quae fuit ratio, ut cum bona fecisset quasi bonus, etiam mala protulisset quasi non bonus, cum non congruentia sibi solummodo edidit? Quid necesse erat suo opere prolato

1) Ita cod. Wouw. et Rig. Ceteri v. bona non habent.
2) V. sed nos adiecimus.

etiam materiae negotium curare proinde et malum proferendo, solus ut cognosceretur bonus de bono, materia autem ne cognosceretur mala de malo? Plus bonum floruisset sine mali afflatu. Nam et Hermogenes expugnat quorundam argumentationes, dicentium mala necessaria fuisse ad illuminationem bonorum ex contrariis intelligendorum. Ergo aut nec propterea locus mali proferendi fuit, aut si qua alia ratio exegit illud induci, cur non et ex nihilo potuerit induci, ipsa ratione excusatura dominum, ne mali auctor existimaretur, quae nunc, cum de materia operatur, mala excusat? Si excusat, adeo ubique et undique illuc compellitur quaestio, quo nolunt, qui ipsam mali rationem non examinando nec dignoscendo, quomodo illud aut deo attribuant aut a deo separent, pluribus et indignioribus destructionibus deo[1]) obiiciunt.

16. Igitur in praestructione huius articuli, et alibi forsitan retractandi, equidem definio: aut deo adscribendum et bonum et malum, quae ex materia fecit, aut materiae ipsi, ex qua fecit, aut utrumque utrique, quia ambo sibi obligantur, qui fecit, et de qua fecit, aut alterum alteri; tertius enim praeter materiam et deum non est. Porro si dei erit utrumque, videbitur deus etiam mali auctor; deus autem, ut bonus, auctor mali non erit: si materiae[2]) utrumque, videbitur materia etiam boni matrix; mala autem in totum materia boni non erit matrix: si utriusque erit utrumque, in hoc quoque comparabitur deo materia, et pares erunt ambo, ex aequo mali ac boni affines; aequari autem deo materia non debet, ne duos deos efficiat: si alterum alterius, utique dei[3]) bonum, et materiae malum, neque malum deo neque materiae bonum adscribetur, et bona autem et mala deus de materia faciendo, cum ea facit. Haec si ita sunt, nescio, qua possit evadere sententia Hermogenes, qui deum, quoquo modo de materia malum condidit, sive voluntate, sive necessitate, sive ratione, non putet mali auctorem. Porro si mali auctor est ipse, qui fecit, plane socia materia per substantiae suggestum, excludas[4]) iam caussam materiae

---

1) Rhen. cum c t. editt. corr. deum. 2) Sic emend. Wouw. et Rig.; Rhen. si deus erit utrumque — si materia utrumque. 3) Emendatio Wouweri; Rhen. deo. 4) Rhen. coni. excludas vel excludis, quod etiam ceteri editt. probarunt; ed. I. excusas.

introducendae. Nihilominus enim et per materiam deus auctor mali ostenditur, si ideo materia praesumpta est, ne deus mali auctor videretur. Exclusa itaque materia, dum excluditur caussa eius, superest, uti deum omnia ex nihilo fecisse constet. Videbimus, an et mala, cum apparuerit, quae mala, et an mala interim ea, quae putas. Dignius enim de suo arbitrio produxit haec quoque producendo de nihilo, quam de praeiudicio alieno, si de materia produxisset. Libertas, non necessitas, deo competit; malo voluerit mala a semet ipso condidisse, quam non potuerit non condidisse.

17. Unici dei status hanc regulam vindicat, non aliter unici, nisi quia solius, non aliter solius, nisi quia nihil cum illo. Sic et primus erit, quia omnia post illum; sic omnia post illum, quia omnia ab illo; sic ab illo, quia ex nihilo, ut illi quoque scripturae ratio constet. Quis cognovit sensum domini? aut quis illi consiliarius fuit? aut quem consultatus est? aut viam intelligentiae et scientiae quis demonstravit illi? quis tradidit et retribuetur ei?[1]) Nemo utique, quia nulla vis, nulla materia, nulla natura substantiae alterius aderat illi. Porro si de aliquo operatus est, necesse est ab ea ipsa acceperit et consilium et tractatum dispositionis, ut viam intelligentiae et scientiae. Pro qualitate enim rei operari habuit, et secundum ingenium materiae, non secundum suum arbitrium, adeo ut et mala pro natura non sua, sed substantiae fecerit.

18. Si necessaria est deo materia ad opera mundi, ut Hermogenes existimavit, habuit deus materiam longe digniorem et idoneiorem, non apud philosophos aestimandam, sed apud prophetas intelligendam, sophiam suam scilicet; haec denique sola cognovit sensum domini. Quis enim scit, quae sunt dei, et quae in ipso, nisi spiritus, qui in ipso?[2]) Sophia autem spiritus; haec illi consiliarius fuit, via intelligentiae et scientiae ipsa est;[3]) ex hac fecit, faciendo per illam, et faciendo cum illa. Cum pararet coelum, inquit, aderam illi, et cum fortia faciebat super ventos, quae sursum nubila, et cum firmos ponebat montes[4]) eius, quae sub coelo est; ego eram compingens cum

---

1) Rom. 11, 34 sq. 2) 1 Cor. 2, 11. 3) Ies. 40, 14.
4) Rhen. aliique corr. fontes.

ipso; ego eram, ad quem gaudebat; quotidie autem oblectabar in persona eius, quando oblectabatur, cum perfecisset orbem, et inoblectabatur in filiis hominum.[1]) Quis non hanc potius omnium fontem et originem materiarum commendet, materiam vero[2]) non sibi subditam, non statu diversam, non motu inquietam, non habitu informem, sed insitam, et propriam, et compositam, et decoram, quali deus potuit eguisse, sui magis quam alieni egens?[3]) Denique ut necessariam sensit ad opera mundi, statim eam condit et generat in semet ipso. Dominus, inquit, condidit me initium viarum suarum in opera sua; ante saecula fundavit me, priusquam faceret terram, priusquam montes collocarentur; ante omnes autem colles generavit me; prior autem abysso genita sum. Agnoscat ergo Hermogenes idcirco etiam sophiam dei natam et conditam praedicari, ne quid innatum et inconditum praeter solum deum crederemus. Si enim intra dominum, quod ex ipso et in ipso fuit, sine initio non fuit, sophia scilicet ipsius exinde nata et condita, ex quo in sensu dei ad opera mundi disponenda coepit agitari, multo magis non capit sine initio quicquam fuisse, quod extra dominum fuerit. Si vero sophia eadem dei sermo est, sensus sophiae,[4]) sine quo factum est nihil, sicut et dispositum sine sophia, quale est, ut filio dei, sermone unigenito et primogenito, aliquid fuerit praeter patrem antiquius, et hoc modo utique generosius, nedum quod innatum nato fortius, et quod infectum facto validius? quia, quod ut esset nullius eguit auctoris, multo sublimius erit eo, quod ut esset aliquem habuit auctorem. Proinde si malum quidem innatum est, natus autem[5]) sermo dei, (eructavit enim, inquit, sermonem optimum,)[6]) non scio, an a bono malum possit adduci, validius ab infirmo, ut innatum a nato. Ita et hoc nomine materiam deo praeponit Hermogenes, praeponendo eam filio, (filius enim sermo, et deus sermo,[7]) et ego et pater unum sumus,)[8]) nisi quod sustinebit

1) Prov. 8, 27 sqq. 2) Haec est scriptura in cod. Pithoei. Edd. omnes: et originem commendet? materiam vero materiarum non etc. 3) Sic emend. Rhen.; cod. Hirsaugiensis: alienigenis; Rhen. ed. I. quali deo pot. eguisse? Sui m. qu. alieni. Denique etc. 4) Coniectura Fr. Iunii. Cod. Pithoei: sensus et sophia; edd. omnes: sensu sophia, et sine quo etc. 5) Rhen. ed. I. id est sermo dei. 6) Ps. 45, 2. 7) Io. 1, 1. 8) Io. 10, 30.

aequo animo filius eam praeponi sibi, quae patri adaequatur.

19. Sed et ad originale instrumentum Moysi provocano, unde et diversa pars suspiciones suas ingratis fulcire conatur, ne scilicet non inde instrui videretur, unde oportet. Itaque occasiones sibi sumpsit quorundam verborum, ut haereticis fere mos est, simplicia quaeque torquere. Nam et ipsum principium, in quo deus fecit et coelum et terram, aliquid volunt fuisse, quasi substantivum et corpulentum, quod in materiam interpretari possit. Nos autem unicuique vocabulo proprietatem suam vindicamus,[1]) principium initium esse, et competisse ita poni rebus incipientibus fieri; nihil enim, quod fieri habet, sine initio esse, quin initium sit illi ipsum, dum incipit fieri; ita principium sive initium inceptionis esse verbum, non alicuius substantiae nomen. Iam nunc si principalia dei opera coelum et terra sunt, quae ante omnia deus fecit suorum esse proprie principium, quae priora sunt facta, merito sic praefatur scriptura:[2]) in principio fecit deus coelum et terram, quemadmodum dixisset: in finem deus fecit coelum et terram, si post universa fecisset. Aut si principium aliqua substantia est, erit et finis aliqua materia. Plane licebit etiam substantivum aliquid principium esse alii rei, quae ex ipso sit futura, ut argilla principium testae, ut semen principium herbae. Sed cum ita utimur vocabulo principii, quasi originis, non quasi ordinis nomine: adiicimus et mentionem ipsius rei specialiter, quam volumus principium alterius rei. De cetero si sic ponamus, verbi gratia: in principio fecit figulus pelvim vel urnam: iam non materiam significabit principium; non enim argillam nominavi principium, sed ordinem operis, quia figulus ante cetera primum pelvim et urnam fecit, exinde facturus et cetera: ad ordinationem operum principii vocabulum pertinebit, non ad originem substantiarum. Possunt et aliter principium interpretari, non ab re tamen; nam et in graeco principii vocabulum, quod est ἀρχὴ, non tantum ordinativum, sed et potestativum capit principatum, unde et ἄρχοντας dicunt principes et magistratus. Ergo secundum hanc quoque significationem

---

1) Rhen. ed. I. cum vindicamus. 2) Rhen. ed. I. meritoque sic perfectam scripturam.

principium pro principatu et potestate sumetur. In principatu enim et in potestate deus fecit coelum et terram.

20. Sed ut nihil aliud significet graeca vox, quam principium, et principium nihil aliud capiat, quam initium, habemus etiam illam initium agnoscere, quae dicit: dominus condidit me[1]) in opera sua.[2]) Si enim per sophiam dei omnia facta sunt, et coelum ergo et terram deus faciens in principio, id est initio, in sophia sua fecit. Denique si principium materiam significaret, non ita scriptura instruxisset: in principio deus fecit, sed ex principio; non enim in materia, sed ex materia fecisset. De sophia autem potuit dici in principio. In sophia enim primo fecit, in qua cogitando et disponendo iam fecerat; quoniam, etsi ex materia facturus fuisset, ante in sophia cogitando et disponendo iam fecerat; quoniam, etsi erat initium viarum, quia cogitatio et dispositio prima sophiae fit operatio, de cogitatu viam operibus instituens, hanc et inde auctoritatem scripturae mihi vindico, quod et deus qui fecit, et ea quae fecit ostendens, unde fecerit non proinde testatur. Nam cum in omni operatione tria sint principalia, qui facit, et quod fit, et ex quo fit, tria nomina sunt edenda in legitima operis enarratione, persona factoris, species facti, forma materiae. Si materia non edetur, ubi et opera et operae operator eduntur, apparet ex nihilo eum operatum. Proinde enim ederetur ex quo, si ex aliquo fuisset operatus. Denique evangelium ut supplementum instrumenti veteris adhibebo, in quo vel eo magis debuerat ostendi deus ex aliqua materia universa fecisse, quo illic etiam, per quem omnia fecerit, revelatur. In principio erat sermo; (in quo principio scilicet deus fecit coelum et terram;)[3]) et sermo erat apud deum, et deus erat sermo; omnia per illum facta sunt, et sine illo factum est nihil.[4]) Cum igitur et hic manifestetur et factor, id est deus, et facta, id est omnia, et per quem, id est sermo: nonne et unde omnia facta essent a deo, per sermonem, exegisset ordo profiteri, si ex aliquo facta essent? Ita quod non fuit, non potuit scriptura profiteri, et non profitendo satis probavit non fuisse, quia profiteretur, si fuisset.

---

1) Ed. Fran. et Rig. add. **initium viarum suarum.** 2) Prov. 8, 22. 3) Gen. 1, 1. 4) Io. 1, 1. 3.

21. Ergo, inquis, si tu ideo praeiudicas ex nihilo facta omnia, quia non sit manifeste relatum de materia praecedenti factum quid, vide, ne diversa pars ideo contendat ex materia omnia facta, quia proinde non aperte significatum sit, ex nihilo quid factum. Plane retorqueri quaedam facile possunt, non statim et ex aequo admitti, ubi diversitas caussae est. Dico enim, etsi non aperte scriptura pronuntiavit ex nihilo facta omnia, sicut nec ex materia, non tantam fuisse necessitatem aperte significandi de nihilo facta omnia, quanta esset, si ex materia facta fuissent, quoniam, quod fit ex nihilo, eo ipso, dum non ostenditur ex aliquo factum, manifestatur ex nihilo factum, et non periclitatur, ne ex aliquo factum existimetur, quando non demonstretur, ex quo sit factum. Quod autem ex aliquo fit, nisi hoc ipsum aperte declaratur, ex aliquo factum, dum illud ex quo factum sit non ostenditur:[1]) periclitabitur primo videri ex nihilo factum, quia non editur, ex quo sit factum; dehinc, etsi ea sit conditione, ut non possit videri non [2]) ex aliquo, proinde periclitabitur, ex alio longe factum videri, quam ex quo factum est, dum non proponitur, unde sit factum. Ita, si ex nihilo deus cuncta fecisse non potuit, etsi [3]) scriptura non adiecisset, illum ex nihilo fecisse: ex materia eum fecisse omni modo debuit edixisse, si et ex materia fecisset, quia illud in totum [4]) habebat intelligi, etsi non significaretur. At istud in dubio, nisi significaretur.

22. Atque adeo spiritus sanctus hanc scripturae suae rationem constituit, ut, cum quid ex aliquo fit, et quod fit, et unde fit, referat. Fructificet, inquit, terra herbam foeni, seminantem semen secundum genus et secundum similitudinem, et lignum fructuosum faciens fructum, cuius semen in ipso in similitudinem. Et factum est sic. Et produxit terra herbam foeni seminantem semen secundum genus, et lignum fructuosum faciens fructum, cuius semen in ipso in similitudinem. Et factum est sic. Et rursus: Et dixit deus: producant aquae repentia animarum vivarum, et vola-

---

1) Sic Rig.; Rhen. aliique: illud dum ex quo factum sit ostenditur. 2) Praeter Rigaltium edd. omnes: videri ex aliquo. 3) V. etsi addidit Rig. 4) Sic cod. Wouw. et Rig.; ceteri: licet ex materia — in toto.

tilia volantia super terram per firmamentum coeli. Et factum est sic. Et fecit deus cetos magnos, et omnem animam animalium repentium, quae produxerunt aquae secundum genus ipsorum. Item post haec: Et dixit deus: producat terra animam viventem secundum genus, quadrupedia et repentia et bestias terrae secundum genus ipsorum.[1]) Si ergo ex iam factis rebus alias res deus proferens ostendit per prophetam, et dicit, quid unde protulerit; (quamquam possimus unde unde illas prolatas existimare, dumne ex nihilo; iam enim facta erant quaedam, ex quibus prolatae videri possent;) si tantam curam instructionis nostrae insumpsit spiritus sanctus, ut sciremus, quid unde processerit: nonne proinde nos et de coelo et de terra compotes reddidisset significando, unde ea esset operatus, si de aliqua materia origo constaret illorum, ut tanto magis ex nihilo ea videretur operatus, quanto nihil adhuc erat factum, ex quo operatus videretur? Itaque sicut ea, quae de aliquo prolata sunt, ostendit, unde prolata sint, ita, quae non ostendit, unde prolata sint, ex nihilo prolata confirmat. Igitur in principio deus fecit coelum et terram.[2]) Adoro scripturae plenitudinem, qua mihi et factorem manifestat et facta. In evangelio vero amplius et ministrum atque arbitrum factoris[3]) invenio, sermonem.[4]) An autem de aliqua subiacenti materia facta sint omnia, nusquam adhuc legi. Scriptum esse doceat Hermogenis officina. Si non est scriptum, timeat vae illud adiicientibus aut detrahentibus destinatum.[5])

23. Sed ex sequentibus argumentatur, quia scriptum sit: terra autem erat invisibilis et incomposita.[6]) Nam et terrae nomen redigit in materiam, quia terra sit, quae facta est ex illa; et erat in hoc dirigit, quasi quae semper retro fuerit innata et infecta; invisibilis autem et rudis, quia informem et confusam et inconditam vult fuisse materiam. Has quidem opiniones eius singillatim revincam; sed interim volo sic ei respondere. Putamus his articulis materiam demonstrari. Numquid tamen, quia erat ante omnia, et tale aliquid esse ex ea factum scriptura significat? Atquin

---

1) Gen. 1, 11 sqq. 2) Gen. 1, 1. 3) Ita cod. Divionensis. Edd. omnes: rectoris. 4) Io. 1, 3. 5) Apoc. 22, 18 sq. 6) Gen. 1, 2.

nihil tale significat. Fuerit licet materia, quantum sibi licet, vel potius Hermogeni, potuit et fuisse, et tamen nihil deus ex illa fecisse, vel quia non decebat deum alicuius eguisse, certe quia nec ostenditur quicquam ex materia fecisse. Sine caussa ergo esset, inquis. Non plane adeo sine caussa. Nam etsi mundus non est factus ex illa, sed haeresis facta est, et quidem hoc impudentior, quod non ex materia facta est haeresis, sed materiam ipsam potius haeresis fecit.

24. Revertor nunc ad singulos articulos, per quos putavit significatam esse materiam, et primo de nominibus expostulabo. Horum enim alterum legimus, quod est terrae, alterum non invenimus, quod est materiae. Quaero ergo, cum materiae nominatio non exstet in scriptura, quomodo ei etiam terrae appellatio accommodetur in alio iam genere substantiae nota? Quo magis materiae quoque nominatio exstitisse debuerat, consecuta etiam terrae appellationem, ut scirem terram commune cum materia esse nomen, ne illud ei soli substantiae vindicarem, cuius et proprium, in qua magis notum est, vel ne illud in quamcunque aliam speciem, nec utique omni materiae, communicare possem, si vellem. Cum enim non exstat proprium vocabulum eius rei, cui commune vocabulum adscribitur, quanto non comparet, cui adscribatur, cuicunque alii poterit adscribi. Ita Hermogenes, etsi materiam ostenderet nominatam, deberet eandem probare terram quoque cognominatam, ut ita utrumque illi vocabulum vindicaret.

25. Vult igitur duas proponi terras in ista scriptura, unam, quam in principio deus fecit, aliam, materiam, ex qua fecit, de qua dictum sit: terra autem erat invisibilis et rudis.[1] Utique si quaeram ex duabus, cui nomen terrae accommodari debeat, id dicetur,[2] hanc, quae facta sit, ex illa, ex qua facta est, vocabulum derivasse, quia veri similius sit ab origine sobolem potius, quam originem a sobole vocitari. Hoc si ita est, alia nobis obvolvitur quaestio, an competat, terram hanc, quam deus fecit, ex illa, ex qua

---

1) Gen. 1, 2. 2) Rhen. ed. I. ex duabus, quae cui nomen terrae adcommodari id dicetur; deinde ed. e cod. Gorz.: adcommodare debeat, dicetur. Sed relativum quae e v. quaeram temere repetitum est.

fecit, cognomentum derivasse. Audio enim apud Hermogenem ceterosque materiarios haereticos terram quidem illam informem et invisibilem et rudem fuisse, hanc vero nostram proinde et formam et conspectum et cultum a deo consecutam, aliud ergo factam, quam erat ea, ex qua facta est. Porro aliud facta, non potuit cum ea de nomine[1]) sociari, a cuius conditione desciverat. Si nomen proprium materiae illius fuit terra, haec, quae non est materia, aliud scilicet facta, terrae quoque non capit nomen alienum et statu suo extraneum. Sed materia facta, id est terra, habuit cum sua origine consortium nominis, sicut et generis. Non adeo. Nam et testam, licet ex argilla confectam, iam non argillam vocabo, sed testam, et electrum, licet ex auro et argento foederatum, nec argentum tamen nec aurum appellabo, sed electrum,[2]) a cuius habitu quod divertit, pariter et a vocatu eius recedit appellationis, sicut et conditionis proprietate. Quam autem transierit de statu terrae illius, id est materiae, ista terra, vel eo palam est, quod haec apud Genesin testimonium boni accepit: et vidit deus, quia bonum,[3]) illa autem apud Hermogenem in originem et caussam malorum deputatur. Postremo si ideo haec terra, quia et illa, cur non et materia haec quoque, quia et illa? Imo iam et coelum et omnia, si ex materia constant, et terrae et materiae vocari debuerunt. Satis ista de terrae nomine, in quo materiam intelligi voluit, quod nomen unius elementi omnes sciunt, natura primum, dehinc scriptura docente, nisi si et Sileno illi apud Midam regem adseveranti de alio orbe credendum est, auctore Theopompo. Sed et deos multos idem refert.

26. Nobis autem unus deus et una est terra, quam in principio deus fecit. Cuius ordinem incipiens scriptura decurrere, primo factam eam edicit; dehinc qualitatem ipsius edisserit, sicut et coelum primo factum professa: in principio deus fecit coelum;[4]) dehinc dispositionem eius superinducit: et separavit inter aquam, quae erat infra firmamentum, et quae erat super firmamentum, et vocavit deus firmamentum coelum,[5]) ipsum quod in primordio fecerat. Proinde et de homine: et fecit deus hominem, ad

---

1) Rig. cum ea denominatione sociari. 2) Cf. adv Prax. c. 27. 3) Gen. 1, 31. 4) Gen. 1, 1. 5) Gen. 1, 7 sq.

imaginem dei fecit illum;[1]) dehinc, qualiter fecerit, reddit: et finxit deus hominem de limo terrae, et afflavit in faciem eius flatum vitae, et factus est homo in animam vinam.[2]) Et utique sic decet narrationem inire, primo praefari, postea prosequi, nominare, deinde describere. Alioquin vavum, si eius rei, cuius nullam praemiserat mentionem, id est materiae, ne ipsum quidem nomen, subito formam et habitum promulgavit, ante enarrat, qualis esset, quam an esset; ostendit figuram deformati, nomen abscondit. At quanto credibilius secundum nos eius rei dispositionem scriptura subiunxit, cuius institutionem simulque nominationem praemisit? Quam denique integer sensus est: in principio deus fecit coelum et terram, terra autem erat invisibilis et rudis,[3]) quam deus scilicet fecit, de qua scriptura cum maxime edixerat? Nam et „autem" ipsum velut fibula coniunctivae particulae ad connexum narrationi appositum est: terra autem. Hoc enim verbo revertitur ad eam, de qua supra dixerat, et alligat sensum. Adeo aufer hinc autem, et soluta compago est, ut tunc possit de alia terra dictum videri: terra erat invisibilis et rudis.

27. Sed tu supercilio capitis et nutu digiti accommodato altius tollens et quasi retro iactans: erat, inquis, quasi semper fuerit, scilicet innata et infecta, et idcirco materia credenda. At ego sine ullo lenocinio pronuntiationis simpliciter respondebo, de omni re posse dici erat, etiam de ea, quae facta, quae nata sit, quae aliquando non fuerit, et quae materia non sit. Omne enim, quod habet esse, unde unde habet, sive per initium sive sine initio, hoc ipso, quod est, etiam erat dicetur. Cui competit prima verbi positio in definitionem, eiusdem etiam declinatio verbi decurret in relationem. Est definitionis caput, erat relationi facit. Hae sunt argutiae et subtilitates haereticorum, simplicitatem communium verborum torquentes in quaestionem. Magna scilicet quaestio est, si erat terra, quae facta est. Sane discutiendum, an ei competat invisibilem et rudem fuisse, quae facta est, an ei, ex qua facta est, ut eiusdem sit erat, cuius et quod erat.

28. Atquin non tantum probabimus istum habitum

---

1) Gen. 1, 27. 2) Gen. 2, 7. 3) Gen. 1, 1.

huic terrae competisse, sed et illi alii non competisse. Nam si nuda materia deo subiacebat, nullo scilicet elemento obstruente, siquidem nondum quicquam erat praeter ipsam et deum, utique invisibilis esse non poterat, quia etsi tenebras volet in substantia fuisse materiae, (cui articulo respondere debebimus suo ordine,) etiam homini tenebrae visibiles sunt; hoc enim ipsum, quod sunt tenebrae, videtur, nedum deo. Et utique si invisibilis esset, nullo modo cognosceretur qualitas eius. Unde ergo compertus est Hermogenes informem et confusam et inquietam illam fuisse, quae ut invisibilis latebat? Aut si hoc a deo revelatum est, probare debet. Sic et an rudis dici potuerit, expostulo. Certe enim rude illud est, quod imperfectum est. Certe imperfectum non potest esse, nisi quod factum est; quod enim minus factum est, imperfectum est. Certe, inquis. Ergo materia, quae facta non erat in totum, imperfecta esse non potuit; quae imperfecta non fuit, etiam rudis non fuit. Initium non habens, quia facta non fuit, caruit et rudimento. Initii enim accidens est rudimentum. Terra vero, quae facta est, meruit et rudis dici; statim enim, ut facta est, habuit imperfectae locum aute perfectionem.

29. Siquidem omnia opera sua deus ordine consummavit, incultis primo elementis depalans quodammodo mundum, dehinc exornatis velut dedicans. Nam et lumen non statim splendore solis implevit, et tenebras non statim solatio lunae temperavit. et coelum non statim sideribus stellisque signavit, et maria non statim belluis frequentavit, et ipsam terram non statim varia fecunditate dotavit; sed primo esse ei contulit, dehinc non in vacuum esse supplevit. Sic enim et Esaias, non in vacuum, ait, fecit illam, sed inhabitari.[1]) Postea ergo quam facta est, futura etiam perfecta; interim erat invisibilis et rudis, rudis quidem hoc quoque ipso, quod invisibilis, ut nec visui perfecta simul et ut de reliquo nondum instructa, invisibilis vero, ut adhuc aquis tanquam munimento genitalis humoris obducta, qua forma etiam affinis eius caro nostra producitur. Nam et David ita canit: domini est terra et plenitudo eius, orbis terrae, et omnes qui habitant in illa; ipse super maria fundavit eam, et super flumina praeparavit eam.[2]) Segregatis enim aquis in ca-

1) Ies. 45, 18. 2) Ps. 24, 1 sq.

vationem sinuum emicantior facta est arida, quae antehac aquis tegebatur. Exinde itaque et visibilis efficitur, dicente deo: congregetur aqua in congregationem unam, et videatur arida.[1]) Videatur, inquit, non fiat. Iam enim facta erat, sed invisibilis, usque tunc videri sustinebat. Arida autem, quod erat futura ex divortio humoris, tamen terra. Et vocavit deus aridam terram,[2]) non materiam. Sic et perfectionem postea consecuta, desinit rudis haberi, cum pronuntiat deus: fruticet terra herbam foeni seminantem semen secundum genus, et secundum similitudinem, et lignum fructuosum faciens fructum, cuius semen in ipso in similitudinem.[3]) Item: producat terra animam vivam secundum genus, et quadrupedia et repentia et bestias terrae secundum genus.[4]) Implevit igitur ordinem suum scriptura divina. Quam enim praedixerat invisibilem et rudem, ei et visionem reddidit et perfectionem. Non alia autem materia erat invisibilis et rudis. Ergo[5]) materia erit postea visibilis et perfecta. Volo itaque videre materiam; visibilis enim facta est. Volo et perfectam eam recognoscere, ut ex illa etiam foeni herbam et ex illa decerpam lignum fructuosum, et ex illa animalia usui meo famulentur. Sed materia quidem nusquam, terra vero haec, id est coram. Hanc video, hac perfruor, ex quo invisibilis et rudis esse desiit. De qua manifestissime Esaias: haec dicit dominus, qui fecit coelum, iste deus, qui demonstravit terram et fecit illam.[6]) Certe eandem demonstravit, quam et fecit. Quomodo demonstravit? utique dicendo: videatur arida;[7]) quare videri iubet, nisi quia retro non videbatur? ut sic quoque eam non in vacuum fecisset faciendo visibilem et ita habilem.[8]) Et sic per omnia probatur nobis, hanc, quam incolimus, eandem et factam esse a deo et ostensam, nec aliam fuisse rudem et invisibilem, quam quae et facta et ostensa est, atque ita: terra autem erat invisibilis et rudis,[9]) ad eam pertinet, quam deus cum coelo separavit.

30. Sic et sequentia coniecturam Hermogenis instruere videbuntur: et tenebrae super abyssum, et spiritus desuper aquas ferebatur,[10]) quasi et hae confusae substantiae mas-

---

1) Gen. 1, 9. 2) ib. v. 10. 3) ib. v. 11. 4) ib. v. 24. 5) Cod. Wouw.: Ergo nec materia. 6) Ies. 45, 18. 7) Gen. 1, 9. 8) Ies. 45, 18. 9) Gen. 1, 2. 10) ibid.

salis illius molis argumenta portendant. Atquin singillatim definiens tenebras, abyssum, spiritum dei, aquas, nihil confusum nec in confusione incertum aestimari facit tam divisa relatio certorum et distinctorum elementorum. Hoc quidem amplius, cum situs proprios eis adscribit, tenebras super abyssum, spiritum super aquas, negavit confusionem substantiarum, quarum demonstrando dispositionem demonstravit etiam distinctionem. Vanissimum denique, ut materia, quae informis inducitur, de tot formarum vocabulis informis adseveretur, non edito, quid sit illud corpus confusionis, quod unicum utique credendum est, si informe est. Uniforme etenim, quod informe est, informe autem, quod ex varietate confusum est, unam habeat necesse est speciem, quod non habet speciem, dum ex multis unam habet speciem. Ceterum aut habebat in se species istas materia, de quarum vocabulis intelligenda esset, tenebras dico et abyssum et spiritum et aquas, aut non habebat. Si enim habebat, quomodo inducitur non habens formas? Si non habebat, quomodo agnoscitur?

31. Sed et illud utique captabitur, de coelo solo et de terra ista scripturam significasse, quod eam in principio deus fecerit, de speciebus autem supra dictis nihil tale, et ideo eas, quae factae non significentur, ad infectam materiam pertinere. Respondebimus huic quoque scrupulo. Scriptura divina satis dissereret, si summas ipsas rerum a deo factas commendasset coelum et terram, habentes utique suggestus suos proprios, qui in ipsis summis intelligi possent. Suggestus autem coeli et terrae primo tunc fuerint tenebrae et abyssus et spiritus et aquae. Nam terrae quidem suberat abyssus et tenebrae. Si enim abyssus infra terram, tenebrae autem super abyssum, sine dubio et tenebrae et abyssus infra terram. Coelo vero spiritus et aquae subiacebant, nam si aquae super terram, quae eam texerant, spiritus autem super aquas, pariter et spiritus et aquae super terram. Quae vero super terram, ea utique infra coelum. Et sicut terra abysso et tenebris, ita et coelum spiritui et aquis incubabat, et complectebantur. Et ita novum non est, ut id solum, quod continet, nominetur, qua summale, in isto autem intelligatur, et quod continetur, qua portionale. Ecce, si dicam, civitas exstruxit theatrum et circum, scena autem erat talis et talis, et statuae super

euripum, et obeliscus super omnia ferebatur, quia non et has species edixerim factas a civitate, non erunt ab ea cum circo et theatro? An ideo non adieci factas has quoque species, quia inerant eis, quae facta praedixeram, et inesse, quibus inerant, intelligi poterant? Sed vacet hoc exemplum, ut humanum, aliud de auctoritate scripturae ipsius arripiam. Fecit, inquit, deus hominem de terra, et afflavit in faciem eius flatum vitae, et factus est homo in animam vivam.[1]) Faciem quidem eius hic nominat, sed nec ipsam factam a deo dixit, costam vero[2]) et ossa et carnem et oculos et sudorem et sanguinem[3]) postea loquitur, quae nec tunc facta a deo significavit. Quid respondebit Hermogenes? Numquid et membra hominis ad materiam pertinebunt, quia non nominatim facta referuntur? An et haec in hominis factitatione censentur? Proinde membra erant coeli et terrae abyssus et tenebrae, spiritus et aquae. In corporibus enim membra sunt facta, in corporibus et membra sunt nominata. Nullum elementum non membrum est eius elementi, quo continetur. Omnia autem elementa coelo aut terra continentur.

32. Haec responderim pro scriptura praesenti, quatenus hic solorum corporum factitationem commendare videtur coeli et terrae. Scivit esse, qui ultro in corporibus et membra cognoscerent, et ideo compendio usa est. Providit tamen et hebetes et insidiosos, qui dissimulato tacito intellectu ipsis quoque membris verbum factitationis significatorium exigerent. Itaque et propter istos singulas species factas docet aliis in locis. Habes sophiam: prior autem abysso genita sum,[4]) dicentem, ut credas abyssum quoque genitam, id est factam, quia et filios facimus, licet generemus. Nihil interest facta an nata sit abyssus, dum initium detur illi, quod non daretur, si materiae subiecta esset. De tenebris vero ipse dominus per Esaiam: ego, qui struxi lucem et feci tenebras.[5]) De spiritu aeque Amos: qui solidat tonitruum et condit spiritum, et adnuntiat in homines Christum suum,[6]) eum spiritum condi-

1) Gen. 2, 7. 2) Rhen. in ed. I. cui tam vero; deinde corr. cutem vero; Pamel. et Rig. costam vero. 3) Gen. 2, 21. 23. 3, 5. 19. 4, 10. 4) Prov. 8, 24. 5) Ies. 45, 7. 6) Amos 4, 13. LXX.

tum ostendens, qui in terras conditas deputabatur, qui super aquas ferebatur, librator et afflator et animator universitatis, non, ut quidam putant, ipsum deum significari spiritum, quia deus spiritus. Neque enim aquae dominum sustinere sufficerent, sed eum spiritum dicit, de quo etiam venti constiterunt, ut ait per Esaiam: quia spiritus a me exivit, et flatum omnem ego feci. [1]) Item de aquis eadem sophia. Et cum firmos ponebat fontes, quae sub coelo, ego eram modulans cum ipso.[2]) Cum ergo et eas species probamus a deo factas, etsi in Genesi tantummodo nominantur sine factitationis mentione, respondebitur fortasse ex diverso, plane factas eas, sed ex materia, ut stilus quidem Moysi: et tenebrae super abyssum, et spiritus dei super aquas ferebatur, [3]) materiam sonet, ceterae vero scripturae, quae ex materia factae sint species, in disperso demonstrent. Ergo sicut terra de terra, ita et abyssus ex abysso, et tenebrae ex tenebris, et spiritus et aquae ex spiritu et aquis constiterunt. Et sicut supra diximus, non potuit informis fuisse materia, si species habebat, ut et aliae ex ea sint confectae, nisi quod non aliae, sed ipsae ex semet ipsis. Siquidem non capit diversas fuisse, quae iisdem nominibus eduntur, quod iam operatio divina otiosa videri possit, si, quae fuerant, fecit, cum generosiora essent, quae non erant facta, si fierent. [4]) Igitur, ut concludam, aut materiam tunc significavit Moyses, cum [5]) scribit: et tenebrae super abyssum, et spiritus dei super aquas ferebatur; [6]) aut cum hae species alibi postea demonstrantur factae a deo, debuerunt aeque demonstrari ex materia, quam Moyses praemiserat, factae; aut si species istas et non materiam significavit Moyses, ubi materia demonstrata sit, quaero.

33. Sed dum illam Hermogenes inter colores suos invenit, (inter scripturas enim dei invenire non potuerit,) satis est, quod omnia et facta a deo constat, et ex materia facta non constat, quae, etiamsi fuisset, ipsam quoque a deo factam credidissemus, quia nihil innatum praeter deum

---

1) Ies. 57, 16. 2) Prov. 8, 28. 3) Gen. 1, 2. 4) Ita locus videtur emendandus. Rhen. ed. I. si qua ferant fecit, cum generosiora esset, (Rigalt. generosior esset) quae n. e. facta, quam si fierent. 5) V. cum adiecit Rhen. 6) Gen. 1, 2.

praescribentes obtineremus. In hunc usque articulum locus est retractatui, donec ad scripturas provocata deficiat exhibitio materiae. Expedita summa est: nihil invenio factum, nihil ex nihilo, [1]) quia quod factum invenio, non fuisse cognosco. Etiamsi quid ex aliquo factum est, ex facto habet censum, ut ex terra herba et fructus et pecudes et figuratio hominis ipsius, ut ex aquis natatiles et volatiles animae. Huiusmodi origines rerum ex his prolatarum potero materias appellare, sed factas a deo et ipsas.

34. Ceterum omne ex nihilo constitisse illa postremo divina dispositio suadebit, quae omnia in nihilum [2]) redactura est. Siquidem et coelum convolvetur ut liber, [3]) imo nusquam fiet cum ipsa terra, cum qua primordio factum est. [4]) Coelum et terra praeteribunt, inquit, [5]) coelum primum et terra prima abierunt, et locus non est inventus illis, [6]) quia scilicet, quod et finitum locum amittit. [7]) Sic et David: opera manuum tuarum coeli; et ipsi peribunt. Nam et si mutabit illos velut opertorium, et mutabuntur. [8]) Sed et mutari perire est pristino statui, quem, dum mutantur, amittunt. Et stellae quidem de coelo ruent, sicut fici arbor cum valido commota vento acerba sua amittit, [9]) montes vero tanquam cera liquescent a conspectu domini, [10]) cum surrexerit scilicet confringere terram. [11]) Sed et paludes, inquit, arefaciam, et quaerent aquam nec invenient; [12]) etiam mare hactenus. [13]) Quae omnia etsi aliter putaverit spiritaliter interpretanda, non tamen poterit auferre veritatem ita futurorum, quomodo scripta sunt. Si quae enim figurae sunt, ex rebus consistentibus fiant necesse est, non ex vacantibus, quia nihil potest ad similitudinem de suo praestare, nisi sit ipsum, quod tali similitudine praestet. Revertor igitur ad caussam definientem, omnia ex nihilo edita in nihilum perventura. Ex aeterno enim, id est ex materia, nihil deus interibile fecisset, nec ex maioribus minora condidisset, cui magis congruat, ex minoribus maiora producere, id est ex interibili aeternum.

---

1) Nescio an sit scribendum: nihil non ex nihilo. Cf. cap. 34. 2) Ita emend. Rhen.; ed. I. ex nihilo. 3) Ies. 34, 4. 4) Matth. 24, 21. 5) ib. v. 35. 6) Apoc. 21, 1. 7) Rhen. ed. I. quod et finitio cum amittit; deinde edd. omnes: quod et finit, locum amittit. 8) Ps. 102, 26 sq. 9) Apoc. 6, 13. 10) Ps. 97, 5. 11) Ies. 2, 19. 12) Ies. 41, 17. 13) Ies. 42, 15.

Quod et carni nostrae pollicetur, cuius virtutis et potestatis suae hunc iam arrabonem voluit in nobis collocasse, ut credamus etiam illum universitatem ex nihilo velut emortuam, quae scilicet non erat, in hoc, ut esset, suscitasse.

35. De cetero vero statu materiae, etsi non est retractandum, (prius enim erat, ut eam esse constaret,) tamen ac si constiterit, persequendus est ordo, quo magis eam non esse constet, cuius nec reliquus status consistat, simul ut contrarietates suas agnoscat Hermogenes. Prima, inquit, facie videtur nobis incorporalis esse materia, exquisita autem ratione recta invenitur neque corporalis neque incorporalis. Quae est ista ratio recta, quae nihil recti renuntiat, id est nihil certi? Nisi fallor enim, omnis res aut corporalis sit necesse est, aut [1]) concedam interim esse aliquid incorporale de substantiis duntaxat, cum ipsa substantia corpus sit rei cuiusque; certe post corporale et incorporale nihil tertium. Age nunc sit et tertium, quod illa recta ratio Hermogeniana compererit, quae neque corporalem neque incorporalem materiam facit, ubi est, quale est, quid vocatur, quid describitur, quid intelligitur? tantum hoc ratio renuntiavit, nec corporalem materiam nec incorporalem.

36. Sed ecce contrarium subiicit, aut alia fortasse ratio ei occurrit, ex parte corporalem renuntians materiam et ex parte incorporalem. Iam ergo ne neutrum sit, utrumque materia censenda est. Erit enim corporalis et incorporalis adversus renuntiationem rectae rationis illius, plane rationem non reddentis sententiae suae, sicut nec alia reddit. Corporale enim materiae vult esse, de quo corpora edantur, incorporale vero inconditum motum eius. Si enim, ait, corpus tantummodo esset, nihil ei incorporale appareret, id est motus; si vero in totum incorporalis fuisset, nullum corpus ex ea fieret. Quanto haec rectior ratio, nisi quod, si tam rectas lineas ducis, Hermogenes, [2]) quam rationi satis, [3]) pictor te bardior non est. Quis enim tibi concedit motum in secundam partem substantiae deputare,

---

1) Edd. omnes: ut. Rhen. corr. aut corporalis aut incorporalis sit nec. est, ut etc. 2) Emendatio Rhenani; ed. I. rectior rationis si quod sit rectas lineas duci Herm. 3) Rhen. corr. quam ratio ista.

cum substantiva res non sit, quia nec corporalis, sed accidens, si forte, substantiae et corpori, ut actus et pulsus, ut lapsus, ut casus, ita et motus. Nam si vel [1]) a semet ipso quid movetur, actus eius est motus, certe pars substantiae non est, sicut tu motum substantiam facis materiae incorporalem. Omnia denique moventur aut a semet ipsis, ut animalia, aut ab aliis, ut inanimalia, tamen nec hominem nec lapidem et corporalem et incorporalem dicemus, quia et corpus habeat et motum, sed unam omnibus formam solius corporalitatis, quae substantiae res est, si qua incorporalia eis adsunt, aut actus, aut passiones, aut officia, aut libidines, eorum non portiones deputamus. Quo ergo facit, portionem materiae in motum disponere, qui non ad substantiam pertinet, sed ad substantiae habitum? Quid enim, si immobilem placuisset tibi inducere materiam, numquid immobilitas secunda pars formae videretur? Sic itaque nec motus; sed de motu et alibi licebit.

37. Nunc enim video te ad illam rursus rationem reverti, quae tibi nihil certi renuntiare consuevit. Nam sicut nec corporalem nec incorporalem infers materiam, ita nec bonam nec malam allegas, et proinde superargumentans, si enim, inquis, esset bona, quae semper hoc fuerat, non desideraret compositionem dei; si esset natura mala, non accepisset translationem in melius, nec quicquam compositionis suae applicuisset illi deus tali natura; in vacuum enim laborasset. Verba haec tua sunt, quorum te et alibi meminisse oportuerat, ne quid his contrarium inferres. Sed quoniam de mali et boni ambiguitate super materiam in praeteritis aliquid retractavimus, nunc ad praesentem et solam propositionem et argumentationem tuam respondebo. Nec dicam, et hic te certum aliquid debuisse pronuntiasse, aut bonam aut malam aut tertium aliquid, sed nec hic, quod tibi libuit pronuntiasse, custodisse. Rescindis enim, quod pronuntiasti, nec bonam nec malam, quia, cum dicis: si esset bona, non desideraret componi a deo, malam portendis, et cum apponis: si esset mala natura, non admitteret in melius translationem, bonam subostendis. Atque ita et boni et mali affinem constituisti, quam nec bonam nec malam pronuntiasti. Ut autem argumentationem, qua pu-

1) Edd. omnes: sive.

tasti te propositionem tuam confirmaturum, retundam, oppono etiam illud: si bona fuisset materia semper, quare non desiderasset in melius reformari, quod bonum non desiderat, aut non optat, aut non capit profectum, ut fiat de bono melius? aeque si mala natura fuisset, quare non potuerit a deo converti, ut a potentiore, ut ab eo, qui lapidum quoque naturam convertere valeat in filios Abrahae?[1]) Nempe ergo non tantum comparas dominum materiae, sed et subiicis, a quo natura materiae devinci et edomari melius potuisset.[2]) Sed et quam hic non vis naturam malam, alibi te confessum negabis.

38. De situ materiae id tracto, quod et de modo,[3]) ut perversitatem tuam traducat. Subiacentem facis deo materiam, et utique locum illi, qui sit infra deum. In loco ergo materia; si in loco, ergo intra locum; si intra locum, ergo determinatur a loco, intra quem est; si determinatur, habet lineam extremam, quam, quantum proprie pictor, agnoscis finem esse omni rei, cuius linea extrema est. Non ergo erit infinita materia, quae, dum in loco est, a loco determinatur, et dum determinatur ab illo, extrema eum linea patitur. At tu infinitam facis, dicens: infinita est autem eo, quod semper est. Et si quis discipulorum tuorum voluerit argumentari, quasi infinitam[4]) aevo, non modo[5]) corporis intelligi velis. Atqui corporaliter infinitam, ut corporaliter immensam et incircumscriptam, sequentia ostendunt. Unde, inquis, nec tota fabricatur, sed partes eius. Adeo corpore infinita, non tempore est. Et obduceris corpoream infinitam faciens, cum locum ei adscribens intra locum et extremam loci lineam includis. Sed tamen cur non totam eam formaverit deus, non scio, nisi qua aut invalidus aut invidus. Itaque dimidium eius, quae non tota formata sit, quaero, ut, qualis tota fuerit, agnoscam. Debuerat enim deus ut exemplarium antiquitatis ad gloriam operis palam fecisse.

39. Sit nunc definitiva, sicut rectius tibi videtur, per demutationes suas et translationes, sit et comprehensibilis. ut quae fabricatur, inquis, a deo, quia et convertibilis et

---

1) Matth. 3, 9. 2) Rhen. corr. edomari in melius non potuisset. 3) Pam. et Rig. de motu. 4) Rig. infinitatem. 5) Pam.: non motu corp.

demutabilis et dispartibilis. Demutationes enim eius, inquis, dispartibilem eam ostendunt. Et hic a lineis tuis excidisti, quibus circa personam dei usus es, praescribens deum illam non ex semet ipso fecisse, quia in partes venire non posset, qui sit aeternus et manens in aevum ac per hoc immutabilis et indivisibilis. Si et materia eadem aeternitate censetur, neque initium habens neque finem, eadem ratione non poterit pati dispertitionem et demutationem, qua nec deus. In aeternitatis consortio posita participet cum illo necesse est et vires et leges et conditiones aeternitatis. Atque cum dicis: partes autem eius omnia simul ex omnibus habent, ut ex partibus totum dignoscatur, utique eas partes intelligi vis, quae ex illa prolatae sunt, quae hodie videntur a nobis. Quomodo ergo omnia ex omnibus habent? utique ex pristinis, quando, quae hodie videntur, aliter habeant, quam pristina fuerunt.

40. Dicis in melius reformatam materiam, utique deterioribus, [1]) et vis meliora deteriorum exemplarium ferre? Confusa res erat, nunc vero composita est, et vis ex compositis incomposita praeberi? Nulla res speculum est alterius, id est non coaequalis. Nemo se apud tonsorem pro homine mulum inspexit, nisi si qui putat in hac exstructione mundi disposita iam et compta [2]) informem et incultam materiam respondere. Quid hodie informe in mundo, quid retro [3]) speciatum in materia, ut speculum sit mundus materiae? Cum ornamenti nomine sit penes Graecos mundus, quomodo inornatae materiae imaginem praefert, [4]) ut dicas totum eius ex partibus cognosci? Certe ex illo toto erit etiam hoc, quod non venit in deformationem. Et supra edidisti, non totam eam fabricatam. [5]) Igitur vel hoc rude et confusum et incompositum [6]) non potest in expolitis et distinctis et compositis recognosci, quae nec partes materiae appellari convenit, cum a forma eius ex mutatione divisa recesserunt.

41. Revertor ad motum, ut ubique te lubricum ostendam. Inconditus et inconfusus et turbulentus fuit materiae

---

1) Pam. et Rig. de deterioribus. 2) Ita corr. Rhen.; ed. I. contempta. Pamel. et Rig. dispositae iam et comptae. 3) Ita scripsit Rhen.; ed. I. tetrum. 4) Rhen. corr. refert. 5) Latinius e ms., Rig. fabricatum. 6) Sic emend. Rhen. e cod. Gorz. Ed. I. et confugi et mihi computum.

motus. Sic enim et ollae undique ebullientis similitudinem apponis.[1] Et quomodo alibi alius a te affirmatur? Cum enim vis materiam nec bonam nec malam inducere, igitur, inquis, subiacens materia, aequalis momenti habens motum, neque ad bonum neque ad malum plurimum vertit.[2] Si aequalis momenti, iam non turbulentus nec cacabacius, sed compositus et temperatus, scilicet qui inter bonum et malum suo arbitrio agitatus, in neutram tamen partem pronus et praeceps, mediar quod aiunt ginaten ex vi librato impetu ferebatur.[3] Haec, inquies, non est, haec turbulentia[4] et passivitas non est, sed moderatio et modestia et iustitia motationis neutram in partem inclinantis.[5] Plane si huc et illuc aut in alterum magis proclinaret,[6] tunc inconcinnitatis et inaequalitatis et turbulentiae denotari mereretur. Porro si neque ad bonum neque ad malum pronior erat motus, utique inter bonum et malum agebatur. Et ex hoc quoque materiam determinabilem apparet, cuius motus nec malo nec bono pronus eo, quod in neutrum vertebat,[7] intra utrumque ab utroque pendebat[8] et hoc nomine ab utroque determinabatur. Sed et bonum et malum in loco facis, cum dicis motum materiae in neutrum eorum fuisse propensum. Materia enim, quae in loco erat, neque huc neque illuc devergens, in loca non devergebat, in quibus erat bonum et malum. Dans autem locum bono et malo, corporalia ea facis, faciendo localia, quia, quae locum habent, prius est, ut corporalia sint. Denique incorporalia proprium locum non haberent, nisi in corpore, cum corpori accedunt. Ad bonum autem et malum non devergente[9] materia, ut aut corporalia aut localia non devergebat. Bonum ergo et malum erras, si substantias esse vis; substantias enim facis, quibus loca adsignas. Loca autem adsignas, cum materiae motum ab utraque regione suspendis.

---

1) Rhen. ed. I. oppones; Rig. apponis. 2) Sic ed. I.; Rhen. corr. vergit. 3) Locus prorsus corruptus. Rhen. scripsit: mediae, quod aiunt, aginae aequilibrato impetu ferebatur; quam coniecturam cet. editt. praeter Semlerum uno consensu probarunt. 4) Emendationes Rhenani ceteras in hoc cap. maximam partem recepimus. — Ed. I. turbulenta. 5) Ed. I. mutationis neutram partem iudicantis. 6) Ed. I. aut in tale rerum proclivarunt. 7) Rhen. vergebat. 8) Ed. I. censebat. 9) Ed. I. Bonum a. et m. n. devergent mat.

42. Dispersisti omnia, ne de proximo, quam contraria sibi sint, relucerent. At ego colligam singula et conferam. Inconditum adseveras motum materiae eamque adiicis sectari informitatem; dehinc alibi, desiderare componi a deo. Desiderat formationem, quae sectatur informitatem? Aut sectatur informitatem, quae desiderat formationem? Non vis videri deum aequari materiae, et subiicis, habere illam cum deo communionem. Impossibile enim, inquis, non habentem illam commune aliquid cum deo, ornari eam ab ipso. Atquin si commune aliquid habebat cum deo, non desiderabat exornari ab ipso, pars scilicet dei per communionem. Aut et deus poterat ornari a materia, habendo cum illa aliquid et ipse commune. Etiam in hoc necessitati subiicis deum, si fuit aliquid in materia, propter quod eam formaret. Commune autem inter illos facis, quod a semet ipsis moveantur, et semper moveantur. Quid minus materiae, quam deo adscribis? Totum consortium divinitatis hoc erit, libertas et aeternitas motus. Sed deus composite, materia incondite moventur. Tamen divinum proinde, motu proinde libero et aeterno. Atquin plus materiae das, cui licuit sic moveri, quomodo deo non licuit.

43. De motu et illud notaverim. Nam secundum ollae similitudinem sic erat, inquis, materiae motus, antequam disponeretur, concretus, inquietus, inapprehensibilis prae nimietate certaminis. Dehinc subiicis: stetit autem in dei compositionem, et inapprehensibilem habuit inconditum motum prae tarditate inconditi motus. Supra certamen motus [1]) adscribis, hic tarditatem. Nam de natura materiae quoties cadas, accipe. Supra iudicas: [2]) si autem esset materia natura mala, non accepisset translationem in melius, nec deus aliquid compositionis accommodasset illi; in vacuum enim laborasset. Finisti igitur duas sententias, nec materiam natura malam, nec naturam eius a deo potuisse converti. Horum immemor postea infers: [3]) at ubi accepit compositionem a deo et ornata est, cessavit a natura. Si in bonum reformata est, utique de malo refor-

---

1) Rhen. corr. et ceteri editt. motui. 2) Ed. I. accipis supra iudices etc. Rhen. et ceteri editt. accipe. Supra dicis etc. 3) Ed. I. inferens.

mata est, et si per compositionem dei, cessavit a natura mali; natura cessavit ergo, et mala fuit natura ante compositionem, et desinere potuit a natura post reformationem.

44. Sed et qualiter operatum facias deum, sequitur, ut ostendam. Plane a philosophis recedis, sed tamen et a prophetis. Stoici enim volunt deum sic per materiam decucurrisse, quomodo mel per favos. At tu non, inquis, pertransiens illam facit mundum, sed solummodo apparens et appropinquans ei, sicut facit quid decor solummodo apparens et magnes lapis solummodo appropinquans. Quid simile deus fabricans mundum, et decor vulnerans animum, aut magnes attrahens ferrum? Nam etsi apparuit deus materiae, sed non vulneravit illam, quod decor animum; etsi appropinquavit, sed non cohaesit illi, quod magnes ferro. Puta nunc exempla tua competere. Certe si apparendo et appropinquando materiae fecit ex illa deus mundum, utique ex quo apparuit, fecit, et ex quo appropinquavit. Ergo non fecerat retro, quando [1]) nec apparuerat illi nec appropinquaverat. Et cui credibile est, deum non apparuisse materiae, vel qua consubstantiali suae per aeternitatem? ab ea longe fuisse, quem credimus ubique esse et ubique apparere, cui etiam inanimalia et incorporalia laudes canunt apud Danielem? [2]) Quantus hic locus, in quo deus a materia tantum distabat, ut neque appareret neque appropinquaret ante mundi molitionem? Credo, peregrinatus est ad illam de longinquo, cum primum ei voluit apparere et appropinquare.

45. At enim prophetae et apostoli non ita tradunt mundum a deo factum, apparente solummodo et appropinquante materiae, quia nec materiam ullam nominaverunt, sed primo sophiam conditam, initia [3]) viarum in opera ipsius, [4]) dehinc et sermonem prolatum, per quem omnia facta sunt et sine quo factum est nihil, [5]) denique sermone eius coeli confirmati sunt et spiritu ipsius universae virtutes eorum. [6]) Hic est dei dextra et manus ambae, per quas operatus est atque molitus est. [7]) Opera enim ma-

---

1) Transposuimus verba. Editt. omnes: Ergo quando non fecerat retro, nec appar. 2) Dan. 3, 21. 3) Ed. Fran., Rig. initium. 4) Prov. 8, 22. 5) Io. 1, 3. 6) Ps. 33, 6. 7) Ies. 48, 13.

nuum tuarum, inquit, coeli, [1]) per quas et mensus est coelum et palmo terram. [2]) Noli ita [3]) deo adulari, ut velis illum solo visu et solo accessu tot ac tantas substantias protulisse, et non propriis viribus instituisse. Sic enim et Hieremias commendat: deus faciens terram in valentia sua, parans orbem in intelligentia sua, et suo sensu extendit coelos. [4]) Hae sunt vires eius, quibus enixus [5]) totum hoc condidit. Maior est gloria eius, si laboravit. Denique septima die requievit ab operibus. Utrumque suo more. Aut si apparens solummodo et appropinquans fecit hunc mundum, numquid, cum facere desiit, rursus apparere et appropinquare cessavit? Atquin magis apparere coepit et ubique conveniri deus, ex quo factus est mundus. Vides ergo, quemadmodum operatione deus universa constituit; valentia facientis terram, intelligentia parantis orbem, et sensu extendentis coelum, non apparentis solummodo, nec appropinquantis, sed adhibentis tantos animi sui nisus, sophiam, valentiam, sensum, sermonem, spiritum, virtutem. Quae illi non erant necessaria, ut apparendo tantummodo et appropinquando perfectus fuisset. Haec autem sunt invisibilia eius, quae secundum apostolum [6]) ab institutione mundi factis eius conspiciuntur, non materiae nescio quae, sed sensualia ipsius. Quis enim cognovit sensum domini, de quo exclamat: profundum divitiarum et sophiae, ut ininventibilia iudicia eius et ininvestigabiles viae eius. [7]) Quid haec magis sapiunt, quam ut ex nihilo omnia facta sint? quae nec inveniri nec investigari nisi a solo deo possent, alioquin investigabilia, si ex materia sunt investigata et inventa. [8]) Igitur in quantum constitit, materiam nullam fuisse, ex hoc etiam, quod nec talem competat fuisse, qualis inducitur, in tantum probatur, omnia a deo ex nihilo facta, nisi quod Hermogenes, eundem statum describendo materiae, quo est ipse, inconditum, confusum, turbulentum ancipitis et praecipitis et fervidi motus, documentum artis suae dum ostendit, ipse se pinxit. [9])

---

1) Ps. 102, 26. 2) Ies. 40, 12. 48, 13. 3) Ed. I. Non ita. 4) Ier. 51, 15. 5) Ps. 64, 7. 6) Rom. 1, 20. 7) Rom. 11, 33. 8) Ed. I. et non inventa. 9) Ed. I. in tantum probaretur — Hermog. eodem statum describendi materiae, quod est ipse — documentis artis suae de ostendit ipse pinxit.

ADVERSUS VALENTINIANOS.

1. Valentiniani, frequentissimum plane collegium inter haereticos, quia plurimum ex apostatis veritatis, et ad fabulas facile est, et disciplina non terretur, nihil magis curant, quam occultare, quod praedicant; si tamen praedicant, qui occultant. Custodiae officium, conscientiae officium est. Confusio praedicatur, dum religio adseveratur. Nam et illa Eleusinia, haeresis et ipsa Atticae superstitionis, quod tacent, pudor est. Idcirco et aditum prius cruciant, diutius initiant, quam [1]) consignant, cum epoptas [2]) ante quinquennium instituunt, ut opinionem suspendio cognitionis aedificent, atque ita tantam maiestatem exhibere videantur, quantam praestruxerunt cupiditatem. Sequitur iam silentii officium; attente custoditur, quod tarde invenitur. Ceterum tota in adytis divinitas, tot suspiria epoptarum, [3]) totum signaculum linguae, simulacrum membri virilis revelatur. Sed naturae venerandum nomen allegorica dispositio praetendens patrocinio coactae figurae sacrilegium obscurat, et convicium falsi simulacris excusat. Proinde quos nunc destinamus haereticos, sanctis nominibus et titulis et argumentis verae religionis vanissima atque turpissima figmenta configurantes facili caritati ex divinae copiae occasione, quia de multis multa succedere est, Eleusinia Valentiniana [4]) fecerunt lenocinia, sancta silentio magno, sola taciturnitate coelestia. Si bona fide quaeras, concreto vultu, suspenso supercilio: altum est, aiunt. Si subtiliter tentes, per ambiguitates bilingues communem fidem affirmant. Si scire te subostendas, negant, quicquid agnoscunt. Si cominus certes, fatuam [5]) simplicitatem sua caede dispergunt. Ne discipulis quidem propriis ante committunt, quam suos fecerint. Habent artificium, quo prius per-

---

1) Rig. linguam consignant. 2) Praeter Rigaltium editt. omnes: et portas. 3) Rhen. in ed. I. tot susp. portarum; sed deinde correxit: tot siparia portarum; Rig. tota suspiria epoptarum. 4) Rig. Valentiniani. 5) Sic emend. Rig.; Rhen. in ed. I. certe statuam, quae deinde corr. certes, tuam etc.

suadeant, quam edoceant. Veritas autem docendo persuadet, non suadendo docet.

2. Ideoque simplices notamur apud illos, ut hoc tantum, non etiam sapientes, quasi statim deficere cogatur a simplicitate sapientia, domino utramque iungente: estote prudentes ut serpentes, et simplices ut columbae. [1]) Aut si nos propterea insipientes, quia simplices: num ergo et illi propterea non simplices, quia sapientes? Nocentissimi autem, qui non simplices, sicut stultissimi, qui non sapientes. Et tamen malim in eam partem meliori sumi vitio, si forte praestat minus sapere, quam peius, errare, quam fallere. Porro: facies dei exspectat in simplicitate quaerendi, [2]) ut docet ipsa Sophia, non quidem Valentini, sed Salomonis. Deinde infantes testimonium Christi sanguine litaverunt. Pueros vocem, qui crucem clamant? Nec pueri erant, nec infantes, id est, simplices non erant. Repuerascere nos et apostolus iubet secundum deum, ut malitia infantes per simplicitatem; [3]) ita demum sapientes sensibus simul dedi in sapientiae ordinem de simplicitate manantis. [4]) In summa Christum columba demonstrare solita est, serpens vero tentare. Illa et a primordio divinae pacis praeco; ille a primordio divinae imaginis praedo. Ita facilius simplicitas sola deum et agnoscere poterit et ostendere, prudentia sola concutere potius et prodere.

3. Abscondat itaque se serpens, quantum potest, totamque prudentiam in latebrarum ambagibus torqueat; alte habitet, in caeca detrudatur, per anfractus seriem suam evolvat, tortuose procedat, nec semel totus, lucifuga bestia. Nostrae columbae domus simplex, etiam in editis semper et apertis et ad lucem, amat figuram spiritus sancti, orientem Christi figuram. [5]) Nihil veritas erubescit, nisi solummodo abscondi, quia nec pudebit ullum aures ei dedere, eum deum recognoscere, quem iam illi natura commisit, quem quotidie in operibus omnibus sentit, hoc solo minus notum, quod unicum non putavit, quod innumeros [6]) no-

---

1) Matth. 10, 16. 2) Rig. spectat in simplicitate quaerentes. — Sap. Sal. 1, 1. 3) 1 Cor. 14, 20. 4) Praeter Rigaltium alii: manandi, alii: amando. 5) Rig. amat figura sp. sancti Orientem, Christi figuram. 6) Ita recte coni. Fr. Iunius; ceteri: in numero.

minavit, quod in aliis adoravit. Alioquin a turba eorum et aliam frequentiam suadere, a domestico principatu ad incognitum transmovere, a manifesto ad occultum retorquere, de limine fidem offendere est. Iam si et in totam fabulam initietur, nonne tale aliquid dabitur te in infantia inter somni difficultates a nutricula audisse, lamiae turres et pectines solis? Sed qui ex alia conscientia venerit fidei, si statim inveniat tot nomina aeonum, tot coniugia, tot genimina, tot exitus, tot eventus, felicitates, infelicitates dispersae atque concisae divinitatis, dubitabiturne ibidem pronuntiare, has esse fabulas et genealogias indeterminatas,[1]) quas apostoli spiritus his iam tunc pullulantibus seminibus haereticis damnare praevenit? Merito itaque non simplices, merito tantummodo prudentes, qui talia neque facile producunt neque exserte defendunt, sed nec omnes, quos edocent, perdocent; utique astute, ut pudenda; ceterum inhumane, si honesta. Et tamen simplices nos omnia scimus. Denique hunc primum cuneum congressionis armavimus, detectorem et designatorem totius conscientiae illorum, primamque hanc victoriam auspicamur, quia, quod tanto impendio absconditur, etiam solummodo demonstrare destruere est.

4. Novimus, inquam, optime originem quoque ipsorum, et scimus, cur Valentinianos appellemus, licet non esse videantur. Abscesserunt enim a conditore, sed minime origo deletur, et si forte mutatur, testatio est ipsa mutatio. Speraverat episcopatum Valentinus, quia et ingenio poterat et eloquio. Sed alium ex martyrii praerogativa loci potitum indignatus, de ecclesia authenticae regulae abrupit, ut solent animi pro prioratu exciti praesumptione ultionis accendi, ad expugnandam conversus veritatem, et cuiusdam veteris opinionis semini nactus colubroso viam delineavit.[2]) Eam postmodum Ptolemaeus intravit, nominibus et numeris aeonum distinctis in personales substantias, sed extra deum determinatas, quas Valentinus in ipsa summa divinitatis ut sensus et affectus et motus incluserat. Deduxit et Heracleon inde tramites quosdam et Secundus

---

1) 1 Tim. 1, 4. 2) Ita Rhen. in ed. I.; deinde edidit: actu colubroso v. del. Sed fortasse scribendum est: semina nactus colubrosam viam delineavit.

et magus Marcus. Multum circa imagines legis Theotimus operatus est. Ita nusquam iam Valentinus, et tamen Valentiniani, qui per Valentinum. Solus ad hodiernum Antiochiae Axionicus memoriam Valentini integra custodia regularum eius consolatur. Alioquin tantum se huic haeresi suadere permissum est, quantum lupae feminae formam quotidie supparare sollemne est. Quidni? cum spiritale illud semen suum sic in unoquoque recenseant? Si aliquid novi adstruxerint, revelationem statim appellant praesumptionem, et charisma ingenium, nec unitatem, sed diversitatem. Ideoque prospicimus seposita illa sollemni dissimulatione sua plerosque dividi, quibusdam articulis etiam bona fide dicturos: hoc ita non est, et hoc aliter accipio, et hoc non agnosco. Varietate enim innovatur regularum facies; habet etiam colores ignorantiarum.

5. Mihi autem cum archetypis erit limes principalium magistrorum, non cum affectatis ducibus passivorum discipulorum. Nec undique dicemur ipsi nobis finxisse materias, quas tot iam viri sanctitate et praestantia insignes, nec solum nostri antecessores, sed ipsorum haeresiarcharum contemporales, instructissimis voluminibus et prodiderunt et retuderunt, ut Iustinus, philosophus et martyr, ut Miltiades, ecclesiarum sophista, ut Irenaeus, omnium doctrinarum curiosissimus explorator, ut Proculus noster, virginis senectae et christianae eloquentiae dignitas, quos in omni opere fidei, quemadmodum in isto, optaverim assequi. Aut si in totum haereses non sunt, ut qui eas pellunt finxisse credantur, mentietur apostolus [1]) praedicator illarum; porro si sunt, non aliae erunt, quam quae retractantur. Nemo tam otiosus fertur stilo, ut materias habens fingat.

6. Igitur hoc libello, quo demonstrationem solum praemittentes illius arcani, ne quem ex nominibus tam peregrinis et coactis et compactis et ambiguis caligo suffundat, quomodo eis usuri simus, prius demandabo. Quorundam enim de graeco interpretatio non occurrit ad expeditam proinde nominis formam, quorundam nec de sexu genera conveniunt, quorundam usitatior in graeco notitia est. Itaque plurimum graeca ponemus; significantiae per paginarum limites aderunt, nec latinis quidem deerunt graeca,

1) 1 Cor. 11, 19.

sed in lineis desuper notabuntur, ut signum hoc sit personalium nominum propter ambiguitates eorum, quae cum alia significatione communicant. Quamquam autem distulerim congressionem, solam interim professus narrationem, sicubi tamen indignitas meruerit suggillari; non erit delibatione transpunctoria expugnatio. Congressionis lusionem deputa, lector, ante pugnam. Ostendam, sed non imprimam vulnera. Si et ridebitur alicubi, materiis ipsis satisfiet. Multa sunt sic digna revinci, ne gravitate adorentur. Vanitati proprie festivitas cedit. Congruit et veritati ridere, quia laetans, de aemulis suis ludere, quia secura est. Curandum plane, ne risus eius rideatur, si fuerit indignus. Ceterum ubicunque dignus risus, officium est. Denique hoc modo incipiam.

7. Primus omnium Ennius, poeta Romanus, coenacula maxima coeli simpliciter pronuntiavit, elati situs nomine, vel quia Iovem illic epulantem legerat apud Homerum. 1) Sed haeretici quantas supernitates supernitatum, et quantas sublimitates sublimitatum in habitaculum dei sui cuiusque suspenderint, extulerint, expanderint, mirum est. Etiam creatori nostro Enniana coenacula in aedicularum disposita sunt forma, aliis atque aliis pergulis superstructis et unicuique deo per totidem scalas distributis, quot haereses fuerint. Meritorium factus est mundus. Insulam Feliculam credas tanta tabulata coelorum, nescio ubi. Illic etiam Valentinianorum deus ad summas tegulas habitat. 2) Hunc substantialiter quidem *αἰῶνα τέλειον* appellant, personaliter vero *προαρχὴν* et *τὴν ἀρχὴν*, etiam Bythion, 3) quod in sublimibus habitanti minime congruebat. Innatum, immensum, infinitum, invisibilem aeternumque definiunt, quasi statim probent esse, si talem definiant, qualem scimus esse debere, ut sic et ante omnia fuisse dicatur. Sed ut sit expostulo, nec aliud magis in huiusmodi denoto, quam quod post omnia inveniuntur, qui ante omnia fuisse dicuntur, et quidem non sua. Sit itaque Bythios

1) Hom. Il. 1, 533 sqq. 2) Ab his verbis usque ad finem libri Tertullianum et Irenaeum (c. haer. 1, 1—12) inter se mirifice convenire, Rhenanus, Iunius, Rigaltius et praeter ceteros Semler demonstrarunt. Sed propterea ipsum librum non dixerim Tertulliano abiudicandum esse. 3) Rhen. ed. I. hic et deinde: Bythion et Bythios; ed. Fran. et Rig. Bython et Bythos.

iste infinitis retro aevis in maxima et altissima quiete, in otio plurimo placidae et ut ita dixerim stupentis divinitatis, qualem iussit Epicurus; et tamen, quem solum volunt, dant ei secundam in ipso et cum ipso personam, Ennoeam, quam et Charin et Sigen insuper nominant. Et forte accedunt in illa commendatissima quiete, movere eum de proferendo tandem initio rerum a semet ipso. Hoc vice seminis in Siges suae velut in genitalibus vulvae locis collocat. Suscipit illa statim, et praegnans efficitur, et parit, utique silentio, Sige; et quem parit, Nus est, simillimum patri et parem per omnia. Denique solus hic capere sufficit immensam illam et incomprehensibilem magnitudinem patris. Ita et ipse pater dicitur et initium omnium et proprie Monogenes. Atquin non proprie, siquidem non solus agnoscitur. Nam cum illo processit et femina, Veritas. Monogenes, quia prior genitus, quanto congruentius Protogenes vocaretur? Ergo Bythios et Sige, Nus et Veritas prima quadriga defenditur Valentinianae factionis, matrix et origo cunctorum. Namque ibidem Nus simul accepit prolationis suae officium; emittit et ipse ex semet ipso Sermonem et Vitam, quae si retro non erat, utique nec in Bythio. Et quale est, ut in deo vita non fuerit? Sed et haec soboles, ad initium universitatis et formati Pleromatis totius emissa, facit fructum, Hominem et Ecclesiam procreat. Habes Ogdoadem, Tetradem duplicem, ex coniugationibus masculorum et feminarum, cellas, ut ita dixerim, primordialium Aeonum, fraterna connubia Valentinianorum deorum, census omnes sanctitatis et maiestatis haereticae, nescio criminum an numinum turbam, certe fontem reliquae fecunditatis.

8. Ecce enim secunda Tetras, Sermo et Vita, Homo et Ecclesia, quod in patris gloriam fruticasset, huic [1]) numero gestientes et ipsi tale quid patri de suo offerre, alios ebulliunt fetus proinde coniugales per copulam utriusque naturae. Hac Sermo et Vita decuriam Aeonum simul fundunt, illac Homo et Ecclesia, duos amplius, aequiparando parentibus, quia et ipsi duo cum illis decem tot efficiunt, quot ipsi procreaverunt. Reddo nunc nomina, quos decu-

---

1) Rhen. corr. Hinc numero etc.

riam dixi: Bythios et Mixis [1]) et Hedone, Acinetos et Syncrasis, Monogenes et Macaria. Contra duodenarius numerus hi erunt: Paracletus et Pistis, Patricos et Elpis, Metricos et Agape, Aenos et Synesis, Ecclesiasticus et Macariotes, Theletus [2]) et Sophia. Cogor hic, quid ista nomina desiderent, proferre de pari exemplo. In isclis [3]) Karthaginiensibus fuit quidam rigidissimus rhetor latinus, Phosphorus nomine; cum virum fortem peroraret: venio, inquit, ad vos, optimi cives, de proelio cum victoria mea, cum felicitate vestra, ampliatus, gloriosus, fortunatus, maximus, triumphalis. Et scholastici statim familiae Phosphori φεῦ acclamant. Audisti Fortunatum et Hedonen et Acinetum et Theletum? Acclama familiae Ptolemaei: φεῦ.[4]) Hoc erit Pleroma illud arcanum divinitatis tricenariae plenitudo. Videamus, quae sint istorum privilegia numerorum, quaternarii et octonarii et duodenarii. Interim in tricenario fecunditas tota deficit; castrata est vis et potestas et libido genitalis Aeonum, quasi non et numerorum tanta adhuc coagula superessent, et nulla alia de paedagogio nomina. Quare enim non et quinquaginta et centum procreantur? quare non et sterceiae [5]) et syntrophi nominantur?

9. Sed et hoc exceptio personarum est, quod solus ille Nus ex omnibus immensi patris fruitur notione gaudens et exsultans, illis utique moerentibus. Plane Nus, quantum in ipso fuit, et voluerat et tentaverat ceteris quoque communicare, quae norat, quantus et quam incomprehensibilis pater; sed intercessit mater Sige, illa scilicet, quae et ipsis haereticis suis tacere praescribit; etsi de patris nutu aiunt factum, volentis omnes in desiderium sui accendi. Itaque dum macerantur intra semet ipsos, dum tacita cupidine cognoscendi patrem uruntur, paene scelus factum est. Namque ex illis duodecim Aeonibus, quos Homo et Ecclesia ediderant, novissima natu Aeon, (viderit soloecismus, So-

---

1) Rhen. ex Irenaei c. haer. lib. 1. c. 1. §. 2. supplevit: Bythios et Mixis, Ageratos et Henonis, (Rig. Henosis,) Autophyes et Hedone etc. 2) Rhen. in ed. I. et Eletus, deinde edidit: et Theletus. 3) Rhen. coni. et Pam. Rigaltiusque scripserunt: in scholis. Sed isclae nomen videtur esse punicum. Cf. interpr. syr. Act. App. 19, 9. 4) Rhen. ed. I. Phosphorifae — Ptolemaeifai. Cf. Iren. c. haer. 1, 11, 4. 5) Codd. sterceiae, sterceae, stercoiae. Rig. stercolae.

phia enim nomen est,) incontinentia sui sine coniugis Theleti societate [1]) prorumpit in patrem inquirere, et genus contrahit vitii, quod exorsum quidem fuerat in illis aliis, qui circa Nun, in hunc autem vel [2]) in Sophiam derivarat, ut solent vitia in corpore alibi cognata in aliud membrum perniciem suam efflare. Sed enim sub praetextu dilectionis in patrem aemulatio superabat in Nun, solum de patre gaudentem. Ut vero impossibilia contendens Sophia frustrarat, et vincitur difficultate et extenditur affectione; modico abfuit prae vi dulcedinis et laboris devorari et in reliquam substantiam dissolvi; nec alias quam pereundo cessasset, nisi bono fato in Horon incursasset; (quaedam et huic vis est, fundamentum, universitatis illius extrinsecus custos,) quem et Crucem appellant et Lytroten et Carpisten. Ita Sophia periculo exempta et tarde persuasa, declinata investigatione patris, conquievit, et totam Enthymesin, id est animationem cum passione, quae insuper acciderat, exposuit.

10. Sed quidam exitum Sophiae et restitutionem aliter somniaverunt: post irritos conatus et spei deiectionem deformatam eam pallore, credo, et macie et incuria formae, uti quae patrem non minus denegatum dolebat quam amissum. Dehinc in illo moerore ex semet ipsa sola, nulla opera coniugii, concepit, et procreat feminam. Miraris haec? Et gallina sortita est de suo parere. Sed et vultures feminas tantum parere aiunt, et tamen sine masculo mater. [3]) Et metuere postremo, ne finis quoque insisteret, haerere de ratione casus, curare de occultatione. Remedia nusquam. Ubi enim iam tragoediae et comoediae, a quibus forma mutuaretur exponendi, quod citra pudorem erat natum? Dum in malis res est, suspicit, convertit ad patrem, sed incassum enisa, et vires deserebant, in preces succidit. Tota etiam propinquitas pro ea supplicat, vel

1) Rhen. in ed. I. incont. suisne coniugis Philetis societate, deinde e cod. Gorz. incont. suive coni. Ph. satietate. Sed ex Iren. 1, 2, 2. apparet in Phileti nomine Θ et Φ permutata esse. 2) Rhen. corr. id est in Soph. Apud Irenaeum l. l. *ἀπέσκηψε δὲ εἰς τοῦτον τὸν παρατραπέντα*, interpr. lat.: derivavit autem in hunc Aeonem, id est Sophiam. 3) Pam. et Rig. ex Iren. l. l. §. 3. adiecerunt: Primo quidem contristari propter inconsummationem generationis, metuere postremo etc.

maxime Nus; quidni? caussa mali tanti? Nullus tamen Sophiae exitus vacuit; omnes aerumnae eius operantur; siquidem et illa tunc conflictatio in materiae originem pervenit; ignorantia, pavor, moeror substantiae fiunt. Ibi demum pater aliquando motus, quem snpra diximus, Horon per monogenen Nun [1]) in haec promit in imagine sua femina marem, quia de patris sexu ita variant. Adiiciunt autem Horon etiam Metagogea, id est circumductorem, vocari et Horotheten. Huius praedicant opera, et repressam ab illicitis et purgatam a malis et deinceps confirmatam Sophiam et coniugio restitutam, et ipsam quidem in Pleromatis censu remansisse; Enthymesin vero eius et illam appendicem Passionem ab Horo relegatam et crucifixam et extra eum [2]) factam; (malum, quod aiunt, foras!) spiritalem tamen substantiam illam, ut naturalem quendam impetum Aeonis, sed informem et inspectatam, [3]) quatenus nihil apprehendisset, ideoque fructum infirmum, et feminam pronuntiatam.

11. Igitur post Enthymesin extorrem et matrem eius Sophiam coniugi reducem ille iterum Monogenes, ille Nous, otiosus plane de patris cura atque prospectu, solidandis rebus et Pleromati muniendo iamque figendo, ne qua eiusmodi rursus concussio inculeret, [4]) novam excludit copulationem, Christum et Spiritum-Sanctum. Turpissimum par [5]) duorum masculorum; aut femina erit Spiritus Sanctus, et vulneratur a femina masculus. Numen his datur unum, procurare concinnationem Aeonum. Et ab eius officii societate duae scholae protinus, duae cathedrae, inauguratio quaedam dividendae doctrinae Valentini. Christi erat, inducere Aeonas naturam coniugiorum, (vides, quam rem plane,) [6]) et innati coniectationem, et idoneos efficere generandi in se agnitionem patris, quod capere eum non sit neque comprehendere, non visu denique, non auditu compotiri eius, nisi per Monogenen. Et tamen tolerabo, quod ita discunt patrem nosse, ne nossent. Illam magis doctri-

---

1) In ed. Fran. et Rig. transposita sunt vv. motus, per monogonen Nun, quem supra diximus, Horon in haec promit etc. 2) Sic emend. Rig. ex Iren. l. l. §. 4. καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ γενομένην. Ceteri: aevum. 3) Rhen. et Rig. corr. inspeciatam. Iren. ἀνείδεον. 4) Rhen. coni. incurreret. 5) Ita emend. Rig.; ceteri: putem. 6) Rhen. corr. qu. rem piam.

nae [1]) denotabo perversitatem, quod docebantur, incomprehensibile quidem patris caussam esse perpetuitatis ipsorum; comprehensibile vero eius generationis illorum et formationis esse rationem. Hac enim dispositione illud, opinor, insinuatur, experiri [2]) deum, non apprehendi, siquidem inapprehensibile eius perpetuitatis est caussa, apprehensibile autem non perpetuitatis, sed nativitatis et formationis, egentium perpetuitatis. Filium autem constituunt apprehensibilem patris. Quomodo tamen apprehendatur, tum prolatus Christus edocuit. Spiritus vero Sancti propria, ut de doctrinae studio omnes peraequati gratiarum actionem prosequi nossent, et veram inducerentur quietem.

12. Itaque omnes forma et scientia peraequantur; facti omnes, quod unusquisque; nemo aliud, quia alteri omnes refunduntur in Nun, omnes in Homines, in Philetos, et quae feminae, in Sigas, in Zoas, in Ecclesias, in Fortunatas, ut Ovidius metamorphoseis suas delevisset, si hodie maiorem cognovisset. Exinde refecti sunt, et constabiliti sunt, et in requiem ex veritate compositi magno cum gaudii fructu hymnis patrem concinunt. Diffundebatur et ipse laetitia, utique bene cantantibus filiis et nepotibus. Quidni diffunderetur omni iucunditate, Pleromate liberato? Quis nauclerus non etiam cum dedecore laetatur? Videmus quotidie nauticorum lascivias gaudiorum. Itaque ut nautae ad symbolam semper exsultant, tale aliquid et Aeones, unum iam omnes etiam forma, nedum sententia, convenientibus ipsis quoque novis fratribus et magistris, Christo et Spiritu; quod optimum atque pulcherrimum unusquisque florebat, conferunt in medium. Vane, opinor. Si enim unum erant omnes, ex supra dicta peraequatione vacabat symbolae ratio, quae ferme ex varietatis gratia constat. Unum omnes bonum conferebant, quod omnes erant. De modo forsitan fuerit ratio, aut de forma ipsius iam peraequationis. Igitur ex aere collaticio, quod aiunt, in honorem et gloriam patris pulcherrimum Pleromatis sidus fructumque perfectum compingunt, Iesum; eum cognominant Soterem et Christum et Sermonem de patruitis, et Omnia iam, ut ex

1) Ita codd. vv. mutavit Rhen.; in ed. I. ita discedunt patrem nosse, ne nos et illud magis. Doctrinae etc. 2) Rhen. corr. expedire.

omnium defloratione constructum, Graculum Aesopi, Pandoram Hesiodi, Acci Patinam, Nestoris Cocetum, Miscellaneam Ptolemaei. Quam propius fuit, de aliquibus Atticis curis pancarpiam vocari, [1]) a tam otiosis auctoribus nominum. Ut autem tantum sigillarium extrinsecus quoque inornarent, satellites ei angelos proferunt, par genus, si inter se potest fieri; si vero Soteri consubstantivos, (ambigue enim positum inveni,) quae erit eminentia eius inter satellites coaequales?

13. Continet hic igitur ordo primam processionem pariter et nascentium et nubentium et generantium Aeonum: Sophiae ex desiderio patris periculosissimum casum, Hori oportunissimum auxilium, Enthymeseos et coniunctae Passionis expiatum, Christi et Spiritus Sancti paedagogatum, Aeonum tutelarem reformatum, Soteris pavoninum ornatum, Angelorum comparaticium antistatum. Quod superest, inquis: vos valete et plaudite! Imo quod superest, inquam: vos audite et proiicite. Ceterum haec intra coetum pleromatis decucurrisse dicuntur, prima tragoediae scena. Alia autem trans siparium cothurnatio est, extra pleroma dico; et tamen si talis sub sinu patris intra ambitum Hori custodis, qualis extra iam in libero, ubi deus non erat?

14. Namque Enthymesis, sive iam Achamoth, quod abhinc scriptum hoc solo ininterpretabili nomine, ut cum vitio individuae Passionis explosa est in loca luminis aliena, quod pleromatis res est, in vacuum atque inane illud Epicuri, miserabilis etiam de loco est. Certe nec forma nec facies ulla, defectiva [2]) scilicet et abortiva genitura. Dum ita rerum habet, flectitur a superioribus Christus, deducitur per Horon, aborsum ut illud informet de suis viribus solius substantiae, non etiam scientiae, forma. Et tamen cum aliquo peculio relinquitur; iteratur odor incor-

---

1) Cod. Pithoei et Rhen. ed. I. de aliquibus hostias curis (Cod. Pithoei: hostia scurris) pancapipannirapiam vocari. Rhen. emend. de Atticis historiis pancarpiam vocari. Rig. de aliquibus Atticis curis pancarpon vocari, quamquam suspicatur scriptum fuisse: *πάγκαρπον ἢ τὸ πᾶν*. Nos utrumque secuti sumus. 2) Ita emend. Rhen.; in ed. I. devestiva. Iren. 1, 4, 1. *ἄμορφος καὶ ἀνείδεος, ὥσπερ ἔκτρωμα.*

ruptibilitatis, quo compos casus sui potiorum desiderio suppararetur. Hac misericordia functus, non sine Spiritus Sancti societate, recurrit Christus in Pleroma. Usus est rerum, ex liberalitatibus quoque nomina accedere. Enthymesis de actu fuit; Achamoth unde, adhuc quaeritur; Sophia de matre manat; Spiritus Sanctus ex angelo accipit Christum, [1] a quo derelicta se statim senserat desiderium. Itaque prosiluit et ipsa lumen eius inquirere, quem si omnino non noverat ut invisibiliter operatum, quomodo lumen eius ignotum cum ipso requirebat? Tamen tentavit, et fortasse apprehendisset, si non idem Horos, qui matri eius tam prospere venerat, nunc tam importune filiae occurrisset, ut etiam inclamaverit in eam: Iao! quasi: porro Quirites! aut: fidem Caesaris! Inde invenitur Iao in scripturis. Ita depulsa, quominus pergeret, nec habens supervolare crucem, id est Horon, quia nullum Catulli laureolum fuerit exercitata, ut destituta Passioni illi suae in tricca multiplici atque perplexa, omni genere eius coepit affligi, moerore, quod non perpetrasset inceptum, metu, ne sicut luce, ita et vita orbaretur, consternatione, tum ignorantia. Nec ut mater eius. Illa enim Aeon; at haec pro conditione deterius, insurgente adhuc et alio fluctu conversionis in Christum, a quo vivificata fuerat, et in hanc ipsam conversionem temperata.

15. Age nunc, discant Pythagorici, agnoscant Stoici, Plato ipse, unde materia, quam innatam volunt, et originem et substantiam traxerit in omnem hanc struem mundi; quod nec Mercurius ille Trismegistus, magister omnium physicorum recogitavit. Audisti conversionem, genus aliud passionis. Ex hac omnis anima huius mundi dicitur constitisse, etiam ipsius Demiurgi, id est dei nostri. Audisti moerorem et timorem. Ex his initiata sunt cetera. Nam ex lacrimis eius universa aquarum natura manavit. Hic aestimandum, quem exitum duxerit, quantis lacrimarum generibus inundaverit. Habuit et salsas, habuit et amaras et dulces, et calidas et frigidas guttas, et bituminosas et ferruginantes, et sulphurantes utique et venenatas, ut et Nonacris inde sudaverit, quae Alexandrum occidit, et Lyn-

---

1) Rig, Sophia de Patre manat; Sp. S. ex ang. apud Christum. Ed. Fran. accipit Christi.

cestarum inde defluxerit, quae ebrios efficit, et Salmacis inde se solverit, quae masculos molles facit. Coelestes imbres pipiavit Achamoth, et nos in cisternis etiam alienos luctus et lacrimas servare curamus. Proinde ex consternatione et pavore corporalia elementa ducta sunt; et tamen in tanta circumstantia solitudinis, in tanto circumspectu destitutionis ridebat interdum, qua conspecti Christi recordans; eodem gaudio risu lumen effulsit. Cuius hoc providentiae beneficium, quae illam ridere cogebat? idcirco, ne semper nos in tenebris moraremur. Nec obstupescas, qui laetitia eius tam splendidum elementum radiaverit mundo, cum moestitia quoque eius tam necessarium instrumentum defluxerit seculo. O risum illuminatorem! o fletum rigatorem! Et tamen poterat remedio iam agere cum illius loci horrore. Omnem enim obscuritatem eius discussisset, quoties ridere voluisset, vel ne cogeretur desertores suos supplicare.

16. Convertitur enim ad preces et ipsa more materno. Sed Christus, quem iam pigebat extra Pleroma proficisci, vicarium praeficit Paracletum, Soterem, (hic erit Iesus, largito ei patre universorum Aeonum summam potestatem, subiiciendis eis omnibus, uti in ipso secundum apostolum [1]) omnia conderentur,) ad eam emittit cum officio atque comitatu coaetaneorum Angelorum, credas et cum duodecim fascibus. Ibi demum adventu pompatico eius concussa Achamoth protinus velamentum sibi obduxit ex officio primo venerationis et verecundiae; dehinc contemplatur eum fructiferumque suggestum; quibus inde conceperat viribus, occurrit illi: *κύριε, χαῖρε.* Hic, opinor, susceptam ille confirmat atque conformat agnitione iam et ab omnibus iniuriis passionis expumicat, non eadem negligentia in exterminium discretis, quae acciderat in casibus matris. Sed enim exercitata vitia et usu viriosa confudit. Atque ita massaliter solidata defixit seorsum in materiae corporalem paraturam, commutans ex incorporali passione indita habilitatem atque naturam, qua pervenire mox posset in aemulas aequiparantias corpulentiarum, ut duplex substantiarum conditio ordinaretur, de vitiis pessima, de conversione passionalis. Haec erit materia, quae

1) Col. 1, 16.

nos commisit cum Hermogene ceterisque, qui deum ex materia, non ex nihilo, operatum cuncta praesumunt.

17. Abhinc Achamoth, expedita tandem de malis omnibus, ecce iam proficit et in opera maiora frugescit. Prae gaudio enim tanti ex infelicitate successus concalefacta simulque contemplatione ipsa angelicorum luminum, ut ita dixerim, subfermentata, (pudet, sed aliter exprimere non est,) quodammodo subavit [1]) intra et ipsa in illos, et conceptu statim intumuit spiritali ad imaginem ipsam, quam vis laetantis et laetitia prurientis intentionis imbiberat et sibi intimarat. Peperit denique, et facta est exinde trinitas generum ex trinitate caussarum, unum materiale, quod ex passione, aliud animale, quod ex conversione, tertium spiritale, quod ex imaginatione.

18. Hac auctoritate trium scilicet liberorum agendis rebus exercitior facta, formare singula genera constituit. Sed spiritale quidem non ita potuit attingere, ut et ipsa spiritalis; fere enim paria et consubstantiva in alterutrum valere societas naturae negavit. Eo animo se unum ad animale convertit, prolatis Soteris disciplinis. Et primum, quod cum magno horrore blasphemiae et pronuntiandum et legendum est et audiendum, deum fingit hunc nostrum et omnium, praeter haereticorum, patrem et deum, Demiurgum, regem universorum, quae post illum. Ab illo enim, si tamen ab illo, et non ab ipsa potius Achamoth, a qua occulto, nihil sentiens eius, et velut sigillario extrinsecus ductu in omnem operationem movebatur. Denique ex hac personarum in operibus ambiguitate nomen illi Metropatoris miscuerunt, distinctis appellationibus ceteris secundum status et situs operum, ut animalium quidem substantiarum, quas ad dextram commendant, Patrem nuncupent, materiarum [2]) vero, quas ad laevam delegant, Demiurgum nominent, Regem autem communiter in universitatem.

19. Sed nec nominum proprietas competit proprietati operum, de quibus nomina omnia, cum deberet illa haec omnia vocitari, a qua res agebantur, nisi quod iam nec ab illa. Cum enim dicant Achamoth in honorem Aeonum

---

1) Codd. et ed. I. substruit; Rhen. emend. subavit. 2) Ita coni. Fr. Iunius; cf. c. 20. Rhen. maternarum. Rig. et ed. Fran. materialium. Iren. 1, 5, 1. τῶν ὑλικῶν.

imagines commentatam, rursus hoc in Soterem auctorem detorquent, qui per illam sit operatus, ut ipsam quidem imaginem Patris invisibilis et incogniti daret, incognitam scilicet et invisibilem Demiurgo, eundem autem Demiurgum Nun filium effingeret, Archangeli vero, Demiurgi opus, reliquos Aeonas exprimerent. Cum imagines audio tantas trium, quaero, non vis nunc, ut imagines rideam perversissimi pictoris illorum? Feminam Achamoth, imaginem Patris, et ignarum matris Demiurgum, multo magis Patris? Imaginem *Νοῦ* ignorantis Patrem, et Angelos famulos, simulacra dominorum? Hoc est mulum de asino pingere, et Ptolemaeum describere de Valentino.

20. Igitur Demiurgus extra Pleromatis limites constitutus, in ignominiosa aeterni exsilii vastitate novam provinciam condidit, hunc mundum, repurgata confusione et distincta diversitate duplicis substantiae illius detrusae, [1]) animalium et materiarum. Ex incorporalibus corpora aedificat, gravia, levia, sublimantia atque vergentia, coelestia atque terrena; tum ipsam coelorum septemplicem scenam solio desuper suo finit. Unde et sabbatum dictum est ab hebdomade sedis suae, et Ogdoas mater Achamoth ab argumento Ogdoadis primi genitalis. Coelos autem *νοητοὺς* deputant, et interdum Angelos eos faciunt, sicut et ipsum Demiurgum, sicut et Paradisum Archangelum quartum, quoniam et hunc supra coelum tertium pangunt, ex cuius virtute sumpserit Adam, deversatus illic inter nubeculas et arbusculas. Satis meminerat Ptolemaeus puerilium dicibulorum, in mari poma nasci et in arbore pisces; sic et in coelestibus nuceta praesumpsit. Operatur Demiurgus ignorans, et ideo fortasse non scit, arbores in sola terra institui oportere. Plane mater sciebat. Quidni suggerebat, quae et effectum suum ministrabat? Sed tantum fastigium filio exstruens per ea opera, quae illum et patrem et deum et regem ante Valentinianorum ingenia testantur, cur sibi quoque ista noluit esse nota? Postea quaeram.

21. Interim tenendum, Sophiam cognominari et Terram et Matrem, quasi Matrem-terram, et quod magis rideas, etiam Spiritum Sanctum. Ita omnem illi honorem contulerunt feminae, puto et barbam, ne dixerim cetera

1) Rhen. destrusae, Rig. illius, de strue anim.

Alioquin Demiurgus adeo rerum non erat compos, de animalibus scilicet censu invalitudinis spiritalia accedere, ut se solum ratus concionaretur: ego deus et absque me non est. [1]) Certe tamen non fuisse se retro sciebat. Ergo et factum intelligebat et factitatorem facti esse quemcunque. Quomodo ergo solus sibi videbatur, et si non certus, saltim suspectus de aliquo factitatore?

22. Tolerabilior infamia est apud illos in diabolum, vel quia origo sordidior capit; ex nequitia enim moeroris illius deputatur, ex qua angelorum et daemonum et omnium spiritalium malitiarum genituras notant. Et tamen diabolum quoque opus Demiurgi affirmant, et Munditenentem [2]) appellant et superiorum magis gnarum defendunt, ut spiritalem natura, quam Demiurgum, ut animalem. Meretur ab illis praelationem, cui omnes haereses procurantur.

23. Singularium autem potestatum arces his finibus collocant. In summis summitatibus praesidet, Tricenarius, Pleroma, Horo signante lineam extremam; inferius illum metatur medietatem Achamoth, filium calcans. Subest enim Demiurgus in Hebdomade sua, magis diabolus, in isto nobiscum communi mundo, coëlementato et concorporificato, ut supra editum est, ex Sophiae utilissimis casibus, qua nec aërem haberet reciprocandi spiritus spatium, teneram omnium corporum vestem, colorum omnium indicem, organum temporum, si non et istum Sophiae moestitia colasset, sicut animalia metus, sicut conversio eius ipsum Demiurgum. His omnibus elementis atque corporibus ignis inflabellatus est, cuius originalem Sophiae passionem, quia nondum ediderunt, ego interim argumentabor motiunculis eius excussum. Credas enim illam in tantis vexationibus etiam febricitasse.

24. Cum talia de deo vel de diis, qualia de homine figmenta? Molitus enim mundum Demiurgus ad hominem manus confert, et substantiam ei capit non ex ista, inquiunt, arida, quam nos unicam novimus terram, (quasi non, etsi arida postmodum, adhuc tamen tunc aquis ante segregatis superstite limo siccaverit,) sed ex invisibili corpore materiae illius, scilicet philosophicae, de fluxili et fusili eius, quod unde fuerit, haud queo aestimare, quia nus-

1) Ies. 45, 5. 2) Eph. 6, 12.

quam est. Si enim fusile et fluxile liquoris est qualitas, liquor autem omnis de Sophiae fletibus fluxit, sequitur, ut limum ex pituitis et gramis Sophiae constitisse credamus, quae lacrimarum proinde sunt faeces, sicut aquarum, quod desidet, limus est. Figulat ita hominem Demiurgus et de afflatu suo animat. Sic erit et choicus et animalis ad imaginem et similitudinem factus. Quadruplex res, ut imago quidem choicus deputetur, materialis scilicet, etsi non ex materia Demiurgus; similitudo autem animalis, hoc enim et Demiurgus. Habes duos. Interim carnalem superficiem postea aiunt choico supertextam, et hanc esse pelliceam tunicam obnoxiam sensui.

25. Inerat autem in Achamoth, ex substantia Sophiae matris, peculium quoddam seminis spiritalis, sicut et ipsa Achamoth in filio Demiurgo sequestraverat, ne hoc quidem gnaro. Accipe industriam clandestinae providentiae huius. Ad hoc enim et deposuerat et occultaverat, ut, cum Demiurgus animam mox de suo afflatu in Adam communicaret, pariter et semen illud spiritale quasi per canalem [1]) derivaretur in choicum, atque ita feturatum in corpore materiali, velut in utero, et adultum illic, idoneum inveniretur suscipiendo quandoque sermoni perfecto. Itaque cum Demiurgus traducem animae suae committit in Adam, latuit homo spiritalis flatu [2]) insertus, et pariter corpori inductus, quia non magis semen noverat matris Demiurgus, quam ipsam. Hoc semen Ecclesiam dicunt, Ecclesiae supernae speculum et hominis censum, proinde eum ab Achamoth deputantes, quemadmodum animalem a demiurgo, choicum substantia ἀρχῆς, carnem materia. Habes novum, id est quadruplum Geryonem.

26. Sic et exitum singulis dividunt; materiali quidem, id est carnali, quem et sinistrum vocant, indubitatum interitum; animali vero, quem et dextrum appellant, dubitatum eventum, utpote inter materialem spiritalemque nutanti et illac debito, qua plurimum adnuerit; ceterum spiritalem emitti in animalis comparationem, ut erudiri cum eo et exerceri in conversationibus possit. Indiguisse enim ani-

---

1) Rhen. per canalem animam. 2) Rhen. ed. I. flatu Iesus insertus; Iunius: flatu ipsius insertus. Sed Rhen. deinde v. Iesus eiecit.

malem etiam sensibilium disciplinarum; in hoc et paraturam mundi prospectam, in hoc et Soterem in mundo repraesentatum, in salutem scilicet animalis. Alia adhuc compositione monstrosum volunt illum primitias earum substantiarum induisse,[1]) quarum summam saluti esset redacturus, ut spiritalem quidem susceperit ab Achamoth, animalem vero, quam [2]) mox a Demiurgo induit, Christum. Ceterum corporalem ex animali substantia, sed miro et inenarrabili rationis ingenio constructam, administrationis caussam ei [3]) contulisse, quo congressui et conspectui et contactui et defunctui ingratis subiaceret. Materiale autem nihil in illo fuisse, utpote salutis alienum, quasi aliis fuerit necessarius, quam egentibus salute. Et totum hoc, ut carnis nostrae habitum alienando a Christo a spe etiam salutis expellant.

27. Nunc reddo de Christo, in quem tanta licentia Iesum inserunt quidam, quanta spiritale semen animali cum inflatu infulciunt, fartilia nescio quae commenti et hominum et deorum suorum; esse etiam Demiurgo suum Christum, filium naturalem; denique animalem prolatum ab ipso, promulgatum prophetis, in praepositionum quaestionibus positum, id est per virginem, non ex virgine editum, quia delatus in virginem transmeatorio potius, quam generatorio more, processerit per ipsam, non ex ipsa, non matrem eam, sed viam passus; super hunc itaque Christum devolasse tunc in baptismatis sacramento Soterem [4]) per effigiem columbae; fuisse autem et in Christo etiam ex Achamoth spiritalis seminis condimentum, ne marcesceret scilicet reliqua farsura. Nam in figuram principalis Tetradis quatuor eum substantiis stipant: spiritali Achamothiana, animali Demiurgina, corporali inenarrativa, et illa Sotericiana, id est columbina. Et Soter quidem permansit in Christo, impassibilis, illaesibilis, inapprehensibilis. Deni-

---

1) Cod. Pithoei et Rhen. ed. I. prospicias ear. subst. invidisse; deinde ed. Rhen. e cod. Gorziensi: prospicientias, correxitque: induisse. Rig. prosicias — induisse. Sed Pamel. scripsit: primitias. Iren. 1, 6, 1. *τὰς ἀπαρχὰς αὐτῶν εἰληφέναι φάσκουσιν.* 2) Edd. omnes: quem. 3) Rhen. vi cont. Rig. caussa vim cont. Cod. Pithoei: in cont. 4) Rhen. in ed. I. Ien, deinde ed. Iesum. Ed. Fran. et Rig. Soterem. Iren. 1, 7, 2. *Σωτῆρα.*

que cum ad apprehensiones venitur, discessit ab illo in cognitione Pilati. Proinde nec matris semen admisit iniurias aeque insubditivum et ne ipsi quidem Demiurgo compertum. Patitur vero animalis et carneus Christus in delineationem superioris Christi, qui ad Achamoth formandam substantivali, non agnitionali, forma cruci, id est Horo, fuerat innixus. Ita omnia in imagines urgent, plane et ipsi imaginarii Christiani.

28. Interea Demiurgus omnium adhuc nescius, et si aliquid et ipse per prophetas concionabitur, ne huius quidem operis sui intelligens, (dividunt enim et prophetiale patrocinium in Achamoth, in semen, et in Demiurgum,) ubi adventum Soteris accepit, propere et ovanter accurrit cum omnibus viribus suis, centurio de evangelio.[1]) Et de omnibus illuminatus, ab illo etiam spem suam discit, quod successurus sit in locum matris. Ita exinde securus dispensationem mundi huius vel maxime ecclesiae protegendae nomine, quanto tempore oportuerit, insequitur.

29. Colligam nunc ex disperso ad concludendum, quae de totius generis humani dispositione disserant. Triformem naturam primordio professi, et tamen inunitam in Adam, inde iam dividunt per singulares generum proprietates, nacti occasionem distinctionis huiusmodi ex posteritate ipsius Adae, moralibus quoque differentiis tripartitae. Cain et Abel et Seth, fontes quodammodo generis humani, in totidem derivant argumenta naturae atque essentiae; choicum saluti degeneratum ad Cain redigunt, animale mediae spei deliberatum ad Abel componunt, spiritale certae saluti praeiudicatum in Seth recondunt. Sic et animas ipsas duplici proprietate discernunt, bonas et malas, secundum choicum statum ex Cain et animalem ex Abel, spiritalem ex Seth. De obvenientia superducunt, iam non naturam, sed indulgentiam, ut quos Achamoth in superioribus in animas bonas depluat, id est animali censui inscriptas. Choicum enim genus, id est malas animas, nunquam capere salutaria; immutabilem enim et irreformabilem naturam pronuntiaverunt. Id ergo granum seminis spiritalis modicum et parvulum iactu, sed eruditu huius fides augetur atque provehitur, ceu praediximus, animaeque

1) Matth. 8, 5 sqq.

hoc ipso ita ceteris praevertunt, ut Demiurgus tunc ignorans magni eas fecerit. Ex earum ergo laterculo et in reges et in sacerdotes allegere consueverat, quae nunc quoque, si plenam atque perfectam notitiam apprehenderint istarum naeniarum, naturificatae iam spiritalis conditionis germanitate, certam obtinebunt salutem, imo omnimodo debitam.

30. Ideoque nec operationes necessarias sibi existimant, nec ulla disciplinae munia observant, martyrii quoque eludentes necessitatem, qua volunt interpretatione. Hanc enim regulam animali semini praestitutam, ut salutem, quam non de privilegio status possidemus, de suffragio actus elaboremus. Nobis enim inscriptura huius seminis, qui imperfectae essentiae sumus, quia amoribus Theleti [1]) et utique abortui deputamur, quod mater illorum. Sed nobis quidem vae, si excesserimus in aliquo disciplinae iugum, si obtorpuerimus in operibus sanctitatis atque iustitiae, si confitendum alibi, nescio ubi, et non sub potestatibus istius seculi apud tribunalia praesidum optaverimus. Illi vero et de passivitate vitae et diligentia delictorum generositatem suam vindicent, blandiente suis Achamoth, quoniam et ipsa delinquendo profecit. Nam et honorandorum coniugiorum supernorum gratia dicitur apud illos meditandum atque celebrandum semper sacramentum comiti, id est feminae, adhaerendo; alioquin degenerem, nec legitimum veritatis, qui deversatus in mundo non amaverit feminam nec se ei iunxerit. Et quid facient spadones, quos videmus apud illos?

31. Superest de consummatione et dispensatione mercedis. Ubi Achamoth totam messem seminis sui presserit, dein colligere in horreum coeperit, vel cum ad molas delatum et defarinatum in conspersionis alvearia absconderit, donec totum confermentetur, [2]) tunc consummatio urgebit. Igitur inprimis ipsa Achamoth, de regione medietatis, de tabulato secundo, in summum transfertur restituta Pleromati, et statim excipit compactus [3]) ille Soter, sponsus

---

1) Edd. omnes: Phileti. Cf. c. 9. 2) Ita locum emend. Rhen.; ed. I. Subito Ach. — totam massam — in consparsionis salutaria — totum confrequentetur. 3) Rhen. in ed. I. comparcinus, deinde edidit: compactitius. Scripsimus:

scilicet; ambo coniugium novum fient.[1]) Hic erit in scripturis sponsus, et sponsale[2]) Pleroma. Credas enim, ubi de loco in locum transmigratur, leges quoque Iulias intervenire, sicut et coenam.[3]) Et Demiurgus, tunc de hebdomade coelesti in superiora mutabit in vacuum iam coenaculum matris, sciens iam, nec videns illam. Nam si ita erat, semper ignorare maluisset.

32. Humana vero gens in hos exitus ibit, choicae et materialis notae totum interitum, quia omnis caro foenum.[4]) Et anima mortalis apud illos, nisi quae salutem fide invenerit. Iustorum animae, id est nostrae, ad Demiurgum in medietatis receptacula transmittentur. Agimus gratias, contenti erimus cum deo nostro deputari, quo ascensus.[5]) Nihil animale in Pleromatis palatium admittitur, nisi spiritale examen Valentini. Illic itaque primo despoliantur homines ipsi, id est interiores. Despoliari autem est deponere animas, quibus induti videbantur, easque Demiurgo suo reddent, quas ab eo avertant. Ipsi autem spiritus in totum fient intellectuales, neque detentui neque conspectui obnoxii, atque ita invisibiliter in Pleroma recipientur. Furtim? Si ita est, quid deinde? Angelis distribuentur, satellitibus Soteris. In filios putas? Non. Sed in apparatores? Ne istud quidem. Sed in imagines? Utinam vel hoc, inquit. Erro, si non putet dicere in sponsas. Tunc illi Sabinas raptas inter se de matrimoniis laudent.[6]) Haec erit spiritalium merces, hoc praemium credendi. Fabulae tales utiles, ut Marcus aut Caius in hac carne barbatus et hac anima severus[7]) maritus, pater, avus, proavus, certe quod sufficit masculus, in nymphone[8]) Pleromatis ab angelo, tacendo iam dixi, et forsitan parias aliquem Onesimum Aeonem. His nuptiis recte deducen-

---

compactus, respicientes ad Iren. 1, 7, 1. τὸν Σωτῆρα τὸν ἐκ πάντων γεγονότα. 1) Rhen. fiet. Rig. novum. Et hic etc. 2) Sic Rig. et Semler; ceteri: sponsalis. 3) Ita corr. Rig.; Rhen. Cainam, Iunius: Canuleiam. 4) Ies. 40, 6. 5) Ita corr. Rig. Ceteri: qua census, nihil etc. 6) Sic ed. I.; Rig. plaudent. Rhen. corr. raptas iure matrimonii plaudent. 7) Probavimus coniecturam Fr. Iunii. Rhen. ed. I. Gaius in hanc carnem barb. et haec anima sev.; deinde scripsit Rhen. haec omnia, severus etc. 8) Ita emend. Pamelius; Rhen. symphone.

dis pro face et flammeo tunc credo ille ignis arcanus erumpet, et universam substantiam depopulatus ipse quoque decineratis omnibus in nihilum finietur, et nulla iam fabula. Sed nae ego temerarius, qui tantum sacramentum etiam illudendo prodiderim. Verendum mihi est, ne Achamoth, quae se nec filio agnitam voluit, insaniat, ne Theletus [1]) irascatur, ne Fortuna acerbetur. Et tamen homo sum Demiurgi, illuc habeo devertere, ubi post excessum omnino non nubitur, ubi superindui potius, quam despoliari, ubi etsi despolior sexui meo, deputor angelis, non angelus, non angela. Nemo mihi quicquam faciet, quem et tunc masculum invenient.

33. Producam denique velut ἐπικιθάρισμα post fabulam tantam etiam illa, quae, ne ordini obstreperent, et lectoris intentionem interiectione dispargerent, hunc malui in locum distulisse aliter atque aliter commendata ab emendatoribus Ptolemaei. Exstiterunt enim de schola ipsius discipuli super magistrum, qui duplex coniugium Bythio suo affingerent, Cogitationem et Voluntatem. Una enim satis non erat Cogitatio, qua nihil producere potuisset. Ex duabus facillime prolatum primum coniugium, Monogenen et Veritatem, ad imaginem quidem Cogitationis feminam Veritatem, ad imaginem voluntatis marem Monogenen. Voluntatis enim vis, uti quae effectum praestat Cogitationi, maris obtinet censum.

34. Pudiciores alii honorem divinitatis recordati, ut etiam unius coniugii dedecus ab eo avellerent, maluerunt nullum Bythio sexum deputare, et fortasse: hoc deum, non: hic deus, neutro genere pronuntiant. Alii contra magis et masculum et feminam dicunt, ne apud solos Lunenses Hermaphroditum existimet annalium commentator Fenestella.

35. Sunt, qui nec principatum Bythio defendant, sed postumatum, Ogdoadem ante omnia praemittentes, ex Tetrade quidem et ipsam, sed et aliis nominibus derivatam. Primo enim constituunt Proarchen, secundo Anennoëton, tertio Arrheton, quarto Aoraton. Ex Proarche itaque processisse primo et quinto loco Archen, ex Anennoëto secundo et sexto loco Acatalepton, ex Arrheto tertio et septimo loco Anonomaston, ex Invisibili quarto et octavo loco

1) Edd. omnes: Philetus. Cf. c. 9.

Agenneton. Hoc quae ratio disponat, ut singula binis locis et quidem tam intercisis nascantur, malo ignorare quam discere. Quid enim recti habent, quae tam perverse proferuntur?

36. Quanto meliores, qui totum hoc taedium de medio amoliti, nullum Aeonem voluerunt, alium ex alio per gradus revera Gemonios structum, sed mappa, quod aiunt, missa semel octoiugem istam ex Patre et Ennoea eius exclusam. Ex ipso denique eius motu nomina gerunt. Cum, inquiunt, cogitavit proferre, hoc Pater dictus est. Cum protulit, quia vera protulit, hic Veritas appellata est. Cum semet ipsum voluit probari, hoc Homo pronuntiatus est. Quos autem praecogitavit, cum protulit, tunc Ecclesia nuncupata est. Sonuit Homo Sermonem, et hic est primogenitus filius, et Sermoni accessit Vita, et Ogdoas prima conclusa est. Sed hoc taedium non pusillum.

37. Accipe alia ingenia Circurianiana [1]) insignioris apud eos magistri, qui et pontificali sua auctoritate in hunc modum censuit. Est, inquit, ante omnia Proarche, inexcogitabile et inenarrabile et innominabile, [2]) quod ego nomino Monoteta. Cum hac erat alia virtus, quam et ipsam appello Henoteta. Monotes et Henotes, id est Solitas et Unitas, cum unum essent, protulerunt, non proferentes initium omnium intellectuale, innascibile, invisibile, quod sermo Monada vocavit. Huic adest consubstantiva virtus, quam appellat Unio. Hae igitur virtutes, Solitas, Singularitas, Unitas, Unio, ceteras prolationes Aeonum propagarunt. O differentia! Mutetur Unio et Unitas, Singularitas et suum Solitas, quamquam designaveris, unum est.

38. Humanior iam Secundus, ut brevior, Ogdoaden in duas Tetradas dividens, in dexteram et sinistram, in lumen et tenebras; tantum quod desultricem et defectricem illam virtutem non vult ab aliquo deducere [3]) Aeonum, sed a fructibus de substantia veniant. [4])

---

1) Hoc nomen est in codd. Pamelius: Cicuria Enniana. Rigalt. Currucae Enniani. (Cf. Iuven. sat. 6, 276.) Fortasse Tertull. iocans scripsit: cucurbitina. Cf. Iren. 1, 11, 3 sq. 2) Ita locum emend. Rhen.; ed. I. et inenarrabile. Inenarrabile, quod etc. Iren. l. l. *ἀῤῥητός τε καὶ ἀνονόμαστος.* 3) Pam. et Rig. addiderunt: triginta, ex Iren. 1, 11, 2. *ἀπὸ τῶν τριάκοντα Αἰώνων.* 4) Rhen. corr. venientibus. Pamel.: de substan-

39. De ipso iam domino Iesu quanta diversitas scinditur! Hi ex omnium Aeonum flosculis eum construunt; illi ex solis decem constitisse contendunt, quos Sermo et Vita protulerunt, inde et in ipsum Sermonis et Vitae concurrerunt oculi; [1]) isti ex duodecim [2]) potius, ex Hominis et Ecclesiae fetu, ideoque filium hominis aiunt [3]) pronuntiatum; alii a Christo et Spiritu Sancto constabiliendae universitati provisis confictum et in se [4]) paternae appellationis haeredem. Sunt, qui filium hominis aliunde conceperint dicendum, quamquam ipsum Patrem pro magno nominis sacramento Hominem appellasse praesumpserint. Et [5]) quid amplius speres de eius dei fide, cui nunc adaequaris? Talia ingenia superfruticant apud illos ex materni seminis redundantia. Atque ita insolescentes doctrinae Valentinianorum in silvas iam exoleverunt Gnosticorum.

DE CARNE CHRISTI.

---

1. Qui fidem resurrectionis ante istos Sadducaeorum propinquos sine controversia moratam [6]) student inquietare, ut eam spem negent etiam ad carnem pertinere, merito quoque carnem Christi quaestionibus distrahunt, tanquam aut nullam omnino aut quoquo modo aliam praeter humanam, ne, si humanam constiterit fuisse, praeiudicatum sit adversus illos, eam resurgere omni modo, quae in Christo resurrexerit. Igitur unde illi destruunt carnis vota, inde nobis erunt praestruenda. Examinemus corporalem substantiam domini; de spiritali enim certum est. Caro quae-

---

tia eorum venientibus. Irenaei l. l. lat. interpr. sed de substantia eorum. 1) Rhen. corr. flosculi. 2) Sic Rhen. emend.; ed. I. ex Christo. Sed librarius XII. et *XP*. permutavit. Cf. Iren. 1, 12, 4. 3) Rhen. avite. Iren. l. l. *οἱ δὲ ἐκ τῶν δεκαδύο Αἰώνων τῶν ἐκ τοῦ Ἀνθρώπου καὶ Ζωῆς γενομένων.* 4) Rhen. corr. et iure appell. 5) Editt. omnes: Ut. 6) Rig. moratam, ista student etc.

ritur; veritas et qualitas eius retractantur, an fuerit, et unde, et cuiusmodi fuerit. Renuntiatio eius dabit legem nostrae resurrectioni. Marcion, ut carnem Christi negaret, negavit etiam nativitatem, aut ut nativitatem negaret, negavit et carnem, scilicet ne invicem sibi testimonium redderent et responderent nativitas et caro, quia nec nativitas sine carne nec caro sine nativitate, quasi non eadem licentia haeretica et ipse potuisset aut admissa carne nativitatem negare, ut Apelles discipulus et postea desertor ipsius, aut et carnem et nativitatem confessus aliter illas interpretari, ut condiscipulus et condesertor eius Valentinus. Sed et qui carnem Christi putativam introduxit, aeque potuit nativitatis quoque phantasmata [1]) confingere, ut et conceptus et praegnatus et partus virginis et ipsius exinde infantis ordo τὸ δοκεῖν haberentur; eosdem oculos eosdemque sensus fefellissent, quos carnis opinio illusit.

2. Plane nativitas a Gabriele adnuntiatur. [2]) Quid illi cum angelo creatoris? Et in virginis uterum conceptus inducitur. Quid illi cum Esaia propheta creatoris? [3]) Odit moras, qui subito Christum de coelis deferebat. Aufer hinc, inquit, molestos semper Caesaris census et diversoria angusta et sordidos pannos et dura praesepia. [4]) Viderit angelica multitudo dominum suum noctibus honorans. [5]) Servent potius pecora pastores; et magi ne fatigentur de longinquo;[6]) dono illis aurum suum. Melior sit et Herodes, ne Hieremias glorietur. [7]) Sed nec circumcidatur infans, ne doleat, nec ad templum deferatur, ne parentes suos oneret sumptu oblationis, [8]) nec in manus tradatur Simeoni, ne senem moriturum exinde contristet. [9]) Taceat et anus illa, ne fascinet puerum. [10]) His, opinor, consiliis tot originalia instrumenta Christi delere, Marcion, ausus es, ne caro eius probaretur. Ex qua, oro te, auctoritate?

---

1) Rig. nativitatem quoque phantasma. 2) Luc. 1, 26 sqq. 3) Rhen. ed. I. cum Esaia? creatoris odit moras etc. Ed. Fran. et Gelenius: Quid illi c. ang. cr. et virginis utero? Conceptus inducitur, quid illi cum essentia creatoris? Nos Rigaltii emendationem probavimus. — Ies. 7, 14. 4) Luc. 2, 1 sqq. 5) Luc. 2, 9 sqq. 6) Matth. 2, 1 sqq. 7) Matth. 2, 17. Ierem. 31, 15. 8) Cod. Agobardi et Rhen. ed. I. obligationis. 9) Rig. ne senex moriturus exinde contristetur. — Luc. 2, 24 sqq. 10) Luc. 2, 36 sqq.

Si propheta es, praenuntia aliquid; si apostolus, praedica publice; si apostolicus, cum apostolis senti; si tantum Christianus es, crede quod traditum est; si nihil istorum es, merito dixerim, morere. Nam et mortuus es, qui non es Christianus, non credendo quod traditum [1]) Christianos facit; et eo magis mortuus es, quo magis non es Christianus, qui cum fuisses, excidisti, rescindendo quod retro credidisti, sicut et ipse confiteris in quadam epistola et tui non negant et nostri probant. Igitur rescindens quod credidisti, iam non credens rescidisti, non tamen quia credere desisti, recte rescidisti. Atqui rescindendo, quod credidisti, probas, antequam rescinderes, aliter fuisse. Quod credidisti aliter, illud ita erat traditum. Porro quod traditum erat, id erat verum, ut ab eis traditum, quorum fuit tradere. Ergo quod erat traditum rescindens, quod erat verum rescidisti. Nullo iure fecisti. Sed plenius eiusmodi praescriptionibus adversus omnes haereses alibi iam usi sumus, post quas nunc ex abundanti retractamus, desiderantes rationem, qua non putaveris natum esse Christum.

3. Necesse est, quatenus hoc putas arbitrio tuo licuisse, ut aut impossibilem aut inconvenientem deo existimaveris nativitatem. Sed deo nihil impossibile, nisi quod non vult. An ergo noluerit nasci, (quia si voluit, potuit,[2]) et natus est,) consideremus. Ad compendium decurro. Si enim nasci se deus noluisset, quacunque de caussa, nec hominem se videri praestitisset. Nam quis hominem videns, eum negaret natum? Itaque quod noluisset esse, nec videri omnino voluisset. Omnis rei displicentis etiam opinio reprobatur, quia nihil interest, utrum sit quid, an non sit, si cum non sit, esse praesumitur. Plane interest illud, ut falso non patiatur, quod vere non est. Sed satis erat illi, inquis, conscientia sua. Viderint homines, si natum putabant, quia hominem videbant. Quanto ergo dignius, quantoque constantius humanam sustinuisset existimationem vere natus, eandem existimationem etiam non natus subiturus cum iniuria conscientiae suae, quam tu ad

---

1) Gelenius, Pam., Rig. quod creditum. 2) Rhen. ed. I. An ergo voluerit nasci? quia si voluit, et natus est, consideremus.

fiduciam reputas, ut non natus adversus conscientiam suam natum se existimari sustineret. Quid tanti fuit, edoce, ut consciens Christus, quid esset, id se, [1]) quod non erat, exhiberet? Non potes dicere: si natus fuisset et hominem vere induisset, deus esse desisset, amittens quod erat, dum adsumit quod non erat. Periculum enim status sui deo nullum est. Sed ideo, inquis, nego deum in hominem vere conversum, ita ut et nasceretur et carne operaretur, [2]) quia, qui sine fine est, etiam inconvertibilis sit necesse est. Converti enim in aliud, finis est pristini. Non competit ergo conversio, cui non competit finis. Plane natura convertibilium ea lege est, ne permaneant in eo, quod convertitur in eis, et ita non permanendo pereant, dum perdunt convertendo quod fuerunt. Sed nihil deo par est, natura eius ab omnium rerum conditione distat. Si ergo quae a deo distant, aut a quibus deus distat, cum convertuntur, amittunt quod fuerunt, ubi erit diversitas divinitatis a ceteris rebus, nisi ut contrarium obtineat, id est, ut deus et in omnia converti possit et qualis est perseverare? Alioquin par erit eorum, quae conversa amittunt quod fuerunt, quorum utique deus in omnibus par [3]) non est, si nec in exitu conversionis. Angelos creatoris conversos in effigiem humanam aliquando legisti, et credidisti, et tantam corporis gestasse veritatem, ut et pedes eis laverit Abraham, et manibus ipsorum ereptus sit Sodomitis Loth; colluctatus quoque homini angelus toto corporis pondere dimitti desideravit, adeo [4]) detinebatur. Quod ergo angelis inferioribus deo licuit, uti conversi in corpulentiam humanam angeli nihilominus permanerent, hoc tu potentiori deo aufers, quasi non valuerit Christus, vere hominem indutus, deus perseverare? Aut numquid et angeli illi phantasmata carnis apparuerunt? Sed non audebis hoc dicere. Nam si sic apud te angeli creatoris, sicut et Christus, eiusdem substantiae erit Christus, cuius angeli, angeli tales, qualis et

---

1) Sic Rig.; Rhen. ed. I. edocuit, cum sciens Chr. quid esset, esse se etc. Codd. Gorz. et Hirsaug. edoce consentiens. 2) Praeter Rigaltium edd. omnes: corporaretur. 3) Wouwer e ms. et Rig. impar non est. 4) Rhen. ed. I. desideraverit, adeo detin. Rig. desideravit, adeo detin. Gelenius et ed. Fran. desideravit ab eo a quo detinebatur.

Christus.[1] Si scripturas opinioni tuae resistentes non de industria alias reiecisses, alias corrupisses, confudisset te hinc[2] evangelium Ioannis,[3] praedicans spiritum columbae corpore lapsum desedisse super dominum. Qui spiritus cum hoc esset, tam vere erat et columba, quam et spiritus, nec interfecerat substantiam propriam adsumpta substantia extranea. Sed quaeris, corpus columbae ubi sit resumpto spiritu in coelum; aeque et angelorum eadem ratione interceptum est, qua et editum fuerat. Si vidisses, cum de nihilo proferebatur, scisses, cum in nihilum subducebatur. Si non fuit initium visibile, nec finis. Tamen corporis soliditas erat, quo momento corpus videbatur. Non potest non fuisse quod scriptum est.

4. Igitur si neque ut impossibilem neque ut periculosam deo repudias corporationem, superest, ut quasi indignam reiicias et accuses. Ab ipsa quidem exorsus[4]) nativitate, perora, age, iam spurcitias genitalium in utero elementorum, humoris et sanguinis foeda coagula, carnis ex eodem coeno alendae per novem menses.[5] Describe uterum de die in diem insolescentem,[6] gravem, anxium, nec somno tutum,[7] incertum libidinibus fastidii et gulae. Invehere iam et in ipsum mulieris enitentis pudorem vel pro natura religiosum. Horres utique et infantem cum suis impedimentis profusum utique et oblitum. Dedignaberis, quod pannis dirigitur, quod unctionibus[8] formatur, quod blanditiis deridetur. Hanc venerationem, o Marcion, naturae despuis. Et quomodo natus es? odisti nascentem hominem; et quomodo diligis aliquem? te quidem plane non amasti, cum ab ecclesia et fide Christi recessisti. Sed videris, si tibi displices, aut si aliter natus. Certe Christus dilexit hominem illum in immunditiis, in utero coagulatum, illum per pudenda prolatum, illum per ludibria nutritum. Propter eum descendit, propter eum praedicavit, propter eum omni se humilitate deiecit usque ad mortem, et mor-

---

1) Rig. sicut et Chr., eius dei erit Chr., cuius angeli tales, qualis et Chr. 2) Rig. in hac specie. 3) Io. 1, 32. 4) Gelenius et Pam. exorsus odio habita nativ. 5) Cf. adv. Marc. 3, 11. 6) Rig. inolescentem. 7) Sic emend. Rig. Cod. Ursini: anxium, nixum, totum inc. Cod. Agob. anxium, nec sono totum inc. Rhen. anxium, nexum, totum inc. 8) Ed. Fran. vinctionibus.

tem crucis; [1]) amavit utique, quem magno redemit. Si Christus creator eius est, [2]) suum merito amavit; si ab alio deo est, magis adamavit, quando alienum redemit. Amavit ergo cum homine etiam nativitatem, etiam carnem eius. Nihil amari potest sine eo, per quod est id, quod est. Aut aufer nativitatem, et exhibe hominem; adime carnem, et praesta, quem deus redemit. Si haec sunt homo, quem deus redemit, tu haec erubescenda illi facis, quae redemit, et indigna, quae nisi dilexisset, non redemisset? Nativitate reformata [3]) regeneratione coelesti, carnem ab omni vexatione restituit. Leprosam emaculat, caecam reluminat, [4]) paralyticam redintegrat, daemoniacam expiat, [5]) mortuam resuscitat, et nasci in illam erubescit? [6]) Si revera de lupa aut sue aut vacca prodire voluisset, et ferae aut pecoris corpore indutus regnum coelorum praedicaret, tua, opinor, illi censura praescriberet: turpe hoc deo, et indignum hoc dei filio et stultum. Propterea qui ita credat, sit. [7]) Plane stultum, si de nostro sensu iudicemus deum. Sed circumspice, Marcion, si tamen non delesti: stulta mundi elegit deus, ut confundat sapientes. [8]) Quaenam haec stulta sunt? conversio hominis ad cultum veri dei, reiectio erroris, disciplina iustitiae, pudicitiae, patientiae, misericordiae, innocentiae? Omnia haec quidem stulta non súnt. Quaere ergo, de quibus dixerit. Et si te praesumpseris invenisse, non erit iam stultum credere in deum natum, et quidem ex virgine, et quidem carneum, qui per illas naturae contumelias volutatus sit. Dicat haec aliquis stulta non esse, et alia sint, quae deus in aemulationem elegerit sapientiae secularis. Et tamen apud illam facilius creditur Iupiter taurus factus aut cygnus, quam vere homo Christus penes Marcionem.

5. Sunt plane et alia tam stulta, quae pertinent ad contumelias et passiones dei. Aut prudentiam dicam deum crucifixum? Aufer hoc quoque, Marcion, imo hoc potius

---

1) Phil. 2, 8. 2) Rig. Si Chr. creatoris est. 3) Rig. nativitatem reformat a morte regen. 4) Cod. Rigaltii: reluminat; edd. omnes: perluminat. 5) Rig. e ms. captat. 6) Cod. Rigaltii: et nos illam erubescemus? 7) Rig. quia ita credat. Sit plane etc. Sed fortasse scribendum: et stultus pr., qui ita cr., sit. 8) Rig. sapientia, cod. Wouw. et ed. Fran. sapientiam. 1 Cor. 1, 27. Cf. adv. Marc. 5, 5.

Quid enim indignius deo, quid magis erubescendum, nasci an mori, carnem gestare an crucem, circumcidi an suffigi, educari an sepeliri, in praesepe deponi an in monumentum recondi? Sapientior eris, si nec ista credideris. Sed non eris sapiens, nisi stultus seculo fueris, dei stulta credendo. An ideo passiones a Christo non rescidisti, quia ut phantasma vacabat a sensu earum? Diximus retro aeque illum et nativitatis et infantiae imaginaria et vacua ludibria subire potuisse. Sed iam hic responde, interfector veritatis. Nonne vere crucifixus est deus? nonne vere mortuus et vere crucifixus? nonne vere resuscitatus, ut vere scilicet mortuus? Falso ergo [1]) statuit inter nos se [2]) scire Paulus tantum [3]) crucifixum, falso sepultum ingessit, falso resuscitatum inculcavit. Falsa est igitur et fides nostra, et phantasma est totum, quod speramus a Christo. Scelestissime hominum, qui interemptores excusas dei. Nihil enim ab eis passus est Christus, si nihil vere est passus. Parce unicae spei totius orbis, qui destruis necessarium decus fidei. Quodcunque deo indignum est, mihi expedit. Salvus sum, si non confundar de domino meo. Qui mei, inquit, confusus fuerit, confundar et ego eius. [4]) Alias non invenio materias confusionis, quae me per contemptum ruboris probent bene impudentem et feliciter stultum. Natus [5]) est dei filius; non pudet, quia pudendum est: et mortuus est dei filius; prorsus credibile est, quia ineptum est: et sepultus resurrexit; certum est, quia impossibile. Sed haec quomodo in illo vera erunt, si ipse non fuit verus, si non vere habuit in se, quod figeretur, quod moreretur, quod sepeliretur et resuscitaretur? carnem scilicet hanc sanguine suffusam, ossibus substructam, nervis intextam, venis implexam, quae nasci et mori novit, humanam sine dubio, ut natam de homine. Ideoque mortalis haec est in Christo, quia Christus homo et filius hominis. Aut cur homo Christus et filius hominis, si nihil hominis et nihil ex homine? nisi si aut aliud est homo, quam caro, aut aliunde caro hominis,

---

1) V. ergo in ed. Rhen. deest. 2) Edd. omnes: nos scire. 3) Rig. tantum Iesum crucif. 4) Ita cod. Wouw. et Rig.; Rhen. Qui me — ego eius; ed. Fran. Qui me — ego eum. Matth. 10, 32 sq. Marc. 8, 38. Luc. 9, 26. Cf. de fuga 7. 5) Rig. Crucifixus est dei filius.

quam ex homine, aut aliud Maria, quam homo. Denique, Marcion, haud aliter [1]) non diceretur homo Christus sine carne, nec hominis filius sine aliquo parente homine, sicut nec deus sine spiritu dei, nec dei filius sine deo patre. Ita utriusque substantiae census hominem et deum exhibuit, hinc natum, inde non natum; hinc carneum, inde spiritalem; hinc infirmum, inde praefortem; hinc morientem, inde viventem. Quae proprietas conditionum, divinae et humanae, aequa utique utriusque naturae veritate dispuncta est, eadem fide spiritus et caro; virtutes spiritum dei, passiones carnem hominis probaverunt. Si virtutes non sine spiritu, proinde et passiones non sine carne. Si caro cum passionibus ficta, et spiritus ergo cum virtutibus falsus. Quid dimidias mendacio Christum? totus veritas fuit. Maluit, crede, nasci, quam ex aliqua parte mentiri, et quidem in semet ipsum, ut carnem gestaret sine ossibus duram, sine musculis solidam, sine sanguine cruentam, sine tunica vestitam, sine fame esurientem, sine dentibus edentem, sine lingua loquentem, ut phantasma auribus fuerit sermo eius per imaginem vocis. Fuit itaque phantasma etiam post resurrectionem, cum manus et pedes suos discipulis inspiciendos offerret: aspicite, dicens, quod ego sum, quia spiritus ossa non habet, sicut me habentem videtis, [2]) sine dubio manus et pedes et ossa, quae spiritus non habet, sed caro. Quomodo hanc vocem interpretaris, Marcion, qui a deo optimo et simplici et bono tantum infers Iesum? Ecce fallit et decipit et circumvenit omnium oculos, omnium sensus, omnium accessus et contactus. Ergo iam Christum non de coelo deferre debueras, sed de aliquo circulatorio coetu, nec deum praeter hominem, sed magum hominem, nec salutis pontificem, sed spectaculi artificem, nec mortuorum suscitatorem, sed vivorum avocatorem, nisi quod, etsi magus fuit, natus est.

6. Sed quidam discentes Pontici illius, supra magistrum sapere compulsi, concedunt Christo carnis veritatem, sine praeiudicio tamen renuendae nativitatis. Habuerit, inquiunt, carnem dominus [3]) non natam. Perve-

1) Ita cod. Ursini. Rhen. ed. I. Deus Marcionis aut aliter etc. Rig. e cod. Agob. quam homo; aut homo, deus Marcionis. Aliter etc. 2) Luc. 24, 39. 3) Ita codd. Agob. et Pithoei. Edd. omnes: carnem, dum omnino etc.

nimus [1]) igitur de calcaria, quod dici solet, in carbonariam, a Marcione ad Apellen, qui, posteaquam a disciplina Marcionis in muliere lapsus et dehinc in virgine Philumene spiritu eversus est, solidum Christi corpus, sed sine nativitate susceptum ab eo, praedicat, ut angelus quidem Philumenes.[2]) Illi eadem voce apostolus respondebit, qua ipsum illum iam tunc praecinebat, dicens: etiamsi angelus de coelis aliter evangelizaverit vobis, quam nos evangelizavimus, anathema sit.[3]) His vero, qui insuper argumentantur, nos resistimus.[4]) Confitentur vere corpus habuisse Christum. Unde materia, si non ex ea qualitate, in qua videbatur? Unde corpus, si non caro corpus? Unde caro, si non nata? quia nasci haberet ea futura quae nascitur. De sideribus, inquiunt, et de substantiis superioris mundi mutuatus est carnem. Et utique proponunt, non esse mirandum corpus sine nativitate, cum et apud nos angelis licuerit nulla uteri opera in carne processisse. Agnoscimus quidem ita relatum, sed tamen quale est, ut alterius regulae fides ab ea fide, quam impugnat, instrumentum argumentationibus suis mutuetur? Quid illi cum Mose, qui deum Mosi reiicit? Si alius deus est, aliter sint res eius. Sed utantur haeretici omnes scripturis eius, cuius utuntur etiam mundo. Erit illis hoc quoque in testimonium iudicii, quod de exemplis ipsius blasphemias suas instruunt. Facile est veritati etiam nihil tale adversus eos praescribenti obtinere. Igitur qui carnem Christi ad exemplum proponunt angelorum, non natam dicentes scilicet carneam,[5]) comparent velim et caussas tam Christi quam et angelorum, ob quas in carnem processerint. Nullus unquam angelus ideo descendit, ut

---

1) Iidem codd. et ed. Rhen. non natam paruimus. Igitur etc. 2) Ita cod. Wouweri. Rhen. ed. I. qui posteaquam a disc. M. in muliere (in margine: in mulierem carne) lapsus — sol. Chr. corpus et sine nativ. suscepit ab ea: praedicans ut angelus quidem (Latin.: quidam) illi (ed. Fran. illius) Philumenes. Eadem etc. — Rigalt. qui post. a disc. M., in mulierem carne lapsus, dehinc in virginem Philumenem spiritus eversus est, sol. Chr. c., sed sine nativ., suscepit ab ea praedicare. Et angelo quidem illi Philumenes eadem etc. 3) Gal. 1, 8. 4) Ed. Fran. et Gel. resistemus, confitentes etc. 5) Rig. dicentes, licet carnem.

crucifigeretur, ut mortem experiretur, ut a morte resuscitaretur. Si nunquam eiusmodi fuit caussa angelorum corporandorum, habes caussam, cur non nascendo acceperint carnem. Non venerant mori, ideo nec nasci. At vero Christus mori missus, nasci quoque necessario habuit, ut mori posset; non enim mori solet, nisi quod nascitur. Mutuum debitum est inter se nativitati cum mortalitate. Forma moriendi caussa nascendi est. Si propter id quod moritur mortuus est Christus, id autem moritur quod et nascitur, consequens item erat, imo praecedens, ut aeque nasceretur propter id quod nascitur, quia propter id ipsum mori habebat, quod, quia id quod nascitur, moritur, non competebat non nasci, pro quo mori competebat. Atqui tunc quoque inter illos angelos ipse dominus apparuit Abrahae sine nativitate, cum carne scilicet, pro eadem caussae diversitate. Sed vos hoc non recipitis, non eum Christum recipientes, qui iam tunc et alloqui et liberare et iudicare humanum genus ediscebat in carnis habitu non natae adhuc, quia nondum moriturae, nisi prius et nativitas eius et mortalitas adnuntiarentur. Igitur probent angelos illos de sideribus accepisse substantiam carnis; [1]) si non probant, quia nec scriptum est, nec Christi caro inde erit, cui angelorum accommodant exemplum. Constat angelos carnem non propriam gestasse, utpote naturas substantiae spiritalis, etsi corporis alicuius, sui tamen generis, in carnem autem humanam transfigurabiles ad tempus, ut videri et congredi cum hominibus possent. Igitur cum relatum non sit, unde sumpserint carnem, relinquitur intellectui nostro non dubitare, hoc esse proprium angelicae potestatis ex nulla materia corpus sibi sumere. Quanto magis, inquis, ex aliqua? Certum est; sed nihil de eo constat, quia scriptura non exhibet. Ceterum qui valent facere semet ipsos, quod natura non sunt, cur non valeant etiam ex nulla substantia facere? Si fiunt, quod non sunt, cur non ex eo fiant, quod non est? Quod autem non est, cum fit, ex nihilo est. Propterea nec requiritur, nec ostenditur, quid postea factum sit corporibus illorum. Quod de nihilo fuit, nihil factum est. Possunt nihil ipsum convertere in

---

1) Rig. illos carnem de sid. concepisse. Si non etc.

carnem, qui semet ipsos potuerunt convertere in carnem. Plus est naturam demutare, quam facere materiam. Sed si de materia necesse fuisset angelos sumpsisse carnem, credibilius utique est, de terrena materia, quam de ullo genere coelestium substantiarum, cum adeo terrenae qualitatis exstiterit, ut terrenis pabulis pasta sit. Fuerit nunc [1]) quoque siderea eodem modo terrenis pabulis pasta, quando terrena non esset, quo terrena coelestibus pasta est, quando coelestis non esset, (legimus enim, manna esui populo fuisse: panem, inquit, angelorum edit homo,)[2]) non tamen infringitur semel separata conditio dominicae carnis ex caussa alterius dispositionis. Homo vere futurus usque ad mortem eam carnem oportebat indueret, cuius est mors; eam porro carnem, cuius est mors, nativitas antecedit.

7. Sed quotiens de nativitate contenditur, omnes, qui respuunt eam ut praeiudicantem de carnis in Christo veritate, ipsum deum volunt negare esse natum, quod dixerit: quae mihi mater, et qui mihi fratres? [3]) Audiat igitur et Apelles, quid iam responsum sit a nobis Marcioni eo libello, quo evangelium ipsius provocavimus, considerandam scilicet materiam pronuntiationis istius. Primo quidem nunquam quisquam adnuntiasset illi matrem et fratres eius foris stare, qui non certus esset, habere illum matrem et fratres et ipsos esse, quos tunc nuntiabat, vel retro cognitos vel tunc ibidem compertos; licet propterea abstulerint haereses ista de evangelio, quod et creditum patrem eius Ioseph fabrum et matrem Mariam et fratres et sorores eius optime notos sibi esse dicebant, qui mirabantur doctrinam eius, sed tentandi gratia nuntiaverant ei matrem et fratres, quos non habebat. Hoc quidem scriptura non dicit, alias non tacens, cum quid tentationis gratia factum est circa eum. Ecce, inquit, surrexit legis doctor tentans eum. [4]) Et alibi: et accesserunt ad eum pharisaei tentantes.[5]) Quod nemo prohibebat, hic quoque significari tentandi gratia factum. Non recipio, quod extra scripturam de tuo infers. Dehinc materia tentationis debet subesse. Quid

---

1) Ita Gel., ed. Fran., Rig.; Rhen. ed. I.: Nunc sic quoque. Semler.: Nunc si qu. 2) Ps. 78, 24. 3) Matth. 12, 48. Luc. 8, 20 sq. Cf. adv. Marc. 4, 19. 4) Matth. 22, 35. 5) Matth. 19, 3.

tentandum putaverunt in illo? utique natusne esset, an non? Si enim hoc negavit responsio eius, hoc captavit nuntiatio tentatoris. Sed nulla tentatio tendens ad agnitionem eius, de quo dubitando tentat, ita subito procedit, ut non ante praecedat quaestio, quae dubitationem inferens cogat tentationem. Porro si nusquam de nativitate Christi volutatum est, quid tu argumentaris voluisse illos per tentationem sciscitari, quod nunquam produxerunt in quaestionem? Eo adiicimus etiam, si tentandus esset de nativitate, non utique hoc modo tentaretur, earum personarum adnuntiatione, quae poterant etiam nato Christo non fuisse. Omnes nascimur, et tamen non omnes aut fratres habemus aut matrem. Adhuc potest et patrem magis habere quam matrem, et avunculos magis quam fratres. Adeo non competit tentatio nativitatis, quam licebat et sine matris et sine fratrum nominatione constare. Facilius plane est, ut certi, illum et matrem et fratres habere, divinitatem potius tentaverint eius, quam nativitatem, an intus agens sciret, quid foris esset, mendacio petitus praesentiae[1]) eorum, qui in praesenti non erant, nisi quod sic vacavisset tentationis ingenium. Poterat enim evenire, [2]) ut, quos illi nuntiabant foris stare, ille eos sciret absentes esse vel valetudinis vel negotii vel peregrinationis nota iam necessitate. Nemo tentat eo modo, quo posse se sciat ruborem tentationis referre. Nulla igitur materia tentationis competente liberatur simplicitas nuntiatoris, quod vere mater et fratres eius supervenissent. Sed quae ratio responsi matrem et fratres ad praesens negantis, discat etiam Apelles. Fratres domini non crediderant in illum,[3]) sicut et in evangelio ante Marcionem edito continetur. Mater aeque non demonstratur adhaesisse illi, cum Marthae et Mariae aliae in commercio eius frequententur. Hoc denique in loco apparet incredulitas eorum; cum is doceret viam vitae, cum dei regnum praedicaret, cum languoribus et vitiis me-

---

1) Rhen. ed. I. potius praesentiae eorum. Rig. petitus praes. adnuntiatae eorum, qui in praesentia etc. 2) Ita cod. Agob., nisi quod cum aliis exhibet: vacuisset; Rhen. ed. I. in margine: vacavisset; Gelenius: valuisset. Edd. omnes: nisi quod, etsi vacuisset tent. ing., poterat evenire etc. 3) Io. 7, 5.

dendis operaretur, extraneis defixis in illum, tam proximi aberant. Denique superveniunt et foris subsistunt, nec introeunt, non computantes scilicet, quid intus ageretur, nec sustinent saltem, quasi necessarius aliquid afferrent eo, quod ille tum maxime agebat, sed amplius interpellant et a tanto opere revocatum volunt. Oro te, Apelles, vel tu, Marcion, si forte tabula ludens vel de histrionibus aut aurigis contendens tali nuntio avocareris, nonne dixisses: quae mihi mater, aut qui fratres? Deum praedicans et probans Christus, legém et prophetas adimplens, tanti retro aevi caliginem dispargens, indigne usus est hoc dicto ad percutiendam incredulitatem foris stantium vel ad excutiendam importunitatem ab opere revocantium? Ceterum ad negandam nativitatem alius necessarius fuisset ei locus et tempus et ordo sermonis, non eius, qui posset pronuntiari etiam ab eo, cui et mater esset et fratres, cum indignatio parentes non neget, sed obiurget. [1]) Denique potiores fecit alios, et meritum praelationis ostendens, audientiam scilicet verbi, demonstrat, qua conditione negaverit matrem et fratres; qua enim alios sibi adoptavit, qui ei adhaerebant, ea abnegavit illos, qui ab eo absistebant. Solet etiam adimplere Christus, quod alios docet. Quale ergo erat, si docens non tanti facere matrem aut fratres, quanti dei verbum, ipse dei verbum nuntiata matre et fraternitate desereret? Negavit itaque parentes, quomodo docuit negandos pro dei opere. Sed alias figura est synagogae in matre abiuncta et Iudaeorum in fratribus incredulis. Foris erat in illis Israel, discipuli autem novi intus audientes et credentes et cohaerentes Christo ecclesiam delineabant, quam potiorem matrem et digniorem fraternitatem recusato carnali genere nuncupavit. Eodem sensu denique et illi exclamationi respondit, non matris uterum et ubera negans, sed feliciores designans, qui verbum dei audiunt.

8. Solis istis capitulis, quibus maxime instructi videntur sibi Marcion et Apelles, secundum veritatem integri et incorrupti evangelii interpretatis, satis esse debuerat ad probationem carnis humanae in Christo per defensionem nativitatis. Sed quoniam et isti Apelleia-

---

1) Rig. Cum ind. par. negat, non negat, sed obiurgat.

ni [1]) carnis ignominiam praetendunt maxime, quam volunt ab igneo illo praeside mali sollicitatis animabus adstructam, et idcirco indignam Christo, et idcirco de sideribus illi substantiam competisse, debeo illos de sua paratura repercutere. Angelum quendam inclitum nominant, qui mundum hunc instituerit et instituto eo poenitentiam admiserit. [2]) Et hoc suo loco tractavimus; nam est nobis adversus illos libellus. An qui spiritum et voluntatem et virtutem Christi habuerit ad ea opera, dignum aliquid poenitentia fecerit, cum angelum etiam de figura erraticae ovis interpretentur? Teste igitur poenitentia institutoris sui delictum erit mundus, si quidem omnis poenitentia confessio est delicti, quia locum non habet nisi in delicto. Si mundus delictum est, quia corpus et membra, delictum erit [3]) proinde et coelum et coelestia cum coelo; si coelestia, et quicquid inde conceptum prolatumque est. Mala arbor malos fructus edat [4]) necesse est. Caro igitur Christi de coelestibus structa, de peccati constitit elementis, peccatrix de peccatorio censu, et pars iam erit eius substantiae, id est nostrae, quam ut peccatricem Christus dedignatur inducere. Ita si nihil de ignominia interest, aut aliam purioris notae materiam excogitent Christo, quibus displicet nostra, aut eandem agnoscant, qua etiam coelestis melior esse non potuit. Legimus plane: primus homo de terrae limo, secundus homo de coelo. [5]) Non tamen ad materiae differentiam spectat, sed tantum terrenae retro substantiae carnis, primi hominis, id est Adae, coelestem de spiritu substantiam opponit secundi hominis, id est Christi. Et adeo ad spiritum, non ad carnem coelestem hominem refert, ut quos sic comparat, constet in hac carne terrena coelestes fieri, spiritu scilicet. Quodsi secundum carnem quoque coelestis Christus, non compararentur illi

---

1) Scripsimus: Apelleiani, Ἀπελληϊανοί, auctore Epiphanio, haer. 44. Rhen. ed. I. Apellaciani, in margine, ut etiam cod. Ursini: Apelliaci; Rig. e cod. Agob.: Apelleiaci, cod. Pithoei: Apelliaciani, cod. Divion.: appellationi; ed. Fran. et Semler: Apelleciani; referente Fr. Iunio alii: Apelletiani vel Apelleiani. 2) Latin. et Rig. admiscuerit. 3) Rig. e cod. Agob.: quam corpus et membra delictum erit? perinde et coelum, et coelestia, et quicquid inde conc. prol. est. 4) Matth. 7, 17. 5) 1 Cor. 15, 47.

non secundum carnem coelestes.[1]) Si ergo qui fiunt coelestes, qualis est Christus, terrenam carnis substantiam gestant, hinc quoque confirmatur, ipsum etiam Christum in carne terrena fuisse coelestem, sicut sunt, qui ei adaequantur.

9. Praetendimus adhuc, nihil, quod ex alio acceptum sit, ut aliud sit, quam id, de quo sit acceptum, ita aliud esse, ut non suggerat,[2]) unde sit acceptum. Omnis materia sine testimonio originis suae non est, etsi demutetur in novam proprietatem. Ipsum certe corpus hoc nostrum, quod de limo figulatum est, etiam ad fabulas nationum veritas transmisit, utriusque originem elementi confitetur, carne terram, sanguine aquam; nam licet alia sit species[3]) qualitatis, hoc est, quod ex alio aliud fit. Ceterum quid est sanguis, quam rubens humor? quid caro, quam terra conversa in figuras suas? Considera singulas qualitates, musculos ut glebas, ossa ut saxa, etiam circum papillas calculos quosdam. Aspice nervorum tenaces connexus ut traduces radicum, et venarum ramosos discursus ut ambages rivorum, et lanugines ut muscos, et comam ut cespitem, et ipsos medullarum in abdito thesauros ut metalla carnis. Haec omnia terrenae originis signa et in Christo fuerunt; haec sunt, quae illum dei filium celavere, non alias tantummodo hominem existimatum, quam ex humani[4]) substantia corporis. Aut edite aliquid in illo coeleste de Septentrionibus et Virgiliis et Suculis emendicatum. Nam quae enumeravimus, adeo terrenae testimonia carnis sunt, ut et nostrae. Sed nihil novum, nihil peregrinum deprehendo. Denique verbis tantummodo et factis, doctrina et virtute sola Christi homines obstupescebant. Notaretur etiam carnis in illo novitas miraculo habita. Sed carnis terrenae non mira conditio; ipsa erat quae cetera eius miranda faciebat, cum dicerent: unde huic doctrina et signa ista;[5]) etiam despicientium formam eius haec erat

---

1) Rig. non comparentur illi sec. car. coelestes. 2) Ita Rig.; Rhen. ed. I. ita in totum aliud est, cui non suggerat etc. 3) Sic e ms. ed. Rig.; Rhen. ed. I. et cod. Ursini: utrumque originis elementum conf., carne terrenam, sanguine aquanam (cod. Ursini: aquenam): licet alia sit facies etc. 4) Rig. e ms. quam extantem humana subst. corp. 5) Matth. 13, 54.

vox. Adeo nec humanae honestatis corpus fuit, nedum coelestis claritatis. Tacentibus apud nos quoque prophetis de ignobili aspectu eius, ipsae passiones ipsaeque contumeliae loquuntur. Passiones quidem humanam carnem, contumeliae vero inhonestam probavere. An ausus esset aliquis ungue summo perstringere corpus novum, ullam [1]) sputaminibus contaminare faciem nisi merentem? Quid dicis coelestem carnem, quam unde coelestem intelligas, non habes? Quid terrenam negas, quam unde terrenam agnoscas, habes? Esuriit sub diabolo, sitiit sub Samaritide, lacrimatus est super Lazarum, trepidavit [2]) ad mortem, (caro enim, inquit, infirma,) [3]) sanguinem postremo fudit. Haec sunt, opinor, signa coelestia. Sed quomodo, inquam, contemni et pati posset, sicut et dixi, [4]) si quid in illa carne de coelesti generositate radiasset? Ex hoc ergo convincimus nihil in illa de coelis fuisse, propterea ut contemni et pati posset.

10. Convertor ad illos aeque sibi prudentes, qui carnem Christi animalem affirmant, quod anima caro sit facta, ergo et caro anima, et sicut caro animalis, ita et anima carnalis. Et hic itaque caussas requiro. Si ut animam salvam faceret, in semet ipso suscepit animam Christus, quia salva non esset nisi per ipsum, dum in ipso: non video, cur eam carnem fecerit animalem induendo carnem, quasi aliter animam salvam facere non posset, nisi carneam factam. Cum enim nostras animas non tantum non carneas, sed etiam a carne disiunctas salvas praestet, quanto magis illam, quam ipse suscepit, etiam non carneam redigere potuit in salutem? Item cum praesumant, non carnis, sed animae nostrae solius liberandae caussa processisse Christum, primo quam absurdum est, ut animam solam liberaturus id genus corporis eam fecerit, quod non erat liberaturus? Deinde si animas nostras per illam, quam gestavit, liberare susceperat, illam quoque, quam gestavit, nostram gestasse debuerat, id est, nostrae formae, cuiuscunque formae est in occulto anima nostra, non tamen car-

---

1) Sic Rhen. ed. I., in margine: illam. Rig. v. ullam delevit. 2) Praeter Rig. edd. omnes: lacrimatur — trepidat. 3) Matth. 26, 41. 4) Cod. Agob.: Sed quomodo, inquitis, cont. et p. p., s. et dixit.

neae. Ceterum non nostram animam liberavit, si carneam habuit; nostra enim carnea non est. Porro si non nostram liberavit, quia carneam liberavit, nihil ad nos, quia non nostram liberavit.[1]) Sed nec liberanda erat, quae non erat nostra, ut scilicet carnea; non enim periclitabatur, si non erat nostra, id est non carnea. Sed liberatam constat illam. Ergo non fuit carnea, et fuit nostra, si ea fuit, quae liberaretur, quoniam periclitabatur.[2]) Iam ergo si anima non fuit carnalis in Christo, nec caro potest animalis fuisse.

11. Sed aliam argumentationem eorum convenimus, exigentes, cur animalem carnem subeundo Christus animam carnalem videatur habuisse. Deus enim, inquiunt, gestivit animam visibilem hominibus exhibere, faciendo eam corpus, quae retro invisibilis exstiterit, natura nihil nec semet ipsam videns prae impedimento carnis huius, ut etiam disceptaretur, nata anima an non.[3]) Itaque animam corpus effectam in Christo, ut eam et nascentem et morientem, et quod sit amplius, resurgentem videremus. Et hoc autem quale erat, ut per carnem demonstraretur anima sibi aut nobis, quae per carnem non poterat agnosci, ut sic ostenderetur, dum id fit, cui latebat, id est caro? Tenebras videlicet accepit, ut lucere posset. Denique ad hoc prius retractemus, an isto modo ostendenda fuerit anima, an in totum invisibilem eam retro allegent, utrum quasi incorporalem, an etiam habentem aliquod genus corporis proprii? Et tamen cum invisibilem dicant, corporalem eam constituunt, habentem quod invisibile sit. Nihil enim habens invisibile, quomodo potest invisibilis dici? Sed ne esse quidem potest, nisi habens per quod sit. Cum autem sit, habeat necesse est aliquid, per quod est. Si habet aliquid, per quod est, hoc erit corpus eius. Omne quod est, corpus est sui generis; nihil est incorporale, nisi quod non est.[4]) Habente igitur anima invisibile corpus, qui visibi-

---

1) Rhen. ed. I. Porro si non nostram liberavit, nihil ad nos: quia carnea non est, quia non nostram liberavit. 2) Rhen. ed. I. in margine: si ea non fuit, quae liberaretur, quomodo periclitabatur. 3) In edd. Gel., Fran., Rig. addita sunt vv. mortalisne sit an non, quae non sunt in Rhen. ed. I. et in codd. Vaticanis. 4) Cf. lib. adv. Prax. c. 7. de anima 5.

lem eam facere susceperat, utique dignius id eius visibile fecisset, quod invisibile habebatur, quia nec hic mendacium aut infirmitas deo competit, mendacium, si aliud animam, quam quod erat, demonstravit, infirmitas, si id, quod erat, demonstrare non valuit. Nemo ostendere volens hominem, cassidem aût personam ei inducit. Hoc autem factum est animae, si in carne conversa alienam induit superficiem. Sed etsi incorporalis anima deputetur, ut aliqua vi rationis occulta sit quidem anima, corpus tamen non sit, quicquid est anima. Proinde impossibile deo non erat, et proposito eius congruentius competebat, nova aliqua corporis specie eam demonstrare, quam ista communi omnium, alterius iam notitiae, ne sine caussa visibilem ex invisibili facere gestisset animam, istis scilicet quaestionibus opportunam, per carnis humanae defensionem. Sed non poterat Christus inter homines nisi homo videri. Redde igitur Christo fidem suam, ut, qui homo voluerit incedere, animam quoque humanae conditionis ostenderit, non faciens eam carneam, sed induens eam carne.

12. Ostensa sit nunc anima per carnem, si constiterit illam ostendendam, quoquo modo fuisse, id est, incognitam sibi et nobis; quamquam in hoc vana distinctio est, quasi nos seorsum ab anima simus, cum totum quod sumus anima sit, denique sine anima nihil sumus, ne hominis quidem, sed cadaveris nomen. Si ergo ignoramus animam, ipsa se ignorat. Ita superest hoc solummodo inspicere, an se anima ignorarit, ut nota, quo modo fieret. Opinor, sensualis est animae natura. Adeo nihil animale sine sensu, nihil sensuale sine anima. Et ut pressius dixerim, animae anima sensus est. Igitur cum omnibus anima sentire praestet, et ipsa sentiat omnium etiam sensus, nedum qualitates, qui verisimile est, ut ipsa sensum sui ab initio sortita non sit? Unde illi scire, quod interdum sibi sit necessarium ex naturali[1]) necessitate, si non scit suam qualitatem, cui quid necessarium est? Hoc quidem in omni anima recognoscere est, notitiam sui dico, sine qua notitia sui nulla anima se ministrare potuisset. Puto autem magis homi-

1) Sic Gel. et ed. Fran.; Rhen. ed. I. et Rig. e cod. Pithoei: ex naturalium necess.

nem, animal solum rationale, compotem sui[1]) animam esse sortitum, quae illum faciat animal rationale, ipsa in primis rationalis. Porro quomodo rationalis, quae efficit hominem rationale animal, si ipsa rationem suam nescit, ignorans semet ipsam? Sed adeo non ignorat, ut auctorem et arbitrum et statum suum norit. Nihil adhuc de deo discens, deum nominat. Nihil adhuc de iudicio eius admittens, deo commendare se didicit. Nihil magis audiens, quam spem nullam esse post mortem, et bene et male defuncto cuique imprecatur. Plenius haec prosequitur libellus, quem scripsimus de testimonio animae. Alioquin si anima semet ipsam ignorans erat ab initio, nihil a Christo cognovisse debuerat, nisi qualis esset. Nunc autem non effigiem suam didicit a Christo, sed salutem. Propterea filius dei descendit, et animam subiit, non ut ipsa se anima cognosceret in Christo, sed ut Christum in semet ipsa. Non enim se ignorando de salute periclitatur, sed dei verbum. Vita, inquit, manifestata est,[2]) non anima. Et veni, inquit, animam salvam facere,[3]) non dixit ostendere. Ignorabamus nimirum animam, licet invisibilem, nasci et mori, nisi corporaliter exhiberetur. Ignoravimus plane resurrecturam cum carne. Hoc erit, quod Christus manifestavit. Sed et hoc non aliter in se, quam in Lazaro aliquo, cuius caro non erat animalis, ita nec anima carnalis. Quid ergo amplius innotuit nobis de animae ignoratae retro dispositione? Quid invisibile eius fuit, quod invisibilitatem per carnem desideraret?

13. Caro facta est anima, ut anima ostenderetur. Numquid ergo et caro anima facta est, ut caro manifestaretur? Si caro anima est, iam non anima est, sed caro. Si anima caro est, iam non caro est, sed anima. Ubi ergo caro, et ubi anima est, alterutrum facta est. Imo si neutrum sunt, dum alterutrum alterum fiunt, certe perversissimum, ut carnem nominantes animam intelligamus, et animam significantes carnem interpretemur. Omnia periclitabuntur aliter accipi, quam sunt, et amittere quod sunt, dum aliter accipiuntur, si aliter, quam sunt, cognominantur. Fides nominum salus est proprietatum. Etiam cum

---

1) Rhen. ed. I. computes et animam, ceteri: compotem et animam. 2) Io. 1, 4. 3) Luc. 9, 56.

demutantur qualitates, accipiunt vocabulorum possessiones. Verbi gratia argilla excocta testae vocabulum suscipit. Nec communicat cum vocabulo pristini generis, quia nec cum ipso genere. Proinde et anima Christi caro facta non potest non id esse, quod facta est, et id non esse, quod fuerit, aliud scilicet facta. Et quoniam proximum adhibuimus exemplum, plenius eo utemur. Certe enim testa ex argilla unum est corpus unumque vocabulum unius scilicet corporis, nec potest dici [1]) et argilla, quia quod fuit, non est; quod autem non est, omnino non adhaeret. Ergo et anima caro facta uniformis, solidata; scilicet singularitas tota est [2]) et indiscreta substantia. In Christo vero invenimus animam et carnem simplicibus et nudis vocabulis editas, id est animam animam et carnem carnem, nusquam animam carnem aut carnem animam, quando ita nominari debuissent, si ita fuissent; sed etiam sibi quamque substantiam divise pronuntiatas ab ipso, utique [3]) pro duarum qualitatum distinctione, seorsum animam et seorsum carnem. Quid anxia est, inquit, anima mea usque ad mortem? [4]) et: panis, quem ego dedero pro salute mundi, caro mea est. [5]) Porro si anima caro fuisset, unum esset in Christo carnea anima aut caro animalis. At cum dividit species, carnem et animam, duo ostendit. Si duo, iam non unum; si non unum, iam nec anima carnalis nec caro animalis; unum enim est anima caro, aut caro anima; nisi et seorsum aliam gestabat animam praeter eam, quae caro erat, et aliam circumferebat carnem praeter illam, quae anima erat. Quodsi una caro et una anima, illa tristis usque ad mortem et illa panis pro mundi salute, salvus est numerus duarum substantiarum in suo genere distantium, excludens carneae animae unicam speciem.

---

1) Rhen. ed. I. nec potest testa dici, ed. Fran. nec potest dici testa; sed in edd. Gel. et Rig. v. testa omissum est. 2) Ita cod. Wouw. et Rig.; cod. Pithoei: non potest testa dici et arg., quia quod fuit, non est, non adhaeret. Ergo etc. Rhen. ed. I. quia quod fuit, non est, non adhaeret. Ergo — solidata; sed sing. tuta est etc. Gel., ed. Fran., Semler: quia quod fuit, non est: quod autem non est, et non adhaeret, et anima non adhaeret. Ergo — sed sing. tuta est etc. 3) Sic cod. Wouw., qui tamen habet ubique, et Rig. Ceteri: pronuntiata sub ipso utique etc. 4) Matth. 26, 38. 5) Io. 6, 51.

14. Sed angelum, aiunt, gestavit Christus. Qua ratione? qua et hominem. Eadem ergo est et caussa, ut hominem gestaret Christus; salus hominis fuit caussa, scilicet ad restituendum quod perierat. Homo perierat, hominem restitui oportuerat. Ut angelum gestaret Christus, nihil tale de caussa est. Nam etsi angelis perditio reputatur in ignem praeparatum diabolo et angelis eius, [1]) nunquam tamen illis restitutio repromissa est. Nullum mandatum de salute angelorum suscepit Christus a patre. Quod pater neque repromisit, neque mandavit, Christus administrare non potuit. Cui igitur rei angelum quoque gestavit, nisi ut satellitem fortem, cum quo salutem hominis operaretur? Idoneus enim non erat dei filius, qui solus hominem liberaret, a solo et singulari serpente deiectum. Ergo iam non unus deus, nec unus salutificator, si duo salutis artifices, et utique alter altero indigens. An vero ut per angelum liberaret hominem? Cur ergo descendit ad id, quod per angelum erat expediturus? si per angelum, quid et ipse? si per se, quid et angelus? Dictus est quidem magni consilii angelus, id est nuntius, officii, non naturae vocabulo; magnum enim cogitatum patris, super hominis scilicet restitutione, adnuntiaturus seculo erat. Non ideo tamen sic angelus intelligendus, ut aliqui Gabriel aut Michael. Nam et filius a domino vineae mittitur ad cultores, sicut et famuli, de fructibus petitum; sed non propterea unus ex famulis deputabitur filius, quia famulorum successit officio. Facilius ergo dicam, si forte, ipsum filium angelum, id est nuntium patris, quam angelum in filio. Sed cum de filio ipso sit pronuntiatum: minuisti eum modico quid citra angelos,[2]) quomodo videbitur angelum induisse, sic infra angelos deminutus, dum homo fit, qua caro et anima et filius hominis? Quia autem spiritus dei et virtus altissimi, [3]) non potest infra angelos haberi, deus scilicet et dei filius. Quanto ergo, dum hominem gestat, minor angelis factus est, tanto non, dum angelum gestat. Poterit haec opinio Ebioni convenire, qui nudum hominem et tantum ex semine David, id est, non et dei filium constituit Iesum, plane prophetis aliquo gloriosiorem, ut ita in illo angelum fuisse dicatur, quemadmodum in aliquo Zacharia, nisi quod a

---

1) Matth. 25, 41. 2) Ps. 8, 6. 3) Luc. 1, 35.

Christo nunquam est dictum: et ait mihi angelus, qui in me loquebatur,[1]) sed nec quotidianum illud omnium prophetarum: haec dicit dominus: ipse enim erat dominus coram ex sua auctoritate pronuntians: ego autem dico vobis. Quid ultra? Ad haec Esaiam exclamantem audi: non angelus neque legatus, sed ipse dominus salvos eos fecit.[2])

15. Licuit et Valentino ex privilegio haeretico carnem Christi spiritalem comminisci. Quidvis eam fingere potuit, quisquis humanam credere noluit, quando, quod ad omnes dictum est, si humana non fuit nec ex homine, non video, ex qua substantia ipse se Christus hominem et filium hominis pronuntiarit: nunc autem vultis occidere hominem, veritatem ad vos locutum;[3]) et: dominus est sabbati filius hominis.[4]) De ipso enim Esaias: homo in plaga, et sciens ferre imbecillitatem.[5]) Et Hieremias: et homo est, et quis cognovit[6]) illum?[7]) Et Daniel: et super nubes tanquam filius hominis.[8]) Etiam Paulus apostolus: mediator dei et hominum homo Christus Iesus.[9]) Item Petrus in actis apostolorum: Iesum Nazarenum virum vobis a deo destinatum,[10]) utique hominem. Haec sola sufficere vice praescriptionis debuerunt ad testimonium carnis humanae et ex homine sumptae et non spiritalis, sicut nec animalis nec sidereae nec imaginariae, si sine studio et artificio contentionis haereses esse potuissent. Nam ut penes quendam ex Valentini ratione[11]) legi, primo non putant terrenam et humanam Christo substantiam informatam, ne deterior angelis dominus deprehendatur, qui non terrenae carnis exstiterunt,[12]) dehinc quod oporteret similem nostri carnem similiter nasci, non de spiritu, nec de deo, sed ex viri voluntate. Et cur non de corruptela, sed de incorruptela? Et quare non, sicut et illa resurrexit et in coelo resumpta est, ita et nostra par eius statim adsumitur? Aut cur illa par nostrae non aeque in terram dissoluta est? Talia ethnici volutabunt. Ergo dei filius in tantum humili-

---

1) Zach. 1, 14. 2) Ies. 63, 9. 3) Io. 8, 40. 4) Matth. 12, 8. 5) Ies. 53, 3. 6) Ed. Fran. et Rig. cognoscet. 7) Ier. 17, 9. 8) Dan. 7, 13. 9) 1 Tim. 2, 5. 10) Act. 1, 22. 11) Gel. et ed. Fran. factione, Iunius et Rig. natione. 12) Rhen. ed. I. terrenam Christo subst. inform. — exstiterit.

tatis exhaustus? Et si resurrexit in exemplum spei nostrae, cur nihil tale de nobis probatum est? Merito ethnici talia; sed merito et haeretici. Numquid enim inter illos distat, nisi quod ethnici non credendo credunt, at haeretici credendo non credunt? Legunt denique: minorasti eum modico citra angelos,[1] et negant inferiorem substantiam Christi, nec hominem se, sed vermem pronuntiantis, qui nec formam habuit nec speciem;[2] sed forma eius ignobilis, despecta citra omnes homines, homo in plaga, et scieus ferre imbecillitatem.[3] Agnoscunt hominem deo mixtum, et negant hominem. Mortuum credunt, et quod est mortuum ex incorruptela natum esse contendunt, quasi corruptela aliud sit a morte. Sed et nostra caro statim resurgere debebat. Exspecta, nondum inimicos suos Christus oppressit, ut cum amicis de inimicis triumphet.

16. Insuper argumentandi libidine ex forma ingenii haeretici locum sibi fecit Alexander ille, quasi nos affirmemus, idcirco Christum terreni census induisse carnem, ut evacuaret in semet ipso carnem peccati. Quod etsi diceremus, quacunque ratione muniremus sententiam nostram, dum ne tanta amentia, qua putavit, tanquam ipsam carnem Christi opinemur ut peccatricem, evacuatam in ipso, cum illam et ad dexteram patris in coelis praesidere meminerimus, et venturam inde suggestu paternae claritatis praedicemus. Adeo ut evacuatam non possumus dicere, ita nec peccatricem, nec evacuatam, in qua dolus non fuit. Defendimus autem, non carnem peccati evacuatam esse in Christo, sed peccatum carnis, non materiam, sed naturam, nec substantiam, sed culpam, secundum apostoli auctoritatem dicentis: evacuavit peccatum in carne; nam et alibi: in similitudine, inquit, carnis peccati[4] fuisse Christum, non quod similitudinem carnis acceperit, quasi imaginem corporis et non veritatem, sed similitudinem peccatricis carnis vult intelligi; quod ipsa non peccatrix caro Christi eius fuit par, cuius erat peccatum genere, non vitio Adae, quando hinc etiam confirmamus eam fuisse carnem in Christo, cuius natura est in homine peccatrix. Et sic in illa peccatum evacuatum, quod in Christo sine peccato habeatur, quae in homine sine peccato non habebatur. Nam

---

1) Ps. 8, 6. 2) Ps. 22, 7. 3) Ies. 53, 2. 4) Rom. 8, 3.

neque ad propositum Christi faceret evacuantis peccatum carnis, non in ea carne evacuare illud, in qua erat natura peccati, neque ad gloriam. Quid enim magnum, si in carne meliore et alterius, id est, non peccatricis naturae, naevum peccati redemit? Ergo, inquis, si nostram induit, peccatrix fuit caro Christi. Noli constringere explicabilem sensum; nostram enim induens, suam fecit, suam faciens, non peccatricem eam fecit. Ceterum quod ad omnes dictum sit, qui ideo non putant carnem nostram in Christo fuisse, quia non fuit ex viri semine, recordentur Adam ipsum in hanc carnem non ex semine viri factum. Sicut terra conversa est in hanc carnem sine viri semine, ita et dei verbum potuit sine coagulo in eiusdem carnis transire materiam.

17. Sed remisso Alexandro cum suis syllogismis, quos in argumentationibus torquet, etiam cum psalmis Valentini, quos magna impudentia quasi idonei alicuius auctoris interserit, ad unam iam lineam congressionem dirigamus, an carnem Christus ex virgine acceperit, ut hoc praecipue modo humanam eam constet, si ex humana matrice substantiam traxit; quamquam licuit iam et de nomine hominis et de statu qualitatis et de sensu tractationis et de exitu passionis humanam constitisse. Ante omnia autem commendanda erit ratio, quae praefuit, ut dei filius de virgine nasceretur. Nove nasci debebat novae nativitatis dedicator, de qua signum daturus dominus ab Esaia praedicabatur. Quod est istud signum? Ecce virgo concipiet in utero, et pariet filium.[1]) Concepit igitur virgo et peperit Emanuelem, nobiscum deum. Haec est nativitas nova, dum homo nascitur in deo. In quo homine deus natus est carne antiqui seminis suscepta sine semine antiquo, ut illam novo semine, id est spiritaliter, reformaret exclusis antiquitatis sordibus expiatam. Sed tota novitas ista, sicut et in omnibus, de veteri figurata est rationali per virginem dispositione domino nascente. Virgo erat adhuc terra, nondum opere compressa, nondum sementi subacta; ex ea hominem factum accepimus a deo in animam vivam. Igitur si primus Adam de terra traditur, merito sequens vel novissimus Adam, ut apostolus dixit, proinde de terra, id est carne nondum generationi resignata, in spiritum vivifi-

---

1) Ies. 7, 14.

cantem a deo est prolatus. Et tamen ne mihi vacet incursus nominis Adae, unde Christus [1]) Adam ab apostolo dictus est, si terreni non fuit census homo eius? Sed et hic ratio defendit, quod deus imaginem et similitudinem suam a diabolo captam aemula operatione recuperavit. In virginem enim adhuc Evam irrepserat verbum aedificatorium mortis. In virginem aeque introducendum erat dei verbum exstructorium vitae, ut quod per eiusmodi sexum abierat in perditionem, per eundem sexum redigeretur in salutem. Crediderat Eva serpenti, credidit Maria Gabrieli; quod illa credendo deliquit, haec credendo delevit. Sed Eva nihil tunc concepit in utero ex diaboli verbo? Imo concepit. Nam exinde ut abiecta pareret, et in doloribus pareret, verbum diaboli semen illi fuit. Enixa est denique diabolum fratricidam. Contra Maria eum edidit, qui carnalem fratrem Israel interemptorem suum salvum quandoque praestaret. In vulvam ergo deus verbum suum detulit, bonum fratrem, ut memoriam mali fratris eraderet. [2]) Inde prodeundum fuit Christo ad salutem hominis, quo homo iam damnatus intraverat.

18. Nunc ut simplicius respondeamus, non competebat ex semine humano dei filium nasci, ne, si totus esset filius hominis, non esset et dei filius, nihilque haberet amplius Salomone, et amplius Iona, et de Ebionis opinione credendus erat. Ergo iam dei filius ex patris dei semine, id est spiritu, ut esset hominis filius, caro ea sola, quae erat [3]) ex hominis carne sumenda sine viri semine. Vacabat enim viri semen apud habentem dei semen. Itaque sicut nondum natus ex virgine, patrem deum habere potuit sine homine matre, aeque cum de virgine nasceretur, potuit matrem habere hominem, sine homine patre. Sic denique homo cum deo, dum caro hominis cum spiritu dei; caro sine semine ex homine, spiritus cum semine ex deo. Igitur si fuit dispositio rationis super filium dei ex virgine prōferendum, cur non ex virgine acceperit corpus, quod

---

1) Sic Rig.; Gel.: incursus Adae, unde Christus etc. Rhen. ed. I. inc. nominis ad eundem Christum, Adam ab ap. etc. 2) Rhen. corr. eraderet, in ed. I. redderet. 3) Praeter Rhen. ed. I. et Semlerum editt. omnes: caro ei sola erat etc.

de virgine protulit? quia aliud est, quod a deo sumpsit. Quoniam, inquiunt, verbum caro factum est.[1]) Vox ista, quid caro factum sit, contestatur, nec tamen periclitatur, quasi statim aliud sit factum caro, et non verbum. Si ex carne factum est verbum caro, aut si ex semine ipso factum est, scriptura dicat. Cum scriptura non dicat, nisi quod sit factum, non et unde sit factum, ergo ex alio, non ex semine ipso suggerit factum; si non ex semine ipso, sed ex alio, iam hinc tracta, ex quo magis credere congruat carnem factum verbum, nisi ex carne, in qua et factum est, vel quia ipse dominus sententialiter et definitive pronuntiavit: quod in carne natum est, caro est,[2]) quia ex carne natum est. Sed si de homine tantummodo dixit, non et de semet ipso, plane nega hominem Christum, et ita defende non et in ipsum competisse. Atquin subiicit: et quod de spiritu natum est, spiritus est,[3]) quia deus spiritus est, et de deo natus est. Hoc utique vel eo magis in ipsum tendit, si et in credentes eius. Si ergo et hoc ad ipsum, cur non et illud supra? Neque enim dividere potes hoc ad ipsum, illud supra ad ceteros homines, qui utramque substantiam Christi et carnis et spiritus non negas. Ceterum si tam carnem habuit quam spiritum, cum de duarum substantiarum conditione pronuntiat, quas et ipse gestat, non potest videri de spiritu quidem suo; de carne vero non sua determinasse. Ita cum ipse sit de spiritu dei, et spiritus deus est, et ex deo[4]) natus ipse est, et ex carne hominis, homo in carne generatus.

19. Quid est ergo: non ex sanguine nec ex voluntate carnis nec ex voluntate viri, sed ex deo natus est?[5]) Hoc quidem capitulo ego potius utar, cum adulteratores eius obduxero. Sic enim scriptum esse contendunt: non ex sanguine nec ex carnis voluntate nec ex viri, sed ex deo nati sunt,[6]) quasi supra dictos credentes in nomine eius designet, ut ostendat esse semen illud arcanum electorum et spiritalium, quod sibi imbuunt. Quomodo autem ita erit, cum omnes, qui credunt in nomine domini, communi

---

1) Io. 1, 14. 2) Io. 3, 6. 3) Io. 3, 6. 4) Cod. Wouw. et Rig. et deus ex deo. 5) Rig. nati sunt. Cf. c. 24. — Io. 1, 13. 6) Ita scribendum esse Wouw. e ms. et Semler recte docuerunt. Edd. omnes: natus est.

lege generis humani ex sanguine et ex carnis et ex viri voluntate nascantur, etiam Valentinus ipse? Adeo singulariter, ut de domino, scriptum est: et ex deo natus est; merito, quia verbum dei, et cum verbo dei spiritus, et in spiritu dei virtus, et quicquid dei est Christus; qua caro autem, non ex sanguine nec ex carnis et viri voluntate, quia ex dei voluntate verbum caro factum est. Ad carnem enim, non ad verbum, pertinet negatio[1]) formalis nostrae nativitatis, quia caro sic habebat nasci, non verbum. Negans autem ex carnis quoque voluntate natum, cur non negavit etiam ex substantia carnis? Neque enim quia ex sanguine negavit, substantiam carnis renuit, sed materiam seminis, quam constat sanguinis esse calorem, ut despumatione mutatum in coagulum sanguinis feminae. Nam ex coagulo in caseo vis est substantiae, quam medicando constringit, id est lactis. Intelligimus ergo ex concubitu nativitatem domini negatam, quod sapit voluntas viri et carnis, non ex vulvae participatione. Et quid utique tam exaggeranter inculcavit, non ex sanguine nec ex carnis voluntate aut viri natum, nisi quia ea erat caro, quam ex concubitu natam nemo dubitaret? Negans porro ex concubitu, non negavit ex carne, imo confirmavit ex carne, quia non proinde negavit ex carne, sicut ex concubitu negavit. Oro vos, si dei spiritus[2]) non de vulva carnem participaturus descendit in vulvam, cur descendit in vulvam? Potuit enim extra eam fieri caro spiritalis; simplicius multo, quam intra vulvam, fieret extra vulvam. Sine caussa eo se intulit, unde nihil extulit. Sed non sine caussa descendit in vulvam. Ergo ex illa accepit, quia si non ex illa accepit, sine caussa in illam descendit, maxime eius qualitatis caro futurus, quae non erat vulvae, id est spiritalis.

20. Qualis est autem tortuositas vestra, ut ipsam ex syllabam praepositionis officio adscriptam auferre quaeratis, et alia magis uti, quae in hac specie non invenitur penes scripturas sanctas? Per virginem dicitis natum, non ex virgine, et in vulva, non ex vulva, quia et angelus in

---

1) Rig. negotiatio. 2) Rhen. corr. dei filius, in ed. I. et Rig. dei spiritus.

somnis ad Ioseph: nam quod in ea natum est, inquit, de spiritu sancto est,[1]) non dixit ex ea. Nempe tamen, etsi ex ea dixisset, in ea dixerat; in ea enim erat, quod ex ea erat. Tantundem ergo, et cum dicit in ea et ex ea, consonat, quia ex ea erat, quod in ea erat. Sed bene, quod idem dicit Matthaeus, originem domini decurrens ab Abraham usque ad Mariam: Iacob, inquit, generavit Ioseph, virum Mariae, ex qua nascitur Christus.[2]) Sed et Paulus grammaticis istis silentium imponit. Misit, inquit, deus filium suum factum ex muliere.[3]) Numquid per mulierem, aut in muliere? Hoc quidem impressius, quod factum dicit, quam natum; simplicius enim enuntiasset natum. Factum autem dicendo, et verbum caro factum est,[4]) consignavit, et carnis veritatem ex virgine factae[5]) adseveravit. Nobis quoque ad hanc speciem psalmi patrocinabuntur, non quidem apostatae et haeretici et Platonici Valentini, sed sanctissimi et receptissimi prophetae David. Ille apud nos canit Christum, per quem se cecinit ipse Christus. Accipe Christum et audi dominum patri deo colloquentem:[6]) quia tu es, qui avulsisti me ex utero matris meae. Ecce unum. Et spes mea ab uberibus matris meae, super te sum proiectus ex vulva. Ecce aliud. Et ab utero matris meae deus meus es tu.[7]) Ecce aliter. Nunc ad sensus ipsos decertemus. Avulsisti, inquit, ex utero. Quid avellitur, nisi quod inhaeret, quod infixum, innexum est ei, a quo, ut auferatur, avellitur? Si non adhaesit utero, quomodo avulsus est? si adhaesit, qui avulsus est, quomodo adhaesisset, nisi dum ex utero est per illum nervum umbilicarem, quasi folliculi sui traducem, adnexum origini vulvae? Etiam cum quid extraneum extraneo adglutinatur, ita concarnatur et convisceratur cum eo, cui adglutinatur, ut, cum avellitur, rapiat secum ex corpore aliquid, a quo avellitur, quasi sequelam quandam abruptae unitatis et producem[8]) mutui coitus. Ceterum quae ubera matris suae nominat? sine dubio quae hausit. Respondeant ob-

---

1) Matth. 1, 20. 2) Matth. 1, 16. 3) Gal. 4, 4. 4) Io. 1, 14. 5) Sic cod. Pithoei; Rhen. ed. I. veritati ex virg. factae; ceteri: veritatem ex virg. factam. 6) Ita Gel., ed. Fran., Rig.; Rhen. ed. I. Accipe et David domino patri deo eloquentem. 7) Ps. 22, 10 sq. 8) Ita Rhen. ed. I., Gel. et ed. Fran. traducis, Rig. e cod. Pithoei: producis.

stetrices, medici et physici de uberum natura, an aliter manare soleant sine vulvae genitali passione suspendentibus exinde venis sentinam illam inferni sanguinis [1]) et ipsa translatione decoquentibus in materiam lactis latiorem. Inde adeo fit, ut uberum tempore menses sanguinum vacent. Quodsi verbum caro ex se factum est, non ex vulvae communicatione, nihil operata vulva, nihil functa, nihil passa, quomodo fontem suum transfudit in ubera, quae nisi habendo non mutat? Habere autem sanguinem non potuit lacti subministrando, si non haberet caussas sanguinis ipsius, avulsionem scilicet suae carnis. Quid fuerit novitatis in Christo ex virgine nascendi, palàm est, scilicet solummodo hoc, quod ex virgine secundum rationem, quam edidimus, et uti virgo esset regeneratio nostra spiritaliter ab omnibus inquinamentis sanctificata per Christum, virginem et ipsum, etiam carnaliter, ut ex virginis carne.

21. Si ergo contendunt, hoc competisse novitati, ut quemadmodum non ex viri semine, ita nec ex virginis carne caro fieret dei verbum: quare non hoc sit tota novitas, ut caro non ex semine nata carne processerit? Accedant adhuc cominus [2]) ad congressum. Ecce, inquit, virgo concipiet in utero.[3]) Quidnam? utique dei verbum non viri semen, certe ut pareret filium. Nam et pariet, inquit, filium.[4]) Ergo ut ipsius fuit concepisse, ita ipsius est quod peperit, licet non ipsius fuerit quod concepit. Contra si verbum ex se caro factum est, iam ipsum se concepit et peperit, et vacat prophetia. Non enim virgo concepit neque peperit, si non quicquid peperit ex verbo concepto caro ipsius est. Sola haec autem prophetae vox evacuabitur? an et angeli conceptum et partum virginis adnuntiantes? an et omnis iam scriptura, quaecunque matrem pronuntiat Christi? Quomodo enim mater, nisi quia in utero eius fuit? Sed nihil ex utero eius accepit, quod ma-

---

1) Sic emend. Rig. e cod. Pithoei. Rhen. ed. I. pendentibus exinde venis inferni sanguinis in mamillam. Ceteri: pend. ex. v. sentinam illam inferni sanguinis (cod. Wouw.: infernis sanguine, Gel. et ed. Fran.: interni sanguinis) in mamillam. 2) Rhen. in ed. I. communius, quod deinde in comminius mutavit, ac ceteri editt. probaverunt. 3) Matth. 1, 23. Ies. 7, 14. 4) ibid.

trem eam faceret, in cuius utero fuit. Hoc nomen non debet caro extranea. Matris uterum non appellat, nisi filia uteri, caro. Filia uteri porro non est, si sibi nata est. Tacebit igitur et Elisabeth prophetam portans, iam domini sui conscium infantem, et insuper spiritu sancto adimpleta. Sine caussa enim dicit: et unde mihi, ut mater domini mei ad me veniat?[1]) Si Maria non filium, sed hospitem in utero gestabat Iesum, quomodo dicit: beatus[2]) fructus uteri tui?[3]) Quis hic fructus uteri, qui non ex utero germinavit, qui non in utero radicem egit, qui non eius est, cuius est uterus, et qui utique fructus uteri, Christus? An quia ipse est flos de virga proiecta ex radice Iesse?[4]) Radix autem Iesse, genus David; virga ex radice, Maria ex David; flos ex virga, filius Mariae, qui dicitur Iesus Christus, ipse erit et fructus. Flos enim fructus, quia per florem, et ex flore omnis fructus eruditur in fructum. Quid ergo? Negant et fructui suum florem et, flori suam virgam et virgae suam radicem, quominus suam radix sibi vindicet per virgam proprietatem eius, quod ex virga est, floris et fructus; siquidem omnis gradus generis ab ultimo ad principalem recensetur, ut iam nunc carnem Christi, non tantum Mariae, sed et David per Mariam et Iesse per David sciant adhaerere. Ideo hunc fructum ex lumbis David, id est ex posteritate carnis eius, iurat illi deus consessurum in throno ipsius.[5]) Si ex lumbis David, quanto magis ex lumbis Mariae, ob quam in lumbis David.

22. Deleant igitur et testimonia daemonum, filium David proclamantia Iesum; sed testimonia apostolorum delere non poterunt, si daemonum indigna sunt. Ipse inprimis Matthaeus, fidelissimus evangelii commentator, ut comes domini, non aliam ob caussam, quam ut nos originis Christi carnalis compotes faceret, ita exorsus est: liber geniturae Iesu Christi, filii David, filii Abraham.[6]) His originis fontibus genere manante cum gradatim ordo deducitur ad Christi nativitatem, quid aliud, quam caro ipsa Abrahae et David per singulos traducem sui faciens in vir-

1) Luc. 1, 43. 2) Ed. Fran. et Rig. benedictus. 3) Luc. 1, 42. 4) Ies. 11, 1. 5) Ps. 132, 11. Act. 2, 30. 6) Matth. 1, 1.

ginem usque describitur inferens Christum, imo ipse Christus proditur de virgine? Sed et Paulus, utpote eiusdem evangelii et discipulus et magister et testis, qua eiusdem Christi apostolus, confirmat Christum ex semine David secundum carnem,[1]) utique ipsius. Ergo ex semine David caro Christi. Sed secundum Mariae carnem ex semine David, ergo ex Mariae carne est, dum ex semine est David. Quocunque detorseris dictum, aut ex carne est Mariae, quod ex semine est David, aut ex David semine est, quod ex carne est Mariae. Totam hanc controversiam dirimit idem apostolus, ipsum definiens esse Abrahae semen; cum Abraham, utique multo magis David quasi recentioris. Retexens enim promissionem benedictionis nationum in nomine Abraham: et in semine tuo benedicentur omnes nationes, non, inquit, dixit seminibus, tanquam de pluribus, sed semine, tanquam de uno, quod est Christus.[2]) Qui haec legimus et credimus, quam debemus et possumus agnoscere in Christo carnis qualitatem? utique non aliam, quam Abraham, siquidem semen Abraham Christus; nec aliam, quam Iesse, siquidem ex radice Iesse flos Christus; nec aliam, quam David, siquidem fructus ex lumbis David Christus; nec aliam, quam ex Maria, siquidem ex Mariae utero Christus; et adhuc superius nec aliam, quam Adam, siquidem secundus Adam Christus. Consequens ergo est, ut aut illos spiritalem carnem habuisse contendant, quo eadem condititio substantiae deducatur in Christo, aut concedant carnem Christi spiritalem non fuisse, quae non de spiritali stirpe censetur.

23. Sed agnoscimus adimpleri propheticam vocem Simeonis super adhuc recentem infantem dominum pronuntiatam: ecce hic positus est in ruinam et suscitationem multorum in Israel, et in signum, quod contradicetur.[3]) Signum enim nativitatis Christi secundum Esaiam: propterea dabit vobis dominus ipse signum: ecce virgo concipiet in utero, et pariet filium.[4]) Agnoscimus ergo signum contradicibile, conceptum et partum virginis Mariae, de quo Academici isti: peperit, et non peperit, virgo, et non virgo; quasi non, etsi ita dicendum esset, a nobis magis dici

---

1) Rom. 1, 3. 2 Tim. 2, 8. 2) Gal. 3, 8. 16. 3) Luc. 2, 34. 4) Ies. 7, 14.

conveniret. Peperit enim, quae ex sua carne, et non peperit, quae non ex virili semine; et virgo, quantum a viro, non virgo, quantum a partu; non tamen et ideo peperit et non peperit, et ideo virgo, quae non virgo, quia non de visceribus suis mater. Sed apud nos nihil dubium, nec retortum in ancipitem defensionem. Lux, lux, et tenebrae, tenebrae, et est, est, et non, non; quod amplius, hoc a malo est.[1]) Peperit, quae peperit. Etsi virgo concepit, in partu suo nupsit. Ipsa patefacti corporis lege, in quo nihil interfuit, de vi masculi admissi, an emissi, idem illud sexus resignavit. Haec denique vulva est, propter quam et de aliis scriptum est: omne masculinum adaperiens vulvam sanctum vocabitur domino.[2]) Quis vere sanctus, quam dei filius? Quis proprie vulvam adaperuit, quam qui clausam patefecit? Ceterum omnibus nuptiae patefaciunt. Itaque magis patefacta est, quia magis erat clausa. Utique magis non virgo dicenda est, quam virgo, saltu quodam mater, antequam nupta. Et quid ultra de hoc retractandum est? Cum hac ratione apostolus non ex virgine, sed ex muliere editum filium dei pronuntiavit, agnovit adapertae vulvae nuptialem passionem. Legimus quidem apud Ezechielem de vacca illa, quae peperit, et non peperit. Sed videte, ne nos iam nunc[3]) providens spiritus sanctus notarit hac voce, disceptaturos super uterum Mariae. Ceterum non contra illam suam simplicitatem pronuntiasset dubitative, Esaia dicente: concipiet et pariet.[4])

24. Quod enim Esaias iaculatur in suggillatione haereticorum ipsorum, et in primis: vae qui faciunt dulce amarum et tenebras lucem,[5]) istos scilicet notat, qui nec vocabula ista in luce proprietatum suarum conservant, ut anima non alia sit, quam quae vocatur, et caro non alia, quam quae videtur, et deus non alius, quam qui praedicatur. Ideo etiam Marcionem prospiciens, ego sum, inquit, deus; et alius absque me non est.[6]) Et cum alio id ipsum eodem modo dicit: ante me deus non fuit,[7]) nescio quas illas Valentinianorum aeonum genealogias pulsat. Et: non ex sanguine neque ex carnis et viri voluntate, sed ex

---

1) Matth. 5, 37. 2) Exod. 13, 2. 3) Rig. ne vos iam tunc. 4) Ies. 7, 14. 5) Ies. 5, 20. 6) Ies. 45, 5. 7) Ies. 46, 9.

deo natus est,[1]) Hebioni respondit. Aeque: etiamsi angelus de coelis aliter evangelizaverit vobis, quam nos, anathema sit,[2]) ad Energema Apelliacae virginis Philumenes filium dirigit. Certe qui negat Christum in carne venisse, hic antichristus est.[3]) Nudam et absolutam et simplici nomine naturae suae pronuntians carnem, omnes disceptatores eius ferit; sicut et definiens ipsum quoque Christum unum, multiformis Christi argumentatores quatit, qui alium faciunt Christum, alium Iesum, alium elapsum de mediis turbis, alium detentum, alium in secessu montis in ambitu nubis sub tribus arbitris clarum, alium ceteris passivum, ignobilem, alium magnanimum, alium vero trepidantem, novissime alium passum, alium resuscitatum, per quod suam quoque in alia carne resurrectionem adseverant. Sed bene, quod idem veniet de coelis, qui est passus; idem omnibus apparebit, qui est resuscitatus.[4]) Et videbunt et agnoscent, qui eum confixerunt,[5]) utique ipsam carnem, in quam saevierunt, sine qua nec ipse esse poterit nec agnosci, ut et illi erubescant, qui affirmant carnem in coelis vacuam sensu, ut vaginam exempto Christo sedere, aut qui carnem et animam tantundem, aut tantummodo animam, carnem vero non iam.

25. Sed hactenus de materia praesenti satis. Iam enim arbitror instructam esse carnis in Christo et ex virgine natae et humanae probationem, quod et solum discussum sufficere potuisset, sed citra singularum ex diverso opinionum congressionem, quam et argumentationibus earum et scripturis, quibus utuntur, provocavimus ex abundanti, uti eo, quod probavimus, quid et unde fuerit Christi caro, quid non fuerit, adversus omnes praeiudicaverimus. Ut autem clausulam de praefatione communi faciat resurrectio nostrae carnis alio libello defendenda, hic habebit praestructionem, manifesto iam, quale fuerit, quod in Christo resurrexerit.

---

1) Io. 1, 13. 2) Gal. 1, 8. 3) 1 Io. 4, 3. 4) Act. 1, 11. 5) Io. 19, 37.

DE RESURRECTIONE CARNIS.

1. Fiducia Christianorum, resurrectio mortuorum; illa credentes sumus, hoc credere veritas cogit. Veritatem deus aperit, sed vulgus irridet, existimans nihil superesse post mortem. Et tamen defunctis parentant, et quidem impensissimo officio pro moribus eorum, pro temporibus esculentorum, ut quos negant sentire quicquam, etiam desiderare praesumant. At ego magis ridebo vulgus, tunc quoque, cum ipsos defunctos atrocissime exurit, quos postmodum gulosissime nutrit, iisdem ignibus et promerens et offendens. O pietatem de crudelitate ludentem! sacrificat, an insultat, cum crematis cremat? Plane cum vulgo interdum et sapientes sententiam suam iungunt. Nihil esse post mortem, Epicuri schola est. Ait et Seneca, omnia post mortem finiri, etiam ipsam.[1] Satis est autem, si non minor philosophia Pythagorae et Empedocli. Sed Platonici immortalem animam e contrario reclamant, imo adhuc proxime etiam in corpora remeabilem affirmant, etsi non in eadem, etsi non in humana tantummodo, ut Euphorbus in Pythagoram, Homerus in pavum recenseantur.[2] Certe recidivatum animae corporalem pronuntiaverunt, tolerabilius mutata, quam negata qualitate, pulsata salute,[3] licet non adita veritate.[4] Ita seculum resurrectionem mortuorum, nec cum errat, ignorat.

2. Si vero et apud deum aliqua secta est Epicureis magis affinis quam prophetis, sciemus, quid audiant a Christo Sadducaei. Christo enim servabatur omnia retro occulta nudare, dubitata dirigere, praelibata supplere, praedicata repraesentare, mortuorum certe resurrectionem, non modo per semet ipsum, verum etiam in semet ipso probare. Nunc autem ad alios Sadducaeos praeparamur, partiarios sententiae illorum. Ita dimidiam agnoscunt resurrectionem, solius scilicet animae, aspernati carnem, sicut

---

1) Cf. lib. de anima c. 42. 2) Cf. lib. de anima c. 28. 33.
3) Latinius coni. saltem. 4) Rhen. ed. I. addita veritate. Cf. c. 19.

et ipsum dominum carnis. Nulli denique alii salutem corporali substantiae invident, quam alterius divinitatis haeretici. Ideoque et Christum aliter disponere coacti, ne creatoris haberetur,[1]) in ipsa prius carne eius erraverunt, aut nullius veritatis contendentes eam secundum Marcionem et Basiliden, aut propriae qualitatis, secundum haereses Valentini et Apellen. Atque ita sequitur, ut salutem eius substantiae excludant, cuius Christum consortem negant, certi, illam summo praeiudicio resurrectionis instructam, si iam in Christo resurrexerit caro. Propterea et nos volumen praemisimus de carne Christi, quo eam et solidam probamus adversum phantasmatis vanitatem, et humanam vindicamus adversus qualitatis proprietatem, cuius conditio Christum et hominem et filium hominis inscripserit. Carneum enim atque corporeum probantes eum, proinde et obducimus, praescribendo nullum alium credendum deum, praeter creatorem, dum talem ostendimus Christum, in quo dignoscitur deus, qualis promittitur a creatore. Obducti dehinc de deo carnis auctore et de Christo carnis redemptore, iam et de resurrectione carnis revincentur. Congruenter scilicet[2]) et hoc ferme modo dicimus ineundam cum haereticis disceptationem. Nam et ordo semper a principalibus deduci exposcit, ut de ipso prius constet, a quo dicatur dispositum esse, quod quaeritur. Atque adeo et haeretici ex conscientia infirmitatis nunquam ordinarie tractant. Certi enim, quam laborent, in alterius divinitatis insinuatione adversus deum mundi omnibus naturaliter notum de testimoniis operum, certe et in sacramentis priorem et in praedicationibus manifestiorem, sub obtentu quasi urgentioris caussae, id est, ipsius humanae salutis ante omnia requirendae, a quaestionibus resurrectionis incipiunt, quia durius creditur resurrectio carnis, quam una divinitas. Atque ita tractatum, viribus ordinis sui destitutum, et scrupulis potius oneratum depretiantibus carnem, paulatim alterius divinitatis temperant sensum ex ipsa spei concussione et demutatione. Deiectus enim unusquisque vel mo-

---

1) Sic codd. Urs. et Wouw. Ceteri: ne creator carnis habeatur. 2) Rhen. congruenter scil. et de deo carnis auctore et de Christo carnis redemptore. Hoc ferme etc. Quae vv. male repetita recte eiecit Rig.

tus de gradu eius spei, quam susceperat, apud creatorem, facile iam declinatur ad alterius spei auctorem etiam ultro suspicandum. Per diversitatem enim promissionum diversitas insinuatur deorum. Sic multos irretitos videmus, dum ante de resurrectione carnis eliduntur, quam de unione divinitatis elidunt. Igitur quantum ad haereticos, demonstravimus, quo cuneo occurrendum sit a nobis. Et occursum est etiam suo quoque titulo, de deo quidem unico et Christo eius adversus Marcionem, de carne vero domini etiam adversus quatuor haereses ad hanc maxime quaestionem praestruendam, uti nunc de sola carnis resurrectione ita digeram, tanquam penes nos quoque incertum, dum sit certum penes creatorem.[1]) Nam et multi rudes, et plerique sua fide dubii et simplices, plures, quos instrui, dirigi, muniri oportebit, quia et hoc latere unio divinitatis defendetur; sicut enim negata carnis resurrectione concutitur, ita vindicata constabilitur. Animae autem salutem credo retractatu carere. Omnes enim fere haeretici eam quoquo modo volunt, tamen non negant. Viderit unus aliqui Lucanus, nec huic quidem substantiae parcens, quam secundum Aristotelem dissolvens aliud quid pro ea subiicit, quasi sit tertium quiddam resurrecturum, neque anima, neque caro, id est non homo, sed ursus forsitan, qua Lucanus. Habet et iste a nobis plenissimum de omni statu animae stilum, quam inprimis immortalem tuentes, solius carnis et defectionem agnoscimus et refectionem cum maxime adserimus, redactis in ordinarium materiae corpus, si qua et alibi pro caussarum incursione praestricta distulimus. Nam ut quaedam praelibari sollemne est, ita et differri necesse est, dummodo et praelibata suppleantur suo corpore et dilata reddantur suo nomine.

3. Est quidem et communibus sensibus sapere in dei rebus, sed in testimonium veri, non in adiutorium falsi, quod sit secundum divinam, non contra divinam dispositionem; quaedam enim et natura nota sunt, ut immortalitas animae penes plures, ut deus noster penes omnes. Utar

---

1) Gelen. et ed. Fran. ita digerendum sit, tanquam penes nos quoque incerta, id est penes creatorem. Nos Rhen. et Rig. edd. secuti v. quoque non post vv. dum sit, sed post v. nos collocavimus.

ergo et sententia Platonis alicuius pronuntiantis: omnis anima immortalis;[1]) utar et conscientia populi contestantis deum deorum; utar et reliquis communibus sensibus, qui deum iudicem praedicant: deus videt, et deo commendo.[2]) At cum aiunt: mortuum, quod mortuum; et: vive, dum vivis;[3]) et: post mortem omnia finiuntur, etiam ipsa:[4]) tunc meminero et cor vulgi cinerem a deo deputatum[5]) et ipsam sapientiam seculi stultitiam pronuntiatam.[6]) Tunc si haereticus ad vulgi vitia vel seculi ingenia confugerit, discede, dicam, ab ethnico, haeretice; etsi unum estis omnes, qui deum fingitis, dum hoc tamen in Christi nomine facis, dum Christianus tibi videris, alius ab ethnico; redde illi suos sensus, quia nec ille de tuis instruitur. Quid caeco duci inniteris, si vides? Quid vestiris a nudo, si Christum induisti? Quid alieno uteris clypeo, si ab apostolo armatus es? Ille potius a te discat carnis resurrectionem confiteri, quam tu ab illo diffiteri, quia si et a Christianis negari eam oporteret, sufficeret illis de sua scientia, non de vulgi ignorantia instrui. Adeo non erit Christianus, qui eam negabit, quam confitentur Christiani, et his argumentis negabit, quibus utitur non Christianus. Aufer denique haereticis, quae cum ethnicis sapiunt, ut de scripturis solis quaestiones suas sistant, et stare non poterunt. Communes enim sensus simplicitas ipsa commendat et compassio sententiarum et familiaritas opinionum, eoque fideliores existimantur, quia nuda et aperta et omnibus nota definiunt. Ratio autem divina in medulla est, non in superficie, et plerumque aemula manifestis.

4. Itaque haeretici inde statim incipiunt, et inde praestruunt, dehinc interstruunt, unde sciunt facile capi mentes, de communione favorabili sensuum. An aliud prius vel magis audias tam ab haeretico quam ab ethnico? et non protinus et non ubique convicium carnis, in originem, in materiam, in casum, in omnem exitum eius, immundae a primordio ex faecibus terrae, immundioris deinceps ex seminis sui limo, frivolae, infirmae, criminosae, onerosae, molestae, et post totum ignobilitatis elogium ca-

---

1) Plat. Phaedr. c. 24. p. 245. 2) Cf. lib. de test. animae c. 2.
3) 1 Cor. 15, 32. Ies. 22, 13. 4) Cf. c. 1. et lib. de anima c. 42.
5) Ies. 44, 20. 6) 1 Cor. 1, 20. 3, 19.

ducae in originem terram et cadaveris nomen, et de isto quoque nomine periturae in nullum inde iam nomen, in omnis iam vocabuli mortem? Hancne ergo vis, sapiens, et visui et contactui et recordatui tuo ereptam persuadere, quod se receptura quandoque sit in integrum de corrupto, in solidum de casso, in plenum de inanito, in aliquid omnino de nihilo, et utique redhibentibus eam ignibus et undis et alvis ferarum et rumis alitum et lactibus piscium et ipsorum temporum propria gula? Adeone autem eadem sperabitur, quae intercidit, ut claudus et luscus et caecus et leprosus et paralyticus revertantur, ut redisse non libeat ad pristinum? An integri, ut iterum talia pati timeant? Quid tum de consequentiis carnis? Rursusne omnia necessaria illi, et inprimis pabula atque potacula, et pulmonibus natandum, et intestinis aestuandum, et pudendis non pudendum, et omnibus membris laborandum? Rursus ulcera et vulnera et febris et podagra et mors redoptanda? Nimirum haec erunt vota carnis recuperandae, iterum cupere de ea evadere. Et nos quidem haec aliquanto honestius pro stili pudore. Ceterum quantum etiam spurciloquii licet illorum in congressibus experiri, tam ethnicorum, quam haereticorum!

5. Igitur quoniam et rudes quique de communibus adhuc sensibus sapiunt, et dubii et simplices per eosdem sensus denuo inquietantur, et ubique primus iste in nos aries temperatur, quo carnis conditio quassatur: necessario et a nobis carnis primum conditio munietur, vituperatione laudatione depulsa.[1]) Ita nos rhetoricari quoque provocant haeretici, sicut etiam philosophari. Futile et frivolum istud corpusculum, quod malum denique appellare non horrent, etsi angelorum fuisset operatio, ut Menandro et Marco placet, etsi ignei alicuius exstructio aeque angeli, ut Apelles docet, sufficeret ad auctoritatem carnis, secundae divinitatis patrocinium. Angelos post deum novimus. Iam nunc quisquis ille summus deus haeretici cuiusque est, non immerito ab ipso quoque deducerem carnis dignitatem, a quo voluntas producendae ei affuisset; utique enim prohi-

1) Sic Rhen. ed. I. et cod. Pithoei; ceteri: Vituperationem laudatione depellas.

buisset fieri, quam fieri scisset, si fieri noluisset. Ita et secundum illos aeque caro dei res. Nihil operis non eius est, qui passus est esse. Bene autem, quod plures et duriores quaeque doctrinae totam hominis figulationem deo nostro cedunt. Quantus hic sit, satis nosti, qui unicum credidisti. Incipiat iam tibi caro placere, cuius artifex tantus est. Sed et mundus, inquis, dei opus est, et tamen praeterit habitus huius mundi,[1]) apostolo quoque auctore. Nec idcirco restitutio mundi praeiudicabitur, quia dei opus est. Et utique si universitas irreformabilis post decessum, quid portio? Plane, si portio universitati adaequatur. Ad distantiam enim provocamus. Primo quidem, quod omnia sermone dei facta sunt, et sine illo nihil.[2]) Caro autem et sermone dei constitit propter formam, ne quid sine sermone. Faciamus enim hominem,[3]) ante praemisit, et amplius, manu, propter praelationem, ne universitati compararetur. Et finxit, inquit, deus hominem.[4]) Magnae sine dubio differentiae ratio, pro conditione scilicet rerum; minora enim, quae fiebant, eo, cui fiebant, siquidem homini fiebant, cui mox a deo addicta sunt. Merito igitur ut famula iussu et imperio et sola vocali potestate universa processerant. Contra homo, ut dominus eorum, in hoc ab ipso deo exstructus est, ut dominus esse posset, dum fit a domino. Hominem autem memento carnem proprie dici, quae prior vocabulum hominis occupavit: et finxit deus hominem, limum de terra.[5]) Iam homo, qui adhuc limus. Et insufflavit in faciem eius flatum vitae, et factus est homo, id est limus, in animam vivam, et posuit deus hominem, quem finxit, in paradiso.[6]) Adeo homo figmentum primo, dehinc totus. Hoc eo commendarim, uti quicquid omnino homini a deo prospectum atque promissum est, non soli animae, verum et carni scias debitum, ut si non ex consortio generis, certe vel ex privilegio nominis.

6. Persequar itaque propositum, si tamen tantum possim carni vindicare, quantum contulit ille, qui eam fecit, iam tunc gloriantem, quod illa pusillitas, limus, in manus dei, quaecunque sunt, pervenit, satis beatus, etsi solum-

---

1) 1 Cor. 7, 31. 2) Io. 1, 3. 3) Gen. 1, 26. 4) Gen. 1, 27. 5) Gen. 2, 7. 6) Gen. 2, 7 sq.

modo contactus. Quid enim, si nullo amplius opere statim figmentum de contactu dei constitisset? Adeo magna res agebatur, qua ista materia exstruebatur. Itaque totiens honoratur, quotiens manus dei patitur, dum tangitur, dum decerpitur, dum deducitur, dum effingitur. Recogita totum illi deum occupatum ac deditum, manu, sensu, opere, consilio, sapientia, providentia, et ipsa in primis affectione, quae lineamenta ducebat. Quodcunque enim limus exprimebatur, Christus cogitabatur homo futurus, quod et limus et caro, sermo, quod et terra tunc. Sic enim praefatio patris ad filium: faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. Et fecit hominem deus, id utique, quod finxit, ad imaginem dei fecit illum,[1]) scilicet Christi. Et sermo enim deus, qui in effigie dei constitutus non rapinam existimavit parem esse deo.[2]) Ita limus ille iam tunc imaginem induens Christi futuri in carne, non tantum dei opus erat, sed et pignus. Quo nunc facit ad infuscandam originem carnis nomen terrae ventilare, ut sordentis, ut iacentis elementi? cum, etsi alia materia excludendo homini competisset, artificis fastigium recogitari oporteret, qui illam et eligendo dignam iudicasset et tractando fecisset. Phidiae manus Iovem Olympium ex ebore molitur et adoratur; nec iam bestiae et quidem insulsissimae deus est, et summum seculi numen elephantus. Sed quia Phidias tantus,[3]) deus vivus, deus verus quamcunque materiae vilitatem non de sua operatione purgasset et ab omni infirmitate sanasset? An hoc supererit, ut honestius homo deum, quam hominem deus finxerit? Nunc etsi scandalum limus, alia iam res est. Carnem iam teneo, non terram, licet et caro audiat: terra es, et in terram ibis.[4]) Origo recensetur, non substantia revocatur. Datum est, esse aliquid origine generosius et demutatione felicius. Nam et aurum terra, quia de terra, hactenus tamen terra. Ex quo aurum, longe alia materia, splendidior atque nobilior de obsole-

---

1) Gen. 1, 26. 2) Rhen. ed. I. par in deo; sed in margine: parem esse deo; Gelenius: paria deo. Quae vv. Rhen. refragantibus codicibus ita mutavit, ut et ipse et ceteri edd. scriberent: pariari deo. — Phil. 2, 6. 3) Ita Rhen. ed. I. Ceteri: sed summum sec. numen, non quia eleph., sed quia Ph. tantus etc. 4) Gen. 3, 19.

tiore matrice. Ita et deo licuit carnis aurum de limi, quibus putas, sordibus excusato censu eliquasse.

7. Sed dilutior videatur auctoritas carnis, quia non et ipsam proprie manus divina tractavit, sicuti limum. Quando in hoc tractavit limum, ut postmodum caro fieret ex limo, carnis utique negotium gessit. Sed adhuc velim discas, quando et quomodo caro floruerit ex limo. Neque enim, ut quidam volunt, illae pelliceae tunicae, quas Adam et Eva paradisum exuti induerunt, ipsae erunt carnis ex limo reformatio, cum aliquanto prius et Adam substantiae suae traducem in feminae iam carne recognoverit, (hoc nunc os ex ossibus meis, et caro ex carne mea,)[1]) et ipsa delibatio masculi in feminam carne suppleta sit, limo, opinor supplenda, si Adam adhuc limus. Obliteratus igitur et devoratus est limus in carnem. Quando? cum factus est homo in animam vivam de dei flatu, vapore scilicet idoneo torrere quodammodo limum in aliam qualitatem, quasi in testam, ita in carnem. Sic et figulo licet argillam temperato ignis afflatu in materiam robustiorem recorporare et aliam ex alia fingere speciem, aptiorem pristina et sui iam generis ac nominis. Nam etsi scriptum est: numquid argilla dicet figulo,[2]) id est homo deo? etsi apostolus in testaceis ait vasculis, tamen et argilla homo, quia limus ante et testa caro, quia ex limo per afflatus divini vaporem, quam postea pelliceae tunicae, id est cutes superductae, vestierunt. Usque adeo, si detraxeris cutem, nudaveris carnem. Ita quod hodie spolium efficitur, si detrahatur, hoc fuit indumentum, cum superstruebatur. Hinc et apostolus [3]) circumcisionem despoliationem carnis appellans, tunicam cutem affirmavit. Haec cum ita sint, habes et limum de manu dei gloriosum et carnem de afflatu dei gloriosiorem, quo pariter caro et limi rudimenta deposuit et animae ornamenta suscepit. Non es diligentior deo, uti tu quidem Scythicas et Indicas gemmas et rubentis maris grana candentia non plumbo, non aere, non ferro, ne argento quoque oblaquees,[4]) sed electissimo et insuper operosissimo descrobes auro, vinis item et unguentis pretiosis-

---

1) Gen. 2, 23. 2) Rom. 9, 20. 3) Col. 2, 11. 4) Coniectura Rhenani; ed. I. oblaqueasset.

simis quibusque vasculorum prius congruentiam cures, proinde perfectae ferruginis gladiis vaginarum adaeques dignitatem: deus vero animae suae umbram, spiritus sui auram, oris sui operam vilissimo alicui commiserit capulo, et indigne collocando utique damnaverit. Collocavit autem, an potius inseruit et immiscuit carni? tanta quidem concretione, ut incertum haberi possit, utrumne caro animam, an carnem anima circumferat, utrumne animae caro, an anima pareat carni. Sed et magis animam invehi atque dominari credendum est, ut magis deo proximam; hoc quoque ad gloriam carnis exuberat, quod proximam deo et continet et ipsius dominationis compotem praestat. Quem enim naturae usum, quem mundi fructum, quem elementorum saporem non per carnem anima depascitur? quidni? per quam omni instrumento sensuum fulta est, visu, auditu, gustu, odoratu, contactu? per quam divina potestate respersa est, nihil non sermone perficiens vel tacite praemisso? Et sermo enim de organo carnis est. Artes per carnem, studia, ingenia per carnem, opera, negotia, officia per carnem, atque adeo totum vivere animae carnis est, ut non vivere animae nihil aliud sit, quam a carne divertere. Sic etiam ipsum mori carnis est, cuius et vivere. Porro si universa per carnem subiacent animae, carni quoque subiaceant per quod utaris necesse est. Ita caro, dum ministra et famula animae deputatur, consors et cohaeres invenitur; si temporalium, cur non et aeternorum?

8. Et haec quidem velut de publica forma humanae conditionis suffragia carni procuraverim. Videamus nunc de propria etiam Christiani nominis forma, quanta huic substantiae frivolae ac sordidae apud deum praerogativa sit, etsi sufficeret illi, quod nulla omnino anima salutem possit adipisci, nisi, dum est in carne, crediderit; adeo caro salutis est cardo. Denique cum anima deo allegitur, ipsa est, quae efficit, ut anima allegi possit. Scilicet caro abluitur, ut anima emaculetur; caro ungitur, ut anima consecretur; caro signatur, ut et anima muniatur; caro manus impositione adumbratur, ut et anima spiritu illuminetur; caro corpore et sanguine Christi vescitur, ut et anima de deo saginetur. Non possunt ergo separari in mercede, quas opera coniungit. Nam et sacrificia deo grata, conflictationes dico animae, ieiunia et seras et aridas escas et

appendices huius officii sordes caro de proprio suo incommodo instaurat. Virginitas quoque et viduitas et modesta in occulto matrimonii dissimulatio et una notitia eius de bonis carnis deo adolentur. Age iam, quid de ea sentis, cum pro nominis fide in medium extracta et odio publico exposita decertat, cum in carceribus maceratur teterrimo lucis exilio, penuria mundi, squalore, paedore, contumelia victus, ne somno quidem libera, quippe ipsis etiam cubilibus vincta ipsisque stramentis lancinata, cum iam et in luce omni tormentorum machinatione laniatur, cum denique suppliciis erogatur enisa reddere Christo vicem moriendo pro ipso, et quidem per eandem crucem saepe, nedum per atrociora quoque ingenia poenarum. Nae illa beatissima et gloriosissima, quae potest apud Christum dominum parere debito tanto, ut hoc solum debeat ei, quod ei debere desierit, hoc magis vincta, quod absoluta.

9. Igitur ut retexam, quam deus manibus suis ad imaginem dei struxit, quam de suo afflatu ad similitudinem suae vivacitatis animavit, quam incolatui, fructui, dominatui totius suae operationis praeposuit, quam sacramentis suis disciplinisque vestivit, cuius munditias amat, cuius castigationes probat, cuius passiones sibi appretiat, haeccine non resurget totiens dei? Absit, ut deus manuum suarum operam, ingenii sui curam, afflatus sui vaginam, molitionis suae reginam, liberalitatis suae haeredem, religionis suae sacerdotem, testimonii sui militem, Christi sui sororem, in aeternum destituat interitum. Bonum deum novimus, solum optimum a Christo addiscimus;[1] qui dilectionem mandans post suam in proximum,[2] faciet et ipse quod praecepit. Diliget carnem tot modis sibi proximam, etsi infirmam, sed virtus in infirmitate perficitur,[3] etsi imbecillam, sed medicum non desiderant nisi male habentes,[4] etsi inhonestam, sed inhonestioribus maiorem circumdamus honorem,[5] etsi perditam, sed ego, inquit, veni, ut quod periit, salvum faciam,[6] etsi peccatricem, sed malo mihi, inquit, salutem peccatoris, quam mortem,[7] etsi damnatam, sed ego, inquit, percutiam et sanabo.[8] Quid ea exprobras carni,

---

1) Luc. 18, 19. 2) Matth. 22, 37 sqq. 3) 2 Cor. 12, 9. 4) Luc. 5, 31. 5) 1 Cor. 12, 23. 6) Luc. 19, 10. 7) Ez. 18, 23. 8) Deut. 32, 39.

quae deum exspectant, quae in deum sperant, quae honorantur ab illo, quibus subvenit? Ausim dicere, si haec carni non accidissent, benignitas, gratia, misericordia, omnis vis dei benefica vacavisset.

10. Tenes scripturas, quibus caro infuscatur; tene etiam, quibus illustratur. Legis, cum caro deprimitur; adige oculos, et cum caro relevatur. Omnis caro foenum.[1]) Non hoc solum pronuntiavit Esaias, sed et: omnis caro videbit salutare dei.[2]) Notatur in Genesi dicens deus: non manebit spiritus meus in hominibus istis, quia caro sunt;[3]) sed et auditur per Ioelem: effundam de spiritu meo in omnem carnem.[4]) Apostolum quoque ne de uno stilo noris, quo carnem plerumque compungit. Nam etsi negat habitare boni quicquam in carne sua,[5]) etsi affirmat eos, qui in carne sint, deo placere non posse,[6]) quia concupiscat adversus spiritum,[7]) et si qua alia: ita ponit, ut carnis non tamen substantia, sed actus inhonoretur. Dicemus quidem alibi,[8]) nihil proprie carni exprobrari oportere, nisi in animae suggillationem, quae carnem ministerio sibi subigit; verum interim et in illis literis Paulus est, cum stigmata Christi in corpore suo portat,[9]) cum corpus nostrum ut dei templum vitiari vetat,[10]) cum corpora nostra membra Christi facit,[11]) cum monet tollere et magnificare deum in corpore nostro.[12]) Itaque si ignominiae carnis resurrectionem eius expellunt, cur non dignitates potius inducent? quoniam deo magis congruit in salutem redigere, quod reprobarit interdum, quam in perditionem dedere, quod etiam aliquando probavit.

11. Hucusque de praeconio carnis adversus inimicos et nihilominus amicissimos eius. Nemo enim tam carnaliter vivit, quam qui negant carnis resurrectionem. Negantes enim poenam, despiciunt et disciplinam. De quibus luculenter et paracletus per prophetidem Priscam: carnes sunt, et carnem oderunt. Quam si tanta auctoritas munit, quanta illi ad meritum salutis patrocinari possit, numquid etiam dei ipsius potentiam et potestatem et licentiam re-

---

1) Ies. 40, 7. 2) Ies. 40, 5. 3) Gen. 6, 3. 4) Ioel 3, 1. 5) Rom. 7, 18. 6) Rom. 8, 8. 7) Gal. 5, 17. 8) cap. 16. 9) Gal. 6, 7. 10) 1 Cor. 3, 16 sq. 11) 1 Cor. 6, 15. 12) ibid. v. 20.

censere debemus, an tantus sit, qui valeat dilapsum et devoratum et quibuscunque modis ereptum tabernaculum carnis reaedificare atque restituere, an et aliqua nobis exempla huius sui iuris in publico naturae promulgarit, ne qui forte adhuc sitiant[1]) deum nosse, qui non alia lege credendus est, quam ut omnia posse credatur? Plane apud philosophos habes, qui mundum hunc innatum infectumque defendant, sed multo melius, quod omnes fere haereses, natum et factum mundum adnuentes, conditionem deo nostro adscribunt. Igitur confide, illum totum hoc ex nihilo protulisse, et deum nosti fidendo, quod tantum deus valeat. Nam et quidam infirmiores hoc prius credere de materia potius[2]) subiacenti volunt ab illo universitatem dedicatam secundum philosophos. Porro etsi ita in vero haberetur, cum tamen longe alias substantias longeque alias species ex reformatione materiae diceretur protulisse, quam fuisset ipsa materia, non minus defenderem ex nihilo eum protulisse, si ea protulerat, quae omnino non fuerant. Quo enim interest ex nihilo quid proferri, an ex aliquo, dum quod non fuit, fiat, quando etiam non fuisse, nihil sit fuisse? Sic et fuisse e contrario, nonnihil est fuisse. Nunc etsi interest, tamen utrumque mihi applaudit. Sive enim ex nihilo deus molitus est cuncta, poterit et carnem in nihilum perductam exprimere de nihilo; sive de materia moderatus[3]) est alia, poterit et carnem quocunque dehaustam evocare de alio. Et utique idoneus est reficere, qui fecit. Quanto plus est fecisse, quam refecisse, initium dedisse, quam reddidisse? Ita restitutionem carnis faciliorem credas institutione.

12. Aspice nunc ad ipsa quoque exempla divinae potestatis. Dies moritur in noctem et tenebris usquequaque sepelitur. Funestatur mundi honor, omnis substantia denigratur. Sordent, silent, stupent cuncta, ubique iustitium est, quies rerum. Ita lux amissa lugetur. Et tamen rursus cum suo cultu, cum dote, cum sole, eadem et integra et tota universo orbi reviviscit, interficiens mortem suam, noctem, rescindens sepulturam suam, tenebras, hae-

---

1) Rhen. ed. I. **sitiant**; cod. Gorz.: **sciant**, Wouw. et Rig. **nesciant**. 2) Cod. Wouw. **totius**. 3) Gelenius, ed. Fran., Rig. **modulatus**.

res sibimet existens, donec et nox reviviscat cum suo et illa suggestu. Redaccenduntur enim et stellarum radii, quos matutina succensio[1]) exstinxerat; reducuntur et siderum absentiae, quas temporalis distinctio exemerat; redornantur et specula lunae, quae menstruus numerus attriverat. Revolvuntur hiemes et aestates et verna et autumna cum suis viribus, moribus, fructibus. Quippe etiam terrae de coelo disciplina est, arbores vestire post spolia, flores denuo colorare, herbas rursus imponere, exhibere eadem quae absumpta sint semina, nec prius exhibere, quam absumpta. Mira ratio: de fraudatrice servatrix; ut reddat, intercipit; ut custodiat, perdit; ut integret, vitiat; ut etiam amplict, prius decoquit; siquidem uberiora et cultiora restituit, quam exterminavit; revera foenore interitu, et iniuria usura, et lucro damno. Semel dixerim, universa conditio recidiva est. Quodcunque conveneris, fuit; quodcunque amiseris, nihil non iterum est. Omnia in statum redeunt, quum abscesserint; omnia incipiunt, quum desierint; ideo finiuntur, ut fiant. Nihil deperit, nisi in salutem. Totus igitur hic ordo revolubilis rerum testatio est resurrectionis mortuorum. Operibus eam praescripsit deus ante, quam literis, viribus praedicavit ante, quam vocibus. Praemisit tibi naturam magistram, summissurus et prophetiam, quo facilius credas prophetiae, discipulus naturae, quo statim admittas, cum audieris, quod ubique iam videris, nec dubites deum carnis etiam resuscitatorem, quem omnium noris restitutorem. Et utique si omnia homini resurgunt, cui procurata sunt, porro non homini, nisi et carni: quale est, ut ipsa depereat in totum, propter quam et cui nihil deperit?

13. Si parum universitas resurrectionem figurat, si nihil tale conditio signat, quia singula eius non tam mori, quam desinere dicantur, nec redanimari, sed reformari existimentur: accipe plenissimum atque firmissimum huius spei specimen, siquidem animalis est res et vitae obnoxia et morti. Illum dico alitem orientis peculiarem, de singularitate famosum, de posteritate monstruosum, qui semet ipsum libenter funerans renovat natali fine decedens atque

---

1) Cod. Pithoei et Rhen. suggestio; Gel., Rig. succensio.

succedens, iterum phoenix, ubi iam nemo, iterum ipse, qui non iam, alius idem. Quid expressius atque signatius in hanc caussam, aut cui alii rei tale documentum? Deus etiam scripturis suis: et florebit enim, inquit, velut phoenix,[1]) id est de morte, de funere, uti credas, de ignibus quoque substantiam corporis exigi posse. Multis passeribus antestare nos[2]) dominus pronuntiavit; si non et phoenicibus, nihil magnum. Sed homines semel interibunt, avibus Arabiae de resurrectione securis?

14. Talia interim divinarum virium lineamenta non minus parabolis operato deo quam locuto, veniamus et ad ipsa edicta atque decreta eius, quo cum maxime divisionem istam materiae ordinamus. Exorsi enim sumus ab auctoritate carnis, an ea sit, cui dilapsae salus competat; dehinc prosecuti de potentia dei, an tanta sit, quae salutem conferre dilapsae rei soleat. Nunc si probavimus utrumque, velim etiam de caussa requiras, an sit aliqua tam digna, quae resurrectionem carnis necessariam et rationi certe omni modo debitam vindicet, quia subest dicere, etsi caro capax restitui, etsi divinitas idonea restituendi, et sic caussa restitutionis praeesse debebit. Accipe igitur et caussam, qui apud deum discis tam optimum, quam et iustum, de suo optimum, de nostro iustum; nisi enim homo deliquisset, optimum solummodo deum nosset ex naturae proprietate. At nunc etiam iustum eum patitur ex caussae necessitate, tamen et hoc ipso optimum, dum et iustum. Et bono enim iuvando et malo puniendo iustitiam exhibens, utramque sententiam bono praestat, hinc vindicans istud, inde remunerans illud. Sed cum Marcione plenius disces, an hoc sit dei totum. Interim talis est noster merito iudex, quia dominus, merito dominus, quia auctor, merito auctor, quia deus. Hinc et ille nescio quis haereticorum: merito non iudex, non enim deus, merito non dominus, non enim auctor; nescio iam, si deus, qui nec auctor quod deus, nec dominus quod auctor.[3]) Igitur si deo et domino et auctori congruentissimum est iudicium in

1) Ps. 92, 13. LXX. 2) Matth. 10, 33. 3) Codd. Ursini et Wouw. non iudex, non enim dominus, m. n. d. e. a.; nescio iam, si deus, qui nec auctor; nec dominus igitur si de deo etc.

hominem destinare de hoc ipso, an dominum et auctorem suum agnoscere et observare curarit, an non, utique iudicium resurrectio expunget. Haec erit tota caussa, imo necessitas resurrectionis, congruentissima scilicet deo destinatio iudicii, de cuius dispositione dispicias, an utrique substantiae humanae diiudicandae censura divina praesideat, tam animae quam et carni. Quod enim congruet iudicari, hoc competet etiam resuscitari. Dicimus plenum primo perfectumque credendum iudicium dei, ut ultimum iam atque exinde perpetuum, ut sic quoque iustum, dum non in aliquo minus, ut sic quoque deo dignum, dum pro tanta eius patientia plenum atque perfectum. Itaque plenitudinem perfectionemque iudicii nonnisi de totius hominis repraesentatione constare; totum porro hominem ex utriusque substantiae concretione parere, idcircoque in utraque exhibendum, quem totum oporteat iudicari, qui nisi totus, utique non vixerit. Qualis ergo vixerit, talem iudicari, quia de eo, quod vixerit, habeat iudicari. Vita est enim caussa iudicii per tot substantias dispungenda, per quod et functa est.

15. Age iam scindant adversarii nostri carnis animaeque contextum prius in vitae administratione, ut ita audeant scindere illud etiam in vitae remuneratione. Negent operarum societatem, ut merito possint etiam mercedem negare. Non sit particeps in sententia caro, si non fuerit et in caussa. Sola anima revocetur, si sola decedit. At enim non magis sola decedit, quam sola decucurrit, illud unde decedit, vitam hanc dico. Adeo autem non sola anima transigit vitam, ut nec cogitatus, licet solos, licet non ad effectum[1]) per carnem deductos, auferamus a collegio carnis, siquidem in carne et cum carne et per carnem agitur ab anima, quod agitur in corde. Hanc denique carnis speciem, arcem animae, etiam dominus in suggillationem cogitatuum taxat. Quid cogitatis in cordibus vestris nequam?[2]) Et: qui conspexerit ad concupiscendum, iam adulteravit in corde.[3]) Adeo et sine opere et sine effectu cogitatus carnis est actus. Sed etsi in cerebro, vel in medio superciliorum discrimine, vel ubi philosophis placet, principalitas sensuum consecrata est, quod

1) Rhen. affectum. 2) Matth. 9, 4. 3) Matth. 5, 28.

ἡγεμονικὸν[1]) appellatur, caro erit omne animae cogitatorium. Nunquam anima sine carne est, quamdiu in carne est; nihil non cum illa agit, sine qua non est. Quaere adhuc, an cogitatus quoque per carnem administrentur, qui per carnem dignoscuntur extrinsecus. Volutet aliquid anima, vultus operatur indicium, facies intentionum omnium speculum est. Negent factorum societatem, cui negare non possunt cogitatorum. Et illi quidem delinquentias carnis enumerant; ergo peccatrix tenebitur supplicio. Nos vero etiam virtutes carnis opponimus; ergo et bene operata tenebitur praemio. Et si anima est, quae agit et impellit in omnia, carnis obsequium est. Deum non licet aut iniustum iudicem credi aut inertem, iniustum, si sociam bonorum operum a praemiis arceat, inertem, si sociam malorum a suppliciis secernat, cum humana censura eo perfectior habeatur, quo etiam ministros facti cuiusque deposcit, nec parcens nec invidens illis, quominus cum auctoribus aut poenae aut gratiae communicent fructum.

16. Sed cum imperium animae, obsequium carni distribuimus, prospiciendum est, ne et hoc alia argumentatione subvertant, ut velint carnem sic in officio animae collocare, non quasi ministram, ne et sociam cogantur agnoscere. Dicent enim ministros et socios habere arbitrium ministrandi atque sociandi et potestatem suae voluntatis in utrumque, homines scilicet et ipsos idcirco cum auctoribus merita communicare, quibus operam sponte accommodarint, carnem autem nihil sapientem, nihil sentientem per semet ipsam, non velle, non nolle de suo habentem, vice potius vasculi apparere animae, ut instrumentum, non ut ministerium. Itaque animae solius iudicium praesidere, qualiter usa sit vasculo carnis, vasculum vero ipsum non esse sententiae obnoxium, quia nec calicem damnari, si quis eum veneno temperarit, nec gladium ad bestias pronuntiari, si quis eo latrocinium fuerit operatus. Iam ergo innocens caro ex ea parte, qua non reputabuntur illi operae malae, et nihil prohibet, innocentiae nomine salvam eam fieri. Licet enim nec bona opera reputentur illi, sicut nec mala, divinae tamen benignitati magis competit innocentes liberare; beneficus enim est atque opti-

1) Cf. lib. de anima c. 15.

mus. Debet autem etiam quod non deberetur offerre.[1]) Et tamen calicem, non dico venenarium, in quem mors aliqua ructarit, sed fictricis[2]) vel archigalli vel gladiatoris aut carnificis spiritu infectum, quaero, an minus damnes, quam oscula ipsorum; nostris quoque sordibus nubilum, vel non pro animo temperatum, elidere solemus, quo magis puero irascamur. Gladium vero latrociniis ebrium quis non a domo tota, nedum a cubiculo, nedum a capitis sui officio relegabit, praesumens scilicet, nihil aliud se quam illudia[3]) animarum somniaturum, urgentium et inquietantium sanguinis sui concubinum? At enim et calix bene sibi conscius, et de diligentia ministerii commendatus, coronis quoque potatoris sui ornabitur[4]) aut aspergine florum honorabitur. Et gladius bene de bello cruentus et melior homicida laudem suam consecratione pensabit. Estne ergo et in vascula et in instrumenta sententiam figere, ut dominorum et auctorum meritis et ipsa communicent? ut huic quoque argumentationi satisfecerim, licet ab exemplo vacet diversitas rerum. Omne enim vas vel instrumentum aliunde in usus venit, extranea omnino materia a substantia hominis. Caro autem ab exordio uteri consita, conformata, congenita animae, etiam in omni operatione miscetur illi. Nam etsi vas vocatur apud apostolum,[5]) quam iubet in honore tractari, eadem tamen ab eodem homo exterior appellatur, ille scilicet limus, qui prior titulo hominis incisus est, non calicis aut gladii aut vasculi ullius. Vas enim capacitatis nomine dicta est, qua animam capit et continet, homo vero de communione naturae, quae eam non instrumentum in operationibus praestat, sed ministerium. Ita et ministerium tenebitur iudicio, ut[6]) de suo nihil sapiat, quia portio est eius, quae sapit, non supellex. Hoc et apostolus sciens, nihil carnem agere per semet ipsam, quod non animae deputetur, nihilominus peccatricem iudicat carnem,

---

1) Ed. Fran. et Rig. beneficis enim debet. Optimi est autem etiam quod non deberetur (Rig. debetur) offerre. 2) Sic cod. Pith., Rhen., Rig.; cod. Urs.: fascinatricis. 3) Cod. Pith. et Rhen. ed. I. invidia. 4) Cod. Pith. et Rhen. ed. I. inorbitur, sed scribendum esse coni. ornabitur. Deinde et ipse, et Pamelius e tribus codd. Vaticanis, et Rig. inorabitur. Gelen. inornabitur. 5) 1 Thess. 4, 4. 6) Gel., ed. Fran., Rig. etsi.

ne eo, quod ab anima videatur impelli, iudicio liberata credatur. Sic et cum aliquas laudis operas carni indicit: glorificate,[1]) tollite deum in corpore vestro,[2]) certus et hos conatus ab anima agi, idcirco tamen et carni eos mandat, quia et illi fructum repromittunt. Alioquin nec exprobratio competisset in alienam culpae nec adhortatio in extraneam gloriae; et exprobratio enim et exhortatio vacarent erga carnem, si vacaret et merces, quae in resurrectione captatur.

17. Simplicior quisque fautor sententiae nostrae putabit, carnem etiam idcirco repraesentandam esse iudicio, quia aliter anima non capiat passionem tormenti seu refrigerii, utpote incorporalis; hoc enim vulgus existimat. Nos autem animam corporalem et hic profitemur et in suo volumine[3]) probamus, habentem proprium genus substantiae soliditatis, per quam quid et sentire et pati possit. Nam et nunc animas torqueri foverique penes inferos, licet nudas, licet adhuc exsules carnis, probabit Lazari exemplum. Dedi igitur adversario dicere: ergo quae habet corpulentiam propriam, de suo sufficiet ad facultatem passionis et sensus, ut non egeat repraesentatione carnis. Imo eatenus egebit, non quia sentire quid sine carne non possit, sed quia necesse est illam etiam cum carne sentire. Quantum enim ad agendum de suo sufficit, tantum et ad patiendum. Ad agendum autem minus de suo sufficit; habet enim de suo solummodo cogitare, velle, cupere, disponere. Ad perficiendum autem operam carnis exspectat. Sic itaque et ad patiendum societatem carnis expostulat, ut tam plene per eam pati possit, quam sine ea plene agere non potuit. Et ideo in quae de suo sufficit, eorum interim sententiam pendit, concupiscentiae et cogitatus et voluntatis. Porro si haec satis essent ad plenitudinem meritorum, ut non requirerentur et facta, sufficeret in totum anima ad perfectionem iudicii de his iudicanda, in quae agenda sola suffecerat. Cum vero etiam facta devincta sint meritis, facta autem per carnem administrentur, iam non sufficit animam sine carne foveri sive cruciari pro

---

1) Ita ed. Rhen.; Gelenius: glorif. et tollite; ed. Fran., Rig. glorif., inquit, et tollite; Fr. Iunius coni. glorif., ait ille, deum etc. 2) 1 Cor. 6, 20. 3) Lib. de anima c. 5 sqq.

operibus etiam carnis, etsi habet corpus, etsi habet membra, quae proinde illi non sufficiunt ad sentiendum plene, quemadmodum nec ad agendum perfecte. Idcirco pro quo modo egit, pro eo et patitur apud inferos, prior degustans iudicium, sicut prior induxit admissum, exspectans tamen et carnem, ut per illam etiam facta compenset, cui cogitata mandavit. Denique haec erit ratio in ultimum finem destinati iudicii, ut exhibitione carnis omnis divina censura perfici possit. Alioquin non sustineretur in finem, quod et nunc animae decerpuntur [1]) apud inferos, si solis animabus destinaretur.

18. Hucusque praestructionibus egerim ad muniendos sensus omnium scripturarum, quae carnis recidivatum pollicentur. Cui cum tot auctoritates iustorum patrociniorum procurent, honores dico substantiae ipsius, tum vires dei, tum exempla earum, tum rationes iudicii et necessitates ipsius: utique secundum praeiudicia tot auctoritatum scripturas intelligi oportebit, non secundum ingenia haereticorum de sola incredulitate venientia, quia incredibile habeatur restitui substantiam interitu subductam, non quia aut substantiae ipsi inemeribile sit, aut deo impossibile, aut iudicio inhabile. Plane incredibile, si nec praedicatum divinitus fuerit, nisi quod, etsi praedicatum id a deo non fuisset, ultro praesumi debuisset, ut propterea non praedicatum, quia tot auctoritatibus praeiudicatum. At cum divinis quoque vocibus personet, tanto abest, ut aliter intelligatur, quam desiderant illa, a quibus etiam sine divinis vocibus persuadetur. Videamus igitur hoc primum, quonam titulo spes ista proscripta sit. Unum, opinor, apud omnes edictum dei pendet, resurrectio mortuorum. Duo verba expedita, decisa, detersa; ipsa conveniam, ipsa discutiam, cui se substantiae addicant. Cum audio resurrectionem homini imminere, quaeram necesse est, quid eius cadere sortitum sit, siquidem nihil resurgere exspectabit, nisi quod ante succiderit. Qui ignorat carnem cadere per mortem, potest eam nec stantem nosse per vitam. Sententiam dei natura pronuntiat: terra es, et in terram ibis.[2]) Et qui non audit, videt. Nulla mors non ruina membrorum est. Hanc corporis sortem dominus quoque expressit, cum

1) Gel., ed. Fran. et Rig. decerpunt. 2) Gen. 3, 19.

ipsa substantia indutus, diruite, inquit, templum istud, et ego illud triduo resuscitabo.[1]) Ostendit enim, cuius sit dirui, cuius elidi, cuius iacere, cuius et relevari et resuscitari; quamquam et animam circumferret trepidantem usque ad mortem, sed non cadentem per mortem;[2]) quia et scriptura: de corpore, inquit, suo dixerat.[3]) Atque adeo caro est, quae morte subruitur, ut exinde a cadendo cadaver renuntietur. Anima porro nec vocabulo cadit, quia nec habitu ruit. Atqui ipsa est, quae ruinam corpori infert, cum efflata est, sicut ipsa est, quae illud de terra suscitabit ingressa. Non potest cadere, quae suscitabit ingressa; non potest ruere, quae elidit egressa. Arctius dicam, ne in somnum quidem cadit anima cum corpore, ne tum quidem sternitur cum carne. Sed enim agitatur in somnis et iactitatur; quiesceret autem, si iaceret.[4]) Ita nec in veritatem mortis cadit, quae nec in imaginem eius ruit. Sequens nunc vocabulum mortuorum aeque dispice, cui substantiae insidat; quamquam in hac materia admittamus, interdum mortalitatem animae adsignari ab haereticis, ut, si anima mortalis resurrectionem consecutura est, praeiudicium sit et carni non minus mortali resurrectionem communicaturae. Sed nunc proprietas vocabuli vindicanda est suae sorti. Iam quidem eo ipso, quod resurrectio caducae rei est, id est carnis, eadem erit et in nomine mortui, quia caducae rei est resurrectio, quae dicitur mortuorum. Sic et per Abraham, patrem fidei, divinae familiaritatis virum discimus. Postulans enim Sarae humandae locum de filiis Heth: date ergo, inquit, mihi possessionem sepulcri vobiscum, et humabo mortuum meum,[5]) carnem scilicet. Neque enim animae humandae spatium desiderasset, etsi anima mortalis crederetur, etsi mortuus dici mereretur. Quodsi mortuus corpus est, corporum erit resurrectio, cum dicitur mortuorum.

19. Et haec itaque dispectio tituli et praeconii ipsius, fidem utique defendens vocabulorum, illuc proficere debebit, ut, si qua pars diversa turbat obtentu figurarum et aenigmatum, manifestiora quaeque praevaleant, et de incer-

---

1) Io. 2, 19. 2) Matth. 26, 38. 3) Io. 2, 21. 4) Praeter Rhenanum ceteri edd. add. et iaceret, si caderet. 5) Rhen., ed. Fran. mortuam meam. — Gen. 23, 4.

tis certiora praescribant. Nacti enim quidam sollemnissimam eloquii prophetici formam, allegorici et figurati plerumque, non tamen semper, resurrectionem quoque mortuorum manifeste adnuntiatam in imaginariam significationem distorquent, adseverantes ipsam etiam mortem spiritaliter intelligendam. Non enim hanc esse in vero, quae sit in medio, dissidium carnis atque animae, sed ignorantiam dei, per quam homo mortuus deo non minus in errore iacuerit quam in sepulcro. Itaque et resurrectionem eam vindicandam, qua quis adita[1]) veritate redanimatus et revivificatus deo, ignorantiae morte discussa, velut de sepulcro veteris hominis eruperit, quia et dominus scribas et pharisaeos sepulcris dealbatis adaequaverit. Exinde ergo resurrectionem fide consecutos cum domino esse, cum eum in baptismate induerint. Hoc denique ingenio etiam in colloquiis saepe nostros decipere consuerunt, quasi et ipsi resurrectionem carnis admittant. Vae, inquiunt, qui non in hac carne resurrexerit; ne statim illos percutiant, si resurrectionem statim abnuerint. Tacite autem secundum conscientiam suam hoc sentiunt. Vae, qui non, dum in hac carne est, cognoverit arcana haeretica; hoc est enim apud illos resurrectio. Sed et plerique ab excessu animae resurrectionem vindicantes, de sepulcro exire, de seculo evadere interpretantur, quia et seculum mortuorum sit habitaculum, id est ignorantium deum, vel etiam de ipso corpore, quia et corpus vice sepulcri conclusam animam, in secularis vitae morte detineat.

20. Ob huiusmodi igitur coniecturas primam praestructionem eorum depellam, qua volunt omnia prophetas per imagines concionatos, quando, si ita esset, ne ipsae quidem imagines distingui potuissent, si non et veritates praedicatae fuissent, ex quibus imagines delinearentur. Atque adeo si omnia figurae, quid erit illud, cuius figurae? quomodo speculum obtendes, si nusquam est facies? Adeo autem non omnia imagines, sed et veritates, nec omnia umbrae, sed et corpora, ut in ipsum quoque dominum insigniora quaeque luce clarius praedicarentur. Nam et virgo concepit in utero non figurate, et peperit Emanue-

1) Rhen. ed. I. addita veritate. Cf. c. 2.

lem, nobiscum dominum,[1]) Iesum, non oblique, et si oblique, accepturum virtutem Damasci et spolia Samariae,[2]) sed manifeste venturum in iudicium cum presbyteris et principibus populi.[3]) Nam et tumultuatae sunt gentes in persona Pilati, et populi meditati sunt inania in persona Israelis; astiterunt reges terrae, Herodes, et archontes congregati sunt in unum, Annas et Caiphas adversus dominum et adversus Christum eius.[4]) Qui et tanquam ovis ad iugulationem adductus est, et tanquam agnus ante tondentem, scilicet Herodem, sine voce; sic non aperuit os suum;[5]) dorsum suum ponens ad flagella, et maxillas ad palmas, et faciem non avertens a sputaminum iaculis;[6]) deputatus etiam inter iniquos,[7]) perfossus manus et pedes, sortem passus in vestimento, et potus amaros, et capitum irridentium nutus, triginta argenteis appretiatus a proditore.[8]) Quae hic figurae apud Esaiam? quae imagines apud David? quae aenigmata apud Hieremiam?[9]) ne virtutes quidem eius per parabolas profatos. Aut numquid nec oculi patefacti sunt caecorum, nec inclaruit lingua mutorum, nec manus aridae, et genua dissoluta revaluerunt, nec claudi salierunt ut cervus?[10]) Quae etsi spiritaliter quoque interpretari solemus secundum comparationem animalium vitiorum a domino remediatorum, cum tamen et carnaliter adimpleta sunt, ostendunt prophetas in utramque speciem praedicasse, salvo eo, quod plures voces eorum nudae et simplices et ab omni allegoriae nubilo purae defendi possunt, ut cum exitus gentium et urbium resonant, Tyri et Aegypti et Babylonis et Idumaeae et Carthaginensium navium, ut cum ipsius Israelis plagas aut venias, captivitates, restitutiones ultimaeque dispersionis exitum perorant. Quis haec interpretabitur magis, quam recognoscet? Res in literis tenentur, ut literae in rebus leguntur. Ita non semper nec in omnibus allegorica forma est prophetici eloquii, sed interdum et in quibusdam.

21. Si ergo interdum et in quibusdam, inquis, cur

---

1) Ed. Fran. et Rig. **deum**. — Ies. 7, 14. 2) Ies. 8, 4. 3) Ies. 3, 13. — Gel., ed. Fran. et Rigalt. **presb. et archontibus populi**. 4) Ps. 2, 1 sq. 5) Ies. 53, 7. 6) Ies. 50, 6. 7) Ies. 53, 12. 8) Ps. 22, 8. 17. 19. 69, 22. Zach. 11, 12 sq 9) Ier. 32, 9 sqq. 10) Matth. 11, 5. Ies. 35, 5 sq.

non et in edicto resurrectionis spiritaliter intelligendae? quoniam quidem plurima ratio intercedit. Primo enim, quid facient tot alia instrumenta divina, ita aperte corporalem contestantia resurrectionem, ut nullam admittant figuratae significantiae suspicionem? Et utique aequum sit, quod et supra demandavimus, incerta de certis et obscura de manifestis praeiudicari, vel ne inter discordiam certorum et incertorum, manifestorum et obscurorum fides dissipetur, veritas periclitetur, ipsa divinitas ut inconstans denotetur; tum quod verisimile non est, ut ea species sacramenti, in quam fides tota committitur, in quam disciplina tota connititur, ambigue adnuntiata[1]) et obscure proposita videatur, quando spes resurrectionis, nisi manifesta de periculo et praemio, neminem ad eiusmodi praesertim religionem publico odio et hostili elogio obnoxiam persuaderet. Nullum opus certum est mercedis incertae; nullus timor iustus est periculi dubii. Et merces autem et periculum in resurrectionis pendet eventu. Et si temporalia et localia et personalia dei decreta atque iudicia in urbes et gentes et reges, tam aperta prophetia iaculata est, quale est, ut aeternae dispositiones eius et universales in omne hominum genus lucem sui fugerint, quae quanto maiora, tanto clariora esse deberent, ut maiora crederentur? Et puto deo nec livorem nec dolum nec inconstantiam nec lenocinium adscribi posse, per quae fere promulgatio maiorum cavillatur.

22. Post haec ad illas etiam scripturas respiciendum est, quae non sinunt resurrectionem secundum animales istos, ne dixerim spiritales, aut hic iam in veritatis agnitione praesumi aut ab excessu statim vitae vindicari. Cum enim et tempora totius spei fixa sint sacrosancto stilo, nec liceat eam ante constitui, quam in adventum, opinor, Christi, vota nostra suspirant in seculi huius occasum, in transitum mundi quoque ad diem domini magnum, diem irae et retributionis, diem ultimum et occultum, nec ulli praeter quam patri notum, et tamen signis atque portentis et concussionibus elementorum et conflictationibus nationum praenotatum. Evolverem prophetias, si dominus ipse tacuisset, nisi quod et prophetiae vox erant domini; sed plus est,

1) Rhen. annuata.

quod illas suo ore consignat. Interrogatus a discipulis, quando eventura essent, quae interim de templi exitu eruperant, ordinem temporum primo Iudaicorum usque ad excidium Hierusalem, dehinc communium usque ad conclusionem seculi dirigit. Nam posteaquam edixit: et tunc erit Hierusalem conculcatui nationibus,[1]) donec adimpleantur tempora nationum allegendarum scilicet a deo et congregandarum cum reliquiis Israelis: inde iam in orbem et in seculum praedicat, secundum Ioelem[2]) et Danielem[3]) et universum concilium prophetarum, futura signa in sole et in luna et in stellis, conclusionem nationum cum stupore sonitus maris et motus refrigescentium hominum prae metu et exspectatione eorum, quae immineant orbi terrae. Virtutes enim, inquit, coelorum commovebuntur, et tunc videbunt filium hominis venientem in nubibus, cum plurimo potentatu et gloria. Ubi autem coeperint ista fieri, emergetis et elevabitis capita vestra, quod redemptio vestra appropinquaverit.[4]) Et tamen appropinquare eam dixit, non adesse iam, et cum coeperint ista fieri, non cum facta fuerint, quia cum facta fuerint, tunc aderit redemptio nostra, quae eo usque appropinquare dicitur, erigens interim et excitans animos ad proximum iam spei fructum. Cuius etiam parabola subtexitur tenerescentium arborum in caulem floris et dehinc florem frugis antecursorem. Ita et vos, cum videritis omnia ista fieri, scitote, in proximo esse regnum dei. Vigilate ergo omni tempore, ut digni habeamini effugere omnia ista, et stetis ante filium hominis,[5]) utique per resurrectionem omnibus ante transactis. Ita etsi in agnitione sacramenti fruticat, sed in domini repraesentatione florescit atque frugescit. Quis ergo dominum tam intempestive, tam acerbe excitavit, iam ad dexteram dei, ad confringendam terram secundum Esaiam,[6]) quae, puto, adhuc integra est? Quis inimicos Christi iam subiecit pedibus eius secundum David,[7]) quasi velocior patre, omni adhuc popularium coetu reclamante: Christianos ad leonem?[8]) Quis coelo descendentem Iesum talem conspexit, qualem ascendentem apostoli viderant, secundum angelo-

---

1) Luc. 21, 24. 2) Ioel. 3, 3 sqq. 3) Dan. 7, 13 sq. 4) Luc. 21, 26. 28. 5) Matth. 24, 32 sq. 42. Luc. 21, 29 sqq. 36. 6) Ies. 2, 19. 7) Ps. 110, 1. 8) Cf. Apolog. c. 40.

rum constitutum?[1]) Nulla ad hodiernum tribus ad tribum pectora ceciderunt, agnoscentes quem pupugerunt.[2]) Nemo adhuc excepit Heliam,[3]) nemo adhuc fugit antichristum,[4]) nemo adhuc Babylonis exitum flevit.[5]) Est iam, qui resurrexerit, nisi haereticus? Exiit plane iam de corporis sepulcro, etiam nunc febribus et ulceribus obnoxius, et conculcavit iam inimicos, etiam nunc luctari habens cum mundi potentibus. Et utique iam regnat, etiam nunc Caesari quae sunt Caesaris debens.[6])

23. Docet quidem apostolus Colossensibus scribens, mortuos fuisse nos aliquando alienatos et inimicos sensus domini, cum in operibus pessimis agebamus, dehinc consepultos Christo in baptismate, et corresuscitatos in eo per fidem efficaciae dei, qui illum suscitarit a mortuis. Et vos, cum mortui essetis in delictis et praeputiatione carnis vestrae, vivificavit cum eo, donatis vobis omnibus delictis. Et rursus: si cum Christo mortui estis ab elementis mundi, quomodo quidam quasi viventes in mundo sententiam fertis?[7]) Sed cum ita nos mortuos faciat spiritaliter, ut tamen et corporaliter quandoque morituros agnoscat, utique et resuscitatos proinde spiritaliter deputans, aeque non negat etiam corporaliter resurrecturos. Denique, si resurrexistis, inquit, cum Christo, ea quae sursum sunt quaerite, ubi est Christus in dextera dei residens, ea, quae sursum sunt, sapite, non quae deorsum.[8]) Ita animo ostendit resurgere, quo solo adhuc possumus coelestia attingere. Quae non quaereremus, nec saperemus, si possideremus. Subiicit etiam: mortui enim estis, scilicet delictis, non nobis, sed vita vestra[9]) abscondita est cum Christo in deo.[10]) Nondum ergo apprehensa est, quae abscondita est. Sic et Ioannes:[11]) et nondum, ait, manifestatum est, quid futuri simus; scimus, quia, si manifestaverit, similes eius erimus.[12]) Tanto abest, ut simus iam, quod nescimus, utique scituri, si iam essemus. Adeo contemplatio est spei

---

1) Act. Apost. 1, 11. 2) Zach. 12, 10. Io. 19, 37. 3) Maleach. 4, 5. 4) 1 Io. 4, 3. Apoc. 12, 6. 5) Apoc. 18, 2. 6) Matth. 22, 21. 7) Col. 2, 12 sq. 20. 8) Col. 3, 1 sq. 9) Ita Rhen.; Gelenius: vita nostra; ed. Fran. et Rig. non vobis et vita vestra etc. 10) Col. 3, 3. 11) Io. 3, 11. 12) Sic ed. Fran. et Rig.; Rhen. quid futuri sumus; — similes ei erimus.

in hoc spatio per fidem, non repraesentatio, nec possessio, sed exspectatio. De qua spe et exspectatione Paulus ad Galatas: nos enim spiritu ex fide spem iustitiae exspectamus;[1] non ait tenemus. Iustitiae autem dei dicit ex iudicio, quo iudicabitur[2] de mercede. Ad quam pendens et ipse, cum Philippensibus scribit: si qua, inquit, concurram in resuscitationem, quae est a mortuis, non quia iam accepi aut consummatus sum. Et utique crediderat, et omnia sacramenta cognoverat, vas electionis, doctor nationum, et tamen adiecit: persequor autem, si apprehendam, in quo sum apprehensus a Christo. Eo amplius: ego me, fratres, non puto apprehendisse; unum plane, oblitus posteriorum in priora me extendens, secundum scopum persequor ad palmam incriminationis, per quam concurrerem,[3] utique in resuscitationem a mortuis, suo tamen tempore, sicut ad Galatas: bene autem facientes ne taedeat, tempore enim suo metemus.[4] Sicut et ad Timotheum de Onesiphoro: det illi dominus invenire misericordiam in illo die.[5] In quem diem ac tempus et ipsi praecipit custodire mandatum immaculatum, irreprehensibile, in apparentiam domini Iesu Christi, quam suis temporibus ostendet beatus et solus potentator[6] et rex regnantium et dominus dominantium, de deo dicens. De quibus temporibus et Petrus in Actis: poeniteat[7] vos et resipiscite[8] ad abolenda delicta vestra, ut tempora vobis superveniant refrigerii ex persona dei, et mittat praedesignatum vobis[9] Christum, quem oportet accipere coelos ad usque tempora exhibitionis omnium, quae locutus est deus ore sanctorum prophetarum.[10]

24. Quae haec tempora, cum Thessalonicensibus disce. Legimus enim: qualiter conversi sitis ab idolis ad serviendum vivo et vero deo et ad exspectandum a coelis[11] filium eius, quem suscitavit ex mortuis, Iesum.[12] Et rursus: quae enim spes nostra vel gaudium vel exsultationis

---

1) Gal. 5, 3. 2) Gel. et Rig. iudicabimur. 3) Phil. 3, 11 sqq. 4) Ed. Fran. et Rig. metemur. — Gal. 6, 9. 5) 2 Tim. 1, 18 sq. 6) Gel. solus potens. 7) Ed. Fran. et Rig. poeniteat itaque vos. 8) Rhen. respicite. 9) Rhen. nobis. 10) Act. Apostol. 3, 19 sqq. 11) Ed. Fran. et Rig. e coelis. 12) 1 Thess. 1, 9 sq.

corona, quam et vos coram domino deo[1]) nostro Iesu Christo in adventu ipsius?[2]) Item: coram deo et patre nostro in adventu domini nostri Iesu Christi, cum universis sanctis eius.[3]) De quorum dormitione minus moerenda docens, simul et tempora resurrectionis exponit, dicens: si enim credimus, quod Iesus mortuus sit et resurrexerit, sic et deus eos qui dormierunt, per Iesum adducet cum ipso. Hoc enim dicimus vobis in sermone domini, quod nos, qui vivimus, qui remanemus in adventum domini nostri, non praeveniemus eos, qui dormierunt; quoniam ipse dominus in iussu et in voce archangeli et tuba dei descendet de coelo, et mortui in Christo primi resurgent, deinde nos, qui vivimus, qui simul cum illis tollemur in nubibus obviam Christo[4]) in aerem, et ita semper cum domino erimus.[5]) Quae vox archangeli, quae tuba dei audita iam, nisi forte in cubiculis haereticorum? Nam etsi tuba dei evangelicus sermo dici potest, qui illos iam vocaret, sed aut mortui erunt iam corporaliter, ut resurrexerint, et quomodo vivunt? aut in nubes erepti, et quomodo hic sunt? Miserrimi revera, ut apostolus pronuntiavit, qui in ista tantum vita sperantes habebuntur, excludendo, dum praeripiunt, quod post illam repromittitur, frustrati circa veritatem, non minus quam Phygellus et Hermogenes. Et ideo maiestas spiritus sancti perspicax eiusmodi sensuum, et in ipsa ad Thessalonicenses epistola suggerit: de temporibus autem et temporum spatiis, fratres, non est necessitas scribendi vobis; ipsi enim certissime scitis, quod dies domini quasi fur nocte ita adveniet; cum dicent: pax, et tuta sunt omnia, tunc illis repentinus insistet interitus.[6]) Et in secunda pleniore sollicitudine ad eosdem: obsecro vos, fratres, per adventum domini nostri Iesu Christi et congregationem nostram ad illum, ne cito commoveamini animo neque turbemini, neque per spiritum neque per sermonem, (scilicet pseudoprophetarum,) neque per epistolam, (scilicet pseudoapostolorum,) ac si per nostram, quasi insistat dies domini. Ne quis vos seducat ullo modo; quoniam nisi veniat abscessio primo, (huius utique regni,) et

---

1) Ed. Fran. et Rig. domino nostro. 2) 1 Thess. 2, 19. 3) 1 Thess. 3, 13. 4) Ed. Fran. domino. 5) 1 Thess 4, 13 sqq. 6) 1 Thess. 5, 1 sqq.

reveletur delinquentiae homo, (id est antichristus,) filius perditionis, qui adversatur et superextollitur in omne, quod deus dicitur vel religio, uti sedeat in templo dei, affirmans deum se. Nonne meministis, quod cum apud vos essem, haec dicebam vobis? Et nunc quid detineat,[1]) scitis, ad revelandum eum in suo tempore. Iam enim arcanum iniquitatis agitatur, tantum qui nunc tenet teneat, donec de medio fiat; (quis, nisi Romanus status, cuius abscessio in decem reges dispersa antichristum superducet?) et tunc revelabitur iniquus, quem dominus Iesus interficiet spiritu oris sui, et evacuabit apparentia adventus sui, cuius est adventus secundum operationem satanae in omni virtute et signis atque portentis mendacii et in omni seductione iniustitiae eis, qui pereunt.[2])

25. Etiam in Apocalypsi ordo temporum sternitur, quem martyrum quoque animae sub altari[3]) ultionem et iudicium flagitantes sustinere didicerunt, ut prius et orbis de pateris angelorum[4]) plagas suas ebibat, et prostituta illa civitas a decem regibus dignos exitus referat,[5]) et bestia antichristus cum suo pseudopropheta certamen ecclesiae inferat,[6]) atque ita diabolo in abyssum interim relegato[7]) primae resurrectionis praerogativa de soliis ordinetur, dehinc et igne dato, universalis resurrectionis censura de libris iudicetur.[8]) Cum igitur et status temporum ultimorum scripturae notent, et totam Christianae spei frugem in exodio[9]) seculi collocent: apparet, aut tunc adimpleri totum, quodcunque nobis a deo repromittitur, et vacat, quod hic iam ab haereticis vindicatur, aut, si et agnitio sacramenti, resurrectio, salva utique illa creditur, quae in ultimo praedicatur; et sequitur, ut eo ipso, quo haec spiritalis vindicetur, illa corporalis praeiudicetur, quia si nulla tunc adnuntiaretur, merito sola haec et tantummodo spiritalis vindicaretur. Cum vero et in ultimum tempus educitur,[10]) corporalis agnoscitur, quia non et tunc spiritalis adnuntiatur. Cur enim iterum adnuntiaretur resurrectio eiusdem

---

1) Rhen. qui teneat. 2) 2 Thess. 2, 1 sqq. 3) Apoc. 6, 9. 4) ib. 15, 7. 16, 1. 5) ib. 17, 9 sqq. 6) ib. 19, 19 sq. 7) Ita ed. Fran. et Rig.; Rhen. religato. 8) Apoc. 20, 3. 12 sqq. 9) Sic emend. Fr. Iunius et Rig., ἐν ἐξοδίῳ. Ceteri: in exordio. 10) Ed. Fran. et Rig. edicitur.

conditionis, id est spiritalis, cum aut nunc eam deceret expungi sine ulla differentia temporum, aut tunc sub omni clausula temporum? Ita nobis magis competit etiam spiritalem defendere resurrectionem ab ingressu fidei, qui plenitudinem eius agnoscimus exitum seculi.

26. Unum adhuc respondebo ad propositionem priorem allegoricarum scripturarum, licere et nobis corporalem resurrectionem de patrocinio figurati proinde eloquii prophetici vindicare. Ecce enim, divina in primordio sententia terram hominem pronuntiando: terra es et in terram ibis,[1]) secundum substantiam scilicet carnis, quae de terra erat sumpta, et quae prior homo fuerat appellata, sicut ostendimus, dat mihi disciplinam in carnem quoque interpretandi, si quid irae vel gratiae in terram deus statuit, quia nec proprie terra iudicio eius obnoxia est, quae nihil boni seu mali admisit. Maledicta quidem, quae hauserit sanguinem;[2]) sed et hoc ipsum in figuram carnis homicidae. Nam etsi iuvari seu laedi habet terra[3]) quoque propter hominem, uti ille iuvetur sive laedatur per consistorii[4]) sui exitus, quo magis ipse pensabit, quae propter illum etiam terra patietur? Itaque et cum comminatur terrae deus, carni potius comminari eum dicam, et cum quid terrae pollicetur, carni potius polliceri eum intelligam, ut apud David: dominus regnavit, exsultavit[5]) terra, id est caro sanctorum, ad quam pertinet regni divini fructus. Dehinc subiungit: vidit, et concussa est terra; montes sicut cera liquefacti sunt a facie domini,[6]) caro scilicet profanorum. Et videbunt enim eum, in quem confixerunt.[7]) Atque adeo si simpliciter de terrae elemento utrumque existimabitur pronuntiatum, quomodo congruet, et concuti et liquefieri eam a facie domini, quo supra regnante exsultavit? Sic et apud Esaiam: bona terrae edetis,[8]) bona carnis intelligentur, quae illam manent in regno dei reformatam et angelificatam et consecuturam, quae nec oculus vidit nec auris audivit nec in cor hominis ascenderunt.[9]) Alioquin satis vanum, ut ad obsequium deus fructibus agri

1) Gen. 3, 19. 2) Gen. 4, 11. 3) Gel., ed. Fran. et Rig. terra, id quoque — patietur. 4) Rhen. ed. I. consistoris. 5) Gel., ed. Fran. et Rig. exsultet. 6) Ps. 97, 1. 4 sq. 7) Zach. 12, 10. Io. 19, 37. 8) Ies. 1, 19. 9) 1 Cor. 2, 9.

et cibariis vitae huius invitet, quae etiam irreligiosis et blasphemis semel homini addicta conditione communicat, pluens super bonos et malos, et solem suum mittens super iustos et iniustos.[1]) Felix nimirum fides, si ea consecutura est, quibus hostes dei et Christi non modo utuntur, verum etiam abutuntur, ipsam conditionem colentes adversus conditorem.[2]) Bulbos et tubera in terrae bonis deputabis, domino pronuntiante, ne in pane quidem victurum hominem.[3]) Sic Iudaei, terrena solummodo sperando, coelestia amittunt, ignorantes et panem de coelesti repromissum et oleum divinae unctionis et vinum spiritus, aquam animae vigorantis ex vite Christi; sicut et ipsam terram sanctam Iudaicum proprie solum reputant, carnem potius domini interpretandam, quae exinde et in omnibus Christum indutis sancta sit terra, vere sancta per incolatum spiritus sancti, vere lacte et melle manans per suavitatem spei ipsius, vere Iudaea per dei familiaritatem. Non enim qui in manifesto, Iudaeus, sed qui in occulto, ut et templum dei eadem sit et Hierusalem, audiens ab Esaia: exsurge, exsurge, Hierusalem, induere fortitudinem brachii tui; exsurge, sicut in primordio,[4]) scilicet in illa integritate, qua fuerat ante delictum transgressionis. Quae enim in eam Hierusalem voces eiusmodi competerent exhortationis et advocationis, quae occidit prophetas et lapidavit ad se missos et ipsum postremo dominum suum confixit? Sed nec ulli omnino terrae salus repromittitur, quam oporteret cum totius mundi habitu praeterire. Etiamsi quis audebit terram sanctam paradisum potius argumentari, quam et patrum dici capiat, Adae scilicet et Evae, proinde et in paradisum restitutio carni videbitur repromissa, quae eum incolare et custodire sortita est, ut talis illuc homo revocetur, qualis inde pulsus est.

27. Habemus etiam vestimentorum in scripturis mentionem ad spem carnis allegorizare, quia et Apocalypsis Ioannis, hi sunt, ait, qui vestimenta sua non coinquinaverunt cum mulieribus,[5]) virgines scilicet significans, et qui semet ipsos castraverunt propter regna coelorum.[6]) Ita-

---

1) Matth. 5, 45. 2) Rom. 1, 25. 3) Matth. 4, 4. 4) Sic Rhen. ed. 1., in margine: in primordii die. Ceteri: in primordio diei. — Ies. 51, 9. 5) Apoc. 3, 4. 14, 4. 6) Matth. 19, 12.

que in albis erunt vestibus, id est, in claritate innubae carnis.[1]) Et in evangelio indumentum nuptiale[2]) sanctitas carnis agnosci potest. Itaque Esaias docens, quale ieiunium elegerit dominus, cum subiicit de mercede bonitatis, tunc, inquit, lumen tuum temporaneum erumpet et vestimenta tua citius orientur,[3]) non subsericam utique nec pallium, sed carnem volens accipi, ortum carnis resurrecturae de mortis occasu praedicavit. Adeo nobis quoque suppetit allegorica defensio corporalis resurrectionis. Nam et cum legimus: populus meus, introite in cellas promas quantulum, donec ira mea praetereat,[4]) sepulcra erunt cellae promae, in quibus paulisper requiescere habebunt, qui in finibus seculi sub ultima ira per antichristi vim excesserint. Aut cur cellarum promarum potius vocabulo usus est, et non alicuius loci receptorii, nisi quia in cellis promis caro salita usui reposita servatur, depromenda illinc suo tempore? Proinde enim et corpora medicata condimentis sepulturae mausoleis et monumentis sequestrantur, processura inde, cum iusserit dominus. Quod cum ita intelligi congruat, et quae enim ab ira dei cellariorum nos refugia servabunt? hoc ipso quod ait: donec ira praetereat, quae exstinguet antichristum, post iram ostendit processuram carnem de sepulcro, in quo ante iram fuerit illata. Nam et de cellariis non aliud effertur, quam quod infertur, et post antichristi eradicationem agitabitur resurrectio.

28. Scimus autem sicut vocibus ita et rebus prophetatum. Tam dictis quam et factis praedicatur resurrectio, cum Moyses[5]) manum in sinum condit et emortuam profert, et rursus insinuat et vividam explicat, nonne hoc de toto homine portendit, siquidem trina virtus dei per illa trina signa[6]) denotabatur, cum suo ordine primo diabolum serpentem quamquam formidabilem subactura homini, dehinc carnem de sinu mortis retractura, atque ita omnem sanguinem exsecutura iudicio. De quo apud eundem propheten: quoniam et vestrum, inquit deus, sanguinem exquiram de omnibus bestiis, et de manu hominis et de manu fratris exquiram eum.[7]) Porro nihil exquiritur, nisi quod

1) Ita Rig.; cod. Pith.: innube; ceteri edd. in nube. — Apocal. 3, 5. 2) Matth. 22, 11 sq. 3) Ies. 58, 8. 4) Ies. 26, 20. 5) Exod. 4, 6 sq. 6) ib. v. 2—9. 7) Gen. 9, 5.

reposcitur, nihil reposcitur, nisi quod et reddetur, et utique reddetur, quod ultionis nomine reposcetur et exquiretur. Neque enim vindicari poterit, quod omnino non fuerit. Erit autem, dum restituitur, uti vindicetur. In carnem itaque dirigitur, quicquid in sanguinem praedicatur, sine qua non erit sanguis. Caro suscitabitur, ut sanguis vindicetur. Sunt et quaedam ita pronuntiata, ut allegoriae quidem nubilo careant, nihilominus tamen ipsius simplicitatis suae sitiant interpretationem, quale est apud Esaiam: ego occidam et vivificabo.[1] Certe posteaquam occiderit, vivificabit. Ergo per mortem occidens, per resurrectionem vivificabit. Caro est autem, quae occiditur per mortem, caro itaque et vivificabitur per resurrectionem. Certe si occidere carni animam eripere est, vivificare, contrarium eius, carni animam referre est; caro resurgat necesse est, cui anima per occisionem erepta referenda est per vivificationem.

29. Igitur si et allegoricae scripturae et argumenta rerum et simplices voces resurrectionem carnis, quamquam sine nominatione ipsius substantiae, subradiant, quanto magis, quae hanc spem in ipsas substantias corporales speciali mentione determinant, non erunt deducendae in quaestionem? Accipe Ezechielem. Et facta est, inquit, super me manus domini, et extulit me in spiritu dominus et posuit me in medio campi. Is erat ossibus refertus, et circumduxit me super ea per circuitum, et ecce multa super faciem campi. Et ecce arida satis. Et ait ad me: fili hominis, si vivent ossa ista? Et dixi: adonai, domine, tu scis. Et ait ad me: propheta in ossa haec et dices: ossa arida, audite sermonem domini. Haec dicit dominus adonai ossibus istis: ecce, ego affero in vos spiritum, et vivetis, et dabo in vos spiritum, et reducam in vos carnes, et circumdabo vobis cutem, et dabo in vos spiritum, et vivetis,[2] et cognoscetis, quod ego dominus. Et prophetavi secundum praeceptum, et ecce vox, dum propheto, et ecce

---

1) Ies. 38, 16. 1 Sam. 2, 6. 2) Vv. et dabo in vos spiritum, et reducam in vos carnes, (Rhen. vos in carnes,) et circumdabo vobis (Rhen. in vobis) cutem, et dabo in vos (Rhen. in vobis) spiritum, et vivetis non sunt apud Rigalt.

motus, et accedebant ossa ad ossa. Et vidi, et ecce, super ossa nervi et caro ascendit, et circumpositae sunt eis cutes,[1]) et spiritus in eis non erat. Et ait ad me: propheta ad spiritum, fili hominis, propheta et dices ad spiritum: haec dicit dominus adonai: a quatuor ventis veni, spiritus, et spira in istis interemptis, et vivant. Et prophetavi ad spiritum sicut praecepit mihi, et introivit in ea spiritus, et vixerunt et steterunt[2]) super pedes suos valentia magna satis. Et ait ad me: fili hominis, ossa ista omnis domus Israel est. Ipsi dicunt: exaruerunt ossa nostra, et periit spes nostra, avulsi sumus in eis. Propterea propheta ad eos: ecce, ego patefacio sepulcra vestra, et eveham vos de sepulcris vestris, populus meus, et inducam vos in terram Israel, et cognoscetis, quod ego dominus aperuerim sepulcra vestra et eduxerim vos de sepulcris vestris, populus meus, et dabo vobis spiritum, et vivetis et requiescetis in terra vestra, et cognoscetis, quod ego dominus locutus sim et fecerim, dicit dominus.[3])

30. Hanc quoque praedicationem, scio, qualiter concutiant in allegoriae argumentationem; quia dicendo: ossa ista omnis domus est Israel, imaginem ea fecerit Israelis et a propria conditione transtulerit, atque ita figuratam esse non veram resurrectionis praedicationem; statum enim Iudaeorum deformari quodammodo emortuum et exaridum et dispersum in campo orbis. Itaque et imaginem resurrectionis in illum allegorizari, quia recolligi habeat et recompingi os ad os, id est tribus ad tribum et populus ad populum, et recorporari carnis facultatem[4]) nervis regni, atque ita de sepulcris, id est de habitaculis captivitatis tristissimis atque teterrimis, educi et refrigerii nomine respirari et vivere exinde in terra sua Iudaea. Et quid post haec? Morientur sine dubio. Et quid post mortem? Nulla, opinor, resuscitatio, si non haec erit ipsa, quae Ezechieli revelatur. Sed enim et alias praedicatur resurrectio, ergo et haec erit, et temere in statum eam Iudaicarum rerum convertunt, aut si alia est illa, quam defendimus, nihil mea interest, dum sit et corporum resurrectio,

---

1) Rhen. et cod. Pith. carnes. 2) Ed. Fran. et Rig. constiterunt. 3) Ezech. 37, 1—14. 4) Gel., ed. Fran. et Rig. carnibus facultatum et nervis regni.

sicut et rerum Iudaicarum. Denique hoc ipso, quod recidivatus Iudaici status de recorporatione et redanimatione ossium figuratur, id quoque eventurum ossibus probatur. Non enim posset de ossibus figura componi, si non id ipsum et ossibus eventurum esset. Nam etsi figmentum veritatis in imagine est, imago ipsa in veritate est sui. Necesse est esse prius sibi, quo alii configuretur. De vacuo similitudo non competit. De nullo parabola non convenit. Ita oportebit ossium quoque credi reviscerationem et respirationem, qualis dicitur, de qua possit exprimi Iudaicarum rerum reformatio, qualis affingitur. Sed magis religiosum est, veritatem de suae veritate[1]) simplicitatis defendi, quam sensus divinae propositionis expostulat. Si enim ad res Iudaicas spectaret haec visio, statim revelato situ ossium subiecisset: ossa ista omnis domus Israelis est, et cetera deinceps. At cum ostensis ossibus de propria spe eorum quid obloquitur, nondum nominato Israele, et fidem tentat prophetae: fili hominis, si vivent ossa? ut et ille responderet: domine, tu scis. Non utique deus prophetae fidem de ea re tentasset, quae futura non esset, quam nunquam Israel audisset, quam credi non oporteret. Sed quoniam praedicabatur quidem resurrectio mortuorum, Israel vero pro sua incredulitate diffidens scandalizabatur, et aspiciens habitum senescentis sepulturae desperabat resurrectionem, vel non in eam potius animum dirigebat, sed in circumstantias suas; idcirco deus et prophetam quasi et ipsum dubium praestruxit ad constantiam praedicationis revelato ordine resurrectionis, et populo id credendum mandavit, quod prophetae revelavit, ipsos dicens esse ossa, quae erant resurrectura, qui non credebant resurrectura. Denique in clausula, et cognoscetis, inquit, quod ego dominus locutus sim et fecerim, id utique facturus, quod fuerat locutus. Ceterum non id facturus, quod locutus, si aliter facturus, quam locutus.

31. Plane si et populus allegorice mussitaret, ossa sua arefacta, et spem suam perditam, dispersionis exitum querulus, merito videretur et deus figuratam desperationem figurata promissione consolatus. Sed cum dispersionis qui-

---

1) Gel.: de sua auctoritate et simplicitate; ed. Fran. et Rig. de suae auctoritate simplicitatis.

dem iniuria nondum populo accidisset, resurrectionis vero spes apud illum saepissime cecidisset, et manifestus est de corporum interitu labefactans fiduciam resurrectionis, ita et deus eam restruebat[1]) fidem, quam populus destruebat. Quamquam etsi aliqua praesentium rerum tunc conflictatione haerebat[2]) Israel, non idcirco in parabola accipienda esset revelationis intentio, sed in testationem resurrectionis, ut in illam spem erigeret illos aeternae scilicet salutis et necessarioris restitutionis et averteret a respectu praesentium rerum. Ad hoc enim et alii prophetae: exibitis de sepulcris velut vituli de vinculis soluti, et conculcabitis inimicos.[3]) Et rursus: gaudebit cor vestrum, et ossa vestra velut herba orientur,[4]) quia et herba de dissolutione et corruptela seminis reformatur. In summa, si proprie in Israelis statum resurgentium ossium imago contenditur, cur etiam non Israeli tantummodo, verum et omnibus gentibus eadem spes adnuntiatur et recorporandarum et redanimandarum reliquiarum et de sepulcris excitandorum mortuorum? De omnibus enim dictum est: vivent mortui, et exsurgent de sepulcris; ros enim, qui a te est, medela est ossibus eorum.[5]) Item alibi: veniet adorare omnis caro in conspectu meo, dicit dominus;[6]) quando? cum praeterire coeperit habitus mundi huius. Supra enim: quemadmodum coelum novum et terra nova, quae ego facio, in conspectu meo, dicit dominus, ita stabit semen vestrum.[7]) Tunc ergo quod subiicit, implebitur: et exibunt, utique de sepulcris, et videbunt artus eorum, qui impie egerunt, quoniam vermis illorum non decidet et ignis eorum non exstinguetur, et erunt conspectui omni carni,[8]) scilicet quae resuscitata et egressa de sepulcris dominum pro hac gratia adorabit.

32. Sed ne solummodo eorum corporum resurrectio videatur praedicari, quae sepulcris demandantur, habes scriptum: et mandabo piscibus maris et eructabunt ossa, quae sunt comesta, et faciam compaginem ad compaginem et os ad os.[9]) Ergo, inquis, et pisces resuscitabuntur et

---

1) Cod. Gorz.: restituebat. 2) Gel., ed. Fran., Rig. moerebat. 3) Malach. 4, 2 sq. 4) Ies. 66, 14. 5) Ies. 26, 19. 6) Ies. 66, 23. 7) Ies. 66, 22. 8) Ies. 66, 24. 9) Apoc. 20, 13

ceterae bestiae et alites carnivorae, ut revomant, quos comederunt, quia et apud Moysen legis exquiri sanguinem de omnibus bestiis? Non utique. Sed idcirco nominantur bestiae et pisces in redhibitionem carnis et sanguinis, quo magis exprimatur resurrectio etiam devoratorum corporum, cum de ipsis devoratoribus exactio edicitur. Puto autem huius quoque divinae potestatis documentum idoneum Ionam, cum incorruptus utraque substantia, carne atque anima, de alvo piscis evolvitur. Et utique triduo concoquendae carni viscera ceti tam suffecissent, quam capulum, quam sepulcrum, quam senium requietae atque reconditae alicuius sepulturae, salvo eo, quod et bestias, feros in Christianum vel maxime nomen homines, vel ipsos etiam iniquitatis angelos figuravit, de quibus sanguis exigetur per ultionem pensandam. Quis ergo discendi magis affinis, quam praesumendi, et credendi diligentior, quam contendendi, et divinae potius sapientiae religiosus, quam suae libidinosus, audiens aliquid a deo destinatum in carnes et cutes et nervos et ossa, aliud quid haec commentabitur, quasi non in hominem destinetur, quod in istas substantias praedicatur? Aut enim nihil in hominem destinatur, non liberalitas regni, non severitas iudicii, non quodcunque est resurrectio; aut si in hominem destinatur, necesse est in eas substantias destinetur, ex quibus homo structus est, in quem destinatur. Illud etiam de argutissimis istis demutatoribus ossium et carnium et nervorum et sepulcrorum requiro, cur, si quando in animam quid pronuntiatur, nihil aliud animam interpretantur, nec transfigurant [1]) eam in alterius rei argumentum, cum vero in aliquam speciem corporalem quid edicitur, omnia potius adseverant, quam quod nominatur? Si corporalia parabolae, ergo et animalia; si non et animalia, ergo nec corporalia. Tam enim corpus homo, quam et anima, ut non possit altera species admittere aenigmata, altera excludere.

33. Satis haec de prophetico instrumento, ad evangelia nunc provoco. Hic quoque occursurus prius eidem astutiae eorum, qui proinde et dominum omnia in parabolis pronuntiasse contendunt, quia scriptum est: haec omnia locutus est Iesus in parabolis, et sine parabola non loque-

1) Sic Gel. et ed. Fran.; Rhen. et Rig. transfigunt.

batur ad illos,[1]) scilicet Iudaeos. Nam et discipuli: quare, aiunt, in parabolis loqueris?[2]) et dominus: propterea in parabolis loquor ad eos, ut videntes non videant, et audientes non audiant,[3]) secundum Esaiam.[4]) Quodsi ad Iudaeos in parabolis, [iam non ad omnes, si non ad omnes in parabolis,][5]) iam non semper nec omnia parabolae, sed quaedam et ad quosdam; ad quosdam autem dum ad Iudaeos; nonnunquam plane et ad discipulos. Sed quomodo referat scriptura, considera. Dicebat autem et parabolam ad eos;[6]) ergo et non parabolam dicebat, quia non notaretur, cum parabolam loquebatur, si ita semper loquebatur. Et tamen nullam parabolam non aut ab ipso invenias edisseratam, ut de seminatore in verbi administratione, aut a commentatore evangelii praeluminatam, ut iudicis superbi et viduae instantis ad perseverantiam orationis, aut ultro coniectandam, ut arboris fici dilatae in spem ad instar Iudaicae infructuositatis. Quodsi nec parabolae adumbrant evangelii lucem, tanto abest, ut sententiae et definitiones, quarum aperta natura est, aliter, quam sonant, sapiant. Definitionibus autem et sententiis dominus edicit sive iudicium sive regnum dei sive resurrectionem. Tolerabilius erit, inquit, Tyro et Sidoni in die iudicii;[7]) et: dicite illis, quod appropinquaverit regnum dei;[8]) et: retribuetur tibi in resurrectione iustorum.[9]) Si nomina absolute sunt rerum, id est iudicii et regni dei et resurrectionis, ut nihil eorum in parabolam comprimi possit: nec ea in parabolas compellantur, quae ad dispositionem et transactionem et passionem regni, iudicii et resurrectionis praedicantur; atque ita corporalia defendentur ut corporalibus destinata, id est non spiritalia, quia non figurata. Nam et ideo praestruximus tam corpus animae, quam et carnis obnoxium esse mercedibus pro communi operatione pensandis, ne corporalitas animae occasionem subministrans figurarum corporalitatem carnis excludat, cum utramque participem et regni et iudicii et resurrectionis oporteat credi; et nunc eo pergimus, uti corporalitatem carnalem proprie demonstremus a domino significari in omni resur-

1) Matth. 13, 34. 2) ib. v. 10. 3) ib. v. 13. 4) Ies. 6, 9 sq. 5) Uncis inclusa non sunt apud Rigalt. 6) Luc. 18, 9. 7) Matth. 11, 24. 8) Matth. 10, 7. 9) Luc. 14, 14.

rectionis mentione, salva animali, quam et ipsam pauci receperunt,

34. in primis cum ad hoc venisse se dicit, uti quod periit salvum faciat.[1]) Quid dicis perisse? hominem sine dubio. Totumne an ex parte? utique totum; siquidem transgressio, quae perditionis humanae caussa est, tam animae instinctu ex concupiscentia, quam et carnis actu ex degustatione commissa, totum hominem elogio transgressionis inscripsit, atque exinde merito perditionis implevit. Totus itaque salvus fiet, qui perit totus delinquendo, nisi si et ovis illa sine corpore amittitur, et sine corpore revocatur. Nam si caro quoque eius cum anima, quod pecus totum est, humeris boni pastoris advehitur, ex utraque utique substantia restituendi hominis exemplum est. Aut quam indignum deo, dimidium hominem redigere in salutem? paene minus facere, cum etiam secularium principum plena semper indulgentia vindicetur. Diabolus validior in hominis iniuriam intelligitur, totum eum elidens; deus infirmior renuntiabitur, non totum eum relevans? Atqui et apostolus suggerit, ubi delictum abundaverit, illic gratiam superabundasse.[2]) Quomodo denique salvus habebitur, qui poterit et perditus dici? carne scilicet perditus, anima vero salvus, nisi quod iam et anima in perdito constituatur necesse est, ut salva effici possit, id enim salvum effici oportebit, quod perditum fuerit. Porro autem recipimus animae immortalitatem, ut perdita non in interitum credatur, sed in supplicium, id est in gehennam. Et si ita est, iam non animam spectabit salus, salvam scilicet sua natura per immortalitatem, sed carnem potius, quam interibilem constat apud omnes. Aut si et anima interibilis, id est non immortalis, quod et caro, iam et carni forma illa ex aequo perficere debebit, proinde mortali et interibili, quia id, quod perit, salvum facturus est dominus. Nolo nunc contentioso fune deducere, hac an illac hominem perditio depostulet, dum utrinque eum salus destinet in ambas substantias peraequata. Ecce enim ex quacunque substantia hominem perisse praesumpseris, ex altera non perit. Salvus ergo erit iam, ex qua non perit, et salvus nihilominus fiet, ex qua perit. Habes totius hominis restitutionem, dum

1) Luc. 19, 10. 2) Rom. 5, 20.

et, quodcunque eius perit, salvum facturus est dominus, et quodcunque non perit, utique non erit perditurus. Quis ultra de utriusque substantiae securitate dubitabit, cum altera salutem consecutura sit, altera amissura eam non sit? Et tamen adhuc sensum rei exprimit dominus: ego, dicens, veni, non ut meam, sed ut patris, qui me misit, faciam voluntatem. Quam, oro te? ut omne, quod dedit mihi, non perdam ex eo quicquam, sed resuscitem illud in novissima die.[1]) Quid a patre Christus acceperat, nisi quod et induerat? hominem sine dubio, carnis animaeque texturam. Neutrum ergo eorum, quae accepit, perire patietur, imo nec quicquam utriusque, imo nec modicum. Quodsi modicum caro, ergo nec carnem, quia nec modicum, nec quicquam. Atqui si non et carnem resuscitabit novissima die, iam non modicum patietur perire de homine, sed pro tanta dixerim parte prope totum. Ingerens amplius: haec est patris voluntas, ut omnis, qui aspicit filium et credit in eum, habeat vitam aeternam, et suscitem illum novissima die,[2]) plenitudinem exstruit resurrectionis; distribuit enim utrique substantiae per officia propriam mercedem salutis, et carni, per quam filius [hominis] aspiciebatur, et animae, per quam credebatur. Ergo, dices, illis erit promissa res, a quibus Christus videbatur. Sit plane ita, ut et ad nos eadem spes inde manaverit. Nam si videntibus et idcirco credentibus fructuosa tunc fuerunt opera carnis atque animae, multo magis nobis. Feliciores enim, qui non vident et credunt,[3]) quando, etsi illis negaretur carnis resurrectio, certe felicioribus competisset. Quomodo enim felices, si ex parte perituri?

35. Sed et praecipit eum potius timendum, qui corpus et animam occidat in gehennam, id est dominum solum, non qui corpus occidant, animae autem nihil nocere possint,[4]) id est humanas potestates. Adeo hic et anima immortalis natura recognoscitur, quae non possit occidi ab hominibus, et carnis esse mortalitatem, cuius sit occisio, atque ita resurrectionem quoque mortuorum carnis esse, quae in gehennam nisi resuscitata non poterit occidi. Sed

---

1) Io. 6, 38 sq. 2) Io. 6, 40. 3) Ed. Fran. et Rig. Felic. enim, inquit, qui non viderunt et credunt. 4) Matth. 10, 28.

quoniam et hic de interpretatione corporis quaestio cavillatur, ego corpus hominis non aliud intelligam, quam omnem istam struem carnis, quoquo genere materiarum concinnatur atque variatur, quod videtur, quod tenetur, quod denique ab hominibus occiditur. Sic et parietis corpus non aliud admittam, quam caementa, quam saxa, quam lateres. Si quis arcanum aliquod corpus inducit, ostendat, revelet, probet ipsum esse etiam, quod occidatur ab homine, et de illo erit dictum; item si animae corpus opponitur, vacabit astutia. Cum enim utrumque proponitur, corpus atque animam occidi in gehennam, distinguitur corpus ab anima, et relinquitur intelligi corpus, id quod in promptu sit, caro scilicet, quae sicut occidetur in gehennam, si non magis a deo timuerit occidi, ita et vivificabitur in vitam aeternam, si maluerit ab hominibus potius interfici. Proinde si quis occisionem carnis atque animae in gehennam ad interitum et finem utriusque substantiae arripiet, non ad supplicium quasi consumendarum, non quasi puniendarum, recordetur ignem gehennae aeternum praedicari in poenam aeternam, et inde aeternitatem occisionis agnoscat propterea humanae ut temporali praetimendam. Tunc et aeternas substantias credet, quarum aeterna sit occisio in poenam. Certe cum post resurrectionem corpus cum anima occidi habeat a deo in gehennam, satis de utroque constabit, et de carnali resurrectione, et de aeterna occisione. Absurdissimum alioquin, si idcirco resuscitata caro occidatur in gehennam, uti finiatur, quod et non resuscitata pateretur; in hoc scilicet reficietur, ne sit, cui non esse iam evenit. Eidem nos spei fulciens, passerum quoque subiungit exemplum, quod ex duobus non cadat alter in terram sine dei voluntate,[1] ut et carnem, quae ceciderit in terram, proinde credas et resurgere posse per eiusdem dei voluntatem. Nam etsi passeribus hoc non licet, sed nos multis passeribus antestamus, eo quod cadentes resurgamus. Quorum denique capillos capitis omnes numeratos affirmat, salvos utique repromittit. Perituros enim quae ratio in numerum redegisset? nisi quia hoc est, ut omne, quod pater mihi dedit, non perdam ex eo quicquam,[2]) id est nec capillum, sicut nec oculum nec dentem. Ceterum unde

1) Matth. 10, 29. 2) Io. 6, 39.

erit fletus et dentium frendor, nisi ex oculis et ex dentibus? occiso scilicet etiam corpore in gehennam et detruso in tenebras exteriores, quae oculorum propria sunt tormenta. Si quis in nuptiis minus dignis operibus fuerit indutus, constringendus statim manibus et pedibus, utpote qui cum corpore surrexerit. Sic ergo et recumbere ipsum in dei regno, et sedere in thronis Christi, et adsistere tunc ad dexteram vel sinistram, et edere de ligno vitae, corporalis dispositionis fidelissima indicia sunt.[1])

36. Videamus nunc, an et Sadducaeorum versutiam elidens nostram magis sententiam erexerit. Caussa, opinor, quaestionis fuit destructio resurrectionis, siquidem Sadducaei neque animae neque carnis admittunt salutem, et ideo, ex qua vel maxime specie resurrectionis fides labefactatur, ex ea argumentum problemati suo accommodaverunt, de carnis scilicet obtentu nupturae necne post resurrectionem sub eius mulieris persona, quae septem fratribus nupta in dubio haberetur, cui eorum restitueretur.[2]) Porro serventur sensus tam quaestionis quam responsionis, et controversiae occursum est. Si enim Sadducaei quidem respuebant resurrectionem, dominus autem eam confirmabat, et scripturarum ignaros increpans, earum scilicet, quae resurrectionem praedicassent, et virtutis dei incredulos, idoneae utique mortuis resuscitandis, postremo subiiciens: quoniam[3]) autem mortui resurgant:[4]) sine dubio et confirmando esse quod negabatur, id est, resurrectionem mortuorum apud dominum vivorum, talem quoque eam confirmabat esse, qualis negabatur, utriusque scilicet substantiae humanae. Neque enim, si nupturos tunc negavit, ideo nec resurrecturos demonstravit. Atqui filios resurrectionis appellat, ut per eam quodammodo nasci habentes, postquam non nubent, sed resuscitati; similes enim erunt angelis,[5]) qua non nupturi, quia nec morituri, sed qua transituri in statum angelicum per indumentum illud incorruptibilitatis, per substantiae resuscitatae tamen demutationem. Ceterum nec quaereretur, nupturi sive morituri necne rursus esse-

1) Matth. 8, 11 sq. 13, 42. 25, 30. 22, 12 sq. Apocal. 2, 7. 2) Matth. 22, 23 sqq. Marc. 12, 18 sqq. Luc. 20, 27 sqq. 3) Rhen. quam. 4) Luc. 20, 37. 5) Matth. 22, 30. Luc. 20, 34. Marc. 12, 25.

mus, si non eius vel maxime substantiae restitutio in dubium vocaretur, quae proprie et morte et nuptiis fungitur, id est carnis. Habes igitur dominum confirmantem adversus haereticos Iudaeorum, quod et nunc negatur apud Sadducaeos Christianorum, solidam resurrectionem.

37. Sic etsi carnem ait nihil prodesse,[1]) ex materia dicti dirigendus est sensus. Nam quia durum et intolerabilem existimaverunt sermonem eius, quasi vere carnem suam illis edendam determinasset,[2]) ut in spiritum disponeret statum salutis, praemisit: spiritus est, qui vivificat, atque ita subiunxit: caro nihil prodest,[3]) ad vivificandum scilicet. Exsequitur etiam, quid velit intelligi spiritum: verba, quae locutus sum vobis, spiritus sunt, vita sunt;[4]) sicut et supra: qui audit sermones meos, et credit in eum, qui me misit, habet vitam aeternam, et in iudicium non veniet, sed transiet[5]) de morte ad vitam.[6]) Itaque sermonem constituens vivificatorem, quia spiritus et vita sermo, eundem etiam carnem suam dixit, quia et sermo caro erat factus,[7]) proinde in caussam vitae appetendus et devorandus auditu et ruminandus intellectu et fide dirigendus.[8]) Nam et paulo ante carnem suam panem quoque coelestem pronuntiarat,[9]) urgens usquequaque per allegoriam necessariorum pabulorum memoriam patrum, qui panes et carnes Aegyptiorum praeverterant divinae vocationi.[10]) Igitur conversus ad recogitatus illorum, quia senserat dispergendos, caro, ait, nihil prodest.[11]) Quid hoc ad destruendam carnis resurrectionem, quasi non liceat esse aliquid, quod etsi nihil prosit, aliud tamen ei prodesse possit? Spiritus prodest, vivificat enim; caro nihil prodest, mortificatur enim. Itaque secundum nos magis collocavit utriusque propositionem. Ostendens enim, quid prosit, et quid non prosit, pariter illuminavit, quid cui prosit, spiritum scilicet carni mortificatae vivificatorem. Veniet enim hora, inquit, cum mortui audient vocem filii dei, et qui audierint, vivent.[12]) Quid mortuum, nisi caro? et

---

1) Io. 6, 63. 2) Io. 6, 53 sqq. 3) Io. 6, 63. 4) ib. 5) Gel.: transibit, ed. Fran. transit, alii: transiit. 6) Io. 5, 24. 7) Io. 1, 14. 8) Sic ed. I.; sed Rhen. corr. digerendus, quod receperunt ceteri edd. 9) Io. 6, 51. 10) Io. 6, 31 sqq. 11) Io. 6, 63. 12) Io. 5, 25.

quid vox dei, nisi sermo? et quid sermo, nisi spiritus, merito carnem resuscitaturus, quod factum est ipse, et ex morte, quam passus est ipse, et ex sepulcro, quo illatus est ipse? Denique cum dicit: ne miremini, quod veniet hora, in qua omnes, qui in monumentis sunt, audient vocem filii dei, et procedent, qui bona fecerunt, in vitae resurrectionem, qui mala, in resurrectionem iudicii;[1]) nemo iam poterit aliud mortuos interpretari, qui sint in monumentis, nisi corpora et carnem, quia nec ipsa monumenta aliud, quam cadaverum stabula, siquidem et ipsi homines veteres, id est peccatores, id est mortui per ignorantiam dei, quos monumenta intelligendos argumentantur haeretici, de monumentis processuri in iudicium aperte praedicantur. Ceterum quomodo de monumentis monumenta procedent?

38. Post dicta domini facta etiam eius quid sapere credamus, de capulis, de sepulcris mortuos resuscitantis? Cui rei istud? Si ad simplicem ostentationem potestatis, aut ad praesentem gratiam redanimationis, non adeo magnum illi, denuo morituros suscitari. Enimvero si ad fidem potius sequestrandam futurae resurrectionis, ergo et illa corporalis praescribitur de documenti sui forma. Nec sustinebo dicentes, idcirco tunc resurrectionem animae soli destinatam in carnem quoque praecucurrisse, quia non potuisset aliter ostendi resurrectio animae invisibilis, nisi per visibilis[2]) substantiae resuscitationem. Male deum norunt, qui non putant illum posse, quod non putant, et tamen sciunt potuisse, si instrumentum Ioannis norunt. Qui enim animas adhuc solas martyrum sub altari quiescentes conspectui subdidit,[3]) posset utique et resurgentes oculis exhibere sine carne. At ego deum malo decipere non posse, de fallacia solummodo infirmum, ne aliter documenta praemisisse quam rem disposuisse videatur, imo ne, si exemplum resurrectionis sine carne non valuit inducere, multo magis plenitudinem exempli in eadem substantia exhibere non possit. Nullum vero exemplum maius est eo, cuius exemplum est. Maius esset autem, si animae cum corpore resuscitarentur in documentum sine corpore resurgendi, ut tota hominis salus dimidiae patrocinaretur, quando exemplorum conditio illud potius expeteret, quod minus

1) Io. 5, 28 sq. 2) Rig. invisibilis. 3) Apoc. 6, 9 sqq.

haberetur, animae dico solius resurrectionem, velut gustum carnis etiam resurrecturae suo in tempore. Atque adeo secundum nostram veri aestimationem[1]) exempla illa mortuorum a domino suscitatorum commendabant quidem et carnis et animae resurrectionem, ne cui substantiae negaretur hoc donum; quae tamen exempla eo minus aliquid edebant, (non enim in gloriam, nec in incorruptibilitatem, sed in mortem aliam suscitabantur,) quam ediderit Christus.

39. Resurrectionem apostolica quoque instrumenta testantur. Nam et apostolis nullum aliud negotium fuit duntaxat apud Israelem, quam veteris testamenti resignandi et novi consignandi et potius iam dei in Christo concionandi. Ita et de resurrectione nihil novi intulerant, nisi quod et ipsam in gloriam Christi adnuntiabant, de cetero simplici et nota iam fide receptam sine ulla qualitatis quaestione, solis refragantibus Sadducaeis. Adeo facilius fuit negari in totum mortuorum resurrectionem, quam aliter intelligi. Habes Paulum apud summos sacerdotes sub tribuno inter Sadducaeos et Pharisaeos fidei suae professorem. Viri, inquit, fratres, ego Pharisaeus sum, filius Pharisaeorum, de spe nunc et de resurrectione iudicor apud vos,[2]) utique communi, ne, quia iam transgressor legis videbatur, de praecipuo fidei totius articulo, id est de resurrectione ad Sadducaeos sapere existimaretur. Ita, quam nolebat videri rescindere, fidem resurrectionis utique confirmabat secundum Pharisaeos, respuens negatores eius Sadducaeos. Proinde et apud Agrippam nihil se ait proferre, citra quam prophetae adnuntiassent.[3]) Ergo servabat resurrectionem quoque, qualem prophetae adnuntiarant. Nam et de resurrectione mortuorum apud Moysen scriptum commemorans, corporalem eam norat, in qua scilicet sanguis hominis exquiri habebit.[4]) Itaque talem praedicabat, qualem et Pharisaei susceperant, et dominus ipse defenderat, et Sadducaei, ne talem quoque crederent, in totum esse noluerant. Sed nec Athenienses aliam intellexerant a Paulo

---

1) Rhen. et Rig. sec. nostram vero aestimationem. Ed. Fran. sec. n. veri existimationem. Gel. et cod. Wouw. sec. n. veritatem. 2) Act. Apost. 23, 6. 3) Act. Apost. 26, 22. 4) Gen. 9, 5 sq.

portendi;[1]) denique irriserant, non irrisuri omnino, si animae solius restitutionem ab eo audissent, suscepissent enim vernaculae suae philosophiae frequentiorem praesumptionem. At ubi nationes praeconium resurrectionis inauditae retro ipsa novitate concussit, et digna incredulitas rei tantae quaestionibus fidem extorquere coepit: tunc et apostolus per totum paene instrumentum fidem huius spei corroborare curavit, et esse eam ostendens et nondum transactam et (de quo magis quaerebatur) corporalem et (quod insuper dubitabatur) non aliter corporalem

40. Nihil autem mirum, si et ex ipsius instrumento captentur argumenta, cum oporteat haereses esse,[2]) quae esse non possent, si non et perperam scripturae intelligi possent. Nactae denique haereses duos homines ab apostolo editos, interiorem, id est animam, et exteriorem, id est carnem, salutem quidem animae, id est interiori homini, exitium vero carni, id est exteriori adiudicaverunt, quia scriptum sit Corinthiis: nam etsi homo noster exterior corrumpitur, sed interior renovatur de die et die.[3]) Porro nec anima per semet ipsam homo, quae figmento iam homini appellato postea inserta est, nec caro sine anima homo, quae post exsilium animae cadaver inscribitur. Ita vocabulum homo consertarum substantiarum duarum quodammodo fibula est, sub quo vocabulo non possunt esse nisi cohaerentes. Porro apostolus interiorem hominem non tam animam, quam mentem atque animum intelligi mavult, id est, non substantiam ipsam, sed substantiae saporem; siquidem Ephesiis scribens in interiorem hominem habitare Christum, sensibus utique intimandum dominum significavit, denique adiunxit: per fidem et in cordibus vestris et in dilectione,[4]) fidem quidem et dilectionem non substantiva animae ponens, sed conceptiva, in cordibus autem dicens, quae substantiva sunt carnis, iam et ipsum interiorem hominem carni deputavit, quam in corde constituit. Inspice nunc, quomodo exteriorem quidem hominem corrumpi allegarit, interiorem vero renovari die ac die; nec illam corruptelam carnis affirmes, quam ex die mortis in perpetuum defectura patiatur, sed quam in istius vitae spatio ante

1) Act. Apost. 17, 32. 2) 1 Cor. 11, 19. 3) 2 Cor. 4, 16. 4) Eph. 3, 16 sq.

mortem et usque ad mortem vexationibus et pressuris, tormentis atque suppliciis, nominis caussa experietur. Nam et homo interior hic utique renovari habebit per suggestum spiritus, proficiens fide et disciplina die ac die, non illic, id est non post resurrectionem, ubi non utique die ac die renovari habemus, sed semel ad summam. De sequentibus disce: quod enim ad praesens est, inquit, temporale et leve pressurae nostrae per supergressum in supergressum aeternum gloriae pondus perficit nobis,[1]) non intuentibus quae videntur, id est passiones, sed quae non videntur, id est mercedes; quae enim videntur, temporalia sunt, quae vero non videntur, aeterna sunt.[2]) Pressuras enim et laesuras, quibus corrumpitur homo exterior, ut leves et temporales, idcirco contemnendas affirmat, praeferens mercedum aeternarum invisibilium et gloriae pondus in compensationem laborum, quos hic caro patiendo corrumpitur. Adeo non illa est corruptio, quam in perpetuum carnis interitum ad resurrectionem expellendam exteriori homini adscribunt. Sic et alibi: siquidem, ait, compatimur, uti et conglorificemur; reputo enim non dignas esse passiones huius temporis ad futuram gloriam, quae in nos habet revelari.[3]) Et hic minora ostendit incommoda praemiis suis. Porro si per carnem compatimur, cuius est proprie passionibus corrumpi, eiusdem erit et quod pro compassione promittitur. Atque adeo carni adscribit pressurarum proprietatem, ut et supra dicit: cum venissemus autem in Macedoniam, nullam remissionem habuit caro nostra; dehinc ut et animae daret compassionem: in omnibus, inquit, compressi, extrinsecus pugnae, debellantes scilicet carnem, intrinsecus timor,[4]) afflictans scilicet animam. Adeo etsi corrumpitur homo exterior, non ut amittens resurrectionem, sed ut sustinens vexationem, corrumpi intelligetur, et hoc non sine interiore. Ita amborum erit etiam conglorificari, sicut et compati. Secundum collegia laborum, consortia quoque decurrant necesse est praemiorum.

41. Eandem adhuc sententiam exsequitur, remunerationes vexationibus praeferens. Scimus enim, inquit,

---

1) Rhen. perfici a nobis. Gel., Pam. et Rig. perficiet in nobis. 2) 2 Cor. 4, 17 sq. 3) Rom. 8, 17 sq. 4) 2 Cor. 7, 5.

quoniam etsi terrena domus nostri[1]) tabernaculi dissolvatur, habemus domum non manu factam aeternam in coelis,[2]) id est, pro hoc dissolvetur caro nostra per passiones, quod domicilium consecuturi sumus in coelis. Meminerat evangelicae definitionis: beati, qui persecutionem patiuntur propter iustitiam, quia illorum est regnum coelorum.[3]) Non tamen carnis restitutionem negavit, si compensationem mercedis opposuit, cum ipsi compensatio debeatur, cui dissolutio reputatur, scilicet carni. Sed quia domum dixerat carnem, eleganter voluit et in mercedis comparatione vocabulo domus uti, ipsi domui, quae dissolvetur per passionem, meliorem domum repromittens per resurrectionem; (nam et dominus multas mansiones[4]) quasi domus apud patrem repromittit;) quamquam nec de domicilio mundi potest intelligi, quo dissoluto aeterna sedes repromittatur in coelis, quia et quae sequuntur ad carnem manifeste pertinentia ostendunt priora omnino ad carnem pertinere.[5]) Divisionem enim facit apostolus, cum subiicit: nam et hoc gemimus domicilium nostrum, quod de coelo est, superindui desiderantes, siquidem exuti[6]) non nudi inveniamur,[7]) id est, ante volumus superinduere virtutem coelestem aeternitatis, quam carne exuamur; huius enim gratiae privilegium illos manet, qui ab adventu domini deprehendentur in carne, et propter duritias temporum antichristi merebuntur compendio mortis per demutationem expunctae concurrere cum resurgentibus, sicut Thessalonicensibus scribit: hoc enim dicimus vobis in sermone domini, quod nos, qui vivimus, qui remanemus in adventu domini, non praeveniemus eos, qui dormierunt; quoniam ipse dominus in iussu et in voce angeli et tuba dei[8]) descendet de coelo, et mortui in Christo resurgent primi; dehinc nos cum ipsis simul rapiemur in nubibus obviam Christo,[9]) et ita semper cum domino erimus.[10])

---

1) Ed. Fran. et Rig. domus nostra huius tab. 2) 2 Cor. 5, 1. 3) Matth. 5, 10. 4) Io. 14, 2. 5) Sic cod. Wouw. et Rig.; Rhen. ed. I. quamquam et de dom. — ostenduntur. Divis. etc. Ceteri: quamquam et de domicilio — priora non ad carnem pertinere. 6) Wouw. et Rig. induti, non nudi inv. 7) 2 Cor. 5, 2 sq. 8) Ed. Fran. et Rig. et voce archangeli et in tuba dei. 9) Ed. Fran. et Rig. obviam domino in aera etc. 10) 1 Thess. 4, 13 sqq.

42. Horum demutationem ad Corinthios reddit, dicens: omnes quidem resurgemus, non autem omnes demutabimur, in atomo, in momentaneo motu oculi, in novissima tuba; sed illi scilicet soli, qui invenientur in carne. Et mortui, inquit, resurgent,[1]) nos demutabimur.[2]) Hac ergo prius dispositione prospecta reliqua revocabis ad superiorem sensum. Nam cum adiicit: oportet enim corruptum[3]) istud induere incorruptelam, et mortale istud induere immortalitatem,[4]) hoc erit illud domicilium de coelo, quod gementes in hac carne superinducere desideramus, utique super carnem, in qua deprehendemur, quia gravari nos ait, qui simus in tabernaculo, quod nolimus exui, sed potius superindui, uti devoretur mortale a vita, scilicet dum demutatur superinduendo quod est de coelis. Quis enim non desiderabit, dum in carne est, superinducre immortalitatem et continuare vitam lucrifactam morte per vicariam demutationem, ne inferos experiatur usque novissimum quadrantem exacturos? Ceterum demutationem etiam post resurrectionem consecuturus est, inferos iam expertus. Abhinc enim definimus, carnem quidem omni modo resurrecturam atque illa ex demutatione superventura habitum angelicum suscepturam. Aut si in his solis, qui invenientur in carne, demutari eam oportebit, ut devoretur mortale a vita, id est caro ab illo superindumento coelesti, aeterno, ergo qui mortui deprehendentur, vitam non consequentur, privati iam materia et, ut ita dixerim, esca vitae, id est carne; aut necesse est recipiant eam et illi, ut et in ipsis mortale devorari possit a vita, si vitam sunt consecuturi. Sed in mortuis, inquis, iam devoratum erit mortale istud. Non utique in omnibus. Quantos enim licebit vel pridianos inveniri, tam recentia cadavera, ut nihil in illis devoratum videri possit? Utique enim devoratum non aliud existimas, quam interceptum, quam abolitum, quam omni sensu ereptum, quod comparere omni genere cessaverit. Nec Gigantum autem antiquissima cadavera devorata constabit, quorum crates adhuc vivunt. Diximus iam de isto alibi. Sed et proxime in ista civitate, cum odei[5]) fundamenta tot

---

1) Rig. resurgent primi et nos demut. 2) 1 Cor. 15, 51 sq. 3) Rig. corruptivum. 4) 1 Cor. 15, 53. 5) Rhen.

veterum sepulturarum sacrilega collocarentur, quingentorum fere annorum ossa adhuc succida et capillos olentes populus exhorruit. Constat non tantum ossa durare, verum et dentes incorruptos perennare, quae ut semina retinentur fructificaturi corporis in resurrectione. Postremo etsi tunc devoratum invenietur mortale in omnibus mortuis, certe a morte, certe ab aevo, certe per aetatem, numquid a vita, numquid a superindumento, numquid ab immortalitatis ingestu? Porro qui ab his ait devoratum iri mortale, ab aliis negavit. Et utique hoc a divinis viribus, non a naturalibus legibus perfici praestarique conveniet. Ergo cum a vita habeat devorari, quod mortale est, id exhiberi omnifariam necesse est, ut devoretur, et devorari, ut demutetur. Si ignem dicas accendi oportere, non potes id, per quod accenditur, alibi necessarium affirmare, alibi non. Sic et cum infulcit: siquidem exuti non inveniemur nudi, de eis scilicet, qui non in vita nec in carne deprehendentur a die domini: non alias negavit nudos, quos praedixit exutos, nisi quia revestitos voluit intelligi eadem substantia, qua fuerant spoliati. Ut nudi enim invenientur carne deposita vel ex parte discissa sive detrita, (et hoc enim nuditas potest dici,) dehinc recipient eam, ut redinduti carne fieri possint etiam superinduti immortalitatem; superindui enim nisi vestito iam convenire non poterit.

43. Proinde cum dicit: itaque confisi semper et scientes, quod, cum immoramur in corpore, peregrinamur a domino, per fidem enim incedimus, non per speciem:[1]) manifestum est, hoc quoque non pertinere ad offuscationem carnis quasi separantis nos a domino. Et hic enim exhortatio fastidiendae vitae huius obvertitur, siquidem peregrinamur a domino, quamdiu vivimus, per fidem incedentes, non per speciem, id est spe, non re. Et ideo subiungit: fidentes autem et bonum ducentes magis peregrinari a corpore et immorari ad dominum,[2]) scilicet ut per speciem magis incedamus, quam per fidem, per rem potius, quam per spem. Vides, quam et hic corporum contemptum ad martyriorum praestantiam referat. Nemo enim peregrina-

---

ed. I. hodie; ed. III. et cod. Wouw.: eo die; alii: dei; Gel., ed. Fran. et Rig. odei. 1) 2 Cor. 5, 6 sq. 2) ib. v. 8.

tus a corpore statim immoratur penes dominum, nisi ex martyrii praerogativa, scilicet paradiso, non inferis deversurus. Defecerant autem apostolo verba ad significandum de corpore excessum? an ratione etiam nove loquitur? Temporalem enim absentiam a corpore volens significare, peregrinari nos ab eo dixit, quoniam qui peregrinatur, etiam revertetur in domicilium. Exinde etiam ad omnes: gestimus,[1]) inquit, sive peregrinantes, sive immorantes placibiles deo esse;[2]) omnes enim manifestari nos oportet pro tribunali Christi Iesu.[3]) Si omnes, et totos; si totos, et interiores et exteriores, id est tam animas quam et corpora: uti unusquisque, inquit, reportet per corpus secundum quae gessit, bonum sive malum.[4]) Hoc iam quomodo legas, quaero. Quasi turbate enim per hyperbaton instruxit. Utrumne quae per corpus reportanda sunt, an quae per corpus gesta sunt? Sed et si quae per corpus reportanda sunt, corporalis indubitate resurrectio est, et si quae per corpus gesta sunt, per corpus utique pensanda sunt, per quod et gesta sunt. Ita totus hic a capite tractatus apostoli tali clausula detextus, qua carnis resurrectio ostenditur, secundum haec erit intelligendus, quae cum clausula consonant.

44. Si enim adhuc ad superiora respectes, unde mentio hominis exterioris et interioris inducta est, nonne et dignitatem et spem carnis integram invenies? Cum enim de lumine, quod illuxerit deus in cordibus nostris ad illuminationem agnitionis gloriae suae in persona Christi, dicit, habere nos thesaurum istum in testaceis vasis,[5]) scilicet in carne, utrumne quia testacea est secundum originem in limo,[6]) destruetur, an quia divini thesauri conditorium est, extolletur? Atqui si lumen ipsum illud verum, quod est in persona Christi, vitam in se continet, eaque vita cum lumine committitur in carnem, peritura est, in quam vita committitur? Plane sic periturus et ipse thesaurus, perituris enim peritura creduntur, sicut veteribus utribus novum vinum. Cum item subiicit: semper mortificationem Christi Iesu circumferentes in corpore no-

---

1) Ed. Fran., Rig. et ideo gestimus. 2) Gelen.: placere illi; ed. Fran. placibiles illi esse. 3) 2 Cor. 5, 9 sq. 4) ib. 5) 2 Cor. 4, 6 sq. 6) Gel. et ed. Fran. scilicet ex limo.

stro,[1]) qualis ista res est, quae post dei templum iam et sepulcrum Christi potest dici? Cur autem mortificationem domini circumferimus in corpore? ut et vita, inquit, manifestetur.[2]) Ubi? in corpore. In quo? in mortali. Ergo in carne plane mortali secundum culpam, sed et vitali secundum gratiam, vide quantam, ut in illa vita Christi manifestetur. In re ergo aliena salutis et[3]) in substantia perpetuae dissolutionis manifestabitur vita Christi aeterna, iugis, incorrupta iam et dei vita? Aut cuius temporis vita domini manifestabitur in corpore nostro? Illa quidem, qua vixit usque in passionem, quae non modo apud Iudaeos in manifesto fuit, verum etiam omnibus nunc gentibus prodita est? Adeo eam significat, quae portas adamantinas mortis et aeneas seras inferorum infregit,[4]) quae exinde iam nostra est. Denique manifestabitur in corpore. Quando? post mortem. Quomodo? dum resurgimus in corpore, sicut et Christus. Ne enim quis argumentetur, nunc habere manifestari vitam Iesu in corpore nostro per disciplinam sanctitatis et patientiae et iustitiae et sapientiae; quibus domini vita floruerit, providentissima apostoli intentio ingerit. Si enim nos, qui vivimus, in mortem tradimur propter Iesum, ut vita eius manifestetur in corpore nostro mortali.[5]) Ideo defunctis nobis hoc ait futurum in corpore nostro. Quodsi tunc, quomodo nisi resuscitato eo? Proinde et in clausula: scientes, ait, quod, qui suscitavit Iesum, et nos suscitabit cum ipso, quia iam resurrexerit a mortuis,[6]) nisi quia cum ipso sicut ipsum sapit, si vero sicut ipsum, non utique sine carne.

45. Sed et rursus alia caecitate in duos homines impingunt, in veterem et in novum, monente apostolo, deponere nos veterem hominem, qui corrumpitur per concupiscentiam seductionis, renovari autem spiritu sensus, et induere novum hominem, qui secundum deum conditus est, in iustitia et religione veritatis,[7]) ut et hic ad duas substantias distinguendo, vetustatem ad carnem, novitatem ad animam, corruptionem perpetuam veteri defendat, id est carni. Porro si secundum substantias; nec anima novus

1) 2 Cor. 4, 10. 2) ib. v. 11. 3) Rhen. in ed. I. saluti, sed; deinde: salutis, sed etc. 4) Ps. 107, 16. 5) 2 Cor. 4, 11. 6) ib. v. 14. 7) Eph. 4, 22 sqq.

homo, quia posterior, nec caro ideo vetus, quia prior. Quantulum enim temporis inter manum dei et ad flatum? Ausim dicere: etiamsi multo prior anima quam caro, eo ipso quod anima impleri se exspectavit, priorem eam fecit. Omnis enim consummatio atque perfectio, etsi ordine postumat, effectu anticipat. Magis illud prius est, sine quo priora non possunt. Si caro vetus homo, quando istud? a primordio? Atquin Adam novus totus, et ex novo vetus nemo. Nam et exinde a benedictione geniturae caro atque anima simul fiunt sine calculo temporis, ut quae simul in utero etiam seminantur, quod docuimus in commentario animae;[1]) contemperant foetu, coaetant[2]) natu, duos istos homines sane ex substantia duplici, non tamen et aetate, sic unum edunt, dum prior neuter est. Citius est, totos nos aut veteres aut novos esse; qua enim alterum possimus esse, nescimus.[3]) Sed apostolus veterem hominem manifeste notat. Expone enim, inquit, secundum pristinam conversationem veterem hominem,[4]) non secundum alicuius substantiae senium. Neque enim carnem, praecipit, deponamus, sed quae et alibi carnalia ostendit opera,[5]) non corpora accusans, de quibus et hic subiicit: deponentes mendacium loquimini veritatem unusquisque ad proximum suum, quoniam membra alterutrum sumus. Irascimini autem, et nolite delinquere. Sol non occidat super iracundiam vestram. Neque dederitis diabolo locum. Qui furatur, iam non furetur, imo potius laboret operando manibus, uti habeat impartire indigenti. Omnis sermo turpis non procedat ex ore vestro, sed qui sit optimus ad aedificationem fidei, ut gratiam audientibus praestet. Et nolite contristare spiritum dei sanctum, in quo signati estis in redemptionis die. Omnis amaritudo et ira et clamor et blasphemia auferatur a vobis cum omni malitia. Estote autem in alterutrum benigni, misericordes, donantes invicem, sicut et deus vobis donavit in Christo.[6]) Igitur qui carnem veterem hominem existimant, cur non mortem sibi properant, ut vetere homine deposito praeceptis apostoli

---

1) Cf. de anima cap. 27. 2) Gel. et ed. Fran. coaetaneant. 3) Rhen. e cod. Gorz.: qua enim alterum possidemus, alterum esse nescimus. 4) Eph. 4, 22. 5) Gal. 5, 19 sqq. 6) Eph. 4, 25—32.

occurant? Nos enim, qui totam fidem in carne administrandam credidimus, imo et per carnem, cuius est et os ad proferendum optimum quemque sermonem et lingua ad non blasphemandum et cor ad non indignandum et manus ad operandum et largiendum, tam vetustatem hominis quam novitatem ad moralem, non ad substantialem, differentiam pertinere defendimus. Atque ita pariter agnoscimus hominem, qui secundum pristinam conversationem vetus fuerit, eundem et corrumpi, ita dictum secundum concupiscentiam seductionis, quemadmodum et veterem secundum pristinam conversationem, non secundum carnem, per interitum perpetuum. Ceterum carne tam salvum quam eundem, utpote vitiosam disciplinam, non corpulentiam exutum.

46. Talem ubique apostolum recognoscas, ita carnis opera damnantem, ut carnem damnare videatur; sed ne ita quis existimet, ex aliorum vel cohaerentium sensuum suggestu procurantem. Nam et dicens eos, qui in carne sint, deo placere non posse, statim de pravo intellectu ad integrum revocat, adiiciens: vos autem non estis in carne, sed in spiritu. 1) Eos enim, quos in carne esse constabat, negando in carne esse, in operibus carnis non esse monstrabat; atque ita illos demum deo placere non posse, non qui in carne essent, sed qui carnaliter viverent, placere autem deo illos, qui in carne positi secundum spiritum incederent. Et rursus corpus quidem ait mortuum, sed propter delinquentiam, sicut spiritum vitam propter iustitiam. 2) Vitam autem morti opponens in carne constitutae, sine dubio illic et vitam repromisit ex iustitia, ubi mortem determinavit ex delinquentia. Ceterum frustra opposuit vitam morti, si non est illic, ubi est et ipsa, cui eam opposuit excludendae utique de corpore. Porro si vita mortem de corpore excludit, non potest id perficere, nisi illuc penetret, ubi est quod excludit. Et quid ego nodosius, cum apostolus absolutius? Si enim, inquit, spiritus eius, qui suscitavit Iesum, habitat in vobis, qui suscitavit Iesum a mortuis, suscitabit et mortalia corpora vestra propter inhabitantem spiritum eius in vobis, 3) ut etsi animam quis corpus mortale praesumpserit, cum hoc et carnem negare non possit, carnis quoque resuscitationem cogatur agnoscere secundum eiusdem

1) Rom. 8, 8 sq. 2) Rom. 8, 10. 3) Rom. 8, 11.

status communionem. Ex sequentibus adhuc discas opera carnis damnari, non ipsam. Itaque fratres, ait, debitores sumus non carni ad vivendum; si [1]) secundum carnem vixeritis, futurum est, ut moriamini, si vero spiritu carnis actus mortificaveritis, vivetis. [2]) Porro ut ad singula quaeque respondeam, si in carne constitutis, secundum spiritum tamen degentibus, salus repromittitur, iam non caro adversatur saluti, sed operatio carnis. Operatione autem carnis exclusa, quae caussa est mortis, salva iam caro ostenditur caussa carens mortis. Lex enim, inquit, spiritus vitae in Christo Iesu manumisit me a lege delinquentiae et mortis, certe quam praemisit habitare in membris nostris. [3]) Ergo iam membra nostra lege mortis non tenebuntur, quia nec delinquentiae, a quibus manumissa sunt. Quod enim invalidum erat legis, in quo infirmabatur per carnem, misso deus filio suo in simulacro carnis delinquentiae, et per carnem [4]) damnavit delinquentiam in carne, [5]) non carnem in delinquentia; neque enim domus cum habitatore damnabitur. Habitare enim peccatum dixit in corpore nostro. [6]) Damnata autem delinquentia caro absoluta est, sicut indemnata ea lege mortis et delinquentiae obstricta est. Sic etsi sensum carnis mortem appellavit, dehinc et inimicitiam ad deum, [7]) sed non carnem ipsam. Cui ergo, dices, reputabitur sensus carnis, si non substantiae ipsi? Plane si probaveris aliquid carnem de suo sapere. Si vero sine anima nullius est sensus, intellige, sensum carnis ad animam esse referendum, carni interdum deputatum, quia propter carnem et per carnem administratur. Et ideo habitare ait delinquentiam in carne, quia et anima, a qua delinquentia inducitur, inquilina est carnis, mortificatae quidem, sed non suo, verum delinquentiae nomine. Nam et alibi: quomodo, inquit, etiam nunc velut viventes in mundo sententiam fertis? [8]) non ad mortuos scribens, sed ad eos, qui desinere deberent mundialiter vivere.

47. Haec enim erit vita mundialis, quam veterem hominem dicit confixum esse Christo, [9]) non corporalitatem,

---

1) Sic ed. Rhen.; ed. Fran., Rig., Semler. carni, ut secundum carnem vivamus; si enim sec. etc. 2) Rom. 8, 12 sq. 3) Rom. 8, 2. 7, 17. 20. 23. 4) Ed. Fran. et Rig. per delinquentiam. 5) Rom 8, 3. 6) Rom. 7, 20. 7) Rom. 8, 6 sq. 8) Col. 2, 20. 9) Rom. 6, 6.

sed moralitatem. Ceterum si non ita accipimus, non est corporalitas nostra confixa, nec crucem Christi caro nostra perpessa est; sed quemadmodum adiecit, uti evacuetur corpus delinquentiae per emendationem vitae, non per interitum substantiae, sicut ait, uti hactenus delinquentiae serviamus. Et ut hac ratione commortui in Christo credamus, quod etiam convivamus illi. Sic enim, inquit, et vos reputate mortuos quidem vos. [1]) Cuinam? carni? Non, sed delinquentiae. Ergo salvi erunt carni, viventes autem deo in Christo Iesu per carnem utique, cui mortui non erunt, delinquentiae scilicet mortui, non carni. Nam et adhuc ingerit: ne ergo regnaverit in corpore vestro mortali delinquentia ad obaudiendum illi et ad exhibendum membra vestra arma iniustitiae delinquentiae; sed exhibete vosmet ipsos deo velut ex mortuis vivos, non velut vivos, sed velut ex mortuis vivos, et membra vestra arma iustitiae. [2]) Et rursus: sicut exhibuistis membra vestra famula immunditiae et iniquitatis ad iniquitatem, ita et nunc exhibete membra vestra iustitiae in sacrificium; [3]) cum enim servi essetis delinquentiae, liberi eratis iustitiae. Quem ergo fructum habebatis super his, de quibus nunc confundimini? finis ergo [4]) illorum mors. Nunc vero liberi facti a delinquentia, famulati autem deo, habetis fructum vestrum in sacrificium, [5]) finem autem vitam aeternam. Stipendia enim delinquentiae mors, donativum autem dei vita aeterna in Christo Iesu domino nostro. [6]) Ita per totam hanc sensuum seriem ab iniustitia et delinquentia membra nostra divellens et iustitiae et sanctimoniae adiungens et transferens eadem a stipendio mortis ad donativum vitae aeternae, carni utique compensationem salutis repromittit, cui nullam omnino competisset imperari propriam sanctimoniae et iustitiae disciplinam, si non ipsius esset et praemium disciplinae, sed nec ipsum baptisma committi, si per regenerationem non etiam restitutioni inaugurraretur, hoc quoque apostolo ingerente: an ignoratis, quod quicunque in Iesum tincti sumus, in mortem eius tincti sumus? consepulti ergo illi sumus per baptisma in mortem, uti, quemadmodum surrexit Christus a mortuis,

1) Rom. 6, 2. 7. 11. 2) Rom. 6, 12 sq. 3) Sic Rhen. ed. I.; cett. sanctificium. 4) Ed. Fran. et Rig. finis enim. 5) Sic Rhen. ed. I.; cett. sanctificium. 6) Rom. 6, 19—23.

ita et nos in novitate vitae incedamus.[1]) Ac ne de ista tantum vita putes dictum, quae ex fide per baptisma in novitate vivenda est, providentissime adstruit: si enim complantati fuerimus simulacro mortis Christi, ita et resurrectionis erimus.[2]) Per simulacrum enim morimur in baptismate, sed per veritatem resurgimus in carne, sicut et Christus, ut, sicut regnavit in morte delictum, ita et gratia regnet per iustitiam in vitam sempiternam per Iesum Christum dominum nostrum.[3]) Quomodo ista, si non aeque in carne? Ubi enim mors, ibi et vita post mortem, quia et vita ibi ante, ubi postea mors. Nam si regnum mortis nihil operatur, quam carnis dissolutionem, proinde vitam contrariam morti contrarium oportet operari, id est carnis redintegrationem, uti, sicut devoraverat mors invalescendo, ita et mortali devorato ab immortalitate audire possit: ubi est mors aculeus tuus? ubi est mors contentio tua?[4]) Sic enim et gratia illic superabundabit, ubi et iniquitas abundavit.[5]) Sic et virtus in infirmitate perficietur,[6]) quod periit salvum faciens, quod mortuum est vivificans, quod percussum est sanans, quod languit medicans, quod ereptum est redimens, quod famulatum est liberans, quod seductum est revocans, quod elisum est suscitans,[7]) et quidem de terra in coelum, ubi nostrum municipatum Philippenses quoque ab apostolo discunt, unde et salutificatorem nostrum exspectamus Iesum Christum, qui transfigurabit corpus nostrae humilitatis conformale corpori gloriae suae,[8]) sine dubio post resurrectionem, quia nec ipse Christus glorificatus est ante passionem. Haec erunt corpora nostra, quae Romanos obsecrat exhibere, hostiam vivam, sanctam, placibilem deo.[9]) Quomodo vivam, si peritura sunt? quomodo sanctam, si profana sunt? quomodo placibilia, si damnata sunt? Age iam, quod ad Thessalonicenses ipsius solis radio putem scriptum, ita claret, qualiter accipient lucifugae isti scripturarum: ipse autem deus pacis sanctificet vos totos? Non sufficit, sed sequitur: et integrum corpus vestrum et anima et spiritus sine querela conserventur in praesentia domini.[10]) Habes omnem substantiam hominis saluti destinatam, nec

---

1) Rom. 6, 3 sq. 2) Rom. 6, 5. 3) Rom. 5, 21. 4) 1 Cor. 15, 55. 5) Rom. 5, 20. 6) 2 Cor. 12, 9. 7) Ez. 34, 16. 8) Phil. 3, 20 sq. 9) Rom. 12, 1. 10) 1 Thess. 5, 23.

alio tempore quam in adventu domini, qui clavis est resurrectionis.

48. Sed caro, inquis, et sanguis regnum dei haereditate possidere non possunt.[1]) Scimus hoc quoque scriptum, sed de industria distulimus hucusque, ut quod adversarii in prima statim acie obstruunt, in ultima congressione prosterneremus, omnibus quaestionibus quasi auxiliis eius ante deiectis. Sed et nunc expetent praecedentia recognosci, ut et huic sensui sua origo praeiudicet. Opinor, apostolus disposita ad Corinthios omni distinctione ecclesiasticae disciplinae summam et sui evangelii et fidei illorum in dominicae mortis et resurrectionis demandatione concluserat, ut et nostrae spei regulam inde deduceret, unde constaret. Itaque subiicit: si autem Christus praedicatur, quod a mortuis resurrexerit, quomodo quidam dicunt in vobis, resurrectionem mortuorum non esse? quae si non est, nec Christus resurrexit. Si Christus non resurrexerit, inanis est praedicatio nostra;[2]) inveniemur enim falsi testes dei, qui testimonium dixerimus, quod resuscitaverit Christum, quem non resuscitavit. Nam si mortui non resurgunt, nec Christus resurrexit. Si Christus non resurrexit, vana est fides vestra, quia adhuc in delictis vestris estis, et qui in Christo dormierunt, perierunt.[3]) Per haec cui nos rei credendae videtur exstruere? Resurrectioni, inquis, mortuorum, quae negabatur; certe suo exemplo dominicae resurrectionis volens eam credi. Certe, inquis. Exemplum porro ex diversitate an ex parilitate componitur? Utique, inquis, ex parilitate. Quomodo autem Christus resurrexit? in carne, an non? sine dubio, si mortuum, si sepultum audis secundum scripturas, non alias quam in carne; aeque resuscitatum in carne concedis. Ipsum enim, quod cecidit in morte, quod iacuit in sepultura, hoc et resurrexit, non tam Christus in carne, quam caro in Christo. Igitur si ad exemplum Christi resurgemus, qui resurrexit in carne, iam non ad exemplum Christi resurgemus, si non in carne et ipsi resurgemus, quia per hominem, inquit, mors, et per hominem resurrectio,[4]) ut separaret quidem auctores, mortis Adam, Christum resurrectionis, eiusdem autem constitueret

---

1) 1 Cor. 15, 50. 2) Gel. et ed. Fran. nostra, vacua est fides vestra. 3) 1 Cor. 15, 12—18. 4) 1 Cor. 15, 21.

substantiae resurrectionem. Si enim, sicut in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur, carne vivificabuntur in Christo, sicut in Adam carne moriuntur. Unusquisque autem in suo ordine,[1]) scilicet quia et in suo corpore. Ordo enim meritorum dispositorum nomine disponetur.[2]) Merita autem cum corpori quoque adscribantur, ordo quoque corporum disponatur necesse est, ut possit esse meritorum. Si autem et baptizantur quidam pro mortuis,[3]) videbimus, an ratione. Certe illa praesumptione hoc eos instituisse contendit,[4]) qua alii etiam carni ut vicarium baptisma profuturum existimarent ad spem resurrectionis, quae nisi corporalis, non alias in baptismate corporali obligaretur. Quid et ipsos baptizari ait:[5]) si non quae baptizantur corpora resurgunt?[6]) Anima enim non lavatione, sed responsione sancitur. Quid et nos, inquit, omni hora periclitamur?[7]) utique per carnem. Quotidie morior, utique periculis carnis, per quam et depugnavit ad bestias Ephesi,[8]) illas scilicet bestias Asiaticae pressurae, de qua in secunda ad eosdem: nolumus enim vos ignorare, fratres, de pressura nostra apud Asiam, quod super quam supragravati sumus citra vires, uti de vita haesitaremus.[9]) Omnia haec, nisi fallor, eo enumerat, ut, nolens vanam credi carnis conflictationem, indubitate velit credi carnis resurrectionem. Vana enim habenda est conflictatio eius, cuius nulla erit resurrectio. Sed dicet quis: quomodo resurgent mortui, quo autem corpore venient?[10]) Iam hic de qualitatibus corporum disserit, an eadem ipsa, an alia resumantur. Sed cum eiusmodi quaestio posterior habeatur, sufficiet interim ex hoc quoque corporalem definiri resurrectionem, cum de qualitate corporum quaeritur.

49. Ventum est nunc ad carnem et sanguinem revera totius quaestionis, quas[11]) substantias quali conditione exhaeredaverit apostolus a dei regno, aeque de antecedentibus discere est. Primus, inquit, homo de terra choicus, id est

---

1) Ibid. v. 22 sq. 2) Sic leg. in Rhen. ed. I. et cod. Pithoei; v. dispositorum deest apud Gelenium. Ed. Fran. et Rig. Ordo enim non aliud, quam meritorum dispositor. 3) 1 Cor. 15, 29. 4) Rhen. portendit. 5) Rhen. Qui et i. b. ait: id est, si etc. 6) 1 Cor. 15, 29. 7) Ibid. v. 30. 8) Ib. v. 31 sq. 9) 2 Cor. 1, 8. 10) 1 Cor. 15, 35. 11) Ed. Fran. quaestionis quasi subst.

limaceus, id est Adam, secundus homo de coelo,[1]) id est sermo dei, id est Christus, non alias tamen homo, licet de coelo, nisi quia et ipse caro atque anima, quod homo, quod Adam. Nam et supra novissimus Adam dictus de consortio substantiae commercium nominis traxit, quia nec Adam ex semine caro, quod et Christus. Qualis ergo choicus, tales et choici, qualis coelestis, tales et coelestes.[2]) Substantia tales? an primo disciplina? dehinc et dignitate, quam disciplina captavit? Atqui a substantia nullo modo separabuntur choici atque coelestes semel ab apostolo homines dicti. Si enim et Christus solus vere coelestis, imo et supercoelestis, homo tamen, qua caro atque anima, nihilo ex ista substantiarum conditione a choica qualitate discernitur. Proinde et qui coelestes secundum illum non de substantia praesenti, sed de futura claritate coelestes praedicati intelliguntur, quia et retro, unde distinctio ista manavit, de dignitatis differentia ostensa est, alia supercoelestium gloria, alia superterrenorum, et alia solis, alia lunae, alia stellarum, quia et stella a stella differt in gloria,[3]) non tamen in substantia. Denique praemissa differentia dignitatis in eadem substantia et nunc sectandae et tunc capessendae subiungit etiam exhortationem, ut et hic habitum Christi sectemur ex disciplina, et illic fastigium consequamur ex gloria, sicut portavimus imaginem choici, portemus etiam imaginem supercoelestis.[4]) Portavimus enim imaginem choici per collegium transgressionis, per consortium mortis, per exsilium paradisi. Nam etsi in carne hic portatur imago Adae, sed non carnem monemur exponere; si non carnem, ergo conversationem, ut proinde et coelestis imaginem gestemus in nobis, non iam dei, nec iam in coelo constituti, sed secundum lineamenta Christi incedentes in sanctitate et iustitia et veritate. Atque adeo ad disciplinam totum hoc dirigit, ut hic dicat portandam imaginem Christi in ista carne et in isto tempore disciplinae. Portemus enim praeceptivo modo dicens, huic tempori loquitur, in quo homo nulla alia substantia est, quam caro et anima; aut si quam aliam, id est coelestem, substantiam haec fides spectat, huic tamen repromissa sit, cui ad illam elaborare mandatur. Cum igitur imaginem et choici et

---

1) 1 Cor. 15, 47. 2) ib. v. 48. 3) ib. v. 41. 4) ib. v. 49.

coelestis in conversatione constituat, illam eierandam, [1]) hanc vero sectandam, dehinc adiungat: hoc enim dico, (id est propter ea, quae supra dixi, coniunctio est enim sensus supplementum antecedentibus reddens,) quod caro et sanguis regnum dei haereditate possidere non possunt: [2]) nihil aliud intelligi mandat carnem et sanguinem, quam supra dictam imaginem choici, quae si in conversatione censetur vetustatis, conversatio autem vetustatis non capit dei regnum, proinde caro et sanguis non capiendo dei regnum ad conversationem rediguntur vetustatis. [3]) Plane si nunquam apostolus pro operibus substantiam posuit, nec hic ita utatur. Si vero in carne adhuc constitutos negavit esse in carne, in operibus carnis negans esse, formam eius subruere non debes, non substantiam, sed opera substantiae alienantis a dei regno. Quibus etiam ad Galatas manifestatis, praedicere se et praedixisse profitetur: quod qui talia agant, regnum dei non sint haereditate consecuturi, [4]) non portantes scilicet imaginem coelestis, sicut portaverant choici, ideoque ex vetere conversatione nihil aliud deputandi, quam caro et sanguis. Nam etsi subito in hanc definitionem erupisset apostolus, eliminandam carnem et sanguinem a dei regno, sine ullius supra sensus praestructione, nonne duas istas substantias proinde hominem veterem interpretaretur carni et sanguini deditum, id est esui et potui, cuius sit dicere adversus fidem resurrectionis: manducemus et bibamus, cras enim moriemur? [5]) Et hoc enim infulciens apostolus, carnem et sanguinem de fructibus ipsorum manducandi et bibendi suggillavit.

50. Sed et omissis huiusmodi interpretationibus, carnis et sanguinis opera taxantibus, ipsas quoque substantias non aliter, quam sunt, intellectas licebit resurrectioni vindicare. Non enim resurrectio carni et sanguini directo negatur, sed dei regnum, quod obvenit resurrectioni, (est autem et in iudicium resurrectio,) imo et confirmatur carnis resurrectio generalis, cum specialis excipitur. Dum enim in quem statum non resurgat, edicitur, in quem resurgat, subauditur. Atque ita dum pro meritis distinctionem resurrectionis opus substantiae non genus patitur, apparet hinc

---

1) Rhen. gerendam. 2) 1 Cor. 15, 50. 3) Rhen. ed. I. veritatis. 4) Gal. 5, 21. 5) 1 Cor. 15, 32.

quoque carnem et sanguinem nomine culpae, non substantiae, arceri a dei regno, nomine tamen formae resurgere in iudicium, quia non resurgant in regnum. Adhuc dicam: caro et sanguis regnum dei haereditate possidere non possunt,[1]) merito sola et per semet ipsa, ut ostenderet adhuc spiritum illi necessarium. Spiritus enim est, qui vivificat in regnum dei, caro nihil prodest.[2]) Prodesse tamen illi aliud potest, id est spiritus, et per spiritum opera quoque spiritus. Resurgunt itaque ex aequo omnis caro et sanguis in qualitate sua. Sed quorum est adire regnum dei, induere oportebit vim incorruptibilitatis et immortalitatis, sine qua regnum dei adire non possunt, antequam consequi eam possint. Merito ergo caro et sanguis, ut diximus, sola regnum dei capere deficiunt. Iam vero cum devorari habeat corruptivum istud ab incorruptibilitate, id est caro, et mortale istud ab immortalitate,[3]) id est sanguis, post resurrectionem ex demutatione: merito demutata ac devorata caro et sanguis regnum dei haereditate possidere possunt, non tamen non resuscitata. Sunt qui carnem et sanguinem Iudaismum velint accipi propter circumcisionem alienum et ipsum a dei regno, quia et ille vetustati deputetur et hoc titulo iam et alibi ab apostolo denotetur, qui post revelatum in se filium dei ad evangelizandum eum in nationibus statim non retulerit ad carnem et sanguinem, id est ad circumcisionem, id est ad Iudaismum, sicut ad Galatas[4]) scribit.

51. Sed pro omnibus iam stabit, quod clausulam reservavimus, etiam pro apostolo ipso revera maximae inconsiderantiae revincendo, si tam abrupte, ut quidam volunt, clausis, quod aiunt, oculis, sine distinctione[5]) omnem passim carnem et sanguinem a regno dei extrusit, utique et ab ipsa regia coelorum, cum illic adhuc sedeat Iesus ad dexteram patris,[6]) homo, etsi deus, Adam novissimus,[7]) etsi sermo primarius, caro et sanguis, etsi nostris puriora; idem tamen et substantia et forma, qua ascendit, talis etiam descensurus, ut angeli affirmant,[8]) agnoscendus scilicet eis, qui illum convulneraverunt.[9]) Hic sequester dei atque hominum[10]) appellatus, ex utriusque partis deposito com-

1) 1 Cor. 15, 50. 2) Io. 6, 63. 3) 1 Cor. 15, 53. 4) Gal. 1, 16. 5) Gel., ed. Fran. et Rig. add. sine conditione. 6) Marc. 16, 19. 7) 1 Cor. 15, 45. 8) Act. 1, 9 sqq. 9) Io. 19, 37. 10) 1 Tim. 2, 5.

misso sibi carnis quoque depositum servat in semet ipso, arrabonem summae totius. Quemadmodum enim nobis arrabonem spiritus[1]) reliquit, ita et nobis arrabonem carnis accepit, et vexit in coelum pignus totius summae illuc quandoque redigendae. Securi estote, caro et sanguis, usurpastis et coelum et regnum dei in Christo. Aut si negent vos in Christo, negent et in coelo Christum, qui vobis coelum negaverunt. Ita nec corruptela, inquit, incorruptelam haereditati habebit,[2]) non ut carnem et sanguinem existimes corruptelam, quando ipsa sint potius obnoxia corruptelae, per mortem scilicet, siquidem mors est, quae carnem et sanguinem non modo corrumpit, verum etiam consumit. Sed quoniam opera carnis et sanguinis non posse consequi regnum dei edixerat,[3]) quo magis hoc exaggeraret, ipsi quoque corruptelae, id est morti, cui carnis et sanguinis opera proficiunt, haereditatem incorruptelae ademit. Nam et paulo post ipsius mortis quodammodo mortem expressit, devorata est mors, dicens, in contentionem. Ubi est, mors, aculeus tuus? ubi est, mors, potentia[4]) tua? Aculeus autem mortis delinquentia; haec erit corruptela. Virtus autem delinquentiae lex;[5]) illa alia sine dubio, quam constituit in membris suis militantem adversus legem animi sui,[6]) ipsam scilicet vim delinquendi contra voluntatem. Nam et supra novissimum inimicum mortem evacuari[7]) ait. Hoc modo nec corruptela haereditatem incorruptelae consequetur, id est, nec mors perseverabit. Quando et quomodo defectura? Cum in atomo, in momentaneo oculi motu, in novissima tuba et mortui resurgent incorrupti. Qui hi, nisi qui ante corrupti, id est corpora, id est caro et sanguis? Et nos demutabimur. De qua habitudine, nisi in qua deprehendemur? Oportet enim corruptivum istud induere incorruptionem, et mortale istud inducere immortalitatem.[8]) Quid mortale, nisi caro? quid corruptivum, nisi sanguis? Ac ne putes aliud sentire apostolum providentem tibi, et ut de carne dictum intelligas laborantem, cum dicit istud corruptivum et istud mortale, cutem ipsam tenens dicit. Certe istud nisi de subiecto, nisi de comparenti, pronuntiasse non

---

1) 2 Cor. 5, 5. 2) 1 Cor. 15, 50. 3) ibid. 4) Ed. Fran. et Rig. contentio. 5) 1 Cor. 15, 55 sq. 6) Rom. 7, 23. 7) 1 Cor. 15, 26. 8) ib. v. 50 — 53.

potuit. Demonstrationis corporalis est verbum. Aliud autem corruptivum, aliud corruptela, et aliud mortale, et aliud mortalitas; aliud enim quod patitur, aliud quod pati efficit. Ita quae patiuntur corruptelam et mortalitatem, caro scilicet et sanguis, ea necesse est patiantur et incorruptelam et immortalitatem.

52. Videamus iam nunc, quo corpore venturos mortuos disputet. Et bene, quod erupit statim ostendere, quasi quis eiusmodi quaerat. Stulte, inquit, tu, quod seminas, num vivificatur,[1]) nisi mortuum fuerit?[2]) Hoc ergo iam de exemplo seminis constet, non aliam vivificari carnem, quam ipsam, quae erit mortua, et ita sequentia relucebunt. Nihil enim adversus regulam exempli licebit intelligi, ne, quia sequitur: et quod seminas, non corpus, quod futurum est, seminas,[3]) idcirco aliud resurrecturum corpus, quam quod moriendo seminatur, existimes. Ceterum excidisti ab exemplo. Nunquam enim frumento seminato et in terra dissoluto hordeum erumpit, et non id ipsum genus grani eademque natura et qualitas et forma. Denique unde, si non id ipsum? et corruptela enim ipsum est, dum ipsius est. Non enim et suggerit, quomodo non quod futurum est corpus seminetur, dicens: sed nudum granum, si forte, frumenti, vel alicuius eiusmodi; deus autem dat illi corpus prout vult,[4]) certe ei grano, quod nudum seminari ait. Certe, inquis; ergo salvum est, cui dare habet deus corpus. Quomodo autem salvum est, si nusquam est, si non resurgit, si non id ipsum resurgit? Si non resurgit, salvum non est. Si non est et salvum, accipere corpus a deo non potest. Sed enim salvum omni modo constat. Ad quid ergo dabit illi deus prout vult corpus, habenti utique proprium corpus illud nudum, nisi ut iam non nudum resurgat? Ergo additum erit, quod corpori superstruitur, nec exterminatur illud, cui superstruitur, sed augetur. Salvum est autem, quod augetur. Seritur enim solummodo granum sine folliculi veste, sine fundamento spicae, sine munimento aristae, sine superbia culmi. Exsurgit autem copia foeneratum, compagine aedificatum, ordine structum, cultu munitum et usquequaque

1) Ita cod. Wouweri; Rhen. nonne, deinde: numne vivificatur; Rig. non vivificabitur. 2) 1 Cor. 15, 36. 3) ib. v. 37. 4) ib. v. 37. 38.

vestitum. Haec sunt ei corpus a deo aliud, in quod non abolitione, sed ampliatione mutatur. Et unicuique seminum suum corpus deputavit non suum, id est non pristinum, ut tunc et illud suum sit, quod extrinsecus a deo acquirit. Servi igitur exemplo, et conserva speculum eius carni, eandem credens fructificaturam, quae sit seminata, ipsam, etsi pleniorem, non aliam, etsi aliter revertentem. Accipiet enim et ipsa suggestum et ornatum, qualem illi deus voluerit superducere secundum merita. Sine dubio ad hoc dirigit: non omnis caro eadem caro, [1]) non ad denegandam substantiae communionem, sed praerogativae peraequationem, corpus honoris, non generis, in differentiam redigens. In hoc et figurata subiicit exempla animalium et elementorum. Alia caro hominis, id est servi dei, qui vero homo est, alia iumenti, id est ethnici, (de quo et propheta: [2]) assimilatus est, inquit, homo irrationabilibus iumentis,) alia caro volatilium, id est martyrum, qui ad superiora conantur, alia piscium, [3]) id est, quibus aqua baptismatis sufficit. Sic et de supercoelestibus corporibus argumenta committit. Alia solis gloria, id est Christi, et alia lunae, id est ecclesiae, et alia stellarum, id est seminis Abrahae, et stella enim a stella differt in gloria, et corpora terrena et coelestia, [4]) Iudaeus scilicet et Christianus. Ceterum si non figurate, satis vane mulorum et milvorum carnes et corpora coelestium luminum apposuit humanis, non pertinentia ad conditionis comparationem, sicut nec ad resurrectionis consecutionem. Postremo cum per haec differentiam gloriae, non substantiae, conclusisset: sic, inquit, et resurrectio mortuorum, [5]) quoniam [6]) non de alio aliquo, sed de sola gloria differens. Rursus enim resurrectionem ad eandem substantiam revocans et ad granum denuo spectans: seminatur, inquit, corruptela, resurgit incorruptela; seminatur in dedecoratione, resurgit in gloria; seminatur in infirmitate, resurgit in virtute; seminatur corpus animale, resurgit spiritale. [7]) Certe non aliud resurgit, quam quod seminatur, nec aliud seminatur, quam quod dissolvitur humi, nec aliud dissolvitur humi, quam caro. Hanc enim sententiam deus elisit: terra es, et in

---

1) 1 Cor. 15, 39. 2) Ps. 49, 21. 3) 1 Cor. 15, 39. 4) ib. v. 41. 5) ib. v. 42. 6) Gel., ed. Fran. et Rig. Quomodo? non etc. 7) 1 Cor. 15, 42 sqq.

terram ibis, quia et de terra erat sumpta.[1]) Hinc et apostolus concepit seminari eam dicere, cum redhibetur in terram, quia et seminibus sequestratorium terra est, illic deponendis et inde repetendis. Ideoque et consignat imprimens: sic enim scriptum est,[2]) ne aliud existimes esse seminari, quam in terram ibis, ex qua es sumptus, sic ne alterius, quam carnis; sic enim scriptum est.

53. Sed corpus animale animam quidam argumentantur, ut illam a carne avocent recidivam.[3]) Porro cum constet fixumque sit, illud resurrecturum corpus, quod fuerit seminatum, ad ipsius rei exhibitionem provocabuntur. Aut ostendant animam seminatam post mortem, id est mortuam, id est humi elisam, disiectam, dissolutam, quod in illam a deo decretum non est, proponant corruptelam eius et dedecorationem, infirmitatem, ut ipsius sit etiam consurgere in incorruptelam et in gloriam et in virtutem. Sed enim in Lazaro praecipuo resurrectionis exemplo caro iacuit in infirmitate, caro paene computruit in dedecorationem, caro interim putruit in corruptionem, et tamen Lazarus caro resurrexit, cum anima quidem, sed incorrupta, quam nemo vinculis lineis strinxerat, nemo in sepulcro collocarat, nemo iam foetere senserat, nemo quatriduo viderat seminatam. Totum habitum, totum exitum Lazari omnium quoque caro hodie experitur, anima vero nullius. In qua ergo stilus apostoli comparet, de qua eum loqui constat, ea erit et corpus animale, cum seminatur, et spiritale, cum suscitatur.[4]) Nam ut ita intelligas, manum adhuc porrigit, aeque de eiusdem scripturae auctoritate factum retexens primum hominem Adam in animam viventem. Si Adam homo primus, caro autem homo ante animam, sine dubio caro erit facta in animam viventem; porro inanimum cum esset corpus, utique animale corpus est facta. Quid eam appellari velint, quam quod per animam facta est, quam quod ante animam non fuit, quam quod post animam non erit, nisi cum resurgit? Recepta enim anima rursus animale corpus efficitur, ut fiat spiritale. Non enim resurgit, nisi quod fuit. Ita unde carni competit corpus animale dici, inde animae nullo modo competit. Caro enim ante corpus, quam animale corpus;

---

1) Gen. 3, 19. 2) 1 Cor. 15, 45. 3) Rhen. et Gel. illam — recidivatam; ed. Fran. et Rig. illum — recidivatum. 4) 1 Cor. 15, 44.

animata enim, postea facta est corpus animale. Anima vero etsi corpus, tamen quia ipsa est corpus, non animatum, sed animans potius; animale corpus non potest dici, nec fieri, quod fecit. Alii enim accidens facit illud animale; non accidens autem alii quomodo se faciet animalem? Sicut ergo ante animale corpus caro recipiens animam, ita et postea spiritale induens spiritum. Hunc ordinem apostolus disponens, in Adam quoque et in Christo, eum merito distinguit, ut in capitibus distinctionis ipsius. Et cum Christum novissimum Adam appellat,[1]) hinc eum recognosce ad carnis, non ad animae, resurrectionem omnibus doctrinae viribus operatum. Si enim et primus homo Adam caro, non anima, qui denique in animam vivam factus est, et novissimus Adam Christus ideo Adam, quia homo, ideo homo, quia caro, non quia anima. Atque ita subiungit: non primum quod spiritale, sed quod animale, postea quod spiritale,[2]) secundum utrumque Adam. Ecquid tibi videtur corpus animale et corpus spiritale in eadem carne distinguere, cuius distinctionem in utroque Adam, id est in utroque homine, praestruxit? Ex qua enim substantia pariant inter se Christus et Adam? scilicet ex carne, licet et ex anima. Sed carnis nomine homo uterque sunt; prior enim caro homo. Ex illa et ordinem admittere potuerunt, ut alter primus, alter novissimus homo, id est Adam, deputarentur. Ceterum diversa in ordinem disponi non possunt, de substantia duntaxat; de loco enim aut tempore aut conditione forsitan possint. Hic autem de substantia carnis primus et novissimus dicti sunt, sicut et rursus primus homo de terra et secundus de coelo, quia etsi de coelo secundum spiritum, sed homo secundum carnem. Itaque cum carni conveniat ordo in utroque Adam, non animae, ut primus homo in animam vivam, novissimus in spiritum vivificantem, distincti sint: aeque distinctio eorum carni distinctionem praeiudicavit, ut de carne sit dictum: non primum quod spiritale, sed quod animale, postea quod spiritale,[3]) atque ita eadem sit et supra intelligenda: et quae seminetur corpus animale, et quae resurgat corpus spiritale, quia non primum quod spiritale, sed quod animale, quia primus Adam in animam, novissimus Adam in spiritum.[4]) Totum de homine, totum

1) 1 Cor. 15, 45 sq. 2) ib. v. 46. 3) ib. 4) ib. v. 44 sq.

de carne, quando de homine. Quid ergo dicemus? nonne et nunc habet caro spiritum ex fide? ut quaerendum sit, quomodo corpus animale dicatur seminari.[1]) Plane accepit et hic spiritum caro, sed arrabonem, animae autem non arrabonem, sed plenitudinem. Itaque etiam propterea maioris substantiae nomine animale corpus nuncupata est, in qua seminatur, futura proinde per plenitudinem spiritus insuper spiritale, in qua resuscitatur. Quid mirum, si magis inde vocitata est, unde conferta est, quam unde respersa est?

54. Ita de vocabulorum occasionibus plurimum quaestiones subornantur, sicut et de verborum communionibus. Nam quia et illud apud apostolum positum est: uti devoretur mortale a vita,[2]) caro scilicet, devorationem quoque ad perditionem scilicet carnis arripiunt, quasi non bilem et dolorem dicamur devorare, id est abscondere ac tegere et intra nosmet ipsos continere. Denique cum et illud scriptum sit: oportet mortale hoc induere immortalitatem,[3]) ostenditur, quomodo mortale devoretur a vita, dum indutum immortalitate absconditur et tegitur et intus continetur, non dum absumitur et amittitur. Ergo et mors, inquis, salva erit, cum fuerit devorata. Ideo discerne pro sensibus communionem verborum, et integre intelligis. Aliud enim mors, et aliud mortale. Aliter itaque devorabitur mors et aliter mortale. Mors non capit immortalitatem, mortale autem capit. Denique et scriptum est, quod necesse sit mortale hoc induere immortalitatem. Quomodo ergo capit, dum devoratur a vita, dum recipitur et redigitur et includitur in ipsam? Ceterum mors merito interitu devoratur, quia et ipsa in hoc devorat. Devoravit, inquit, mors invalescendo, et ideo devorata est in contentionem. Ubi est, mors, aculeus tuus? ubi est, mors, contentio tua?[4]) Proinde et vita, mortis scilicet aemula, per contentionem devorabit in salutem, quod per contentionem devoraverat mors in interitum.

55. Quamquam igitur resurrecturam carnem probantes, hoc ipso non aliam resurrecturam probemus, quam de

---

1) In Rhen. edd. addita sunt: Plane accepit et hic spiritum ex fide, ut quaerendum sit, quomodo corpus animale dicatur seminari. Quae vv. recte iudicavit Rhen. librarii errore repetita esse, atque eiecerunt ceteri editt., temere autem recepit Semler. 2) 2 Cor. 5, 4. 3) 1 Cor. 15, 53. 4) ib. v. 55.

qua agitur, tamen singulae quaestiones et caussae earum proprios quoque flagitant congressus, licet aliunde iam caesae. Interpretabimur itaque plenius et vim et rationem demutationis, quae ferme subministrat alterius carnis resurrecturae praesumptionem, quasi demutari desinere sit in totum et de pristino perire. Discernenda est autem demutatio ab omni argumento perditionis. Aliud enim demutatio, aliud perditio. Porro non aliud, si ita demutabitur caro, ut pereat. Peribit autem demutata, si non ipsa permanserit in demutatione, quae exhibita fuerit in resurrectione. Quemadmodum enim perit, si non resurgit, ita etsi resurgit quidem, verum in demutationem subducitur, aeque perit. Aeque enim non erit, si non resurrexerit. Et quam ineptum, si in hoc resurgit, ut non sit, quae potuit non resurrexisse, nec esse, quia non esse iam coeperat. Non miscebuntur omnino diversa, mutatio atque perditio, operibus utique diversa; perdit haec, illa mutat. Quomodo ergo quod perditum est, mutatum non est, ita quod mutatum est, perditum non est. Perisse enim est in totum non esse quod fuerit; mutatum esse aliter esse est. Porro dum aliter est, id ipsum potest esse; habet enim esse, quod non perit; mutationem enim passum est, non perditionem. Atque adeo potest et demutari quid et ipsum esse nihilominus, ut et totus homo in hoc aevo substantia quidem ipse sit, multifariam tamen demutetur, et habitu et ipsa corpulentia et valetudine et conditione et dignitate et aetate, studio, negotio, artificio, facultatibus, sedibus, legibus, moribus, nec quicquam tamen amittat hominis, nec ita alius efficiatur, ut cesset idem esse, imo nec alius efficiatur, sed aliud. Hanc formam demutationis divina etiam documenta testantur. Mutatur Mosi manus, et quidem ad instar emortuae, exsanguis et exalbida, frigida, sed et recepto calore et refuso colore eadem caro et sanguis est.[1] Mutatur postea et facies eiusdem incontemplabili claritate. Sed Moses erat proinde qui non videbatur.[2] Sic et Stephanus angelicum iam fastigium induerat, sed non alia genua lapidationi succiderant.[3] Dominus quoque in secessu montis etiam vestimenta luce mutaverat,[4] sed lineamenta Petro agnoscibilia

---

1) Exod. 4, 6 sq. 2) Exod. 34, 29. 35. 3) Act. App. 6, 15. 7, 59. 4) Matth. 17, 3 sqq.

servaverat; ubi etiam Moyses et Helias, alter in imagine carnis nondum receptae, alter in veritate nondum defunctae, eandem tamen habitudinem corporis etiam in gloria perseverare docuerunt. De quo exemplo instructus et Paulus: qui transfigurabit, inquit, corpus humilitatis nostrae conformale corpori gloriae suae.[1]) Quod etsi transfigurationem et conversionem in transitum substantiae cuiusque defendis: ergo et Saul in alium virum conversus, de corpore suo excessit, et ipse satanas, cum in angelum lucis transfiguratur, qualitatem suam amittit. Non opinor. Ita et in resurrectionis eventum mutari, converti, reformari licebit cum salute substantiae.

56. Etenim quam absurdum, quam vero ethnicum,[2]) utrumque autem quam deo indignum, aliam substantiam operari, aliam mercede dispungi, ut haec quidem caro per martyria lanietur, alia vero coronetur, item e contrario haec quidem caro in spurcitiis volutetur, alia vero damnetur. Nonne praestat omnem semel fidem a spe resurrectionis abducere, quam de gravitate atque iustitia dei ludere? Marcionem pro Valentino resuscitari? quando neque mentem, neque memoriam, neque conscientiam hominis hodierni credibile sit aboleri per indumentum illud mutatorium immortalitatis et incorruptelae, vacaturo scilicet emolumento et fructu resurrectionis et statu divini utrobique iudicii. Si non meminerim, me esse, qui merui, quomodo gloriam deo dicam? quomodo canam illi novum canticum, nesciens me esse, qui gratiam debeam? Cur autem solius carnis demutatio excipitur, non et animae simul, quae in omnibus praefuit carni? Quale est, ut eadem anima, quae in hac carne totum vitae ordinem decucurrit, quae in hac carne deum didicit et Christum induit et spem salutis seminavit, in alia nescio qua metat fructum? Nae illa gratiosissima caro, cui gratis vita constabit. Quodsi non et anima mutabitur, iam nec animae resurrectio est; nec ipsa enim resurrexisse credetur, si non alia resurrexerit.

57. Hinc iam illa vulgaris incredulitatis argutia est. Si, inquiunt, ipsa eademque substantia revocatur cum sua forma, linea, qualitate, ergo et cum insignibus suis reliquis, itaque et caeci et claudi et paralytici, et ut quis insignis

---

1) Phil. 3, 21. 2) Pam. et Rig. e cod. Anglicano: et iniquum.

excesserit, ita et revertetur. Quid nunc, etsi ita dedignaris tantam gratiam qualiscunque a deo consequi? Non enim et nunc animae solius admittens salutem, dimidiatis hominibus eam adscribis? Quid est credere resurrectionem, nisi integram credere? Si enim caro de dissolutione reparabitur, multo magis de vexatione revocabitur. Minoribus maiora praescribunt. Cuiuscunque membri detruncatio vel obtusio nonne mors membri est? Si universalis mors resurrectione rescinditur, quid portionalis? Si demutamur in gloriam, quanto magis in incolumitatem? Vitiatio corporum accidens res est, integritas propria est. In hac nascimur, etiamsi in utero vexemur, iam hominis est passio. Prius est genus, quam casus. Quomodo vita confertur a deo, ita et refertur. Quales eam accipimus, tales et recipimus. Naturae, non iniuriae reddimur; quod nascimur, non quod laedimur, reviviscimus. Si non integros deus suscitat, non suscitat mortuos. Quis enim mortuus integer, etsi integer moritur? Quis incolumis, qui exanimis? Quod corpus illaesum, cum interemptum, cum frigidum, cum expallidum, cum edurum, cum cadaver? Quando magis homo debilis, nisi cum totus? Quando magis paralyticus, nisi cum immobilis? Ita nihil aliud est mortuum resuscitari, quam integrum fieri, ne ex ea parte mortuus adhuc sit, ex qua non resurrexerit. Idoneus deus reficere quod fecit. Hanc suam et potestatem et liberalitatem satis iam in Christo spopondit, imo et ostendit, non tantum resuscitatorem carnis, verum etiam redintegratorem. Atque adeo et apostolus: et mortui, inquit, resurgent incorrupti.[1]) Quomodo, nisi integri, qui retro corrupti tam vitio valetudinis quam et senio sepulturae? Nam et supra utrumque proponens, oportere et corruptivum istud induere incorruptelam, et mortale istud immortalitatem,[2]) non interavit sententiam, sed differentiam demandavit. Immortalitatem enim ad rescissionem mortis, incorruptelam ad obliterationem corruptelae dividendo alteram ad resurrectionem, alteram ad redintegrationem temperavit. Puto autem et Thessalonicensibus[3]) omnis substantiae integritatem repromisit. Itaque nec in posterum timebuntur corporum labes. Nihil poterit amittere integritas vel conservata vel restituta, ex quo illi etiam, si quid amiserat,

1) 1 Cor. 15, 52. 2) ib. v. 53. 3) 1 Thess. 4, 13 sqq.

redditur. Praescribens enim ad hoc easdem passiones obituram carnem, si eadem resurrectura dicatur, naturam adversus dominum suum temere defendis, legem adversus gratiam impie adseris, quasi domino non liceat et mutare naturam et sine lege servare. Quo ergo legimus: quae impossibilia apud homines, possibilia apud deum,[1]) et: stulta mundi elegit deus, ut sapientia mundi confundat?[2]) Oro te, si famulum tuum libertate mutaveris, quia eadem caro atque anima permanebunt, quae flagellis et compedibus et stigmatibus obnoxiae retro fuerant, idcircone illa eadem pati oportebit? Non opinor. Atqui et vestis albae nitore et aurei annuli honore et patroni nomine ac tribu mensaque honoratur. Permitte hanc et deo potestatem per vim demutationis illius conditionem, non naturam, reformandi, dum et passiones auferuntur et munitiones conferuntur. Ita manebit quidem caro etiam post resurrectionem, eatenus passibilis, qua ipsa, qua eadem, ea tamen impassibilis, quia in hoc ipsum manumissa a domino, ne ultra pati possit.

58. Iucunditas, inquit Esaias, aeterna super caput eorum.[3]) Nihil aeternum nisi post resurrectionem. Aufugit, inquit, dolor et moeror, et gemitus ab illis.[4]) Proinde et Ioanni angelus: et delebit deus omnem lacrimam ab oculis eorum,[5]) utique ex iisdem oculis, qui retro fleverant, quique adhuc flere potuissent, si non omnem lacrimae imbrem indulgentia divina siccaret. Et rursus: deus enim delebit omnem lacrimam ab oculis eorum, et mors hactenus,[6]) igitur et corruptela hactenus, proinde per incorruptelam fugata, quemadmodum mors per immortalitatem. Si dolor et moeror et gemitus ipsaque mors ex laesuris et animae et carnis obveniunt, quomodo auferentur, nisi cessaverint caussae, scilicet laesurae carnis atque animae? Ubi casus adversi apud dominum? aut ubi incursus infesti apud Christum? ubi daemonici impetus apud spiritum sanctum, iam et ipso diabolo cum angelis suis ignibus merso? ubi necessitas aut quod dicitur fortuna vel fatum? Quae resuscitatis plaga post veniam? quae reconciliatis ira post gratiam? quae infirmitas post virtutem, quae imbecillitas post salutem? Quod vestimenta et calceamenta filiorum Israelis quadraginta illis

1) Matth. 19, 26. 2) 1 Cor. 1, 27 sq. 3) Ies. 35, 10. 4) ib. 5) Apoc. 7, 17. 6) Apoc. 21, 4.

annis indetrita et inobsoleta manserunt; [1]) quod et in ipsis corporibus unguium et capillorum facilia crementa habilitatis et dignitatis iustitia defixit, ne etiam enormitas corruptelae deputaretur; quod Babylonii ignes trium fratrum nec tiaras nec sarabara, quamquam Iudaeis aliena, laeserunt; [2]) quod Ionas devoratus a bellua maris, in cuius alvo naufragia digerebantur, triduo post incolumis exspuitur; [3]) quod hodie Enoch [4]) et Helias, [5]) nondum resurrectione dispuncti, quia nec morte functi, qua tamen de orbe translati et hoc ipso iam aeternitatis candidati, ab omni vitio et ab omni damno et ab omni iniuria et contumelia immunitatem carnis ediscunt: cuinam fidei testimonium signant, nisi qua credi oportet, haec futurae integritatis esse documenta? Figurae enim nostrae fuerunt apostolo auctore, quae scripta sunt, ut et dominum potentiorem credamus omni corporum lege, et carnis magis utique conservatorem, cuius etiam vestimenta, etiam calceamenta protexit.[6])

59. Sed futurum, inquis, aevum alterius est dispositionis et aeternae; igitur huius aevi substantiam non aeternam diversa possidere non posse. Plane, si homo propter dispositionem futuram, et non dispositio propter hominem. Sed enim apostolus scribens: sive mundus sive vita sive mors sive futura sive praesentia, omnia vestra sunt,[7]) eosdem constituit haeredes etiam futurorum. Nihil tibi largitur Esaias, dicens: omnis caro foenum.[8]) Et alibi: et videbit omnis caro salutare domini.[9]) Exitus non substantias distinxit. Quis enim iudicium dei non in sententia duplici statuit salutis et poenae? Omnis igitur caro foenum, quae igni destinatur, et omnis caro videbit salutare domini, quae saluti ordinatur. Ego me scio neque alia carne adulteria commisisse, neque nunc alia carne ad continentiam eniti. Si quis est bina pudenda circumferens, potest iam et demere foenum carnis immundae, et solam sibi reservare, quae visura sit domini salutare. Sed cum idem prophetes etiam nationes ostendat nunc deputatas velut pulverem et salivam,[10]) nunc speraturas et credituras in nomen et in brachium domini,[11]) numquid et de nationibus fallimur?

---

1) Deut. 29, 5. 2) Dan. 3, 27. 3) Ion. 2, 1 sqq. 4) Gen. 5, 24. 5) 2 Reg. 2, 11. 6) Deut. 29, 5. 7) 1 Cor. 3, 22. 8) Ies. 40, 7. 9) ib. v. 5. 10) ib. v. 15. 17. 11) Ies. 42, 4.

Et aliae quidem sunt crediturae, aliae in pulverem deputatae ex diversitate substantiae? Sed et Christus intra oceanum, et de isto coelo, quod nobis incubat, verum lumen nationibus offulsit. Et ipsi Valentiniani hic errare didicerunt; nec alia erit forma nationum credentium, nisi quae et non credentium, de carne, de anima. Sicut ergo easdem nationes non genere, sed sorte distinxit, ita et carnes, quae in ipsis nationibus una substantia est, non materia, sed mercede disiunxit.

60. Ecce autem, ut adhuc controversiam exaggerent carni maxime eidem, de officiis quoque membrorum argumentantur, aut et ipsa dicentes permanere debere in suis operibus et fructibus ut eidem corpulentiae adscripta, aut, quia constet discessura esse officia membrorum, corpulentiam quoque eradant, cuius scilicet perseverantia credenda non sit, utique sine membris, quia nec membra credenda sint sine officiis. Quo enim iam, inquiunt, spelunca haec oris et dentium statio et gulae lapsus et compitum stomachi et alvi gurges et intestinorum perplexa proceritas, cum esui et potui locus non erit? quo huiusmodi membra admittunt, subigunt, devolvunt, dividunt, digerunt, egerunt? quo manus ipsae et pedes et operarii quique artus, cum victus etiam cura cessabit? quo renes, conscii seminum, et reliqua genitalium utriusque sexus et conceptuum stabula et uberum fontes, discessuro concubitu et fetu et educatu? postremo quo totum corpus, totum scilicet vacaturum? Ad haec ergo praestruximus, non oportere committi futurorum atque praesentium dispositiones, intercessura tunc demutatione, et nunc superstruimus, officia ista membrorum necessitatibus vitae huius eo usque consistere, donec et ipsa vita transferatur a temporalitate in aeternitatem, sicut animale corpus in spiritale, dum mortale istud induit immortalitatem et corruptivum istud incorruptelam,[1]) et ipsa autem liberata tunc vita necessitatibus liberabuntur et membra ab officiis, nec ideo non erunt necessaria. Licet enim officiis liberentur, sed iudiciis retinentur, ut quis referat per corpus, prout gessit.[2]) Salvum enim hominem tribunal dei exigit; salvum vero sine membris non liquet eum, ex quorum non officiis, sed substantiis constat, nisi forte et navem sine carina, sine prora, sine puppi, sine compaginis totius incolumitate

1) 1 Cor. 15, 53. 2) 2 Cor. 5, 10.

salvam adseverabis. Et tamen navem procella dissipatam vel carie dissolutam, redactis et recuratis omnibus membris, eandem saepe conspeximus etiam titulo restitutionis glori-antem. De dei artificio et arbitrio et iure torquemur? Porro si dives dominus et liberalis affectui aut gloriae suae praestans solam navis restitutionem, hactenus eam voluerit operari, idcirco tu negabis necessariam illi compaginem pristinam, ut exinde iam vacaturam, cum soli saluti navis sine operatione conveniat? Igitur hoc tantummodo discere sufficit, an dominus hominem saluti destinando carnem destinarit, an eandem velit denuo esse, quam non debebis ex futura membrorum vacatione praescribere denuo esse non posse. Licet enim esse quid denuo et nihilominus vacare; nec potest autem dici vacare, si non sit. At enim si sit, poterit et non vacare, nihil enim apud deum vacabit.

61. Sed accepisti, homo, os ad vorandum atque potandum; cur non potius ad eloquendum, ut a ceteris animalibus distes? cur non potius ad praedicandum deum, ut etiam hominibus antistes? Denique Adam ante nomina animalibus enuntiavit, quam de arbore decerpsit, ante etiam prophetavit, quam voravit. Sed accepisti dentes ad macellum corrodendum; cur non potius ad omnem hiatum et rictum tuum coronandum? cur non potius ad pulsus linguae temperandos, ad vocis articulos offensione signandos? denique et edentulus es; sed audi et vide, ut honorem oris et organum dentium quaeras. Forata sunt inferna in viro et in femina, nimirum qua libidines fluitent; cur non magis de fluxura colentur? Est adhuc feminis intus, quo semina congerantur, an quo sanguinis onera secedant, quem pigrior sexus discutere non sufficit? Dicenda enim et haec, quatenus, quae volunt, et qualiter volunt, et quorum volunt, officia membrorum ludibriose de industria suffundendae resurrectionis oblatrant, non recogitantes, ipsas prius caussas necessitatis tunc vacaturas, cibi famem et potus sitim et concubitus genituram et operationis victum. Sublata enim morte neque victus fulcimenta ad praesidia vitae neque generis supparatura gravis erit membris. Ceterum et hodie vacare intestinis et pudendis licebit. Quadraginta diebus Moses[1]) et Helias[2]) ieiunio functi, solo deo alebantur.

1) Exod. 24, 18. 2) 1 Reg. 19, 8.

Iam tunc enim dedicabatur: non in pane vivit homo, sed in dei verbo.[1]) Ecce virtutis futurae lineamenta. Nos quoque, ut possumus, os cibo excusamus, etiam sexum a congressione subducimus. Quot spadones voluntarii? quot virgines Christo maritatae? quot steriles utriusque naturae infructuosis genitalibus structi? Nam si et hic iam vacare est et officia et emolumenta membrorum temporali vacatione, ut in temporali dispositione, nec homo tamen minus salvus est; proinde homine salvo, et quidem magis tunc ut in aeterna dispositione, magis non desiderabimus, quae iam hic non desiderare consuevimus.

62. Sed huic disceptationi finem dominica pronuntiatio imponit. Erunt, inquit, tanquam angeli.[2]) Si non nubendo, quia nec moriendo, utique nec ulli simili necessitati succidendo corporalis conditionis, quia et angeli aliquando tanquam homines fuerunt edendo et bibendo et pedes lavacro porrigendo; humanam enim induerant superficiem, salva intus substantia propria. Igitur si angeli facti tanquam homines in eadem substantia spiritus carnalem tractationem susceperunt, cur non et homines facti tanquam angeli in eadem substantia carnis spiritalem subeant dispositionem, non magis sollemnibus carnis obnoxii sub angelico indumento, quam angeli tunc sollemnibus spiritus sub humano? Nec ideo non permansuri in carne, quia non et in sollemnibus carnis, cum nec angeli ideo non et in spiritu permanserint, quia non et in sollemnibus spiritus. Denique non dixit: erunt angeli, ne homines negaret, sed: tanquam angeli, ut homines conservaret; non abstulit substantiam, cui similitudinem attribuit.

63. Resurgit igitur caro, et quidem omnis, et quidem ipsa, et quidem integra; in deposito est ubicunque apud deum per fidelissimum sequestrem dei et hominum Iesum Christum, qui et homini deum et hominem deo reddet, carni spiritum et spiritui carnem. Utrumque iam in semet ipso foederavit, sponsam sponso et sponsum sponsae comparavit. Nam etsi animam quis contenderit sponsam, vel dotis nomine sequetur animam caro. Non erit anima prostituta, ut nuda suscipiatur a sponso; habet instrumentum, habet cultum, habet mancipium suum carnem, ut collactanea comitabitur. Sed

1) Matth. 4, 4. 2) Matth. 22, 30. Luc. 20, 36

caro est sponsa, quae et in Christo Iesu spiritum sponsum per sanguinem passa est. Huius interitum, quem putas, secessum scias esse. Non sola anima seponitur. Habet et caro secessus suos interim in aquis, in ignibus, in alitibus, in bestiis; cum in haec dissolvi videtur, velut in vasa transfunditur. Si etiam ipsa vasa defecerint, cum de illis quoque effluxerit in suam matricem terram, quasi per ambages resorbetur, ut rursus ex illa praesentetur Adam auditurus a domino: ecce Adam quasi unus ex nobis factus est,[1]) vere tunc compos mali, quod evasit, et boni, quod invasit. Quid, anima, invides carni? Nemo tam proximus tibi, quem post dominum diligas; nemo magis frater tuus, quam quae tecum etiam in deo nascitur. Tu potius illi exorare debueras resurrectionem, per te si forte deliquit. Sed nihil mirum, si odisti, cuius auctorem quoque respuisti, quam et in Christo aut negare aut mutare consuesti, proinde et ipsum sermonem dei, qui caro factus est, vel stilo vel interpretatione corrumpens, arcana etiam apocryphorum superducens, blasphemiae fabulas. At enim deus omnipotens, adversus haec incredulitatis et perversitatis ingenia providentissima gratia sua effundens in novissimis diebus de suo spiritu in omnem carnem, in servos suos et ancillas,[2]) et fidem laborantem resurrectionis carnalis animavit, et pristina instrumenta manifestis verborum et sensuum luminibus ab omni ambiguitatis obscuritate purgavit. Nam quia haereses esse oportuerat, ut probabiles quique manifestarentur,[3]) hae autem sine aliquibus occasionibus scripturarum audere non poterant, idcirco pristina instrumenta quasdam materias illis videntur subministrasse, et ipsas quidem iisdem literis revincibiles. Sed quoniam nec dissimulare spiritum sanctum oportebat, quominus et huiusmodi eloquiis superinundaret, quae nullis haereticorum versutiis semina subspargerent, imo et veteres eorum cespites vellerent, idcirco iam omnes retro ambiguitates et quas volunt parabolas aperta atque perspicua totius sacramenti praedicatione discussit per novam prophetiam de paracleto inundantem, cuius si hauseris fontes, nullam poteris sitire doctrinam, nullus te ardor exuret quaestionum, resurrectionem quoque carnis usquequaque potando refrigeraberis.[4])

1) Gen. 3, 22. 2) Ioel 3, 1 sq. 3) 1 Cor. 11, 19. 4) Edd. omnes: refrigerabis.

DE ANIMA.

1. De solo censu animae congressus Hermogeni, quatenus et istum ex materiae potius suggestu quam ex dei flatu constitisse praesumpsit, nunc ad reliquas conversus quaestiones, plurimum videbor cum philosophis dimicaturus. Etiam in carcere Socratis de animae statu velitatum est, nescio iam hoc primum, an opportuno in tempore magistri, etsi nihil de loco interest. Quid enim liquido saperet anima tunc Socratis, iam sacro navigio regresso, iam cicutis damnationis exhaustis, iam morte praesente utique consternata ad aliquem motum[1]) secundum naturam, aut exsternata,[2]) si non secundum naturam? Quamvis enim placida atque tranquilla, quam nec coniugis fletus statim viduae nec liberorum conspectus exinde pupillorum lege pietatis inflexerat,[3]) vel in hoc tamen mota, ne moveretur, ipsa constantia concussa est adversus inconstantiae concussionem. Quid autem aliud saperet vir quilibet iniuria damnatus praeter iniuriae solamen, nedum philosophus gloriae animal, cui nec consolanda est iniuria, sed potius insultanda? Denique post sententiam obviae coniugi et muliebriter inclamanti: iniuste damnatus es Socrates, iam et de gratulatione responderat: volebas autem iuste? Nihil mirandum, si et in carcere lemniscatas[4]) Anyti et Meliti palmas gestiens infringere, ipsa morte coram, immortalitatem vindicat animae necessaria praesumptione ad iniuriae frustrationem. Adeo omnis illa tunc sapientia Socratis de industria venerat consultae aequanimitatis, non de fiducia compertae veritatis. Cui enim veritas comperta sine deo? cui deus cognitus sine Christo? cui Christus exploratus sine spiritu sancto? cui spiritus sanctus accommodatus sine fidei sacramento? Sane Socrates facilius diverso spiritu agebatur; siquidem aiunt daemonium illi a puero adhaesisse, pessimum revera paedagogum, etsi post deos et cum deis daemonia deputantur penes poetas et

1) Latinius, Pam., Rig. motum, Gel.: modum. 2) Ita Rig.; antea externum. 3) Plat. Phaed. p. 60. ed. St. 4) Gel.: inviscatas, quod Lat. mutavit in lemniscatas.

philosophos. Nondum enim Christianae potestatis documenta processerant, quae vim istam perniciosissimam nec unquam bonam antiqui erroris artificem, omnis veritatis avocatricem sola traducit. Quodsi idcirco sapientissimus Socrates secundum Pythii quoque daemonis suffragium, scilicet negotium navantis socio suo, quanto dignior atque constantior Christianae sapientiae adsertio, cuius afflatui tota vis daemonum cedit? Haec sapientia de schola coeli deos quidem seculi negare liberior, quae nullum Aesculapio gallinaceum reddi iubens praevaricetur, nec nova inferens daemonia, sed vetera depellens, nec adolescentiam vitians, sed omni bono pudoris informans, ideoque non unius urbis, sed universi orbis iniquam sententiam sustinens pro nomine veritatis, tanto scilicet perosioris, quanto plenioris, ut et mortem non de poculo per habitum iucunditatis absorbeat, sed de patibulo et vivicomburio per omne ingenium crudelitatis exhauriat, interea in isto tenebrosiore carcere seculi inter suos Cebetas et suos Phaedonas, si quid de anima examinandum est, ad dei regulas dirigat. Certe nullum alium potiorem animae demonstratorem, quam auctorem reperiet; a deo discat, quod a deo habeat, aut nec ab alio, si nec a deo. Quis enim revelabit, quod deus texit? unde [1]) sciscitandum est? unde et ignorare tutissimum est; praestat per deum nescire, quia non revelaverit, quam per hominem scire, quia ipse praesumpserit.

2. Plane non negabimus aliquando philosophos iuxta nostra sensisse; testimonium est veritatis eventus [2]) ipsius. Nonnunquam et in procella confusis vestigiis coeli et freti aliqui portus offenditur prospero errore, nonnunquam et in tenebris aditus quidam et exitus deprehenduntur caeca felicitate; sed et natura pleraque suggeruntur quasi de publico sensu, quo animam deus dotare dignatus est. Hunc nacta philosophia ad gloriam propriae artis inflavit prae studio (non mirum, si istud ita dixerim) eloquii quidvis struere atque destruere eruditi magisque dicendo persuadentis quam docendo. Formas rebus imponit, eas nunc peraequat nunc privat, de certis incerta praeiudicat, provocat ad exempla, quasi comparanda sint omnia, omnia praescribit, proprie-

---

1) Rig. inde scisc. est, unde etc. 2) Cod. Wouw. et Rig. eventus; ceteri: inventus.

tatibus[1]) etiam inter similia diversis, nihil divinae licentiae servat, leges naturae opiniones suas facit; ferrem, si naturalis ipsa, ut compos naturae de conditionis consortio probaretur. Visa est quidem sibi et ex sacris, quas putant, literis hausisse, quia plerosque auctores etiam deos existimavit antiquitas, nedum divos, ut Mercurium Aegyptium, cui praecipue Plato adsuevit, ut Silenum Phrygem, cui a pastoribus perducto ingentes aures suas Midas tradidit, ut Hermotimum,[2]) cui Clazomenii mortuo templum contulerunt, ut Orpheum, ut Musaeum, ut Pherecydem Pythagorae magistrum. Quid autem, si philosophi etiam illa incursaverunt, quae penes nos apocryphorum confessione damnantur, certos nihil recipiendum, quod non conspiret germanae et ipso iam aevo pronatae propheticae paraturae, quando et pseudoprophetarum meminerimus et multo prius apostatarum spirituum, qui huiusmodi quoque ingeniorum calliditate omnem faciem seculi instruxerint? Postremo si etiam ad ipsos prophetas adisse credibile est indagatorem quemque sapientiae ex negotio curiositatis, tamen plus diversitatis invenias inter philosophos quam societatis, cum et in ipsa societate diversitas eorum deprehendatur; siquidem vera quaeque et consonantia prophetis aut aliunde commendant aut aliorsum subornant cum maxima iniuria veritatis, quam efficiunt aut adiuvari falsis aut patrocinari. Hoc itaque commiserit nos et philosophos in ista praesertim materia, quod interdum communes sententias propriis argumentationibus vestiant, contrariis alicubi regulae nostrae, interdum sententias proprias communibus argumentationibus muniant, consentaneis alicubi regulae illorum, ut prope exclusa sit veritas a philosophia per veneficia in illam sua, et ideo utroque titulo societatis adversario veritatis urgemur et communes sententias ab argumentationibus philosophorum liberare et communes argumentationes a sententiis eorum separare, revocando quaestiones ad dei literas, exceptis plane quae sine laqueo alicuius praeiudicii ad simplex testimonium licebit adsumere, quia et ex aemulis nonnunquam testimonium necessarium, si non aemulis prosit. Nec ignoro, quanta sit silva materiae istius apud philosophos pro numero etiam

1) Ita emend. Lat. et Rig.; ceteri: propria aetatibus.
2) Gel.: Hermippum.

ipsorum commentatorum, quot varietates sententiarum, quot palaestrae opinionum, quot propagines quaestionum, quot implicationes expeditionum. Sed et medicinam inspexi, sororem, ut aiunt, philosophiae, sibi quoque hoc negotium vindicantem, ut ad quam magis animae ratio pertinere videatur per corporis curam. Unde et plurimum sorori refragatur, quod animam quasi coram in domicilio suo tractando magis norit. Sed viderit utriusque praestantiae ambitio. Habuit et philosophia libertatem ingenii et medicina necessitatem artificii ad extendendos de anima retractatus; late quaeruntur incerta, latius disputantur praesumpta. Quanta difficultas probandi, tanta operositas suadendi, ut merito Heraclitus ille tenebrosus vastiores caligines animadvertens apud examinatores animae taedio quaestionum pronuntiarit, terminos animae nequaquam invenisse omnem viam ingrediendo. Christiano autem paucis ad scientiam huius rei opus est; nam et certa semper in paucis, et amplius illi quaerere non licet, quam quod inveniri licet; infinitas enim quaestiones apostolus prohibet.[1]) Porro non amplius inveniri licet, quam quod a deo discitur; quod autem a deo discitur, totum est.

3. Atque utinam nullas haereses oportuisset existere, ut probabiles quique emicarent;[2]) nihil omnino cum philosophis super anima quoque experiremur, patriarchis, ut ita dixerim, haereticorum; siquidem et ab apostolo[3]) iam tunc philosophia concussio veritatis providebatur; Athenis enim expertus linguatam civitatem, cum omnes illic sapientiae atque facundiae caupones degustasset, inde concepit praemonitorium illud edictum. Proinde enim et animae ratio per philosophatas doctrinas hominum miscentes aquas vino:[4]) alii immortalem negant animam, alii plusquam immortalem affirmant, alii de substantia, alii de forma, alii de unaquaque dispositione disceptant; hi statum eius aliunde ducunt, hi exitum aliorsum abducunt, prout aut Platonis honor aut Zenonis vigor aut Aristotelis tenor aut Epicuri stupor aut Heracliti moeror aut Empedoclis furor persuaserunt. Deliquit, opinor, divina doctrina ex Iudaea[5]) potius quam ex Graecia oriens. Erravit et Christus piscatores[6]) citius

1) 1 Tim. 1, 4. 2) 1 Cor. 11, 19. 3) Col. 2, 8. 4) Ies. 1, 22. 5) Ies. 2, 3. 6) Matth. 4, 19.

quam sophistas ad praeconium emittens. Si qua igitur in hunc modum de nidoribus philosophiae candidum et purum aërem veritatis infuscant, ea erunt Christianis enubilanda et percutientibus argumentationes originales, id est philosophicas, et opponentibus definitiones coelestes, id est dominicas, ut et illa, quibus ethnici a philosophia capiuntur, destruantur, et haec, quibus fideles ab haeresi concutiuntur, retundantur, una iam congressione decisa adversus Hermogenem, ut praefati sumus, quia animam ex dei flatu, non ex materia vindicamus, muniti et illic divinae determinationis inobscurabili regula: et flavit, inquit, deus flatum vitae in faciem hominis, et factus est homo in animam vivam,[1]) utique ex dei flatu. De isto nihil amplius revolvendum; habet suum titulum, et suum haereticum. Ceteris hinc exordium inducam.

4.[2]) Post definitionem census quaestionem status patitur. Consequens enim est, ut ex dei flatu animam professi, initium ei deputemus. Hoc Plato excludit, innatam et infectam animam volens,[3]) et natam autem docemus et factam ex initii constitutione. Nec statim erravimus utrumque dicentes, quia scilicet aliud sit natum, aliud factum, utpote illud animalibus competens. Differentiae autem sua habendo loca et tempora, habent aliquando et passivitatis commercia. Capit itaque et facturam dici generari, pro inesse poni,[4]) siquidem omne, quod quoquo modo accipit esse, generatur. Nam et factor ipse parens facti potest dici; sic et Plato utitur. Igitur quantum ad fidem nostram factae nataeve animae, depulsa est philosophi opinio auctoritate prophetiae quoque.

5. Accerserit Eubulum aliquem et Critolaum et Xenocratem, et isto in loco amicum Platonis Aristotelem. Fortasse an exstruentur magis ad auferendam animae corpulentiam, si nos alios e contrario inspexerint et quidem plures corpus animae vindicantes. Nec illos dico solos, qui eam de manifestis corporalibus effingunt, ut Hippar-

---

1) Gen. 2, 7. 2) Quae sequuntur, 4—9., in Rhen. et Gelenii edd. inscripta sunt: De substantia animae, et an corporalis. 3) Platonis Phaedr. p. 245 ed. Steph. Cic. Tusc. 1, 23. Somn. Scip. 8 sq. 4) Ed. Fran. facturam pro nasci poni, cod. Wouw. et Iun. fact. pro inesse poni; aut vv. dici generari, aut vv. pro inesse poni videntur spuria esse.

chus et Heraclitus ex igni, ut Hippon et Thales ex aqua, ut Empedocles et Critias ex sanguine, ut Epicurus ex atomis, si et atomi corpulentias de coitu suo cogunt, ut Critolaus et Peripatetici eius ex quinta nescio qua substantia, si et illa corpus, quia corpora includit; sed etiam Stoicos[1]) allego, qui spiritum praedicantes animam paene nobiscum, qua proxima inter se flatus et spiritus, tamen corpus animam facile persuadebunt.[2]) Denique Zeno[3]) consitum spiritum definiens animam, hoc modo instruit. Quo, inquit, digresso animal emoritur, corpus est; consito autem spiritu digresso animal emoritur, ergo consitus spiritus corpus est; consitus autem spiritus anima est, ergo corpus est anima. Vult et Cleanthes[4]) non solum corporis lineamentis, sed et animae notis similitudinem parentibus in filios respondere, de speculo scilicet morum et ingeniorum et affectuum, corporis autem similitudinem et dissimilitudinem capere et animam. Itaque corpus similitudini vel dissimilitudini obnoxium. Item corporalium et incorporalium passiones inter se non communicare. Porro et animam compati corpori, cui laeso ictibus, vulneribus, ulceribus condolescit, et corpus animae, cui afflictae cura, angore, amore cohaerescit per detrimentum socii vigoris, cuius pudorem et pavorem rubore atque pallore testetur. Igitur anima corpus ex corporalium passionum communione. Sed et Chrysippus[5]) manum ei porrigit, constituens corporalia ab incorporalibus derelinqui omnino non posse, quia nec contingantur ab eis, (unde et Lucretius:[6]) tangere enim et tangi, nisi corpus, nulla potest res,) derelicto autem corpore ab anima affici morte. Igitur corpus anima, quae nisi corporalis corpus non derelinqueret.

6. Haec Platonici subtilitate potius quam veritate conturbant. Omne, inquiunt, corpus aut animale sit necesse est aut inanimale. Et siquidem inanimale est, extrinsecus movebitur, si vero animale, intrinsecus. Anima autem nec extrinsecus movebitur, ut quae non sit inanimalis, nec intrinsecus, ut quae ipsa potius moveat corpus. Itaque non videri eam corpus, quae non corporalium forma ex aliqua regione moveatur. Ad hoc nos mirabimur incongruentiam

---

1) Senecae epp. 106. 2) Cf. lib. de carne Chr. c. 11. 3) Diog. Laert. 7, 156. 4) Nemesius de nat. hom. p. 33. 76. ed. Matthaei. 5) ib. p. 34. 81. 6) Lucr. 1, 305.

primo definitionis provocantis ad ea, quae in animam non conveniunt. Non enim potest anima animale corpus dici aut inanimale, cum ipsa sit, quae aut faciat corpus animale, si adsit, aut inanimale, si absit ab illo. Itaque quod facit, non potest esse ipsa, ut dicatur animale vel inanimale. Anima enim dicitur substantiae suae nomine. Quodsi non capit animale corpus dici aut inanimale, quod est anima, quomodo provocabitur ad animalium et inanimalium corporum formam? Dehinc si corporis est moveri extrinsecus ab aliquo, ostendimus autem supra moveri animam et ab alio, cum vaticinatur, cum furit, utique extrinsecus, cum ab alio, merito, quod movebitur extrinsecus ab alio, secundum exempli propositionem corpus agnoscam. Enimvero si ab alio moveri corporis est, quanto magis movere aliud? Anima autem movet corpus, et conatus eius extrinsecus foris parent. Ab illa est enim impingi et pedes in incessum et manus in contactum et oculos in conspectum et linguam in effatum, velut sigillario motu superficiem intus agitante. Unde haec vis [1]) incorporali animae? unde vacuae rei solida propellere? Sed quomodo divisi videntur in homine sensus corporales et intellectuales? Corporalium aiunt rerum qualitates, ut terrae, ut ignis, corporalibus sensibus renuntiari, ut tactui, ut visui, [2]) incorporalium vero intellectualibus conveniri, ut benignitatis, ut malignitatis. Itaque incorporalem esse animam constat, cuius qualitates non corporalibus, sed intellectualibus sensibus comprehendantur. Plane, si non huius definitionis gradum exclusero. Ecce enim incorporalia ostendo corporalibus sensibus subiici, sonum auditui, colorem conspectui, odorem odoratui, quorum exemplo etiam anima corpori accedit, ne dicas idcirco ea per corporales renuntiari sensus, quia corporalibus accedant. Igitur si constat incorporalia quoque a corporalibus comprehendi, cur non et anima, quae corporalis, ab incorporalibus renuntietur? Certe definitio exclusa sit. De insignioribus argumentationibus erit etiam illa, quod omne corpus corporalibus ali iudicant, animam vero ut incorporalem incorporalibus, sapientiae scilicet studiis. Sed nec hic gradus stabit, etiam Sorano methodicae medicinae instructissimo

---

1) Sic Lat. et Rig.; ceteri: visio. 2) Rig. ut tactu, ut visu.

auctore respondente animam corporalibus quoque ali, denique deficientem a cibo plerumque fulciri. Quidni? quo adempto in totum dilabitur ex corpore. Ita etiam ipse Soranus, plenissime super anima commentatus quatuor voluminibus et cum omnibus philosophorum sententiis expertus, corporalem animae substantiam vindicat, etsi illam immortalitate fraudavit. Non enim omnium est credere, quod Christianorum est. Sicut ergo Soranus ipse rebus ostendit animam corporalibus ali, proinde et philosophus exhibeat illam incorporalibus pasci. Sed nemo unquam cunctanti de exitu animae mulsam aquam de eloquio Platonis infudit aut micas de minutiloquio Aristotelis infersit. Quid autem facient tot ac tantae animae rupicum et barbarorum,[1]) quibus alimenta sapientiae desunt, tamen indocta prudentia pollent, et sine academiis et porticibus Atticis et carceribus Socratis, denique ieiunantes a philosophia nihilominus vivunt? Non enim substantiae ipsi alimenta proficiunt studiorum, sed disciplinae, quia nec opimiorem animam efficiunt, sed ornatiorem. Bene autem, quod et artes Stoici corporales affirmant. Adeo sic quoque anima corporalis, si et artibus ali creditur. Sed enormis intentio philosophiae solet plerumque nec prospicere pro pedibus. Sic Thales in puteum. Solet et sententias suas non intelligendo valetudinis corruptelam suspicari. Sic[2]) Chrysippus ad elleborum. Tale aliquid opinor ei accidit, quum duo in unum corpora negavit, alienatus a prospectu et recogitatu praegnantum, quae non singula quotidie corpora, sed et bina et terna in unius uteri ambitu perferunt. Invenitur etiam in iure civili Graeca quaedam quinionem enixa filiorum, semel omnium mater, unici fetus parens multiplex, unici uteri puerpera numerosa, quae tot stipata corporibus, paene dixerim populo, sextum ipsa corpus fuit. Universa conditio testabitur corpora de corporibus processura iam illic esse, unde procedunt. Secundum sit necesse est, quod ex alio sit. Nihil porro ex alio est, nisi dum gignitur, sed tunc duo sunt.

7. Quantum ad philosophos satis haec, quia quantum ad nostros ex abundanti, quibus corporalitas animae in ipso

---

1) Rig. cum Pithoeo: baronum, sed in cod. Agob. ceterisque edd. barbarorum. 2) D. Heraldus emend. Scit Thales — Scit Chrys.

evangelio [1]) relucebit. Dolet apud inferos anima cuiusdam, et punitur in flamma, et cruciatur in lingua, et de digito animae felicioris imqlorat solatium roris. Imaginem existimas exitum illum pauperis laetantis et divitis moerentis? et quid illic Lazari nomen, si non in veritate res est? Sed etsi imago credenda est, testimonium erit veritatis. Si enim non haberet anima corpus, non caperet imago animae imaginem corporis, nec mentiretur de corporalibus membris scriptura, si non erant. Quid est autem illud, quod ad inferna transfertur post divortium corporis, quod detinetur illic, quod in diem iudicii reservatur, ad quod et Christus moriendo descendit? puto, ad animas patriarcharum. Sed quamobrem, si nihil anima detinet sub terris? Nihil enim, si non corpus; incorporalitas enim ab omni genere custodiae libera est, immunis a poena et a fovela. Per quod enim punitur aut fovetur, hoc erit corpus; reddam de isto plenius et opportunius. Igitur si quid tormenti sive solatii anima praecerpit in carcere seu diversorio inferum, in igni vel in sinu Abrahae, probata erit corporalitas animae. Incorporalitas enim nihil patitur, non habens, per quod pati possit; aut si habet, hoc erit corpus. In quantum enim omne corporale passibile est, in tantum, quod passibile est, corporale est.

8. Abruptum alioquin et absurdum idcirco quid de corporalium eximere censu, quia ceteris corporalibus exemplis non adaequet, ubi proprietatum privata discrimina, per quae magnificentia auctoris ex operum eorundem diversitate signatur, ut sint tam discreta quam paria, tam amica quam et aemula, siquidem et ipsi philosophi ex contrariis universa constare condicunt secundum amicitiam et inimicitiam Empedoclis. Sic igitur etsi corporalia incorporalibus obiacent, ipsa quoque ita inter se differunt, ut differentia species eorum ampliet, non genus mutet, ut sint corporalia, sic multa in dei gloriam, dum varia, sic varia, dum diversa, sic diversa, dum his alii qualitatum sensus, alii illis, dum his alia alimenta, alia illis, dum haec invisibilia, illa visibilia, dum haec gravia, illa levia. Aiunt enim et idcirco animam incorporalem renuntiandam, quia digressa ea graviora efficiantur corpora defunctorum, cum leviora esse deberent, unius

1) Luc. 16, 23 sqq.

corporis pondere exempto, si anima corpus. Quid enim, inquit Soranus, si mare negent corpus, quia extra mare immobilis et gravis navis efficitur? Quanto ergo validius corpus animae, quod tanti postea ponderis corpus levissima mobilitate circumfert? Ceterum est[1]) invisibilis anima et pro conditione corporis sui et pro proprietate substantiae et pro natura etiam eorum, quibus invisibilis esse sortita est. Solem noctuae nesciunt oculi, aquilae ita sustinent, ut natorum suorum generositatem de pupillarum audacia iudicent, alioqui non educabunt, ut degenerem, quem solis radius averterit. Est ideo alteri quid invisibile, alteri non, quod non ideo incorporale sit, quia non ex aequo vis valet. Sol enim corpus, siquidem ignis; sed quod aquila confiteatur, neget noctua, non tamen praeiudicans aquilae; tantundem et animae corpus invisibile carni, si forte, spiritui vero visibile. Sic Ioannes in spiritu dei factus animas martyrum conspicit.[2])

9.[3]) Quum animae corpus adserimus propriae qualitatis et sui generis, iam haec conditio proprietatis de ceteris accidentibus corpulentiae praeiudicavit, aut haec adesse ei, quam corpus ostendimus, sed et ipsa sui generis pro corporis proprietate, aut etsi non adsint, hoc esse proprietatis, non adesse corpori animae, quae corporibus ceteris adsint. Et tamen non inconstanter profitebimur sollemniora quaeque et omnimodo debita corpulentiae adesse animae quoque, ut habitum, ut terminum, ut illud trifariam distantium,[4]) longitudinem dico et latitudinem et sublimitatem, quibus metantur corpora philosophi. Quid nunc quod et effigiem animae damus, Platone[5]) nolente, quasi periclitetur de animae immortalitate? Omne enim effigiatum compositum et structile affirmat; dissolubile autem omne composititium et structile; sed animam immortalem. Igitur indissolubilem, qua immortalem, et ineffigiatam, qua indissolubilem. Ceterum composititiam et structilem, si effigiatam, tamquam alio eam modo effigians intellectualibus formis, pulchram iustitia et disciplinis philosophiae, deformem vero contrariis artibus.

---

1) Lat. et Rig. est; ceteri: etsi. 2) Apoc. 6, 9. 3) Hoc caput in Rhen. et Gel. edd. inscriptum est: De effigie animae. 4) Cod. Agob., Gel. et ed. Fran. distantium; cod. Urs. et Rig. distantivum (διαστηματικόν); cod. Wouw. distentivum. 5) Plat. Phaed. p. 105 sq.

Sed nos corporales quoque illi inscribimus lineas, non tantum ex fiducia corporalitatis per aestimationem, verum et ex constantia gratiae per revelationem. Nam quia spiritalia charismata agnoscimus, post Ioannem quoque prophetiam meruimus et consequi. Est hodie soror apud nos revelationum charismata sortita, quas in ecclesia inter dominica sollemnia per exstasin in spiritu patitur; conversatur cum angelis, aliquando etiam cum domino, et videt et audit sacramenta, et quorundam corda dignoscit, et medicinas desiderantibus submittit. Iam vero prout scripturae leguntur aut psalmi canuntur aut allocutiones proferuntur aut petitiones delegantur, ita inde materiae visionibus subministrantur. Forte nescio quid de anima disserueramus, cum ea soror in spiritu esset. Post transacta sollemnia dimissa plebe, quo usu solet nobis renuntiare quae viderit, (nam et diligentissime digeruntur, ut etiam probentur,) inter cetera, inquit, ostensa est mihi anima corporaliter, et spiritus videbatur, sed non inanis et vacuae qualitatis, imo quae etiam teneri repromitteret, tenera et lucida et aërii coloris, et forma per omnia humana. Haec visio est. Deus testis et apostolus[1]) charismatum in ecclesia futurorum idoneus sponsor; tu nisi res ipsa de singulis persuaserit, ne credas.[2]) Si enim corpus anima, sine dubio inter illa, quae supra sumus professi. Proinde et coloris proprietas omni corpori adhaeret; quem igitur alium animae aestimabis colorem, quam aërium ac lucidum? non ut aër sit ipsa substantia eius, etsi hoc Aenesidemo visum est et Anaximeni, puto secundum quosdam et Heraclito, nec ut lumen, etsi hoc placuit Pontico Heraclidi. Nam et cerauniis gemmis non ideo substantia ignita est, quod coruscent rutilato rubore, nec beryllis ideo aquosa materia est, quod fluctuent colato nitore. Quanta enim et alia color sociat, natura dissociat? Sed quoniam omne tenue atque perlucidum aëris aemulum est, hoc erit anima, qua flatus est et spiritus tradux, siquidem prae ipsa tenuitatis subtilitate de fide corporalitatis periclitatur. Sic et effigiem de sensu iam tuo concipe, non aliam animae humanae deputandam praeter humanam, et quidem eius corporis, quod unaquaeque circumtulit. Hoc nos sapere in-

---

1) 1 Cor. 12, 1 sqq. 2) Rig. Hoc visio, et deus — tu nec si res ipsa de sing. persuaserit, credas?

terim primordii contemplatio inducat. Recogita enim, cum deus flasset in faciem hominis flatum vitae, et factus esset homo in animam vivam, totum utique per faciem statim flatum illum in interiora transmissum et per universa corporis spatia diffusum simulque divina aspiratione densatum omni intus linea expressum esse, quam densatum impleverat, et velut in forma gelasse. Inde igitur et corpulentia animae ex densatione solidata est et effigies expressione formata. Hic erit homo interior, alius exterior, dupliciter unus, habens et ille oculos et aures suas, quibus Paulus [1]) dominum audire et videre debuerat, habens et ceteros artus, per quos et in cogitatibus utitur et in somniis fungitur. Sic et diviti apud inferos lingua est, et pauperi digitus, et sinus Abrahae. [2]) Per has lineas et animae martyrum sub altari intelliguntur. [3]) A primordio enim in Adam concreta et configurata corpori anima, ut totius substantiae, ita et conditionis istius semen efficit.

10. [4]) Pertinet ad statum fidei simplicem animam determinare secundum Platonem, [5]) id est, uniformem duntaxat substantiae nomine. Viderint artes et disciplinae, viderint et haereses. [6]) Quidam enim volunt aliam illi substantiam naturalem inesse spiritum, quasi aliud sit vivere, quod venit ab anima, aliud spirare, quod fiat a spiritu. Nam et animalibus non omnibus utrumque adesse; pleraque enim vivere solummodo, non etiam spirare, eo quod non habeant organa spiritus, pulmones et arterias. Quale est autem in examinatione humanae animae culicis atque formicae argumenta respicere, quando et vitalia pro cuiusque generis dispositione omnibus propria animalibus temperaverit artifex deus, ut nulla inde coniectura captanda sit? Nam neque homo, si pulmonibus et arteriis structus est, idcirco aliunde spirabit, aliunde vivet, neque formica, si membris huiusmodi caret, idcirco negabitur spirare, quasi solummodo vivens. Cui vero tantum patuit in dei opera, ut alicui haec deesse praesumpserit? Herophilus ille medicus aut lanius, qui sexcen-

---

1) Edd. omnes: populus dominum aud.; cod. Agob. populus domino aud.; cod. Urs.: Paulus dominum aud. Cf. 2 Cor. 12, 2—4. 2) Luc. 16, 23 sq. 3) Apoc. 6, 9. 4) Cap. 10. et 11. in ed. Gel. inscripta sunt: Unum esse animam et spiritum. 5) Plat. Phaed. p. 80. 6) Praeter Wouw. et Rig. edd. omnes: effigies.

tos exsecuit, ut naturam scrutaretur, qui hominem odit, ut nosset, nescio an omnia interna eius liquido explorarit, ipsa morte mutante, quae vixerant, et morte non simplici, sed ipsa inter artificia exsectionis errante.[1]) Philosophi pro certo renuntiaverunt culicibus et formicis et tineis deesse pulmones et arterias. Dic mihi, inspector curiosissime, oculos habent ad videndum? Atquin et pergunt, quo volunt, et vitant et appetunt, quae videndo sciunt. Designa oculos, denota pupillas. Sed et exedunt tineae. Demonstra mandibulas,[2]) deprome genuinos. Sed et personant culices, ne in tenebris quidem aurium caeci. Tubam pariter et lanceam[3]) oris illius ostende. Quodvis animal unius licet puncti aliquo alatur necesse est. Exhibeas pabuli transmittendi, decoquendi defaecandique membra. Quid ergo dicemus? Si per haec vivitur, erunt haec in omnibus utique, quae vivent, etsi non videntur, etsi non apprehenduntur pro mediocritate. Hoc magis credas, si deum recogites tantum artificem in modicis, quantum et in maximis. Si vero non putas capere tam minuta corpuscula dei ingenium, sic quoque magnificentiam eius agnoscas, quod modicis animalibus sine necessariis membris nihilominus vivere instruxerit, salvo etiam visu sine oculis et esu sine denticulis et digestu sine alveis, quemadmodum et incedunt quaedam sine pedibus manante impetu, quod angues, et insurgente conatu, quod vermes, et spumante reptatu, quod limaces. Ita et spirari cur non putes sine pulmonum follibus et sine fistulis arteriarum, ut pro magno amplectaris argumento, idcirco animae humanae spiritum accedere, quia sint, quae spiritu careant, et idcirco ea spiritu carere, quia flaturalibus artubus structa non sint? Vivere sine spiritu existimas aliquid, spirare sine pulmonibus non putas? Quid est, oro te, spirare? flatum, opinor, ex semet ipso agere. Quid est non vivere? flatum, opinor, ex semet ipso non agere. Hoc enim respondere debebo, si non idem est spirare, quod vivere. Sed mortui erit non agere flatum; ergo viventis est agere flatum. Sed et spirantis est agere flatum; ergo et spirare viventis est. Utrumque si sine anima decurrere potuisset,

---

1) Praeter Rig. edd. omnes: **errantes philosophi**. 2) Iun. emend. **mandibula** (φατνώματα). 3) Sic e cod. Agob. emend. Rig.; ceteri: **hiantiam**.

non fuisset animae spirare, sed solummodo vivere. At enim vivere spirare est, si et spirare vivere. Sic ergo totum hoc et spirare et vivere eius est, cuius et vivere, id est animae. Denique si separas spiritum et animam,[1]) separa et opera; agant in discreto aliquid ambo, seorsum anima, seorsum spiritus; anima sine spiritu vivat, spiritus sine anima spiret; alterum relinquat corpora, alterum remaneat, mors et vita conveniant. Si enim duo sunt anima et spiritus, dividi possunt, ut divisione eorum alterius discedentis, alterius manentis, mortis et vitae concursus eveniat. Sed nullo modo eveniet; ergo duo non erunt, quae dividi non possunt, quae dividi possent, si fuissent. Sed licet et duo esse concreta. Sed non erunt[2]) concreta, si aliud est vivere, aliud spirare. Distinguunt substantias opera. Et quanto nunc firmius est, ut unum credas, cum distantiam non das, ut ipsa sit anima spiritus, dum ipsius est spirare, cuius et vivere? Quid enim, si diem aliud haberi velis, aliud lucem, quae accidat diei, cum dies ipsa lux sit? Plane erunt et alia genera lucis, ut ex ignium ministerio. Erunt enim et aliae spiritus species, ut ex deo, ut ex diabolo. Ita cum de anima et spiritu agitur, ipsa erit anima spiritus, sicut ipsa dies lux. Ipsum est enim quid, per quod est quid.

11. Sed ut animam spiritum dicam, praesentis quaestionis ratio compellit, quia spirare alii substantiae adscribitur. Hoc dum animae vindicamus, quam uniformem et simplicem agnoscimus, spiritum necesse est certa conditione dicamus, non status nomine, sed actus, nec substantiae titulo, sed operae, quia spirat, non quia spiritus proprie est, nam et flare spirare est. Ita et animam, quam flatum ex proprietate defendimus, spiritum nunc ex necessitate pronuntiamus. Ceterum adversus Hermogenem, qui eam ex materia, non ex dei flatu contendit, flatum proprie tuemur. Ille enim adversus ipsius scripturae fidem flatum in spiritum vertit, ut, dum incredibile est spiritum dei in delictum et mox in iudicium devenire, ex materia potius anima credatur quam ex dei spiritu. Idcirco nos et illic flatum eam defendimus, non spiritum, secundum scripturam et secundum

---

1) Ita cod. Wouw. et Rig.; ceteri: separas spiritum, naturam separa etc. 2) Ita ed. Rig.; in ceteris edd. vv. quae dividi possent — non erunt desiderantur.

spiritus distinctionem, et hic spiritum ingratis pronuntiamus secundum spirandi et flandi conditionem, illic de substantia quaestio est, spirare enim substantiae actus est. Nec diutius de isto, nisi propter haereticos, qui nescio quod spiritale semen infulciunt animae de Sophiae matris occulta liberalitate collatum ignorante factore; quum scriptura factoris magis dei sui conscia nihil amplius promulgaverit, quam deum flantem in faciem hominis flatum vitae et hominem factum in animam vivam, per quam exinde et vivat et spiret, satis declarans differentias spiritus et animae in sequentibus instrumentis, ipso deo pronuntiante: spiritus ex me prodivit, et flatum omnem ego feci.[1]) Et anima enim flatus factus ex spiritu. Et rursus: qui dedit flatum populo super terram et spiritum calcantibus eam.[2]) Primo enim anima, id est flatus, populo in terra incedenti, id est in carne carnaliter agenti, postea spiritus eis, qui terram calcant, id est opera carnis subigunt, quia et apostolus non primum quod spiritale est, sed quod animale, postea spiritale. Nam etsi Adam statim prophetavit magnum illud sacramentum in Christum et ecclesiam: hoc nunc os ex ossibus meis, et caro ex carne mea; propter hoc relinquet homo patrem et matrem, et adglutinabit se uxori suae, et erunt duo in unam carnem:[3]) accidentiam spiritus passus est; cecidit enim exstasis super illum, sancti spiritus vis operatrix prophetiae. Nam et malus spiritus accidens res est. Denique Saulem tam dei spiritus postea vertit in alium virum, id est in propheten, cum dictum est: quid hoc filio Cis? an et Saul in prophetis?[4]) quam et malus spiritus postea evertit in alium virum, in apostatam scilicet. Iudam quoque aliquamdiu cum electis deputatum usque ad loculorum officium, etsi iam fraudatorem, traditorem tamen nondum, postea diabolus intravit. Igitur si neque dei neque diaboli spiritus ex nativitate conseritur animae, solam eam constat ante eventum spiritus utriusque; si solam, et simplicem et uniformem substantiae nomine, atque ita non aliunde spirantem quam ex substantiae suae sorte.

12.[5]) Proinde et animum, sive mens est, *νοῦς* apud Graecos, non aliud quid intelligimus, quam suggestum ani-

---

1) Ies. 57, 16. 2) Ies. 42, 5. 3) Eph. 5, 31 sq. Gen. 2, 24 sq. 4) 1 Sam. 10, 12. 5) Cap. 12. 13. et 14. in Rhen. et Gel. edd. inscripta sunt: Non separari animam et animum.

mae ingenitum et insitum et nativitus proprium, quo agit, quo sapit, quem secum habens ex semet ipsa se commoveat in semet ipsa, atque ita moveri videatur ab illo tanquam substantia alia, ut volunt, qui etiam universitatis motatorem animum decernunt, illum deum Socratis, illum Valentini Monogenem ex patre βύθῳ et matre σιγῇ,[1]) quamvis Anaxagorae turbata sententia est. Initium enim omnium commentatus animum, ut universitatis oscillum de illius axe suspendens, purumque eum affirmans et simplicem et incommiscibilem, hoc vel maxime titulo segregat ab animae commistione, et tamen eundem alibi animam edicit. Hoc etiam Aristoteles denotavit, nescio an sua paratior implere, quam aliena inanire. Denique et ipse definitionem animi quum differret, interim alterum animi genus pronuntiavit, illum divinum, quem rursus et impassibilem subostendens, abstulit et ipse eum a consortio animae. Cum enim animam passibilem constet eorum, quae sortita est pati, aut per animum et cum animo patietur, (si concreta est animo, non potest animus impassibilis induci,) aut si non per animum, nec cum animo patietur anima, non erit concreta illi, cum quo nihil et qui nihil patitur. Porro si nihil per illum et cum illo anima patietur, iam nec sentiet nec sapiet nec movebitur per illum, ut volunt. Nam et sensus passiones facit Aristoteles. Quidni? et sentire enim pati est, quia pati sentire est, proinde et sapere sentire est, et moveri sentire est, ita totum pati est. Videmus autem nihil istorum animam experiri, ut non et animo deputetur, quia per illum et cum illo transigitur. Iam ergo et commiscibilis est animus adversus Anaxagoram, et passibilis adversus Aristotelem. Ceterum si discretio admittitur, ut substantia duae res sint, animus atque anima, alterius erit et passio et sensus et sapor omnis et actus et motus, alterius autem otium et quies et stupor et nulla iam caussa, et aut animus vacabit aut anima. Quodsi constat ambobus haec omnia reputari, ergo unum erunt utrumque, et Democritus obtinebit differentiam tollens, et quaeretur, quomodo unum utrumque, ex duarum substantiarum confusione, an ex unius dispositione. Nos

---

1) Gel. εἰρήνῃ, ed. Fran. ἐννοίᾳ, Iunius coni. ἠρεμίᾳ; sed cod. Wouw. σιγῇ, Rig. Sige.

autem animum ita dicimus animae concretum, non ut substantia alium, sed ut substantiae officium.

13. Ad hoc dispicere superest, principalitas ubi sit, id est, quid[1]) cui praeest, ut cuius principalitas apparuerit, illa sit substantiae massa, id autem, cui massa substantiae praeerit, in officium naturale substantiae deputetur. Enimvero quis non animae dabit summam omnem, cuius nomine totius hominis mentio titulata est? Quantas animas pasco, ait dives, non animos, et animas salvas optat gubernator, non animos, et rusticus in opere, et in proelio miles animam se, non animum, ponere affirmat. Cuius nominatiora pericula aut vota sunt, animi an animae? Quid autem agere dicuntur moribundi, animum an animam? Ipsi postremo philosophi ipsique medici, quamvis de animo quoque disputarent, faciem tamen operis frontemque materiae de anima unusquisque proscripsit. Ut autem et a deo discas, animam deus semper alloquitur, animam compellat atque advocat, ut animum sibi advertat. Illam salvam venit facere Christus, illam perdere in gehennam comminatur, illam pluris fieri vetat, illam et ipse bonus pastor pro pecudibus suis ponit. Habes animae principalitatem, habes in illa et substantiae unionem, cuius intelligam instrumentum esse animum, non patrocinium.

14. Singularis alioquin et simplex et de suo tota est non magis instructilis aliunde quam divisibilis ex se, quia nec dissolubilis. Si enim structilis et dissolubilis, iam non immortalis. Itaque quia iam non mortalis, neque dissolubilis neque divisibilis. Nam et dividi dissolvi est, et dissolvi mori est. Dividitur autem in partes, nunc in duas a Platone, nunc in tres a Zenone, nunc in quinque et in sex a Panaetio, et in septem a Sorano, etiam in octo penes Chrysippum, etiam in novem penes Apollophanem, sed et in decem apud quosdam Stoicorum, et in duas amplius apud Posidonium, qui a duobus exorsus titulis, principali, quod aiunt ἡγεμονικὸν, et a rationali, quod aiunt λογικὸν, in duodecim[2]) exinde prosecuit; ita in alias ex aliis species dividunt animam. Huiusmodi autem non tam partes animae habebuntur, quam vires et efficaciae et operae, sicut de

---

1) Rig. quid; ceteri: qui. 2) Gel. in decem et septem; Pam. coni. in duodecim, Iunius: in decem.

quibusdam et Aristoteles iudicavit. Non enim membra sunt substantiae animalis, sed ingenia, ut motorium, ut actorium, ut cogitatorium, et si qua in hunc modum distinguunt, ut et ipsi illi quinque notissimi sensus, visus, auditus, gustus, tactus, odoratus. Quibus omnibus etsi certa singulis domicilia in corpore determinaverunt, non idcirco haec quoque distributio animae ad animae sectiones pertinebit, quando ne ipsum quidem corpus ita dividatur in membra, ut isti volunt animam. Atquin ex multitudine membrorum unum corpus efficitur, ut concretio sit potius ipsa divisio. Specta portentosissimam Archimedis munificentiam, organum hydraulicum dico, tot membra, tot partes, tot compagines, tot itinera vocum, tot compendia sonorum, tot commercia modorum, tot acies tibiarum, et una moles erunt omnia. Sic et spiritus, qui illic de tormento aquae anhelat, non ideo separabitur in partes, quia per partes administratur, substantia quidem solidus, opera vero divisus. Non longe hoc exemplum est a Stratone et Aenesidemo et Heraclito; nam et ipsi unitatem animae tuentur, quae in totum corpus diffusa, et ubique ipsa velut flatus in calamo per cavernas, ita per sensualia variis modis emicet, non tam concisa quam dispensata. Haec omnia quibus titulis nuncupentur, et quibus ex se divisionibus deriventur, et quibus in corpore metationibus sequestrentur, medici potius, tum philosophi considerabunt, nobis pauca convenient.

15.[1] In primis an sit aliquis summus in anima gradus vitalis et sapientialis, quod ἡγεμονικὸν[2] appellant, id est principale, quia[3] si negetur, totus animae status periclitatur. Denique qui negant principale, ipsam prius animam nihil censuerunt. Messenius aliquis Dicaearchus, ex medicis autem Andreas et Asclepiades ita abstulerunt principale, dum in animo ipso volunt esse sensus, quorum vindicatur principale. Asclepiades etiam illa argumentatione vectatur, quod pleraque animalia ademptis eis partibus corporis, in quibus plurimum existimatur principale consistere, et insuper vivant aliquatenus et sapiant nihilominus, ut muscae et vespae et locustae, si capita decideris, ut caprae et testudines et

---

1) Cap. 15. et 16. in Rhen. et Gel. edd. inscripta sunt: De hegemonico, an sit et ubi sit. 2) Cf. Plut. de plac. phil. 4, 5. 3) In ed. Rig. deest v. quia; sed aliud verbum in eo videtur latere.

anguillae, si corda detraxeris; itaque principale non esse, quod, si fuisset amissus cum suis sedibus vigor animae, non perseveraret. Sed plures et philosophi adversus Dicaearchum Plato, Strato, Epicurus, Democritus, Empedocles, Socrates, Aristoteles, et medici adversus Andream et Asclepiadem Herophilus, Erasistratus, Diocles, Hippocrates, et ipse Soranus, iamque omnibus plures Christiani, qui apud deum de utroque ducimur, et esse principale in anima et certo in corporis recessu consecratum. Si enim scrutatorem et dispectorem cordis deum legimus[1]) si etiam prophetes eius occulta cordis traducendo probatur,[2]) si deus ipse recogitatus cordis in populo praevenit: quid cogitatis in cordibus vestris nequam?[3]) si et David: cor mundum conde in me deus,[4]) et Paulus corde ait credi in iustitiam,[5]) et Ioannes corde ait suo unumquemque reprehendi,[6]) si postremo: qui viderit feminam ad concupiscendum, iam adulteravit in corde:[7]) simul utrumque dilucet, et esse principale in anima, quod intentio divina conveniat, id est vim sapientialem atque vitalem, (quod enim sapit, vividum est,) et in eo thesauro corporis haberi, ad quem deus respicit, ut neque extrinsecus agitari putes principale istud secundum Heraclitum, neque per totum corpus ventilari secundum Muschionem, neque in capite concludi secundum Platonem, neque in vertice potius praesidere secundum Xenocratem, neque in cerebro cubare secundum Hippocratem, sed nec circa cerebri fundamentum, ut Herophilus, nec in membranulis, ut Strato et Erasistratus, nec in superciliorum meditullio, ut Strato Physicus, nec in tota lorica pectoris, ut Epicurus, sed quod et Aegyptii renuntiaverunt ii, qui divinarum commentatores videbantur, et ille versus Orphei vel Empedoclis: namque hominis sanguis circumcordialis est sensus.[8]) Etiam Protagoras, etiam Appollodorus et Chrysippus haec sapiunt, ut vel ab istis retusus Asclepiades capras suas quaerat sine corde balantes et muscas suas abigat sine capite volitantes; et omnes iam sciant se potius sine corde et cerebro vivere, qui dispositionem animae humanae de conditione bestiarum praeiudicarint.

---

1) Sap. Sal. 1, 6. 2) Prov. 24, 12. Ps. 139, 23. 3) Matth. 9, 4. 4) Ps. 51, 12. 5) Rom. 10, 10. 6) 1 Io. 3, 17. 7) Matth. 5, 28. 8) *Αἷμα γὰρ ἀνθρώποις περικάρδιόν ἐστι νόημα.* Stobaei ecl. 1, p. 1026.

16. Est et illud ad fidem pertinens, quod Plato[1]) bifariam partitur animam, per rationalem et irrationalem. Cui definitioni et nos quidem applaudimus, sed non ut naturae deputetur utrumque. Naturale enim rationale credendum est, quod animae a primordio sit ingenitum, a rationali videlicet auctore. Quid enim non rationale, quod deus iussu quoque ediderit, nedum id, quod proprie afflatu suo emiserit? Irrationale autem posterius intelligendum est, ut quod acciderit ex serpentis instinctu, ipsum illud transgressionis admissum, atque exinde inoleverit et coadoleverit in anima ad instar iam naturalitatis, quia statim in naturae primordio accidit. Ceterum quum idem Plato solum rationale dicat, ut in anima dei ipsius, si nos etiam irrationale naturae adscripserimus, quam a deo anima nostra sortita est, aeque irrationale de deo erit, utpote naturale, quia naturae deus auctor est. Sed enim a diabolo immissio delicti, irrationale autem omne delictum, igitur a diabolo irrationale, a quo et delictum, extraneum a deo, a quo est irrationale alienum. Proinde diversitas horum ex distantia auctorum. Proinde cum Plato soli deo segregans rationale, duo genera subdividit ex irrationali, indignativum, quod appellant *θυμικὸν*, et concupiscentivum, quod vocant *ἐπιθυμητικὸν*, ut illud quidem commune sit nobis et leonibus, istud vero cum muscis, rationale porro cum deo. Video et de hoc mihi esse retractandum propter ea, quae in Christo deprehenduntur. Ecce enim tota haec trinitas et in domino, et rationale, quo docet, quo disserit, quo salutis vias sternit, et indignativum, quo invehitur in scribas et pharisaeos, et concupiscentivum, quo pascha cum discipulis suis edere concupiscit. Igitur apud nos non semper ex irrationali censenda sunt indignativum et concupiscentivum, quae certi sumus in domino rationaliter decucurrisse. Indignabitur deus rationaliter, quibus scilicet debet, et concupiscet deus rationaliter, quae digna sunt ipso. Nam et malo indignabitur, et bono concupiscet salutem. Dat et apostolus nobis concupiscentiam. Si quis episcopatum concupiscit, bonum opus concupiscit.[2]) Sed bonum opus dicens, rationalem concupiscentiam ostendit. Concedit et indignationem. Quidni, quam et ipse suscepit? Utinam et praecidantur, inquit, qui

---

1) Plat. de rep l. 4. p. 436—441. l. 9. p. 580. D. 2) 1 Tim. 3, 1.

vos subvertunt.[1]) Rationalis est indignatio, quae ex affectu disciplinae est. At quum dicit: fuimus aliquando natura filii irae,[2]) irrationale indignativum suggillat, quod non sit ex ea natura, quae a deo est, sed ex illa, quam diabolus induxit. Dominus et ipse dictus sui ordinis: non potestis duobus dominis servire;[3]) pater et ipse cognominatus: vos ex diabolo patre estis.[4]) Ne timeas et illi proprietatem naturae alterius adscribere posterioris et adulterae, quem legis avenarum superseminatorem et frumentariae segetis nocturnum interpolatorem.[5])

17.[6]) Contingit nos illorum etiam quinque sensuum quaestio, quos in primis literis discimus, quoniam et hinc aliquid haereticis procuratur. Visus est et auditus et odoratus et gustus et tactus. Horum fidem Academici durius damnant, secundum quosdam et Heraclitus et Diocles et Empedocles. Certe Plato in Timaeo[7]) irrationalem pronuntiat sensualitatem et opinioni complicitam. Itaque mendacium visui obiicitur, quod remos in aqua inflexos vel infractos adseverat adversus conscientiam integritatis, quod turrem quadrangulatam de longinquo rotundam persuadeat, quod aequalissimam porticum angustiorem in ultimo infamet, quod coelum tanta sublimitate suspensum mari iungat. Perinde auditus fallaciae reus, ut cum coeleste murmur putamus, et plaustrum est, vel tonitru meditante pro certo de plaustro credimus sonitum. Sic et odoratus et gustus arguuntur, siquidem eadem unguenta eademque vina posteriore quoque usu depretiantur. Sic et tactus reprehenditur, siquidem eadem pavimenta manibus asperiora, pedibus leviora creduntur, et in lavacris idem calidus lacus ferventissimus primo, dehinc temperatissimus renuntiatur. Adeo, inquiunt, sic quoque fallimur sensibus, dum sententias vertimus. Moderantius Stoici non omnem sensum nec semper de mendacio onerant. Epicurei constantius parem omnibus atque perpetuam defendunt veritatem, sed alia via. Non enim sensum mentiri, sed opinionem. Sensum enim pati, non opinari; animam enim opinari. Absciderunt et opinionem a sensu et sensum ab anima. Et unde opinio, si non

1) Gal. 5, 12. 2) Eph. 2, 3. 3) Matth. 6, 24. 4) Io. 8, 44. 5) Matth. 13, 25. 6) Hoc caput in Rhen. et Gel. edd. inscribitur: De quinque sensibus. 7) Plat. Tim. p. 27 sq.

a sensu? Denique nisi visus rotundam senserit turrem, nulla opinio rotunditatis. Et unde sensus, si non ab anima? Denique carens anima corpus carebit et sensu. Ita et sensus ex anima est, et opinio ex sensu, et anima totum. Ceterum optime proponetur esse utique aliquid, quod efficiat aliter quid a sensibus renuntiari, quam sit in rebus. Porro si potest id renuntiari, quod non sit in rebus, cur non perinde possit per id renuntiari, quod non sit in sensibus, sed in his rationibus, quae interveniant suo nomine? Atque adeo licebit eas recognosci. Nam ut in aqua remus inflexus vel infractus appareat, aqua in caussa est; denique extra aquam integer visui remus. Teneritas autem substantiae illius, qua speculum ex lumine efficitur, prout icta seu mota est, ita et imaginem vibrans evertit lineam recti. Item ut turris habitus eludat, intervalli conditio compellit in aperto; aequalitas enim circumfusi aëris pari luce vestiens angulos obliterat lineas. Sic et uniformitas porticus acuitur in fine, dum acies in concluso stipata illic tenuatur, quo et extenditur. Sic et coelum mari unitur, ubi visio absumitur, quae quamdiu viget, tamdiu dividit. Auditum vero quid aliud decipiet, quam sonorum similitudo? Et si postea minus spirat unguentum, et minus sapit vinum, et minus lacus fervet, in omnibus ferme prima vis tota est. Ceterum de scabro ac laevi merito manus ac pedes tenera scilicet et callosa membra dissentiunt. Igitur hoc modo nulla sensuum frustratio caussa carebit. Quodsi caussae fallunt sensus et per sensus opiniones, iam nec in sensibus constituenda fallacia est, qui caussas sequuntur, nec in opinionibus, quae a sensibus diriguntur sequentibus caussas. Qui insaniunt, alios in aliis vident, ut Orestes matrem in sorore, et Aiax Ulyssem in armento, ut Athamas et Agave in filiis bestias. Oculisne hoc mendacium exprobrabis, an furiis? Qui redundantia fellis auruginant, amara sunt omnia. Num ergo gustui praevaricationem exprobrabis, an valetudinem? Omnes itaque sensus evertuntur vel circumveniuntur ad tempus, ut proprietate fallaciae careant. Imo iam ne ipsis quidem caussis adscribendum est fallaciae elogium. Si enim ratione haec accidunt, ratio fallacia perhiberi non meretur. Quod sic fieri oportet, mendacium non est. Itaque si et ipsae caussae infamia liberantur, quanto magis sensus, quibus iam et caussae libere praeeunt, cum hinc potissimum et veritas et fides

et integritas sensibus vindicanda sit, quod non aliter renuntient, quam quod illa ratio mandavit, quae efficiat aliter quid a sensibus renuntiari, quam sit in rebus. Quid agis, Academice procacissime?[1]) Totum vitae statum evertis, omnem naturae ordinem turbas, ipsius dei providentiam excaecas, qui cunctis operibus suis intelligendis, incolendis, dispensandis fruendisque fallaces et mendaces dominos praefecerit sensus. An non istis universa conditio subministratur? An non per istos secunda quoque mundo instructio accessit, tot artes, tot ingenia, tot studia, negotia, officia, commercia, remedia, consilia, solatia, victus, cultus ornatusque? Omnia totum vitae saporem condierunt, dum per hos sensus solus omnium homo animal rationale dignoscitur intelligentiae et scientiae capax, et ipsius Academiae. Sed enim Plato, ne quod testimonium sensibus signet, propterea et in Phaedro[2]) ex Socratis persona negat se cognoscere posse semet ipsum, ut monet Delphica inscriptio, et in Theaeteto[3]) adimit sibi scire atque sentire, et in Phaedro[4]) post mortem differt sententiam veritatis, postumam scilicet, et tamen nondum mortuus philosophabatur. Non licet nobis in dubium sensus istos revocare, ne et in Christo de fide eorum deliberetur, ne forte dicatur, quod falso satanam prospectarit de coelo praecipitatum,[5]) aut falso vocem patris audierit de ipso testificatam,[6]) aut deceptus sit, cum Petri socrum tetigit,[7]) aut alium postea unguenti senserit spiritum, quod in sepulturam suam acceptavit,[8]) alium postea vini saporem, quod in sanguinis sui memoriam consecravit.[9]) Sic enim et Marcion phantasma eum maluit credere, totius corporis in illo dedignatus veritatem. Atquin ne in apostolis quidem eius ludificata natura est; fidelis fuit et visus et auditus in monte,[10]) fidelis et gustus vini illius, licet aquae ante, in nuptiis Galilaeae,[11]) fidelis et tactus, exinde creduli Thomae.[12]) Recita Ioannis testationem: quod vidimus, inquit, quod audivimus, oculis nostris vidimus, et manus nostrae contrectaverunt, de sermone vitae.[13]) Falsa uti-

---

1) Rig. Academia procacissima? 2) Plat. Phaedr. c. 4. p. 229 sq. 3) Plat. Theaet. p. 152 sqq. 4) Plat. Phaedr. c. 26 sqq. p. 247 sqq. 5) Luc. 10, 18. 6) Matth. 3, 17. 7) Matth. 8, 15. 8) Matth. 26, 7—12. 9) Luc. 22, 19 sq. Matth. 26, 27 sq. 1 Cor. 11, 25. 10) Matth. 17, 3 sqq. 11) Io. 2, 1 sqq. 12) Io. 20, 27. 13) 1 Io. 1, 1.

que testatio, si oculorum et aurium et manuum sensus natura mentitur.

18.[1]) Convertor ad intellectualium partem, quemadmodum illam Plato a corporalibus separatam haereticis commendaverit, agnitionem ante mortem consecutus. Ait enim in Phaedone:[2]) quid tum erga ipsam prudentiae possessionem? Utrumne impedimentum erit corpus, an non, si quis illud socium adsumpserit in quaestionem? Tale quid dico, habetne veritatem aliquam visio et auditio hominibus, an non? An non etiam poëtae haec nobis semper obmussant, quod neque audiamus certum, neque videamus? Meminerat scilicet et Epicharmi Comici: animus cernit, animus audit, reliqua surda et caeca sunt. Itaque rursus illum ergo ait supersapere, qui mente maxime sapiat, neque visionem proponens neque ullum eiusmodi sensum attrahens animo, sed ipsa mente sincera utens in recogitando ad capiendum sincerum quodque rerum, segressus potissimum ab oculis et auribus et, quod dicendum sit, a toto corpore ut turbante et non permittente animae possidere veritatem atque prudentiam, quando communicat. Videmus igitur adversus sensus corporales aliam portendi paraturam ut multo idoniorem, vires scilicet animae, intellectum operantes eius veritatis, cuius res non sint coram nec subiaceant corporalibus sensibus, sed absint longe a communi conscientia in arcano et in superioribus et apud ipsum deum. Vult enim Plato esse quasdam substantias invisibiles, incorporales, supermundiales, divinas et aeternas, quas appellat ideas, id est formas, exempla[3]) et caussas naturalium istorum manifestorum et subiacentium corporalibus sensibus, et illas quidem esse veritates, haec autem imagines earum. Relucentne iam haeretica semina Gnosticorum et Valentinianorum? Hinc enim arripiunt differentiam corporalium sensuum et intellectualium virium, quam etiam parabolae decem virginum[4]) attemperant, ut quinque stultae sensus corporales figuraverint, stultos videlicet, quia deceptui faciles, sapientes autem intellectualium virium notam expresserint, sapientium

---

1) Hoc caput in Rhen. et Gel. edd. inscriptum est: Quod philosophi et haeretici distinguant inter sensualia et intellectualia. 2) Gelenius: in Phaedro. Cf. Plat. Phaed. p. 65 sq. 3) Praeter Rig. edd. omnes: formas exemplares. 4) Matth. 25, 1 sqq.

scilicet, quia contingentium veritatem illam arcanam et supernam et apud pleroma constitutam, haereticarum idearum sacramenta; hoc enim sunt *αἰῶνες* et genealogiae illorum. Itaque et sensum dividunt, et intellectualibus quidem a spiritali suo semine, sensualibus vero ab animali, quia spiritalia nullo modo capiat et illius quidem esse invisibilia, huius vero visibilia et humilia et temporalia, quae sensu conveniantur in imaginibus constituta. Ob haec ergo praestruximus neque animum aliud quid esse, quam animae suggestum et structum, neque spiritum extraneum quid, quam quod et ipsa per flatum. Ceterum accessioni deputandum, quod aut deus postea aut diabolus adspiraret. Et nunc ad differentiam sensualium et intellectualium non aliud admittimus, quam rerum diversitates, corporalium et spiritalium, visibilium et invisibilium, publicatarum et arcanarum, quod illae sensui, istae intellectui attribuantur, apud animam tamen et istis et illis obsequio deputatis, quae perinde per corpus corporalia sentiat, quemadmodum per animum incorporalia intelligat, salvo eo, ut etiam sentiat, dum intelligit. Non enim et sentire intelligere est, et intelligere sentire est?[1] Aut quid erit sensus, nisi eius rei, quae sentitur intellectus? Quid erit intellectus, nisi eius rei, quae intelligitur sensus? Unde ista tormenta cruciandae simplicitatis et suspendendae veritatis? Quis mihi exhibebit sensum non intelligentem quod sentit, aut intellectum non sentientem quod intelligit, ut probet alterum sine altero[2]) posse? Si corporalia quidem sentiuntur, incorporalia vero intelliguntur, rerum genera diversa sunt, non domicilia sensus et intellectus, id est, non anima et animus. Denique a quo sentiuntur corporalia? si ab anima, ergo iam et sensualis est animus, non tantum intellectualis, nam dum intelligit, sentit, quia si non sentit, nec intelligit, si vero ab anima corporalia sentiuntur, iam ergo et intellectus est vis animae, non tantum sensualis, nam dum sentit, intelligit, quia si non intelligit, nec sentit. Proinde a quo intelliguntur incorporalia? si ab animo, ubi erit anima? si ab anima, ubi erit animus? Quae enim distant, abesse invicem debent, cum suis muneribus operantur. Putabis quidem abesse animum ab anima, si quando animo

---

1) Cod. Wouw.: et intelligere non sentire est. 2) Cod. Agob.: alterum ex altero.

ita afficimur, ut nesciamus nos vidisse quid vel audisse,[1]) quia alibi fuerit animus; adeo contendam, imo ipsam animam nec vidisse nec audisse, quia alibi fuerit cum sua vi, id est animo. Nam et quum dementit homo, dementit anima, non peregrinante, sed compatiente tunc animo. Ceterum animae principaliter casus est. Hoc unde firmatur? quod anima digressa nec animus in homine inveniatur; ita illam ubique sequitur, a qua nec in fine subremanet. Quum vero sequitur et addicitur, perinde intellectus animae addicitur, quam sequitur animus, cui addicitur intellectus. Sit nunc et potior sensu intellectus, et potior cognitor sacramentorum, dummodo et ipse propria vis animae, quod et sensus. Nihil mea interest, nisi cum idcirco praefertur sensui intellectus, ut ex hoc quoque separatior habeatur, quo potior affirmatur. Tunc mihi post differentiam etiam praelatio retundenda est, perventura quoque usque[2]) ad potioris dei persuasionem. Sed de deo suo quoque campo experiemur cum haereticis. Nunc de anima titulus et intellectu non insidiose praeferendo locus. Nam etsi potiora sunt, quae intellectu attinguntur ut spiritalia, quam quae sensu ut corporalia, rerum erit praelatio, sublimiorum scilicet adversus humiliores, non intellectus adversus sensum. Quomodo enim praeferatur sensui intellectus, a quo informatur ad cognitionem veritatum? Si enim veritates per imagines apprehenduntur, id est, invisibilia per visibilia noscuntur, quia et apostolus nobis scribit: invisibilia enim eius a conditione mundi de factitamentis intellecta visuntur,[3]) et Plato haereticis:[4]) facies occultorum ea quae apparent, et necesse esse omnino hunc mundum imaginem quandam esse alterius alicuius; videtur[5]) intellectus duce uti sensu et auctore et principali fundamento, nec sine illo veritates posse contingi. Quomodo ergo potior erit eo, per quem est, quo eget, cui debet totum quod attingit? Ita utrumque concluditur, neque praeferendum sensui intellectum, per quem enim quid constat, inferius ipso est, neque separandum a sensu, per quod enim quid est, cum ipso est.

---

1) Ita locum e ms. emend. Wouw. Antea: si quando. Nam ita efficiunt, ut nesc. n. v. q. vel audisse nec non audisse etc. 2) Rig. perventuro usque. 3) Rom. 1, 20. 4) Plat. Tim. p. 29 sq. p. 37 D. sq. 5) Ita Rig. et Seml. Gel. et ed. Fran. alt. alicuius, et quod sibi videtur etc.

19.[1]) Sed ne illi quidem praetereundi, qui vel modico temporis viduant animam intellectu. Proinde enim viam sternunt postea inducendi eius, sicut et animi, a quo scilicet proveniat intellectus.[2]) Volunt infantiam sola anima contineri, qua tantummodo vivat, non ut pariter sapiat, quia nec omnia sapiant, quae vivant. Denique arbores vivere, nec tamen sapere, secundum Aristotelem, et si quis alius substantiam animalem in universa communicat, quae apud nos in homine privata res est, non modo ut dei opus, quod et cetera, sed ut dei flatus, quod haec sola, quam dicimus cum omni instructu suo nasci. Et si ad arbores provocamur, amplectemur exemplum, siquidem et illis necdum arbusculis, sed stipitibus adhuc et surculis etiamnunc, simul de scrobibus oriuntur, inest propria vis animae. Verum pro temporis ratione remoratur coalescens et coadulescens robori suo, donec aetas impleat habitum, quo natura fungatur. Aut unde mox illis et frutices inoculantur et folia formantur et germina inflantur et flosculi inornantur et succi condiuntur, si non in ipsis omnis paratura generis quiescit, et partibus promota grandescit? Inde igitur et sapiunt, unde vivunt, tam vivendi quam sapiendi proprietate, et quidem ab infantia et ipsae sua. Video enim et vitem adhuc teneram et impuberem, intelligentem tamen iam opera sua et volentem alicui adhaerere, cui innixa et innexa proficiat. Denique non exspectata rustica disciplina, sine arundine, sine cervo, si quid attigerit, ultro amabit, et quidem viriosius amplexabitur de suo ingenio, quam de tuo arbitrio properat esse secura. Video et hederas, quantum velis premas, statim ad superna conari et nullo praeeunte suspendi, quod malint parietibus invehi textili silva, quam humi teri voluntaria iniuria. Contra quibus de aedificio male est, ut crescendo recedunt, ut refugiunt? Sentias ramos aliorsum destinatos, et animationem arboris de divortio parietis intelligas, contentae sua parvitate, quam ex primordio providentissimi fruticis edidicit, timens etiam ruinam. Has ego sapientias et scientias arborum cur non contendam? Vivant, ut philosophi volunt, sapiant, ut philosophi nolunt, intelligat et

1) Hoc caput in Rhen et Gel. edd. inscriptum est: Intellectum semper animae inesse. 2) Gel. et ed. Fran. sicut in anima scilicet proveniat intellectus.

infantia ligni, quo magis hominis, cuius anima velut surculus quidam ex matrice Adam in propaginem deducta et genitalibus feminae foveis commendata cum omni sua paratura pullulabit tam intellectu quam et sensu? Mentior, si non statim infans, ut vitam vagitu salutavit, hoc ipsum se testatur sensisse atque intellexisse, quod natus est, omnes simul ibidem dedicans sensus, et luce visum et sono auditum et humore gustum et aëre odoratum et terra tactum. Ita prima illa vox de primis sensuum vocibus et de primis intellectuum pulsibus cogitur. Plus est, quod de prospectu lacrimabilis vitae quidam augurem incommodorum vocem illam flebilem interpretantur, quo etiam praesciens habenda sit ab ingressu nativitatis, nedum intelligens. Exinde et matrem spiritu probat, et nutricem spiritu examinat, et gerulam spiritu agnoscit, fugiens extranea ubera, et recusans ignota cubilia, et neminem appetens nisi ex usu. Unde illi iudicium novitatis et moris, si non sapit? unde illi et offendi et demulceri, si non intelligit? Mirum satis, ut infantia naturaliter animosa sit non habens animum, et naturaliter affectiosa sit non habens intellectum. At enim Christus ex ore lactentium et parvulorum expediendo laudem nec pueritiam nec infantiam hebetes pronuntiavit, quarum altera cum suffragio occurrens testimonium ei potuit offerre, altera pro ipso trucidata utique vim sensit.

20.[1]) Et hic itaque concludimus, omnia naturalia animae ut substantiva eius ipsi inesse et cum ipsa procedere atque proficere, ex quo ipsa censetur. Sicut et Seneca saepe noster: insita sunt nobis omnium artium et aetatum semina, magisterque ex occulto deus producit ingenia,[2]) ex seminibus scilicet insitis et occultis per infantiam, quae sunt et intellectus. Ex his enim producuntur ingenia. Porro ut frugum seminibus una generis cuiusque forma est, processus tamen varii, alia integro statu evadunt, alia etiam meliora respondent, alia degenerant pro conditione coeli et soli, pro ratione operis et curae, pro temporum eventu, pro licentia casuum; ita et animam licebit[3]) semine uniformem, fetu multiformem. Nam et hic etiam de locis inter-

---

1) Cap. 20. 21. et 22. in Rhen. et Gel. edd. inscripta sunt: De ceteris naturalibus animae. 2) Seneca de benef. 4, 6. 3) Fortasse excidit v. esse.

est. Thebis hebetes et brutos nasci relatum est; Athenis sapiendi dicendique acutissimos, ubi penes Colytum pueri mense citius eloquuntur praecoce lingua, siquidem et Plato in Timaeo [1]) Minervam affirmat, cum urbem illam moliretur, nihil aliud quam regionis naturam prospexisse talia ingenia pollicitam, unde et ipse in Legibus Megillo et Cliniae praecipit, condendae civitati locum procurarent. [2]) Sed Empedocles caussam argutae indolis et obtusae in sanguinis qualitate constituit, perfectum ac profectum de doctrina disciplinaque deducit. Tamen vulgata iam res est gentilium proprietatum. Comici Phrygas timidos illudunt, Sallustius vanos Mauros et feroces Dalmatas pulsat, mendaces Cretas etiam apostolus [3]) inurit. Fortasse an et de corpore et de valetudine aliquid accedat. Opimitas sapientiam impedit, exilitas expedit, paralysis mentem prodigit, phthisis servat. Quanto magis de accidentibus habebuntur, quae circa corpulentiam et valentiam vel acuunt vel obtundunt. Acuunt doctrinae, disciplinae, artes et experientia, negotia, studia; obtundunt inscitiae, ignavia, desidiae, libidines, inexperientiae, otia, vitia. Super haec si et alia quae praesunt potestates; enimvero praesunt, secundum nos quidem dominus deus et diabolus aemulus, secundum communem autem opinionem et providentia et fatum et necessitas et fortuna et arbitrii libertas. Nam haec et philosophi distinguunt, et nos secundum fidem disserenda suo iam novimus titulo. Apparet, quanta sint, quae unam animae naturam varie collocarint, ut vulgo naturae deputentur, quando non species sint, sed sortes naturae et substantiae unius, illius scilicet, quam deus in Adam contulit et matricem omnium fecit; atque adeo sortes erunt, non species substantiae unius, id est, varietas ista moralis, quanta nunc est, tanta non fuerit in ipso principe generis Adam. Debuerant enim fuisse haec omnia in illo, ut in fonte naturae, atque inde cum tota varietate manasse, si varietas naturae fuisset.

21. Quodsi uniformis natura animae ab initio in Adam ante tot ingenia, ergo non multiformis [quia uniformis] per tot ingenia; iam nec triformis, ut adhuc trinitas Valentiniana caedatur, quae nec ipsa in Adam recognoscitur. Quid enim spiritale in illo? Si quia prophetavit magnum illud sacra-

---

1) Plat. Tim. p. 24 D. 2) Plat. de legg. lib. 4 in. 3) Tit. 1, 12.

mentum in Christum et ecclesiam: hoc os ex ossibus meis, et caro ex carne mea, vocabitur mulier; propterea relinquet homo patrem et matrem, et agglutinabitur mulieri suae, et erunt duo in carnem unam; [1]) hoc postea obvenit, quum in illum deus amentiam immisit, spiritalem vim, qua constat prophetia. Si et malum in eo apparuit transgressionis admissum, nec hoc naturale deputandum est, quod instinctu serpentis operatus est, tam non naturale, quam nec materiale, quia et materiae fidem iam exclusimus. Quodsi nec spiritale nec quod dicitur materiale proprium in illo fuit, (nam si ex materia, fuisset mali semen,) superest, ut solum in illo et unicum fuerit naturale, quod censetur animale, quod statu simplex, et uniforme defendimus. De hoc plane relinquitur quaeri, an demutabile debeat credi, quod naturale dicatur. Iidem enim convertibilem negant naturam, ut trinitatem suam in singulis proprietatibus figant, quia arbor bona malos non ferat fructus nec mala bonos, et nemo de spinis metat ficus et de tribulis uvas. Ergo si ita est, neque de lapidibus filios Abrahae suscitare poterit deus, nec genimina viperarum facere poenitentiae fructus. [2]) Et erravit apostolus scribens: eratis et vos aliquando tenebrae, et fuimus et nos aliquando natura filii irae, et in his vos quoque fuistis, sed abluti estis. [3]) Sed nunquam discordabunt sententiae sanctae. Non dabit enim arbor mala bonos fructus, si non inseratur, et bona malos dabit, si non colatur. Et lapides filii Abrahae fient, si in fidem Abrahae formentur. Et genimina viperarum fructum poenitentiae facient, si venena malignitatis exspuerint. Haec erit vis divinae gratiae, potentior utique natura, habens in nobis subiacentem sibi liberam arbitrii potestatem, quod αὐτεξούσιον dicitur, quae cum sit et ipsa naturalis atque mutabilis, quoquo vertitur, natura convertitur. Inesse autem nobis τὸ αὐτεξούσιον naturaliter, iam et Marcioni ostendimus et Hermogeni. Quid nunc, si naturae conditio sic erit definienda, ut duplex determinetur, natorum et innatorum, factorum et infectorum? Atque ita quod natum factumque constiterit, eius natura capiet demutationem; et renasci enim poterit et refici. Innatum autem et infectum immobile

---

1) Gen. 2, 23 sq. 2) Matth. 3, 7 sqq. 3) Eph. 5, 8. 2, 3 1 Cor. 6, 11.

stabit. Quod cum soli deo competat, ut soli innato et infecto et idcirco immortali et inconvertibili, absolutum est, ceterorum omnium natorum atque factorum convertibilem et demutabilem esse naturam, ut, etsi trinitas animae adscribenda esset, ex mutatione accidentiae, non ex iustitutione naturae deputaretur.

22. Cetera animae naturalia iam a nobis audiit Hermogenes cum ipsorum defensione et probatione, per quae dei potius quam materiae propinqua cognoscitur. Hic solummodo nominabuntur, ne praeterita videantur. Dedimus enim illi et libertatem arbitrii, ut supra scripsimus, et dominationem rerum et divinationem interdum, seposita quae per dei gratiam obvenit ex prophetia. Itaque iam ab isto dispositionis retractatu recedam, ut ordinem eius expungam. Definimus animam dei flatu natam, immortalem, corporalem, effigiatam, substantia simplicem, de suo patientem,[1]) varie procedentem, liberam arbitrii, accidentiis obnoxiam, per ingenia mutabilem, rationalem, dominatricem, divinatricem, ex una redundantem. Sequitur nunc, ut quomodo ex una redundet, consideremus, id est, unde et quando et qua ratione sumatur.

23.[2]) Quidam de coelis devenisse se credunt, tanta persuasione, quanta illuc indubitate regressuros repromittunt, ut Saturnius Menandri Simoniani discipulus induxit, hominem affirmans ab angelis factum primoque opus futile et invalidum et instabile in terra vermis instar palpitasse, quod consistendi vires deessent, dehinc ex misericordia summae potestatis, ad cuius effigiem nec tamen plene perspectam temere structus fuisset, scintillulam vitae consecutum, quae illum exsuscitarit et erexerit et constantius animarit et post decessum vitae ad matricem relatura sit. Sed et Carpocrates tantundem sibi de superioribus vindicat, ut discipuli eius animas suas iam et Christo, nedum apostolis, et peraequent et cum volunt praeferant, quas proinde de sublimi virtute conceperint despectrice mundi potentium principatuum. Apelles sollicitatas refert animas terrenis escis de supercoelestibus sedibus ab igneo angelo deo Israelis et

---

1) Rig. sapientem. 2) Hoc cap. in Rhen. et Gel. edd. inscribitur: Unde anima, adversus haereticos, qui eam de coelis deferunt.

nostro, qui exinde illis peccatricem circumfinxerit carnem. Examen Valentini semen Sophiae infulsit animae, per quod historias atque milesias aeonum suorum ex imaginibus visibilium recognoscunt. Doleo bona fide, Platonem omnium haereticorum condimentarium factum. Illius est enim et in Phaedone,[1]) quod animae hinc euntes sint illuc, et inde huc; item in Timaeo,[2]) quod germina[3]) dei delegata sibi mortalium genitura, accepto initio animae immortali, mortale ei circumgelaverint corpus; tum quod mundus hic imago sit alterius alicuius, quae omnia ut fidei commendet, et animam retro in superioribus cum deo egisse in commercio idearum, et inde huc transvenire, et hic quae retro norit de exemplaribus recensere, novum elaboravit argumentum, *μαθήσεις ἀναμνήσεις*,[4]) id est discentias reminiscentias esse; venientes enim huc inde animas oblivisci eorum, in quibus prius fuerint, dehinc ex his visibilibus recordari edoctas. Cum igitur huiusmodi argumento illa insinuentur a Platone, quae haeretici mutuantur, satis haereticos repercutiam, si argumentum Platonis elidam.

24.[5]) Primo quidem oblivionis capacem animam non cedam, quia tantam illi concessit divinitatem, ut deo adaequetur. Innatam eam facit, quod et solum armare potuissem ad testimonium plenae divinitatis; adiicit immortalem, incorruptibilem, incorporalem, quia hoc et deum credidit, invisibilem, ineffigiabilem, uniformem, principalem, rationalem, intellectualem. Quid amplius proscriberet animam, si eam deum nuncuparet? Nos autem, qui nihil deo appendimus, hoc ipso animam longe infra deum expendimus, quod natam eam agnoscimus, ac per hoc dilutioris divinitatis, exilioris felicitatis, ut flatum, non ut spiritum; et si immortalem, ut hoc sit divinitatis, tamen passibilem, ut hoc sit nativitatis, ideoque et a primordio exorbitationis capacem, et inde etiam oblivionis affinem. Satis de isto cum Hermogene. Ceterum quae, ut haberi merito possit ex peraequatione omnium proprietatum deus, nulli passioni subiacebit, ita nec oblivioni, quum tanta sit iniuria oblivio, quanta est gloria

---

1) Plat. Phaed. p. 70 C. 2) Plat. Tim. p. 43 sqq. p. 29 sq. 3) Rig. genimina. 4) Plat. Phaed. p. 73 B. 5) Hoc cap. in Rhen. et Gel. edd. inscribitur: Adversus Platonis argumentum, quod discentias reminiscentias dicat. 6) Gel. et ed. Fran. quae ut deus etc.

eius, cuius iniuria est, memoria scilicet, quam et ipse Plato [1]) sensuum et intellectuum salutem, et Cicero [2]) thesaurum omnium studiorum praedicavit. Nec hoc iam in dubium deducetur, an tam divina anima memoriam potuerit amittere, sed an quam amiserit recuperare denuo possit. Quae enim non debuit oblivisci, si oblita sit, nescio an valeat recordari. Ita utrumque meae animae non Platonicae congruet. Secundo gradu opponam: natura compotem animam facis idearum illarum, an non? imo natura, inquis. Nemo ergo concedet naturalem scientiam naturalium excidere artium; excidet studiorum, excidet doctrinarum, disciplinarum, excident fortasse et ingeniorum et affectuum, quae naturae videntur, non tamen sunt, quia, ut praemisimus, et pro locis et pro institutionibus et pro corpulentiis ac valetudinibus et pro potestatibus dominatricibus et pro libertatibus arbitrii ex accidentibus constant. Naturalium vero scientia ne in bestiis quidem deficit. Plane obliviscetur feritatis leo, mansuetudinis eruditione praeventus, et cum toto suggestu iubarum delicium fiet Berenices alicuius reginae, lingua genas eius emaculans; mores bestiam relinquent, scientia naturalium permanebit. Non obliviscetur idem naturalium pabulorum, naturalium remediorum, naturalium terrorum; et si de piscibus, et si de placentis regina ei obtulerit, carnem desiderabit; et si languenti theriacam composuerit, simiam leo requiret; et si nullum illi venabulum obfirmabit, gallum tamen formidabit. Perinde et homini omnium forsitan obliviosissimo inobliterata perseverabit sola scientia naturalium, ut sola scilicet naturalis, memor semper manducandi in esurie et bibendi in siti, et oculis videndum et auribus audiendum et naribus odorandum et ore gustandum et manu contrectandum. Hi sunt certe sensus, quos philosophia depretiat intellectualium praelatione. Igitur si naturalis scientia sensualium permanet, quomodo intellectualium, quae potior habetur, intercidit? Unde nunc ipsa vis oblivionis antecedentis recordationem? ex multitudine, ait, temporis. Satis improspecte. Quantitas enim temporis non pertinebit ad eam rem, quae innata dicatur, ac per hoc potissimum aeterna credatur. Quod enim aeternum est, eo quia et innatum est, neque initium neque finem temporis

1) Plat. Phaed. p. 72 E. sq. 2) Cic. de orat. 1, 5.

admittendo, nullum modum temporis patitur; cui temporis modus nullus est, nec ulla demutatione tempori subest, nec eadem in multitudine temporis vis est.[1]) Si tempus in caussa est oblivionis, cur, ex quo anima corpori inducitur, memoria delabitur, quasi exinde tempus anima sustineat, quae sine dubio prior corpore, non fuit utique sine tempore? Ingressa vero corpus, statimne obliviscitur, an aliquanto post? Si statim, et quae erit temporis nondum supputandi multitudo? infantia scilicet. Si aliquanto post, ergo illo in spatio ante tempora oblivionis memor adhuc aget anima? Et quale est, ut postea obliviscatur, et rursus postea recordetur? Quoquo autem tempore illam oblivio irruerit, quantus hic etiam habebitur modus temporis? tota, opinor, vitae decursio satis non erit ad evertendam memoriam tanti ante corpus aevi. Sed rursus Plato[2]) caussam demutat in corpus, quasi et hoc fide dignum, ut nata substantia innatae vim exstinguat. Magnae autem et multae differentiae corporum pro gentilitate, pro magnitudine, pro habitudine, pro aetate, pro valetudine. Num ergo et oblivionum differentiae aestimabuntur? Sed uniformis oblivio est; ergo non erit corporalitas multiformis in caussa exitus uniformis. Multa item documenta, teste ipso Platone,[3]) divinationem animae probaverunt, quae proposuimus iam Hermogeni. Sed nec quisquam hominum non et ipse aliquando praesagam animam suam sentit, aut ominis aut periculi aut gaudii augurem. Si divinationi non obstrepit corpus, nec memoriae opinor officiet. In eodem certe corpore et obliviscuntur animae et recordantur. Si qua corporis ratio incutit oblivionem, quomodo contrariam eius admittet recordationem? quia et ipsa post oblivionem recordatio memoria recidiva est. Quod primae memoriae adversatur, cur non et secundae refragetur? Postremo, qui magis reminiscerentur, quam pueruli, ut recentiores animae, ut nondum immersae domesticis ac publicis curis, ut ipsis solis deditae studiis, quorum discentiae reminiscentiae fiunt? Imo cur non ex aequo omnes recordamur, cum ex aequo omnes obliviscamur? Sed tantummodo phi-

---

1) Ita emend. locum Lat.; Gel. et ed. Fran. nec ulla demutatione temporis (Rig. tempori) subest, nec eadem mult. temporis (Rigalt. nec ea de mult. tempori) vis est. 2) Plat. Phaed. p. 65. 3) Plat. Phaedr. c. 20 sqq. p. 242 sqq. Tim. p. 71 sq

losophi; ne ni quidem omnes. Plato scilicet solus in tanta gentium silva, in tanto sapientium prato, idearum et oblitus et recordatus est. Igitur si nullo modo consistit argumentatio ista praecipua, totum illud pariter eversum est, cui accommodata est, ut animae et innatae et in coelestibus conversatae et consciae divinorum illic et inde delatae et hic recordatae crederentur ad occasiones plane haereticis subministrandas.

25.[1]) Iam nunc regrediar ad caussam huius excessus, ut reddam, quomodo animae ex una redundent, quando et ubi et ex qua ratione sumantur, de qua specie nihil refert, a philosopho, an ab haeretico, an a vulgo quaestio occurrat. Nulla interest professoribus veritatis de adversariis eius, maxime tam audacibus, quam sunt primo isti, qui praesumunt, non in utero concipi animam, nec cum carnis figulatione compingi atque produci, sed effuso iam partu nondum vivo infanti extrinsecus imprimi. Ceterum semen ex concubitu muliebribus locis sequestratum motuque naturali vegetatum compinguescere in solam substantiam carnis, eam editam, et de uteri fornace fumantem et calore solutam, ut ferrum ignitum et ibidem frigidae immersum, ita aëris rigore percussam et vim animalem rapere et vocalem sonum reddere. Hoc Stoici cum Aenesidemo, et ipse interdum Plato,[2]) quum dicit perinde animam extraneam alias et extorrem uteri prima aspiratione nascentis infantis adduci, sicut exspiratione novissima educi. Videbimus, an sententiam finxerit. Ne ex medicis quidem defuit Hicesius, et naturae et artis suae praevaricator. Puduit, opinor, illos hoc statuere, quod feminae agnoscerent. At quanto roboratior exitus, a feminis revinci, quam probari? In ista namque specie nemo tam idoneus magister, arbiter, testis, quam sexus ipsius. Respondete, matres, vosque praegnantes, vosque puerperae, steriles et masculi taceant, vestrae naturae veritas quaeritur, vestrae passionis fides convenitur, an aliquam in fetu sentiatis vivacitatem alienam de vestro, de quo palpitent ilia, micent latera, tota ventris ambitio pulsetur, ubique ponderis regio mutetur; an hi motus gaudia vestra sint, et certa se-

---

1) Cap. 25. 26. et 27. in Rhen. et Gel. edd. inscripta sunt: De conceptu animae adversus eos, qui post partum corpori eam inducunt. 2) Plat. Phaed. p. 76.

curitas, quod ita infantem et vivere confidatis et ludere; an si desierit inquies eius, illi prius pertimescatis; an et audiat iam in vobis, quum ad novum sonum excutitur; an et ciborum vanitates illi desideretis, illi etiam fastidiatis; an et valetudinibus invicem communicetis; ille quidem usque[1]) contusionibus vestris, quibus et ipse intus per eadem membra signatur, rapiens sibi iniurias matris. Si livor ac rubor sanguinis passio est, sine anima non erit sanguis; si valetudo animae[2]) accessio est, sine anima non erit valetudo; si alimonia, inedia, crementa, decrementa, pavor, motus, tractatio est animae, his qui fungitur, vivet. Denique desinit vivere, qui desinit fungi. Denique et mortui eduntur, quomodo, nisi et vivi? qui autem et mortui, nisi qui prius vivi? Atquin et in ipso adhuc utero infans trucidatur necessaria crudelitate, quum in exitu obliquatus denegat partum; matricida, ni moriturus. Itaque et inter arma medicorum et organon[3]) est, quo prius patescere secreta coguntur tortili temperamento, cum annulo cultrato,[4]) quo intus membra caeduntur anxio arbitrio, cum hebete unco, quo totum facinus extrahitur[5]) violento puerperio. Est etiam aeneum spiculum, quo iugulatio ipsa dirigitur caeco latrocinio; *ἐμβρυοσφάκτην*[6]) appellant de infanticidii officio, utique viventis infantis peremptorium. Hoc et Hippocrates habuit et Asclepiades et Erasistratus et maiorum quoque prosector Herophilus et mitior ipse Soranus, certi animal esse conceptum, atque ita miserti infelicissimae huiusmodi infantiae, ut prius occidatur, ne viva lanietur. De qua sceleris necessitate nec dubitabat, credo, Hicesius, iam natis animam superducens ex aëris frigidi pulsu, quia et ipsum vocabulum animae penes Graecos de refrigeratione respondeat. Num ergo barbarae Romanaeque gentes aliter animantur, quia animam aliud quid, quam *ψυχὴν* cognominaverunt? Quantae vero nationes sub ferventissimo axe censentur, colorem quoque excoctae? Unde illis anima, quibus

---

1) Gel.: usque et cont.; Rig. usque eo, de contusionibus etc. 2) Sic emend. Wouw. et Rig.; alii: valetudo omnis accessio est. 3) Gel. et Pam.: organa; cod. Wouw., Rig. et Seml. organon. 4) Rig. anulocultro. 5) Sic Rig. e cod. Agob.; Gel. et Pam. totum pecus attrahitur. 6) Sic Rig. Wouw., Seml. e cod. Ursini; cod. Agob.: *ἐμβρυοσέκτην*, Gel, et Pam.: *ἐμβρυορέκτην*, ed. Pam. in margine: *ἐμβρυοπάκτην*.

aëris rigor nullus? Taceo cubiculares aestus et omnem illic caloris paraturam enitentibus necessariam, quae afflari vel maxime periculum est. In ipsis paene balneis fetus elabitur, et statim vagitus auditur. Ceterum si aëris rigor thesaurus est animae, extra Germanias et Scythas et Alpes et Argaeos nemo debuit nasci. Atquin et populi frequentiores apud orientalem et meridialem temperaturam et ingenia expeditiora omnibus Sarmatis etiam mente torpentibus. Et animi enim de rigoribus scitiores provenirent, si animae de frigusculis evenirent; cum substantia enim et vis. His ita praestructis, possumus illos quoque recogitare, qui exsecto matris utero vivi aërem hauserunt, Liberi aliqui et Scipiones. Quodsi qui, ut Plato, perinde non putat duas animas in unum convenire, sicut nec corpora, ego illi non modo duas animas in unum congestas ostendissem, sicut et corpora in fetibus, verum et alia multa cum anima conserta, daemonis scilicet, nec unius, ut in Socrate ipso, verum et septenarii spiritus, ut in Magdalena,[1]) et legionarii numeri, ut in Geraseno,[2]) quo facilius anima cum anima conseretur ex societate substantiae, quam spiritus nequam ex diversitate naturae. At idem in sexto Legum, monens cavere, ne vitiatio seminis ex aliqua vilitate concubitus labem corpori et animae supparet, nescio de pristina magis, an de ista sententia sibi exciderit. Ostendit enim animam de semine induci, quod curari monet, non de prima adspiratione nascentis. Unde, ore te, similitudine animae quoque parentibus de ingeniis respondemus secundum Cleanthis testimonium, si non et ex animae semine educimur? Cur autem et veteres astrologi genituram hominis ab initio conceptus digerebant, si non exinde et anima est, ad quam aeque pertinet, si quid est flatus?[3])

26. Sed omnis inaequalitas sententiae humanae usque ad dei terminos. In nostras iam lineas gradum colligam, ut quod philosophis medicisque respondi, Christiano probem. De tuo, frater, fundamento fidem aedifica; aspice viventes uteros sanctissimarum feminarum, nec modo spirantes iam illic infantes, verum etiam prophetantes. Ecce viscera Rebeccae[4]) inquietantur, et longe adhuc partus et aëris nullus

1) Marc. 16, 9. 2) Marc. 5, 1 sqq. 3) Wouw. et Rig. e cod. Ursini: status? 4) Gen. 25, 22 sq.

impulsus. Ecce duplex fetus in locis matris tumultuantur, et nusquam adhuc populi duo. Portentosa forsitan petulantia infantiae ante certantis quam viventis, ante animosae quam animatae, si tantummodo matrem subsultando turbasset. At cum partus aperitur et numerus inspicitur et auguratus recognoscitur, puto, iam non animae solummodo probantur infantium, sed et pugnae. Detinebatur, qui praevenerat nasci a praevento necdum plenius edito, tantum manu nato. Et si ipse animam de prima spiratione potabat Platonico more aut de aëris rigore carpebat Stoica forma, quid ille, qui exspectabatur, qui adhuc intus detinebatur et foris iam detinebat? Nondum, opinor, spirans plantam fratris invaserat, etiamnunc calens matre se priorem prodisse cupiebat. O infantem et aemulum et validum et olim contentiosum, credo, quia vivum. Aspice etiam singulares conceptus et quidem monstrosiores sterilis et virginis, quae vel hoc ipso imperfectos edere potuissent pro eversione naturae, ut altera semini stupida, altera intacta. Decebat, si forte, sine anima nasci, qui fuerant non rite concepti, sed et illi vivunt in suo quisque utero. Exsultat Elizabeth, Ioannes intus impulerat; glorificat dominum Maria, Christus intus instinxerat.[1]) Agnoscunt matres suos invicem fetus, agnitae mutuo ab ipsis utique viventibus, qui non tantum animae erant, verum et spiritus. Sic et ad Hieremiam legis dei vocem: priusquam te in utero fingerem, novi te.[2]) Si fingit deus in utero, et afflat ex primordii forma: et finxit deus hominem, et flavit in eum flatum vitae.[3]) Nec nosset autem hominem deus in utero, nisi totum: et priusquam exires de vulva, sanctificavi te.[4]) Et mortuum adhuc corpus? utique nequaquam; deus enim vivorum, non mortuorum.[5])

27. Quomodo igitur animal conceptum? simulne conflata utriusque substantia corporis animaeque, an altera earum praecedente? imo simul ambas et concipi et confici et perfici dicimus, sicut et promi, nec ullum intervenire momentum in conceptu, quo locus ordinetur. Recogita enim de novissimis prima: si mors non aliud determinatur, quam disiunctio corporis animaeque,[6]) contrarium morti vita non aliud definietur, quam coniunctio corporis animaeque; si

---

1) Luc. 1, 36. 46. 2) Ier. 1, 5. 3) Gen. 1, 27. 3, 7. 4) Ier. 1, 5. 5) Matth. 22, 30. 6) Plat. Phaed. p. 64 C.

disiunctio simul utrique substantiae accidit per mortem, hoc debet coniunctionis forma mandasse pariter obvenientis per vitam utrique substantiae. Porro vitam a conceptu agnoscimus, quia animam a conceptu vindicamus; exinde enim vita, quo anima. Pariter ergo in vitam compinguntur, quae pariter in mortem separantur. Tunc si alteri primatum damus, alteri secundatum, seminis quoque discernenda sunt tempora pro statu ordinis. Et quando collocabitur corporis semen, quando animae? imo si tempora seminum dividentur, et materiae diversae habebuntur ex distantia temporum. Nam etsi duas species confitebimur seminis, corporalem et animalem, indiscretas tamen vindicamus, et hoc modo contemporales eiusdemque momenti. Ne itaque pudeat necessariae interpretationis. Natura veneranda est, non erubescenda. Concubitum libido, non conditio foedavit; excessus, non status est impudicus, siquidem benedictus status apud deum: crescite et in multitudinem proficite.[1]) Excessus vero maledictus, adulteria et stupra et lupanaria. In hoc itaque sollemni sexuum officio, quod marem ac feminam miscet, in concubitu dico communi, scimus et animam et carnem simul fungi, animam concupiscentia, carnem opera, animam instinctu, carnem actu. Unico igitur impetu utriusque, toto homine concusso despumatur semen totius hominis, habens ex corporali substantia humorem, ex animali calorem. Et si frigidum nomen est anima Graecorum, quare corpus exempta ea friget? Denique ut adhuc verecundia magis pericliter quam probatione, in illo ipso voluptatis ultimo aestu, quo genitale virus expellitur, nonne aliquid de anima quoque sentimus exire? atque adeo marcescimus et devigescimus cum lucis detrimento? Hoc erit semen animale protinus ex animae destillatione, sicut et virus illud corporale semen ex carnis defaecatione. Fidelissima primordii exempla; de limo caro in Adam. Quid aliud limus, quam liquor opimus? Inde erit genitale virus, ex afflatu dei anima. Quid aliud afflatus dei, quam vapor spiritus? Inde erit quod per virus illud efflamus. Quum igitur in primordio duo diversa atque divisa, limus et flatus, unum hominem coëgissent, confusae substantiae ambae iam in uno semina quoque sua miscuerunt, atque exinde generi propagando formam tradiderunt, ut et

1) Gen. 1, 27.

nunc duo, licet diversa, etiam unita pariter effluant, pariterque insinuata sulco et arvo suo pariter hominem ex utraque substantia effruticent, in quo rursus semen suum insit secundum genus, sicut omni conditioni genitali praestitutum est. Igitur ex uno homine tota haec animarum redundantia agitur, observante scilicet natura dei edictum: crescite et in multitudinem proficite.[1] Nam et in ipsa praefatione operis unius: faciamus hominem, universa posteritas pluraliter praedicata est: et praesint piscibus maris.[2] Nihil mirum; repromissio segetis in semine.

28.[3] Quis ille nunc vetus sermo apud memoriam Platonis de animarum reciproco discursu, quod hinc abeuntes eant illuc, et rursus huc veniant et vivant, et dehinc e vita abeant, rursus ex mortuis effici vivos?[4] Pythagoricus, ut volunt, quin et divinus, ut Albinus existimat,[5] aut Mercurii forsitan Aegyptii. Sed nullus sermo divinus nisi dei unius, quo prophetae, quo apostoli, quo ipse Christus intonuit. Multo antiquior Moyses etiam Saturno nongentis circiter annis, nedum pronepotibus eius,[6] certe divinior multo, qui decursus generis humani ab exordio mundi quoque per singulas nativitates nominatim temporatimque digessit, satis probans divinitatem operis ex divinatione vocis. Si vero Samius sophista Platoni auctor est animarum de recidivatu revolubili semper ex alterna mortuorum atque viventium suffectione, certe ille Pythagoras, etsi bonus cetera, tamen ut hanc sententiam exstrueret, non turpi modo, verum etiam temerario mendacio incubuit. Cognosce, qui nescis, et crede nobiscum. Mortem simulat, subterraneo latitat, septenni se illic patientia damnat, interea quae de posteris defunctis ad fidem rerum esset relaturus, ab unica conscia et ministra matre cognoscit, ut satis sibi visus est corpulentiam interpolasse ad omnem mortui veteris horrorem, de adytis fallaciae emergit, ut ab inferis redditus. Quis non crederet revixisse, quem crediderat obisse, audiens praesertim ab eo, quae de posteris mortuis nisi apud inferos non videretur cognoscere potuisse? Sic ex mortuis vivos effici senior

---

1) Gen. 1, 27. 2) Gen. 1, 26. 3) Cap. 28. 29. 30. 31. in Rhen. et Gel. edd. inscripta sunt: Adversus Platonem, non ex mortuis fieri vivos. 4) Plat. Phaed. p. 70 C. sqq. 5) Sic cod. Wouw. et Rig.; ceteri: Pyth., ut volunt quidam, divinus, Albini, ut existimo, etc. 6) Cf. Apolog. c. 19.

sermo est. Quid enim, si et iunior? Neque veritas desiderat vetustatem, neque mendacium devitat novellitatem. Teneo plane falsum antiquitate generosum; quidni falsum, cuius testimonium quoque ex falso est? Quomodo credam non mentiri Pythagoram, qui mentitur, ut credam? quomodo mihi persuadebit Aethalidem[1]) et Euphorbum[2]) et Pyrrhum piscatorem et Hermotimum[3]) se retro ante Pythagoram fuisse, ut persuadeat vivos ex mortuis effici, qui iterum se Pythagoram peieravit? Quanto enim credibilius, ipse ex semet ipso semel redisset in vitam, quam totiens alius atque alius? tanto et in durioribus fefellit, qui molliora mentitus est. Sed clypeum Euphorbi olim Delphis consecratum recognovit, et suum dixit, et de signis vulgo ignotis probavit.[4]) Respice ad Hypogeum eius, et si capit, crede. Nam qui talem commentus est stropham, cum iniuria bonae valetudinis, cum fraude vitae septennio excruciatae infra terram inedia, ignavia, umbra, cui tanti fuit fastidium coeli, quam non accesserit temeritatem, quam non tentaverit curiositatem, ut ad notam clypei illius perveniret? Quid autem, si in historiis aliquibus occultioribus reperit? Quid si defectae iam traditionis superstites aliquas famae aurulas hausit? Quid si ab aedituo redempta clam inspectione cognovit? Scimus etiam magos elicere explorandis occultis per catabolicos et paredros et pythonicos spiritus. Non enim et Pherecydes, Pythagorae magister, his forsan artibus divinabat, ne dicam somniabat? Quid si idem daemon in illo fuit, qui et in Euphorbo res sanguinis gessit? Denique qui se Euphorbum ex argumento clypei probarat, cur neminem Troianorum commilitonum aeque recognovit? Nam et illi iam revixissent, si vivi ex mortuis fierent.

29. Mortuos quidem ex vivis effici constat, non ideo tamen et ex mortuis vivos. Ab initio enim vivi priores, unde ab initio aeque mortui posteriores; non aliunde quam ex vivis illi habuerant, unde proficiscerentur, dum ne ex mortuis isti non habuerint, unde magis deducerentur. Igitur si ab initio vivi non ex mortuis, cur postea ex mortuis? Defecerat ille, quicunque est, originis fons? an formae poenituit? et quomodo in mortuis salva est? Non quia ab initio

1) Gel.: Ephalidem. 2) Cf. lib. de resurr. carnis c. 1. 3) Gel.: Hermippum. 4) Cf. Ovid. met. 15, 160 sqq. Diog. Laert. lib. 8.

mortui ex vivis, idcirco semper ex vivis? Aut enim in utraque parte forma initii perseverasset, aut in utraque mutasset, ut si vivos ex mortuis postea fieri oportuerat, perinde oporteret etiam non ex vivis effici mortuos. Si non peraequare deberet fides institutionis, non usquequaque contraria ex contrariis reformari alternant. Et nos enim opponemus contrarietates nati et innati, visualitatis et caecitatis, iuventae et senectae, sapientiae et insipientiae; nec tamen ideo innatum de nato provenire, quia contrarium ex contrario fiat, nec visualitatem iterum ex caecitate, quia de visualitate caecitas accidat, nec iuventam rursus de senecta reviviscere, quia ex iuventa senecta marcescat, nec insipientiam ex sapientia denuo obtendi, quia ex insipientia sapientia acuatur. Haec et Albinus Platoni suo veritus subtiliter quaerit contrarietatum genera distinguere, quasi non et haec tam absolute in contrarietatibus posita sint, quam et illa, quae ad sententiam magistri sui interpretantur, vitam dico et mortem. Nec tamen ex morte vita reddatur, quia ex vita mors deferatur.

30. Quid autem ad cetera respondebimus? Primo enim si ex mortuis vivi, sicut mortui ex vivis, unus omnino et idem numerus semper haesisset omnium hominum, ille scilicet numerus, qui primus vitam introisset. Priores enim ex mortuis vivi, dehinc mortui ex vivis, et rursus ex mortuis vivi. Et dum hoc semper ex iisdem, ita totidem semper, qui ex iisdem. Nam neque plures aut pauciores exissent, quam redirent. Invenimus autem apud commentarios etiam humanarum antiquitatum paulatim humanum genus exuberasse, dum aborigines vel vagi vel extorres vel gloriosi quique occupant terras, ut Scythae Parthicas,[1]) ut Temenidae[2]) Peloponnesum, ut Athenienses Asiam, ut Phryges Italiam, ut Phoenices Africam, dum sollemnes etiam migrationes, quas *μετοικίας*[3]) appellant, consilio exonerandae popularitatis, in alios fines examina gentis eructant. Nam et aborigines[4]) nunc in suis sedibus permanent, et alibi amplius gentilitatem foeneraverunt. Certe quidem ipse orbis in promtu est cultior de die et instructior

---

1) Cod. Agob. et edd omnes: Parthicas; cod. Urs. Parthiam, Wouw. Parthicam. 2) Ita h. l. emend. Iunius et Salmasius ad lib. de pallio c. 2.; cod. Urs. et Rig. Amyclae; Gel. et Pam.: ut Menidae Pelop., quae tria vv. in cod. Agob. desiderantur. 3) Rig. *ἀποικίας*. 4) Praeter Wouw. et Rig. edd. omnes: origines.

pristino. Omnia iam pervia, omnia nota, omnia negotiosa, solitudines famosas retro fundi amoenissimi obliteraverunt, silvas arva domuerunt, feras pecora fugaverunt, arenae seruntur, saxa panguntur, paludes eliquantur, tantae iam urbes, quantae non casae quondam. Iam nec insulae horrent, nec scopuli terrent; ubique domus, ubique populus, ubique respublica, ubique vita. Summum testimonium frequentiae humanae. Onerosi sumus mundo, vix nobis elementa sufficiunt, et necessitates arctiores, et querelae apud omnes, dum iam nos natura non sustinet. Revera lues et fames et bella et voragines civitatum pro remedio deputanda, tanquam tonsura insolescentis generis humani; et tamen, quum eiusmodi secures maximam mortalium vim semel caedant, nunquam restitutionem eius vivos ex mortuis reducentem post mille annos semel orbis expavit.[1]) Et hoc enim sensibile fecisset aequa vis amissionis et restitutionis, si vivi ex mortuis fierent. Cur autem mille annis post, et non statim ex mortuis vivi, quum, si non statim supparetur, quod erogatur, in totum absumi periclitetur praeveniente restitutionem defectione, quia nec pariasset commeatus hic vitae milliario tempori longe scilicet brevior et idcirco facilior ante exstingui quam redaccendi? Igitur quae hoc modo intercidisset, si vivi ex mortuis fierent, quando non intercidit, non erit credendum vivos ex mortuis fieri.

31. Iam vero si ex mortuis vivi, utique singuli ex singulis. Singulorum ergo corporum anima, ut singulas in singula corpora reverti oportuerat. Porro si et binae et trinae et quinae usque uno utero resumuntur, non erunt ex mortuis vivi, quia non singuli ex singulis. Et hoc autem modo primordii forma signatur,[2]) quum et nunc plures animae de una proferuntur. Item quum varia aetate decedant animae, cur una revertuntur? Omnes enim ab infantia imbuuntur, qua infans revertatur;[3]) quale est autem, ut senex defunctus infans revertatur? si decrescit foris anima retrograda aetate, quanto magis erat, ut progressior reverteretur mille post annis? Certe vel coaetanea suae mortis, ut aevum, quod reliquisset, iterum recepisset. Sed etsi

1) Cf. Plat. Phaedr. c. 29. p. 248 E sq. 2) Rig. e cod. Agob.: singulatur. 3) Vv. qua infans revertatur non sunt in ed. Rig.

eaedem semper revolverentur, licet non corporum quoque formas easdem, tamen vel ingeniorum et studiorum et affectionum pristinas proprietates secum referre deberent, quoniam temere eaedem haberentur, carentes iis, per quae eaedem probarentur.[1] Unde scias, inquis, an ita quidem fiat occulte, sed conditio milliarii aevi interimat facultatem recensendi, qua ignorata et ibi revertuntur. Atquin scio non ita fieri, quum Pythagoram, Euphorbum mihi opponis.[2] Ecce enim Euphorbum militarem et bellicam animam satis constat vel de ipsa gloria clypeorum consecratorum, Pythagoram vero tam residem et imbellem, ut proelia tunc Graeciae vitans, Italiae maluerit quietem geometriae et astrologiae et musicae devotus, alienus studio et affectu Euphorbi. Sed et Pyrrhus ille fallendis piscibus agebat, Pythagoras contra nec edendis ut animalibus abstinens. Aethalides[3] autem et Hermotimus fabam quoque in pabulis communibus irruerat, Pythagoras vero ne per fabalia quidem transeundum discipulis suis tradidit. Quomodo ergo eaedem animae recuperantur, quae nec ingeniis nec institutis iam nec victibus eaedem probabuntur? Iam nunc de tanto Graeciae censu quatuor solae animae recensentur. Sed et quid utique de solo Graeciae censu, ut non ex omni gente, ex omni aetate ac dignitate, ex omni denique sexu, et *μετεμψύχωσις* et *μετενσωμάτωσις* quotidie existant, cur solus Pythagoras alium atque alium se recognoscat, non et ego? aut si privilegium philosophorum est, et utique Graecorum, quasi non et Scythae et Indi philosophentur, cur neminem et retro meminit Epicurus, neminem Chrysippus, neminem Zeno, ne ipse quidem Plato, quem forsitan Nestorem credidissemus ob mella facundiae?

32.[4]) Sed enim Empedocles, qui se deum delirarat, idcirco, opinor, dedignatus aliquem se heroum recordari: thamnus et piscis fui, inquit.[5] Cur non magis et pepo tam

---

1) Praeter Rig. edd. omnes: licet non corp. qu. f. easdem, licet non flatorum; tamen quoque fortes casam vel ingeniorum et stud. et adiectionum — carentes his per quae eadem probarentur. 2) Adduntur in edd. Gel. et Pam. vv.: Ecce enim Euphorbum mihi opponis. Quae prorsus supervacua recte delerunt Iunius et Rig. 3) Gel.: Ephalides. 4) Cap. 32. et 33. in Rhen. et Gel. edd. inscripta sunt: Adversus Pythagorae et Empedoclis opiniones de metempsychosi et metensomatosi. 5) Diog. Laert. 8, 77.

insulsus, et chamaeleon tam inflatus? Plane ut piscis, ne aliqua sepulturae conditio reputesceret,[1]) assum se maluit in Aetnam praecipitando. Atque exinde in illo finita sit *μετενσωμάτωσις*, ut aestiva coena post assum. Perinde igitur et hic dimicemus necesse est adversus portentosiorem praesumptionem, bestias ex hominibus et homines ex bestiis revolventem. Viderint thamni, licebit et lapathi,[2]) ne plus ridere quam docere cogamur. Dicimus animam humanam nullo modo in bestias posse transferri, etiamsi secundum philosophos ex elementitiis substantiis censeretur. Sive enim ignis anima, sive aqua, sive sanguis, sive spiritus, sive aër, sive lumen, recogitare debemus contraria quaeque singulis speciebus animalia: igni quidem ea, quae rigent, colubros, stelliones, salamandras; etiam quaecunque de aemulo producentur elemento, de aqua scilicet, perinde contraria, utique illa, quae arida et exsuccida, denique siccitatibus gaudent locustae, papiliunculi, chamaeleontes; item contraria sanguini, quae carent purpura eius, cochleas, vermiculos et maiorem piscium censum; spiritui vero contraria, quae spirare non videntur, carentia pulmonibus et arteriis, culices, formicas, tineas et hoc genus minutalia; item aëri contraria, quae semper subterraneum et subaquaneum viventia carent haustu eius; (res magis quam nomina noveris;) item contraria lumini, quae caeca in totum, vel solis tenebris habent oculos, talpas, vesperugines, noctuas. Haec ut ex apparentibus et manifestis substantiis doceam. Ceterum si et atomos Epicuri tenerem, et numeros Pythagorae viderem, et ideas Platonis offenderem, et entelechias Aristotelis occuparem, invenirem fors his quoque speciebus animalia, quae nomine contrarietatis opponerem. Contendo enim, ex quacunque substantia supra dicta constitisset humana anima, non potuisse eam in tam contraria unicuique substantiae animalia reformari et censum eis de sua translatione conferre, a quibus excludi ac respui magis haberet, quam admitti et capi nomine huius primae contrarietatis, quae substantivi status diversitatem committit, tunc et reliquae per

---

1) Wouw.: ne aliqua sepultura conditiore patesceret (Rigalt. putesceret). — Cf. Diog. Laert. 8, 67 sqq. 2) Gel. et cod. Agob.: lapti; Wouw., ed. Fran. et Seml.: lapathi; Rig. licebit et raptim.

consequentem ordinem cuiusque naturae. Nam et sedes alias humana anima sortita est et victus et instructus et sensus et affectus et concubitus et fetus, item ingenia, tum opera, gaudia, taedia, vitia, cupidines, voluptates, valetudines, medicinas, suos postremo et vitae modos et exitus mortis. Quomodo igitur illa anima, quae terris inhaerebat, nullius sublimitatis, nullius profunditatis intrepida, ascensu etiam scalarum fatigabilis, submersu etiam piscinarum strangulabilis, aëri postea insultabit in aquila aut mari postea desultabit in anguilla? Quomodo item pabulis liberalibus et delicatis atque curatis educata, non dico paleas, sed spinas et agrestes amaritudines frondium et bestias sterquiliniorum, vermium etiam venena ruminabit, si in capram transierit, vel in coturnicem, imo et cadaverinam, imo et humanam, sui utique memor in urso et leone? Sic et cetera ad incongruentiam redige, ne singulis perorandis immoremur. Ipsius animae humanae quisquis modus, quaecunque mensura, quid faciet in amplioribus longe vel minutioribus animalibus? Necesse est enim et corpus omne anima compleri, et animam omnem corpore obduci. Quomodo ergo anima hominis complebit elephantum? quomodo item obducetur in culice? si tantum extendetur aut contrahetur, profecto periclitabitur. Et ideo adiicio, quod nulla ratione capax est huiusmodi translationis in animalia nec modulis corporum nec ceteris naturae suae legibus adaequantia. Numquid ergo demutabitur secundum qualitates generum et vitam eorum contrariam humanae vitae, facta et ipsa contraria humanae per demutationem? Enimvero si demutationem capit amittens quod fuit, non erit quae fuit; et si quae fuit, non erit; soluta est *μετενσωμάτωσις*, non adscribenda scilicet ei animae, quae, si demutabitur, non erit. Illius enim *μετενσωμάτωσις* dicetur, quaecunque eam in suo statu permanendo pateretur. Igitur si nec mutari potest, ne non sit ipsa, nec permanere in statu, quia contraria non capit, quaero adhuc caussam aliquam fide dignam huiusmodi translationis. Nam etsi quidam homines bestiis adaequantur pro qualitatibus morum et ingeniorum et affectuum, quia et deus: adsimilatus est, inquit, homo irrationabilibus iumentis: [1]) non ideo milvi ex rapacibus fient et canes ex spurcis et pantherae ex acerbis, aut oves

1) Ps. 49, 21.

ex probis et hirundines ex garrulis et columbae ex pudicis, quasi eadem substantia animae ubique naturam suam in animalium proprietatibus repetat. Aliud est autem substantia, aliud natura substantiae, siquidem substantia propria est rei cuiusque, natura vero potest esse communis. Suspice exemplum. Substantia est lapis, ferrum; duritia lapidis et ferri natura substantiae est. Duritia communicat, substantia discordat. Mollitia lanae, mollitia plumae pariant naturalia earum, substantiva non pariant. Sic et si saeva bestia vel proba vocetur homo, sed non eadem anima. Nam et tunc naturae similitudo notatur, cum substantiae dissimilitudo conspicitur. Ipsum enim quod hominem similem bestiae iudicas, confiteris animam non eandem, similem dicendo, non ipsam. Sic et divina pronuntiatio sapit, pecudibus adaequans hominem natura, non substantia. Ceterum nec deus hominem hoc modo notasset, si pecudem de substantia nosset.

33. Etiam quum iudicii nomine vindicatur hoc dogma, quod animae humanae pro vita et meritis genera animalium sortiantur, iugulandae quaeque in occisoriis, et subigendae quaeque in famulatoriis, et fatigandae in operariis, et foedandae in immundis, proinde honorandae et diligendae et curandae et appetendae in speciosissimis et probissimis et utilissimis et delicatissimis: et hic dicam: si demutantur, non ipsae dispungentur, quae merebuntur. Et evacuabitur ratio iudicii, si meritorum deerit sensus; deerit autem sensus meritorum, si status verterit animarum; vertit autem status animarum, si non eaedem perseveraverint. Aeque si perseveraverint[1]) in iudicium. Quod et Mercurius Aegyptius novit, dicens animam digressam a corpore non refundi in animam universi, sed manere determinatam, uti rationem, inquit, patri reddat eorum, quae in corpore gesserit. Volo iudicii utique divini iustitiam, gravitatem, maiestatem, dignitatem recensere, si non sublimiore fastigio praesidet humana censura, plenior utriusque sententiae honore poenarum et gratiarum, severior in ulciscendo et liberalior in largiendo. Quid putas futuram animam homicidae? aliquod, credo, pecus lanienae et macello destinatum, ut perinde iuguletur, quia et ipsa iugulaverit, perinde decorietur, quia et ipsa

1) Cod. Wouw. si non persev.

despoliaverit, perinde in pabulum proponatur, quia et ipsa bestiis obiecerit eos, quos in silvis et arvis trucidaverit. Si ita iudicabitur, nonne illa anima plus solatii quam supplicii relatura est, quod funus inter cocos pretiosissimos invenit, quod condimentis Apicianis et Lurconianis humatur, quod mensis Ciceronianis infertur, quod lancibus splendidissimis Syllanis effertur, quod exsequias convivium patitur, quod a coaequalibus devoratur potius quam a milvis et lupis, ut in hominis corpore tumulata et in suum genus regressa resurrexisse videatur, exsultans adversus humana iudicia, si ea experta est? Namque illa sicarium variis et exquisitis et iam praeter naturam eruditis feris dissipant, et quidem viventem, imo nec facile morientem, curata mora finis ad plenitudinem poenae. Sed etsi anima praefugerit ultimo gladio, ne corpus quoque evaserit ferrum, nihilominus iugulo utroque confosso [1]) costisque transfixis compensatio proprii facinoris exigitur. Inde in ignem datur, ut et sepultura puniatur. Aliter denique non licet. Nec tamen tanta est rogi cura, ut reliquias aliae bestiae inveniant; certe nec ossibus parcitur, nec cineribus indulgetur nuditate plectendis. Tanta est apud homines homicidii vindicta, quanta ipsa, quae vindicatur natura. Quis non praeferat seculi iustitiam, quam et apostolus [2]) non frustra gladio armatam contestatur, quae pro homine saeviendo religiosa est? Si ceterorum quoque scelerum mercedem cogitemus, patibula, vivicomburia, culeos et uncos et scopulos, cui non expediat apud Pythagoram et Empedoclem sententiam pati? Nam et qui laboribus atque servitiis puniendi, in asinos utique et mulos recorporabuntur, quantum sibi de pistrinis et aquilegis rotis gratulabuntur, si metallorum et ergastulorum et operum publicorum ipsorumque carcerum, licet otiosorum, recordentur. Perinde qui integre morati commendaverint iudici vitam, quaero praemia, sed potius invenio supplicia. Nimirum magna merces bonis in animalia quaecunque restitui. Pavum se meminit Homerus Ennio somniante; sed poëtis nec vigilantibus credam. Etsi pulcherrimus pavus et quo velit colore cultissimus; sed tacent pennae, sed displicet vox. Et poëtae nihil aliud quam cantare malunt. Damnatus est igitur Ho-

---

1) Sic Cod. Urs.; Lat. et Rig. iugulo ventreque confossis. Cet. iug. utroque confossis. 2) Rom. 13, 4.

merus in pavum, non honoratus.[1]) Plus de seculi remuneratione gaudebit, pater habitus liberalium disciplinarum, ut malit famae suae ornamenta, quam caudae.[2]) Age nunc, ut poëtae in pavos vel in cycnos transeant, si vel cycnis decora vox est, quod animal indues viro iusto Aeaco?[3]) quam bestiam integrae feminae Didoni? quam volucrem patientia, quam pecudem sanctimonia, quem piscem innocentia sortientur? Omnia famula sunt hominis, omnia subiecta, omnia mancipata. Si quid horum futurus est, deminoratur illic ille, cui ob merita vitae imagines, statuae et tituli, honores publici, privilegia rependuntur, cui curia, cui populus suffragiis immolat. O iudicia divina post mortem humanis mendiciora,[4]) contemptibilia de poenis, fastidibilia de gratiis, quae nec pessimi metuant nec optimi cupiant, ad quae magis scelesti, quam sancti quique properabunt, illi, ut iustitiam seculi citius evadant, isti, ut tardius eam capiant. Bene philosophi docetis, utiliter suadetis, leviora post mortem supplicia vel praemia, cum, si quod iudicium animas manet, gravius debeat credi in dispunctione vitae, quam in administratione, quia nihil plenius, quam quod extremius, nihil autem plenius, quam quod divinius. Deus itaque iudicabit plenius, quia extremius per sententiam aeternam tam supplicii quam refrigerii, nec in bestias, sed in sua corpora revertentibus animabus. Et hoc semel et in eum diem, quem solus pater novit, ut pendula exspectatione sollicitudo fidei probetur, semper diem observans, dum semper ignorat, quotidie timens, quod quotidie sperat.

34.[5]) Nulla quidem ad hodiernum dementiae huiusmodi sententia erupit sub nomine haeretico, quae humanas animas refingat in bestias. Sed necessarie hanc quoque speciem intulimus et exclusimus ut superioribus cohaerentem, quo perinde in pavo tunderetur Homerus, sicut in Pythagora Euphorbus, atque ita hac etiam μετεμψυχώσει sive μετεν-

---

1) Cf. lib. de resurr. carnis c. 1. 2) Gel. et Pam.: quam gaudeat; cod. Urs.: quam gaudia; cod. Agob.: quam gaude; Lat., Ciac. et Rig. quam caudae. 3) Ita scriptum est in cod. Urs.; cod. Agob.: de loco; ed. Gelen. Deloco; ed. Fran. Deiocae. (Cf. Herod. 1, 96.) 4) Pam. et Seml.: mendiciora; ceteri: mendaciora. 5) In Rhen. et Gel. edd. hoc caput inscribitur: Adversus opinionem Simonis haeretici.

σωματώσει repercussa, illa rursus caederetur, quae aliquid haereticis subministravit. Nam et Simon Samarites in actis apostolorum [1]) redemptor spiritus sancti, posteaquam damnatus ab ipso cum pecunia sua interitum frustra flevit, conversus ad veritatis expugnationem quasi pro solatio ultionis, fultus etiam artis suae viribus, ad praestigias virtutis alicuius Helenam quandam Tyriam de loco libidinis publicae eadem pecunia redemit, dignam sibi mercedem pro spiritu sancto; et se quidem finxit [2]) summum patrem, illam vero iniectionem suam primam, qua iniecerat angelos et archangelos condere, huius eam propositi compotem exsilisse de patre et in inferiora desultasse, atque illic praevento patris proposito angelicas potestates genuisse ignaras patris artificis mundi huius, ab his vero per invidiam retentam, [3]) ne digressa ea alterius genimina viderentur, et idcirco omni contumeliae addictam, ut nusquam discedere depretiatam liberet, humanae quoque formae succidisse velut vinculis carnis coërcendam; ita multis aevis per alios atque alios habitus femininos volutatam etiam illam Helenam fuisse exitiosissimam Priamo et Stesichori postea oculis, quem et excaecasset ob convitium carminis, dehinc reluminasset ob satisfactionem laudis; proinde migrantem eam de corporibus in corpora, postrema dedecoratione sub titulo prostitisse Helenam viliorem. Hanc igitur esse ovem perditam, ad quam descenderit pater summus, Simon scilicet, et primum recuperata ea et revecta, nescio humeris an feminibus, exinde ad hominum respexerit salutem quasi per vindictam liberandorum ex illis angelicis potestatibus, quibus fallendis et ipse configuratus aeque hominibus et hominem ementitus, in Iudaea quidem filium, in Samaria vero patrem gesserit. O Helenam inter poëtas et haereticos laborantem, tunc adulterio, nunc stupro infamem, nisi quod de Troia gloriosius eruitur quam de lupanari, mille navibus de Troia, nec mille denariis forsitan de lupanari. Erubesce, Simon, tardior in requirendo, inconstantior in retrahendo. At Menelaus statim insequitur amissam, statim repetit ereptam, de-

---

1) Act. App. 8, 18 sqq. 2) Lat. et Rig. finxit; ceteri: fingit. 3) Locum corruptum sic correxerunt Lat. et Rig. Cf. Irenaei lib. 1, c. 23. Gel. ab his non (alii: vero, alii non omittunt) perinde animo retentam.

cenni proelio extorquet, non latens, non fallens, non cavillabundus. Vereor, ne ille magis pater fuerit, qui circa Helenae recuperationem et vigilantius et audentius et diutius laboraverit.

35.[1]) Sed non tibi soli *μετεμψύχωσις* hanc fabulam instruxit, inde etiam Carpocrates utitur pariter magus, pariter fornicarius, etsi Helena minus. Quidni? cum propter omnimodam divinae et humanae disciplinae eversionem constituendam recorporari animas adseveraverit; nulli enim vitam istam rato fieri, nisi universis, quae arguunt eam, expunctis, quia non natura quid malum habeatur, sed opinione. Itaque *μετεμψύχωσιν* necessarie imminere, si non in primo quoque vitae huius commeatu omnibus illicitis satisfiat. Scilicet facinora tributa sunt vitae. Ceterum totiens animam revocari habere, quotiens minus quid intulerit, reliquatricem delictorum, donec exsolvat novissimum quadrantem,[2]) detrusa identidem in carcerem corporis. Huc enim temperat totam illam allegoriam domini certis interpretationibus relucentem, et primo quidem simpliciter intelligendam. Nam et ethnicus homo adversarius noster est, incedens in eadem via vitae communis. Ceterum oportebat nos de mundo exire,[3]) si cum illis conversari non liceret. Huic ergo bonum animi praestes, iubet.[4]) Diligite enim inimicos vestros, inquit, et orate pro maledicentibus vos,[5]) ne aliquo commercio negotiorum iniuria provocatus abstrahat te ad suum iudicem, et in custodiam delegatus ad exsolutionem totius debiti arcteris. Tum si in diabolum transfertur adversarii mentio ex observatione comitante, cum illo quoque moneris eam inire concordiam, quae deputetur ex fidei conventione; pactus es enim renuntiare ipsi et pompae et angelis eius. Convenit inter vos de isto. Haec erit amicitia observatio sponsionis, ne quid eius postea resumas ex his, quae ei eierasti, quae illi reddidisti, ne te ut fraudatorem, ut pacti transgressorem iudici deo obiiciat, sicuti eum legimus alibi sanctorum criminatorem[6]) et de ipso etiam nomine diaboli delatorem, et iudex te tradat angelo exsecutionis, et ille te in carcerem mandet infernum,

---

1) Hoc cap. in Rhen. et Gelenii edd. inscriptum est: Adversus Carpocratis opinionem. 2) Matth. 5, 26. 3) 1 Cor. 5, 10. 4) Luc. 6, 45. 5) Luc. 6, 27. 12, 58. Matth. 5, 25. 6) Apoc. 12, 10.

unde non dimittaris,[1]) nisi modico quoque delicto mora resurrectionis expenso. Quid his sensibus aptius? quid his interpretationibus verius? Ceterum apud Carpocratem, si omnium facinorum debitrix anima est, quis erit inimicus et adversarius eius intelligendus? credo, mens melior, quae illam in aliquid innocentiae impegerit adigendam rursus ac rursus in corpus, donec in nullo rea deprehendatur bonae vitae. Hoc est ex malis fructibus bonam arborem intelligi, id est, ex pessimis praeceptis doctrinam veritatis agnosci. Spero huiusmodi haereticos Heliae quoque invadere exemplum tanquam in Ioanne sic repraesentati, ut *μετεμψυχώσει* patrocinetur pronuntiatio domini: Helias iam venit, et non cognoverunt eum,[2]) et alibi: et si vultis audire, hic est Helias, qui venturus est.[3]) Numquid ergo et Iudaei ex opinione Pythagorica consulebant Ioannem: tu es Helias?[4]) et non ex praedicatione divina: et ecce mittam vobis Heliam Thesbiten?[5]) Sed enim *μετεμψύχωσις* illorum revocatio est animae iam pridem morte functae et in aliud corpus iteratae. Helias autem non ex decessione vitae, sed ex translatione[6]) venturus est, nec corpori restituendus, de quo non est exemptus, sed mundo reddendus, de quo est translatus, non ex postliminio vitae, sed ex supplemento prophetiae, idem et ipse et sui nominis et sui hominis. Sed quomodo Helias Ioannes? Habes angeli vocem: et ipse, inquit, praecedet coram populo in virtute et in spiritu Heliae,[7]) non in anima eius nec in carne. Hae enim substantiae sui cuiusque sunt hominis; spiritus vero et virtus extrinsecus conferuntur ex dei gratia, ita et transferri in alterum possunt ex dei voluntate, ut factum est retro de Mosis spiritu.[8])

36.[9]) In has quaestiones inde, opinor, excessimus, quo nunc revertendum est. Constitueramus animam in ipso et ex ipso seri homine, et unum esse a primordio semen, sicut et carnis in totum generis examen, propter aemulas scilicet opiniones philosophorum et haereticorum, et illum sermonem Platonis veternosum. Nunc ordinem sequentium

---

1) Matth. 5, 25. 2) Matth. 17, 12. 3) Matth. 11, 14. 4) Io. 1, 21. 5) Malach. 4, 5. 6) 2 Reg. 2, 11. 7) Luc. 1, 17. 8) Num. 12, 2 sqq. 9) Hoc caput in Rhen. et Gel. edd. inscribitur: De sexu animae et carnis, quod simul in utero fomentur.

exinde tractatuum teximus. Anima in utero seminata pariter cum carne, pariter cum ipsa sortitur et sexum, ita pariter, ut in caussa sexus neutra substantia teneatur. Si enim in seminibus utriusque substantiae aliquam intercapedinem eorum conceptus admitteret, ut aut caro aut anima prior seminaretur, esset etiam sexus proprietatem alteri substantiae adscribere per temporalem intercapedinem seminum, ut aut caro animae, aut anima carni insculperet sexum, quoniam et Apelles, non pictor, sed haereticus, ante corpora constituens animas viriles ac muliebres, sicut a Philumena didicit, utique carnem ut posteriorem ab anima facit accipere sexum. Et qui animam post partum carni superducunt, utique ante formatae marem aut feminam de carne sexum praeiudicant animae. Utriusque autem substantiae indiscreta semina et unita suffusio eorum communem subeunt generis eventum, qua lineas duxerit, quaecunque illa est ratio naturae. Certe et hic se primordiorum forma testatur, quum masculus temporius effingitur; prior enim Adam, femina aliquanto serius, posterior enim Eva. Ita diu caro informis est, qualis ex Adae latere decerpta est, animal tamen et ipsa iam, quia et illam tunc Adae portionem animatam[1]) agnoscam. Ceterum et ipsam dei afflatus animasset, si non ut carnis, ita et animae ex Adam tradux fuisset in femina.

37. [2]) Omnem autem hominis in utero serendi, struendi, fingendi paraturam aliqua utique potestas divinae voluntatis ministra modulatur, quamcunque illa rationem agitare sortita. Haec aestimando etiam superstitio Romana deam finxit Alemonam alendi in utero fetus, et Nonam et Decimam a sollicitioribus mensibus, et Partulam, quae partum gubernet, et Lucinam, quae producat in lucem. Nos officia divina angelos credimus. Ex eo igitur fetus in utero homo, a quo forma completa est. Nam et Moysis lex[3]) tunc aborsus reum talionibus iudicat, quum iam hominis est caussa, quum iam illi vitae et mortis status deputatur, quum et fato iam inscribitur, etsi adhuc in matre vivendo cum matre plurimum communicat sortem. Dicam aliquid et de temporibus animae nascentis, ut ordinem decurram. Legitima

---

1) Sic cod. Urs., Wouw. et Rig.; cod. Agob.: animam; edd. ceteri: animal. 2) In edd. Rhen. et Gel. hoc cap. inscriptum est: De aetate carnis et animae. 3) Exod. 21, 22.

nativitas ferme decimi mensis ingressus est. Qui numeros ratiocinantur, et decurialem numerum ut exinde reliquorum parentem colunt, denique perfectorem nativitatis humanae. Ego ad deum potius argumentabor hunc modum temporis, ut decem menses decalogo magis inaugurent hominem, ut tanto temporis numero nascamur, quanto disciplinae numero renascimur. Sed et cum septimo mense nativitas plena est, facilius quam octavo, honorem sabbati agnoscam, ut quo die dedicata dei conditio, eo mense interdum producatur dei imago. Concessum est properare nativitati, et tamen idonee occurrere in hebdomadem, in auspicia resurrectionis et requietis et regni. Ideo ogdoas nos non creat; tunc enim nuptiae non erunt.[1]) Societatem carnis atque animae iamdudum commendavimus a concretione seminum ipsorum usque ad figmenti perfectionem; proinde nunc et a nativitate defendimus, inprimis quod simul crescunt, sed diversa ratione pro generum conditione, caro modulo, anima ingenio, caro habitu, anima sensu. Ceterum animam substantia crescere negandum est, ne etiam decrescere substantia dicatur, atque ita et defectura credatur; sed vis eius, in qua naturalia peculia consita retinentur, salvo substantiae modulo, quo a primordio inflata est, paulatim cum carne producitur. Constitue certum pondus auri vel argenti, rudem adhuc massam, collectus habitus est illi, et futuro interim minor, tamen continens intra lineam moduli totum quod natura est auri vel argenti. Dehinc cum in laminam massa laxatur, maior efficitur initio suo per dilatationem ponderis certi, non per adiectionem, dum extenditur, non dum augetur; etsi sic quoque augetur, dum extenditur; licet enim habitu augeri, cum statu non licet. Tunc et splendor ipse provehitur auri vel argenti, qui fuerat quidem et in massa, sed obscurior, non tamen nullus. Tunc et alii atque alii habitus accedunt pro facilitate materiae, qua duxerit eam, qui agit, nihil conferens modulo, nisi effigiem. Ita et animae crementa reputanda, non substantiva, sed provocativa.

38.[2]) Quamquam autem et retro praestruxerimus,

---

1) Matth. 22, 30. 2) Hoc cap. cum parte sequentis in Rhen. et Gel. edd. inscriptum est: De cibis, quomodo ad animam pertinere videantur.

omnia naturalia animae ipsi substantiae inesse pertinentia ad sensum et intellectum et ex ingenito animae censu, sed paulatim per aetatis spatia procedere et varie per accidentia evadere pro artibus, pro institutis, pro locis, pro dominatricibus potestatibus; quod tamen faciat ad carnis animaeque propositam nunc societatem, pubertatem quoque animalem cum carnali dicimus convenire, pariterque et illam suggestu sensuum, et istam processu membrorum exsurgere a quarto decimo fere anno, non quia Asclepiades inde sapientiam supputat, nec quia iura civilia abhinc agendis rebus attemperant, sed quod et haec de primordio ratio est. Si enim Adam et Eva ex agnitione boni et mali pudenda tegere senserunt, ex quo id ipsum sentimus, agnitionem boni et mali profitemur. Ab his autem annis et suffusior et vestitior sexus est, et concupiscentia oculis arbitris utitur, et communicat placitum, et intelligit quae sint, et fines suos ad instar ficulneae contagionis prurigine accingit, et hominem de paradiso integritatis educit, exinde scabida etiam in ceteras culpas et delinquendi non naturales, cum iam non ex instituto naturae, sed ex vitio. Ceterum proprie naturalis concupiscentia unica est alimentorum solummodo, quam deus et in primordio contulit: ex omni ligno, inquit, edetis,[1]) et secundae post diluvium geniturae supermensus est: ecce dedi vobis omnia in escam tanquam olera foeni,[2]) prospectans non tam animae quam carni, etsi propter animam. Auferenda est enim argumentatoris occasio, qui quod anima desiderare videatur alimenta, hinc quoque mortalem eam intelligi cupit, quae cibis sustineatur, denique derogatis eis evigescat, postremo subtractis intercidat. Porro non solum proponendum est, quisnam ea desideret, sed et cui; et si propter se, sed et cur et quando et quonam usque; tum quod aliud natura desideret,[3]) aliud necessitate, aliud secundum proprietatem, aliud in caussam. Desiderabit igitur cibos anima, sibi quidem ex caussa necessitatis, carni vero ex natura proprietatis. Certe enim domus animae caro est, et inquilinus carnis anima. Desiderabit itaque inquilinus ex caussa et necessitate huius nominis profutura domui toto inquilinatus sui tempore, non ut ipse substruendus nec ut

1) Gen. 2, 16. 2) Gen. 9, 3 sq. 3) Ed. Fran. aliud est natura desiderare, etc.

ipse loricandus[1]) nec ut ipse tibicinandus, sed tantummodo continendus, quia non aliter contineri possit quam domo fulta. Alioquin licebit animae dilapsa domo ex destitutione propriorum subsidiorum incolumi abire, habenti sua firmamenta et propriae conditionis alimenta, immortalitatem, rationalitatem, sensualitatem, intellectualitatem, arbitrii libertatem.

39. Quae omnia nativitus animae collata idem, qui in primordio invidit, nunc quoque obumbrat atque depravat, quominus aut ultro prospiciantur aut qua oportet administrentur.[2]) Cui enim hominum non adhaerebit spiritus nequam, ab ipsa etiam ianua nativitatis animas aucupabundus, vel qua invitatus, tota illa puerperii superstitione? Ita omnes idololatria obstetrice nascuntur, dum ipsi adhuc uteri infulis apud idola confectis redimiti genimina sua daemoniorum candidata profitentur, dum in partu Lucinae et Dianae eiulatur, dum per totam hebdomadam Iunoni mensa proponitur, dum ultima die fata scribunda advocantur, dum prima etiam constitutio infantis super terram Statinae deae sacrum est. Quis non exinde aut totum filii caput reatui vovet, aut aliquem excipit crinem, aut tota novacula prosecat, aut sacrificio obligat, aut sacro obsignat, pro gentica, pro avita, pro publica, aut privata devotione. Sic igitur et Socratem puerum adhuc spiritus daemonicus invenit; sic et omnibus genii deputantur, quod daemonum nomen est; adeo nulla ferme nativitas munda est, utique ethnicorum. Hinc enim et apostolus ex sanctificato alterutro sexu sanctos procreari ait, tam ex seminis praerogativa, quam ex institutionis disciplina. Ceterum, inquit, immundi nascerentur, quasi designatos tamen sanctitati ac per hoc etiam saluti intelligi volens fidelium filios, ut huius spei pignora matrimoniis, quae retinenda censuerat, patrocinarentur. Alioquin meminerat dominicae definitionis: nisi quis nascatur ex aqua et spiritu, non introibit in regnum dei,[3]) id est, non erit sanctus.

40.[4]) Ita omnis anima eo usque in Adam censetur, donec in Christo recenseatur;[5]) tamdiu immunda, quamdiu

1) Sic Latin., Rig., Seml.; ceteri: gloriandus. 2) Quae sequuntur in hoc cap. in Rhen. et Gel. edd. inscripta sunt: Nullam paene animam sine daemonio esse. 3) Io. 3, 5. 4) Hoc cap. in Rhen. et Gel. edd. inscriptum est: Quomodo caro peccatrix dicatur. 5) Rom. 5, 14. 21.

recenseatur; peccatrix autem, quia immunda recipiens ignominiam ex carnis societate. Nam etsi caro peccatrix, secundum quam incedere prohibemur, cuius opera damnantur concupiscentis adversus spiritum, ob quam carnales notantur infamia, non tamen suo nomine caro infamis. Neque enim de proprio sapit quid aut sentit ad suadendam vel imperandam peccatelam. Quidni, quae ministerium est? et ministerium, non quale servus vel minor amicus animalis nomine,[1]) sed quale calix vel quid aliud eiusmodi corpus, non anima. Nam et calix ministerium sitientis est; nisi tamen qui sitit, calicem sibi accommodarit, nihil calix ministrabit. Adeo nulla proprietas hominis in choico, nec ita caro homo tanquam alia vis animae et alia persona, sed res est alterius plane substantiae et alterius conditionis, addicta tamen animae ut suppellex, ut instrumentum in officia vitae. Caro igitur increpatur in scripturis, quia nihil anima sine carne in operatione libidinis, gulae, vinolentiae, saevitiae, idololatriae ceterisque carnalibus non sensibus, sed effectibus. Denique sensus delictorum etiam sine effectibus imputari solent animae. Qui viderit mulierem ad concupiscentiam, iam adulteravit in corde.[2]) Ceterum quid caro sine anima perinde in operatione probitatis, iustitiae, tolerantiae, pudicitiae? Porro quale est, ut cui nec bona documenta propria subscribas, ei crimina adpingas? Sed ea, per quam delinquitur, convenitur, ut illa, a qua delinquitur, oneretur, etiam in ministerii accusationem. Gravior invidia est in praesidem, cum officia pulsantur; plus caeditur, qui iubet, quando nec qui obsequitur, excusatur.

41.[3]) Malum igitur animae, praeter quod ex obventu spiritus nequam superstruitur, ex originis vitio antecedit, naturale quodammodo. Nam, ut diximus, naturae corruptio alia natura est, habens suum deum et patrem, ipsum scilicet corruptionis auctorem, ut tamen insit et bonum animae illud principale, illud divinum atque germanum, et proprie naturale. Quod enim a deo est, non tam exstinguitur, quam obumbratur. Potest enim obumbrari, quia non est deus, exstingui non potest, quia a deo est. Itaque sicut lumen aliquo obstaculo impeditum manet, sed non comparet, si tanta den-

1) Rig. animalia nomina. 2) Matth. 5, 28. 3) Hoc cap. in Rhen. et Gel. edd. inscribitur: De malo et bono animae.

sitas obstaculi fuerit, ita et bonum in anima a malo oppressum pro qualitate eius aut in totum vacat occulta salute[1]) aut qua datur radiat inventa libertate. Sic pessimi et optimi quidam, et nihilominus unum omnes animae genus; sic et in pessimis aliquid boni, et in optimis nonnihil pessimi. Solus enim deus sine peccato, et solus homo sine peccato Christus, quia et deus Christus. Sic et divinitas animae in praesagia[2]) erumpit ex bono priore, et conscientia dei in testimonium prodit: deus bonus est, deus videt, et deo commendo. Propterea nulla anima sine crimine, quia nulla sine boni semine. Proinde cum ad fidem pervenit reformata per secundam nativitatem ex aqua et superna virtute, detracto corruptionis pristinae aulaeo, totam lucem suam conspicit. Excipitur etiam a spiritu sancto, sicut in pristina nativitate a spiritu profano. Sequitur animam nubentem spiritui caro, ut dotale mancipium, et iam non animae famula, sed spiritus. O beatum connubium, si non admiserit adulterium.

42.[3]) De morte iam superest, ut illic materia ponat, ubi ipsa anima consummat; quamquam Epicurus[4]) vulgari satis opinione negarit mortem ad nos pertinere. Quod enim dissolvitur, inquit, sensu caret, et quod sensu caret, nihil ad nos. Dissolvitur autem et caret sensu, non ipsa mors, sed homo, qui eam patitur. At ille ei dedit passionem, cuius est actio. Quodsi hominis est pati mortem dissolutricem corporis et peremptricem sensus, quam ineptum, ut tanta vis ad hominem non pertinere dicatur. Multo coactius Seneca: post mortem, ait, omnia finiuntur, etiam ipsa.[5]) Hoc si ita est, iam et mors ad semet ipsam pertinebit, si et ipsa finitur; eo magis ad hominem, in quo inter omnia finiendo et ipsa finitur. Mors nihil ad nos, ergo et vita nihil ad nos. Si enim quo dissolvimur, praeter nos, etiam quo compingimur, extra nos. Si ademptio sensus nihil ad nos, nec adeptio sensus quicquam ad nos. Sed mortem quoque interimat, qui et animam. A nobis, ut de postuma vita et de alia provincia animae,[6]) ita de morte tractabitur,

---

1) Rig. et Seml. occultata luce. 2) Rig. in praesentia. 3) In Rhen. et Gel. edd. hoc cap. inscribitur: De morte. 4) Diog. Laert. 10, 124 sqq. Gellii Noct. Att. 2, 8. 5) Cf. lib. de resurr. carnis c. 1. 6) Sic emend. Rig. quae scripta sunt in cod. Agob.: qui et animam. A nobis, ut depositum avita et de alia

ad quam vel ipsi pertinemus, si ad nos illa non pertinet.[1]) Denique nec speculum eius somnus, aliena materia est.

43.[2]) De somno prius disputemus; post, mortem qualiter anima decurrat. Non utique extranaturale est somnus, ut quibusdam philosophis[3]) placet, cum ex his eum deputant caussis, quae praeter naturam haberi videntur. Stoici somnum resolutionem sensualis vigoris affirmant, Epicurei deminutionem spiritus animalis, Anaxagoras cum Xenophane defetiscentiam, Empedocles et Parmenides refrigerationem, Strato segregationem consati spiritus, Democritus indigentiam spiritus, Aristoteles marcorem circumcordialis caloris. Ego me nunquam ita dormisse praesumo, ut ex his aliquid agnoscam. Neque enim credendum est, defetiscentiam esse somnum, contrarium potius defetiscentiae, quam scilicet tollit, siquidem homo somno reficitur quam fatigatur. Porro nec semper ex fatigatione concipitur somnus, et tamen cum ex illa est, illa iam non est. Sed nec refrigescentiam admittam, aut marcorem aliquem caloris, cum adeo corpora somno concalescant, ut dispensatio ciborum per somnum non facile procederet calore properabili et rigore tardabili, si somno refrigeraremur. Plus est, quod etiam sudor digestionis aestuantis est index. Denique concoquere dicimur, quod caloris, non frigoris operatio est. Proinde deminutionem animalis spiritus aut indigentiam spiritus aut segregationem consati spiritus immortalis anima non sinit credi. Perit anima, si minoratur. Superest, si forte cum Stoicis resolutionem sensualis vigoris somnum determinemus, quia corporis solius quietem procuret, non et animae. Animam enim ut semper mobilem et semper exercitam nunquam succedere quieti, alienae scilicet a statu immortalitatis; nihil enim immortale finem operis sui admittit, somnus autem finis est operis. Denique corpori, cui mortalitas competit, ei soli quies finem operis adulatur. Qui ergo de somni naturalitate dubitabit, habet quidem dialecticos in dubium deducentes totam naturalium et extranaturalium discretionem, ut quae putaverit citra naturam esse, naturae vindicari sciat

---

prov. animae etc. Edd. ceteri: quia et anima in nobis ut depositum habitat et ut de alia prov. animae etc. 1) Vv. non pertinet eiecit Rigalt. 2) Hoc cap. in Rhen. et Gel. edd. inscriptum est: De somno pertinente ad tractatum mortis. 3) Cf. Plut. de plac. phil. 5, 24 sq.

posse, a qua ita esse sortita sunt, ut citra eam haberi videantur, et utique aut natura omnia aut nulla natura. Apud nos autem id poterit audiri, quod dei contemplatio suggerit, auctoris omnium, de quibus quaeritur. Credimus enim, si quid est natura, rationale aliquod opus dei esse. Porro somnum ratio praeit, tam aptum, tam utilem, tam necessarium, ut absque illo nulla anima sufficiat; recreatorem corporum, redintegratorem virium, probatorem valetudinum, pacatorem operum, medicum laborum, cui legitime fruendo dies cedit, nox legem facit, auferens rerum etiam colorem. Quodsi vitale, salutare, auxiliare somnus, nihil eiusmodi non rationale, nihil non naturale. Sic et medici omne contrarium vitali, salutari, auxiliari extra naturae cardines relegant. Nam et aemulas somno valetudines, phreneticam atque cardiacam, praeter naturam iudicando naturalem somnum praeiudicaverunt; etiam in lethargo non naturalem notantes testimonio naturali respondent, cum in suo temperamento est. Omnis enim natura aut defraudatione aut enormitate rescinditur, proprietate mensurae conservatur. Ita naturale erit statu, quod non naturale effici potest decessu vel excessu. Quid, si esum et potum de naturae sortibus eximas? nam et in his plurima somni praeparatura est. Certe his a primordio naturae suae homo imbutus est. Si apud deum[1]) discas, ille fons generis, Adam, ante ebibit soporem, quam sitiit quietem, ante dormiit, quam laboravit, imo quam et edit, imo quam et profatus est, ut videant naturalem indicem somnum omnibus naturalibus principaliorem. Inde deducimur etiam imaginem mortis iam tunc eum recensere. Si enim Adam de Christo figuram dabat,[2]) somnus Adae mors erat Christi dormituri in mortem, ut de iniuria perinde lateris eius vera mater viventium figuraretur ecclesia.[3]) Ideo et somnus tam salutaris, tam rationalis etiam in publicae et communis iam mortis effingitur exemplar. Voluit enim deus, et alias nihil sine exemplaribus in sua dispositione molitus, paradigmate Platonico plenius humani vel maxime initii ac finis lineas quotidie agere nobiscum, manum porrigens fidei facilius adiuvandae per imagines et parabolas, sicut sermonum, ita et rerum. Proponit igitur tibi corpus amica vi soporis elisum, blanda quietis necessitate prostratum, immo-

1) Genes. 2, 21. 2) Ita Rigalt.; alii: figurabat. 3) Io. 19, 34.

bile situ, quale ante vitam iacuit, et quale post vitam iacebit, ut testationem plasticae et sepulturae exspectans animam quasi nondum collatam et quasi iam ereptam. Sed et illa sic patitur, ut alibi agere videatur, dissimulatione praesentiae futuram absentiam ediscens. Et tamen interim somniat, nec quiescit, nec ignavescit omnino, nec naturam immortalitatis servam sopori addicit. Probat se mobilem semper; terra, mari peregrinatur, negotiatur, agitatur, laborat, ludit, dolet, gaudet, licita atque illicita persequitur, ostendit, quod sine corpore etiam plurimum possit, quod et suis instructa sit membris, sed nihilominus necessitatem habeat rursus corporis agitandi. Ita cum evigilaverit corpus, redditum officiis eius, resurrectionem mortuorum tibi affirmat. Haec erit somni et ratio naturalis et natura rationalis. Etiam per imaginem mortis fidem initiaris, spem meditaris, discis mori et vivere, discis vigilare, dum dormis.

44.[1]) Ceterum de Hermotimo. Anima, ut aiunt,[2]) in somno carebat, quasi per occasionem vagaturi hominis proficiscente de corpore. Uxor hoc prodidit. Inimici dormientem nacti pro defuncto cremaverunt. Regressa anima tardius, credo, homicidium sibi imputavit. Cives Clazomenii Hermotimum templo consolantur. Mulier non adit ob notam uxoris. Quorsum istud? ut, quia non facile est vulgo existimare secessionem animae esse somnium, hoc quoque Hermotimi argumento credulitas subornetur. Genus fuerat gravioris aliquanto soporis, ut de incubone praesumptio est, vel de ea valetudinis labe,[3]) quam Soranus opponit, excludens incubonem, aut tale quid vitii, quod etiam Epimenidem in fabulam impegit quinquaginta paene annos somniculosum.[4]) Sed et Neronem Suetonius[5]) et Thrasimedem Theopompus negant unquam somniasse, nisi vix Neronem in ultimo exitu post pavores suos. Quid, si et Hermotimus ita fuit, ut otium animae nihil operantis in somnis divortium crederetur? Omnia magis coniectes, quam istam licentiam animae sine morte fugitivae, et quidem ex forma continuam. Si enim tale quid semel accidere dicatur, ut deliquium solis aut lunae, ita et animae, sane persuaderer divinitus factum; congruere enim,

---

1) Hoc cap. in edd. Rhen. et. Gel. inscribitur: De Hermotimi anima. 2) Plinii hist. nat. 7, 52. 3) Rig. vel valetudinis, quam etc. 4) Plin. hist. nat. 7, 52. 5) Suet. Ner. 46.

hominem seu moneri seu terreri a deo, velut fulgure rapido, momentaneae mortis ictu; si non magis in proximo esset, somnium credi, quod vigilanti potius accidere deberet, si non somnium magis credi oporteret.

45.[1]) Tenemur hic de somniis quoque Christianam sententiam expromere, ut de accidentibus somni, sed non modicis iactationibus animae, quam ediximus negotiosam et exercitam semper ex perpetuitate motationis, quod divinitatis et immortalitatis est ratio. Igitur cum quies corporibus evenit, quorum solatium proprium est, vacans illa a solatio alieno, non quiescit, et si caret opera membrorum corporalium, suis utitur. Concipe gladiatorem sine armis vel aurigam sine curriculis, gesticulantes omnem habitum artis suae atque conatum, pugnatur, certatur, sed vacua iactatio est, nihilominus tamen fieri videntur, quae fieri tamen non videntur; actu enim fiunt, effectu vero non fiunt. Hanc vim ecstasin dicimus, excessum sensus et amentiae instar. Sic et in primordio somnus cum ecstasi dedicatus: et misit deus ecstasin in Adam, et obdormivit.[2]) Somnus enim corpori provenit in quietem, ecstasis animae accessit adversus quietem, et inde iam forma somnum ecstasi miscens et natura de forma. Denique et oblectamur et contristamur et conterremur in somniis, quam affecte et anxie et passibiliter, cum in nullo permoveremur a vacuis scilicet imaginibus, si compotes somniaremus. Denique et bona facta gratuita sunt in somnis et delicta secura; non magis enim ob stupri visionem damnabimur, quam ob martyrii coronabimur. Et quomodo, inquis, memor est somniorum anima, scilicet quam compotem esse non licet? Hoc erit proprietas amentiae huius, quia non fit ex corruptela bonae valetudinis, sed ex ratione naturae; nec enim exterminat, sed avocat mentem. Aliud est concutere, aliud movere, aliud evertere, aliud agitare. Igitur quod memoria suppetit, sanitas mentis est, quod sanitas mentis, salva memoria stupet, amentiae genus est. Ideo non dicimur furere, sed somniare, ideo et prudentes, si quando sumus; sapere enim nostrum licet obumbretur, non tamen exstinguitur, nisi quod et ipsum potest

---

1) Cap. 45 — 49. in Rhen. et Gel. edd. inscripta sunt: De somniis, quomodo ea patiatur anima, et unde eveniant.
2) Gen. 2, 21.

videri vacare tunc, ecstasin autem hoc quoque operari de suo proprio, ut sic nobis sapientiae imagines inferat, quemadmodum et erroris.

46. Ecce rursus urgemur etiam de ipsorum somniorum retractatu, quibus anima iactatur, exprimere. Et quando perveniemus ad mortem? Et hic dixerim: cum deus dederit; nullae longae morae eius, quod eveniet. Vana in totum somnia Epicurus iudicavit, liberans a negotiis divinitatem et dissolvens ordinem rerum et in passivitate omnia spargens ut eventui exposita et fortuita. Porro si ita est, ergo erit aliquis et veritatis eventus, quia non capit solam eam eventui omnibus debito eximi. Homerus[1]) duas portas divisit somniis, corneam veritatis, fallaciae eburneam; respicere est enim, inquiunt, per cornu, ebur autem caecum est. Aristoteles[2]) maiore sententiam mendacio recitans, agnoscit et verum. Telmessenses[3]) nulla somnia evacuant, imbecillitatem coniectationis incusant. Quis autem tam extraneus humanitatis, ut non aliquam aliquando visionem fidelem senserit? Pauca de insignioribus perstringens Epicuro pudorem imperabo. Astyages Medorum regnator quod filiae Mandanae adhuc virginis vesicam in diluvionem Asiae fluxisse somnio viderit, Herodotus[4]) refert; item anno post nuptias eius ex iisdem locis vitem exortam toti Asiae incubasse. Hoc etiam Charon Lampsacenus Herodoto prior tradit, qui filium eius tanto operi interpretati sunt, non fefellerunt; siquidem Asiam Cyrus et mersit et pressit. Philippus Macedo, nondum pater, Olympiadis uxoris naturam obsignasse viderat annulo; leo erat signum; crediderat praeclusam genituram, opinor, quia leo semel pater est. Aristodemus vel Aristophon coniectans, imo nihil vacuum obsignari, filium et quidem maximi impetus portendi.[5]) Alexandrum qui sciunt, leonem annuli recognoscunt. Ephorus scribit. Sed et Dionysii Siciliae tyrannidem Himeraea quaedam somniavit. Heraclides prodidit. Et Seleuco regnum Asiae Laodice mater nondum eum enixa praevidit. Euphorion provulgavit. Mithridatem quoque ex somnio Ponti potitum a Strabone cognosco, et Balaridem[6])

---

1) Hom. Odyss. 19, 562 sqq. 2) Aristot. de div. per somn. 3) Herod. 1, 78. Cic. de div. 1, 42. 4) Herod. 1, 107 sq. 5) Plut Alex. 2. 6) Rig. e cod. Agob.: Baralirem.

Illyricum a Molossis usque Macedoniam ex somnio dominatum de Callisthene disco Noverunt et Romani veritatis huiusmodi somnia. Reformatorem imperii, puerulum adhuc et privatum loci, et Iulium Octavium tantum, et sibi ignotum Marcus Tullius iam et Augustum et civilium turbinum sepultorem de somnio norat. In Vitellii commentariis conditum est. Nec haec sola species erit summarum praedicatrix potestatum, sed et periculorum et exitiorum: ut quum Caesar in proelio perduellium Bruti et Cassii Philippis aeger, alias maiestatem, alias discrimen ab hostibus relaturus,[1]) Artorii visione destituto tabernaculo evadit;[2]) ut quum Polycrati Samio filia crucem prospicit de solis unguine et lavacro Iovis.[3]) Revelantur et honores et ingenia per quietem, praestantur et medelae, produntur et furta, conferuntur et thesauri. Ciceronis denique dignitatem, parvuli etiamnunc, gerula iam sua inspexerat.[4]) Cycnus de sinu Socratis demulcens homines discipulus Plato est.[5]) Cleonymus pyctes ab Achille curatur in somniis. Coronam auream quum ex arce Athenae perdidissent, Sophocles tragicus somniando redinvenit. Neoptolemus tragoedus apud Rheteum[6]) Troiae sepulcrum Aiacis, monitus in somnis, ab ipsa ruina liberatur,[7]) et quum lapidum senia deponit, dives inde auro redit. Quanti autem commentatores et affirmatores in hanc rem? Artemon, Antiphon, Strato, Philochorus, Epicharmus, Serapion, Cratippus et Dionysius Rhodius, Hermippus, tota seculi literatura. Solum, si forte, ridebo, qui se existimavit persuasurum, quod prior omnibus Saturnus somniarit; nisi si et prior omnibus vixit Aristoteles, ignosce ridenti. Ceterum Epicharmus etiam summum apicem inter divinationes somniis extulit cum Philochoro Atheniensi. Nam et oraculis hoc genus stipatus est orbis, ut Amphiarai apud Oropum, Amphilochi apud Mallum, Sarpedonis in Troade, Trophonii in Boeotia, Mopsi in Cilicia, Hermoniae in Macedonia, Pasiphaae in Laconica. Cetera cum suis et originibus et ritibus et relationibus, cum omni deinceps historia somniorum Hermippus Berytensis[8]) quinione volumi-

1) Rig. aeger, maius tamen alias discrimen, Art. etc. 2) Suet. Octav. 91. Plut. Anton. 22. Brut. 41. Dio Cass. 47, 41. 3) Herod. 3, 124. 4) Plut. Cic. 2. 5) Diog. Laert. 3, 1. 6) Gel. Erithreum. 7) Rig. liberat. 8) Cod. Agob.: Berytensis, cod. Urs.: Beryensis.

num satiatissime exhibebit. Sed et Stoici deum malunt, providentissimum humanae institutioni inter cetera praesidia divinatricum artium et disciplinarum, omnia quoque nobis indidisse, peculiare solatium naturalis oraculi. Haec quantum ad fidem somniorum a nobis quoque consignandam et taliter interpretandam. Nam de oraculis etiam ceteris, apud quae nemo dormitat, quid aliud pronuntiabimus, quam daemoniacam esse rationem eorum spirituum, qui iam tunc in ipsis hominibus habitaverint, vel memorias eorum affectaverint ad omnem malitiae suae scenam, in ista aeque specie divinitatem mentientes, eademque industria etiam per beneficia fallentes medicinarum et admonitionum et praenuntiationum, quae magis laedant iuvando, dum per ea, quae iuvant, ab inquisitione verae divinitatis abducunt ex insinuatione falsae? Et utique non clausa vis est nec sacrariorum circumscribitur terminis; vaga et pervolatica et interim libera est; quo nemo dubitaverit domus quoque daemoniis patere, nec tantum in adytis, sed in cubiculis homines imaginibus circumvenire.

47. Definimus enim a daemoniis plurimum incuti somnia, etsi interdum vera et gratiosa, sed de qua industria diximus, affectantia atque captantia, quanto magis vana et frustratoria et turbida et ludibriosa et immunda. Nec mirum, si eorum sunt imagines, quorum et res. A deo autem, pollicito scilicet et gratiam spiritus sancti in omnem carnem, et sicut prophetaturos, ita et somniaturos servos suos et ancillas suas,[1]) ea deputabuntur, quae ipsi gratiae comparabuntur, si qua honesta, sancta, prophetica, revelatoria, aedificatoria, vocatoria, quorum liberalitas soleat et in profanos destillare, imbres etiam et soles suos peraequante deo iustis et iniustis,[2]) siquidem et Nabuchodonosor[3]) divinitus somniat, et maior paene vis hominum ex visionibus deum discunt. Sicut ergo dignatio dei et in ethnicos, ita et tentatio mali in sanctos, a quibus nec interdiu absistit, ut vel dormientibus obrepat, qua potest, si vigilantibus non potest. Tertia species erunt somnia, quae sibimet ipsa anima videtur inducere ex intentione circumstantiarum. Porro quoniam non est ex arbitrio somniare, (nam et Epicharmus ita sentit,) quomodo ipsa erit sibi caussa alicuius visionis? Num ergo

1) Ioel. 3, 1. 2) Matth. 5, 45 3) Dan. 2, 1 sqq.

haec species naturali formae relinquenda est, servans animae etiam in ecstasi res suas perpeti? Ea autem, quae neque a deo neque a daemonio neque ab anima videbuntur accidere, et praeter opinionem et praeter interpretationem et praeter enarrationem facultatis ipsi proprie ecstasi et rationi eius separabuntur.

48. Certiora et colatiora somniari affirmant sub extimis noctibus, quasi iam emergente animarum vigore, producto sopore. Ex temporibus autem anni verno magis quieta, quod aestas dissolvat animas et hiems quodammodo obduret, et autumnus, tentator alias valetudinum, succis pomorum vinosissimis diluat. Item ex ipsius quietis situ, si neque resupina neque dextero latere decumbat, neque conresupinatis internis, quasi refusis loculis, statio sensuum fluitet aut compressu iecoris angina sit mentis. Sed haec ingeniose aestimari potius quam constanter probari putem, etsi Plato est, qui ea aestimavit, et fortasse an casu procedant. Alioquin ex arbitrio erunt somnia, si dirigi poterunt. Nam quod et de cibis distinguendis vel derogandis nunc praesumptio nunc superstitio disciplinam somniis praescribit, examinandum est: superstitio, ut cum apud oracula incubaturis ieiunium indicitur, ut castimoniam inducat, praesumptio, ut cum Pythagorici ob hanc quoque speciem fabam respuunt onerosum et inflatum pabulum. Atquin trina illa cum Daniele [1]) fraternitas legumine solo contenti, ne regiis ferculis contaminarentur, praeter sapientiam reliquam somniorum praecipue gratiam a deo redemerunt et impetrandorum et disserendorum. Ieiuniis autem nescio an ego solus plurimum ita somniem, ut me somniasse non sentiam. Nihil ergo sobrietas, inquis, ad hanc partem? imo tanto magis ad hanc, quantum et ad omnem, si et ad superstitionem, multo amplius ad religionem. Sic enim et daemonia expostulant eam a suis somniatoribus, ad lenocinium scilicet divinitatis, quia familiarem dei norunt, quia et Daniel [2]) rursus trium hebdomadum statione aruit victu, sed ut deum illiceret humiliationis officiis, non ut animae somniaturae sensum et sapientiam strueret, quasi non in ecstasi acturae. Ita non ad ecstasin submovendam sobrietas proficiet, sed ad ipsam ecstasin commendandam, ut in deo fiat

1) Dan. 2, 16 sqq   2) ib. 10, 2 sq.

49. Infantes, qui non putant somniare, cum omnia animae pro modo aetatis expungantur in vita, animadvertant succussus[1]) et nutus et renidentias eorum per quietem, ut ex re comprehendant motus animae somniantis facile per carnis teneritatem erumpere in superficiem. Sed et quod Libyca gens Atlantes[2]) caeco somno noctem transigere dicuntur, animae utique natura taxatur. Porro aut Herodoto fama mentita est, nonnunquam in barbaros calumniosa, aut magna vis eiusmodi daemonum in illo climate dominatur. Si enim et Aristoteles heroem quendam Sardiniae notat incubatores fani sui visionibus privantem, erit et hoc in daemonum libidinibus tam auferre somnia quam inferre, ut Neronis quoque seri somniatoris et Thrasimedis insigne inde processerit. Sed et a deo deducimus somnia. Quid ergo nec a deo Atlantes somniarent, vel quia nulla iam gens dei extranea est, in omnem terram et in terminos orbis evangelio coruscante? Num ergo aut fama mentita est Aristoteli, aut daemonum adhuc ratio est, dum ne[3]) aliqua natura credatur immunis somniorum?

50.[4]) Satis de speculo mortis, id est de somno, tum etiam de negotiis somni, id est de somniis; nunc ad originem huius excessus, id est ad ordinem mortis, quia nec ipsam sine quaestionibus, licet finem omnium quaestionum. Publica totius generis humani sententia mortem naturae debitum pronuntiamus. Hoc stipulata est dei vox,[5]) hoc spopondit omne quod nascitur, ut iam hinc non Epicuri stupor suffundatur, negantis debitum istud ad nos pertinere, sed haeretici magis[6]) Menandri Samaritani furor conspuatur, dicentis mortem ad suos non modo non pertinere, verum nec pervenire. In hoc scilicet se a superna et arcana potestate legatum, ut immortales et incorruptibiles et statim resurrectionis compotes fiant, qui baptisma eius induerint. Legimus quidem pleraque aquarum genera miranda. Sed aut ebriosos reddit Lyncestarum vena vinosa, aut lymphaticos efficit Colophonis scaturigo daemonica, aut Alexandro accidit Nonacris Arcadiae venenata. Fuit et Iudaeae lacus

---

1) Rig. secessus. 2) Plinii hist. nat. 5, 8. Herod. 4, 184. 3) Rig. dum ne animae al. nat. 4) Hoc cap. in Rhen. et Gel. edd. inscribitur: De mortis vi et de Menandro haeretico. 5) Gen. 2, 17. 6) Ita cod. Wouw. et Rig.; ceteri: magi.

medicus ante Christum. Plane Stygias paludes poëta tradidit mortem diluentes. Sed et Thetis filium planxit. Quamquam si et Menander in Stygem mergit, moriendum erit nihilominus, ut ad Stygem venias; apud inferos enim dicitur. Quaenam et ubinam ista felicitas aquarum, quas nec Ioannes baptizator praeministravit nec Christus ipse discipulis demonstravit? Quod hoc Menandri balneum? magicum credo.[1]) Sed cur tam infrequens, tam occultum, quo paucissimi lavant? Suspectam enim faciam tantam raritatem securissimi atque tutissimi sacramenti, apud quod nec pro deo ipso mori lex est, cum contra omnes iam nationes ascendant in montem domini et in aedem dei Iacob, mortem per martyrium quoque flagitantis, quam de Christo etiam suo exegit? Nec magiae tantum dabit quisquam, ut eximat mortem, aut repastinet vitis modo vitam aetate renovata. Hoc enim ne Medeae quidem licuit in hominem, etsi licuit in vervecem. Translatus est Enoch et Helias,[2]) nec mors eorum reperta est, dilata scilicet. Ceterum morituri reservantur, ut antichristum sanguine suo exstinguant.[3]) Obiit et Ioannes, quem in adventum domini remansurum frustra fuerat spes.[4]) Fere enim haereses ad nostra exempla prosiliunt, inde sumentes praesidia, quo pugnant. Postremo compendium est; ubi sunt illi quos Menander ipse perfudit, quos in stygem suam mersit? Apostoli perennes veniant, adsistant; videat illos meus Thomas, audiat, contrectet, et credat.

51.[5]) Opus autem mortis in medio est, discretio corporis animaeque. Sed quidam ad immortalitatem animae, quam quidem non a deo edocti infirme tuentur, ita argumentationes emendicant, ut velint credi etiam post mortem quasdam animas adhaerere corporibus. Ad hoc enim et Plato, etsi quas vult animas ad coelum statim expedit, in Politia tamen cuiusdam insepulti cadaver opponit longo tempore sine ulla labe prae animae scilicet individuitate servatum.[6]) Ad hoc et Democritus crementa unguium et comarum in sepulturis aliquanti temporis denotat. Porro et aëris qualitas corpori illi potuit tutela fuisse; quid enim, si

---

1) Sic cod. Wouw. et Rig.; ceteri: comicum credo. 2) Gen. 5, 24. Hebr. 10, 5. 2 Reg. 2, 11. 3) Apoc. 11, 3. 4) Io. 21, 23. 5) Cap. 51. et 52. in Rhen. et Gel. edd. inscripta sunt: Nihil animae in corpore subremanere post mortem. 6) Plat. de rep. 10, p. 614 B. sqq. Val. Max. 1, 8. ext. 1.

aridior aër et solum salsius? quid, si et ipsius corporis substantia exsuccior? quid, si et genus mortis ante iam corruptrices materias erogarat? Ungues autem cum exordia[1]) nervorum sint, merito nervis resolutione porrectis provectiores, et quotidie deficiente carne expelli videntur. Comae quoque alimenta de cerebro, quod aliquamdiu durare praestat secreta munitio. Denique in viventibus etiam pro cerebri ubertate vel affluit capillago vel deserit. Habes medicos. Sed nec modicum quid animae subsidere in corpore est, decessurum quandoque et ipsum, cum totam corporis scenam tempus aboleverit. Et hoc enim in opinione quorundam est; propterea nec ignibus funerandum aiunt, parcentes superfluo animae. Alia est autem ratio pietatis istius, non reliquiis animae adulatrix, sed crudelitatis etiam corporis nomine aversatrix, quod et ipsum homo non utique mereatur, poenali exitu impendi. Ceterum anima indivisibilis ut immortalis etiam mortem indivisibilem exigit credi, non quasi immortali, sed quasi indivisibili animae indivisibiliter accidentem. Dividetur autem et mors, si et anima, superfluo scilicet animae quandoque morituro; ita portio mortis cum animae portione remanebit. Nec ignoro aliquod esse vestigium opinionis istius. De meo didici. Scio feminam quandam vernaculam ecclesiae, forma et aetate integra functam, post unicum et breve matrimonium, cum in pace dormisset et morante adhuc sepultura interim oratione presbyteri componeretur, ad primum halitum[2]) orationis manus a lateribus dimotas in habitum supplicem conformasse rursumque condita pace situi suo reddidisse. Est et alia relatio apud nostros, in coemeterio corpus corpori iuxta collocando spatium recessu communicasse. Si et apud ethnicos tale quid traditur, utique deus potestatis suae signa proponit, suis in solatium, extraneis in testimonium. Magis enim credam in testimonium ex deo factum, quam ex ullis animae reliquiis, quae si inessent, alia quoque membra movissent, etsi manus tantum, sed non in caussam orationis. Corpus etiam illud non modo fratri cessisset, verum et alias mutatione situs sibimet ipsi refrigerasset. Certe unde sunt ista, signis potius et ostentis deputanda, naturam facere non possunt. Mors, si

---

1) Fr. Iunius: **exodia**. 2) Sic Rig. e cod. Agob.; cod. Wouw.: **aditum**; Gel. aliique: **habitum**.

non semel tota est, non est; si quid animae remanserit, vita est; non magis vitae miscebitur mors, quam diei nox.

52. Hoc igitur opus mortis, separationem carnis atque animae, seposita quaestione fatorum et fortuitorum, bifariam distinxit humanus affectus, in ordinariam et extraordinariam formam, ordinariam quidem naturae deputans, placidae cuiusque mortis, extraordinariam vero praeter naturam iudicans, violenti cuiusque finis. Qui autem primordia hominis novimus, audenter determinamus mortem non ex natura secutam hominem, sed ex culpa, ne ipsa quidem naturali; facile autem usurpari naturae nomen in ea, quae videntur a nativitate ex accidentia adhaesisse. Nam si homo in mortem directo institutus fuisset, tunc demum mors naturae adscriberetur. Porro non in mortem institutum eum probat ipsa lex, conditionali comminatione suspendens, et arbitrio hominis addicens mortis eventum. Denique si non deliquisset, nequaquam obiisset. Ita non erat natura, quod ex oblationis potestate accidit per voluntatem, non ex instituti auctoritate per necessitatem. Proinde etsi varii exitus mortis, ut est multimoda conditio caussarum, nullum ita dicimus lenem, ut non vi agatur. Ipsa illa ratio operatrix mortis, simplex licet, vis est; quid enim? quae tantam animae et carnis societatem, tantam a conceptu concretionem sororum substantiarum divellit ac dirimit. Nam etsi prae gaudio quis spiritum exhalet, ut Chilon Spartanus, dum victorem Olympiae filium amplectitur, etsi prae gloria, ut Clidemus Atheniensis, dum ab histrionibus ob praestantiam auro coronatur, etsi per somnium, ut Plato, etsi per risum, ut P. Crassus: multo violentior mors, quae per aliena grassatur, quae animam per commoda expellit, quae tunc mori affert, cum iucundius vivere est in exsultatione, in honore, in requie, in voluptate. Vis est et illa navigiis, cum longe a Caphareis saxis, nullis depugnata turbinibus, nullis quassata decumanis, adulante flatu, labente cursu, laetante comitatu, intestino repente perculsu, cum tota securitate desidunt. Non secus naufragia sunt vitae, etiam tranquillae mortis eventus. Nihilo refert integram abire corporis navem, an dissipatam, dum animae navigatio evertatur.

53.[1]) Sed quo deinde anima nuda et explosa devertet?

---

1) Hoc cap. in Rhen. et Gel. edd. inscriptum est: De animarum excessu.

Sine dubio prosequemur ex ordine; prius tamen quod est loci huius explebimus, ne, quia varios exitus mortis ediximus, exspectet quis a nobis rationes singulorum, medicis potius relinquendas, propriis arbitris omnium letalium rerum sive caussarum et ipsarum corporalium conditionum. Plane ad immortalitatem animae hic quoque protegendam in mentione mortis aliquid de eiusmodi exitu interstruam, in quo paulatim ac minutatim anima dilabitur; habitum enim sustinens defectionis, abducitur, dum absumi videtur, et coniecturam praestat interitus de excessus temperatura. Tota autem in corpore et ex corpore est ratio. Nam quisquis ille exitus mortis, sine dubio aut materiarum aut regionum aut viarum vitalium eversio est: materiarum, ut fellis, ut sanguinis; regionum, ut cordis, ut iecoris; viarum, ut venarum, ut arteriarum. Dum igitur haec ex propria quaque iniuriae caussa vastantur in corpore, ad usque ultimam eversionem et rescissionem vitalium, id est, naturalium finium, situum, officiorum, necessario et anima, dilabentibus paulatim instrumentis et domiciliis et spatiis suis, paulatim et ipsa migrare compulsa deducitur in deminutionis effigiem, non alio modo quam quo et aurigam ipsum quoque defecisse praesumitur, cum vires equorum defatigatio denegavit, quantum de dispositione destituti hominis, non de passionis veritate. Perinde auriga corporis spiritus animalis, deficientis vectaculi nomine, non suo deficit, opere decedens, non vigore, actu elanguens, non statu, constantiam, non substantiam decoquens, quia comparere cessat, non quia esse. Sic et rapida quaeque mors, ut cervicum messis, semel tantam ianuam pandens, ut ruinae vis semel omnia vitalia elidens, ut apoplexis, interior ruina, nullam animae moram praestat nec discessum eius in momenta discruciat. At ubi longa mors, prout deseritur anima, ita et deserit; non tamen conciditur hac facie, sed extrahitur, et dum extrahitur, postremitatem suam partem videri facit. Non omnis autem pars statim et abscissa est, quia postera est, nec quia exigua est, statim et ipsa peritura est. Sequitur seriem suus finis, et mediocritas trahitur ad summa, et reliquiae universitati cohaerentes exspectantur ab illa, non derelinquuntur. Atque ita ausim dicere, totius ultimum totum est, quia, licet minus atque posterius sit, ipsius est. Hinc denique evenit, saepe animam in ipso divortio potentius agitari sollicitiore obtutu,

extraordinaria loquacitate, dum ex maiori suggestu iam in libero constituta per superfluum, quod adhuc cunctatur in corpore, enuntiat quae videt, quae audit, quae incipit nosse. Si enim corpus istud Platonica sententia carcer, ceterum apostolica dei templum, cum in Christo est; sed interim animam consepto suo obstruit et obscurat et concretione carnis infaccat; unde illi, velut per corneum specular, obsoletior lux rerum est. Procul dubio cum vi mortis exprimitur de concretione carnis et ipsa expressione colatur, certe de oppanso corporis erumpit in apertum ad meram et puram et suam lucem, statim semet ipsam in expeditione substantiae recognoscit et in divinitatem ipsa libertate resipiscit, ut de somno emergens ab imaginibus ad veritates. Tunc et enuntiat quae videt, tunc exsultat aut trepidat, prout paraturam deversorii sui sentit, de ipsius statim angeli facie, evocatoris animarum, Mercurii poëtarum.

54.[1] Quo igitur deducetur anima, iam hinc reddimus. Omnes ferme philosophi, qui immortalitatem animae, qualiter volunt, tantum vindicant, ut Pythagoras, ut Empedocles, ut Plato, quique aliquod illi tempus indulgent, ab excessu usque in conflagrationem universitatis, ut Stoici, suas solas, id est sapientum, animas in supernis mansionibus collocant. Plato quidem non temere philosophorum animabus hoc praestat, sed eorum, qui philosophiam scilicet exornaverint amore puerorum. Adeo etiam inter philosophos magnum habet privilegium impuritas. Itaque apud illum in aetherem sublimantur animae sapientes, apud Arium in aërem; apud Stoicos sub lunam. Quos quidem miror, quod imprudentes animas circa terram prosternant, cum illas a sapientibus multo superioribus erudiri affirment. Ubi erit scholae regio in tanta distantia deversoriorum? qua ratione discipulae ad magistras conventabunt, tanto discrimine invicem absentes? quis autem illis postumae eruditionis usus ac fructus, iamiam conflagratione perituris? Reliquas animas ad inferos deiiciunt. Hos Plato velut gremium terrae describit in Phaedone, quo omnes labes mundialium sordium confluendo, et ibi desidendo exhalent, et quasi coeno immunditiarum suarum crassiorem haustum et privatum illic aërem stipent.

---

1) Hoc cap. cum parte sequentis in edd. Rhen. et Gel. inscriptum est: De receptu.

55. Nobis inferi non nuda cavositas nec subdivalis aliqua mundi sentina creduntur, sed in fossa terrae et in alto vastitas et in ipsis visceribus eius abstrusa profunditas, siquidem Christum in corde terrae triduum mortis legimus expunctum, id est in recessu intimo et interno et in ipsa terra operto et intra ipsam cavato et inferioribus adhuc abyssis superstructo.[1]) Quodsi Christus deus, quia et homo mortuus secundum scripturas et sepultus secundum easdem, hic quoque legi satisfecit forma humanae mortis apud inferos functus, nec ante ascendit in sublimiora coelorum, quam descendit in inferiora terrarum, ut illic patriarchas et prophetas compotes sui faceret. Habes[2]) et regionem inferum subterraneam credere, et illos cubito pellere, qui satis superbe non putent animas fidelium inferis dignas. Servi super dominum, et discipuli super magistrum, aspernati si forte in Abrahae sinu exspectandae resurrectionis solatium capere. Sed in hoc, inquiunt, Christus inferos adiit, ne nos adiremus. Ceterum quod discrimen ethnicorum et Christianorum, si carcer mortuis idem? Quomodo ergo anima exhalabit in coelum, Christo illic adhuc sedente ad dexteram patris, nondum dei iussu per tubam archangeli audito, nondum illis, quos domini adventus in seculo invenerit, obviam ei raptis in aërem, cum his qui mortui in Christo primi resurgent? Nulli patet coelum, terra adhuc salva, ne dixerim clausa. Cum transactione enim mundi reserabuntur regna coelorum. Sed in aethere dormitio nostra cum pueris Platonis, aut in aëre cum Ario, aut circa lunam cum Endymionibus Stoicorum; imo, inquis, in paradiso, quo iam tunc et patriarchae et prophetae appendices dominicae resurrectionis ab inferis migraverint. Et quomodo Ioanni[3]) in spiritu paradisi regio revelata, quae subiicitur altari, nullas alias animas apud se praeter martyrum ostendit? Quomodo Perpetua, fortissima martyr, sub die passionis in revelatione paradisi solos illic commartyres suos vidit, nisi quia nullis romphaea paradisi ianitrix cedit, nisi qui in Christo decesserint, non in Adam? Nova mors pro deo et extraordinaria pro Christo alio et privato excipitur hospitio. Agnosce itaque differentiam ethnici et fidelis in morte, si

1) Quae sequuntur in hoc cap. inscripta sunt in edd. Rhen. et Gel.: De inferis, et an illuc omnes animae compellantur.
2) Rig. faceret, habens etc. 3) Apoc. 6, 9.

pro deo occumbas, ut paracletus monet, non in mollibus febribus et in lectulis, sed in martyriis, si crucem tuam tollas, et sequaris dominum, ut ipse praecepit. Tota paradisi clavis tuus sanguis est. Habes etiam de paradiso a nobis libellum,[1]) quo constituimus omnem animam apud inferos sequestrari in diem domini.

56.[2]) Occurrit disceptatio, an hoc ab excessu statim fiat, an quasdam animas aliqua ratio detineat hic interim, an etiam receptas liceat postea ab inferis ex arbitrio vel ex imperio intervenire. Nec harum enim opinionum suasoriae desunt. Creditum est, insepultos non ante ad inferos redigi, quam iusta perceperint, secundum Homericum Patroclum funus in somnis de Achille flagitantem, quod non alias adire portas inferum posset, arcentibus eum longe animabus sepultorum.[3]) Novimus autem praeter poëtica iura pietatis quoque Homericae industriam. Tanto magis enim curam sepulturae collocavit, quanto etiam moram eius iniuriosam animabus incusavit, simul et ne quis defunctum domi detinens ipse amplius cum illo maceretur enormitate solatii dolore nutriti. Ita querelas animae insepultae ad utrumque confinxit, ut instantia funeris et honor corporum servetur et memoria[4]) affectuum temperetur. Ceterum quam vanum, ut anima corporis iusta sustineat, quasi aliquid ex illis ad inferos avehat? Multo vanius, si iniuria deputabitur animae cessatio sepulturae, quam pro gratia deberet amplecti. Utique enim tardius ad inferos abstrahi malet, quae nec mori voluit. Amabit impium haeredem, per quem adhuc pascitur luce. Aut si qua pro certo iniuria est, tardius sub terram detrudi, titulus autem iniuriae cessatio est sepulturae, perquam iniquum, eam iniuria affici, cui non imputabitur cessatio sepulturae ad proximos scilicet pertinens. Aiunt et immatura morte praeventas eo usque vagari isthic, donec reliquatio compleatur aetatum, quas tum pervixissent, si non intempestive obiissent. Porro aut constituta sunt tempora unicuique, et constituta praeripi posse non credam, aut si constituta sunt quidem, dei tamen voluntate vel aliqua potestate mutilantur; frustra mutilantur,

---

1) Cf. adv. Marc. 5, 12. 2) Cap. 56. et 57. in edd. Rhen. et Gel. inscripta sunt: An commorentur hic animae post mortem vel ab inferis commeent. 3) Hom. Il. 23, 72 sqq. 4) Ita cod. Agob., Rig., Seml.; ceteri: moeror.

si iam impleri sustinent. Aut si non sunt constituta, nulla erit reliquatio temporum non constitutorum. Adhuc addam: ecce obiit verbi gratia infans sub uberum fontibus, puta, nunc puer investis, puta, vesticeps, qui tamen octoginta annos victurus fuisset, hos praereptos, ut anima eius hic post mortem transigat, quale est? Aetatem enim non potest capere sine corpore, quia per corpora operantur aetates. Nostri autem illud quoque recogitent, corpora eadem recepturas in resurrectione animas, in quibus decesserunt. Iidem ergo sperabuntur et corporum modi et eaedem aetates, quae corporum modos faciunt. Quo ergo pacto potest infantis anima hic transigere praerepta tempora, ut octogenaria resurgat in corpore mensis unius? Aut si hic necesse erit ea tempora impleri, quae fuerant destinata, num et ordinem vitae, quem sortita sunt tempora pariter cum illis hic destinatum, pariter hic anima decurret, ut et studeat ab infantia pueritiae delegata, et militet ab adolescentia iuventa excitata, et censeat a iuventa senectae ponderata, et foenus exprimat, et agrum urgeat, naviget, litiget, nubat, laboret, aegritudines obeat, et quaecunque illam cum temporibus manebant tristia ac laeta? Sed haec sine corpore quomodo transigentur? vita sine vita? Sed vacua erunt tempora solo decursu adimplenda. Quid ergo prohibet apud inferos ea impleri, ubi perinde nullus est usus illorum? Ita dicimus omnem animam, quaqua aetate decesserit, in ea stare ad eum diem, usque quo perfectum illud repromittitur ad angelicae plenitudinis mensuram temperatum. Proinde nec extorres inferum habebuntur, quas vi ereptas arbitrantur, praecipue per atrocitates suppliciorum, crucis dico et securis et gladii et ferae; nec isti porro exitus violenti, quos iustitia, decernit violentiae vindex. Et ideo, inquies, scelestae quaeque animae inferis exulant. Alterum ergo constituas, compello, aut bonos inferos aut malos: si malos, placet, et iam praecipitari illuc animae pessimae debent; si bonos, cur idem animas immaturas et innuptas et pro conditione aetatis puras et innocuas interim dignas inferis non iudicas?

57. Aut optimum est hic retineri secundum *ἀώρους*, aut pessimum secundum *βιαιοθανάτους*,[1]) ut ipsis iam vo-

---

1) Hic et paulo post in edd. omn. haec duo nomina perperam latinis literis scripta sunt.

cabulis utar, quibus auctrix opinionum istarum magia sonat, Hostanes[1]) et Typhon et Dardanus et Damigeron et Nectabis et Berenice. Publica iam literatura est, quae animas etiam iusta aetate sopitas, etiam proba morte disiunctas, etiam prompta humatione dispunctas, evocaturam se ab inferum incolatu pollicetur. Quid ergo dicemus magiam? quod omnes paene, fallaciam. Sed ratio fallaciae solos non fugit Christianos, qui spiritalia nequitiae, non quidem socia conscientia, sed inimica scientia novimus, nec invitatoria operatione, sed expugnatoria dominatione tractamus multiformem luem mentis humanae, totius erroris artificem, salutis pariter animaeque vastatricem scientiam magiae, secundae scilicet idololatriae, in qua se daemones perinde mortuos fingunt, quemadmodum in illa deos; quidni? cum et dii mortui. Itaque invocantur quidem *ἄωροι* et *βιαιοθάνατοι* sub illo fidei argumento, quod credibile videatur, eas potissimum animas ad vim et iniuriam facere, quas per vim et iniuriam saevus et immaturus finis extorsit quasi ad vicem offensae. Sed daemones operantur sub obtentu earum, et hi vel maxime, qui in ipsis tunc fuerunt, cum adviverent, quique illas in huiusmodi impegerant exitus. Nam et suggessimus, nullum paene hominem carere daemonio, et pluribus notum est, daemoniorum quoque opera et immaturas et atroces effici mortes, quas incursibus deputant. Hanc quoque fallaciam spiritus nequam sub personis defunctorum delitescentis, nisi fallor, etiam rebus probamus, quum in exorcismis interdum aliquem se ex parentibus hominem suis affirmat, interdum gladiatorem vel bestiarium, sicut et alibi deum, nihil magis curans, quam hoc ipsum excludere, quod praedicamus, ne facile credamus animas universas ad inferos redigi, ut et iudicii et resurrectionis fidem turbent. Et tamen ille daemon, postquam circumstantes circumvenire tentavit, instantia divinae gratiae victus, id quod in vero est invitus confitetur. Sic et in illa alia specie magiae, quae iam quiescentes animas evellere ab inferis creditur et conspectui exhibere, non alia fallaciae vis est operatior, plane quia et phantasma praestatur, quia et corpus affingitur; nec magnum, illi exteriores oculos circumscribere, cui interiorem mentis aciem excaecare perfacile est. Corpora

1) Gel.: Ostanes. Cf. Plinii hist. nat. 30, 1. 2.

denique videbantur Pharaoni et Aegyptiis magicarum virgarum dracones; sed Mosis veritas mendacium devoravit.[1]) Multa utique et adversus apostolos Simon dedit et Elymas magi;[2]) sed plaga caecitatis de praestigiis non fuit. Quid novi, aemulatio veritatis a spiritu immundo? Ecce hodie eiusdem Simonis haereticos tanta praesumptio artis extollit, ut etiam prophetarum animas ab inferis movere se spondeant. Et credo, quia mendacio possunt; nec enim pythonico tunc spiritui minus licuit animam Samuelis effingere, post deum mortuos consulente Saule.[3]) Absit alioquin, ut animam cuiuslibet sancti, nedum prophetae, a daemonio credamus extractam, edocti, quod ipse satanas transfiguretur in angelum lucis,[4]) nedum in hominem lucis, etiam deum se adseveraturus,[5]) signaque[6]) portentosiora editurus ad evertendos, si fieri possit, electos.[7]) Dubitavit, si forte, tunc prophetam se dei adseverare, et utique Sauli, in quo iam ipse morabatur. Ne putes alium fuisse, qui phantasma administrabat, alium, qui commendabat, sed eundem spiritum et in pseudoprophetide et in apostata facile mentiri, quod fecerat credi, per quem Saulis thesaurus illic erat, ubi et cor ipsius, ubi scilicet deus non erat. Et ideo, per quem visurum se credidit, vidit, quia per quem vidit, et credidit. Si et de nocturnis imaginibus opponitur, saepe non frustra mortuos visos, (nam et Nasamones[8]) propria oracula apud parentum sepulcra mansitando captare, ut Heraclides scribit vel Nymphodorus vel Herodotus,[9]) et Celtas apud virorum fortium busta eadem de caussa abnoctare, ut Nicander affirmat,) non magis mortuos vere patimur in somnis quam vivos, sed eadem ratione mortuos, qua et vivos, et omnia quae videntur. Non enim quia videntur, vera sunt, sed quia adimplentur. Fides somniorum de effectu, non de conspectu renuntiatur. Nulli autem animae omnino inferos patere, satis dominus[10]) in argumento illo pauperis requiescentis et divitis ingemiscentis ex persona Abrahae sanxit, non posse relegari renuntiatorem dispositionis infernae, quod vel tunc licere potuisset, ut Mosi et prophetis crederetur. Sed etsi

---

1) Exod. 7, 12. 2) Act. Apost. 8, 9 sqq. 13, 8 sqq. 3) 1 Sam. 28, 6 sqq. 4) 2 Cor. 11, 14. 5) 2 Thess. 2, 4. 6) Sic Gel. et Pam.; cod. Wouw.: in fine; Rig. adsev. in fine, signaque etc. 7) Matth. 24, 24. 8) Edd. omnes: Nasammonas. 9) Herod. 4, 172. 10) Luc. 16, 26.

quasdam revocavit in corpora dei virtus, in documenta iuris sui, non idcirco communicabitur fidei et audaciae magorum et fallaciae somniorum et licentiae poëtarum. Atquin in resurrectionis exemplis, cum dei virtus sive per prophetas sive per Christum sive per apostolos in corpora animas repraesentat, solida et contrectabili et satiata veritate praeiudicatum est, hanc esse formam veritatis, ut omnem mortuorum exhibitionem incorporalem praestigias iudices.

58.[1]) Omnes ergo animae penes inferos? inquis. Velis ac nolis et supplicia iam illic et refrigeria, habes pauperem et divitem.[2]) Et quia distuli nescio quid ad hanc partem, iam opportune in clausulam reddam. Cur enim non putes animam et puniri et foveri in inferis interim sub exspectatione utriusque iudicii in quadam usurpatione et candida eius? quia salvum debet esse, inquis, in iudicio divino negotium suum sine ulla praelibatione sententiae; tum quia et carnis operienda est restitutio ut consortis operarum atque mercedum. Quid ergo fiet in tempore isto? dormiemus? At enim animae nec in viventibus dormiunt; corporum enim est somnus, quorum et ipsa mors cum speculo suo somno. Aut nihil vis agi illic, quo universa humanitas trahitur, quo spes omnis sequestratur? Delibari putas iudicium, an incipi? praecipitari, an praeministrari? Iam vero quam iniquissimum etiam apud inferos, si et nocentibus adhuc illic bene est, et innocentibus nondum? Quid, ampliationem vis esse post mortem, confusa spe et incerta exspectatione ludentem, an vitae recensum iam et ordinationem iudicii inhorrentem? Semper autem exspectat anima corpus, ut doleat aut gaudeat? Nonne et de suo sufficit sibi ad utrumque titulum passionis? Quotiens illaeso corpore anima sola torquetur bile, ira, taedio plerumque nec sibi noto? Quotiens item corpore afflicto furtivum sibi anima gaudium exquirit, et a corporis importuna tunc societate secedit? Mentior, si non de ipsis cruciatibus corporis et gloriari et gaudere sola consuevit. Respice ad Mutii animam, cum dexteram suam ignibus solvit; respice ad Zenonis, cum illam Dionysii tormenta praetereunt. Morsus ferarum ornamenta sunt iuventutis, ut in Cyro ursi cicatrices. Adeo novit et

---

1) Hoc cap. in edd. Rhen. et Gel. inscribitur: An aliquid interim patiantur apud inferos animae. 2) Luc. 16, 19 sqq.

apud inferos anima et dolere et gaudere sine carne, quia et in carne illaesa si velit dolet et laesa si velit gaudet. Hoc si ex arbitrio suo in vita, quanto magis ex iudicio dei post mortem? Sed nec omnia opera cum carnis ministerio anima partitur; nam et solos cogitatus et nudas voluntates censura divina persequitur. Qui viderit ad concupiscendum, iam adulteravit in corde.[1] Ergo vel propter hoc congruentissimum est, animam, licet non exspectata carne, puniri, quod non sociata carne commisit. Sic et ob cogitatus pios et benevolos, in quibus carne non eguit, sine carne recreabitur. Quid nunc, si et in carnalibus prior est, quae concipit, quae disponit, quae mandat, quae impellit? Et si quando invita, prior tamen tractat, quod per corpus actura est; nunquam denique conscientia posterior erit facto; ita huic quoque ordini competit etiam[2]) priorem pensare mercedes, cui priori debeantur. In summa, quum carcerem illum, quem evangelium demonstrat,[3]) inferos intelligamus, et novissimum quadrantem modicum quoque delictum mora resurrectionis illic luendum interpretemur, nemo dubitabit animam aliquid pensare penes inferos salva resurrectionis plenitudine per carnem quoque. Hoc etiam paracletus frequentissime commendavit, si quis sermones eius ex agnitione promissorum charismatum admiserit. Ad omnem, ut arbitror, humanam super anima opinionem ex doctrina fidei congressi, iustae dumtaxat ac necessariae curiositati satisfecerimus;[4]) enormi autem et otiosae tantum deerit discere, quantum libuerit inquirere.

ADVERSUS PRAXEAN.

1. Varie diabolus aemulatus est veritatem. Affectavit illam aliquando defendendo concutere. Unicum dominum vindicat, omnipotentem mundi conditorem, ut et de unico haeresim faciat. Ipsum dicit patrem descendisse in virginem,

---

1) Matth. 5, 28. 2) Rig. eam. 3) Matth. 5, 25 sq. 4) Sic Wouw.; Gel. et Pam.: satisfaciemus; Rig. et Seml.: satisfecimus.

ipsum ex ea natum, ipsum passum, denique ipsum esse Iesum Christum. Excidit sibi coluber, quia Iesum Christum post baptisma Ioannis tentans ut filium dei aggressus est, certus filium deum habere vel ex ipsis scripturis, de quibus tunc tentationem struebat. Si tu es filius dei, dic, ut lapides isti panes fiant. Item: si tu es filius dei, deiice te hinc; scriptum est enim, quod mandavit angelis suis super te, utique pater, ut de manibus suis tollant, necubi ad lapidem pedem tuum offendas.[1]) Aut numquid mendacium evangeliis exprobravit, dicens: viderit Matthaeus et Lucas; ceterum ego ad ipsum deum accessi, ipsum omnipotentem cominus tentavi; ideo et accessi, ideo et tentavi. Ceterum si filius dei esset, nunquam illum fortasse dignarer.[2]) Sed enim ipse potius a primordio mendax est,[3]) et si quem hominem de suo subornaverit, ut Praxean. Nam iste primus ex Asia hoc genus perversitatis intulit Romae, homo et alias inquietus, insuper de iactatione martyrii inflatus ob solum et simplex et breve carceris taedium, quando, etsi corpus suum tradidisset exurendum, nihil profecisset, dilectionem dei non habens,[4]) cuius charismata quoque expugnavit. Nam idem tunc episcopum Romanum, agnoscentem iam prophetias Montani, Priscae, Maximillae, et ex ea agnitione pacem ecclesiis Asiae et Phrygiae inferentem, falsa de ipsis prophetis et ecclesiis eorum adseverando et praecessorum eius auctoritates defendendo coëgit et literas pacis revocare iam emissas et a proposito recipiendorum charismatum concessare. Ita duo negotia diaboli Praxeas Romae procuravit, prophetiam expulit et haeresim intulit, paracletum fugavit et patrem crucifixit. Fructificaverant avenae Praxeanae hic quoque superseminatae, dormientibus[5]) multis in simplicitate doctrinae; traductae dehinc, per quem deus voluit, etiam evulsae videbantur. Denique caverat pristinum doctor de emendatione sua, et manet chirographum apud psychicos, apud quos tunc gesta res est; exinde silentium. Et nos quidem postea agnitio paracleti atque defensio disiunxit a psychicis. Avenae vero illae ubique[6]) tunc semen excusserant. Ita aliquamdiu per hypocrisin subdola vivacitate latitavit, et nunc denuo erupit.

---

1) Matth. 4, 3. 6. Ps. 91, 11. 2) Wouw.: nunquam illum tentasse dignarer. 3) 1 Cor. 13, 19. 4) 1 Cor. 13, 3. 5) Matth. 13, 26. 6) Cod. Wouw. et Rig. utique.

Sed et denuo eradicabitur, si voluerit dominus, in isto commeatu; sin minus, die suo, quo [1]) colligentur omnes adulterae fruges, [2]) et cum ceteris scandalis igni inexstinguibili cremabuntur.

2. Itaque post tempus pater natus, et pater passus, ipse deus, dominus omnipotens, Iesus Christus praedicatur. Nos vero et semper, et nunc magis, ut instructiores per paracletum, deductorem scilicet omnis veritatis, unicum quidem deum credimus, sub hac tamen dispensatione, quam *οἰκονομίαν* dicimus, ut unici dei sit et filius sermo ipsius, qui ex ipso processerit, per quem omnia facta sunt, et sine quo factum est nihil. [3]) Hunc missum a patre in virginem, et ex ea natum, hominem et deum, filium hominis et filium dei, et cognominatum Iesum Christum; hunc passum, hunc mortuum et sepultum, secundum scripturas, et resuscitatum a patre, et in coelo resumptum, sedere ad dexteram patris, venturum iudicare vivos et mortuos; qui exinde miserit, secundum promissionem suam, a patre spiritum sanctum paracletum, sanctificatorem fidei eorum, qui credunt in patrem et filium et spiritum sanctum. Hanc regulam ab initio evangelii decucurrisse, etiam ante priores quosque haereticos, nedum ante Praxean hesternum, probabit tam ipsa posteritas omnium haereticorum, quam ipsa novellitas Praxeae hesterni. Quo peraeque adversus universas haereses iam hinc praeiudicatum sit, id esse verum, quodcunque primum, id esse adulterum, quodcunque posterius. Sed salva ista praescriptione, ubique tamen propter instructionem et munitionem quorundam dandus est etiam retractatibus locus, vel ne videatur unaquaeque perversitas, non examinata, sed praeiudicata, damnari, maxime haec, quae se existimat meram veritatem possidere, dum unicum deum non alias putat credendum, quam si ipsum eundemque et patrem et filium et spiritum sanctum dicat, quasi non sic quoque unus sit omnia, dum ex uno omnia, per substantiae scilicet unitatem, et nihilominus custodiatur *οἰκονομίας* sacramentum, quae unitatem in trinitatem disponit, tres dirigens, patrem et filium et spiritum sanctum, tres autem, non statu, sed gradu, nec substantia, sed forma, nec potestate, sed specie, unius autem

---

1) Transposuimus verba. Edd. omnes: si quo minus die suo coll. 2) Matth. 13, 30. 3) Io. 1, 3.

substantiae et unius status et unius potestatis, quia unus deus, ex quo et gradus isti et formae et species in nomine patris et filii et spiritus sancti deputantur. Quomodo autem numerum sine divisione patiuntur, procedentes tractatus demonstrabunt.

3. Simplices enim quique, ne dixerim imprudentes et idiotae, quae maior semper credentium pars est, quoniam et ipsa regula fidei a pluribus diis seculi ad unicum et verum deum transfert, non intelligentes unicum quidem, sed cum sua *οἰκονομίᾳ* esse credendum, expavescunt ad *οἰκονομίαν*. Numerum et dispositionem trinitatis divisionem praesumunt unitatis, quando unitas ex semet ipsa derivans trinitatem non destruatur ab illa, sed administretur. Itaque duos et tres iam iactitant a nobis praedicari, se vero unius dei cultores praesumunt, quasi non et unitas irrationaliter collecta haeresim faciat, et trinitas rationaliter expensa veritatem constituat. Monarchiam, inquiunt, tenemus. Et ita solium ipsum vocaliter exprimunt etiam Latini, et tam opifice,[1] ut putes illos tam bene intelligere monarchiam quam enuntiant. Sed monarchiam sonare student Latini, *οἰκονομίαν* intelligere nolunt etiam Graeci. At ego, si quid utriusque linguae praecerpsi, monarchiam nihil aliud significare scio, quam singulare et unicum imperium; non tamen praescribere monarchiam ideo, quia unius sit, eum, cuius sit, aut filium non habere, aut ipsum se sibi filium fecisse, aut monarchiam suam non per quos velit administrare. Atquin nullam dico dominationem ita unius sui esse, ita singularem, ita monarchiam, ut non etiam per alias proximas personas administretur, quas ipsa prospexerit officiales sibi. Si vero et filius fuerit ei, cuius monarchia sit, non statim dividi eam, et monarchiam esse desinere, si particeps eius adsumatur et filius, sed proinde illius esse principaliter, a quo communicatur in filium, et dum illius est, proinde monarchiam esse, quae a duobus tam unicis continetur. Igitur si et monarchia divina per tot legiones et exercitus angelorum administratur, sicut scriptum est: milies centies cen-

---

1) Rhen. scripsit: Et ita sonum ipsum voc. expr. etiam Latini, etiam opici, quam coniecturam ceteri edd. receperunt. Sed Rig., in cuius cod. leg. Et ita sonum — Lat., etiam opificis, coniecit: opifices.

tena milia adsistebant ei, et milies centena milia apparebant ei,[1]) nec ideo unius esse desiit, ut desinat monarchia esse, quia per tanta milia virtutum procuratur: quale est, ut deus divisionem et dispersionem pati videatur in filio et in spiritu sancto, secundum et tertium sortitis locum, tam consortibus substantiae patris, quas non patitur in tot angelorum numero, et quidem tam a substantia alienis?[2]) Membra et pignora et instrumenta et ipsam vim ac totum censum monarchiae eversionem deputas eius? Non recte. Malo, te ad sensum rei, quam ad sonum vocabuli exerceas. Eversio enim monarchiae illa est tibi intelligenda, cum alia dominatio suae conditionis et proprii status ac per hoc aemula superducitur, cum alius deus infertur adversus creatorem. Tunc male, cum plures, secundum Valentinos et Prodicos;[3]) tunc in monarchiae eversionem, cum in creatoris destructionem.

4. Ceterum qui filium non aliunde deduco, sed de substantia patris, nihil facientem sine patris voluntate, omnem a patre consecutum potestatem: quomodo possum de fide destruere monarchiam, quam a patre filio traditam in filio servo? Hoc mihi et in tertium gradum dictum sit, quia spiritum non aliunde puto, quam a patre per filium. Vide ergo, ne tu potius monarchiam destruas, qui dispositionem et dispensationem eius evertis in tot nominibus constitutam, in quot deus voluit. Adeo autem manet in suo statu, licet trinitas inferatur, ut etiam restitui habeat patri a filio, siquidem apostolus scribit de ultimo fine: cum tradiderit regnum deo et patri.[4]) Oportet enim eum regnare, usque dum ponat inimicos eius deus sub pedes ipsius, scilicet secundum psalmum: sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.[5]) Cum autem subiecta erunt illi omnia, (utique absque eo, qui ei subiecit omnia,) tunc et ipse subiicietur illi, qui ei subiecit omnia, ut sit deus omnia in omnibus.[6]) Videmus igitur, non obesse monarchiae filium, etsi hodie apud filium est, quia et in suo statu est apud filium, et cum suo statu restituetur patri a filio. Ita eam nemo hoc nomine destruet, si filium

---

1) Dan. 7, 10. 2) Sic cod. Wouw. et Rig.; Rhen. et qu. tam a substantia patris; Gel. et ed. Fran. et qu. tam alienarum a subst. patris. 3) Rhen. in ed. I. prodigos, deinde ed. Proclos. Rectius ed. Fran., Rig. Prodicos. 4) 1 Cor. 15, 24. 5) Ps 110, 1. 6) 1 Cor. 15, 28.

admittat, cui et traditam eam a patre, et a quo quandoque restituendam patri constat. Hoc uno capitulo epistolae apostolicae potuimus iam et patrem et filium ostendisse duos esse, praeterquam ex nominibus patris et filii; etiam ex eo, quod qui tradidit regnum, et cui tradidit, item qui subiecit, et cui subiecit, duo sint necesse est.

5. Sed quia duos unum volunt esse, ut idem pater et filius habeatur, oportet et totum de filio examinari, an sit, et qui sit, et quomodo sit, et ita res ipsa formam suam scripturis et interpretationibus earum patrocinantibus vindicabit. Aiunt quidem et Genesim in Hebraico ita incipere: In principio deus fecit sibi filium. Hoc ut firmum non sit, alia me argumenta deducunt ab ipsa dei dispositione, qua fuit ante mundi constitutionem, ad usque filii generationem. Ante omnia enim deus erat solus, ipse sibi et mundus et locus et omnia. Solus autem, quia nihil extrinsecus praeter illum. Ceterum ne tunc quidem solus; habebat enim secum, quam habebat in semet ipso, rationem suam scilicet. Rationalis enim deus, et ratio in ipso prius, et ita ab ipso omnia, quae ratio sensus ipsius est. Hanc Graeci *λόγον* dicunt, quo vocabulo etiam sermonem appellamus. Ideoque iam in usu est nostrorum per simplicitatem interpretationis sermonem dicere in primordio apud deum fuisse,[1] cum magis rationem competat antiquiorem haberi, quia non sermonalis a principio, sed rationalis deus, etiam ante principium, et quia ipse quoque sermo, ratione consistens, priorem eam ut substantiam suam ostendat. Tamen et sic nihil interest. Nam etsi deus nondum sermonem suum miserat, proinde eum cum ipsa et in ipsa ratione intra semet ipsum habebat tacite cogitando et disponendo secum, quae per sermonem mox erat dicturus. Cum ratione enim sua cogitans atque disponens sermonem eam efficiebat, quam sermone tractabat. Idque quo facilius intelligas, ex te ipso ante recognosce, ut ex imagine et similitudine dei,[2] quam habeas et tu in temet ipso rationem, qui es animal rationale, a rationali scilicet artifice non tantum factus, sed etiam ex substantia ipsius animatus. Vide, cum tacitus tecum ipse congrederis ratione, hoc ipsum agi intra te, occurrente ea tibi cum sermone ad omnem cogitatus tui motum, ad omnem sensus

---

1) Io. 1, 1. 2) Gen. 1, 26.

tui pulsum. Quodcunque cogitaveris, sermo est; quodcunque senseris, ratio est. Loquaris illud in animo, necesse est, et dum loqueris, collocutorem pateris sermonem, in quo inest haec ipsa ratio, qua cum eo cogitans loquaris, per quem loquens cogitas. Ita secundus quodammodo in te est sermo, per quem loqueris cogitando, et per quem cogitas loquendo, ipse sermo alius est. Quanto ergo plenius hoc agitur in deo, cuius tu quoque imago et similitudo censeris, quod habeat in se etiam tacendo rationem, et in ratione sermonem? Possum itaque non temere praestruxisse, et tunc deum ante universitatis constitutionem solum non fuisse, habentem in semet ipso proinde rationem et in ratione sermonem, quem secundum a se faceret agitando intra se.

6. Haec vis et haec divini sensus dispositio apud scripturas etiam in Sophiae nomine ostenditur. Quid enim sapientius ratione dei sive sermone? Itaque Sophiam quoque exaudi, ut secundam personam conditam. Primo dominus creavit me initium viarum in opera sua, priusquam terram faceret, priusquam montes collocarentur; ante omnes autem colles generavit me,[1]) in sensu suo scilicet condens et generans. Dehinc adsistentem eam ipsa separatione cognosce. Cum pararet, inquit, coelum, aderam illi simul; et quum fortia faciebat super ventos, quae sursum nubila, et quum tutos ponebat fontes eius, quae sub coelo, ego eram cum illo compingens, ego eram, ad quam gaudebat; quotidie autem oblectabar in persona ipsius.[2]) Nam ut primum deus voluit ea, quae cum Sophiae ratione et sermone disposuerat intra se, in substantias et species suas edere, ipsum primum protulit sermonem habentem in se individuas suas rationem et Sophiam, ut per ipsum fierent universa, per quem erant cogitata atque disposita, imo et facta iam, quantum in dei sensu. Hoc enim eis deerat, ut coram quoque in suis speciebus atque substantiis cognoscerentur et tenerentur.

7. Tunc igitur etiam ipse sermo speciem et ornatum suum sumit, sonum et vocem, cum dicit deus: fiat lux.[3]) Haec est nativitas perfecta sermonis, dum ex deo procedit; conditus ab eo primum ad cogitatum in nomine Sophiae: dominus condidit me initium viarum;[4]) dehinc generatus

---

1) Prov. 8, 22 sq. 2) ib. v. 27 sqq. 3) Gen. 1, 3. 4) Prov. 8, 22.

ad effectum: cum pararet coelum, aderam illi.[1]) Exinde eum parem sibi faciens, de quo procedendo filius factus est primogenitus, ut ante omnia genitus, et unigenitus, ut solus ex deo genitus;[2]) proprie de vulva cordis ipsius, secundum quod et pater ipse testatur: eructavit cor meum sermonem optimum.[3]) Ad quem deinceps gaudens proinde gaudentem in persona illius: filius meus es tu, ego hodie genui te, et ante luciferum genui te.[4]) Sic et filius ex sua persona profitetur patrem in nomine Sophiae: dominus condidit me initium viarum in opera sua; ante omnes autem colles generavit me.[5]) Nam si hic quidem Sophia videtur dicere conditam se a domino in opera et vias eius, alibi autem per sermonem ostenditur, omnia facta esse et sine illo nihil factum,[6]) sicut et rursum: sermone eius coeli confirmati sunt et spiritu eius omnes vires eorum,[7]) utique eo spiritu, qui sermoni inerat: apparet, unam eandemque vim esse nunc in nomine Sophiae nunc in appellatione sermonis, quae initium accepit viarum in dei opera, et quae coelum confirmavit, per quam omnia facta sunt, et sine qua nihil factum est.[8]) Nec diutius de isto, quasi non ipse sit sermo et in Sophiae et in rationis et in omnis divini animi et spiritus nomine, qui filius factus est dei, de quo prodeundo generatus est. Ergo, inquis, das aliquam substantiam esse sermonem, spiritu et Sophiae traditione constructam? Plane. Non vis enim eum substantivum habere in re per substantiae proprietatem, ut res et persona quaedam videri possit, et ita capiat secundus a deo constitutus duos efficere, patrem et filium, deum et sermonem. Quid est enim, dices, sermo, nisi vox et sonus oris, et sicut grammatici tradunt, aër offensus, intelligibilis auditu, ceterum vacuum nescio quid et inane et incorporale? At ego nihil dico de deo inane et vacuum prodire potuisse, ut non de inani et vacuo prolatum; nec carere substantia, quod de tanta substantia processit, et tantas substantias fecit; fecit enim et ipse, quae facta sunt per illum. Quale est, ut nihil sit ipse, sine quo nihil factum est, ut inanis solida et vacuus plena et incorporalis corporalia sit operatus? Nam etsi potest ali-

1) Prov. 8, 27. 2) Col. 1, 15 sqq. 3) Ps. 45, 1. 4) Ps. 2, 7. 5) Prov. 8, 22. 6) Io. 1, 3. 7) Ps. 33, 6. 8) Prov. 8, 22. Ps. 33, 6. Io. 1, 3.

quando quid fieri diversum eius, per quod fit, nihil tamen potest fieri per id, quod vacuum et inane est. Vacua et inanis res est sermo dei, qui filius dictus est, qui ipse deus cognominatus est? Et sermo erat apud deum, et deus erat sermo.[1]) Scriptum est: non sumes nomen dei in vanum.[2]) Hic certe est, qui in effigie dei constitutus non rapinam existimavit esse se aequalem deo.[3]) In qua effigie dei? utique in alia, non tamen in nulla. Quis enim negabit deum corpus esse, etsi deus spiritus est? Spiritus enim corpus sui generis in sua effigie. Sed si[4]) invisibilia illa, quaecunque sunt, habent apud deum et suum corpus et suam formam, per quae soli deo visibilia sunt: quanto magis, quod ex ipsius substantia emissum[5]) est, sine substantia non erit?[6]) Quaecunque ergo substantia sermonis fuit, illam dico personam, et illi nomen filii vindico, et dum filium agnosco, secundum a patre defendo.

8. Hoc si qui putaverit me προβολὴν aliquam introducere, id est prolationem rei alterius ex altera, quod facit Valentinus, alium atque alium aeonem de aeone producens; primo quidem dicam tibi: non ideo non utatur et veritas vocabulo isto et re ac censu eius, quia et haeresis utitur; imo haeresis potius ex veritate accepit, quod ad mendacium suum strueret. Prolatus est sermo dei an non? Hic mecum gradum fige. Si prolatus est, cognosce προβολὴν veritatis, et viderit haeresis, si quid de veritate imitata est. Iam nunc quaeritur, quis quomodo utatur aliqua re, et vocabulo eius? Valentinus προβολὰς suas discernit et separat ab auctore, et ita longe ab eo ponit, ut aeon patrem nesciat; denique desiderat nosse, nec potest, imo et paene devoratur et dissolvitur in reliquam substantiam. Apud nos autem solus filius patrem novit,[7]) et sinum patris ipse exposuit,[8]) et omnia apud patrem audivit et vidit, et quae mandatus est a patre, ea et loquitur;[9]) nec suam, sed patris perfecit voluntatem,[10]) quam de proximo, imo de initio noverat. Quis enim scit, quae sint in deo, nisi spiritus qui in ipso est?[11]) Sermo autem spiritu structus est, et ut ita dixerim,

1) Io. 1, 1. 2) Exod. 20, 7. 3) Phil. 2, 6. 4) Rhen. Sed et si etc. Ed. Fran., Rig. Sed et invisib. 5) Rhen. ed. I. substantiae missum. 6) Cf. lib. de carne Chr. c. 11. 7) Matth. 11, 27. 8) Io. 1, 18. 9) Io. 8, 26. 10) Io. 6, 38. 11) 1 Cor. 2, 11.

sermonis corpus est spiritus. Sermo ergo et in patre semper, sicut dicit: ego in patre,[1]) et apud deum semper, sicut scriptum est: et sermo erat apud deum,[2]) et nunquam separatus a patre, aut alius a patre, quia: ego et pater unum sumus.[3]) Haec erit προβολὴ veritatis, custos unitatis, qua prolatum dicimus filium a patre, sed non separatum. Protulit enim deus sermonem, quemadmodum etiam paracletus docet, sicut radix fruticem et fons fluvium et sol radium. Nam et istae species προβολαὶ sunt earum substantiarum, ex quibus prodeunt. Nec dubitaverim filium dicere et radicis fruticem, et fontis fluvium, et solis radium, quia omnis origo parens est, et omne, quod ex origine profertur, progenies est, multo magis sermo dei, qui etiam proprie nomen filii accepit; nec frutex tamen a radice, nec fluvius a fonte, nec radius a sole discernitur, sicut nec a deo sermo. Igitur secundum horum exemplorum formam profiteor me duos dicere, deum et sermonem eius, patrem et filium ipsius. Nam et radix et frutex duae res sunt, sed coniunctae; et fons et flumen duae species sunt, sed indivisae; et sol et radius duae formae sunt, sed cohaerentes. Omne, quod prodit ex aliquo, secundum sit eius necesse est, de quo prodit, non ideo tamen est separatum. Secundus autem ubi est, duo sunt; et tertius ubi est, tres sunt. Tertius enim est spiritus a deo et filio, sicut tertius a radice fructus ex frutice, et tertius a fonte rivus ex flumine, et tertius a sole apex ex radio. Nihil tamen a matrice alienatur, a qua proprietates suas ducit. Ita trinitas per consertos et connexos gradus a patre decurrens, et monarchiae nihil obstrepit, et οἰκονομίας statum protegit.

9. Hanc me regulam professum, qua inseparatos ab alterutro patrem et filium et spiritum testor, tene ubique, et ita, quid quomodo dicatur, agnosces. Ecce enim dico, alium esse patrem, et alium filium, et alium spiritum. Male accepit idiotes quisque aut perversus hoc dictum, quasi diversitatem sonet et ex diversitate separationem protendat,[4]) patris et filii et spiritus. Necessitate autem hoc dico, cum eundem patrem et filium et spiritum contendunt, adversus οἰκονομίαν monarchiae adulantes, non tamen diversitate alium

---

1) Io. 14, 11. 2) Io. 1, 1. 3) Io. 10, 30. 4) Fr. Iun. coni. portendat.

filium a patre, sed distributione, nec divisione alium, sed distinctione, quia non sit idem pater et filius, vel modulo alius ab alio. Pater enim tota substantia est, filius vero derivatio totius et portio, sicut ipse profitetur: quia pater maior me est.[1]) A quo et minoratus canitur in psalmo, modicum[2]) quid citra angelos.[3]) Sic et pater alius a filio, dum filio maior, dum alius qui generat, alius qui generatur, dum alius qui mittit, alius qui mittitur, dum alius qui facit, alius per quem fit. Bene, quod et dominus usus hoc verbo in persona paracleti non divisionem significavit, sed dispositionem. Rogabo enim, inquit, patrem, et alium advocatum mittet vobis, spiritum veritatis.[4]) Sic alium a se paracletum, quomodo et nos a patre alium filium, ut tertium gradum ostenderet in paracleto, sicut nos secundum in filio, propter *οἰκονομίας* observationem. Ipsum, quod pater et filius dicuntur, nonne aliud ab alio est? Utique enim omnia, quod vocantur, hoc erunt, et quod erunt, hoc vocabuntur, et permiscere se diversitas vocabulorum non potest omnino, quia nec rerum, quarum erunt vocabula. Est, est, non, non; nam quod amplius est, hoc a malo est.[5])

10. Ita aut pater aut filius est, et neque dies eadem et nox, neque pater idem et filius, ut sint ambo unus et utrumque alter, quod vanissimi isti Monarchiani volunt. Ipse se, inquiunt, filium sibi fecit. Atquin pater filium facit, et patrem filius. Et qui ex alterutro fiunt, a semet ipsis sibi fieri nullo modo possunt, ut pater se sibi filium faciat, et filius se sibi patrem praestet. Quae instituit deus, etiam ipse custodit. Habeat necesse est pater filium, ut pater sit, et filius patrem, ut filius sit. Aliud est autem habere, aliud esse. Verbi gratia, ut maritus sim, habeam oportet uxorem, non ipse mihi ero uxor. Sic etiam, ut pater sim, filium habeo, non ipse mihi ero filius, et ut filius sim, patrem habeo, non ipse mihi ero pater. Quae enim me faciunt, si habuero; tunc ero pater, si filium habeam, filius ero, si patrem. Porro si ipse ero quid eorum, iam non habeo, quod ipse ero, nec patrem, quia ipse ero pater, nec filium, quia ipse ero filius. In quantum autem alterum ex his habere me oportet, alterum esse, in tantum, si utrumque fuero, alterum

1) Io. 14, 28. 2) Sic emend. Rhen.; ed. I. minor natu canitur in ps.: Modico quid etc. 3) Ps. 8, 6. 4) Io. 14, 16. 5) Matth. 5, 37.

non ero, dum alterum non habeo. Si enim ipse ero filius, qui et pater, iam non habeo filium, sed ipse sum filius. Non habendo autem filium, dum ipse sum filius, quomodo pater ero? Habere enim filium debeo, ut pater sim. Non sum ergo filius, quia patrem non habeo, qui facit filium. Aeque si ipse sum pater, qui et filius, iam non habeo patrem, sed ipse sum pater. Non habendo autem patrem, dum ipse sum pater, quomodo filius ero? Habere enim patrem debeo, ut filius sim. Non ergo ero pater, quia filium non habeo, qui facit patrem. Hoc erit totum ingenium diaboli, alterum ex altero excludere, dum utrumque in unum sub monarchiae favore concludens neutrum haberi facit, ut et pater non sit, qui scilicet filium non habet, et filius non sit, qui aeque patrem non habet; dum enim pater est, filius non erit. Sic monarchiam tenent, qui nec patrem nec filium continent. Sed nihil deo difficile. Quis hoc nesciat? Et impossibilia apud seculum possibilia apud deum [1]) quis ignoret? Et stulta mundi elegit deus, ut confundat sapientia. [2]) Legimus omnia. Ergo, inquiunt, difficile non fuit deo, ipsum se et patrem et filium facere adversus traditam formam rebus humanis. Nam et sterilem parere contra naturam, difficile deo non fuit, sicut nec virginem. Plane nihil deo difficile. Sed si tam abrupte in praesumptionibus nostris hac sententia utamur, quidvis de deo confingere poterimus, quasi fecerit, quia facere potuerit. Non autem, quia omnia potest facere, ideoque credendum est illum fecisse, etiam quod non fecerit; sed an fecerit, requirendum. Potuit, ita salvus sim, deus [3]) pennis hominem ad volandum instruxisse, quod et milvis praestitit; non tamen, quia potuit, statim et fecit. Potuit et Praxean et omnes pariter haereticos statim exstinxisse; non tamen, quia potuit, exstinxit. Oportebat enim et milvos esse et haereticos, oportebat et patrem crucifigi. Hac ratione erit aliquid et difficile deo, id scilicet, quodcunque non fecerit, non quia non potuerit, sed quia noluerit. Dei enim posse velle est, et non posse nolle, quod autem voluit, et potuit et ostendit. Ergo quia, si voluit semet ipsum sibi filium facere, potuit, et quia, si potuit, fecit, tunc probabis illum et potuisse et voluisse, si probaveris illum fecisse.

---

1) Matth. 19, 26. 2) 1 Cor. 2, 27. 3) Cod. Hirsaug., ed. Fran. Potuit, si voluisset, ita salvus sim, deus etc.

11. Probare autem tam aperte debebis ex scripturis, quam nos probamus illum sibi filium fecisse sermonem suum. Si enim filium nominat, filius autem non alius erit, quam qui ex ipso prodiit, sermo autem prodiit ex ipso, hic erit filius, non ipse, de quo prodiit; non enim ipse prodiit ex semet ipso. Porro qui eundem patrem dicis et filium, eundem et protulisse ex semet ipso facis et prodisse, quod deus est, si potuit fecisse; quod tamen non fecit. Aut exhibe probationem, quam expostulo meae similem, id est, sic scripturas eundem filium et patrem ostendere, quemadmodum apud nos distincte pater et filius demonstrantur; distincte, inquam, non divise, sicut ego profero dictum a deo: eructavit cor meum sermonem optimum.[1] Sic tu[2] contra opponas alicubi dixisse deum: eructavit cor meum sermonem optimum, ut ipse sit, qui et eructavit, et quod eructavit, et ipse, qui protulerit, et qui prolatus sit, si ipse est et sermo et deus. Ecce ego propono patrem filio dixisse: filius meus es tu, ego hodie generavi te.[3] Si velis, ut credam, ipsum esse patrem et filium, ostende sic pronuntiatum alibi: dominus dixit ad se, filius meus sum ego, ego hodie generavi me; proinde et ante luciferum generavi me;[4] et dominus condidi me initium viarum in opera mea, ante omnes autem colles generavi me,[5] et si qua alia in hunc modum sunt. Quem autem verebatur deus dominus universitatis ita pronuntiare, si ita res erat? An verebatur, ne non crederetur, si simpliciter se et patrem et filium pronuntiasset? Unum tamen veritus est, mentiri. Veritus autem semet ipsum et suam veritatem. Et ideo veracem deum credens, scio illum non aliter, quam disposuit, pronuntiasse, nec aliter disposuisse, quam pronuntiavit. Tu porro eum mendacem efficias, et fallacem et deceptorem fidei huius, si, cum ipse esset sibi filius, alii dabat filii personam, quando scripturae omnes et demonstrationem et distinctionem trinitatis ostendant, a quibus et praescriptio nostra deducitur, non posse unum atque eundem videri, qui loquitur, et de quo loquitur, et ad quem loquitur, quia neque perversitas neque fallacia deo congruat, ut, cum ipse esset, ad quem loquebatur, ad alium potius et non ad semet ipsum loqueretur.[6] Accipe igitur

---

1) Ps. 45, 1. 2) Ita cod. Wouw. et Rig. Ceteri: Haec tu etc. 3) Ps. 2, 7. 4) Ps. 110, 3. 5) Prov. 8, 22. 6) Rhen. et cet. edd. loquatur; ed. I. loquebatur; Fr. Iun. loqueretur.

et alias voces patris de filio per Esaiam. Ecce filius meus, quem elegi, dilectus meus, in quem bene sensi; ponam spiritum meum super ipsum, et iudicium nationibus adnuntiabit.[1]) Accipe et ad ipsum: magnum tibi est, ut voceris filius meus ad statuendas tribus Iacob et ad convertendam dispersionem Israelis; posui te in lucem nationum, ut sis salus in extremum terrae.[2]) Accipe nunc et filii voces de patre: spiritus domini super me, quapropter unxit me ad evangelizandum hominibus.[3]) Item in psalmo ad patrem de eodem: ne dereliqueris me, donec adnuntiem brachium tuum nativitati universae venturae.[4]) Item in alio: domine, quid multiplicati sunt, qui comprimunt me.[5]) Sed et omnes paene psalmi Christi personam sustinent, filium ad patrem, id est Christum ad deum verba facientem repraesentant. Animadverte etiam spiritum loquentem ex tertia persona de patre et filio: dixit dominus domino meo, sede ad dextram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Item per Esaiam: haec dicit dominus domino meo Christo.[6]) Item per eundem ad patrem de filio: domine, quis credidit auditui nostro, et brachium domini cui revelatum est? Adnuntiavimus de illo, sicut puerulus, sicut radix in terra sitienti, et non erat forma eius, nec gloria.[7]) Haec pauca de multis. Nec enim affectamus universas scripturas evolvere, cum et in singulis capitulis plenam maiestatem et auctoritatem contestantes maiorem congressum in retractatibus habeamus. His itaque paucis tam manifeste distinctio trinitatis exponitur. Est enim ipse, qui pronuntiat, spiritus, et pater, ad quem pronuntiat, et filius, de quo pronuntiat. Sic et cetera, quae nunc ad patrem de filio vel ad filium, nunc ad filium de patre vel ad patrem, nunc ad spiritum pronuntiantur; unamquamque personam in sua proprietate constituunt.

12. Si te adhuc numerus scandalizat trinitatis quasi non connexae in unitate simplici, interrogo: quomodo unicus et singularis pluraliter loquitur: faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram,[8]) cum debuerit dixisse: faciam hominem ad imaginem et similitudinem meam, utpote unicus et singularis? Sed et in sequentibus: ecce Adam factus est tanquam unus ex nobis.[9]) Fallit aut ludit, ut,

---

1) Ies. 42, 1. 2) Ies. 49, 6. 3) Ies. 61, 1. 4) Ps. 71, 18. 5) Ps. 3, 2. 6) Ies. 45, 1. 7) Ies. 53, 1 sq. 8) Gen. 1, 26. 9) Gen. 3, 22.

cum unus et solus et singularis esset, numerose loqueretur. Aut numquid angelis loquebatur, ut Iudaei interpretantur, quia nec ipsi filium agnoscunt? An quia ipse erat pater, filius, spiritus, ideo pluralem se praestans [1]) pluraliter sibi loquebatur? Imo quia iam adhaerebat illi filius, secunda persona, sermo ipsius, et tertia, spiritus in sermone, ideo pluraliter pronuntiavit: faciamus, et nostram, et nobis. Cum quibus enim faciebat hominem, et quibus faciebat similem? Cum filio quidem, qui erat induturus hominem, spiritu vero, qui erat sanctificaturus hominem, quasi cum ministris et arbitris ex unitate trinitatis loquebatur. Denique sequens scriptura distinguit inter personas: et fecit deus hominem, ad imaginem dei fecit illum. [2]) Cur non suam, si unus, qui faciebat, et non erat, ad cuius faciebat? Erat autem, ad cuius imaginem faciebat, ad filii scilicet, qui homo futurus, certior et verior imaginem suam fecerat dici hominem, qui tunc de limo formari habebat, imago veri [3]) et similitudo. Sed et in antecedentibus operibus mundi quomodo scriptum est? Primum quidem, nondum filio apparente: et dixit deus: fiat lux, et facta est. [4]) Ipse statim sermo lux vera, quae illuminat hominem venientem in hunc mundum, et per illum mundialis quoque lux. Exinde autem in sermone, Christo adsistente et administrante, deus voluit fieri, et deus fecit. Et dixit deus: fiat firmamentum, et fecit deus firmamentum; et dixit deus: fiant luminaria, et fecit deus luminare maius et minus. [5]) Sed et cetera utique idem fecit, qui et priora, id est sermo dei, per quem omnia facta sunt, et sine quo factum est nihil. [6]) Qui si ipse deus est, secundum Ioannem: deus erat sermo, [7]) habes duos, alium dicentem, ut fiat, alium facientem. Alium autem quomodo accipere debeas, iam professus sum, personae, non substantiae, nomine, ad distinctionem, non ad divisionem. Ceterum etsi ubique teneo unam substantiam in tribus cohaerentibus, tamen alium dicam oportet ex necessitate sensus, eum, qui iubet, et eum, qui facit. Nam nec iuberet, si ipse faceret, dum iuberet fieri per eum. Tamen iubebat, haud sibi iussurus, si unus esset, aut sine iussu facturus, quia non exspectasset, ut sibi iuberet.

---

1) Cod. Wouw. **praeferens.** 2) Gen. 1, 27. 3) Ita cod. Wouw. et Rig. Ceteri: **vero.** 4) Gen. 1, 3. 5) Gen. 1, 6. 16. 6) Io. 1, 3. 7) Io. 1, 1.

13. Ergo, inquis, si deus dixit, et deus fecit, si alius deus dixit, et alius fecit: duo dii praedicantur. Si tam durus es, puta interim; et ut adhuc amplius hoc putes, accipe et in psalmo duos deos dictos: thronus tuus deus in aevum, virga regni tui; dilexisti iustitiam et odisti iniquitatem, propterea unxit te deus, deus tuus.[1] Si ad deum loquitur, et unctum deum a deo affirmat, sed hic duos deos proponit.[2] Inde et Esaias ad personam Christi, et Seboim, inquit, viri elati ad te transibunt, et post te sequentur vincti manibus, et te adorabunt, quia in te deus est; tu enim es deus noster, et nesciebamus, deus Israelis.[3] Et hic enim dicendo: deus in te et tu deus, duos proponit, qui erat, et in quo erat, Christum et spiritum ipsum.[4] Plus est, quod in evangelio totidem invenies: in principio erat sermo, et sermo erat apud deum, et deus erat sermo.[5] Unus, qui erat, et alius, penes quem erat. Sed et nomen domini in duobus lego. Dixit dominus domino meo: sede ad dexteram meam.[6] Et Esaias haec dicit: domine, quis credidit auditui nostro, et brachium domini cui revelatum est?[7] Brachium enim tuum, non domini, dixisset,[8] si non dominum patrem et dominum filium intelligi vellet. Etiam adhuc antiquior Genesis: et pluit dominus super Sodomam et Gomorram sulphur et ignem de coelo a domino.[9] Haec aut nega scripta, aut quis es, ut non putes accipienda, quemadmodum scripta sunt, maxime quae non in allegoriis et parabolis, sed in definitionibus certis et simplicibus habent sensum? Quodsi ex illis es, qui tunc dominum non sustinebant dei se filium ostendentem, ne eum dominum crederent, recordare tu cum illis, scriptum esse: ego dixi: vos dii estis, et filii altissimi;[10] et stetit deus in ecclesia deorum,[11] ut, si homines per fidem filios dei factos deos scriptura pronuntiare non timuit, scias illam multo magis vero et unico dei filio domini nomen iure contulisse. Ergo, inquis, provocabo te, ut hodie quoque ex auctoritate istarum scripturarum constanter duos deos et duos dominos praedices. Absit. Nos enim, qui et tem-

---

1) Ps. 45, 7 sq. 2) Ita cod. Wouw. et Rig.; Rhen. deos pro virga regni tui. Inde etc. 3) Ies. 45, 14. 4) Sic cod. Wouw. et Rig.; Rhen. proponit, qui erant in Chr. et spiritum Ipsum plus etc. 5) Io. 1, 1. 6) Ps. 110, 1. 7) Ies. 53, 1. 8) Sic cod. Wouw. et Rig. Ceteri: Br. enim suum non dixisset. 9) Gen. 19, 24. 10) Ps. 82, 6. 11) Ps. 82, 1.

pora et caussas scripturarum per dei gratiam inspicimus, maxime paracleti, non hominum discipuli, duos quidem definimus, patrem et filium, et iam tres cum spiritu sancto, secundum rationem oeconomiae, quae facit numerum, ne, ut vestra perversitas infert, pater ipse credatur natus et passus, quod non licet credi, quoniam non ita traditum est. Duos tamen deos et duos dominos nunquam ex ore nostro proferimus; non quasi non et pater deus, et filius deus, et spiritus deus, et deus unusquisque, sed, quoniam retro et duo dii et duo domini praedicabantur, ut, ubi venisset Christus, et deus agnosceretur, et dominus vocaretur, quia filius dei et domini. Si enim una persona et dei et domini in scripturis inveniretur, merito Christus non esset admissus ad nomen dei et domini. Nemo enim alius, praeter unus deus et unus dominus praedicabatur, et futurum erat, ut ipse pater descendisse videretur, quia unus deus et unus dominus legebatur, et tota oeconomia eius obumbraretur, quae in materiam fidei prospecta atque dispensata est. At ubi venit Christus, et cognitus est a nobis, quod ipse sit, qui numerum retro fecerat, factus secundus a patre, et cum spiritu tertius, et iam pater per ipsum plenius manifestatus: redactum est iam nomen dei et domini in unionem, ut, quia nationes a multitudine idolorum transirent ad unicum deum, et differentia constitueretur inter cultores unius et plurimae divinitatis. Nam et lucere in mundo Christianos oportebat, ut filios lucis, lumen mundi unum et deum et dominum colentes et nominantes. Ceterum si ex conscientia, qua scimus dei nomen et domini et patri et filio et spiritui convenire, deos et dominos nominaremus, exstinxissemus faces nostras etiam ad martyria timidiores, quibus evadendi quaque pateret occasio, iurantibus statim per deos et dominos, ut quidam haeretici, quorum dii plures. Itaque deos omnino non dicam nec dominos, sed apostolum sequar, ut, si pariter nominandi fuerint pater et filius, deum patrem appellem et Iesum Christum dominum[1]) nominem. Solum autem Christum potero deum dicere, sicut idem apostolus: ex quibus Christus, qui est, inquit, deus super omnia benedictus in aevum omne.[2]) Nam et radium solis seorsum solem vocabo; solem autem nominans, cuius est radius, non statim

1) Rom. 1, 7. 2) Rom. 9, 5.

et radium solem appellabo. Nam etsi soles duos non faciam, tamen et solem et radium eius tam duas res et duas species unius et indivisae substantiae numerabo, quam deum et sermonem eius, quam patrem et filium.

14. Adhuc et illa nobis regula adsistit duos vindicantibus, patrem et filium, quae invisibilem deum determinavit. Cum enim Moyses in Aegypto desiderasset domini conspectum, dicens: si ergo inveni gratiam coram te, manifesta mihi te, ut cognoscenter videam te: non potes videre, inquit, faciem meam; non enim videbit homo faciem meam et vivet, id est morietur qui viderit.[1]) Invenimus enim et a multis deum visum, et neminem tamen eorum, qui eum viderant, mortuum; visum quidem deum, secundum hominum capacitates, non secundum plenitudinem divinitatis. Nam patriarchae deum vidisse referuntur, ut Abraham et Iacob, et prophetae, ut Esaias, ut Ezechiel, et tamen mortui non sunt. Igitur aut mori debuerant, si eum viderant; deum enim nemo videbit et vivet: aut si deum viderunt, et mortui non sunt, scriptura mentitur deum dixisse: faciem meam homo si viderit, non vivet: aut scriptura mentitur, cum invisum, aut cum visum profert. Iam ergo alius erit, qui videbatur, quia non potest idem invisibilis definiri, qui videbatur, et consequens erit, ut invisibilem patrem intelligamus pro plenitudine maiestatis, visibilem vero filium agnoscamus pro modulo derivationis, sicut nec solem nobis contemplari licet, quantum ad ipsam substantiae summam, quae est in coelis, radium autem eius toleramus oculis pro temperatura portionis, quae in terram inde porrigitur. Hic ex diverso volet aliquis etiam filium invisibilem contendere, ut sermonem, ut spiritum, et dum unam conditionem patris et filii vindicat, unum potius atque eundem confirmare patrem et filium. Sed diximus, scripturam differentiae patrocinari per visibilis et invisibilis distinctionem. Nam et illud adiiciunt ad argumentationem. Quodsi filius tunc ad Moysen loquebatur, ipse faciem suam nemini visibilem pronuntiaret, quia scilicet ipse invisibilis pater fuerit in filii nomine. Ac per hoc sic eundem volunt accipi et visibilem et invisibilem, quomodo eundem patrem et filium, quoniam et paulo supra, antequam faciem Moysi negasset, scriptum sit, dominum ad

1) Exod. 33, 13. 18. 20.

Moysen locutum coram, velut si quis loquatur ad amicum suum, non minus quam et Iacob: ego vidi, inquit, dominum facie ad faciem.[1]) Ergo visibilis et invisibilis idem. Et quia idem utrumque, ideo et ipse, qua pater, invisibilis, et qua[2]) filius, visibilis, quasi non expositio scripturae, quae fit a nobis, filio competat, patre seposito in sua invisibilitate.[3]) Dicimus enim et filium suo nomine eatenus invisibilem, qua sermo et spiritus dei ex substantiae conditione iam nunc, et qua deus et sermo et spiritus dei,[4]) visibilem autem fuisse ante carnem eo modo, quo dicit ad Aaron et Mariam: etsi fuerit prophetes in vobis, in visione cognoscar illi, et in somnio loquar illi, non quomodo Moysi, os ad os loquar illi in specie,[5]) id est in veritate, et non in aenigmate, id est non in imagine; sicut et apostolus: nunc videmus tanquam per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem.[6]) Igitur cum Moysi servat conspectum suum et colloquium facie ad faciem in futurum, (nam hoc postea adimpletum est in montis secessu, sicut legimus in evangelio, visum cum illo Moysen colloquentem,) apparet, retro semper in speculo et aenigmate et visione et somnio deum, id est filium dei, visum, tam prophetis et patriarchis, quam et ipsi adhuc Moysi. Et ipse quidem dominus si forte coram ad faciem loquebatur, non tamen ut est, homo faciem eius videret, ni forte in speculo et in aenigmate. Denique si sic Moysi locutus est dominus, ut et Moyses faciem eius cominus sciret, quomodo statim atque ibidem desiderat faciem eius videre, quam si videret, non desideraret? Quomodo aeque et dominus negat videri faciem suam posse, quam ostenderat? Si tamen ostenderat, aut quae est facies dei, cuius conspectus negatur, si erat, quae visa est? Vidi, inquit Iacob, deum facie ad faciem, et salva facta est anima mea.[7]) Alia debet esse facies, quae, si videatur, occidit. Aut numquid filius quidem videbatur? et sic facies, sed ipsum hoc in visione et somno et speculo et aenigmate, quia sermo et spiritus nisi imaginaria forma videri non potest. Faciem autem suam dicit invisibilem patrem. Quis enim pater?

---

1) Gen. 32, 30. 2) Sic cod. Wouw. et Rig. Ceteri: ideo et ipse pater invisibilis, quia et filius visibilis. 3) Rhen. visibilitate. 4) Gel., ed. Fran., Rig. omiserunt v. dei. 5) Num. 12, 6 sqq. 6) 1 Cor. 13, 12. 7) Gen. 32, 30.

Non[1]) facies erit filii nomine auctoritatis, quam genitus a patre consequitur? Non enim et de aliqua maiore persona congruit dicere: facies mea est ille homo, et faciem mihi praestat. Pater, inquit, maior me est.[2]) Ergo facies erit filii pater. Nam et scriptura quid dicit? Spiritus personae eius Christus dominus.[3]) Ergo si Christus personae paternae spiritus est, merito, cuius spiritus persona erat, id est patris, eum faciem suam ex unitate scilicet pronuntiavit. Mira res plane.[4]) An facies filii pater accipi possit, qui est caput eius? Caput enim Christi deus.[5])

15. Si hunc articulum quaestionibus scripturae veteris non expediam, de novo testamento sumam confirmationem nostrae interpretationis, ne, quodcunque in filium reputo, in patrem proinde defendas. Ecce enim et in evangeliis et in apostolis visibilem et invisibilem deum deprehendo sub manifesta et personali distinctione conditionis utriusque. Exclamat quodammodo Ioannes: deum nemo vidit unquam,[6]) utique nec retro. Ademit enim temporis quaestionem dicendo dominum[7]) nunquam visum. Confirmat et apostolus de deo: quem nemo vidit hominum, sed nec videre potest,[8]) scilicet quia morietur, qui viderit.[9]) Iidem ipsi apostoli et vidisse se Christum et contrectasse testantur.[10]) Porro si ipse est Christus pater et filius, quomodo visus est et invisus? Ad hanc diversitatem visi et invisi in unum conferendam, quis ex diverso non argumentabitur, recte utrumque dictum, visibilem quidem in carne, invisibilem vero ante carnem, ut idem sit pater invisibilis ante carnem, qui et filius visibilis in carne? Atquin si idem ante carnem invisibilis, quomodo visus etiam retro invenitur ante carnem? Aeque si idem post carnem visibilis, quomodo et nunc invisibilis pronuntiatur ab apostolis, nisi quia alius, quem et retro visum[11]) in aenigmate plenius visibilem caro effecit, sermo scilicet, qui et caro factus est, alius, quem nunquam quisquam vidit, nisi pater, scilicet cuius est sermo? Denique

---

1) Sic cod. Wouw. et Rig. Ceteri: Num. 2) Io. 14, 28. 3) Thren. 4, 20. 4) Sic cod. Wouw. s. Ursini. Rhen. merito spiritus, cuius persona erat, i. e. patris, eius fac. s. ex u. sc. pr. Mirarer plane, an etc. 5) 1 Cor. 11, 3. 6) Io. 1, 18. 7) Ed. Fran. et Rig. deum. 8) 1 Tim. 6, 16. 9) Rhen. videri potest — qui videbit. 10) 1 Io. 1, 1. 11) Ita cod. Wouweri. Rhen. qui et retro visus etc.

inspiciamus, quem apostoli viderint. Quod vidimus, inquit Ioannes, quod audivimus, oculis nostris vidimus, et manus nostrae contrectaverunt de sermone vitae.[1]) Sermo enim vitae caro factus, et auditus et visus et contrectatus, quia caro, qui ante carnem sermo tantum in primordio apud deum patrem, non pater apud sermonem. Nam etsi deus sermo, sed apud deum, quia ex deo deus, quia cum patre apud patrem. Et vidimus gloriam eius, tanquam unigeniti a patre,[2]) utique filii, scilicet visibilis, glorificati a patre invisibili. Et ideo, quoniam sermonem dei deum dixerat, ne adiuvaret adversariorum praesumptionem, quasi patrem ipsum vidisset, ad distinguendum inter invisibilem patrem et filium visibilem, superdicit ex abundanti: deum nemo vidit unquam.[3]) Quem deum? sermonem? Atquin vidimus et audivimus et contrectavimus de sermone vitae praedictum est. Sed quem deum? scilicet patrem, apud quem deum erat sermo, unigenitus scilicet filius,[4]) qui est in sinu patris, ipse disseruit.[5]) Ipse et auditus et visus, et ne phantasma crederetur, etiam contrectatus. Hunc et Paulus conspexit; nec tamen patrem vidit. Nonne, inquit, vidi Iesum?[6]) Christum autem et ipse[7]) dominum[8]) cognominavit, quorum patres et ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia deus benedictus in aevum.[9]) Ostendit et ipse visibilem domini filium, id est sermonem dei, quia, qui caro factus est, Christus dictus est. De patre autem ad Timotheum: quem nemo vidit hominum, sed nec videre potest; exaggerans amplius: qui solus habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibilem;[10]) de quo et supra dixerat: regi autem seculorum, immortali, invisibili, soli deo,[11]) ut et contraria ipsi filio adscriberemus, mortalitatem, accessibilitatem, quem mortuum contestatur secundum scripturas,[12]) ut a se novissime visum per accessibilem utique lucem, quamquam et illam neque ipse sine periculo luminis expertus est, neque Petrus et Ioannes et Iacobus sine ratione et amentia,[13]) qui, si non passuri filii

---

1) 1 Io. 1, 1. 2) Io. 1, 14. 3) 1 Io. 4, 12. 4) Sic cod. Wouw. et Rig. Ceteri: deus e. s., unig. filius. 5) Io. 1, 18. 6) 1 Cor. 9, 1. 7) Sic cod. Wouw. et Rig. Ceteri: ipsum. 8) Ed. Fran. et Rig. deum. 9) Rom. 9, 5. 10) 1 Tim. 6, 16. 11) 1 Tim. 1, 17. 12) 1 Cor. 15, 3. 13) Sic cod. Pith. et Rhen. ed. I — Cod. Urs. s. Wouw.

gloriam, sed patrem vidissent, credo, morituri ibidem; deum enim nemo videbit et vivet.[1] Si haec ita sunt, constat eum semper visum ab initio, qui visus fuerit in fine, et eum nec in fine visum, qui nec ab initio fuit visus, et ita duos esse, visum et invisum. Filius ergo visus est semper, et filius conversatus est semper, et filius operatus est semper, ex auctoritate patris et voluntate, quia filius nihil a semet ipso potest facere, nisi viderit patrem facientem,[2] in sensu scilicet facientem. Pater enim sensu agit, filius vero, quod in patris sensu est, videns, perficit. Sic omnia per filium facta sunt, et sine illo factum est nihil.[3])

16. Nec putes sola opera mundi per filium facta, sed et quae a deo exinde gesta sunt. Pater enim, qui diligit filium et omnia tradidit in manu[4] eius,[5] utique a primordio diligit et a primordio tradidit. Ex quo, a primordio sermo erat apud deum, et deus erat sermo,[6] cui data est omnis potestas a patre in coelis et in terra.[7] Non iudicat pater quemquam, sed omne iudicium tradidit filio,[8] a primordio tamen. Omnem enim dicens potestatem, et omne iudicium, et omnia per eum facta, et omnia tradita in manu eius, nullam exceptionem temporis permittit, quia omnia non erunt, si non omnis temporis fuerint. Filius itaque est, qui ab initio iudicavit, turrem superbissimam elidens, linguasque dispertiens, orbem totum aquarum violentia puniens, pluens super Sodomam et Gomorram, ignem et sulphurem, deus a deo.[9] Ipse enim et ad humana semper colloquia descendit, ab Adam usque ad patriarchas et prophetas, in visione, in somnio, in speculo, in aenigmate, ordinem suum praestruens ab initio semper, quem erat persecuturus in finem. Ita[10] semper ediscebat et deus in terris cum hominibus conversari, non alius, quam sermo, qui caro erat futurus. Ediscebat autem, ut nobis fidem sterneret, ut facilius crederemus, filium dei descendisse in seculum, si et retro tale quid gestum cognosceremus. Propter nos enim, sicut scripta sunt, ita et gesta sunt, in

---

sine rationis examentia: quid si — vidissent? Latin. et Rig. sine rationis (sc. periculo) et amentia. 1) Exod. 33, 20. 2) Io. 5, 19. 3) Io. 1, 3. 4) Rhen. in sinu. 5) Io. 3, 35. 6) Io. 1, 1. 7) Matth. 28, 18. 8) Io. 5, 22. 9) Ed. Fran. et Rig. dominus a domino. 10) Sic cod Wouw. et Rig. Ceteri: Quae erat persecuturus infinita semper etc.

quos aevorum fines decucurrerunt. Sic etiam affectus humanos sciebat iam tunc, suscepturus etiam ipsas substantias hominis, carnem et animam, interrogans Adam, quasi nesciens: ubi es, Adam?[1]) poenitens, quod hominem fecisset,[2]) quasi non praesciens, tentans Abraham, quasi ignorans, quid sit in homine,[3]) offensus, reconciliatus eisdem, et si qua haeretici apprehendunt quasi deo indigna ad destructionem creatoris, ignorantes, haec in filium competisse, qui etiam passiones humanas et sitim et esuriem et lacrimas et ipsam nativitatem ipsamque mortem erat subiturus, propter hoc minoratus a patre modicum quid citra angelos.[4]) Sed haeretici quidem nec filio dei deputabunt convenire, quae tu ipsi patri inducis, quasi ipse se deminoraverit propter nos, cum scriptura alium dicat ab alio minoratum, non ipsum a semet ipso. Quid si et alius, qui coronabatur gloria et honore, alius qui coronabat, utique filium pater? Ceterum quale est, ut deus omnipotens ille, invisibilis, quem nemo vidit hominum nec videre potest, ille qui inaccessibilem lucem habitat,[5]) ille qui non habitat in manu factis,[6]) a cuius conspectu terra contremiscit,[7]) montes liquescunt ut cera,[8]) qui totum orbem manu apprehendit velut nidum,[9]) cui coelum thronus et terra scabellum,[10]) in quo omnis locus, non ipse in loco, qui universitatis extrema linea est, ille altissimus, in paradiso ad vesperam deambulaverit, quaerens Adam, et arcam post introitum Noë clauserit, et apud Abraham sub quercu refrigeraverit, et Moysen de rubo ardenti vocarit, et in fornace Babylonii regis quartus apparuerit, quamquam filius hominis est dictus, ni haec in imagine et speculo et aenigmate fuissent?[11]) Scilicet et haec nec de filio dei credenda fuisse, si scripta non essent, fortasse non credenda de patre, licet scripta, quem isti in vulvam Mariae deducunt, et in Pilati tribunal imponunt, et in monumentis Ioseph reconcludunt. Hinc igitur apparet error illorum. Ignorantes enim a primordio omnem ordinem divinae dispositionis per filium decucurrisse, ipsum credunt patrem et visum et congressum et operatum

1) Gen. 3, 9. 2) Gen. 6, 6. 3) Io. 2, 25. 4) Ps. 8, 6. 5) 1 Tim. 6, 16. 6) Act. App. 17, 24. 7) Ioel. 2, 10. 8) Ps. 97, 5. 9) Ies. 10, 14. 10) Ies. 66, 1. 11) Hanc Rhen. emendationem omnes praeter Fr. Iunium et Semlerum probarunt edd. — Ed. I. et in imagine et sp. et aenigmate. Scilicet etc.

et sitim et esuriem passum, (adversus prophetam dicentem: deus aeternus non sitiet nec esuriet[1]) omnino; quanto magis nec morietur, nec sepelietur?) et ita unum deum semper egisse, id est patrem, quae per filium gesta sunt.

17. Facilius existimaverunt patrem in filii nomine egisse, quam filium in patris, dicente ipso domino: ego veni in patris mei nomine;[2]) item ad ipsum patrem: nomen tuum manifestavi hominibus;[3]) condicente etiam scriptura: benedictus, qui venit in nomine domini,[4]) utique filius in patris nomine. Sed et nomina patris:[5]) deus omnipotens, altissimus, dominus virtutum, rex Israelis, qui est. Quatenus ita scripturae docent, haec dicimus et in filium competisse, et in his filium venisse, et in his semper egisse, et sic ea in se hominibus manifestasse. Omnia, inquit, patris, mea sunt.[6]) Cur non et nomina? Cum ergo legis deum omnipotentem, et altissimum, et deum virtutum, et regem Israelis, et qui est: vide, ne per haec filius etiam demonstretur suo iure deus omnipotens, qua sermo dei omnipotentis, quaque omnium accepit potestatem, altissimus, qua dextera dei exaltatus, sicut Petrus in Actis concionatur: dominus virtutum,[7]) quia omnia subiecta sunt illi a patre, rex Israelis, quia illi proprie excidit sors gentis istius, item qui est, quoniam multi filii dicuntur, et non sunt. Si autem volunt et Christi nomen patris esse, audiunt suo loco. Interim hic mihi promotum sit responsum adversus id, quod et de Apocalypsi Ioannis proferunt: ego dominus qui est, et qui fuit, et venit, omnipotens;[8]) et sicubi alibi dei omnipotentis appellationem non putant etiam filio convenire, quasi qui venturus est, non sit omnipotens, cum et filius omnipotentis tam omnipotens sit, quam deus dei filius.

18. Sed hanc societatem nominum paternorum in filio ne facile perspiciant, perturbat illos scriptura, si quando unicum deum statuit, quasi non eadem et deos et dominos duos proposuerit, ut supra ostendimus. Ergo quia duos et unum, inquiunt, invenimus, ideo ambo unus atque idem, et filius et pater. Porro non periclitatur scriptura, ut illi de tua argumentatione succurras, ne sibi contraria videatur.

---

1) Ies. 40, 28. 2) Io. 5, 43. 3) Io. 17, 6. 4) Ps. 118, 26.
5) Sic cod. Wouw. et Rig. Ceteri: et nomen patris. 6) Io. 16, 15.
7) Act. App. 2, 22. 8) Apoc. 1, 8.

Habet rationem, et cum unicum deum statuit, et cum duos, patrem et filium, ostendit, et sufficit sibi. Filium nominari ab ea constat. Salvo enim filio recte unicum deum potest determinasse, cuius est filius. Non enim desinit esse, qui habet filium, ipse unicus, suo scilicet nomine, quotiens sine filio nominatur. Sine filio autem nominatur, cum principaliter determinatur ut prima persona, quae ante filii nomen erat proponenda, quia pater ante cognoscitur, et post patrem filius nominatur. Igitur unus deus pater, et absque eo alius non est. [1]) Quod ipse inferens non filium negat, sed alium deum. Ceterum alius a patre filius non est. Denique inspice sequentia huiusmodi pronuntiationum, et invenies fere ad idolorum factitatores atque cultores definitionem earum pertinere, ut multitudinem falsorum deorum unio divinitatis expellat, habens tamen filium, quanto individuum et inseparatum a patre, tanto in patre reputandum, etsi non nominatum. Atquin si nominasset illum, separasset, ita dicens: alius praeter me non est, nisi filius meus. Alium enim etiam filium fecisset, quem de aliis excepisset. Puta solem dicere: ego sol, et alius praeter me non est, nisi radius meus; nonne denotasset vanitatem, quasi non et radius in sole deputetur? Itaque praeter semet ipsum non esse alium deum, hoc propter idololatriam tam nationum quam Israelis; etiam propter haereticos, qui, sicut nationes manibus, ita et ipsi verbis idola fabricantur, id est alium deum et alium Christum. Igitur et cum se unum pronuntiabat, filio pater procurabat, ne ab alio deo Christus venisse credatur, sed ab illo, qui praedixerat: ego deus et alius absque me non est, [2]) qui se unicum, sed cum filio ostendit, cum quo coelum solus extendit. [3])

19. Quin et hoc dictum eius in argumentum singularitatis arripient: extendi, inquit, coelum solus. [4]) Quantum ad ceteras virtutes, solus praestruens adversus coniecturas haereticorum, qui mundum ab angelis et potestatibus diversis volunt structum, qui et ipsum creatorem aut angelum faciunt, aut ad alia, quae extrinsecus, ut opera mundi, ignorantem quoque subornatum. Aut si sic solus coelum extendit, quomodo isti praesumunt in perversum haeretici, quasi singularis non admittatur Sophia illa dicens: cum

---

1) Ies. 45, 5. 2) Ies. 45, 5. 18. 44, 6. 3) Ies. 44, 24. 4) ib.

pararet coelum, ego aderam illi?[1]) Et si dixit apostolus: quis cognovit sensum domini, et quis illi consilio fuit?[2]) utique praeter Sophiam ait,[3]) quae illi aderat. In ipso tamen et cum illo universa compingebat,[4]) non ignorante quid faceret. Praeter Sophiam autem, praeter filium dicit, qui est Christus, Sophia et virtus dei, secundum apostolum, solus sciens sensum patris. Quis enim scit, quae sunt in deo, nisi spiritus, qui in ipso est?[5]) non qui extra ipsum. Erat ergo, qui non solum deum faceret, nisi a ceteris solum. Sed et evangelium recusetur, quod dicat, omnia per sermonem a deo facta esse, et sine eo nihil factum.[6]) Nisi enim fallor et alibi scriptum est: sermone eius coeli firmati sunt, et spiritu oris eius omnis virtus[7]) eorum.[8]) Et sermo autem, virtus et Sophia ipse erit dei filius. Ita si per filium omnia, coelum quoque per filium extendens, non solus extendit, nisi illa ratione qua a ceteris solus. Atque adeo statim de filio loquitur. Quis alius deiecit signa ventriloquorum et divinationes a corde, avertens sapientes retrorsum et consilium eorum infatuans?[9]) sistens verba filii sui, dicendo scilicet: hic est filius meus dilectus, hunc audite.[10]) Ita filium subiungens, ipse interpretator est, quomodo coelum solus extenderit, scilicet cum filio solus, sicut cum filio unum. Proinde et filii erit vox: extendi coelum solus,[11]) quia sermone coeli confirmati sunt.[12]) Quia Sophia, id est sermone, adsistente paratum est coelum, et omnia per sermonem sunt facta, competit et filium solum extendisse coelum, quia solus operationi patris ministravit. Idem erit dicens: ego primus, et insuper ventura ego sum.[13]) Primum scilicet omnium sermo. In principio erat sermo,[14]) in quo principio prolatus a patre est. Ceterum pater non habens initium, ut a nullo prolatus, ut innatus, non potest videri; qui solus fuit semper, ordinem habere non potuit. Igitur si propterea eundem et patrem et filium credendum putaverunt, ut unum deum vindicent, salva est unio eius, qui cum sit unus, habet et filium, aeque et ipsum eisdem scripturis comprehensum. Si filium nolunt secundum a patre

---

1) Prov. 8, 27. 2) Rom. 11, 34. 3) Sic cod. Wouw. et Rig. Ceteri: fuit. 4) Prov. 8, 30. 5) 1 Cor. 2, 11. 6) Io. 1, 3. 7) Ed. Fran. et Rig. omnes virtutes. 8) Ps. 33, 6. 9) Ies. 44, 25. 10) Matth. 3, 17. 11) Ies. 44, 24. 12) Ps. 33, 6. 13) Ies. 41, 4, LXX. 14) Io. 1, 1.

reputari, ne secundus duos faciat deos dici, ostendimus, etiam duos deos in scriptura relatos et duos dominos; et tamen ne de isto scandalizentur, rationem reddimus, qua dei non duo dicantur nec domini, sed qua pater et filius duo, et hoc non ex separatione substantiae, sed ex dispositione, cum individuum et inseparatum filium a patre pronuntiamus, nec statu, sed gradu alium, qui etsi deus dicatur, quando nominatur singularis, non ideo duos deos faciat, sed unum, hoc ipso, quod et deus ex unitate patris vocari habeat.

20. Sed argumentationibus eorum adhuc retundendis opera praebenda est, si quid de scripturis ad sententiam suam excerpent, cetera nolentes intueri, quae et ipsa regulam servant, et quidem salva unione divinitatis et monarchiae sonitu. Nam sicut in veteribus nihil aliud tenent, quam: ego deus et alius praeter me non est,[1]) ita in evangelio responsionem domini ad Philippum tuentur: ego et pater unum sumus, et qui me viderit, vidit et patrem, et ego in patre et pater in me.[2]) His tribus capitulis totum instrumentum utriusque testamenti volunt cedere, cum oporteat secundum plura intelligi pauciora. Sed proprium hoc est omnium haereticorum. Nam quia pauca sunt, quae in silva inveniri possunt, pauca adversus plura defendunt, et posteriora adversus priora suscipiunt. Regula autem omni rei ab initio constituta ex prioribus et ex pluribus in posteriora praescribit, utique et in pauciora.[3])

21. Aspice itaque, quanta praescribant tibi etiam in evangelio ante Philippi consultationem et ante omnem argumentationem tuam. Et in primis ipsa statim praefatio Ioannis evangelizatoris demonstrat, quid retro fuerit, qui caro fieri habebat. In principio erat sermo, et sermo erat apud deum, et deus erat sermo; hic erat in principio apud deum; omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil.[4]) Nam si haec non aliter accipi licet, quam quomodo scripta sunt, indubitanter alius ostenditur, qui fuerit a principio, alius apud quem fuit; alium sermonem esse, alium deum,[5])

1) Ies. 45, 5. 2) Io. 14, 9 sq. 3) Sic cod. Wouw. et Rig. Ceteri: constituta in prioribus et in posteriora praescribit, utique et in paucioribus. 4) Io. 1, 1 sqq. 5) Sic cod. Wouw. et Rig. Ceteri: alium sermonem dei, alium dominum.

licet et deus sermo, sed qua dei filius, non qua pater; alium, per quem omnia, alium, a quo omnia. Alium autem quomodo dicamus, saepe iam edidimus; quo alium dicamus necesse est, non eundem; alium autem, non quasi separatum, sed dispositione alium, non divisione. Hic ergo factus est caro, non ipse, cuius erat sermo, huius gloria visa est tanquam unici a patre, non tanquam patris.[1]) Hic unius[2]) sinum patris disseruit, non sinum suum pater. Praecedit enim: deum nemo vidit unquam.[3]) Idem et[4]) agnus dei[5]) ab Ioanne designatur, non ipse, cuius est dilectus. Certe filius dei semper, sed non ipse, cuius est filius. Hoc enim[6]) Nathanael statim sensit, sicut et alibi Petrus: tu es filius dei.[7]) Hoc et ipse recte sensisse illos confirmat, Nathanaeli quidem respondens: quia dixi, vidi te sub ficu, ideo credis.[8]) Petrum vero beatum affirmans, cui non caro neque sanguis revelasset, quod et patrem senserat, sed pater qui in coelis est.[9]) Quo dicto utriusque personae constituit distinctionem, et filii in terris, quem Petrus agnoverat dei filium, et patris, qui in coelis, qui Petro revelaverat, quod Petrus agnoverat dei filium Christum. Cum in templum introiit, aedem patris appellat,[10]) ut filius. Cum ad Nicodemum dicit: ita, inquit, dilexit deus mundum, ut filium suum unicum dederit, in quem omnis qui crediderit non pereat, sed habeat vitam sempiternam. Et rursus: non enim misit deus filium suum in mundum, ut iudicet mundum, sed ut salvus sit mundus per eum; qui crediderit in illum, non iudicatur; qui non crediderit in illum, iam iudicatus est, quia non credidit in nomine unici filii dei.[11]) Ioannes autem cum interrogaretur, quid Iesu contingeret, pater, inquit, dilexit filium, et omnia tradidit in manu eius; qui credidit in filium, habet vitam aeternam; qui non credidit in filio dei, non videbit deum, sed ira dei manebit super eum.[12]) Quem vero Samaritidi ostendit? Si Messiam, qui dicitur Christus, filium utique se, non patrem, demonstravit,[13]) qui et alibi Christus, dei filius, non pater, dictus est. Exinde discipulis: meum est, inquit, ut faciam voluntatem eius, qui

---

1) Io. 1, 14. 2) Ed. Fran., Rig. unus. 3) Io. 1, 18. 4) Sic cod. Wouw. et Rig. Ceteri: Inde etsi agnus dei etc. 5) Io. 1, 29. 6) Sic Rhen. e cod. Gorz. Ceteri: Hoc eum Nath. 7) Matth. 16, 16. 8) Io. 1, 50. 9) Matth. 16, 17. 10) Io. 2, 16. 11) Io. 3, 16 sqq. 12) Io. 3, 35 sq. 13) Io. 4, 25 sq.

me misit, ut consummem opus eius.[1] Et ad Iudaeos de paralytici sanitate: pater meus usque modo operatur, et ego operor.[2] Pater et ego, filius dicit. Denique propter hoc magis Iudaei illum interficere volebânt, non tantum quod solveret sabbatum, sed quod patrem suum deum diceret, aequans se deo. Tunc ergo dicebat ad eos: nihil filius facere potest a semet ipso, nisi videat patrem facientem; quae enim ille facit, eadem et filius facit. Pater enim diligit filium, et omnia demonstravit illi, quae ille fecit, et maiora istis opera demonstravit illi, ut vos miremini. Quomodo enim suscitat mortuos et vivificat, ita et filius, quos vult, vivificat. Neque enim pater iudicat, sed omne iudicium dedit filio, uti omnes honorent filium, sicut honorant patrem. Qui non honorat filium, non honorat patrem, qui filium misit. Amen, amen dico vobis, quod qui audit sermones meos et credit ei, qui me misit, habet vitam aeternam, et in iudicium non venit, sed transit de morte in vitam. Amen dico vobis, quod veniet hora, qua mortui audient vocem filii dei, et cum audierint, vivent. Sicut enim pater habet vitam aeternam a semet ipso, ita et filio dedit vitam aeternam habere in semet ipso, et iudicium dedit illi facere in potestate, quia filius hominis est,[3] per carnem scilicet, sicut et filius dei per spiritum eius. Adhuc adiicit: ego autem habeo maius, quam Ioannis testimonium; opera enim, quae pater mihi dedit consummare, illa ipsa de me testimonium perhibent, quod me pater miserit; et qui me misit pater, ipse testimonium dixit de me.[4] Subiungens autem: neque vocem eius audistis unquam, neque formam eius vidistis,[5] confirmat retro non patrem, sed filium fuisse, qui videbatur et audiebatur. Denique dicit: ego veni in patris mei nomine, et non me recepistis.[6] Adeo semper filius erat in dei et regis et domini omnipotentis et altissimi nomine. Interrogantibus autem, quid facere debeant, respondit: ut credatis in eum, quem deus misit.[7] Panem quoque se affirmat, quem pater praestaret de coelo;[8] ergo omne, quod ei daret pater, ad se venire, nec reiecturum se, quia de coelo descendisset, non ut suam, sed ut patris faceret voluntatem; voluntatem autem patris esse, uti, qui

---

1) Io. 4, 34. 2) Io. 5, 17. 3) Io. 5, 19—27. 4) Io. 5, 36 sq. 5) Io. 5, 37. 6) Io. 5, 43. 7) Io. 6, 29. 8) Io. 6, 32.

viderit filium et crediderit in eum, vitam et resurrectionem consequatur; neminem porro ad se venire posse, nisi quem pater adducat; omnem, qui a patre audisset et didicisset, venire ad se, non quasi patrem aliquis viderit, adiiciens et hic, ut ostenderet patris esse sermonem, per quem docti fiant.[1]) At cum discedunt ab eo multi, et apostolis suis offert, si velint discedere et ipsi, quid respondit Simon Petrus? quo discedimus? verba vitae habes, et nos credimus, quod tu sis Christus.[2]) Patrem illum esse, an patris Christum?

22. Cuius autem doctrinam dicit, ad quam mirabantur, suam an patris? aeque ambigentibus inter se, ne ipse esset Christus, utique non pater, sed filius. Neque me scitis, inquit, unde sim, et non veni a me ipso, sed est verus, qui me misit, quem vos non nostis; ego novi illum, quia apud illum sum.[3]) Non dixit, quia ipse sum, et ipse me misi, sed ille me misit. Item cum misissent ad invadendum eum pharisaei: modicum adhuc temporis, ait, vobiscum sum, et vado ad eum, qui me misit.[4]) At ubi se negat esse solum, sed ego, inquit, et qui me misit pater,[5]) nonne duos demonstrat, tam duos quam inseparatos? Imo totum erat hoc, quod docebat, inseparatos duos esse; siquidem et legem proponens, duorum hominum testimonium confirmantem, subiungit: ego testimonium dico de me, et testimonium dicit de me, qui me misit, pater.[6]) Quodsi unus esset, dum idem est et filius et pater, non uteretur legis patrocinio fidem imponentis non unius testimonio, sed duorum. Item interrogatus, ubi esset pater, neque se neque patrem notum esse illis[7]) respondens, duos dixit ignotos. Quodsi ipsum nossent, patrem nossent,[8]) non quidem quasi ipse esset pater et filius, sed quia per individuitatem neque agnosci neque ignorari alter sine altero potest. Qui me, ait, misit, verax est, et ego, quae ab eo audivi, ea et loquor in mundum,[9]) interpretante extrinsecus scriptura, non cognovisse illos, quod de patre dixisset,[10]) cum scilicet cognoscere debuissent sermones patris in filio esse, legendo apud Hie-

---

1) Io. 6, 37 sqq. 44 sqq. 2) Io. 6, 66 sqq. 3) Ed. Fran. et Rig. qui ab illo sum, et ille me misit. — Io. 7, 28 sq. 4) Io. 7, 33. 5) Io. 8, 16. 6) Io. 8, 18. 7) Io. 8, 19. 8) ib. 9) Io. 8, 26. 10) ib. v. 27.

remiam: et dixit mihi dominus: ecce dedi sermones meos in os tuum;[1]) et apud Esaiam: dominus dat mihi linguam disciplinae ad cognoscendum, quando oporteat dicere sermonem;[2]) sicut ipse rursus: tunc, inquit, cognoscetis, quod ego sim, et a memet ipso nihil loquar; sed sicut me docuit, ita et loquor, quia et qui me misit, mecum est.[3]) Et hoc ad testimonium individuorum duorum. Item in altercatione Iudaeorum exprobrans, quod occidere eum vellent: ego, inquit, quae vidi penes patrem meum, loquor, et vos, quod vidistis penes patrem vestrum, id facitis; et nunc vultis occidere hominem veritatem vobis locutum, quam audivit a deo; et, si deus esset pater vester, dilexissetis me; ego enim ex deo exivi et veni; (et tamen non separantur, licet exisse dixerit, ut quidam arripiunt huius dicti occasionem; exivit autem a patre, ut radius ex sole, ut rivus ex fonte, ut frutex ex semine;) ego daemonium non habeo, sed honoro patrem meum; et, si ego me ipse glorificem, nihil est gloria mea; est qui me glorificet, pater, quem vos dicitis deum esse vestrum, nec nostis illum, at ego novi eum; et si dicam: non novi, ero similis vestri, mendax; sed novi illum, et sermonem eius servo.[4]) At cum subiungit: Abraham diem meum vidit, et laetatus est,[5]) nempe demonstrat filium Abrahae retro visum, non patrem. Item super caecum illum patris opera dicit se facere oportere, cui post restitutionem luminum: tu, inquit, credis in filium dei?[6]) et interroganti, quis esset iste, ipse se demonstrans, utique filium demonstravit, quem credendum esse dixerat.[7]) Dehinc cognosci se profitetur a patre, et patrem a se, et ideo se diligi a patre, quod animam suam ponat, quia hoc praeceptum accepisset a patre.[8]) Et interrogatus a Iudaeis, si ipse esset Christus, (utique dei, nam usque in hodiernum Iudaei Christum dei, non ipsum patrem sperant, quia nunquam Christus pater scriptus est venturus,) loquor, inquit, vobis, et non creditis; opera, quae ego facio in nomine patris, ipsa de me testimonium dicunt.[9]) Quod testimonium? ipsum scilicet esse, de quo interrogabant, id est Christum dei. De ovibus etiam suis, quod nemo illas de manu eius eriperet:

---

1) Ier. 1, 9. 2) Ies. 50, 4. 3) Io. 8, 28 sq. 4) Io. 8, 38. 40. 42. 49 sq. 54 sq. 5) Io. 8, 56. 6) Io. 9, 35. 7) Io. 9, 36 sq. 8) Io. 10, 15. 17 sq. 9) Io. 10, 24 sq.

pater enim, quod mihi dedit, maius est omnibus; et ego et pater unum sumus.[1]) Hic ergo iam gradum volunt figere stulti, imo caeci, qui non videant: primo, ego et pater, duorum esse significationem; dehinc in novissimo, sumus, non ex unius esse persona, quod pluraliter dictum est; tum, quod unum sumus, non unus sumus; si enim dixisset, quod unus sumus, potuisset adiuvare sententiam illorum; unus enim singularis numeri significatio videtur; adhuc cum duo masculini generis, unum dicit neutrali verbo, quod non pertinet ad singularitatem, sed ad unitatem, ad similitudinem, ad coniunctionem, ad dilectionem patris, qui filium diligit, et ad obsequium filii, qui voluntati patris obsequitur. Unum sumus, dicens, ego et pater, ostendit duos esse, quos aequat et iungit. Adeo addit etiam, multa se opera a patre ostendisse, quorum nihil lapidari mereretur.[2]) Et ne putarent, ideo se illum lapidare debere, quasi se deum ipsum, id est, patrem voluisset intelligi,[3]) quia dixerat: ego et pater unum sumus, qua filium dei deum ostendens, non qua ipsum deum: si in lege, inquit, scriptum est: ego dixi, vos dii estis, et non potest solvi scriptura; quem pater sanctificavit et misit in mundum, vos eum blasphemare dicitis, quia dixerat: filius dei sum? si non facio opera patris mei, nolite credere; si vero facio et mihi credere non vultis, vel propter opera credite; et scitote, quod ego in patre sim, et pater in me.[4]) Per opera ergo erit pater in filio, et filius in patre; et ita per opera intelligimus, unum esse patrem et filium. Adeo totum hoc perseverabat inducere, ut duo tamen crederentur in una virtute, quia aliter filius credi non posset, nisi duo crederentur.

23. Post haec autem Martha filium dei eum confessa,[5]) non magis erravit, quam Petrus et Nathanael;[6]) quamquam, etsi errasset, statim didicisset. Ecce enim ad suscitandum fratrem eius a mortuis ad coelum et ad patrem dominus suspiciens, pater, inquit, utique filius, gratias ago tibi, quod me semper exaudias; propter istas turbas circumstantes dixi, ut credant, quod tu me miseris.[7]) Sed et in conturbatione animae: et quid dicam? pater, salvum me fac de ista hora; atquin propter hoc veni in istam horam; verum

---

1) Io. 10, 28 sqq. 2) Io. 10, 32. 3) Io. 10, 33. 4) Io. 10, 34 sqq. 5) Io. 11, 27. 6) Matth. 16, 16. 7) Io. 11, 41 sq.

pater glorifica nomen tuum,[1]) in quo erat filius. Ego, inquit, veni in patris mei nomine.[2]) Inde scilicet suffecerat filii ad patrem vox. Ecce ex abundantia respondet de coelo, pater filio contestatur: hic est filius meus dilectus, in quo bene sensi, audite illum.[3]) Ita et isto: glorificavi, et glorificabo rursus.[4]) Quot personae tibi videntur, perversissime Praxea, nisi quot et voces? Habes filium in terris, habes patrem in coelis. Non est separatio ista, sed dispositio divina. Ceterum scimus deum etiam intra abyssos esse, et ubique consistere, sed vi et potestate, filium quoque, ut individuum cum ipso ubique. Tamen in ipsa *οἰκονομίᾳ* pater voluit filium in terris haberi, se vero in coelis. Quo et ipse filius suspiciens, et orabat et postulabat a patre; quo et nos erectos docebat orare: pater noster, qui es in coelis;[5]) cum sit et ubique, hanc sedem suam voluit pater. Minoravit filium modico citra angelos[6]) ad terram dimittendo, gloria tamen et honore coronaturus illum in coelos resumendo. Haec iam praestabat illi, dicens: et glorificavi, et glorificabo. Postulat filius de terris, pater promittit a coelis. Quid mendacem facis et patrem et filium? Si aut pater de coelis loquebatur ad filium, cum ipse esset filius apud terras, aut filius ad patrem precabatur, cum ipse esset filius apud coelos: quale est, ut filius item postularet a semet ipso, postulando a patre, si filius erat pater? aut iterum pater sibi ipse promitteret, promittendo filio, si pater erat? Ut sic duos divisos diceremus, quomodo iactitatis, tolerabilius erat duos divisos, quam unum deum versipellem praedicare. Itaque ad istos tunc dominus pronuntiavit: non propter me ista vox venit, sed propter vos,[7]) ut credant et hi, et patrem et filium in suis quemque nominibus et personis et locis. Sed adhuc exclamat Iesus et dicit: qui credit in me, non in me credit, sed in eum credit, qui me misit,[8]) quia per filium in patrem creditur, et auctoritas credendi filio pater est. Et qui conspicit me, conspicit eum, qui me misit.[9]) Quomodo? quoniam scilicet a memet ipso non sum locutus, sed, qui me misit pater, ipse mihi mandatum dedit, quid dicam, et quid loquar.[10]) Dominus enim dat mihi linguam disciplinae ad

---

1) Io. 12, 27 sq. 2) Io. 5, 43. 3) Matth. 17, 5. 4) Io. 12, 28. 5) Matth. 6, 9. 6) Ps. 8, 6. 7) Io. 12, 30. 8) Io. 12, 44. 9) Io. 12, 45. 10) Io. 12, 49.

cognoscendum, quando oporteat dicere sermonem, quem ego loquor.[1]) Sicut mihi pater dixit, ita et loquor.[2]) Haec quomodo dicta sint, evangelizator et utique tam carus discipulus Ioannes magis quam Praxeas noverat, ideoque ipse de suo sensu: ante autem sollemnitatem paschae, inquit, sciens Iesus omnia sibi tradita a patre esse, et se ex deo exisse, et ad deum vadere.[3]) Sed Praxeas ipsum vult patrem de semet ipso exisse, et ad semet ipsum abisse, ut diabolus in cor Iudae non filii traditionem, sed patris ipsius immiserit. Nec diabolo bene, nec haeretico, quia nec in filio bono suo diabolus operatus est traditionem. Filius enim traditus est dei, qui erat in filio hominis, sicut scriptura subiungit: nunc glorificatus est filius hominis, et deus glorificatus est in illo.[4]) Quis deus? utique non pater, sed sermo patris, qui erat in filio hominis, id est in carne, in qua et glorificatus iam; virtute vero et sermone, et ante Iesum: et deus, inquit, glorificavit illum in semet ipso, id est, pater filium in semet ipso habens, etsi porrectum ad terram, mox per resurrectionem glorificavit morte devicta.[5])

24. Erant plane, qui et tunc non intelligerent, quoniam et Thomas aliquamdiu incredulus. Domine enim, inquit, non scimus, quo eas, et quomodo viam novimus?[6]) Et Iesus: ego sum via, veritas et vita; nemo venit ad patrem, nisi per me; si cognovissetis me, cognovissetis et patrem; sed abhinc nostis illum, et vidistis illum.[7]) Et pervenimus iam ad Philippum, qui spe excitatus videndi patris, nec intelligens, quomodo visum patrem audisset: ostende, inquit, nobis patrem, et sufficit nobis. Et dominus: Philippe, tanto tempore vobiscum sum, et non cognovistis me?[8]) Quem dicit cognosci ab illis debuisse, (hoc enim solum discuti oportet,) quasi patrem, an quasi filium? Si quasi patrem, doceat Praxeas tanto tempore Christum cum eis conversatum, patrem aliquando non dico intelligi, verum vel aestimari potuisse. Nobis omnes scripturae et veteres Christum dei et novae filium dei praefiniunt. Hoc et retro praedicabatur, hoc et ab ipso Christo pronuntiabatur, imo iam et ab ipso patre

---

1) Ies. 50, 4. 2) Io. 12, 50. 3) Io. 13, 1. 3. 4) Io. 13, 31.
5) Sic cod. Wouw. et Rig.; Rhen. ed. I. pater filium, quem in semet ipso habens — mox per resurrectionem morte devicta. 6) Io. 14, 5. 7) Io. 14, 6 sq. 8) Io. 14, 8 sq.

coram de coelis filium profitente et filium glorificante: hic est filius meus;[1]) et glorificavi, et glorificabo.[2]) Hoc et a discipulis credebatur, hoc et a Iudaeis non credebatur, hoc se volens credi ab illis, omni hora patrem nominabat, et patrem praeferebat, et patrem honorabat. Si ita est, ergo non patrem tanto tempore secum conversatum ignoraverant, sed filium, et dominus eum se ignorari exprobrans, quem ignoraverant, eum utique agnosci volebat, quem tanto non agnosci tempore exprobraverat, id est filium. Et apparere iam potest, quomodo dictum sit: qui me videt, videt et patrem,[3]) scilicet quo et supra: ego et pater unum sumus.[4]) Quare? quia ego ex deo exivi et veni;[5]) et ego sum via;[6]) nemo ad patrem venit, nisi per me;[7]) et nemo ad me venit, nisi pater eum adduxerit;[8]) et omnia mihi pater tradidit;[9]) et sicut pater vivificat, ita et filius;[10]) et si me cognovistis, et patrem cognovistis.[11]) Secundum haec enim vicarium se patris ostenderat, per quem pater et videretur in verbis et cognosceretur in filio facta et verba patris administrante, quia invisibilis pater, quod et Philippus didicerat in lege et meminisse debuerat: deum nemo videbit, et vivet.[12]) Et ideo suggillatur patrem videre desiderans, quasi visibilem, et instruitur visibilem eum in filio fieri ex virtutibus, non ex personae repraesentatione. Denique si patrem eundem filium vellet intelligi dicendo: qui me videt, patrem videt, quomodo subiicit: non credis, quia ego in patre, et pater in me?[13]) Debuerat enim subiunxisse: non credis, quia ego sum pater? Aut quo exaggeravit, si non illud manifestavit, quod voluerat intelligi, se scilicet filium esse? Porro dicendo: non credis, quia ego in patre, et pater in me, propterea potius exaggeravit, ne, quia dixerat: qui me vidit, et patrem vidit, pater existimaretur, quod nunquam existimari se voluit, qui semper se filium et a patre venisse profitebatur. Igitur et manifestam fecit duarum personarum coniunctionem, ne pater seorsum quasi visibilis in conspectu desideraretur, et ut filius repraesentator patris haberetur. Et nihilominus hoc quoque interpretatus est,

---

1) Matth. 17, 5. 2) Io. 12, 28. 3) Io. 14, 9. 4) Io. 10, 30. 5) Io. 16, 27 sq. 6) Io. 14, 6. 7) ibid. 8) Io. 6, 44. 9) Matth. 11, 27. 10) Io. 5, 21. 11) Io. 14, 7. 12) Exod. 33, 20. 13) Io. 14, 10.

quomodo pater esset in filio, et filius in patre. Verba, inquit, quae ego loquor vobis, non sunt mea, utique quia patris; pater autem manens in me, facit opera.[1]) Per opera ergo virtutum et verba doctrinae manens in filio pater, per ea videtur, per quae manet, et per eum, in quo manet, ex hoc ipso apparente proprietate utriusque personae, dum dicit: ego sum in patre, et pater in me.[2]) Atque adeo credite ait.[3]) Quid? me patrem esse? Non puto scriptum esse; sed: quia ego in patre, et pater in me; si quo minus, vel propter opera credite,[4]) ea utique opera, per quae pater in filio, non visu, sed sensu videbatur.

25. Post Philippum et totam substantiam quaestionis istius, quae in finem evangelii perseverat[5]) in eodem genere sermonis, quo pater et filius in sua proprietate distinguuntur, paracletum quoque a patre se postulaturum, cum ascendisset ad patrem, et missurum repromittit, et quidem alium.[6]) Sed iam praemisimus, quomodo alium. Ceterum, de meo sumet,[7]) inquit, sicut ipse de patris. Ita connexus patris in filio et filii in paracleto tres efficit cohaerentes, alterum ex altero. Qui tres unum sunt, non unus, quomodo dictum est: ego et pater unum sumus,[8]) ad substantiae unitatem, non ad numeri singularitatem. Percurre adhuc, et invenies, quem patrem credis, vice patris dictum; et patrem agricolam, uti quem[9]) in terra tu putas fuisse, hunc rursus in coelis a filio agnosci, cum illuc respiciens discipulos suos patri tradit. Sed etsi in isto evangelio non esset revelatum: deus meus, ad quid me dereliquisti?[10]) et: pater, in tuis manibus depono spiritum meum;[11]) tamen post resurrectionem et devictae gloriam mortis, exposita necessitate omnis humilitatis, cum iam patrem se posset ostendere tam fideli feminae ex dilectione, non ex curiositate, nec ex incredulitate Thomae, tangere eum aggressae: ne, inquit, contigeris me, nondum ascendi ad patrem meum, vade autem ad fratres meos, (quin et in hoc se filium ostendit, filios enim appellasset illos, si pater fuisset,) et dices eis: ascendo ad patrem meum et patrem vestrum, deum meum et deum

---

1) Io. 14, 10. 2) ibid. 3) ib. v. 11. 4) ibid. 5) Ita corr. Latinius. Ceteri: perseverant. 6) Io. 14, 16. 7) Io. 16, 14 sq. 8) Io. 10, 30. 9) Edd. omnes: utique. 10) Matth. 27, 46. 11) Luc. 23, 46.

vestrum.[1]) Pater ad patrem, et deus ad deum? an filius ad patrem, et sermo ad deum? Ipsa quoque clausula evangelii propter quid consignat haec scripta: nisi ut credatis, inquit, Iesum Christum filium dei?[2]) Igitur quaecunque ex his putaveris ad demonstrationem eiusdem patris et filii proficere tibi posse, adversus definitivam evangelii sententiam niteris. Non ideo enim scripta sunt, ut patrem credas Iesum Christum, sed ut filium.

26. Propter unum Philippi sermonem et domini responsionem ad eum videmur Ioannis evangelium decucurrisse, ne tot manifeste pronuntiata et ante et postea unus sermo subvertat, secundum omnia potius, quam adversus omnia, etiam adversus suos sensus interpretandus. Ceterum ut alia evangelia non interponam, quae nativitate dominica idem[3]) confirmant; sufficit, eum, qui nasci habebat ex virgine, ab ipso adnuntiari angelo filium dei determinatum. Spiritus dei superveniet in te, et virtus altissimi obumbrabit te; propterea quod nascetur ex te sanctum, vocabitur filius dei.[4]) Volent quidem et hic argumentari, sed veritas praevalebit. Nempe, inquiunt, filius dei deus est, et virtus altissimi altissimus est. Nec pudet illos iniicere, quod, si esset, scriptum fuisset. Quem enim verebatur, ut non aperte pronuntiaret: deus superveniet, et altissimus obumbrabit te? Dicens autem: spiritus dei, etsi spiritus dei deus, tamen non directo deum nominans, portionem totius intelligi voluit, quae cessura erat in filii nomen. Hic spiritus dei idem erit sermo. Sicut enim Ioanne dicente: sermo caro factus est,[5]) spiritum quoque intelligimus in mentione sermonis, ita et hic sermonem quoque agnoscimus in nomine spiritus. Nam et spiritus substantia est sermonis, et sermo operatio spiritus, et duo unum sunt. Ceterum alium Ioannes profitebitur carnem factum, alium angelus carnem futurum, si non et spiritus sermo est, et sermo spiritus. Sicut ergo sermo dei non est ipse, cuius est, ita nec spiritus, et si deus dictus est, non tamen ipse est, cuius est dictus. Nulla res alicuius ipsa est, cuius est. Plane cum quid ex ipso est, et sic eius est, dum ex ipso sit, potest tale quid esse, quale et ipse, ex quo est, et cuius est. Et ideo spiritus dei deus, et sermo

1) Io. 20, 17. 2) ib. v. 31. 3) Sic cod. Wouw. et Rig.; ceteri: fidem. 4) Luc. 1, 35. 5) Io. 1, 14.

dei deus, quia ex deo, non tamen ipse, ex quo est. Quodsi deus dei, tanquam substantiva res, non erit ipse deus, sed hactenus deus, quia ex ipsius dei substantia, qua et substantiva res est, et ut portio aliqua totius. Multo magis virtus altissimi non erit ipse altissimus, quia nec substantiva res est, quod est spiritus, sicut nec sapientia, nec providentia; et haec enim substantiae non sunt, sed accidentia uniuscuiusque substantiae. Virtus spiritui accidit, nec ipsa erit spiritus. His itaque rebus, quodcunque sunt, spiritu dei et sermone et virtute, collatis in virginem, quod de ea nascitur, filius dei est. Hoc se et in istis evangeliis ipse testatur statim a puero. Non scitis, inquit, quod in patris mei me esse oportet?[1]) Hoc et satanas eum in tentationibus novit: si filius dei es.[2]) Hoc et exinde daemonia confitentur: scimus, qui sis, filius dei.[3]) Patrem et ipse adorat.[4]) Christum se dei a Petro agnitum non negat.[5]) Insultans in spiritu ad patrem: confiteor, inquit, tibi pater, quod absconderis haec a sapientibus.[6]) Hic quoque patrem nemini notum, nisi filio, affirmat, et patris filium confessurum confessores et negaturum negatores suos apud patrem,[7]) inducens parabolam filii, non patris, in vineam missi post aliquot servos et occisi a malis rusticis et a patre defensi,[8]) ignorans et ipse diem et horam ultimam soli patri notam,[9]) disponens regnum discipulis, quo modo et sibi dispositum dicit a patre,[10]) habens potestatem legiones angelorum postulandi ad auxilium a patre, si vellet,[11]) exclamans, quod se deus reliquisset,[12]) in patris manibus spiritum ponens,[13]) et post resurrectionem spondens missurum se discipulis promissionem patris,[14]) et novissime mandans, ut tinguerent in patrem et filium et spiritum sanctum,[15]) non in unum. Nam nec semel, sed ter, ad singula nomina in personas singulas tinguimur.

27. Et quid ego in tam manifestis moror, cum ea aggredi debeam, de quibus manifesta obumbrare quaerunt? Undique enim obducti distinctione patris et filii, quam manente coniunctione disponimus, ut solis et radii et fontis et

---

1) Luc. 2, 49. 2) Matth. 4, 3. 6. 3) Marc. 1, 24. Matth. 8, 29. 4) Matth. 6, 6 sqq. 5) Matth. 16, 17. 6) Matth. 11, 25. 7) Matth. 10, 32. 8) Matth. 21, 37 sqq. 9) Matth. 24, 36. 10) Luc. 22, 29. 11) Matth. 26, 53. 12) Matth. 27, 46. 13) Luc. 23, 46. 14) Luc. 24, 49. 15) Matth. 28, 19

fluvii, per individuum tamen numerum duorum et trium, aliter eam ad suam nihilominus sententiam interpretari conantur, ut aeque in una persona utrumque distinguant, patrem et filium, dicentes filium carnem esse, id est hominem, id est Iesum, patrem autem spiritum, id est deum, id est Christum. Et qui unum eundemque contendunt patrem et filium, iam incipiunt dividere illos potius, quam unare. Si enim alius est Iesus, alius Christus, alius erit filius, alius pater, quia filius Iesus, et pater Christus. Talem monarchiam apud Valentinum fortasse didicerunt, duos facere, Iesum et Christum. Sed et haec iniectio eorum ex retractatis[1]) iam retusa est, quod sermo dei vel spiritus dei et virtus altissimi dictus sit, quem patrem faciunt. Non enim ipsae sunt, cuius dicuntur, sed ex ipso et ipsius. Et aliter tamen in isto capitulo revincentur. Ecce, inquiunt, ab angelo praedicatum est: propterea quod nascetur sanctum, vocabitur filius dei.[2]) Caro itaque nata est, caro utique erit filius dei. Imo de spiritu dei dictum est. Certe enim de spiritu sancto virgo concepit, et quod concepit, id peperit; id ergo nasci habebat, quod erat conceptum et pariundum, id est spiritus, cuius et vocabitur nomen Emmanuel, quod est interpretatum: nobiscum deus.[3]) Caro autem deus non est, ut de illa dictum sit: quod nascetur sanctum, vocabitur filius dei, sed ille, qui in ea natus est, deus, de quo et psalmus: quoniam deus homo natus est in illa, et aedificavit eam voluntate patris.[4]) Quis deus in ea natus? sermo et spiritus, qui cum sermone de patris voluntate natus est. Igitur sermo in carne, dum et de hoc quaerendum, quomodo sermo caro sit factus; utrumne quasi transfiguratus in carne, an indutus carnem? imo indutus. Ceterum deum immutabilem et informabilem credi necesse est, ut aeternum. Transfiguratio autem interemptio est pristini. Omne enim, quodcunque transfiguratur in aliud, desinit esse, quod fuerat, et incipit esse, quod non erat. Deus autem neque desinit esse, neque aliud potest esse. Sermo autem deus, et sermo domini manet in aevum, perseverando scilicet in sua forma. Quem si non capit transfigurari, consequens est, ut sic caro factus intelligatur, dum fit in carne, et manifestatur et videtur et contrectatur

1) Rig. praetractatis. 2) Luc. 1, 35. 3) Matth. 1, 23
4) Ps. 87, 5.

per carnem, quia et cetera sic accipi exigunt. Si enim sermo ex transfiguratione et demutatione substantiae caro factus est, una iam erit substantia Iesus ex duabus, ex carne et spiritu, mixtura quaedam, ut electrum ex auro et argento, et incipit nec aurum esse, id est spiritus, neque argentum, id est caro, dum alterum altero mutatur, et tertium quid efficitur.[1]) Neque ergo deus erit Iesus, sermo enim desiit esse, qui caro factus est; neque caro, id est homo, caro enim non proprie est, qui sermo fuit. Ita ex utroque neutrum est; aliud longe, tertium est, quam utrumque. Sed enim invenimus illum directo et deum et hominem expositum, ipso hoc psalmo suggerente: quoniam deus homo natus est in illa, et aedificavit eam voluntate patris;[2]) certe usquequaque filium dei et filium hominis, cum deum et hominem, sine dubio secundum utramque substantiam in sua proprietate distantem, quia neque sermo aliud, quam deus, neque caro aliud, quam homo. Sic et apostolus de utraque eius substantia docet. Qui factus est, inquit, ex semine David.[3]) Hic erit homo et filius hominis, qui definitus est filius dei secundum spiritum.[4]) Hic erit deus et sermo, dei filius. Videmus duplicem statum, non confusum, sed coniunctum in una persona, deum et hominem Iesum. De Christo autem differo. Et adeo salva est utriusque proprietas substantiae, ut et spiritus res suas egerit in illo, id est virtutes et opera et signa, et caro passiones suas functa sit, esuriens sub diabolo, sitiens sub Samaritide, flens Lazarum, anxia usque ad mortem, denique et mortua est. Quodsi tertium quid esset, ex utroque confusum, ut electrum, non tam distincta documenta parerent utriusque substantiae. Sed et spiritus carnalia, et caro spiritalia egisset ex translatione, aut neque carnalia neque spiritalia, sed tertiae alicuius formae ex confusione; imo aut sermo mortuus esset, aut caro mortua non esset, si sermo conversus esset in carnem; aut caro enim immortalis fuisset, aut sermo mortalis. Sed quia substantiae ambae in statu suo quaeque distincte agebant, ideo illis et operae et exitus sui occurrerunt. Disce igitur cum Nicodemo: quia quod in carne natum est, caro est, et quod de spiritu, spiritus est.[5]) Neque caro spiritus fit, neque

---

1) Cf. adv. Hermog. c. 25. 2) Ps. 87, 5. 3) Rom. 1, 3. 4) ib. v. 4. 5) Io. 3, 6.

spiritus caro, in uno plane esse possunt. Ex his Iesus constitit, ex carne homo, ex spiritu deus, quem tunc angelus [1]) ex ea parte, qua spiritus erat, dei filium pronuntiavit, servans carni filium hominis dici. Sic et apostolus etiam dei et hominum appellans sequestrem, [2]) utriusque substantiae confirmavit. Novissime qui filium dei carnem interpretaris, exhibe, qui sit filius hominis. Aut numquid spiritus erit? Sed spiritum patrem ipsum vis haberi, quia deus spiritus, quasi non et dei spiritus, sicut et sermo deus, et dei sermo.

28. Itaque Christum facis patrem, stultissime, qui nec ipsam vim inspicias nominis huius, si tamen nomen est Christus, et non appellatio potius; unctus enim significatur. Unctus autem non magis nomen est, quam vestitus, quam calceatus, accidens nomini res. An tu, si ex aliquo argumento vestitus quoque vocaretur Iesus, quomodo Christus ab unctionis sacramento, aeque Iesum filium dei diceres, vestitum vero patrem crederes? Nunc de Christo. Si pater Christus est, pater unctus est, et utique ab alio. Aut si a semet ipso, proba. Sed non ita docent Acta Apostolorum in illa exclamatione [3]) ad deum: convenerunt enim universi in ista civitate adversus sanctum filium tuum, [4]) quem unxisti, Herodes et Pilatus cum nationibus. [5]) Ita et filium dei Iesum contestati sunt et filium a patre unctum. Ergo dominus [6]) idem erit Christus, qui a patre unctus est, non pater, qui filium unxit. Sic et Petrus: firmissime itaque cognoscat omnis domus Israel, quod et dominum et Christum, id est unctum, fecerit eum deus, hunc Iesum, quem vos crucifixistis. [7]) Ioannes autem etiam mendacem notat eum, qui negaverit Iesum esse Christum, contra de deo natum omnem, qui crediderit Iesum esse Christum. [8]) Propter quod et hortatur, ut credamus nomini filii eius Iesu Christi, ut scilicet communio sit nobis cum patre et filio eius Iesu Christo. [9]) Sic et Paulus ubique deum patrem ponit et dominum nostrum Iesum Christum. Cum ad Romanos scribit, gratias agit deo per dominum nostrum Iesum Christum; [10]) cum ad Galatas, non

---

1) Luc. 1, 35. 2) 1 Tim. 2, 5. 3) Ed. Fran. et Rig. excl. ecclesiae. 4) Ed. Fran. et Rig. filium tuum Iesum. 5) Act. App. 4, 27. 6) Ed. Fran. et Rig. Ergo Iesus idem etc. 7) Act. App. 2, 36. 8) 1 Io. 2, 22. 4, 2 sq. 5, 1. 9) 1 Io. 1, 7. 10) Rom. 1, 8.

ab hominibus se apostolum praefert, nec per hominem, sed per Iesum Christum et deum patrem.[1]) Et habes tota instrumenta eius, quae in hunc modum pronuntiant, et duos proponunt, deum et patrem, et dominum nostrum Iesum Christum, filium patris, et Iesum ipsum esse Christum, in altero quoque nomine dei filium. Nam exinde eo iure, quo utrumque nomen unius est, id est dei filius,[2]) etiam alterum sine altero eiusdem est. Et sive Iesus tantummodo positum est, intelligitur et Christus, quia Iesus unctus est, sive solummodo Christus, idem est et Iesus, quia unctus est Iesus. Quorum nominum alterum est proprium, quod ab angelo impositum est, alterum accidens, quod ab unctione convenit, dum tamen Christus filius sit, non pater. Postremo quam caecus est, qui nec in Christi nomine intelligit alium deum portendi, si Christi nomen patri adscribat. Si enim Christus pater deus est, qui dicit: ascendo ad patrem meum et patrem vestrum, et deum meum et deum vestrum,[3]) utique alium patrem super se et deum ostendit. Si item pater Christus est, alius est, qui solidat tonitruum et condit spiritum, et adnuntiat in homines Christum suum.[4]) Et si adstiterunt reges terrae, et archontes congregati sunt in unum adversus Christum ipsius,[5]) alius erit dominus, contra cuius Christum congregati sunt reges et archontes. Et si: haec dicit dominus domino meo Christo,[6]) alius erit dominus, qui loquitur ad patrem Christi. Et cum apostolus scribit: uti deus domini nostri Iesu Christi det vobis spiritum sapientiae et agnitionis,[7]) alius erit deus Christi Iesu, charismatum spiritalium largitor. Certe ne per omnia evagemur, si, qui suscitavit Christum, suscitaturus est et mortalia corpora nostra,[8]) utique alius erit suscitator, quam pater mortuus, et pater suscitatus, si Christus, qui est mortuus, pater est.

29. Obmutescat, obmutescat ista blasphemia. Sufficiat Christum filium dei mortuum dici, et hoc, quia ita scriptum est. Nam et apostolus non sine onere pronuntians Christum mortuum, adiecit: secundum scripturas,[9]) ut duritiam pronuntiationis scripturarum auctoritate molliret, et scan-

---

1) Gal. 1, 1. 2) Cod. Wouw. et Rig. dei filii. 3) Io. 20, 17. 4) Amos 4, 13. LXX. 5) Ps. 2, 2. 6) Ies. 45, 1. 7) Eph. 1, 17 8) Rom. 8, 11. 9) 1 Cor. 15, 3.

dalum auditori everteret; quamquam cum duae substantiae censeantur in Christo Iesu, divina et humana, constet autem immortalem esse divinam, sicut mortalem, quae humana sit, apparet, quatenus eum mortuum dicat, id est, qua carnem et hominem et filium hominis, non qua spiritum et sermonem et dei filium. Dicendo denique: Christus mortuus est, id est unctus, id quod unctum est, mortuum ostendit, id est carnem. Ergo, inquis, et nos eadem ratione patrem mortuum dicentes, qua vos filium, non blasphemamus in dominum deum; non enim ex divina, sed ex humana substantia mortuum dicimus. Atquin blasphematis, non tantum quia mortuum dicitis patrem, sed et quia crucifixum. Maledictione enim crucifixi, quae ex lege in filium competit, (quia Christus pro nobis maledictio factus est,[1]) non pater,) Christum in patrem convertentes, in patrem blasphematis. Nos autem dicentes Christum crucifixum, non maledicimus illum, sed maledictum legis[2]) referimus, quia nec apostolus hoc dicens blasphemavit. Sicut autem, de quo quid capit dici, sine blasphemia dicitur, ita quod non capit, blasphemia est, si dicatur. Ergo nec compassus est pater filio. Sic enim directam blasphemiam in patrem veriti, diminui eam hoc modo sperant, concedentes iam patrem et filium duos esse, si filius quidem patitur, pater vero compatitur. Stulti et in hoc. Quid est enim compati, quam cum alio pati? Porro si impassibilis pater, utique et incompassibilis; aut si compassibilis, utique passibilis. Nihil ei vel hoc timore tuo[3]) praestas. Times dicere passibilem, quem dicis compassibilem. Tam autem incompassibilis pater est, quam impassibilis etiam filius ex ea conditione, qua deus est. Sed quomodo filius passus est, si non compassus est et pater? Separatur[4]) a filio, non a deo. Nam et fluvius, si aliqua turbulentia contaminatur, quamquam una substantia de fonte decurrat nec secernatur a fonte, tamen fluvii iniuria non pertinebit ad fontem; et licet aqua fontis sit, quae patiatur in fluvio, dum non in fonte patitur, sed in fluvio, non fons patitur, sed fluvius, qui ex fonte est. Ita etsi spiritus dei

1) Gal. 3, 13. 2) Deut. 21, 23. 3) Sic cod. Wouw. et Rig.; Rhen. ei veluti mortuo; ed. Fran. ei veluti morituro. 4) Cod. Wouweri: Sed quando filius — pater, separatur etc. Rig.: Separabatur.

quid pati posset in filio, quia tamen[1]) non in patre pateretur, sed in filio, pater passus non videretur. Sed sufficit, nihil spiritum dei passum suo nomine, quia, si quid passus est, in filio quidem passus est, in quo erat et pater, cum filius pateretur in carne; [2]) quia hoc retractatum[3]) nec quisquam negabit, quando et nos pati pro deo possumus, si[4]) spiritus dei sit in nobis, qui et loquitur de nobis, quae sunt confessionis, non ipse tamen patiens, sed pati posse praestans.

30. Alioquin si ultra pergas, potero tibi durius respondere, et te cum ipsius domini pronuntiatione committere, uti dicam: quid de isto quaeris? Habes ipsum exclamantem in passione: deus meus, deus meus, ut quid me dereliquisti?[5]) Ergo aut filius patiebatur, a patre derelictus, et pater passus non est, qui filium dereliquit; aut si pater erat, qui patiebatur, ad quem deum exclamabat? Sed haec vox carnis et animae, id est hominis, non sermonis, nec spiritus, id est non dei, propterea emissa est, ut impassibilem deum ostenderet, qui sic filium dereliquit, dum hominem eius tradidit in mortem. Hoc et apostolus sensit, scribens: si pater filio non pepercit.[6]) Hoc et Esaias prior pronuntiavit: et dominus eum tradidit pro delictis nostris.[7]) Sic reliquit, dum non parcet, sic reliquit, dum tradit. Ceterum non reliquit pater filium, in cuius manibus filius spiritum suum posuit.[8]) Denique posuit, et statim obiit; spiritu enim manente in carne, caro omnino mori non potest. Ita relinqui a patre mori fuit filio. Filius igitur et moritur et resuscitatur a patre secundum scripturas.[9]) Filius ascendit in superiora coelorum,[10]) qui et descendit in interiora terrae.[11]) Hic sedet ad dexteram patris;[12]) non pater ad suam. Hunc videt Stephanus, cum lapidatur, adhuc stantem ad dexteram dei,[13]) ut exinde

---

1) Sic cod. Wouw. et Rig.; Rhen. in ed. I. Ita et spiritus dei pati possit in filio, quia non in patre pateretur; deinde e cod. Gorz.: Ita et qui possit in filio, quia non etc. Ed. Fran. Ita et spiritus dei qui pati possit, quia non etc. 2) Ita cod. Wouw. et Rig. Ceteri: quia si quid passus est, in filio quidem erat, ut pater cum filio pateretur in carne. 3) Rhen. sic e cod. Gorz.; ed. I. quia hoc retractatus. Nec quisquam negavit etc. 4) Rhen. cum ceteris edd. corr. non possumus, nisi etc. 5) Matth. 27, 46. 6) Rom. 8, 32. 7) Ies. 53, 6. 8) Luc. 23, 46. 9) 1 Cor. 15, 3. 10) Io. 3, 13. 11) Eph. 4, 9. 12) Marc. 16, 19. 13) Act. App. 7, 55.

sessurum, donec ponat illi pater omnes inimicos sub pedibus suis.[1]) Hic et venturus est rursus super nubes coeli, talis, qualis et ascendit.[2]) Hic interim acceptum a patre munus effudit, spiritum sanctum, tertium nomen divinitatis,[3]) unius praedicatorem monarchiae, sed et *οἰκονομίας* interpretatorem, si quis sermones novae prophetiae eius admiserit, et deductorem omnis veritatis, quae est in patre et filio et spiritu sancto secundum Christianum sacramentum.

31. Ceterum Iudaicae fidei ista res, sic unum deum credere, ut filium adnumerare ei nolis et post filium spiritum. Quid enim erit inter nos et illos, nisi differentia ista? quod opus evangelii? quae est substantia novi testamenti, statuens legem et prophetas usque ad Ioannem, si non exinde pater et filius et spiritus, tres crediti, unum deum sistunt? Sic deus voluit novare sacramentum, ut nove unus crederetur per filium et spiritum, ut coram iam deus in suis propriis nominibus et personis cognosceretur, qui et retro per filium et spiritum praedicatus non intelligebatur. Viderint igitur antichristi, qui negant patrem et filium. Negant enim patrem, dum eundem filium dicunt, et negant filium, dum eundem patrem credunt, dando illis, quae non sunt, auferendo, quae sunt. Qui vero confessus fuerit Christum filium dei, non patrem, deus in illo manet, et ipse in deo.[4]) Nos credimus testimonium dei, quo testatus est de filio suo. Qui filium non habet, nec vitam habet.[5]) Non habet autem filium, qui eum alium, quam filium credit.

ADVERSUS IUDAEOS.

1. Proxime accidit, disputatio habita est Christiano et proselyto Iudaeo; alternis vicibus contentioso fune uterque diem in vesperam traxerunt; obstrepentibus etiam quibusdam spectantibus ex partibus singulorum nubilo quodam

---

1) Ps. 110, 1. 2) Act. App. 1, 11. Luc. 21, 27. 3) Ita Rhen. in ed I., deinde ed. tertium numen divinitatis et tertium nomen maiestatis. Rig. tertium nomen divinitatis et tertium gradum maiestatis. 4) 1 Io. 4, 15. 5) 1 Io. 5, 9. 12.

veritas obumbrabatur. Placuit ergo, quod per concentum disputationis minus plene potuit dilucidari, inspici curiosius et lectionis stilo quaestiones retractatas terminare. Nam occasio quidem defendendi etiam gentibus sibi divinam gratiam habuit hinc praerogativam, quod sibi vindicare dei legem instituerit homo ex gentibus, nec de prosapia Israelitum Iudaeus. Hoc enim sat est, posse gentes admitti ad dei legem, ne Israel adhuc superbiat, quod gentes velut stillicidium situlae aut pulvis ex area[1]) deputentur; quamquam habeamus ipsum deum idoneum pollicitatorem et fidelem sponsorem, qui Abrahae promiserat, quod in semine eius benedicerentur omnes nationes terrae,[2]) et quod ex utero Rebeccae duo populi et duae gentes essent processurae[3]) utique Iudaeorum, id est Israelis, et gentium, id est noster. Uterque ergo et populus et gens est appellatus, ne de nominis appellatione privilegium gratiae sibi quis audeat defendere. Duos etenim populos et duas gentes processuras ex unius feminae utero deus destinavit, nec discrevit gratiam in nominis appellatione, sed in partus editione, ut, qui prior esset de utero processurus, minori subiiceretur, id est posteriori. Sic namque ad Rebeccam deus locutus est: duae gentes in utero tuo sunt, et duo populi de ventre tuo dividentur, et populus populum superabit, et maior serviet minori.[4]) Itaque cum populus seu gens Iudaeorum anterior sit tempore et maior per gratiam primae dignationis in lege, noster vero minor aetate temporum intelligatur, utpote[5]) in ultimo seculi spatio adeptus notitiam divinae miserationis; procul dubio secundum edictum divinae elocutionis prior et maior populus, id est Iudaicus, serviat necesse est minori, et minor populus, id est Christianus, superet maiorem. Nam et secundum divinarum scripturarum memorias populus Iudaeorum maior, id est antiquior, derelicto deo idolis servivit et divinitate abrelicta simulacris fuit deditus, dicente populo ad Aaron: fac nobis deos, qui nos antecedant.[6]) Quod cum ex monilibus feminarum et anulis virorum aurum fuisset igne conflatum et processisset eis bubulum caput, huic figmento universus Israel relicto deo

---

1) Ies. 40, 15. 2) Gen. 22, 18. 3) Gen. 25, 23. 4) ib. 5) Sic ed. Rig.; ceteri: temporum de Rebecca, de duobus populis intelligitur, id posse in ult. etc. 6) Exod. 32, 23.

honorem dederunt, dicentes: hi sunt dii, qui nos eiecerunt de terra Aegypti.[1]) Sic namque posterioribus temporibus, quibus reges eis imperabant, et cum Hieroboam vaccas aureas et lucos colebant et Bahali se mancipabant.[2]) Unde probatur, eos semper idololatriae crimine reos designatos ex instrumento divinarum scripturarum. Noster vero populus minor, id est posterior, relictis idolis, quibus ante deserviebat, ad eundem deum conversus est, a quo Israel, ut supra memoravimus, abscesserat. Sic namque populus minor, id est posterior, populum maiorem superavit, dum gratiam divinae dignationis consequitur, a qua Israel est repudiatus.

2. Igitur gradum conferamus, et summam quaestionis ipsius certis lineis determinemus. Cur etenim deus, universitatis conditor, mundi totius gubernator, hominis plasmator, universarum gentium sator, legem per Moysen uni populo dedisse credatur, et non omnibus gentibus attribuisse dicatur? Nisi enim omnibus eam dedisset, nullo pacto ad eam etiam proselytos ex gentibus accessum habere permitteret. Sed ut congruit bonitati dei et aequitati ipsius, utpote plasmatoris generis humani, omnibus gentibus eandem legem dedit, quam certis et statutis temporibus observari praecepit, quando voluit, et per quos voluit, et sicut voluit. Namque in principio mundi ipsi Adae et Evae legem dedit, ne de fructu arboris plantatae in medio paradisi ederent, quod si contra fecissent, morte morerentur.[3]) Quae lex eis sufficeret, si esset custodita. In hac enim lege Adae data omnia paecepta condita recognoscimus, quae postea pullulaverunt data per Moysen, id est: diliges dominum deum tuum de toto corde tuo et ex tota anima tua,[4]) et diliges proximum tibi tanquam te.[5]) Et non occides, non moechaberis, non fraudaveris, falsum testimonium non dices; honora patrem tuum et matrem, et alienum non concupisces.[6]) Primordialis enim lex est data Adae et Evae in paradiso, quasi matrix omnium praeceptorum dei. Denique, si dominum deum suum dilexissent, contra praeceptum eius non fecissent; si proximum diligerent, id est semet ipsos, persuasioni serpentis non credidissent, atque ita in semet

---

1) Exod. 32, 4. 8. 1 Reg. 12, 28. 2) 1 Reg. 12, 28. 16, 31 sq. 3) Gen. 2, 17. 4) Deut. 6, 5. 5) Lev. 19, 18. 6) Exod. 20, 12—16.

ipsos homicidium non commisissent, excidendo de immortalitate, faciendo contra dei praeceptum; a furto quoque abstinuissent, si de fructu arboris clam non degustassent, nec a conspectu domini dei sui sub arbore delitescere gestissent, nec falsum adseveranti diabolo participes efficerentur, credendo ei, quod similes dei essent futuri, atque ita nec deum offendissent, ut patrem, qui eos de limo terrae quasi ex utero matris figuraverat; si alienum non concupissent, de fructu illicito non gustassent. Igitur in hac generali et primordiali dei lege, quam in arboris fructu observari deus sanxerat, omnia praecepta legis posterioris specialiter indita fuisse cognoscimus, quae suis temporibus edita germinaverunt. Eiusdem est enim postea docere legem, qui ante praemiserat praeceptum, quoniam et ipsius est erudire postea, qui ante iustos formare instituerat. Quid enim mirum, si is auget disciplinam, qui instituit, si is proficit, qui coepit? Denique ante legem Moysi scriptam in tabulis lapideis legem fuisse contendo non scriptam, quae naturaliter intelligebatur et a patribus custodiebatur. Nam unde Noë iustus inventus,[1]) si non illum naturalis legis iustitia praecedebat? unde Abraham amicus dei deputatus, si non de aequitate et iustitia legis naturalis?[2]) unde Melchisedech sacerdos dei summi nuncupatus,[3]) si non ante Leviticae legis sacerdotium Levitae fuerunt, qui sacrificia deo offerebant? Sic enim post supra scriptos patriarchas data lex est Moysi, eo tempore, postea quam ab Aegypto excesserunt, post intervallum multorum temporum et spatia. Denique post quadringentos et triginta annos Abrahae data est lex. Unde intelligimus dei legem etiam ante Moysen, nec in Choreb tantum aut in Sina et in eremo primum, sed antiquiorem, primum in paradiso, post patriarchis, atque ita et Iudaeis certis temporibus reformatam, ut non iam ad Moysi legem ita attendamus, quasi ad principalem legem, sed ad subsequentem, quam certo tempore deus et gentibus exhibuit et repromissam per prophetas in melius reformavit, et praemonuit futuram, ut sicuti certo tempore data est lex per Moysen, ita temporaliter observata et custodita credatur. Nec adimamus hanc dei potestatem pro temporum conditione legis praecepta reformantem in hominis salutem. Denique qui

---

1) Gen. 6, 8. 2) Iac. 2, 23. 3) Gen. 14, 18.

contendit et sabbatum adhuc observandum quasi salutis medelam et circumcisionem octavi diei propter mortis comminationem, doceat, in praeteritum iustos sabbatizasse aut circumcidisse, et sic amicos dei effectos. Nam si circumcisio purgat hominem, deus Adam incircumcisum cum faceret, cur eum non circumcidit, vel postea quam deliquit, si purgat circumcisio? Certe in paradiso constituens eum incircumcisum, colonum paradisi praefecit. Igitur cum neque circumcisum neque sabbatizantem deus Adam instituerit, consequenter quoque sobolem eius, Abel, offerentem sibi sacrificia, incircumcisum nec sabbatizantem laudavit, accepto ferens, quae offerebat in simplicitate cordis, et reprobans sacrificium fratris Cain, qui quod offerebat, non recte dividebat. Noe quoque incircumcisum deus, sed et non sabbatizantem, de diluvio liberavit. Nam et Enoch iustissimum, non circumcisum nec sabbatizantem, de hoc mundo transtulit, qui necdum mortem gustavit, ut aeternitatis candidatus iam nobis ostenderet, nos quoque sine legis onere Moysis deo posse placere. Melchisedech quoque, summi dei sacerdos, incircumcisus et non sabbatizans ad sacerdotium dei allectus est. Et probatus Loth, frater Abrahae, quod pro meritis iustitiae sine legis observatione de Sodomitarum incendio sit liberatus.

3. Sed Abraham, inquis, circumcisus est.[1]) Sed ante deo placuit, quam circumcideretur, nec tamen sabbatizavit. Acceperat enim circumcisionem, sed quae esset in signum temporis illius, non in salutis praerogativam. Denique sequentes patriarchae incircumcisi fuerunt, ut Melchisedech, qui ipsi Abrahae iam circumciso, revertenti de proelio, panem et vinum obtulit[2]) incircumcisus. Sed et filius, inquit, Moysi tum ab angelo praefocatus fuisset, si non Seffora mater eius calculo praeputium infantis circumcidisset.[3]) Unde, inquit, maximum periculum est, si praeputium carnis quis non circumciderit. Et ideo, si salutem circumcisio omnimodo afferret, etiam ipse Moyses in filio suo non intermisisset, quo minus octava die circumcideret eum, quando constet Sefforam, coactam ab angelo, id fecisse in itinere. Consideremus itaque, quod non potuerit unius infantis coacta circumcisio omni populo praescribere et quasi legem huius

1) Gen. 17, 24. 2) Gen. 14, 18. 3) Exod. 4, 24 sq.

praecepti condere [in salutem.] Nam providens deus, quod hanc circumcisionem in signum, non in salutem, esset daturus populo Israel, idcirco filium Moysi, ducis futuri, instigat circumcidi, ut, cum coepisset per eum populo dare praeceptum circumcisionis, non aspernaretur populus, videns exemplum istud in ducis filio iam celebratum. Dari enim habebat circumcisio, sed in signum, unde Israel in novissimo tempore dignosci haberet, quando secundum sua merita in sanctam civitatem ingredi prohiberetur, secundum verba prophetarum dicentium: terra vestra deserta, civitates vestrae igni exustae, regionem vestram in conspectu vestro alieni comedent, et deserta et subversa a populis extraneis; derelinquetur filia Sion, sicut casa in vinea, et sicut custodiarium in cucumerario, et quasi civitas, quae expugnatur.[1]) Et ideo subsequens sermo prophetae exprobrat eis, dicens: filios generavi et exaltavi, ipsi autem spreverunt me.[2]) Et iterum: etsi extenderitis manus, avertam faciem meam a vobis; etsi multiplicaveritis preces, non exaudiam vos; manus enim vestrae sanguine plenae sunt.[3]) Et iterum: vae gens peccatrix, populus plenus peccatis, filii scelerati, dereliquistis deum, et in indignationem misistis sanctum Israel.[4]) Haec igitur dei providentia fuit dandi circumcisionem Israel in signum, unde dignosci posset, cum adveniret tempus, quod meritis suis supradictis in Hierusalem admitti prohiberetur, quod et quia futurum erat nuntiabatur, et quia factum videmus, recognoscimus. Sicut ergo circumcisio carnalis, quae temporalis erat, tributa est in signum populo contumaci, ita spiritalis data est in salutem populo obaudienti, dicente propheta Hieremia: innovate vobis novitatem, et nolite seminare in spinis;[5]) circumcidimini deo, et circumcidite praeputium cordis vestri.[6]) Et alio loco dicit: ecce enim dies veniunt, dicit dominus, et disponam domui Iudae et domui Iacob testamentum novum, non tale, quale iam dedi patribus eorum in die, quo eos eduxi de terra Aegypti.[7]) Unde intelligimus, et priorem circumcisionem tunc datam cessaturam, et novam legem non talem, qualem iam dederat patribus, processuram adnuntiari, sicut Esaias praedicavit

---

1) Ies. 1, 7 sq. 2) ib. v. 2. 3) ib. v. 15. 4) ib. v. 4. 5) Cod. Fuld.: innovate vobis, et ne seminaveritis in spinis. 6) Ier. 4, 3 sq. 7) Ier. 31, 31 sq.

dicens: quod in novissimis diebus manifestus futurus esset mons domini et domus dei super vertices montium, et exaltabitur, inquit, super colles, et venient super illum omnes gentes, et ambulabunt multi et dicent: venite, ascendamus in montem domini et in domum dei Iacob,[1]) non in Esau prioris filii, sed in Iacob sequentis, id est populi nostri, cuius mons Christus est, sine manibus concidentium praecisus, implens omnem terram, apud Danielem[2]) ostensus. Denique ex hac domo dei Iacob etiam legem novam processuram sequentibus verbis adnuntiat Esaias, dicens: de Sion enim exiet lex et verbum domini ex Hierusalem, et iudicabit inter gentes, (id est inter nos, qui ex gentibus sumus vocati,) et concident, inquit, gladios suos in aratra et lanceas suas in falces, et non accipiet gens super gentem gladium, et iam non discent proeliari.[3]) Igitur intelliguntur alii, quam nos, qui nova lege edocti ista observamus, obliterata veteri lege, cuius abolitionem futuram actus ipse demonstrat? Nam vetus lex ultione gladii se vindicabat, et oculum pro oculo eruebat, et vindictam iniuriae retribuebat; nova autem clementiam designabat, et pristinam ferocitatem gladiorum et lancearum ad tranquillitatem convertebat, et belli pristinam in aemulos legis et hostes exsecutionem in pacificos actus arandae et colendae terrae reformabat. Igitur, sicut supra ostendimus, quod vetus lex et circumcisio carnalis cessatura pronuntiata est, ita et novae legis et spiritalis circumcisionis observantia in pacis obsequia eluxit. Populus enim, inquit, quem non noveram, servivit mihi, in auditu auris obedivit mihi.[4]) Prophetae adnuntiaverunt. Quis autem populus, qui deum ignorabat, nisi noster, qui retro deum nesciebamus? et quis in auditu auris obedivit ei, nisi nos, qui relictis idolis ad deum conversi sumus? Nam Israel, qui deo fuerat cognitus, quique ab eo in Aegypto exaltatus fuerat, et per Erythraeum pelagum transvectus est, quique in eremo manna cibatus quadraginta annis, ad instar aeternitatis redactus, nec humanis passionibus contaminatus, aut seculi huius cibis pastus, sed angelorum panibus, manna cibatus,[5]) satisque beneficiis deo obligatus, domini et dei sui oblitus est, dicens ad Aaron:

---

1) Ies. 2, 2 sq. 2) Dan. 2, 35. 3) Ies. 2, 3 sq. 4) Ps. 18, 44 sq. 5) Ps. 78, 24.

fac nobis deos, qui nos praecedant; Moyses enim ille, qui nos eiecit de terra Aegypti, dereliquit nos, et quid illi acciderit, nescimus.[1]) Et ideo nos, qui non populus dei retro, facti sumus populus eius accipiendo novam legem supra dictam et novam circumcisionem ante praedictam.

4. Sequitur itaque, ut, quatenus circumcisionis carnalis et legis veteris abolitio expuncta suis temporibus demonstratur, ita sabbati quoque observatio temporalis fuisse demonstretur. Dicunt enim Iudaei, quod a primordio sanctificaverit deus diem septimum requiescendo in eo ab omnibus operibus suis, quae fecit, et inde etiam Moysen dixisse ad populum: mementote diem sabbatorum, sanctificare eum; omne opus servile non facietis in eo,[2]) praeterquam quod ad animam pertinet. Unde nos intelligimus magis, sabbatizare nos ab omni opere servili semper debere, et non tantum septimo quoque die, sed per omne tempus. Ac per hoc quaerendum nobis, quod sabbatum nos deus vellet custodire? Nam sabbatum aeternum, et sabbatum temporale scripturae designant. Dicit enim Esaias propheta: sabbata vestra odit anima mea;[3]) et alio loco dicit: sabbata mea profanastis.[4]) Unde dignoscimus sabbatum temporale esse humanum, et sabbatum aeternum censeri divinum, de quo per Esaiam praedicat: et erit, inquit, mensis ex mense et dies de die et sabbatum de sabbato, et veniet omnis caro adorare in Hierusalem, dicit dominus.[5]) Quod intelligimus adimpletum temporibus Christi, quando omnis caro, id est omnis gens, adorare in Hierusalem venit, deum patrem, per Iesum Christum filium eius, sicut per prophetam praedictum est: ecce proselyti per me ad te ibunt.[6]) Sic igitur ante hoc sabbatum temporale erat et sabbatum aeternum praeostensum et praedictum, quomodo et ante circumcisionem carnalem fuit et spiritalis circumcisio praeostensa. Denique doceant, sicuti iam praelocuti sumus, Adam sabbatizasse, aut Abel hostiam deo sanctam offerentem sabbati religione placuisse, aut Enoch translatum sabbati cultorem fuisse, aut Noe, arcae fabricatorem, propter diluvium immensum sabbatum observasse, aut Abraham in observatione sabbati Isaac filium suum obtulisse, aut Melchisedech in suo

---

1) Exod. 32, 1. 2) Exod. 20, 8 sqq. 3) Ies. 1, 14. 4) Ezech. 22, 8. 5) Ies. 66, 23. 6) Ies. 49. (?)

sacerdotio legem sabbati accepisse. Sed dicturi sunt Iudaei, ex quo hoc praeceptum datum est per Moysen, exinde observandum fuisse. Manifestum est itaque, non aeternum nec spiritale, sed temporale fuisse praeceptum, quod quandoque cessaret. Denique adeo non in vacatione sabbati, id est diei septimi, haec sollemnitas celebranda est, ut Iesus Nave eo tempore, quo Hiericho civitatem debellabat, praeceptum sibi a deo diceret, uti populo mandaret, ut sacerdotes arcam testamenti dei septem diebus circumferrent in circuitu civitatis, atque ita septimi diei circuitu peracto, sponte ruerunt muri civitatis.[1]) Quod ita factum est, ut finito spatio diei septimi, sicut praedictum erat, ruerent muri civitatis. Ex quo manifeste ostenditur, in numero istorum dierum septem incurrisse diem sabbati. Septem enim dies, undecunque initium acceperint, sabbati diem secum concludant necesse est, quo die non tantum sacerdotes sint operati, sed et in ore gladii praeda facta sit civitas ab omni populo Israel. Nec dubium est opus servile eos operatos, cum praedas belli agerent ex dei praecepto. Nam et temporibus Machabaeorum[2]) sabbatis pugnando fortiter fecerunt, et hostes allophylos expugnaverunt, legemque paternam ad pristinum vitae statum pugnando sabbatis revocaverunt. Nec putem aliam legem eos defendisse, nisi in qua de die sabbatorum meminerant esse praescriptum. Unde manifestum est, ad tempus et praesentis caussae necessitatem huiusmodi praecepta valuisse, et non ad perpetui temporis observationem huiusmodi legem eis deum ante dedisse.[3])

5. Sic et sacrificia terrenarum oblationum et spiritalium sacrificiorum praedicata ostendimus, et quidem a primordio maioris filii, id est Israel, terrena fuisse in Cain praeostensa sacrificia, et minoris filii Abel, id est populi nostri, sacrificia diversa demonstrata. Namque maior natu Cain de fructu terrae obtulit munera deo, minor vero filius Abel de fructu ovium suarum. Respexit deus in Abel et in munera eius, in Cain autem et in munera eius non respexit. Et dixit deus ad Cain: quare concidit vultus tuus? quoniam[4]) si recte quidem offeras, non recte autem dividas,

---

1) Ios. 6, 4 sq. 2) 1 Macc. 2, 41 sqq. 3) Praeter Rigaltium edd. omnes: necessitatem convaluisse, ut non — eis deus ante dedisset. 4) Cod. Fuld. et Rig. nonne si etc.

peccasti; quiesce. Ad te enim conversio eius, et tu dominaberis eius.[1]) Et tunc dixit Cain ad Abel fratrem suum: eamus in campum, et abiit cum eo illic, et interfecit eum. Et tunc dixit deus ad Cain: ubi est frater tuus? Et dixit: nescio; numquid custos sum ego fratris mei? Et dixit ei deus: vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra. Propter quod maledicta terra, quae aperuit os suum ad excipiendum sanguinem fratris tui. Gemens et tremens eris super terram,[2]) et omnis qui te invenerit occidet.[3]) Ex hoc igitur duplicia duorum populorum sacrificia praeostensa iam tunc a primordio animadvertimus. Denique cum per Moysen in Levitico lex sacerdotalis conscriberetur, invenimus praescriptum populo Israeli,[4]) ut sacrificia nullo alio in loco offerrentur deo, quam in terra promissionis, quam dominus deus daturus esset populo Israeli et fratribus eorum, et introducto Israel, illic celebrarentur sacrificia et holocausta tam pro peccatis quam pro animabus, et nusquam alibi nisi in terra sancta. Cur itaque postea per prophetas praedicat spiritus, futurum, ut in omni terra aut in omni loco offerantur sacrificia deo, sicuti ipse per Malachiam angelum, unum ex duodecim prophetis, dicit: non recipiam sacrificium de manibus vestris, quoniam ab oriente sole usque ad occidentem nomen meum clarificatum est in omnibus gentibus, dicit dominus omnipotens; et in omni loco offeruntur sacrificia munda nomini meo.[5]) Item in psalmis David dicit: afferte deo patriae gentium, (indubitate, quod in omnem terram exire habebat praedicatio apostolorum,) afferte deo claritatem et honorem, afferte deo sacrificia nominis eius; tollite hostias et introite in atria eius.[6]) Namque quod non terrenis sacrificiis, sed spiritalibus deo litandum sit, ita legimus, ut scriptum est: cor contribulatum[7]) hostia est dei.[8]) Et alibi: sacrifica deo sacrificium laudis, et redde altissimo vota tua.[9]) Sic itaque sacrificia spiritalia

1) Iidem: Ad te enim conv. tua, et ipse tui dominabitur. 2) Pamel. et Rig. terram. Et dixit Cain ad dominum: maius delictum meum, quam ut remittatur mihi, et eiicies me hodie a facie terrae, et a facie tua abscondar, et ero gemens et tremens super terram, et omnis qui me invenerit occidet. 3) Gen. 4, 3 sqq. 4) Deut. 12, 1. 5 sq. cf. Lev. 17, 3 sqq. 5) Mal. 1, 10 sq. 6) Ps. 96, 7 sq. 7) Cod. Fuld. et Rig. contrib. et humiliatum. 8) Ps. 51, 19. 9) Ps. 50, 14.

laudis designantur, et cor contribulatum acceptabile sacrificium deo demonstratur. Itaque quomodo carnalia sacrificia reprobata intelliguntur, de quibus et Esaias loquitur, dicens: quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum? dicit dominus,[1]) ita sacrificia spiritalia accepta praedicantur, ut prophetae adnuntiant: quoniam etsi attuleritis, inquit, mihi similam, vanum est; incensum abominatio est mihi.[2]) Et alibi dicit: holocaustomata et sacrificia vestra et adipem hircorum et sanguinem taurorum nolo; nec si veniatis videri mihi, quis enim exquisivit haec de manibus vestris?[3]) [Spiritalia vero sacrificia, de quibus praedictum est, et sicut supra dicit: non est mihi voluntas in vobis, dicit dominus. Sacrificia non accipiam de manibus vestris, quoniam ab oriente sole usque in occidentem nomen meum clarificatum est in omnibus gentibus, dicit dominus.][4]) De spiritalibus vero sacrificiis addit dicens: et in omni loco sacrificia munda offerentur nomini meo, dicit dominus.[5])

DE SABBATO ET CIRCUMCISIONE ET LEGIS ET VETERIS ET NOVAE OBSERVATIONE.[6])

6. Igitur cum manifestum sit, et sabbatum temporale ostensum et sabbatum aeternum praedictum, circumcisionem carnalem praedictam et circumcisionem spiritalem praeindicatam, legem quoque temporalem et legem aeternalem denuntiatam, sacrificia carnalia et sacrificia spiritalia praeostensa, sequitur, ut praecedenti tempore datis omnibus istis praeceptis carnaliter populo Israel superveniret tempus, quo legis antiquae et ceremoniarum veterum praecepta cessarent, et novae legis promissio et spiritalium sacrificiorum agnitio et novi testamenti pollicitatio superveniret, fulgente nobis lumine ex alto, qui sedebamus in tenebris et in umbra mortis detinebamur.[7]) Itaque necessitas nobis incumbit, ut, quoniam praedicatam novam legem a prophetis praediximus, et non talem, qualis iam data esset patribus eorum

---

1) Ies. 1, 11. 2) ib. v. 13. — Cod. Fuld. et Rig. vanum supplicamentum execramentum mihi est. Et adhuc dicit: holocaustomata etc. 3) ib. v. 11 sq. 4) Verba uncis inclusa delevit Rig., nec sunt in cod. Fuld. vv. Spiritalia — manibus vestris. 5) Mal. 1, 11. 6) Has inscriptiones et hic et deinde Rigalt. delevit. 7) Luc. 1, 78 sq. — Rhen. add. orirctur lumen, quae vv. e Matth. 4, 16. male petita Pamel. et Rig. eiecerunt.

eo tempore, quo eos de terra Aegypti produxit, ostendere et probare debeamus, tam legem illam veterem cessasse, quam legem novam promissam nunc operari. Et quidem inprimis quaerendum, an exspectetur novae legis lator et novi testamenti haeres et novorum sacrificiorum sacerdos et novae circumcisionis purgator et aeterni sabbati cultor, qui legem veterem compescat, et novum[1]) testamentum statuat, et nova sacrificia offerat, et ceremonias antiquas reprimat, et circumcisionem veterem cum suo sibi sabbato compescat, et novum regnum, quod non corrumpatur, adnuntiet.

DE NATIVITATE CHRISTI. ADVENTUS PRIMUS.

Hic, inquam, novae legis lator, sabbati spiritalis cultor, sacrificiorum aeternorum antistes, regni aeterni aeternus dominator, quaerendum, an iam venerit, nec ne. Et si iam venit, serviendum est illi, si necdum venit, sustinendus est, dummodo manifestum sit, adventu eius comprimi legis veteris praecepta, et operari debere novae legis exordia. Et in primis definiendum est, non potuisse cessare legem antiquam et prophetas, nisi venisset is, qui per eandem legem et per eosdem prophetas venturus adnuntiabatur.

7. Igitur in isto gradum conferamus, an, qui venturus Christus adnuntiabatur, iam venerit, an venturus adhuc speretur. Quod ipsum ut probari possit, etiam tempora sunt nobis requirenda, quando venturum Christum prophetae adnuntiaverunt, ut, si intra ista tempora recognoverimus venisse eum, sine dubio ipsum esse credamus, quem venturum prophetae canebant, in quem nos, gentes scilicet, crediturі adnuntiabamur, et cum constiterit venisse, indubitate etiam legem novam ab ipso datam esse credamus, et testamentum novum in ipso et per ipsum nobis dispositum non diffiteamur. Venturum enim Christum, nec Iudaeos refutare scimus, utpote qui in adventum eius spem suam porrigant. Nec de isto pluribus quaerendum, cum retro omnes prophetae de eo praecinuerint, ut Esaias dicit: sic dicit dominus deus Christo meo domino, cuius tenui dextram, ut exaudiant illum gentes; fortitudines regum disrumpam, aperiam ante illum portas, et civitates non claudentur illi.[2]) Quod ipsum

1) Rhen. vetus. 2) Ies. 45, 1.

adimpletum videmus. Cui enim dexteram tenet pater deus, nisi Christo, filio suo? quem exaudierunt omnes gentes, id est, cui omnes gentes crediderunt, cuius et praedicatores apostoli in psalmis David ostenduntur: in universa, inquit, terra exiit sonus eorum, et usque ad terminos terrae verba eorum.[1]) In quem enim alium universae gentes crediderunt, nisi in Christum, qui iam venit? Cui enim et aliae gentes crediderunt, Parthi, Medi, Elamitae, et qui inhabitant Mesopotamiam, Armeniam, Phrygiam, Cappadociam, et incolentes Pontum et Asiam et Pamphyliam, immorantes Aegyptum, et regionem Africae, quae est trans Cyrenen, inhabitantes, Romani et incolae tunc, et in Hierusalem Iudaei,[2]) et ceterae gentes, etiam Getulorum varietates, et Maurorum multi fines, Hispaniarum omnes termini, et Galliarum diversae nationes, et Britannorum inaccessa Romanis loca, Christo vero subdita, et Sarmatarum et Dacorum et Germanorum et Scytharum et abditarum multarum gentium et provinciarum et insularum multarum nobis ignotarum, et quae enumerare minus possumus? In quibus omnibus locis Christi nomen, qui iam venit, regnat, utpote ante quem omnium civitatum portae sunt apertae, et cui nullae sunt clausae, ante quem serae ferreae sunt comminutae, et valvae aereae apertae.[3]) Quamquam et ista spiritaliter sint intelligenda, quae praecordia singulorum variis modis a diabolo obsessa fide Christi sint reserata; attamen perspicue sunt adimpleta, utpote in quibus omnibus locis populus nominis Christi inhabitet. Quis enim omnibus gentibus regnare potuisset, nisi Christus, dei filius, qui omnibus in aeternum regnaturus nuntiabatur?

DE REGNO CHRISTI AETERNO.

Nam si Salomon regnavit, sed in finibus Iudae tantum, a Bersabeae usque Dan termini regni eius signantur. Si vero Babyloniis et Parthis regnavit Darius, [non habuit potestatem ulterius, ultra fines regni sui,][4]) non habuit in omnibus gentibus potestatem; si Aegyptiis Pharao, vel quisquis ei in haereditate regni successit, illic tantum potitus est regni sui dominium; si Nabuchodonosor cum suis regulis, ab India usque Aethiopiam habuit regni sui terminos; si

1) Ps. 19, 5. 2) Act. App. 2, 9 sqq. 3) Ies. 45, 1 sq. 4) Verba uncis inclusa desunt apud Rig.

Alexander Macedo, nunquam Asiam universam et ceteras regiones, posteaquam devicerat, tenuit; si Germani, adhuc usque limites suos transgredi non sinuntur. Britanni intra oceani sui ambitum clausi [1]) sunt, Maurorum gentes et Getulorum barbaries a Romanis obsidentur, ne regionum [2]) suarum fines excedant. Quid de ipsis Romanis [3]) dicam, qui de legionum suarum praesidiis imperium suum muniunt, nec trans istas gentes porrigere vires regni sui possunt? Christi autem regnum et nomen ubique porrigitur, ubique creditur, ab omnibus gentibus supra enumeratis colitur, ubique regnat, ubique adoratur; omnibus ubique tribuitur aequaliter; non regis apud illum maior gratia, non barbari alicuius inferior [4]) laetitia, non dignitatum aut natalium cuiusquam discreta merita; omnibus aequalis, omnibus rex, omnibus iudex, omnibus deus et dominus est. Nec dubites credere, quod adseveramus, [5]) cum videamus fieri.

8. Itaque requirenda tempora praedictae et futurae nativitatis Christi et passionis eius et exterminii civitatis Hierusalem, id est vastationis eius.

DE PASSIONE CHRISTI ET VASTATIONE HIERUSALEM.

Dicit enim Daniel, et civitatem sanctam et sanctum extermінari cum duce venturo, et destrui pinnaculum usque ad interitum. [6]) Venturi itaque Christi ducis sunt tempora requirenda, quae investigabimus in Daniele, quibus computatis probabimus, venisse eum etiam ex temporibus praescriptis et ex signis competentibus et ex operationibus eius. Quae probamus ex consequentibus, quae post adventum eius futura adnuntiabantur, ut tam adimpleta omnia quam prospecta credamus. [7]) Sic igitur de eo Daniel praedicavit, ut, et quando et quo in tempore gentes esset liberaturus, ostenderet, et quoniam post passionem Christi ista civitas exterminari haberet. Dicit enim sic: In primo anno sub Dario, filio Assveri, ex semine Medorum, qui regnavit super

---

1) Sic cod. Fuld.; Rhen. Britanniae i. o. amb. conclusae sunt. 2) Rhen. in ed. I. barbariae — religionum, quae vv. deinde ipse in barbaries et regionum mutavit. 3) Sic cod. Fuld. Ceteri: de Rom. 4) Sic cod. Fuld. et Rig.; ceteri: imperiosi. 5) Ita cod. Fuld. et Rig.; ceteri: adseveras vel adseveres. 6) Dan. 9, 26. 7) Cod. Fuld.: ut iam adimpleta omnes praecepta credamus.

regnum Chaldaeorum, ego Daniel intellexi in libris numerum annorum. . Et adhuc me loquente in oratione, ecce vir Gabriel, quem vidi in visione in principio, volans, et tetigit me, quasi hora sacrificii vespertini, et intelligere fecit me, et locutus est mecum, et dixit: Daniel, nunc exivi imbuere te intelligentia, in principio obsecrationis tuae exivit sermo. Et ego veni, ut adnuntiem tibi, quia vir desideriorum tu es, et cogita in verbo et intellige in visione. LXX hebdomadae breviatae sunt super plebem tuam et super civitatem sanctam, quoad usque inveteretur delictum, et signentur peccata, et exorentur iustitiae, et inducatur iustitia aeterna, et ut signetur visio et prophetes, et ut ungatur sanctus sanctorum. Et scies et perspicies et intelliges a profectione sermonis integrando et reaedificando Hierusalem usque ad Christum ducem hebdomadas septem et dimidiam et LXII et dimidiam;[1]) et convertet et aedificabitur in laetitiam et convallationem, et innovabuntur tempora; et post hebdomadas has LXXII,[2]) et exterminabitur unctio, et non erit; et civitatem et sanctum[3]) exterminabit cum duce adveniente, et concidentur, quomodo in cataclysmo usque ad finem belli, quod concidetur usque ad interitum; et confirmabit testamentum in multis. Hebdomada una et dimidia hebdomadis auferetur meum sacrificium et libatio, et in sancto exsecratio vastationis, et usque ad finem temporis consummatio dabitur super hac vastatione.[4]) Animadvertamus igitur terminum, quomodo in vero praedixit[5]) LXX hebdomadas futuras, in quibus si receperint eum, aedificabitur in latitudinem et in longitudinem, et innovabuntur tempora. Providens autem deus, quid esset futurum, quoniam non tantum non recipient eum, verum et insequentur et tradent eum morti, et recapitulavit et dixit, in LXXII hebdomadibus nasci illum et ungi sanctum sanctorum, hebdomades autem VII et dimidia cum implerentur, pati habere, et civitatem exterminari post unam et dimidiam hebdomadam, quo scilicet tempore septem et dimidia hebdomadae completae sunt. Dicit enim sic: et civitatem et sanctum exterminari cum duce venturo, et concidentur sicut in cataclysmo,

1) Rigaltianam scripturam hic et in iis, quae sequuntur, probavimus. Rhen. hebdomades LXII, et dimidiam. 2) Rhen. LXII. 3) Rhen. et civitatem sanctam. 4) Dan. 9, 1 sq. 21—27. 5) Rhen. quomodo in verbo quas dixit.

et destruet pinnaculum usque ad interitum.[1]) Unde igitur ostendimus, quoniam venit Christus intra LXII et dimidiam hebdomadas? Numerabimus autem a primo anno Darii, quomodo in ipso tempore ostenditur Danieli visio ipsa. Dicit enim: et intellige et coniice a profectione sermonis, respondere[2]) me tibi haec. Unde a primo anno Darii debemus computare, quando hanc visionem vidit Daniel. Videamus igitur anni quomodo impleantur usque ad adventum Christi. Darius enim regnavit annis XIX. Artaxerxes regnavit annis XL. Deinde rex Ochus, qui et Cyrus, regnavit annis XXIV. Argus anno uno. Alius Darius, qui et Melas nominatus est, annis XXII. Alexander Macedo annis XII.[3]) Deinde post Alexandrum, qui et Medis et Persis regnarat, quos revicerat et in Alexandria regnum suum firmaverat, quando et nomine suo eam appellavit, regnavit[4]) illic in Alexandria Soter annis XXXV, cui succedens Philadelphus regnavit annis XXXVIII.[5]) Huic succedit Euergetes, annis XXV. Deinde Philopator annis XVII. Post hunc Epiphanes, annis XXIV. Item alius Euergetes, annis XXIX.[6]) Soter annis XXXIV.[7]) Ptolemaeus annis XXXVIII.[8]) Cleopatra annis XX. mensibus VI.[9]) Item adhuc Cleopatra conregnavit Augusto annis XIII. Post Cleopatram Augustus aliis annis XLIII;[10]) nam omnes anni imperii Augusti fuerunt anni LVI. Videmus autem, quoniam quadragesimo et primo anno imperii Augusti, quo post mortem Cleopatrae imperavit, nascitur Christus. Et supervixit idem Augustus, ex quo nascitur Christus, annis XV, et erunt reliqua tempora annorum, in diem nativitatis Christi, anni XLI. Efficiuntur autem anni CCCCXXXVII, menses VI.[11]) Unde adimplentur LXII hebdomadae et dimidia, quae efficiunt annos CCCCXXXVII,

---

1) Dan. 9, 26. 2) Rig. e cod. Fuld.: ad perfectionem sermonis respondente etc. Cod. Divion.: a prophetatione sermonis huius unde a primo etc. Rhen. ed. I.: a profectione; in margine: a prophetatione. 3) Rhen. ed. I. annis X., sed in margine: annis XII. 4) Rhen. postea regnavit. 5) Ita ed. Fran. et Rig., nisi quod in iis scriptum est: annis triginta novem. Rhen. cui succedit Phil. et regnavit annis XXXVIII. 6) Sic ed. Fran., Rig., Rhen. ed. I. in margine; edd. ceteri: annis XXVII. 7) Ed. Franeker., Rigalt. annis XXXVIII. 8) Ita ed. Fran., Rig., Rhen. ed. I. in margine; cet. annis XXXVII. 9) Rhen. mensibus V. 10) Rhen. annis XLVIII. 11) Cod. Fuld.: in diem nativ. Christi annum XLI., post mortem Cleopa-

menses VI, in diem nativitatis Christi. Et manifestata est iustitia aeterna, et unctus est sanctus sanctorum, id est Christus, et signata est visio et prophetia, et dimissa sunt peccata, quae per fidem nominis Christi omnibus in eum credentibus remittuntur. Quid est autem, quod dicit signari visum et prophetiam? quoniam omnes prophetae nuntiabant de illo, quod esset venturus et pati haberet. Igitur quoniam adimpleta est prophetia per adventum eius, propterea signari visionem et prophetiam dicebat, quoniam ipse est signaculum omnium prophetarum, adimplens omnia, quae retro de eo prophetae nuntiaverant. Post adventum enim Christi et passionem ipsius iam non visio neque prophetes est, qui Christum nuntiet venturum. Denique hoc si non ita est, exhibeant Iudaei prophetarum post Christum aliqua volumina, angelorum aliquorum visibilia miracula, quae retro patriarchae viderunt usque ad adventum Christi, qui iam venit, ex quo signata est visio et prophetia, id est statuta. Et merito evangelista: lex et prophetae usque ad Ioannem baptizatorem.[1]) Baptizato enim Christo, id est sanctificante aquas in suo baptismate, omnis plenitudo spiritalium retro charismatum in Christo cesserunt, signante visionem et prophetias omnes, quas adventu suo adimplevit. Unde firmissime dicit, adventum eius signare visum et prophetas. Itaque ostendentes et numerum annorum et tempus LX duarum et dimidiae hebdomadarum adimpletarum, tunc venisse Christum, id est natum; videamus, aliae VII et dimidiae hebdomades, quae sunt subdivisae in abscissione priorum hebdomadarum, in quo actu sint adimpletae. Post enim Augustum, qui supervixit post nativitatem Christi, anni XV efficiuntur; cui successit Tiberius Caesar, et imperium habuit annis XXII, mensibus VII, diebus XX.[2]) Huius quintodecimo anno imperii passus est Christus, annos habens quasi XXX, cum pateretur. Item Caius Caesar, qui et Caligula, annis III, mensibus VIII, diebus XIII. Tiberius Claudius annis XIII, mensibus VII, diebus XX.[3]) Nero Caesar annis

---

trae XX. et VIII. Augusto, efficiuntur anni CCCCXXX. et VII. menses V. in die nativitatis. Rig.: anni CCCCXXXVII, menses VI. Rhen.: menses V. 1) Matth. 11, 13. 2) Rhen. ed. I. in margine: diebus XXVIII. Cod. Fuld.: annis XX. mens. VII. diebus XXVIII. 3) Verba Tiberius — diebus XX. desunt apud Rig.

XI,[1]) mensibus IX, diebus XIII. Galba mensibus VII, diebus VI. Otho mensibus III, diebus V. Vitellius mensibus VIII, diebus X. Vespasianus anno primo imperii sui debellavit Iudaeos, et fiunt anni LII,[2]) menses VI. Nam imperavit annis XI,[3]) atque ita in diem expugnationis suae[4]) Iudaei impleverunt hebdomadas LXX praedictas a Daniele. Igitur expletis his quoque temporibus et debellatis Iudaeis, postea cessaverunt illic libamina et sacrificia, quae exinde illic celebrari non potuerunt; nam et unctio illic exterminata est post passionem Christi. Erat enim praedictum, exterminari illic unctionem, sicut est in psalmis prophetatum: exterminaverunt manus meas et pedes.[5]) Quae passio huius exterminii intra tempora LXX hebdomadarum perfecta est sub Tiberio Caesare, coss. Rubellio Gemio et Rufio Gemino,[6]) mense Martio, temporibus paschae, die VIII Calendarum Aprilium, die prima azymorum, quo agnum ut occiderent ad vesperam, a Moyse fuerat praeceptum. Itaque omnis synagoga filiorum Israel eum interfecit, dicentes ad Pilatum, cum vellet eum dimittere: sanguis huius super nos et super filios nostros;[7]) et: si hunc dimiseris, non es amicus Caesaris;[8]) ut adimpleri possent omnia, quae de eo fuerant scripta.

ITEM PROBATIO NATIVITATIS CHRISTI.

9. Incipiamus igitur probare nativitatem Christi a prophetis esse nuntiatam. Sic Esaias dicit: Audite domus David, non pusillum vobis certamen cum hominibus, quoniam deus praestat certamen, propter hoc ipse deus dabit vobis signum. Ecce virgo concipiet et pariet filium, et vocabitis nomen eius Emmanuel, quod interpretatur nobiscum deus. Butyrum et mel manducabit, quoniam, priusquam cognoscat infans vocare patrem aut matrem, accipiet virtutem Damasci, et spolia Samariae adversus regem Assyriorum.[9]) Itaque

---

1) Ed. Fran. Rig. annis IX. 2) Sic Rig., ed. Fran., Rhen. in margine; cet. anni XLII. 3) Ed. Fran. et Rig. annis novem. 4) Cod. Fuld.: Caligula annis III. m. VIII. d. XIII. Nero annis XI; m. IX. d. XIII. Galba m. VII. d. VI. Otho III. diebus. Vitellius m. VIII. d. XX. et VII. Vespasianus anno primo imperii sui debellat Iudaeos, et fiunt anni XL. et duo, m. VI., dies VII. Nam imperavit annis XII. Atque ita in die suae expugnationis etc. 5) Ps. 22, 17. 6) Rig. Fufio Gemino. 7) Matth. 27, 25. 8) Io. 19, 12. 9) Ies. 7, 13 sqq. 8, 4.

dicunt Iudaei,[1]) provocemus istam praedicationem Esaiae, et faciamus comparationem, an Christo, qui iam venit, competat illic primo nomen, quod Esaias praedicavit, et insignia eius, quae de eo nuntiavit. Equidem Esaias praedicat eum Emmanuelem vocari oportere, dehinc virtutem sumpturum Damasci et spolia Samariae adversus regem Assyriorum. Porro, inquiunt, iste, qui venit, neque sub eiusmodi nomine est dictus neque re bellica functus. At nos e contrario admonendos eos existimavimus, uti cohaerentia quoque huius capituli recognoscant; subiuncta est enim et interpretatio Emmanuel, nobiscum deus, uti non solum sonum nominis spectes, sed et sensum. Sonus enim Hebraicus, quod est Emmanuel, id est nobiscum deus, suae gentis est. Sensus autem eius, quod est deus nobiscum, ex interpretatione communis est.[2]) Quaere ergo, an ista vox, nobiscum deus, quod est Emmanuel, exinde, quo Christus illuxit, agitetur in Christo. Et puto, ex toto non negabis. Nam qui ex Iudaismo credunt Christo, ex quo in eum credunt, Emmanuel cum volent dicere, nobiscum deum esse significant, atque ita constat iam, venisse illum, qui praedicabatur Emmanuel, quia, quod significat Emmanuel, venit, id est nobiscum deus. Aeque sono nominis inducuntur, cum virtutem Damasci et spolia Samariae et regnum Assyriorum sic accipiunt, quasi bellatorem portendant Christum, non animadvertentes, quid scriptura praemittat, quoniam priusquam cognoscat puer vocare patrem aut matrem, accipiet virtutem Damasci et spolia Samariae adversus regem Assyriorum. Ante est enim, inspicias[3]) aetatis demonstrationem, an virum iam Christum exhibere ista aetas possit, nedum imperatorem; scilicet vagitu ad arma esset convocaturus infans, et signum belli non tuba, sed crepitaculo daturus, nec ex equo vel de muro, sed de nutricis et gerulae suae dorso sive collo hostem designaturus, atque ita Damascum et Samariam pro mammis subacturus. Aliud est, si penes vos infantes in proelium erumpunt, credo ad solem uncti

---

1) Quae sequuntur usque ad finem libri maximam partem e lib. III. adv. Marcionem cap. 7 et sqq. compilata et consarcinata esse, docuerunt Semler in diss. in Tertull. §. 11. et A. Neander in Antignostico p. 511 sqq. 2) Haec verba Sensus — communis est in margine cod. Paterniacensis adscripta Rhen. ceterique edd. in contextum receperunt. 3) Rig. in spicas.

prius, dehinc pannis armati, et butyro stipendiati, qui ante norint lanceare, quam lancinare. Enimvero si nusquam hoc natura concedit, ante militare, quam virum facere, ante virtutem Damasci sumere, quam patrem nosse, sequitur, ut figurate pronuntiatum videatur. Sed et virginem, inquiunt, parere natura non patitur, et tamen credendum est prophetae. Et merito. Praestruxit enim fidem incredibili rei, dicendo, quod signum esset futurum. Propterea, inquit, dabitur vobis signum. Ecce virgo concipiet in utero et pariet filium. Signum autem a deo nisi novitas aliqua monstruosa fuisset, signum non videretur. Denique si, quando ad deiiciendos aliquos ab hac divina praedicatione vel convertere [singulos] simplices quosque gestitis, mentiri audetis, quasi non virginem, sed iuvenculam concepturam et parituram scriptura contineat: hinc quoque revincimini, quod nihil signi videri possit res quotidiana, iuvenculae scilicet praegnatus et partus. In signum ergo nobis posita virgo mater merito creditur, infans vero bellator non aeque. Non enim et hic signi ratio versatur, sed signo nativitatis novae adscripto, exinde post signum alius iam ordo infantis edicitur mel et butyrum manducaturi. Nec hoc utique in signum est; et hoc enim infantiae est. Sed accepturum virtutem Damasci et spolia Samariae adversus regem Assyriorum, hoc est mirabile signum. Servate modum aetatis, et quaerite sensum praedicationis, imo reddite veritati, quae credere non vultis, et tam intelligitur prophetia, quam renuntiatur expuncta.[1]) Maneant[2]) enim orientales illi magi infantiam Christi, ut regem[3]) auro, thure et myrrha remunerantes,[4]) et acceperit[5]) infans virtutem Damasci sine proelio et armis. Nam praeter quod omnibus notum est, Orientis virtutem, id est vires, auro et odoribus pollere solitam, certum est[6]) et ex divinis scripturis, virtutem quoque ceterarum gentium aurum constituere, sicut per Zachariam dicit: et Iudas praetendit Israel,[7]) et congregabit

1) Sic cod. Fuld., ed. Fran. et Rig.; Rhen. prophetia renuntiata, quam creditur expuncta. Deinde Rhen. addidit vv. Accepit Christus infans virtutem Damasci et spolia Samariae. Quae vv. non sunt in cod. Fuld. et apud Rig. 2) Cod. Fuld.: Credantur. 3) Rig. inf. Chr. recentem. 4) Cod. Fuld. et Rig. auro et ture munerantes. 5) Praeter Rig. edd. omnes: accepit. 6) Ita Rig. e codd. Fuld. et Wouw.; Rhen. certe est creatori etc. 7) Ed. Fran. et Rig. pertendet Hierusalem.

omnem valentiam populorum per circuitum, aurum et argentum.[1] Nam de hoc auri munere etiam David dixit: et dabitur illi de auro Arabiae.[2] Et iterum: reges Arabum et Saba munera afferent illi.[3] Nam et magos reges fere habuit Oriens, et Damascus Arabiae retro deputabatur, antequam transscripta esset in Syrophoenicen ex distinctione Syriarum, cuius tunc virtutem Christus accepit, accipiendo insignia eius, aurum scilicet et odores, spolia autem Samariae, ipsos magos, qui cum illum cognovissent et muneribus honorassent et genu posito adorassent, quasi dominum et regem, sub testimonio iudicis et indicis stellae, spolia sunt facti Samariae, id est idololatriae, credentes videlicet in Christum. Idololatriam enim Samariae nomine notavit, ut ignominiosae ob idololatriam, quae desciverat tunc a deo sub rege Hieroboam. Nec hoc enim novum scripturis divinis, figurate uti translatione hominum ex comparatione criminum. Nam et archontas Sodomorum appellat archontas vestros, populum vestrum populum Gomorrae vocat,[4] cum iam olim essent civitates istae exstinctae. Et alibi per prophetam ad populum Israel dicit; pater, inquit, tuus Amorraeus et mater tua Cethaea,[5] quorum ex genere procreati non sunt, sed ob consimilem impietatem, quos aliquando etiam filios suos dixerat per Esaiam prophetam: filios generavi et exaltavi.[6] Sic et Aegyptus[7] nonnunquam totus orbis intelligitur apud illum superstitionis et maledictionis elogio. Sic et Babylon[8] apud Ioannem nostrum Romae urbis figura est,[9] proinde et magnae et regno superbae et sanctorum debellatricis. Hoc itaque modo magos quoque Samaritanorum appellatione titulavit, et despoliatos, quod habuerant cum Samaritis, ut diximus, idololatriam adversus dominum. Adversus regem autem Assyriorum, adversus diabolum, qui ad hoc se regnare putat, si sanctos a religione dei deturbat. Adiuvabitur autem haec nostra interpretatio, dum et alibi bellatorem Christum scripturae designant ob armorum quorundam vocabula et eiusmodi verba. Sed ex reliquorum sensuum comparatione

---

1) Zach. 14, 14. 2) Ps. 72, 15. 3) Ps. 72, 10. 4) Ies. 1, 10. 5) Ezech. 16, 3. 6) Ies. 1, 2. 7) Ies. 19, 1. 8) Apoc. 17, 5. 9) Sic cod. Fuld.; Rig. Romanae u. fig. est. Ceteri: Romanae urbis figuram portat.

convincentur Iudaei. Accingere, inquit David, ensem supra femur.[1]) Sed quid supra legis de Christo? ὡραῖος τῷ κάλλει,[2]) tempestivus decore super filios hominum, diffusa est gratia in labiis tuis.[3]) Valde autem absurdum est, si, quem ad bellum ense cingebat, ei de tempestivitate decoris et labiorum gratia blandiebatur, de quo subiungens dicebat: extende et prospera et regna. Et adiecit: propter lenitatem et iustitiam tuam.[4]) Quis ensem accingetur,[5]) et non contraria lenitati et iustitiae exercet, id est dolum et asperitatem et iniustitiam, propria scilicet negotia proeliorum? Videamus ergo, an alius sit ensis ille, cuius est alius actus, id est dei, sermo divinus, bis acutus duobus testamentis legis antiquae et legis novae, acutus sapientiae suae aequitate, reddens unicuique secundum actum suum. Licet ergo et Christo dei in psalmis sine bellicis rebus ense sermonis dei praecingi figurato, cui praedicta tempestivitas congruat cum gratia labiorum, quem tunc cingebatur super femur apud David, quando venturus in terras ex dei patris decreto nuntiabatur. Deducet, inquit, te magnitudo dexterae tuae,[6]) virtus scilicet gratiae spiritalis, de qua Christi agnitio deducitur. Sagittae tuae, inquit, acutae,[7]) per volantia utique dei praecepta, minantes traductionem uniuscuiusque cordis, et compungentes et transfigentes conscientiam quamque. Populi sub te cadent,[8]) utique adorantes. Sic bellipotens et armiger Christus est; sic accipiet spolia non solius Samariae, verum et omnium gentium. Agnosce et spolia figurata, cuius et arma allegorica didicisti. Atque ita in tantum Christus, qui venit, non fuit bellator, quia non talis ab Esaia praedicabatur. Sed si Christus, inquiunt, qui venturus creditur, a Iudaeis et dicitur, non est Iesus,[9]) quare is, qui venit, Iesus Christus appellatur? Constabit autem utrumque nomen in Christo dei, in quo invenitur etiam Iesus appellatus. Disce erroris tui morem. Dum Moysi successor destinaretur. Auses filius Nave, transfertur certe de pristino nomine, et incipit vocari Iesus.[10]) Certe, inquis. Hanc prius dicimus figuram futuri fuisse. Nam quia Iesus

1) Ps. 45, 4. 2) Verba graeca non sunt in cod. Fuld. et apud Rig. 3) Ps. 45, 3. 4) ib. v. 5. 5) Cod. Fuld. et Rig. Quis enim ense operabitur. 6) Ps. 45, 6. 7) ib. v. 5. 8) ibid. 9) Cod. Fuld. et Rig. qui venturus creditur, non Iesus dicitur, quare is etc. 10) Num. 13 17.

Christus secundum populum, quod sumus nos nationes in seculi deserto commorantes antea, introducturus esset in terram repromissionis melle et lacte manantem, id est in vitae aeternae possessionem,[1]) qua nihil dulcius, id quod[2]) non per Moysen, id est non per legis disciplinam, sed per Iesum, id est per novae legis gratiam, provenire habebat, circumcisis nobis petrina acie, id est Christi praeceptis: (petra enim Christus[3]) multis modis et figuris praedicatus est:) ideo is vir, qui in huius sacramenti imaginem parabatur, etiam nominis dominici inauguratus est figura, ut Iesus nominaretur. Nam qui ad Moysen loquebatur, ipse erat dei filius, qui et semper videbatur. Deum enim patrem nemo vidit unquam, et vixit.[4]) Et ideo constat ipsum dei filium Moysi esse locutum, et dixisse ad populum: ecce, mitto angelum meum ante faciem tuam, id est populi, qui te custodiat in itinere, et introducat in terram, quam praeparavi tibi; intende illi et audi eum, et ne inobediens fueris ei, non enim celavit te, quoniam nomen meum super illum est.[5]) Populum enim introducturus erat Iesus in terram repromissionis, non Moyses. Angelum quidem dixit eum ob magnitudinem virtutum, quas erat editurus, (quas virtutes fecit Iesus Nave, et ipsi legitis,) et ob officium prophetae nuntiantis scilicet divinam voluntatem; sicuti et praecursorem Christi, Ioannem, futurum angelum appellat, per prophetam spiritus dicens ex persona patris: ecce, mitto angelum meum ante faciem tuam, id est Christi, qui praeparabit viam tuam ante te.[6]) Nec novum est spiritui sancto, angelos appellare eos, quos ministros suae virtutis deus praefecit. Idem enim Ioannes non tantum angelus Christi vocatus est, sed et lucerna lucens ante Christum. Paravi enim lucernam Christo meo,[7]) David praedicat. Quare ipse Christus, veniens adimplere prophetas, dicit ad Iudaeos: ille fuit, inquit, lucerna ardens et lucens,[8]) utpote qui non tantum vias eius parabat in eremo, sed et agnum dei[9]) demonstrando, illuminabat mentes hominum praeconio suo, ut eum esse intelligerent agnum, quem Moyses passurum nuntiabat. Sic

---

1) Rhen. ed. I. repromissionem. 2) Ita cod. Wouw.; Rhen. ed. I. in quam. Ceteri: idque. 3) 1 Cor. 10, 4. 4) Exod. 33, 20. 5) Exod. 23, 20 sq. 6) Mal. 3, 1. Matth. 11, 10. 7) Ps. 132, 7. 8) Io. 5, 35. 9) Io. 1, 29.

et Iesus ob nominis sui futurum sacramentum; id enim nomen suum confirmavit, quod ipse ei indiderat, quia non angelum nec Ausen, sed Iesum eum iusserat exinde vocari. Sic igitur utrumque nomen competit Christo dei, ut et Iesus appellaretur. Et quoniam ex semine David genus trahere deberet virgo, ex qua nasci oportuit Christum, ut supra memoravimus, evidenter [Esaias] propheta in sequentibus dixit: et nascetur, inquit, virga de radice Iesse, quod est Maria, et flos de radice eius ascendet et requiescet super illum spiritus dei, et spiritus sapientiae et intellectus, spiritus agnitionis et pietatis, spiritus consilii et virtutis, spiritus dei timoris implebit illum.[1]) Neque enim ulli hominum universitas spiritalium documentorum competebat, nisi in Christum, flori quidem ob gratiam[2]) adaequatum, ex stirpe autem Iesse deputatum, per Mariam scilicet inde censendum. Fuit enim de patria Bethlehem et de domo David, sicut apud Romanos in censu descripta est Maria, ex qua nascitur Christus. Expostulo etiam, et quia a prophetis praedicabatur ex Iesse genere venturus, et omnem humilitatem et patientiam et tranquillitatem esset exhibiturus, an venerit. Atque ita is homo, qui talis ostenditur, ipse erit Christus, qui venit. De hoc enim propheta [Esaias] dicit: homo in plaga positus, et sciens ferre imbecillitatem, qui tanquam ovis ad victimam ductus est, et sicut agnus coram tondente se non aperuit os suum.[3]) Si neque contendit, neque clamavit, neque audita est foris vox eius, qui arundinem contusam, id est quassam Israelis fidem, non comminuit, qui linum ardens, id est momentaneum ardorem gentium, non exstinxit,[4]) sed lucere magis fecit ortu luminis sui: non potest alius esse, quam qui praedicabatur. Oportet itaque actum Christi eius, qui venit, ad scripturarum regulam recognosci. Duplici enim, nisi fallor, operatione distinctum eum legimus praedicationis et virtutis. Sed de utroque titulo sic disponam.[5]) Itaque specialiter dispungamus ordinem coeptum, docentes praedicatorem adnuntiatum Christum, ut per Esaiam: exclama, inquit, in vigore, et ne peperceris,

---

1) Ies. 11, 1 sq. 2) Sic Rig.; Rhen. ed. I. nisi Christo florido quidem ob gloriam, ob gratiam etc. 3) Ies. 53, 3. 7. 4) Ies. 42, 2 sq. Matth. 12, 19 sq. 5) Rhen. sed de utroque populo sic dispositam.

exalta ut tuba vocem tuam, adnuntia plebi meae facinora ipsorum, et domui Iacob delicta eorum; me de die in diem quaerunt, et cognoscere vias meas cupiunt; quasi populus, qui iustitiam fecerit, et iudicium dei non dereliquerit,[1] et reliqua. Virtutes autem facturum a patre Esaias dicit: ecce deus noster iudicium retribuet, ipse veniet et salvos faciet nos; tunc infirmi curabuntur, et oculi caecorum videbunt, et aures surdorum audient, et mutorum linguae solventur, et claudus saliet, velut cervus,[2] et cetera. Quae operatum Christum nec vos diffitemini, utpote qui dicebatis, quod propter opera eum non lapidaretis, sed quoniam ista sabbatis faciebat.[3]

ITEM NEGANTES IUDAEI PASSIONEM CHRISTI IN CRUCE.

10. De exitu plane passionis eius ambigitis, negantes passionem crucis in Christum praedicatam, et argumentantes insuper, non esse credendum, ut ad id genus mortis exposuerit deus filium suum, quod ipse dixit: maledictus omnis homo, qui pependit in ligno.[4] Sed huius maledictionis sensum antecedit rerum probatio. Dicit enim in Deuteronomio: si autem fuerit in aliquo delictum, ita ut iudicium mortis sit, et morietur, et suspendetis eum in ligno; sed et sepultura sepelietis eum ipsa die, quoniam maledictus a deo est omnis, qui suspensus fuerit in ligno, et non inquinabitis terram, quam dominus deus tuus dabit tibi in sortem.[5] Igitur non in hanc passionem Christum maledixit, sed distinctionem fecit, ut in aliquo delicto iudicium mortis habuisset, et moreretur suspensus in ligno, hic maledictus a deo esset, qui propter merita delictorum suorum suspenderetur in ligno. Alioquin Christus, qui dolum de ore suo locutus non est, quique omnem iustitiam et humilitatem exhibuit, et, ut supra de eo praedictum memoravimus, non pro meritis suis in id genus mortis expositus est, sed ut ea, quae praedicta sunt a prophetis, per vos ei obventura implerentur, sicut in psalmis ipse spiritus Christi iam canebat dicens: retribuebant mihi mala pro bonis,[6] et quae non rapueram, tunc exsolvebam,[7] exterminaverunt manus meas et pedes,[8] et miserunt in potum meum fel, et in siti mea potaverunt

---

1) Ies. 58, 1 sq. 2) Ies. 35, 4 sqq. 3) Io. 5, 18. 4) Deut. 21, 23. 5) Deut. 21, 22 sq. 6) Ps. 35, 12. 7) Ps. 69, 5. 8) Ps. 22, 17.

me aceto,[1]) super vestem meam miserunt sortem,[2]) siculi cetera, quae in illum commissuri essetis, praedicta sunt. Quae quidem omnia ipsa perpessus, non pro actu suo aliquo malo passus est, sed ut scripturae implerentur de ore prophetarum.[3]) Et utique sacramentum passionis ipsius figurari in praedicationibus oportuerat, quantoque incredibile, tanto magis scandalum[4]) futurum, si nude praedicaretur, quantoque magnificum, tanto magis obumbrandum, ut difficultas intellectus gratiam dei quaereret.

ITEM PATRIARCHAE OSTENDUNT FIGURAM CRUCIS.

Itaque in primis Isaac, cum a patre hostia duceretur, lignumque ipse sibi portaret, Christi exitum iam tunc denotabat, in victimam concessi a patre, lignum passionis suae baiulantis. Ioseph et ipse Christum figuravit vel hoc solo, ne cursum demorer ipse, quod persecutionem a fratribus passus est, et venundatus est in Aegyptum ob dei gratiam, sicut et Christus ab Israel, a fratribus venundatus, a Iuda cum traditur. Nam et benedicitur a patre in haec verba Ioseph: tauri decor eius, cornua unicornis cornua eius, in eis nationes ventilabit pariter ad summum usque terrae.[5]) Non utique rhinoceros destinabatur unicornis vel minotaurus bicornis, sed Christus in illo significabatur, taurus ob utramque dispositionem, aliis ferus, ut iudex, aliis mansuetus, ut salvator, cuius cornua essent crucis aestimata.[6]) Nam et in antemna navis, quae crucis pars est, cornua[7]) extremitates huius vocantur, unicornis autem media stipite[8]) palus. Hac denique virtute crucis et hoc more cornutus universas gentes et nunc ventilat per fidem, auferens a terra in coelum, et tunc ventilabit per iudicium, deiiciens de coelo in terram. Idem erit et alibi taurus apud eandem scripturam. Cum Iacob Simeon et Levi exporrigit benedictionem, de scribis et pharisaeis prophetat; ex illis enim deducitur census illorum. Interpretatur enim spiritaliter sic. Simeon et Levi perfecerunt iniquitatem ex sua secta, qua scilicet Christum sunt perse-

---

1) Ps. 69, 22. 2) Ps. 22, 19. 3) Matth. 27, 35. 4) 1 Cor. 1, 23. 5) Deut. 33, 17. 6) Sic cod. Fuld.; Rhen. essent aestimata; Rigalt. essent crucis extima. 7) Ita cod. Wouweri. Rhen. hoc extrem. Ed. Fran. hoc extr. huius cornua vocantur. 8) Sic Rhen. et cod. Divion. Cod. Fuld. medio stipata palus. Pam. et Rig. media stipitis palus.

cuti. In concilium eorum ne veniat anima mea, et in stationem eorum ne incubuerint viscera[1]) mea, quoniam in indignatione sua interfecerunt homines, id est prophetas, et in concupiscentia sua subnervaverunt taurum,[2]) id est Christum, quem post necem prophetarum interfecerunt, et nervos eius suffigendo clavis desaevierunt. Ceterum vanum, si post homicidium iam ab eis commissum aliis et non ipsis[3]) exprobrat carnificinam. Iam vero Moyses, quid utique tantum tunc, cum Iesus adversus Amalech proeliabatur, expansis manibus orabat[4]) residens, quando in rebus tam attonitis, magis utique genibus positis et manibus caedentibus pectus et facie humi volutata orationem commendare debuisset, nisi quia illic, ubi nomen Iesu dicebatur dimicaturi quandoque adversus diabolum, crucis habitus quoque erat necessarius, per quam Iesus victoriam esset relaturus? Idem rursus Moyses, post interdictam omnis rei similitudinem, cur aeneum serpentem[5]) ligno impositum pendentis habitu in spectaculum Israeli salutare proposuit eo tempore, quo a serpentibus post idololatriam exterminabantur, nisi quod hic dominicam crucem intentabat, qua serpens diabolus designabatur,[6]) et laeso cuique ab eiusmodi colubris, id est angelis eius, a delictorum peccantia ad Christi crucis sacramenta intento, salus efficiebatur. Nam qui in illam tunc respiciebat, a morsu serpentium liberabatur. Age nunc, si legisti penes prophetam in psalmis: dominus regnavit a ligno,[7]) exspecto, quid intelligas, ne forte lignarium aliquem regem significari putetis, et non Christum, qui exinde a passione ligni[8]) superata morte regnavit. Proinde et Esaias: quoniam puer, inquit, natus est nobis, et datus est nobis filius.[9]) Quid novum, si non de filio dei dicit, et filius natus est nobis, cuius initium imperii[10]) factum est super humerum ipsius? Quis omnino regum insigne potestatis suae humero praefert, et non aut capite diadema, aut manu sceptrum, aut aliquam propriae vestis notam?[11]) Sed solus

---

1) Ed. Fran. et Rig. iecora. 2) Gen. 49, 6. 3) Ed. Fran. et Rig. commissum alicuius bovis ipsis etc. 4) Exod. 17, 11. 5) Num. 21, 9. 6) Ed. Fran. et Rig. publicabatur. 7) Ps. 96, 10. 8) Cod. Fuld. a passionis ligni etc. Edd. omnes: a passione Christi. 9) Ies. 9, 6. 10) Sic cod. Fuld.; Rhen. ed. I. cuius imperium initium; ceteri edd. v. initium deleverunt. 11) Rhen. aut aliqua proprietate usus nova.

novus rex seculorum, Christus Iesus, novae gloriae et potestatem et sublimitatem suam in humero extulit, crucem scilicet, ut secundum superiorem prophetiam exinde dominus regnaret a ligno. De hoc enim ligno etiam deus insinuat per Hieremiam, quod essetis dicturi: venite, mittamus in panem eius lignum, et conteramus eum a terra vivorum, et nomen illius non memorabitur amplius.[1]) Utique in corpus eius lignum missum est. Sic enim Christus revelavit, panem corpus suum appellans, cuius retro corpus in pane prophetes nuntiavit.[2]) Si adhuc quaeres dominicae crucis praedicationes, satis iam poterit tibi facere vigesimus primus psalmus, totam Christi continens passionem, canentis iam tunc gloriam suam. Foderunt, inquit, manus meas et pedes, quae propria est atrocitas crucis. Et rursus, cum auxilium patris imploraret: salvum me fac, inquit, ex ore leonis, utique mortis, et de cornibus unicornuorum humilitatem meam, de apicibus scilicet crucis, ut supra ostendimus. Quam crucem nec ipse David passus est, nec ullus regum Iudaeorum, ne putetis alterius prophetari passionem, quam eius, qui solus a populo tam insigniter crucifixus est. Nunc si omnes interpretationes istas respuerit et irriserit duritia cordis vestri, probabimus sufficere posse, mortem Christi prophetatam, ut ex hoc, quod non esset edita qualitas mortis, intelligatur per crucem evenisse, nec alii deputandam fuisse passionem crucis, quam cuius mors praedicabatur. Nam mortem eius et passionem eius et sepulturam una voce Esaias dicit. A facinoribus, inquit, populi mei perductus est ad mortem, et dabo malos pro sepultura eius, et divites pro morte eius, quia scelus non fecit, nec dolus in ore eius inventus est, et deus voluit eximere a morte animam eius,[3]) et cetera. Dicit etiam adhuc: sepultura eius ablata est[4]) e medio.[5]) Quomodo nisi per resurrectionem? Denique subiungit idem Esaias: propterea ipse multos in haereditatem habebit, et multorum dividet spolia.[6]) Quis enim alius, nisi qui natus est, ut supra ostendimus, pro eo, quod tradita est in mortem anima eius? Ostensa enim caussa

1) Ier. 11, 19. 2) Ed. Fran. et Rig. figuravit. 3) Ies. 53, 9 sq. 4) Codd. Hirsaug. et Fuld. sublata est e medio, nec sepultus est enim nisi mortuus, nec sepultura eius sublata est e medio nisi per resurrectionem. Quam lectionem receperunt ed. Fran. et Rig. 5) Ies. 57, 2. LXX. 6) Ies. 53, 12.

gratiae eius, pro iniuria scilicet mortis repensandae, pariter ostensum est, haec illum propter mortem consecuturum, post mortem utique resurrectionem consecuturum. Nam quod in passione eius accidit, ut media dies tenebresceret, Amos propheta adnuntiat, dicens: et erit, inquit, in die illa, dicit dominus, occidet sol media die, tenebrescet super terram dies luminis, et convertam dies festos vestros in luctum, et omnia cantica vestra in lamentationem, et imponam super lumbos vestros saccum, et super omne caput calvitium, et ponam eum quasi luctum dilecti, et eos, qui cum illo, quasi diem moeroris.[1]) Hoc enim et Moyses initio primi mensis novorum facturos vos prophetavit, cum omne vulgus filiorum Israel ad vesperam agnum esset immolaturum, et hanc sollemnitatem diei huius, id est paschae azymorum, cum amaritudine manducaturos praecanebat, et adiecit, pascha esse domini, id est passionem Christi. Quod ita quoque adimpletum est, ut prima die azymorum interficeretis Christum, et ut prophetiae implerentur.[2]) Properavit dies vesperam facere, id est tenebras efficere, quae media die factae sunt, atque ita dies festos vestros convertit deus in luctum, et cantica vestra in lamentationem. Post passionem enim Christi etiam captivitas vobis et dispersio obvenit, praedicta per spiritum sanctum.

DE VASTATIONE ISRAEL POST PASSIONEM DOMINI.

11. Nam et pro istis meritis vestris cladem vestram futuram Ezechiel nuntiat, et non solum in isto seculo, quae iam evenit, sed in die tribulationis,[3]) quae subsequetur. Qua clade nemo liberabitur, nisi qui passione Christi, quem respuitis, fuerit obsignatus. Sic enim scriptum est: et dixit dominus ad me, fili hominis, vidisti, quae seniores Israel faciunt: unusquisque eorum in tenebris, unusquisque in cubiculo absconso, quoniam dixerunt: non videt nos dominus, dereliquit dominus terram; et dixit ad me: adhue conversus videbis facinora maiora, quae isti faciunt; et introduxit me ad limina ianuae domus domini, quae aspicit ad aquilonem, et ecce illic mulieres sedentes et plangentes Thammuz; et dixit dominus ad me: fili hominis, vidisti? numquid modica domui Iuda, ut faciant

---

1) Amos 8, 9. 2) Matth. 26, 56. 3) Cod. Fuld. et Rig. retributionis.

facinora, quae fecerunt? et adhuc visurus es affectiones maiores eorum; et introduxit me in aedem domus domini interiorem, et ecce in liminibus templi domini inter medium clam et inter medium altaris, quasi viginti quinque viri posteriora sua dederunt ad templum domini, et facies suas contra orientem, hi adorabant solem; et dixit ad me: vides, fili hominis? numquid pusilla domui Iudae, ut faciant facinora, quae fecerunt hic? quoniam impleverunt impietates suas, et ecce ipsi quasi subsannantes; ego faciam cum indignatione mea, non parcet oculus meus, neque miserebor; exclamabunt ad aures meas voce magna, et non exaudiam eos, sed neque miserebor, et clamavit in aures meas voce magna dicens: approximavit vindicta civitatis huius, et unusquisque habuit vasa exterminii in manu sua; et ecce sex viri veniebant ad viam portae altae, quae respiciebat ad aquilonem, et uniuscuiusque bipennis dispersionis erat in manu eius, et unus vir in medio eorum indutus podere et zona sapphiri in lumbis eius, et introierunt et steterunt in proximis altaris aerei, et claritas dei Israel adscendit a Cherubin, quae fuit super eam in subdivali domus, et vocavit hominem, qui indutus erat podere, qui habuit super lumbos suos zonam, et dixit ad eum dominus: transi per mediam Hierusalem, et scribe signum Tau in frontibus virorum, qui gemunt et dolent super omnia facinora, quae fiunt in medio eorum; et in his dixit ad audientem: ite post eum in civitatem et concidite, et nolite parcere oculis vestris, et ne misereamini senioris aut iuvenis aut virginis, et parvulos et mulieres interficite omnes, ut perdeleantur, omnes autem, super quos est Tau signum, ne accesseritis, et a sanctis meis incipite.[1]) Huius autem signi sacramentum variis modis praedicatum est, in quo vita hominibus praestruebatur, in quo Iudaei non essent credituri, sicut Moyses ante nuntiabat in Exodo, dicens: eiiciemini de terra, in quam introibitis, et in nationibus illis non eritis in requiem, et non erit stabilitas vestigio pedis tui, et dabit tibi deus cor taedians et tabescentem animam et oculos deficientes, ut non videant, et erit vita tua pendens in ligno ante oculos tuos, et non credes vitae tuae.[2]) Itaque quoniam impleta est prophetia per adventum eius, id est per nativitatem, quam supra memoravimus, et passionem, quam

1) Ezech. 8, 12—18. 9, 1—6. 2) Deut. 28, 65 sq.

evidenter ediximus, propterea et Daniel signari visionem et propheten dicebat, quoniam Christus est signaculum omnium prophetarum, adimplens omnia quae retro erant de eo nuntiata, post enim adventum eius et passionem ipsius iam non visio neque prophetes. Unde firmissime dicit, adventum eius signare visum et prophetiam. Itaque ostendentes et numerum annorum et tempus LXII et dimidiae hebdomadarum adimpletarum, probavimus tunc venisse Christum, id est natum, et septem[1]) et dimidiae hebdomadarum, quae sunt subdivisae in abscissionem priorum hebdomadarum, intra quae tempora passum ostendimus Christum, atque ita LXX hebdomadibus conclusis et civitate exterminata et sacrificium et unctionem exinde cessare. Sufficit hucusque de his interim ordinem Christi decurrisse, quo talis probatur, qualis adnuntiabatur, etiam ex ista consonantia scripturarum, quas ex praeiudicio maioris partis adversum Iudaeos eloculi sumus. Neque enim in dubium deducant vel negent, quae scripta proferimus, ut ex hoc quoque paria esse scripturis divinis negare non possint, ut quae post Christum futura praecanebantur, adimpleta cognoscantur. Neque enim dispositio expuncta inveniretur,[2]) nisi ille venisset, post quem habebant expungi, quae nuntiabantur, quae completa esse etiam probarentur.

ITEM DE CLARITATE GENTIUM IN CHRISTO IESU.

12. Aspice universas nationes de voragine erroris humani exinde emergentes ad dominum deum creatorem et[3]) Christum eius, et si audes, nega prophetatum. Statim tibi promissio patris occurrit in psalmis, dicens: filius meus et tu, ego hodie genui te; pete a me, et dabo tibi gentes haereditatem tuam et possessionem tuam terminos terrae.[4]) Nec poteris eum magis David filium dicere, quam Christum, aut terminos terrae David potius promissos, qui intra unicam Iudaeam regnavit, quam Christo, qui totum iam orbem evangelii sui fide cepit, sicut per Esaiam dicit: ecce dedi te in dispositionem generis mei in lucem gentium, aperire oculos caecorum, utique errantium, exsolvere de vinculis vinctos,

---

1) Ita cod. Fuld., Pam. et Rig.; Rhen. quatuor. 2) Vv. Neque — inveniretur desunt apud Rhen. 3) Rig. et ad deum Chr. 4) Ps. 2, 7 sq.

id est delictis liberare, et de domo carceris, id est mortis, sedentes in tenebris,[1]) ignorantiae scilicet. Quae si per Christum eveniunt, non in alium erunt prophetata, quam per quem expuncta consideramus.

13. Igitur quoniam filii Israel affirmant, nos errare recipiendo Christum, qui iam venit, praescribamus eis ex ipsis scripturis, iam venisse Christum, qui praedicabatur, quamvis ex temporibus Danielis praedicantis probaverimus, iam venisse Christum, qui nuntiabatur. Nasci enim eum oportuit in Bethlehem Iudae. Sic enim scriptum est in propheta: et tu Bethlehem non minima es in ducibus Iudae; ex te enim exiet dux, qui pascat populum meum Israel.[2]) Si autem adhuc natus non est, qui processurus dux de tribu Iuda ex Bethlehem nuntiabatur, (oportet enim eum de tribu Iuda et a Bethlehem procedere,) animadvertimus autem tunc neminem de genere Israel in civitate Bethlehem remansisse, et exinde, quod interdictum est, ne in confinio ipsius regionis demoretur quisquam Iudaeorum, ut hoc quoque esset adimpletum per prophetam: terra vestra deserta, civitates vestrae igni exustae, id est, quod belli tempore eis evenerit, regionem vestram in conspectu vestro exteri comedent, et deserta et subversa erit a populis alienis.[3]) Et alio loco sic per prophetam dicitur: regem cum claritate videbitis, id est Christum, facientem virtutes in gloria dei patris, et oculi vestri videbunt terram de longinquo, quod vobis pro meritis vestris post expugnationem Hierusalem prohibitis ingredi in terram vestram, de longinquo eam oculis tantum videre permissum est. Anima, inquit, vestra meditabitur timorem,[4]) scilicet quo tempore excidium sui passi sunt. Quomodo igitur nascetur dux de Iudaea, et quatenus procedet de Bethlehem, sicuti divina prophetarum volumina nuntiant, cum nullus omnino sit illic in hodiernum derelictus ex Israel, cuius ex stirpe possit nasci Christus? Si enim secundum Iudaeos adhuc non venit, cum venire coeperit, unde ungetur? Lex enim praecepit, in captivitate non licere unctionem chrismatis regalis confici. Si autem iam nec unctio est illis, ut Daniel prophetavit, (dicit enim, exterminabitur unctio,)[5]) ergo iam non est illic unctio, quia

---

1) Ies. 22, 6 sq. 2) Mich. 5, 1. Matth. 2, 6. 3) Ies. 1, 7. 4) Ies. 33, 17 sq. 5) Dan. 9, 4.

nec templum, ubi erat cornu, de quo reges ungebantur. Si ergo non est unctio, unde ungetur dux, qui nascetur in Bethlehem? aut quomodo procedet de Bethlehem, cum de germine Israel nullus omnino sit in Bethlehem? Iterato denique ostendimus, et venisse iam Christum secundum prophetas, et passum, et in coelis iam receptum, et inde venturum secundum praedicationes prophetarum; nam post adventum eius secundum Danielem, quod ipsa civitas exterminari haberet, legimus, et ita factum recognoscimus. Dicit enim scriptura: sic et civitatem et sanctum simul exterminari[1]) cum duce, indubitate, qui de Bethlehem et de tribu Iuda esset processurus. Unde et manifestum est, quod civitas simul eo tempore exterminari deberet, cum ducator eius in ea pati haberet secundum scripturas prophetarum dicentium: expandi manus meas tota die ad populum contumacem et contradicentem mihi, qui ambulat viam non bonam, sed post peccata sua.[2]) Et in psalmis dicit: exterminaverunt manus meas et pedes, dinumeraverunt omnia ossa mea; ipsi autem contemplati sunt et viderunt me, et in siti mea potaverunt me aceto.[3]) Haec David passus non est, ut de se merito dixisse videatur, sed Christus, qui crucifixus est. Manus autem et pedes non exterminantur, nisi eius, qui in ligno suspenditur. Unde et ipse David regnaturum ex ligno dominum dicebat; nam et alibi propheta ligni huius fructum praedicat dicens: terra dedit benedictiones suas.[4]) Utique illa terra virgo, nondum pluviis rigata, nec imbribus fecundata,[5]) ex qua homo tunc primum plasmatus est, ex qua nunc Christus secundum carnem ex virgine natus est. Et lignum, inquit, attulit fructum suum,[6]) non illud lignum in paradiso, quod mortem dedit protoplastis, sed lignum passionis Christi, unde vita pendens a vobis credita non est. Hoc enim lignum tunc in sacramento erat, quo Moyses aquam amaram indulcavit, unde populus, qui siti peribat in eremo, bibendo revixit; sicuti vos, qui de seculi calamitatibus extracti, in quo commorabamur siti pereuntes, id est verbi divini potu privati, ligno passionis Christi aquam edulcatam baptismatis potantes,[7]) fide, quae est in eum, reviximus, a qua fide

1) Dan. 9, 4. 2) Ies. 65, 2. 3) Ps. 22, 17 sq. 69, 22. 4) Ps. 95, 4. 5) Gen. 2, 24. 6) Ioel 2, 22. 7) Sic cod. Wouw. et Rig.; Rhen. id est verbo divino propinati (cod. Fuld. probati) ligno pass. Chr. aquam bapt. potantes.

Israel excidit, secundum Hieremiam dicentem: mittite, et interrogate nimis, si facta sunt talia, si mutabunt gentes deos suos, et isti non sunt dii; populus autem meus mutavit gloriam suam, ex quo nihil proderit eis; expavit coelum super isto.[1]) Et quomodo et quando expavit? Indubitate, quando passus est Christus. Et horruit, inquit, plurimum nimis, et sol media die tenebricavit.[2]) Et quando horruit nimis, nisi in passione Christi, cum terra quoque contremuit, et velum templi scissum est, et monumenta dirupta sunt? Quoniam duo haec mala fecit populus: me, inquit, dereliquerunt fontem aquae vitae, et foderunt sibi lacus contritos, qui non poterant aquam continere.[3]) Indubitate non recipiendo Christum fontem aquae vitae lacus contritos coeperunt habere, id est synagogas, in dispersiones gentium, in quibus iam spiritus sanctus non immoratur, ut in praeteritum in templo commorabatur, ante adventum Christi, qui est verum dei templum. Nam et istam sitim divini spiritus eos passuros dixerat propheta Esaias, dicens: ecce, qui serviunt mihi, manducabunt, vos autem esurietis; servientes mihi potabuntur, vos autem sitietis, et a contribulatione spiritus ululabitis; remittetis enim nomen vestrum in satietatem electis meis, vos autem interficiet dominus; eis autem, qui serviunt mihi, nomen nominabitur novum, quod benedicetur in terris.[4]) Adhuc huius ligni sacramentum etiam in Regnorum legimus celebratum. Nam cum filii prophetarum super flumen Iordanen lignum securibus caederent, exsiliit ferrum, et mersum est in flumine, atque ita Helisaeo propheta superveniente petunt ab eo filii prophetarum, uti ferrum flumini, quod mersum fuerat, erueret. Atque ita Helisaeus accepto ligno et misso in eum locum, ubi submersum fuerat ferrum, statim supernatavit, et lignum mersum est, quod receperunt filii prophetarum. Ex quo intellexerunt, quod Heliae spiritus in eum sit repraesentatus. Quid manifestius huius ligni sacramento, quod duritia huius seculi mersa in profundo erroris, et a ligno Christi, id est passionis eius, in baptismo liberatur, ut quod perierat olim per lignum in Adam, id restitueretur per lignum Christi? nobis igitur, qui successimus in loco prophetarum, ea sustinentibus hodie in seculo, quae semper passi sunt prophetae

1) Ier. 2, 10 sq. 2) Amos 8, 9. 3) Ier. 2, 13. 4) Ies. 65, 13 sqq.

propter divinam religionem. Alios enim lapidaverunt, alios fugaverunt, plures vero ad mortis necem tradiderunt, quod negare non possunt. Hoc lignum sibi et Isaac, filius Abrahae, ad sacrificium ipse portabat, cum sibi eum deus hostiam fieri praecepisset. Sed quoniam haec fuerant sacramenta, quae temporibus Christi perficienda servabantur: et Isaac cum ligno reservatus est, ariete oblato in vepre cornibus haerente, et Christus suis temporibus lignum humeris suis portavit, inhaerens cornibus crucis, corona spinea in capite eius circumdata. Hunc enim oportebat pro omnibus gentibus fieri sacrificium, qui tanquam ovis ad victimam ductus est, et velut agnus coram tondente se sine voce, sic non aperuit os suum; (hic enim Pilato interrogante nihil locutus est;) in humilitate enim iudicium eius sublatum est; nativitatem autem eius quis enarrabit?[1]) quia nullus omnino hominum nativitatis Christi fuit conscius in conceptu, cum virgo Maria verbo dei praegnans inveniretur, et quia tolleretur a terra vita eius. Cur itaque post resurrectionem eius a mortuis, quae die tertia effecta est, coeli eum receperunt? secundum prophetiam Esaiae[2]) emissam huiusmodi: ante lucem surgent ad me dicentes: eamus et revertamur ad dominum deum, quoniam ipse eripiet et liberabit nos.[3]) Post biduum, die tertia, quae est resurrectio eius gloriosa, de terra in coelos eum recepit, unde et venerat ipse spiritus ad virginem, cuius neque nativitatem neque passionem Iudaei agnoverunt. Igitur quoniam adhuc contendunt Iudaei, necdum venisse Christum, quem tot modis approbavimus venisse, recognoscant Iudaei exitum suum, quem post adventum Christi relaturi praecinebantur ob impietatem, qua eum et despexerunt et interfecerunt. Primo enim, ex qua die, secundum dictum Esaiae, proiecit homo abominamenta sua aurea et argentea, quae fecerunt adorandis vanis et nocivis,[4]) id est, ex quo gentes nos dilucidato pectore[5]) per Christi veritatem proiecimus idola, (videant Iudaei,) et quod sequitur expunctum est: tulit enim dominus sabaoth in Iudaeis et ab Hierusalem inter cetera et sapientem architectum, qui aedificat ecclesiam dei templum et civitatem sanctam et

---

1) Ies. 53, 7 sq. 2) Ed. Fran. et Rig. Oseae. 3) Hos. 6, 1. 4) Ies. 2, 20. 5) Sic cod. Fuld.; cod. Divion. et Rhen. dilucidata pectora. Rig. dilucidata per Christum veritate.

domum domini.[1]) Nam exinde destitit apud illos dei gratia. Et mandatum est nubibus, ne pluerent imbrem super vineam Sorech,[2]) id est coelestibus beneficiis, ne provenirent domui Israel. Fecerat enim spinas, ex quibus Christum coronaverat, et non iustitiam, sed clamorem, quo in crucem eum extorserat. Et ita subtractis charismatis prioribus,[3]) lex et prophetae usque ad Ioannem[4]) fuerunt, et piscina Bethsaida usque ad adventum Christi, curando valetudines ab Israel, desiit a beneficiis deinde, cum ex perseverantia furoris sui nomen domini per ipsos blasphemaretur, sicut scriptum est: propter vos nomen dei blasphematur in gentibus.[5]) Ab illis enim incepit infamia, et tempus medium a Tiberio usque ad Vespasianum. Qui cum ista[6]) commisissent, nec intellexissent Christum in tempore suae visitationis inveniendum, facta est terra eorum deserta, et civitates eorum igni exustae, regiones ipsorum in conspectu eorum extranei devorantes, derelicta filia Sion tanquam specula in vinea vel ut in cucumerario casula,[7]) ex quo scilicet Israel dominum non cognovit, et populus eum non intellexit, sed dereliquit magis et ad indignationem provocavit sanctum Israel.[8]) Sic et machaerae conditionalis comminatio: si nolueritis nec obaudieritis, gladius vos comedet.[9]) Ex quo probamus, machaeram Christum fuisse, quem non audiendo perierunt, qui et in psalmo dispersionem eius postulat a patre dicens: disperge illos in virtute tua.[10]) Qui et rursum per Esaiam exustionem eorum orat: propter me, inquit, haec facta sunt vobis, in anxietate dormietis.[11]) Haec igitur cum pati praedicentur Iudaei propter Christum, et passos eos esse inveniamus, et in dispersionem demorari cernamus, manifestum est, propter Christum Iudáeis ista accidisse, conspirante sensu scripturarum cum exitu rerum et ordinis temporum. Aut si nondum venit Christus, propter quem haec passuri praedicabantur, cum venerit, ergo patientur. Et ubi tunc filia Sion relinquenda, quae nulla[12]) hodie est? ubi civitates exurendae, quae iam in tumulis

---

1) Ies. 3, 1 sq. 2) Ies. 5, 6. 3) Sic codd. Fuld. et Divion.; Rhen. corr. roribus. 4) Luc. 16, 16. Matth. 11, 13. 5) Ies. 52, 5. 6) Sic cod. Fuld.; Rhen. et Rig. Quae cum ita. 7) Ies. 1, 7 sq. 8) ib. v. 3. 9) ib. v. 20. 10) Ps. 59, 12. 11) Ies. 50, 11. 12) Sic ed. Fran. et Rig.; Rhen. ed. I. quae invida; cod. Gorz. quae in via.

exustae sunt? ubi dispersio gentis, quae iam extorris? Redde statum Iudaeae, quem Christus inveniat, et alium contende venire.

14. Discite nunc ex abundantia erroris vestri ducatum. Duos dicimus Christi habitus a prophetis demonstratos totidem adventus eius praenotasse. Unum in humilitate, utique primum, cum tanquam ovis ad victimam duci habebat, et tanquam agnus ante tondentem sine voce, sic non aperuit os, ne aspectu quidem honestus. Adnuntiavimus enim, inquit, de illo sicut puerulus, sicut radix in terra sitienti, et non erat ei species neque gloria. Et vidimus eum, et non habebat speciem neque decorem, sed species eius inhonorata, deficiens citra filios hominum, homo in plaga, et sciens ferre infirmitatem,[1]) scilicet ut positus a patre in lapidem offensionis,[2]) et minoratus ab eo modicum citra angelos,[3]) vermem se pronuntiat, et non hominem, ignominiam hominis et abiectionem populi.[4])

ITEM DE SECUNDO ADVENTU CHRISTI.

Quae ignobilitatis argumenta primo adventui competunt, sicut sublimitatis secundo, cum fiet, iam non lapis offensionis, nec petra scandali, sed lapis summus angularis post reprobationem adsumptus, et sublimatus in consummationem, et petra sane illa apud Danielem[5]) de monte praecisa, quae imaginem secularium regnorum comminuet et conteret. De quo secundo adventu eiusdem Daniel dixit: et ecce cum nubibus coeli tanquam filius hominis veniens, venit usque ad veterem dierum, et aderat in conspectu eius, et qui adsistebant, adduxerunt illum, et data est ei potestas regia, et omnes nationes terrae secundum genus et omnis gloria servient illi, et potestas illius aeterna, quae non auferetur, et regnum eius, quod non corrumpetur.[6]) Tunc scilicet speciem honorabilem et decorem habiturus est indeficientem supra filios hominum, tempestivus enim decore citra filios hominum. Effusa est gratia, inquit, in labiis tuis, propterea benedixit te deus in secula; accingere ensem tuum circa femur tuum, potens tempestivitate et pulchritudine tua, cum et pater postea, cum diminuit illum modicum quid citra

---

1) Ies. 53, 2 sq. 2) Ies. 8, 14. 3) Ps. 8, 6. 4) Ps. 22, 7. 5) Dan. 2, 35. 6) Dan. 7, 13 sq.

angelos, gloria et honore coronavit illum, et subiecit omnia sub pedibus eius.[1]) Et tunc cognoscent eum, quem pupugerunt, et caedent pectora sua tribus ad tribum,[2]) utique quod retro non agnoverint eum in humilitate conditionis humanae constitutum. Hieremias inquit: homo est, et quis cognoscet illum?[3]) quia et nativitatem eius, inquit Esaias, quis enarrabit?[4]) Sic et apud Zachariam[5]) in persona ipsius, imo et in ipsius nominis sacramento, verissimus sacerdos patris Christus ipsius duplici habitu in duos adventus delineatur. Primo sordibus indutus est, id est carnis passibilis et mortalis indignitate, cum et diabolus adversabatur ei, auctor scilicet Iudae traditoris, qui eum etiam post baptismum tentaverat. Dehinc spoliatus pristinas sordes, exornatus podere et mitra et cidari munda, id est secundi adventus, quoniam gloriam et honorem adeptus demonstratur. Nec poteritis eum Ioseph[6]) filium dicere, qui nulla omnino veste sordida, sed semper sacerdotali fuit exornatus, nec unquam sacerdotali munere privatus. Sed Iesus iste Christus, dei patris summi sacerdos, qui primo adventu suo humana forma et passibilis venit in humilitate usque ad passionem, ipse etiam effectus hostia per omnia pro omnibus nobis, qui post resurrectionem suam indutus poderem sacerdos in aeternum dei patris nuncupatus est. Sic enim et duorum hircorum, qui ieiunio offerebantur,[7]) faciam interpretationem. Nonne et illi utrumque ordinem nominis Christi, qui iam venit, ostendunt? pares quidem atque consimiles propter eundem domini conspectum, quia non in alia venturus est forma, ut qui agnosci habet, a quibus et laesus est. Unus autem eorum circumdatus coccino, maledictus et consputatus et convulsus et compunctus, a populo extra civitatem abiiciebatur in perditionem, manifestis notatus insignibus Christi passionis, qui coccinea circumdatus veste et consputatus et omnibus contumeliis afflictus extra civitatem crucifixus est. Alter vero, pro delictis oblatus et sacerdotibus tantum templi in pabulum datus, secundae repraesentationis argumenta signabat, qua delictis omnibus expiatis sacerdotes templi spiritalis, id est ecclesiae, domi-

---

1) Ps. 45, 3 sqq. 2) Zach. 12, 10. 3) Ier. 17, 9. 4) Ies. 53, 8. 5) Zach. 3, 3. 5. 6) Sic Rhen. ed. I. et cod. Fuld.; deinde edd. Rhen., Pamel., Rig. Iosedech. 7) Lev. 16, 5 sqq.

nicae gratiae quasi visceratione quadam fruerentur, ieiunantibus ceteris a salute. Igitur quoniam primus adventus et plurimis figuris obscuratus et omni inhonestate prostratus canebatur, secundus vero et manifestus et deo condignus, idcirco quem facile et intelligere et credere potuerunt, eum solum intuentes, id est secundum, qui est in honore et gloria, non immerito decepti sunt circa indigniorem, certe obscuriorem, id est primum. Atque ita in hodiernum negant venisse Christum, quia non in sublimitate venerit, dum ignorant in humilitate primo fuisse venturum. Sufficit hucusque de his interim ordinem Christi decucurrisse, quo talis probatur, qualis adnuntiabatur, ut iam ex ista consonantia scripturarum divinarum intelligamus, et quae post Christum futura praedicabantur, ex dispositione divina credantur expuncta. Nisi enim ille venisset, post quem habebant expungi, nullo modo evenissent, quae in adventum eius futura praedicabantur. Igitur si universas nationes de profundo erroris humani exinde emergentes ad deum creatorem et Christum eius cernitis, prophetatum non audetis negare, quia etsi negaretis, statim vobis in psalmis, sicuti iam praelocuti sumus, promissio patris occurreret, dicentis: filius meus es tu, ego hodie genui te, pete a me et dabo tibi gentes haereditatem tuam et possessionem tuam terminos terrae. 1) Nec poteritis in istam praedicationem magis David filium Salomonem vindicare, quam Christum dei filium dicere, nec terminos terrae David filio promissos, qui intra unicam Iudaeam regnavit, quam Christo filio dei, qui totum iam orbem evangelii sui radiis illuminav't. Denique et thronus in aevum magis Christo dei filio competit, quam Salomoni, temporali scilicet regi, qui soli Israeli regnavit. Christum enim hodie invocant nationes, quae eum non sciebant, et populi hodie ad Christum confugiunt, quem retro ignorabant. Non potes futurum contendere, quod vides fieri. Haec aut prophetata nega, cum coram videntur, aut adimpleta, cum leguntur, aut si non negas utrumque, in eo erunt adimpleta, in quem sunt prophetata.

---

1) Ps. 2, 7 sq

NOTITIA LITERARIA
DE
EDITIONIBUS ET INTERPRETATIONIBUS
OPERUM
Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI.

Absoluta editione operum Tertulliani, quae ad nostram aetatem pervenerunt[1]) et doctis auctoribus hucusque habita sunt genuina,[2]) videtur ex re esse, ut quae editorum interpretumque studiis ad ea illustranda scripta ac publici iuris facta sint, quam maxima potuerimus diligentia et integritate recenseamus. In quo opere diiudicando aequos ac benevolos arbitros iuvabit meminisse, a nemine eorum, qui patrum eccl. historiis operam dederunt, huic recensioni etiamnum ab omni parte satisfactum esse, atque haud paucas commentationes dis-

---

1) Temporum iniuria hi libri Tertulliani periisse dicuntur: de Aaronis vestibus (Hieronymi ep. 128.), de circumcisione (eiusd. ep. 125.), de animalibus puris et impuris (eiusd. ep. 124.), de exstasi libri septem, quorum ultimus adv. Apollonium scriptus erat (eiusd. lib. de viris illustr. c. 53.), de virginitate (eiusd. ep. 18. 22.), de molestiis nuptiarum (eiusd. ep. 22. 5. 146. adv. Iovin. 1, 7.), de paradiso (Tert. lib. de anima c. 55.), de fato (ibid. c. 20.), de spe fidelium (adv. Marc. 3, 24.), adv. Apellem (de carne Ch. c. 8. cf. Vincentii Lir. commonit. c. 24.), lib. quod deus iudex sit (adv. Marc. 2, 27.), de censu animae (de anima c. 1.), et praeter illos quinque libros singulare opus adv. Marcionem, quod sua iam aetate intercidisse Tert. ipse testatus est (adv. Marc. 1, 1.). Graece scripsit libros de baptismo (de bapt. c. 15.), de spectaculis (de cor. mil. c. 6.) et de virginibus velandis (de vel. virg. c. 1.). Praeterea in tabula codici Agobardi praefixa Tertulliano tribuuntur libri de animae submissione, de superstitione seculi et de carne et anima.
2) Genuinis Tertulliani scriptis recte censuerunt esse suppositos, praeter appendices lib. de praescr. haer. et adv. Iudaeos, libros de cibis Iudaicis et de trinitate, a Novationo conscriptos, ac Gennadii lib. de definitionibus fidei et dogmatum ecclesiasticorum, iisque adnumeranda carmina adv. Marcionem in quinque libros distributa, de iudicio domini, de genesi, de Sodoma, de ligno vitae, ad senatorem et de Iona et Ninive

sertationesque, e quibus singulae eius partes colligerentur, fuisse consulendas. Primum autem operum Tertulliani collectiones, deinde singulorum librorum editiones, tum translationes, denique interpretationes varias deinceps enumerabimus.

COLLECTIONES OPERUM TERTULLIANI.

Primus Tertulliani opera, si a Venetis et Parisina editt. Apologetici discesseris, collegit ediditque Beatus Rhenanus, Seletstadiensis, Basileae apud Io. Frobenium 1521. fol. Repetita est haec editio ibidem a. 1525. 1528. et 1539., continetque tantum viginti duos libros. Rhenanus primum codd. Paterniacensi et Hirsaugiensi, deinde Gorziensi usus est, ac probe sciens veterum scriptorum opera religiose tractanda esse, et summam in mutandis codicum scripturis adhibuit cautionem, et eximiam in iisdem defendendis multisque in locis illustrandis comprobavit doctrinam, ut qui sinceram e limpido fonte haurire voluerit Tertulliani notitiam, optimi huius et editoris et interpretis recensionem negligere non debeat. Eius editioni ceteros Tert. libros, exceptis duobus ad nationes, addidit Io. Gagnaeus, Parisiis 1545. fol. Accessit Sigismundus Gelenius, qui codice Britannico e coenobio Masburensi accepto novam editionem curavit eique Francisci Zephyri Florentini commentarium in Apologeticum adiecit, Basileae apud Io. Frobenium 1550. fol. Haec ed. repetita est ibid. 1562. fol. et Parisiis apud Andr. Wechelium 1566. 8. Voll. II. His etiam adnumeranda est ed. Tertulliani et Arnobii studio et labore Renati Laurentii de la Barre, Parisiis 1580. fol., quamquam ille prioribus emendatiorem editionem se exhibuisse frustra contendit.

Quos editores antiquae fidei et eruditionis excepit Iacobus Pamelius Brugensis, qui quidem multis in locis ad codices Vaticanos provocavit, sed non paucos locos temere mutavit et corrupit, atque commentariis parum utilibus scriptorem non magis obruit, quam Latinus Latinius, Mercerius, Richerius, Zephyrus, quorum adnotationes et coniecturae illius editioni deinde illatae sunt. Operae pretium fecisset etiam Franciscus Iunius, cuius castigationes et notae inde ab a. 1583. Pamelianae editioni adiunctae sunt, nisi cupiditati e graeca dicendi consuetudine Septimianam explicandi

nimis indulsisset. Pameliana autem editio divulgata est Antverpiae 1579. fol., Genevae 1579. fol., Parisiis 1583. fol., Antverpiae 1584., Heidelbergae in bibliopolio Commeliniano 1596., et 1599. fol., Genevae 1597. fol., cum castigatt. et notis Fr. Iunii Franekerae 1597. fol.[1]), Genevae 1601., et 1607. fol., cum emendatt. Lat. Latinii et in librum de pallio notis Io. Mercerii Parisiis 1598., et 1608. fol., Antverpiae 1609. fol., cum castigatt. et notis Fr. Iunii Heidelbergae in bibl. Commeliniano 1609. fol.,[2]) Parisiis 1616. fol., Coloniae Agrippinae 1617. fol., Franekerae 1627. fol., Tigurii a Bellegio 1657. fol., Argentorati 1657. fol., Rothomagi 1662. fol., Parisiis 1658. 8. — Post Pamelii curas Io. Ludovicus de la Cerda opera Tertulliani edidit Lutetiae Parisiorum 1624 et 1630. Voll. II. et ibid. 1641. fol., atque immensa argumentorum, explicationum et notarum mole et farragine lecturos tantum abfuit ut alliceret, ut summo taedio afficeret, bonisque literis tantum eo consuluit, quod editionem non absolvit.

Denique novam recensionem adorsus est plurimisque, qui eum secuti sunt, editoribus tradidit Nicolaus Rigaltius. Is ut optimis adiutus fuit subsidiis, ita maxime vituperandus, quod neque iusta diligentia neque solida fide libros manuscriptos recognoverit, atque cupidiore fuerit audacia in suis et aliorum coniecturis omni codicum auctoritate destitutis contextui inseruendis, quam sagaciore industria in antiquis, quas Rhenanus servaverat, scripturis tuendis et defendendis. Nam quum oculis usurparet consuleretque codices Agobardi, Fulvii Ursini, Fuldensem, Claudii Puteani, Petri Pithoei et P. Belinii Divionensis, iure posses contendere, nemini editorum, praeter Salmasium et Havercampum, fidem deberi magis tutam. At vero malum! quid tandem fecit editor ille nobilissimus? Non ubique ac singulis in locis, quos mutavit, vetustam codicum scripturam enotavit, imo satius habuit superba quadam osten-

1) Hanc editionem Fabricius ait cum Iosephi Scaligeri castigationibus exstare in bibl. Leidensi, quod etiam retulit Sig. Havercampus, cui praeterea ad manus fuerunt Petri Scriverii emendationes ex codd. vetustis exemplari suo adscriptae. 2) Huic editioni additae sunt var. lectiones Apologetici et libri adv. Iudaeos, quas e manuscriptis, praecipue e cod. Fuldensi Gaspar Schoppius enotavit.

tatione in librorum indice, quoties singuli libelli a se emendati sint, tantummodo indicare, ut dubitaveris, utrum astutiam hominis an negligentiam magis mireris, praesertim cum ecclesiae suae partibus nimis addictum se prisco scriptori vim fecisse haud raram moverit suspicionem. Utcunque est, quos ille solus inspexerit codices, denuo in criticorum iudicium revocandos esse non licet infitiari. Primum autem Rigaltius suppresso suo editoris nomine e cod. Agobardi novem libros Tertulliani (de oratione, ad uxorem l. II., de cultu fem. l. II., de exhort. cast., de corona, de praescr. haer., et Scorpiacen) edidit typis Rob. Stephani apud viduam Olivarii Varennaei Parisiis 1628. 8. Deinde et ipse et post eius mortem (a. 1654.) alii integras curarunt operum Tert. editiones subsequendas: Parisiis 1634. fol., ibid. 1635. fol. (Separato volumine Nic. Rigaltii observv. et notae ad libros Q. Sept. Flor. Tertulliani Lutetiae 1635. et 1641. fol. divulgatae sunt.) — Parisiis 1641. fol. (in qua ed. collectae sunt observv. Rigaltii, B. Rhenani, Pamelii, Latini Latinii, Io. Wouwerii, Io. Mercerii, Edmundi Richerii, Theodori Marcilii et Gabrielis Albaspinaei, eique adiunctus index glossarum Tertulliani.) — Tertullianus redivivus scholiis et observv. illustratus a Georgio Ambianate Capuccino. Parisiis 1646. 1648 et 1650. Voll. III. fol. (Quid in hac editione horrenda commentariorum mole obruta revixerit, difficile dictu est.) — Tertulliani omniloquium alphabeticum rationale tripartitum sive Tertulliani opera omnia in ordinem alphabeticum et rationalem exactissime digesta, brevibus scholiis ad singula obscura exposita, et ubique per selectissimos ex medulla S. Augustini locos illustrata, opera Caroli Moreau. Voll. III. Parisiis 1658. fol. (Mira arte editor docuit, quantum lubeat in vetere scriptore interpretando hariolari.) — Ed. Rigalt. cum notis Phil. Priorii et Rigaltii integris et (selectis) variorum commentariis Lutetiae Paris. 1664. fol., ibid. 1675. fol., cum variorum notis partim integris partim selectis, Venetiis 1701. fol., ibid. Voll. VI. 1708. 4., Coloniae Agrippinae 1716. fol., cum Nic. Rigaltii annotat. integris et variorum commentariis seorsim antea editis, typis Gasp. Girardi Venetiis 1744. fol. — Rigaltinam editionem, nonnullorum tamen librorum tantum fragmentis exhibitis, secuti sunt D. A. B. Caillau et D. M. N. S. Guillon, in Collectione selecta

ss. Ecclesiae Patrum Tom. V. et VI. Parisiis (Bruxellis, Lipsiae) 1829. 8.

Q. Sept. Flor. Tertulliani opera, recensuit Io. Salomo Semler (eiusque socii Chr. Godofr. Schuetz et Windorf.) Acc. indices locor. script. sacrae, rerum et latinitatis Tertullianeae, et Semleri diss. de varia et incerta indole librorum Tertulliani.[1]) Voll. VI. Halae 1770—1776. 8. Editio altera non mutata, ibid. 1824—1829. 8. Semler editionem Rhenani a. 1521. typis recudendam curavit atque e praecipuis editionibus varr. lectiones exscribendas. — Semleri et Pamelii recensionem, prouti libuerit, suam fecit Franc. Oberthuer: Tertulliani opera omnia. Tomi duo. Wirceburgi 1780. 1781. 8.

EDITIONES SINGULORUM LIBRORUM.

De spectaculis lib. — c. opp. Onuphrii Panvini. Parisiis 1601.

Apologeticus. — castigatus notis mss. e codice Philippi Beroaldi. Venetiis per Benalium 1480. fol. (Cf. Biblioth. Cyprianica. Gothae 1726. p. 9.) — adiunctus Lactantii institt. Venetiis per Bouctum (Bonetum?) Locatellum. 1494. fol., per Ianum Parrhasium Venetiis 1509. fol., ap. Io. Parvum Parisiis 1509. 4., ap. Io. Petit Parisiis 1513. 4., cura Bap. Egnatii Venetiis in aed. Aldi et Andreae soceri 1515. 8., cura Honorati Fasitelii Venetiis in aed. haeredum Aldi et Andreae soceri 1535. 8. — cum M. Minucii Felicis Octavio ed. Desiderius Heraldus. Lutetiae Paris. 1613. 4. Usus est Heraldus inprimis codicibus Puteani et Iac. Bongarsii notisque Cuiacii manuscriptis. — cum libro ad Scapulam, et M. Minucii Felicis Octavio. Cantabrigiae. 1686. 12. — cum Gallica translatione, et praemisso compendio diss. Petri Allixii de Tert. vita et scriptis, ed. Lud. Giry. Amstelodami 1701. 12. — ad codd. mscr. et edd. vett. summa cura recognitus, castigatus, emendatus ut et perpetuo commentario etc. studio et industria Sigeberti Havercampi. Acc. Io. Laur. Moshemii disqu. chron.-crit. de vera aetate Apologetici a Tert. conscripti. Lugduni Bat. 1718. 8. Repetita est haec ed. Venetiis 1744. fol. Cum ceteris codicibus ab aliis iam collatis

1) Cf. Eiusdem observv. ad. Io. Iac. Wetstenii prolegomena in Nov. Test. Halae 1764. p. 584 sqq.

et editionibus, quae tunc publici iuris erant, propemodum omnibus Havercampus usus est, tum curavit duos codd. Lugdunenses denuoque cod. Agobardi conferendos. — rec. Io. Casp. Orelli. Turici 1827. 8. — cum lectionum varietate ed. Ios. Ign. Ritter. Elberfeldae. 1828. 8.

Ad nationes libri duo — primus e cod. Agobardi edidit notisque illustravit Iac. Godofredus. Genevae. 1625. 4.

De oratione liber — completus cum notis Guidonis Panciroli et Ludovici Antonii Muratorii, in libro: Anecdota, quae ex Ambrosiana bibliotheca nunc primum eruit L. A. Muratorius. Tom. III. Paduae 1713. 4.

Tert. libri de baptismo et poenitentia, notis perpet. illustr. Corbinianus Thomas. Salisburgi. 1755. 4.

De pallio — lib. cum notis Franc. Iunii. Lugduni Bat. 1595. — ed. Edm. Richerius. Parisiis 1600. 8. — Tert. satyra de pallio emendata cum interpr. notisque criticis ac histor. Theod. Marcili. Parisiis 1614. 8. — Pallium exulans in possessionem restitutum, c. somnio satyra. Acc. Tert. apologia pro pallio cum mantissa philologica. s. l. 1629. 8. — Tert. liber de pallio. Claudius Salmasius recensuit, explicavit, notis illustravit. Lutetiae Paris. 1622. 8. ed. alt. Lugduni Bat. 1656. 8.[1]) Ant. Kerkoetii Aremorici (Dion. Petavii) animadversorum liber in Cl. Salmasii notas in Tert. de pallio. Rhedonis. 1622. 8. Confutatio animadv. A. Cercoetii etc. Auctore Francisco Franco. (Cl. Salmasio) Midelburgi. 1623. 8. Eiusd. refutatio utriusque elenchi Cercopetaviani. (Mastigophori tres, sive Elenchi confutationis Salmasianae partes tres.) Parisiis 1623. 8.

De praescriptionibus haereticorum — cum notis Quintini Hedui. Parisiis 1561. — c. notis Iac. Pamelii. Bruxellis (s. Coloniae) 1594. 12. — Tert. de praescr., Vincentius adv. haer. Lugduni. 1622. 12. — Tert. liber de praescr. contra haereticos, scholiis et notis illustratus per Christianum Lupum. Bruxellis 1675. 4. et in: Chr. Lupi opp. Tom. IX. Venetiis 1727. fol. — in Institutt. theol. antiquor. Patrum. Tom. I. Romae 1709. 8. — ed. Corbinianus Thomas. Salisburgi 1752. 4. — cum Vincentii Lirin. commonit. Nea-

1) Adnotationes Cl. Salmasii ad Tert. librum de pallio non ipsi, sed eius socero, Iosiae Mercero, deberi, iam apud veteres fama fuit. Cf. Chrst. Guil. Fr. Walchii antiquitates pallii philosophici vett. Christianorum. Ienae 1746. 8. p. 233 sqq.

poli 1780. 12. — Tert. libri de praescr. adv. haer., de bapt., de poenit., de oratione. Ingolstadii 1834. 8.

Adv. Praxean liber — in Chrestomathia patristica etc. adornata a Io. Chr. Guil. Augusti. Vol. II. Lps. 1812. 8.

TRANSLATIONES LIBRORUM TERTULLIANI.

Italice vertit omnia Tert. opp. Domina Selvatica Bargini. Romae 1756.

Hispanice vertit Apologeticum et lib. ad Scapulam Petrus Maner. Caesaraugustae 1644. 4. — libb. de pat., de test. an., ad mart., ad Scapulam, Ios. Pellecier. Barcellonae 1639.

Gallice vertit lib. ad martyres Paul Colomiez. Rupellae 1673. Cf. Bibliotheque ch. de P. Colomiez. p. 315 sqq. Par. 1731. 8. — lib. de spectaculis, Edm. Richerius. Par. 1600. — Apologeticum, Lud. Giry. Par. 1636. 1646. 1660. 1666 et 1684. 12. Amstelod. 1701.; D. Vassoult. Par. 1714. 4. et 1715. 12.; c. lib. de praescr., D. de Gourcy 1780. 12.; D. Meunier et D. Dampmartin 1780. — de corona mil., Audeb. Maceré. Par. 1567. 8.; Florim. de Raymundo (Ludov. Richomius) Burdigalae. 1594., et c. lib. ad mart. Par. 1599. 8. — lib. de oratione, Hobier. Par. 1640. 12. — lib. de patientia, Hobier. Par. 1640. 12. — lib. de poenitentia, Ant. Arnauld. Par. 1545. Cf. Arnaldi opp. Tom. XXVIII. p. 39 sqq. Par. 1779. 4. — libb. de hab. et cultu fem., de spect., de bapt. et pat., Caubere. Par. 1733. 8. — lib. de pallio. Vendome 1637. 12.; Par. 1650. 12.; C. de Titreville. Par. 1640. 12.; c. l. de patientia et exhort. ad mart., Manessier. Par. 1665. et 1667. — lib. de praescr. haeret., Audeb. Maceré. Par. 1562.; de la Brosse. Par. 1612. 8.; cum libb. de cultu fem. et de virg. vel., D. Hebert. Par. 1683.; D. Braier. Par. 1725., ibid. 1729. 12., Genevae 1729. — Plurimos Tert. libros gallice vertit D. Guillon, Bibliotheque etc. Tom. II. et III. Par. 1824. 8.

Anglice vertit Apologeticum, c. reliquis Patrum apologiis, Reevius. Lond. 1710. 8.; c. Theophili Ant. ad Autolycum libris, Ios. Berty. Oxon. 1722. 8. — lib. de praescr. haer., Ios. Berty. Oxon. 1722. 8.

Germanice vertit omnes Tert. libros Fr. Ant. de Besnard. Voll. II. Augsb. 1837 et 1838. 8. — lib. ad

martyres, Abr. Hinckelmann. Luneb. 1682. 12. — Apologeticum: Des Q. S. Fl. Tert. Vertheidigung der chr. Sache gegen die Heiden, übstzt. u. d. Anm. erl. v. Io. Fr. Kleuker. Francof. ad M. 1797. 8. — lib. ad Scapulam et de patientia, Abr. Hinckelmann. Luneb. 1682. 12. — lib. de patientia, Luc. Maius. Smalcaldiae 1582. 12. — de praescr. haer.: Tert.'s Verjährungs-Rechte der Kirche gegen die Ketzer. Wien 1797. 8.

INTERPRETATIONES, EMENDATIONES ET OBSERVATIONES.

Latini Latinii Viterbiensis emendatt. etc. in Tert. Romae. 1584., et Eiusdem bibliotheca sacra et profana, s. observv., correctiones, coniecturae et variae lectt. in sacros et prof. scriptores e marginalibus notis codicum eiusdem a Dominico Macro Melitensi e bibl. Brancaccia editae. Romae 1677. fol. p. 191 sqq. ubi etiam Petri Ciacconii coniecturae relatae sunt. — Ad Q. Sept. Fl. Tertulliani opera emendationes epidicticae. Ioan. a Wower. Francof. 1603., et 1612. 8. Usus est codice Fulvii Ursini, qui in bibl. Vaticana adservatur. — Albaspinaei notae in aliquot Tertulliani libros, in eius Observv. ecclesiast. Par. 1622. 4., Helmst. 1672. 4. — Paganini Gaudentii Salebrae Tertullianeae. Florentiae 1639. 4. — Io. Croii spec. coniecturarum et observv. in quaedam loca Origenis, Irenaei, Tertulliani et Epiphanii. 1632. 8., Oxon. 1702. fol. — Anonymi Observv. in Tert. et Cyprianum, in Miscell. observv. in auctt. vet. et rec. Vol. III. Tom. I. Amstelod. 1733. 8. — Iac. Gretseri vindicatio locor. quorundam Tert. a Fr. Iunii Calvinistae depravationibus, in eius Opp. Tom. V. P. II. p. 305 sqq. Ratisbon. 1735. fol. — Chrst. Fr. Roessler, Bibliothek der Kirchen-Väter in Uebers. u. Auszügen. Th. III. p. 32 — 172. Lpz. 1777. 8.

Nicolai le Nourry, diss. in Q. Sept. Fl. Tertulliani Apologeticum, duos ad natt. libros, et unum ad Scapulam, in eius Apparatu ad bibl. Patrum Lugd. Tom. II. p. 1174 sqq. Par. 1715. fol. — Laurenzo Magalotti, Lettera sopra un passo di Tertulliano, in Lettere scientif. ed erudite de Conte Magalotti. p. 192 sqq. Firenze 1721. 4. — Anonymi Explication des mots: caligata militia, apud Tert. de idolol. c. 19., in Le nouv. recueil

de pieces fugitives de l' Abbé Archimbaud. Tom. IV. p. 116 sqq. Par. 1717. 8. — Christoph. Aug. Heumann, epp. quibus emendantur atque illustr. cap. I. et II. Apologetici Tert., in eius Poecile Tom. I. p. 25 sqq. 197 sqq. Halae 1722. 8. Eiusdem Observv. crit. ad posteriora Apologetici capita, in Miscell. Groning. Tom. II. Fasc. III. p. 470 sqq. Groningae 1739. 8. — Io. Clericus, (de Apologetico,) Bibliotheque ancienne et moderne Tom. XV. p. 104 sqq. — Matthiae Zimmermanni diss. in Tert. dictum: fiunt, non nascuntur Christiani. (Apol. c. 18.) Lipsiae 1662. 4. — Arnold Grevius, Tert. testimonium de ἀποθεώσει Christo a Tiberio decreta. (Apol. c. 5. 21.) Vitemb. 1722. 4. — (Ioach. Sam. Weickhmann,) de spiritu alite, ad locum Tert. in Apol. c. 22. Vitemb. 1771. 4. — Anonymi Observation touchant le traite de l'oraison de Tertullien, in Mémoires de Trevoux. 1719. p. 1202 sqq. — Anonymi Observv. in Tert. de oratione, in Miscell. observv. in auctt. vet. et rec. Vol. III. Tom. II. p. 208 sqq. Amstelod. 1733. 8. — C. Imman. Nitzsch, Ueb. die noch unerörterte Umstellung der zweiten und dritten Bitte des Vater-Unsers beim Tertullian, (de orat. c. 4. 5.) in Ullmann u. Umbreit, Studien u. Kritiken. Hamb. 1830. 4. Heft. — Io. Lud. de la Cerda, Adversaria sacra cum Tert. libri de pallio commentario. Lugduni 1626. fol. — Io. Quintini scholia in Tertullianum de praescr. adv. haeret. Lutetiae 1561. 4. Eiusdem et Iusti Calvini observv. in libro: Praescriptionum adv. haereticos perpetuarum tractatus sex. Moguntiae 1602. — Christoph. Aug. Heumann, emendat. lib. Tert. de praescr. adv. haer., in Actis Eruditorum Lips. a. 1715. p. 299 sqq.; Supplem. Tom. VI. Sect. V. p. 196 sqq.; Act. Erud. Lips. a. 1759. p. 97 sqq. 433 sqq. a. 1760. p. 289 sqq. — Io. Harduin, Passage de Tertullien corrigé et expliqué (praescr. haer. c. 49.), in Mémoires de Trevoux 1724. Mai. p. 842. — Anonymi Dissertation, ou l'on fait voir, que le catalogue des heresies, qui se trouve a la fin de livre de Tertullien des prescriptions, est veritablement de cet auteur, in Mémoires de Trevoux. 1703. Febr. p. 133 sqq. — Ern. Sal. Cypriani diatribe, qua expen-

ditur illud Tertulliani: haereticorum patriarchae philosophi. (adv. Hermog. c. 8.) Helmst. 1699. 4. — Ad. Rechenbergii diss., an haereticor. patriarchae philosophi? Lips. 1705. 4. — Luc. Frid. Reinhart, Primitivae ecclesiae arma victricia, s. praecipua responsa veterum cum heterodoxorum speciosissimis obiectionibus (e libb. adv. Marc. et Hermog.) Altdorf. 1665. 8. — I. C. Wernsdorf, de columba figura spiritus s. observv. ad locum Tert. adv. Valent. c. 3. Helmst. 1770. 4. — Io. Sal. Semler, ad locum Tert. de carne Chr. c. 19. Halae 1770. 4. — Eiusdem Antiquitatum hermeneut. ex Tert., quibus N. T. loca quaedam illustrantur, spec. I. Halae 1765. 4. — Eiusdem Comment. de cavenda molesta sedulitate sacra ad corrigendas quasdam Irenaei et Tertulliani sententias. Halae 1772. 4. — Aug. Christoph. Langbein, specimen embryulciae antiquae ex Q. Sept. Fl. Tert. lib. de anima c. 25. Halae 1754. 4. — C. C. Birchii diss. quosdam ex Tertulliano collectos atque illustratos locos theologicos sistens. Hafniae 1790. — Aug. Hahn, diss. de gnosi Marcionis antinomi. P. I. et II. Regiomonti 1820. 1821. 4. Idem, Das Evangelium Marcions in s. ursprüngl. Gestalt. Königsb. 1823. 8. Eiusdem diss. de canone Marcionis antinomi P. I. et II. Regiomonti 1824. 1826. 4. Eiusdem Evangelium Marcionis ex auctoritate vet. monumentorum descriptum, in: Io. Car. Thilo, Codex apocryphus N. T. Tom. I. p. 401 sqq. Lips. 1832. 8.

Vitam Tertulliani scripserunt Hieronymus, de viris illustr. lib. c. 53.; cf. Augustini lib. de haeres. c. 86.; Io. Trithemius, de scriptt. eccl. c. 29.; Iac. Pamelius, praef. ad s. ed. operum Tert.; Rob. Bellarminus, de scriptt. eccl., sec. III.; Ellies Dupin, Nouv. biblioth. des auteurs eccl. Tom. I.; Tillemont, Mémoires etc. Tom. III.; Nic. le Nourry, Apparatus ad bibl. max. vet. Patrum etc. Tom. II.; Remy Ceillier, Hist. gén. des auteurs sacrés et eccl. etc. Tom. II. chap. 28.; Guil. Cave, Scriptor. eccl. hist. lit. T. I.; Cas. Oudin, Comment. de scriptt. eccl. T. I.; Chrst. Fr. Roessler, Bibl. der Kirchen-Väter. T. III. p. 32 sqq. Lpz. 1777. 8.; Gottfr. Lumper, Hist. theol.-crit. de vita, scriptis atque do-

ctrina Patrum etc. P. VI. Aug. Vind. 1789. 8.; K. T. G. Schoenemann, Bibl. hist. lit. patrum lat. etc. Lps. 1792. 8.; I. A. Moehler, Patrologie oder chr. Literärgeschichte, herausg. v. F. A. Reithmayr. B. I. p. 701—789. Regensb. 1840. 8.; aliique scriptores rerum chr. et histor. eccl. — Petri Allixii diss. de Tertulliani vita et scriptis. s. l. et a.; ed. alt. Par. 1680. 8. — De la Motte, Histoire de Tertullien et d'Origenes. Par. 1675. Lugd. 1691. 8. — Nic. de la Fayolle, Le genie de Tertullien. Par. 1658. et 1662. 4. — Heinr. Chrst. Ballenstedt, Tert.'s Geistesfähigkeiten, Religionsbekenntnisse u. Theologie. Helmst. 1786. 8. — Aug. Neander, Antignostikus, Geist des Tertullianus u. Einleit. in dessen Schriften. Berl. 1825. 8.

Io. Ioach. Zentgravii Exercit. de lapsu Tertulliani ad Montanistas. Argentorati. 1704. 4. — Io. Guil. Hoffmann, Q. Sept. Fl. Tertulliani quae supersunt omnia in Montanismo scripta videri. Vitemb. 1738. 4. — Io. Aug. Noesselt, De vera aetate scriptorum quae supersunt Q. Sept. Fl. Tertulliani diss. Sectt. tres. Halae. 1757 et 1759. 4. et in Eiusd. tribus commentatt. ad hist. eccl. pert. Halae 1817. 8. p. 1 sqq. — Io. Laur. Mosheim, Disquis. chron.-crit. de vera aetate Apologetici a Tertulliano conscripti initioque persecutionis Severi. Lugd. Bat. 1720. 8. Helmst. 1724. 4., etiam in: Tertull. Apolog. ed. Havercamp., et in Moshemii diss. ad hist. eccl. pert. Vol. I. Altonae 1743. 8. p. 1 sqq. coll. p. 740 sqq. — Ios. Aug. Orsi, diss., qua ostenditur, catholicam ecclesiam tribus prioribus saeculis capitalium criminum reis pacem et absolutionem neutiquam denegasse. Mediolani 1730. 4. (pert. ad. Tert. libb. de cor. mil. et de pudicitia.) — Chrst. Henr. Loeberi progr. librum Tert. de patientia ipsi vindicans. Altenburgi 1741. 4.

Iusti Henningi Boehmeri Dissertationes iuris ecclesiastici antiqui ad Plinium Secundum et Tertullianum. Lipsiae 1711. 8. — Io. Henr. Blumbach, de Senatus consulto, A. Septimio Florente Presbytero et Iure Consulto Tertullianis. Lips. 1735. 4. — Iusti Car. Wiesenhaueri Disp. de Iure Consulto et Q. Septimio Florente Tertullianis. Hildesiae. 1743. 4. — Io. Alex.

Guinaud. Pagenstecher, Or. de iurisprudentia Tertulliani. Harderov. 1768. 4.

Theod. Petreius Carthusianus, Confessio Tertullianica et Cypriana in quatuor libros digesta. Par. 1603. — Ern. Sal. Cypriani Diss. de doctrina Tertulliani evangelica. Coburgi 1701. 4. — Chrst. Bernard. Buecher, Diss. de enthusiasmo Montanistarum. Vitemb. 1715. 4. — Natalis Alexandri Diss. IX. de doctrina Tertulliani, et diss. X. de sacramento confirmationis, in eius Hist. eccles. V. et N. T. Tom. V. p. 245 sqq. Par. 1741. 4. — Car. Aug. Beyer, Quo sensu Tert. Deum dixerit corpus. Lips. 1764. — Alderich Ant. Iaeger, Diss. de Tertulliano duce anthropomorphitarum. Insbr. 1774. 8. — Christ. Godofr. Schuetz, De regula fidei apud Tertullianum. Ienae 1781. 4. — Car. Fr. Guil. Hasselbach, De multimoda idololatria, cuius Tertullianus ludimagistros etc. professores literarum arguit, oratio. Stettin. 1829. 4. — Wilh. Muenscher, Darstellung der moral. Ideen des Clemens v. Alex. u. des Tertullian, in: Henke, Magazin für Religionsphilosophie, Exegese u. Kirchengesch. B. VI. p. 106—140. Helmst. 1796. 8.

Neque silentio praetermittendi sunt libri: Petri Antonii Sanchez Historia ecclesiae Africanae. Matriti 1784. — Steph. Ant. Morcellus, Africa christiana. Voll. III. Brixiae 1816. 4. — Io. Kaye, The ecclesiastical history of the second and third centuries illustrated from the writings of Tertullian. Cambridge 1826. 8. — Frid. Muenteri Primordia ecclesiae Africanae. Hafniae 1829. 4.

E. F. Leopold.

IMPRESSIT BERNH. TAUCHNITZ JUN.